

Korondi Ágnes

**Misztika a késő középkori magyar nyelvű
kolostori kódexirodalomban**

Misztikarecepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a
késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek
devocionális szövegeiben

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem)

Dr. Benedek József egyetemi tanár (BBTE, Kolozsvár)

Dr. Gagyai József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Marosvásárhely)

Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (BBTE, Kolozsvár)

Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE, Budapest)

MONOGRÁFIÁK

3.

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Korondi Ágnes

**Misztika a késő középkori magyar nyelvű
kolostori kódexirodalomban**

Misztikarecepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat
a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek
devocionális szövegeiben

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2016

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta a 3437/02160. sz. szerződés alapján.

© Korondi Ágnes; Bolyai Társaság, 2016.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár

A kiadvány felelős szerkesztője: Dr. Gábor Csilla

Korrektúra: Codău Ana-Maria

Számítógépes tördelés: Bilibók Renáta

Borítóterv: Makkai Bence

Készült az AmGraphis nyomdában Kolozsváron

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KORONDI ÁGNES

**Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban :
Misztika-recepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori
magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben / Korondi Ágnes. -**

Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-606-8145-85-3

821.511.141.09

Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár

Igazgató: Veress Károly

Felelős kiadó: Bilibók Renáta

400604 Cluj-Napoca

B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 116.

Tel.: 0264-591582

E-mail: egyetemimuhely@gmail.com

<http://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-k>

TARTALOM

I. Bevezetés	9
II. A kódexirodalom a magyar irodalomtörténeti kánonban	21
III. Misztika, kódexirodalom, középkori női íráshasználat	49
III.1. Misztika és a magyar kódexirodalom: kutatástörténet	49
III.2. Misztika és irodalomtörténet: fogalmi és módszertani problémák	52
III.3. Misztika és női íráskultúra a középkori Nyugat-Európában és Magyarországon	55
IV. Szöveghasználat és műfajiság	91
IV.1. A meditáció fogalma és gyakorlata a kódexirodalomban	91
IV.1.1. <i>Meditáció: műfaj vagy gyakorlat?</i>	91
IV.1.2. <i>Meditáció és misztika</i>	113
IV.2. Regulák, életszabályok a kódexirodalomban	118
IV.2.1. <i>Clairvaux-i Szent Bernátnak tulajdonított életvezetési tanácsadók</i>	125
IV.2.1.1. Bernát misztikája.....	126
IV.2.1.2. Augsburgi Dávid <i>Formula novitiorum</i> a mint Bernát-mű a <i>Horvát-kódexben</i>	131
IV.2.1.3. A <i>Liber de modo bene vivendi</i>	136
IV.2.1.4. Összegzés.....	145
IV.2.2. <i>Bonaventura misztikája a regulák tükrében</i>	145
IV.2.2.1. A <i>De perfectione vitae ad sorores</i> és magyar fordításai.....	146
IV.2.2.2. A <i>Regula novitiorum</i> és fordításai.....	160
IV.2.2.3. Összegzés.....	168
IV.3. Misztika a legenda- és prédikációsövegekben.....	169
IV.3.1. <i>Szent Ferenc, a misztikus?</i>	179
IV.3.2. <i>Sienai Szent Katalin, a domonkos női misztikus</i>	186
IV.3.3. <i>Árpád-házi Szent Margit, a kolostori példakép</i>	191
IV.3.4. Összegzés	196
V. Passiómisztika	197
V.1. A passió a késő középkori kegyességben: szakirodalmi megközelítések... 197	
V.2. Passióelbeszélések a késő középkorban	201
V.2.1. <i>A latin anyag</i>	202
V.2.2. <i>A magyar szövegek</i>	205
V.3. Passióimádságok	213

<i>V.3.1. Imaszövegek és -gyűjtemények</i>	213
<i>V.3.2. Források, fordítás, szövegvariánsok</i>	215
<i>V.3.3. A passió emlékezete: narratív technikák</i>	218
<i>V.3.4. Imafunkciók: mire jó a passió?</i>	220
V.3.4.1. Meditációs segédlet	221
V.3.4.2. Liturgikus funkció	223
V.3.4.3. Védőimák, szómágia, túlvilági sors	224
<i>V.3.5. Összegzés</i>	230
V.4. Vizuális reprezentációk	230
V.5. <i>Imitatio, compassio, conformatio</i> – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben	238
VI. Következtetések	251
Bibliográfia	255
Mellékletek	295
1. melléklet	295
2. melléklet	330
3. melléklet	334
4. melléklet. Passióimádságok a kódexirodalomban	341
Képek	425
Személynévmutató	437
Rezumat	451
Abstract	457

Mestereimnek

I. BEVEZETÉS

Jelen monográfia egy több mint tízéves munkafolyamat záróköve, amely TDK- és szakdolgozattal kezdődött, mesteri, majd doktori dolgozattal folytatódott, s sok bővítés, átdolgozás után most nyerte el végső formáját. A könyv alapját képező doktori dolgozatom eredeti címe *A misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban* volt. A mű mostani tartalmát és problematikáját jobban lefedő jelenlegi alcím, *Misztikarecepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben* a témával, a szövegekkel és az ezek megközelítésére alkalmas tudományos módszerekkel való hosszas küzdelem eredménye.

Évekkel ezelőtt, amikor harmadéves egyetemi hallgatóként majdani szakdolgozatomhoz kerestem témát, csodálkoztam rá a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalom kutatásában rejlő irodalomtörténeti lehetőségekre. Ezeket a nyelvelméletkódexekként számontartott kéziratokat a 15. század utolsó és a 16. század első évetizedeiben szerzetesek és apácák másolták nagyrészt kolduló rendi zárdák, kisebb részben főúri patrónusok részére. A középkori misztika s különösképpen Clairvaux-i Szent Bernát iránt egy korábbi szárnypróbálgatásom (Hajnal Mátyás *Szíves könyvecskéjéről* írott TDK-dolgozat) keltette fel az érdeklődésemet. Ekkor kezdtem foglalkozni a misztika magyar kódexirodalombeli megjelenésével. A kezdő kutató tapasztalatlanságával a régebbi magyar szakirodalom nyújtotta biztosnak tűnő támpontokra hagyatkozva olyan vonalon indultam el, amely bár egyrészt új eredményekre vezetett, másrészt akaratlanul is az illető szakirodalmi munkák elméleti-szemléletbeli korlátai közé szorított. Így sok tekintetben lehetetlenné tette számomra a vizsgált szövegekkel kapcsolatosan bizonyos logikai kényszerpályák kikerülését.

Szakdolgozatomban¹ Szent Bernát misztikájának a magyar kódexirodalomra tett hatását vizsgálva különböző, a ciszterci szent neve alatt terjesztett elmélkedő szövegeket vettem górcső alá. Összevetve őket a bernáti misztikával arra a következtetésre jutottam, hogy „e misztikakép az »autentikus« bernáti misztikus teológiához képest leegyszerűsített, annak

¹ Publikált változata: KORONDI Ágnes, *A Szent Bernát-i lelkiesség a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom elmélkedéseinek tükrében* = *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*, szerk. GUITMAN Barnabás, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti Konferenciák, 5), 49–67.

elemei megtalálhatók benne, összefüggései viszont felbomlottak.”² Saját elemzéseim, illetve a szakirodalom ezekkel többé-kevésbé egybehangzó állításai alapján a következőt is megállapítottam:

Az elmélkedések, mint kiderült, olyan lelkiséget közvetítenek, amelyben a misztikus út alsó fokaira helyeződik a nagyobb hangsúly, inkább a viselkedésmód, a mindennapi cselekvések szabályozása a fontos. A gyógyás, áldozás, zsolozsmázás, misehallgatás előírászerű cselekvései mellett a magánáhitati gyakorlatok közül a legfontosabb az emberi Krisztus cselekedeteiről, érényeiről, szenvedéséről való elmélkedés.³

E következtetést alapján véve ma sem kérdőjelezhetem meg. Ami viszont továbbgondolásra érdemes, az az ilyen típusú összevetések használhatósága, határai. Eszmetörténetileg természetesen fontos lehet a nyugat-európai misztikus rendszerek magyarországi recepciója. Hogy mi került be a Bernát, Bonaventura vagy a *devotio moderna* eszméiből a késő középkor magyar nyelvű irodalmába, nem lényegtelen. Irodalomtörténeti és filológiai szempontból az sem mellékes, hogy milyen misztikus szövegeket, milyen válogatásban, átdolgozásban és milyen nyelvi-retorikai eszközrendszer alkalmazásával ültettek át egy éppen induló anyanyelvű irodalomba. Kérdés azonban, hogy az ilyen típusú recepciótörténeti vizsgálódások során megelégedhetünk-e az átvételek listázásával? Annak kimutatása, hogy a bernáti misztikának ilyen és ilyen elemei lelhetők fel a tulajdonképpen ál-bernáti latin szövegek középkori magyar fordításaiban, hozzásegít-e ennek a magyar szövegegyüttesnek az alaposabb megismeréséhez, megértéséhez? Ahhoz, hogy megértsük, miért és hogyan történt ez a recepció, meg kell ismernünk nemcsak a forrásul szolgáló művet, misztikus rendszert, hanem a befogadó irodalom rendszerét is. Ha misztika-recepcióról van szó, az irodalmi-retorikai technikák, eljárások mellett a kialakuló spirituális rendszerre is tekintettel kell lennünk. A Bernát-recepcióról szóló írásaimban, e célrendszer bizonyos fokú elhanyagolása miatt, akaratlanul ott lappang az enyhe negatív értékítélet: a komplex misztikus rendszernek hozzánk csak foszlányai jutottak el. A spirituálisan felkészületlen magyar olvasóközönség számára egyfajta „lebutított”, *ad usum Delphini* szövegegyüttes és misztika adatott.

Jelen munkában a kódexirodalom és a misztika kapcsolatát úgy kívánom megvilágítani, hogy a befogadó rendszerre összpontosítok, s annak a forrásokhoz képesti másságát nem hiányként, hanem ismeretlenként tételvezve, önmagában is működő egészként próbálom rekonstruálni. Azt kíván-

² Uo., 65.

³ Uo.

nom feltérképezni, hogy a 15. század végén és a 16. század első harmadában magyar nyelven forgalmazott, alapvetően devocionális célzatú szövegek milyen kegyességi gyakorlat(ok)ról árulkodnak, milyen spirituális lehetőségeket kínáltak, tanácsoltak, vagy írtak elő olvasóik, használóik számára, s a kódexhasználó közösség vagy egyén hogyan konstruálhatta meg, alakíthatta irodalmi-retorikai eszközök segítségével énjét, identitását, spirituális pályáját, valamint ezek a lelkeségi igények hogyan alakították az őket szolgáló irodalmi rendszer működését.

A könyv első fejezetében a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomnak a magyar irodalomtörténeti paradigmában elfoglalt helyét problematizálom. Arra világítok rá, hogy e korpusz elsősorban szépirodalmi szempontú, nyelvi-esztétikai értékelése megnehezítette/megnehezíti a szövegek eredeti létmódjának megfelelő, funkcionalitás felőli értelmezését, s hogy a késő középkor dekadenciájának történettudományi sémája mennyire károsan befolyásolta kutatásukat.

A következő fejezet a misztika és a magyar kódexirodalom viszonyát tárgyaló korábbi szakirodalmi munkákból kiindulva módszertani szempontból értékeli a téma kutathatóságát, s tisztázza a monográfia célkitűzései szempontjából hasznosnak ítélt fogalomhasználatot. A misztikus szövegek keletkezését, használatát érdemesnek láttam a középkori magyarországi női íráshasználat mint kulturális háttér függvényében szemlélni. A magyar kódexeket összeállító, másoló és használó közösségek és egyének írásbeliséghez való viszonya eltért a nyugat-európai íráshasználati szokásoktól. A kettőt összevetve érthetőbbé válik az olyan típusú misztikus szövegek hiánya, mint amilyenek a német apácaközösségekben, a németalföldi beginházakban, vagy a *devotio modernás* női közösségekben keletkeztek. Szintén e fejezetben térek ki az obszerváns mozgalom és a *devotio moderna* magyar kódexirodalomra tett hatására is.

A további részek a szövegvizsgálatokat tartalmazzák; a lehetőségekhez képest műfaji felosztásban. Előbb az elmélkedés kódexirodalomban használt fogalmát járom körül, próbálva megkülönböztetni szövegtípust és devocionális gyakorlatot. Majd a regulák, életvezetési tanácsadók kulcsszerepét emelem ki a korpuszon alapuló kegyességi gyakorlat szempontjából Bernát- és Bonaventura-szövegek fordításait véve szemügyre. Ezután a misztikus szenteknek és jelenségeknek a legendákban és prédikációkban való ábrázolását elemzem, rámutatva arra, hogy ezek a regulákban, életszabályokban megfogalmazott kegyességi modellt illusztrálják. A következő két fejezet a passiómisztika kérdésével foglalkozik. Előbb a prédikáció, elmélkedés és traktátus között mozgó hosszabb passióelbeszélé-

sek, majd a passziómádságok lehetséges funkcióit elemzem. Végül az utolsó alfejezetben az egyes szövegek, szövegtípusok helyett magára a kegyességi gyakorlatra kerül a hangsúly. A korábbiak összegzéseként megkísérlem körvonalazni a változatos korpuszból kibontakozó modell működését. Az *imitatio*, *compassio* és *conformatio* fogalmai mentén haladva arra mutatok rá, hogyan válhat a devocionális olvasmány egyrészt a megreformált kolostori életmód közösségi ideáljainak kifejezőjévé, másfelől egyfajta, a kor kegyességi eszményeinek jegyében operáló *self fashioning* eszközévé.

Módszertani szempontból munkám a variáns fontosságát központba helyező, ófrancia szövegek kiadására kidolgozott új filológia⁴ talaján áll. A német lachmanni szövegkritikai módszerrel szembehelyezkedő Joseph Bédier ófrancia szövegkiadásában nem az eredeti szerzői szöveg helyreállítását tűzte ki célul, hanem egyetlen, a legjobbnak tekintett kézirat (*codex optimus*) publikálását.⁵ A variáns fontosságát a középkori anyanyelvű irodalom vonatkozásában az ófrancia költészet későbbi jelentős kutatói is méltatták. Paul Zumthor az orálitáson alapuló költészet kapcsán vezette be a *mouvance* fogalmát,⁶ míg Bernard Cerquiglini az írott szövegvariánsok fontosságát hangsúlyozta a középkori anyanyelvű irodalmakban.⁷

A szövegvariánsok a magyar nyelvű irodalomban is kulcsfontosságúak. A kódexek készítői hosszabb műveket általában nem ültettek át teljes egészükben magyar nyelvre (vagy legalábbis ilyen teljes tolmácsolások nem maradtak fenn), hanem csak bizonyos szempontok szerint alkalmasnak ítélt fejezeteket, részleteket. Az átültetés sokszor bizonyos fokú átdolgozást, akkomodációt jelentett, s olykor műfajváltásra is sor került. Máskor több műből kompilált, a másolók, fordítók által kiegészített szövegekkel találkozunk. Mindez azt mutatja, hogy e korpusz alapvetően a használati irodalom kategóriájába tartozik, és ezáltal a klasszikus szépirodalométól eltérő irodalomfogalom, más irodalmi gyakorlat felől szerveződik. Tehát az, hogy milyen témájú, műfajú, célzatú műveket kik, kiknek a

⁴ R. Howard BLOCH, *New Philology and Old French*, *Speculum*, 65(1990)/1, 38–58; Stephen G. NICHOLS, *Introduction: Philology in a Manuscript Culture*, *Speculum*, 65(1990)/1, 1–10. A teljes *Speculum*-szám az új filológiával foglalkozik.

⁵ G. Thomas TANSELLE, *The Varieties of Scholarly Editing = Scholarly Editing: A Guide to Research*, ed. D. C. GREETHAM, New York, The Modern Language Association of America, 1995, 21; Eric KNIBBS, *How to Use Modern Critical Editions of Latin Medieval Texts*, *History Compass*, 5(2007)/5, 1524–1525.

⁶ Paul ZUMTHOR, *Essai de poétique médiévale*, Paris, Seuil, 1972; Uő, *La lettre et la voix: De la 'littérature' médiévale*, Paris, Seuil, 1987.

⁷ Bernard CERQUIGLINI, *Éloge de la variante*, Paris, Cerf, 1989.

számára, miért és hogyan ültettek át az anyanyelven alakuló irodalomba, sok mindent elárulhat a kor olvasáskultúrájáról és ezen fordítások létrehozóinak, használóinak irodalmi és kegyességi praxisáról. Munkám ilyen használati szempontú megközelítésre épül, s a használat felől próbál rávilágítani a válogatási szempontok, fordítási technikák, kompilatorikus eljárások funkcióira, illetve a feltételezett célközönség lelkeségi igényeire. Ezek felderítésében a latin és magyar szövegváltozatok összevetése mellett, abban az esetben, ha egyes szövegeknek több magyar fordítása készült, a magyar nyelvű variánsok összeolvasása is sokat segített. A változatok közötti különbségek sok esetben tükrözik, hogy az adott fordító vagy másoló hogyan alkalmazta a szöveget saját vagy a szűk célközönség igényeihez.

Monográfiámban a szövegeket megkísérlem visszahelyezni abba a gazdag devocionális kontextusba, amelyben a késő középkorban használták őket. A kontextualizáláshoz az utóbbi évtizedek főként angolszász és francia történeti antropológiai és spiritualitástörténeti kutatásaira alapoztam.

Módszertani szempontból sokat köszönhetek a kora újkori kegyességi irodalom kutatóinak. Az utóbbi évtizedek jelentős eredményeket hoztak a 16–18. századi prédikáció, imádság, meditáció és más használati műfajok vizsgálatában. Első helyen említeném témavezetőm, Gábor Csilla könyveit és tanulmányait, különösen a meditációról szóló munkáit, melyeknek óriási szerepe volt e szövegtípus a magyar irodalomtörténetbe való (újra)beemelésében.⁸ A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékén körülötte kialakult, devocionális irodalommal foglalkozó Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely, melynek magam is tagja vagyok, több kötettel,

⁸ GÁBOR Csilla, *A katolikus áhitati irodalom Erdélyben a 17. században* = G. Cs., *Religió és retorika: Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról*, Kolozsvár, KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, 2002, 235–256; Uő, *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban* = Uo., 257–277; Uő, *Devóció és nyelvalkotás* = Uo., 278–317; Uő, „*Religiosa actio mentis*”: *Meditációelmélet és meditációtípusok a kora újkorban Európában és Magyarországon* = *Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. Uő, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2004, 9–60; Uő, *Doctrine – Virtue – Memory: Seventeenth-century Hungarian Devotional Literature in European Context*, Cluj, Presa Universitară Clujeană/Cluj University Press, 2007. Uő, *Elmélkedés, meditáció: A kutatás állása, feladatok, tervek = Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 1), 55–62; GÁBOR Csilla, *Emlékezet, értelem, akarat – a kora újkori egyházi és áhitati irodalom motívumszerkezete és használati rendje: Bolyai János kutatói ösztöndíj, 2007–2008, Zárótanulmány*, kézirat. (Köszönöm szépen Gábor Csillának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a szöveget.)

tanulmányal,⁹ szakdolgozattal,¹⁰ mesteri¹¹ és doktori disszertációval¹² gazdagította a kegyességi irodalom kutatását. A piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2007-ben megalakult Lelkiségtörténeti Műhely,¹³ valamint a Szelestei Nagy László vezette Ba-

⁹ A már említett *Devóciók, történelmek, identitások* c. kötet mellett: *A történetmondás rétegei a kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2005; *Mindennemű dolgok változása: Hagyományok, források, távlatok*, szerk. Uő, Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, 2004; *Szövegnyelv és íráskultúra a kora újkorban: Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor)*, szerk. Uő, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2007. – Az egyes műhelytagok külön köteteit és tanulmányait itt túl hosszú lenne felsorolni.

¹⁰ Vogel Zsuzsánna, Horváth Izabella, Berek Elza Hajnalka, Pálfi Emőke, Oláh Eszter, Deák Zsuzsánna, Voloncs Melinda, Kovács Emőke, Sipos-Hodjai Edit, Vincze Anita.

¹¹ Vulkán Vera Tünde, Máté Imola, Berek Elza Hajnalka, Rettégi-Ady Emese, Deák Zsuzsánna.

¹² FARMATI Anna, *A XVII. századi katolikus népköltészet szövegtípusai és motívumrendszerre* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2007. Publikált változata: Uő, *Más régi ének: A XVII. századi katolikus népköltészet szövegtípusai és motívumkincse*, Kolozsvár, Verbum, 2009. SZILÁGYI Anna-Rózsika, *Kora újkori hagiográfia: Műfajok, hagyományok, új modellek (Officia oratoris Illyés András legendáriumának mártírtörténeteiben és a kora újkori szentek legendáiban)* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2012. KÓNYA Franciska, *A 17. századi magyar nyelvű lelkiségi irodalom: Tarnóczy István „esete”* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2012. Publikált változata: Uő, *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2015. BALLA Lóránt, *Csete István kézíratos prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai: eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkori jezsuita prédikációkban* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2013. Különböző kegyességi irodalommal kapcsolatos témákban Bóné Éva, Deák Zsuzsánna, Demeter Júlia és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, de Gábor Csilla vezetésével Péntek Veronika készíti doktori dolgozatát.

¹³ 2007-ben és 2009 óta évente került sor konferenciákra. Ezek közül az első öt anyaga jelent meg nyomtatásban: *Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 1); *Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat – Piliscsaba, PPTE BTK, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2); *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3); *Az áhitat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 4); *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5); *Menny és pokol a barokk kori ember életében*, szerk. BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 7); *A nők*

rokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagjainak munkái szintén útmutatóul szolgáltak. Szelestei tanár úrnak nemcsak fontos tanulmányai voltak segítségemre,¹⁴ hanem kitartó biztatása, munkám iránti sokéves érdeklődése is. A Debreceni Egyetemen működő Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely munkatársainak szintén hálával tartozom. E kutatói közösség egyik meghatározó tagja, Imre Mihály nemcsak írásaiban¹⁵ keresztül inspirált, hanem doktori értekezésem egyik opponenseként is hasznos tanácsokkal szolgált, amit ezúton is köszönök neki. Bitskey István tanár úr meghívására dolgozattervemet bemutathattam a debreceni régimagyaros doktori iskola oktatói és hallgatói előtt, s hasznos tanácsokban részesültem. Bitskey és Imre tanár úr mellett Fazakas Gergely Tamás¹⁶ hozzászólásai segítettek tovább munkámban. A barokk kegyesség kutatói közül a Tüskés Gábor és Knapp Éva által publikált írások nyújtottak még fontos támpontokat.¹⁷

és a régi magyarországi vallásosság, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 10). Itt hivatkoznék a Piliscsában megrendezett rendtörténeti konferenciák anyagára is. Ezek közül több jelentős tanulmányokat tartalmaz az egyes szerzetesrendek középkori történetéről, kulturális örökségéről: *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Bp., METEM – Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 1/1–2), I–II; *A domonkos rend Magyarországon*, szerk. ILLÉS Pál Attila, ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs, Bp.– Piliscsaba – Vasvár, METEM – PPKE BTK – DRGY, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 3); *Decus solitudinis: Pálos évszázadok*, szerk. SARBÁK Gábor, Bp., Szent István Társulat, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 4/1); *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*, szerk. GUITMAN Barnabás, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 5).

¹⁴ Elsősorban: SZELESTEI N. László, *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2008 (METEM Könyvek, 64).

¹⁵ Pl.: IMRE Mihály, *A konverzió nyelve? A misztika nyelvhasználata Otrókoci Főris Ferenc Isten előtt járóknak tökéletessége című művében = Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkor és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla et al., Kolozsvár, Egyetemi Műhely, Bolyai Társaság, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai), 169–190.

¹⁶ Az ő imádságoskönyvekről szóló monográfiája is jó ötleteket nyújtott a kutatáshoz: FAZAKAS Gergely Tamás, *Síralmas imádság és nemzeti önszemlélet: A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, 50).

¹⁷ Különösen: TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi egyházi elbeszélő irodalom európai kapcsolatai (Nádasdi János)*, Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3); Uő, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Bp., Argumentum, 2002 (Irodalomtörténeti Füzetek, 151); KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14); Uő, *Populáris grafika a XVII–XVIII. században*, Bp., Balassi, 2004.

A magyar kódexirodalom szövegválogatása, használata, mint említettem, sok adalékot tartalmaz a 15. század végének, a 16. század első harmadának olvasástörténetéhez. A kódexek létrehozói, illetve használóik olvasási (és íráshasználati) szokásait a könyv- és olvasástörténet, valamint az alfabetizációs és íráshasználati kutatások módszertanával is vizsgáltam. E módszertan és szakirodalom alkalmazhatóságára volt tanárom, Tóth Zsombor hívta fel többszörösen a figyelmemet. Órái és írásai¹⁸ nemcsak a kutatási irányokkal ismertettek meg, hanem segítettek elsajátítani a kulturális és történeti antropológia, valamint a posztmodern történetírás elméleteinek és módszertanának irodalomtörténeti alkalmazását, aminek ez az írás sokat köszönhet.

A középkorász műhelyek és kutatók közül azokat emelném itt ki, amelyek és akik kérdésfelvetéseikkel, módszertanukkal és eredményeikkel nagymértékben meghatározták munkámat. Első hely illeti Madas Editet, akinek a kódexirodalomról publikált írásai¹⁹ nélkül e könyv nem jöhetett volna létre. Itt csak azt említeném meg, hogy az ő kurátorsága alatt került sor 2009. október 29. és 2010. február 28. között az Országos Széchényi Könyvtárban a kódexek további kutatásaihoz ösztönzést nyújtó nagyszerű nyelvemlék-kiállításra. Ennek általa szerkesztett, számos kiváló tanulmányt tartalmazó katalógusa²⁰ s az ennek alapján azóta is folyamatosan bővített nyelvemlék-honlap²¹ a nyelvemlékkódexek kutatásának alapvető segédletévé vált. Madas Edit személyesen tanácsaival is munkám egyik legfontosabb támogatója volt. Domus Hungarica ösztöndíjjal kétszer is egy-egy hónapot kutathattam irányítása alatt az Országos Széchényi Könyvtárban, s megismerkedhettem az általa vezetett Res Librariae Hungariae Kutatócsoport munkájával. Ő volt doktori disszertációm másik magyarországi opponense, s tanácsai, javaslatai hozzájárultak e könyv végső, javított formájának kialakításához. E munkafázist már a Res Librariae Hungariae Kutatócsoport posztoktori ösztöndíjas kutatójaként végezhettem el.

¹⁸ A számos könyv és tanulmány közül itt csak néhányat említek: TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós: Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai könyvtár, 40); Uő, *A történelmem terhe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006; Uő, *The Portrait of a Young Man as a Survivor: Mihály Cserei (1690–1697)* [MA thesis], Budapest, CEU, Budapest College, 2007.

¹⁹ Hivatkozásokat lásd lentebb, a következő fejezetek jegyzeteiben.

²⁰ „Látjátok feleim...”: *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009.

²¹ <http://nyelvemlekek.oszk.hu/> (Megtekintés 2012. december 12.)

A magyarországi középkori prédikációirodalom kutatásában fontos eredményeket hozó, túlságosan korán elhunyt Bárczi Ildikó e könyv számára nemcsak egyéni szerzőként jelentős. A prédikációírás compilatorikus eljárását vizsgáló főműve²² és tanulmányai mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén megalakított *Sermones compilati* kutatócsoport az *Érdy-kódex* hálózati kritikai kiadását készítette elő. Ennek munkájába egy kéthónapos budapesti részképzés során nekem is alkalmam nyílt röviden bekapcsolódni. Tanítványai az évente megrendezett konferenciákon, melyek anyaga a *Plaustrum seculi* sorozatban olvasható,²³ számos, a késő középkori magyar és latin egyházi irodalomról szóló írást publikáltak, amelyeket haszonnal forgattam.

A Közép-európai Egyetem Középkortudományok Tanszéke munkatársainak írásai és órái (mesteris hallgatóként egy évig ott tanulhattam) főként az interdiszciplináris medievisztikai kutatások területén igazítottak el. Hálás vagyok ottani témavezetőm, Szőnyi György Endre támogatásáért, valamint diáktársaim, különösen a magyar kódexirodalommal szintén foglalkozó Konrád Eszter javaslataiért, észrevételeiért. Klaniczay Gábornak mind a misztikus szentek és jelenségek, valamint a kolduló rendi spiritualitás terén publikált írásait, mind személyes tanácsait hálásan hasznosítottam.

A nagyobb munkaközösségek mellett, amelyek munkájában valamilyen formában bekapcsolódtam e könyv készítése közben, különféle konferenciákon vagy egyéni szakmai megbeszéléseken sok más kutatótól, kollégától kaptam hasznos ötleteket, tanácsokat. Sajnos itt csak néhányukat sorolhatom fel, de mindnyájuknak hálás vagyok a segítségért. A kódexirodalom kutatásában igen jelentős tanulmányok s legfrissebben fontos új eredményeket hozó kiváló monográfia jelent meg Lázs Sándor tollából.²⁴ Könyvem nemcsak írásainak, hanem személyes tanácsainak is sokat köszönhet. Tóth Péter és Falvay Dávid a középkori magyar és latin nyelvű irodalom területén elért fontos eredményei szintén sokat segítettek munkámban.²⁵ Haader Lea és Boros Katalin kódexirodalmat vizsgáló nyelvtör-

²² BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználatára: A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevallott módszerei: Az intertextualitás információs rendszerei*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria, 23).

²³ Ezek közül nyomtatásban az első kötet jelent meg: *Plaustrum seculi: Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*, szerk. BÁRCZI Ildikó, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2004. A többi kötet a kutatócsoport honlapján elektronikus formában olvasható: <http://sermones.elte.hu/>. (Megtekintés: 2012. december 12.)

²⁴ Hivatkozásokat lásd lentebb, a következő fejezetek jegyzeteiben.

²⁵ Hivatkozásokat lásd lentebb, a következő fejezetek jegyzeteiben.

téneti tanulmányai alapevítő szakirodalmi segédletekül szolgáltak.²⁶ Borczky Anna művészettörténeti tanácsokkal látott el a passió vizuális reprezentációit tárgyaló fejezethez. Bíró Csilla, Konrád Eszter, Nagy Emőke és Uhrin Dorottya az enyémmel rokon témájú disszertációkon dolgozva többször adtak hasznos tanácsokat, mutatták meg készülő dolgozatfejezeteiket.

A közép- és kora újkor kutatói mellett annak a pezsgő és inspiráló szellemi műhelynek a szerepét szeretném kiemelni, amely e mű megszületéséhez otthont adott: a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetét (korábban Tanszékét). Ez az intézmény, valamint két magyar társintézete, a nyelvészeti és a néprajzi nevelt önálló, ötletekkel, kérdésekkel és tudományos módszerekkel felvértezett kutatóvá. Az Intézet oktatói, doktoranduszai és egyetemi hallgatói, ha nem is említem mindnyájukat, ott állnak e könyv lapjai mögött. Név szerint is köszönetet kívánok mondani e könyv alapját képező disszertáció három „örangyalának” (a dolgozat megszületését figyelemmel kísérő szakmai bizottság tagjainak): Egyed Emesének, aki e művet első TDK-dolgozat formájától minden egyes fázisán át érdeklődéssel és tanácsokkal kísérte, s intézményen belüli opponensként véleményezte is; Berszán Istvánnak, akinek gyakorláskutatásai bátorítottak a középkori olvasás- és írásgyakorlatok értelmezésében; és Nóda Mózesnek a BBTE Római Katolikus Teológia Karáról, aki teológiai kérdésekben számos javítást, jobbítást tudott eszközölni. Ide kívánczik még egyszer, immár témavezetői minőségében Gábor Csilla, aki nemcsak kutatói példát mutatva, hanem kollégaként, barátként végig ott állt mellettem e hosszú munka alatt, fáradhatatlanul és azonnal olvasva, javítva a mű ezernyi változatát, írásra biztatva, lelkesítve vagy esetenként kényszerítve e könyv sokszor lankadó, bizonytalanlankodó szerzőjét.

Egy szakkönyv megírásához a szakmai irányításon, tanácsokon kívül még két dolog elengedhetetlenül szükséges: a jó könyvtár és a biztos anyagi háttér. Az előbbit több intézmény is biztosította számomra. Eredményesen kutattam az Országos Széchényi Könyvtár és az ELTE Egyetemi Könyvtárának kézirat- és régi könyv anyagában. A Közép-európai Egyetem könyvtára, különösen az ELTE-vel közös medievisztika rész, a külföldi szakirodalom terén volt nélkülözhetetlen számomra. A kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár pedig nemcsak a könyvek, információk lelőhelye volt számomra évekig, hanem kutatásaimat, szakmai törekvéseimet értékelő munkahely is, ahol számos kolléga bátorított, segí-

²⁶ Hivatkozásokat lásd lentebb, a következő fejezetek jegyzeteiben.

tett. A kutatás anyagi háttérének megteremtéséhez nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani egyrészt az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram Kuratóriumának, akik két ösztöndíjas tanulmányutamat finanszírozták, illetve a Nemzeti Kulturális Alapnak, akik egyéves alkotói támogatásukkal lehetővé tették e könyv végleges formába öntését. Végül pedig szeretném megköszönni családomnak a sokéves kitartó anyagi és lelki támaszt, valamint barátaimnak, hogy türelemmel elviselték a másodhegedűsi szerepet a készülő dolgozat, majd könyv mellett.

*

Végül az idézett kódexszövegekről megjegyezném, hogy ezeket, eltérően a disszertációmiban követett módtól, témavezetőm, opponenseim és a kiadó tanácsára nem betűhűen, hanem, a késő középkori hangjelölésekhez kevésbé szokott olvasókra való tekintettel, mai helyesírás szerint idézem. Az átírás során megőriztem a nyelvjárási, archaikus hangzást, alakokat, de a ma már írásban nem jelölt hangtani változásokat a szóelemző írásmód elvének megfelelően írtam, a másolás során keletkezett nyilvánvaló betűtévesztéseket pedig javítottam. A leginkább fejtörést okozó és olykor saját olvasat kialakításához vezető probléma a központozás volt, amelynek mai szabályokhoz alakítása során sokszor a latin források tagolásaira is támaszkodtam. A kódexek betűhű átíratát és fényképes másolatát közlő kiadásoknak használatakor, ha a kódexek szövegére hivatkozom, a kiadásban a jobb felső sarokban, illetve a Nyelvemléktár köteteiben a külső margó megfelelő helyén feltüntetett paginaszámot adom meg. A kiadásokat bevezető tanulmányok esetében viszont az illető kiadvány rendes oldalszámait szerepeltetem, mindig utalva arra, hogy a bevezető tanulmányról van szó.

II. A KÓDEXIRODALOM A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI KÁNONBAN

A 15. század utolsó és a 16. század első évtizedeiben kolostori környezetben létrejött magyar nyelvű kódexirodalom kutatása a magyar nyelv és a magyar nép története iránti tudományos érdeklődés jegyében kezdődött. A 18. század végéig, a 19. század első negyedéig lelkes könyv- és kéziratgyűjtők, mint pl. Jankovich Miklós (1773–1846), akinek gyűjteményéből több nyelvemlékkódex került később a Nemzeti Múzeum könyvtárába (a mai Országos Széchényi Könyvtárba), még egyéni érdeklődéstől vezérelve kutatták fel e becses dokumentumokat a magyar nép történetének egyéb emlékei között. Szervezett gyűjtőmunkára a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia megalapítása biztosított keretet.¹ Ekkor az e szövegek iránti érdeklődés határozottan nyelvtudományi irányba tolódot. Az Akadémia legfontosabb feladata a magyar nyelv művelése lévén, 1832-ben a nagygyűlés elrendelte a régi magyar kéziratok megszerzését vagy lemásoltatását, hogy ezzel is anyagot szolgáltatassanak a nyelv készülő nagyszótárának. 1833-ban már azzal a céllal döntöttek kiadásukról, hogy nyelvtörténeti vizsgálatokhoz nyújtsanak anyagot.²

A gyűjtőmunka eredményeként számos kódex került elő, ezek jelentős részéről (szám szerint 38 darabról) kézirat másolat készült,³ s megkez-

¹ Érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Tudós Társaság megalakulásánál jó harminc évvel korábban Erdélyben Aranka György kezdeményezésére már nemcsak az Erdélyi Magyar Nyelvemlékvédelmi Társaság (1793) kezdte meg működését, hanem Kolozsvárott egy Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság (1791) is. Míg az előbbi a nemzeti nyelv művelését, az utóbbi főként történeti források kiadását vállalta fel. A Kéziratkiadó Társaság történetéről lásd: F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása*, MKsz, 1976, 333–349; ENYEDI Sándor, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság történetéhez: Benkő József és Aranka György levelezéséből*, MKsz, 1985, 297–303; Uő, *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I*, MKsz, 1988, 67–74; HUBERT Ildikó, *Adalék az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez*, MKsz, 1986, 88–91. Mindkét Aranka-féle társaságról lásd: ENYEDI Sándor, *Aranka György erdélyi társaságai*, MKsz, 1987, 249–264; *Az Erdélyi Magyar Nyelvemlékvédelmi Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, szerk. DÁVID Gyula, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 218). Újabban pedig: *Aranka György gyűjteménye I: Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249); DÁVID Péter, „Itt van a' legvégső óltára Pallásnak”: *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvemlékvédelmi Társaság története*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 278).

² ABÁFFY Csilla, *Magyar nyelvemlékek és másolataik az MTAK kézirtárában*, MKsz, 2000, 340.

³ Uo., 342.

dődött publikálásuk is. Ez utóbbi feladattal az Akadémia Döbrentei Gábort, az intézmény első titoknokát bízta meg, aki megindította a *Régi Magyar Nyelvelmékek* című sorozatot.⁴ Három teljes és egy csonka kötet készült el belőle Döbrentei szerkesztői munkája nyomán. A sorozat utolsó kötetét már Toldy Ferenc rendezte sajtó alá, s Volf György előszavával jelent meg 1888-ban. A 19. század utolsó negyedében az Akadémia új sorozatot indított a nyelvelmékkódexek kiadására, a *Nyelvelméktárat*.⁵ A tizenöt kötetből tizenhárom Volf György, egy (a harmadik) Komáromy Lajos és Király Pál, az utolsó pedig Katona Lajos gondozásában jelent meg. A sorozat, amelynek darabjai több kódex esetében máig az egyedüli modern kiadásként szolgálnak, a kor tudományos kritériumai és technikai lehetőségei szerint igencsak igényes, de ma már sok tekintetben problematikus betűhív szövegkiadást ad. Ezért indult újtára a negyvenes években a hasonmást és/vagy átíratot, valamint gyakran latin párhuzamos szövegeket is közlő *Codices Hungarici* (1942 és 1988 között kilenc kötete jelent meg), majd a nyolcvanas években a jelenleg harminckett kötetet számláló hasonmást és betűhű átíratot tartalmazó *Régi magyar kódexek* sorozat.

A szövegkiadások jól tükrözik a kódexek iránti tudományos érdeklődést. A kéziratokról rögtön felfedezésük után részletes ismertetések jelentek meg, többségükről a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. E folyóirat gyakori szerzője, majd szerkesztője, Horvát István lelkesen támogatta a nyelvelmékkutatás ügyét. A kezdetben nyelvészeti természetű érdeklődés hamarosan filológiai és irodalomtörténeti jellegű kutatásokkal egészült ki. A 19. század végére számos, jelentős eredményeket tartalmazó tanulmány és kötet látott napvilágot e szöveganyagról olyan rangos pozitivistá irodalomtörténészek tollából, mint Horváth Cyrill, Katona Lajos, Timár Kálmán, Vargha Damján stb.⁶ E tanulmányok nagyrészt a forrásfeltáró mun-

⁴ *Régi magyar nyelvelmékek*, kiad. DÖBRENTÉI Gábor, TOLDY Ferenc, Buda – Bp., 1838–1888, I–V.

⁵ *Nyelvelméktár: Régi magyar codexek*, kiad. KATONA Lajos, KOMÁROMY Lajos, KIRÁLY Pál, VOLF György, Bp., MTA, 1874–1908, I–XV.

⁶ Csak hogy párat említsünk a legfontosabb tanulmányok közül: [SZILÁDY Áron], *Codex-eink forrásai*, ItK, 1896, 199–203, 377–379, 498–500; HORVÁTH Cyrill, *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*, Bp., 1911; KATONA Lajos, *Újabb adalékok codex-eink forrásaihoz*, ItK, 1906, 105–120, 190–201, 332–347; PUSCH Ödön, *Vallásos elmékedések kódex-einkben*, Kolozsvár, 1910; TIMÁR Kálmán, *Kódex-eink legendái és a Catalogus Sanctorum*, ItK, 1925, 241–248; Uő, *Adalékok kódex-eink forrásaihoz*, ItK, 1926, 42–53, 169–184, 264–270; Uő, *A Lázár-kódex forrásai*, ItK, 1931, 277–284, 1932, 32–40; VARGHA Damján, *Codex-eink legendái és a Catalogus Sanctorum*, Bp., 1923; Uő, *A clairvauxi Szent Bernátnak tulajdonított „A jó élet módjáról” című könyv a magyar kódexirodalomban*, Bp., 1943

kák eredményeiről számolnak be. Mivel e szövegkorpusz túlnyomórészt latin munkák fordításából áll, a kutatás első számú feladata a forrásművek azonosítása volt. A szövegek jelentős részének forrásait ekkor találták meg; legtöbbször a késő középkor népszerű, nyomtatásban is korán megjelent latin kézikönyveinek, gyűjteményes köteteinek (Temesvári Pelbárt prédikációgyűjteményei, a *Legenda aurea*, a *Catalogus sanctorum*, a *Hortulus animae* stb.) darabjai között. A források kérdése mellett e munkák a kódexek/kódexszövegek közötti kapcsolatok kérdésével, a kódexek eredetével, rendi hovatartozásával, problémájával és az egyes szövegek latin és anyanyelvi irodalmakbéli párhuzamaival foglalkoztak.⁷

A kódexek kutatástörténetének ez a kezdeti szakasza sok tekintetben máig meghatározza vizsgálatukat. A róluk szóló szakirodalomban még mindig a nyelvtörténeti és filológiai természetű kérdések dominálnak. Nyelvelmékként való kezelésük állandó nyelvtörténeti kutatások tárgyává avatta őket, s e téren jelentős tudományos eredmények születtek és születnek. Elsősorban a nyelvtörténészek szorgalmának köszönhető a *Régi Magyar Kódexek* sorozat is. Az újrakiadással kapcsolatosan a szövegek latin forrásainak felkutatása is új lendületet nyert, amint azt főleg az utóbbi időben megjelent kötetek terjedelmes bevezető tanulmányai is tanúsítják. Azonban irodalomtörténeti szempontú vizsgálatuk az elmúlt évtizedekben jóval elmarad a nyelvészeti kutatások mögött. Csupán az utóbbi években jelentek meg róluk jelentős tanulmányok, s legújabban az elmúlt évtizedek egyetlen irodalomtörténeti monográfiája Lázs Sándor tollából, amely jelentős eredményeket hozott a téma kutatásában.⁸

Ennek részben politikai, ideológiai okai voltak. A középkori vallásos irodalom, s főként az áhítati szövegek vizsgálatát évtizedekig szűk korlátok közé szorította, majdhogynem lehetetlenné tette a kötelező marxista nézőpont. Hiba lenne azonban azt hinni, hogy ezek a gátló tényezők csak a kutatás mennyiségét (vagy teljes hiányát) befolyásolták, illetve hogy

(A Szent István Akadémia III. Nyelvtudományi és Szépirodalmi Osztályának értekezései, I. kötet, 3. szám).

⁷ Lásd pl.: TIMÁR Kálmán, *Magyar kódexsaládok*, ItK, 1927, 60–67, 201–224, 1928, 57–72, 1929, 16–28, 146–154; Uő, *Domonkos-rendi magyar kódexek*, ItK, 1930, 265–276, 397–412; VARGHA Damján, *Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban = Szent Ferenc nyomdokain*, Bp., Pesti Nyomda, 1926, 79–126; Uő, *Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban*, Bp., Szent István Társulat, 1910.

⁸ LÁZS Sándor, *Apacaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Bp., Balassi, 2016. (Mivel ez utóbbi monográfia nem sokkal jelen könyv kéziratának lezárása előtt jelent meg, már nem volt alkalmam érdemeinek megfelelően hasznosítani gondolatmenetem kidolgozásában.)

csak a szocialista államrend alatt érvényesültek. Az ideológiai tényező érvényesülése kitűnően nyomon követhető a különböző irodalomtörténeti kézikönyvekben. A történeti szintézisek vizsgálata arra is rávilágít, hogy ezek az irodalmi kánont egyrészt tükröző, másrészt befolyásoló munkák milyen tudomány- és irodalomkoncepcióval közelítenek az elmúlt évszázadok szövegeihez. Mielőtt tehát a könyv tulajdonképpeni témájának tárgyalásába bocsátkoznék, szükségesnek tartom a kutatástörténetnek egy ilyen, ideológiailag erősen terhelt műfaj felőli áttekintését.

Az irodalomtörténeti kompendiumokat itt természetsszerűleg a magyar nyelvű kódexirodalom irodalomtörténeti megítélése felől vizsgálom. Arra fogok rámutatni, hogy a magyar irodalom folyamának, folyamatának történetesítése során a különböző irodalomtörténeti narratívák milyen szerepet szántak elbeszélésükben ennek a 15. század végén és a 16. század első évtizedeiben kolostori környezetben létrejött magyar nyelvű szövegegyüttesnek, illetve hogy a magyar irodalomtörténet folyamatában a korpusznak tulajdonított helyek és szerepek milyen értelmezési lehetőségeket nyitottak meg, vagy éppen zártak le. Az egyes szövegek vizsgálatának háttérében ott munkáltak bizonyos, a szövegek irodalomtörténeti rendszertani helyével összefüggő prekonceptiók, amelyek bizonyos fokú tudatosítása nélkül lehetetlen új szempontokat érvényesíteni, saját kérdésfelvetéseket megfogalmazni akár a teljes korusszal, akár annak egyes darabjaival kapcsolatosan. Ha tehát tisztázni kívánom, milyen hermeneutikai értelemben vett előítéletek mentén gondolkodom a nyelvemlékkódexek szövegkorpuszáról, szükségszerűen föl kell tennem a kérdést, hogyan értelmezte ezt a szövegegyüttest a magyar irodalomtörténeti hagyomány.

Vizsgálatom során azt figyelem meg, hogyan helyezik el különböző irodalomtörténeti kompendiumok az általam kutatott korpuszt a magyar irodalom történetének folyamatában, milyen belső kánont körvonalaznak ennek szövegein belül, illetve arra is próbálok rákérdezni, hogy ezt milyen előfeltevések, milyen irodalomtörténeti paradigma felől teszik. Elemzésem nem tér ki minden egyes eddig publikált magyar irodalomtörténeti kézikönyvre. Azon művek áttekintésére szorítkozom, amelyek népszerűségüknél vagy időtálló meglátásaiknál fogva a korpusz kutatástörténete szempontjából meghatározó irányvonalat képviselnek, vagy a többitől jelentősen eltérő megközelítést alkalmaznak.

Az első, a kódexirodalom rendszertani helyét máig sok tekintetben meghatározó irodalomtörténeti kézikönyvek Toldy Ferenc tollából származnak. Előtte ugyan már voltak a magyar irodalom múltjával foglalkozó

művek,⁹ ám ezek a *historia litterariák* inkább lexikonszerűen gyűjtötték egybe a magyarországi *eruditusokról* és műveikről hozzáférhető információkat. Szerzőik hagyományos, széles literatúra-fogalmának megfelelően tárgyuk kiterjedt tudományos, irodalmi és vallásos munkákra egyaránt. Bár már a 19. század elejére olyan összefüggő, korszakolásra, az anyag rendszerezésére törekvő munkák is napvilágot láttak, mint Pápay Sámuel *A magyar literatúra esmérete* című műve,¹⁰ ezek igen kevés adattal rendelkeznek a kódexirodalomról, lévén, hogy megelőzik a nyelvemlékek fentebb említett, szervezett felkutatását.

Nem véletlen, hogy Toldy emelte be a magyar nyelvű kódexirodalmat a magyar irodalom történetébe. Mint már említettem, úttörő irodalomtörténetési tevékenysége mellett a nyelvemlékek felkutatásában, tudományos vizsgálatában is kulcsszerepet vállalt. Döbrentei után ő vette át a szövegkiadások irányítását, s a kódexek jelentős részének ő is adott nevet.¹¹ (Ügybuzgalmának kevésbé áldásos eredménye volt a Cornides-kolligátum¹² szétbontása a kódexek számának szaporítása végett.)

Toldy pályája során több irodalomtörténeti összefoglalót is készített. Az első ilyen kompendium egy kétnyelvű, német–magyar költészeti antológiába, a *Handbuch der ungarischen Poesie*be írott tanulmány 1828-ból. Amint Dávidházi Péter Toldy irodalomtörténeti munkásságáról írott monográfiájában megállapítja, e tanulmány, akárcsak a gyűjtemény maga, a kulturális önigazolás céljával készült. A külföld előtt kívánta bizonyítani a

⁹ Lásd: TARNAI Andor, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004 (*Historia Litteraria*, 16); KECSKEMÉTI Gábor, *A historia litteraria korai történetéhez*, ItK, 2005, 3–17; *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas, 2006 (*Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok*).

¹⁰ PÁPAY Sámuel, *A magyar literatúra esmérete*, Veszprém, 1808. Pápay már különbséget tett széles („Könyvekből 's írás olvasás által szerzett tudomány”, „írástudás”) és szorosabb („a' Nyelvel való szép előadás”) tudománya és „a' nyelvnek tudományos esmérete”) értelemben vett literatúra, valamint nemzeti és „idegen” (nem magyar nyelvű, pl. latin) literatúra között. Művével a nemzeti irodalom előmozdítására törekedett. Könyve első része a magyar nyelv eredetével és tulajdonságaival foglalkozik. A második, jóval rövidebb rész az irodalomtörténeti összefoglaló. A magyar literatúra történetét három részre tagolta: a honfoglalástól a reformációig; a reformációtól II. József koráig; II. Józseftől saját koráig. Ő még csak négy-öt nyelvemlékkódexről tudott.

¹¹ Lásd: ABAFFY, *i. m.*, 345–346.

¹² A kolligátumról lásd: LÁZS Sándor, *A Cornides-kódex körül*, ItK, 1981, 671–683; Uő, *A Cornides-kódex eredeti rendje*, ItK, 1983, 587–601.

magyar nemzeti kultúra értékességét.¹³ Eltérően azonban a hasonló célzatú 18. századi *historia litterariáktól*, már ez az első vázlat, illetve a szövegyűjtemény Toldy kezén „a nemzeti kultúra értékét *igazoló* dokumentummá és egy minden ízében *kritikai* irodalomtörténeté” vált.¹⁴

Később, 1851-ben már magyarul publikálta a magyar irodalom korai szakaszairól írott művét,¹⁵ melyet három évvel később egy magyar költészettörténet követett.¹⁶ Az egyetlen, a magyar irodalom történetének teljes folyamát felölelő, középiskolai oktatási segédkönyvnek szánt teljes kompendium 1864–1865-ben látott napvilágot *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebb időktől a jelen korig: Rövid előadásban* címmel.¹⁷

Ezt a kézikönyvet fellapozva nyilvánvaló, hogy a nemzeti irodalom – ami itt nemzeti nyelvű irodalmat jelent – történetének elbeszélése szempontjából a kódexirodalom mint a magyar nyelvű szövegeknek első, viszonylag bő korpusza nagy jelentőségű. E szövegegyüttes ismertetésére a mű második, középkorról szóló részében kerül sor, mégpedig a nemzeti irodalom második és harmadik időszakát tárgyaló alfejezetekben. Az alfejezetek címe: *A nemzeti irodalom második időszaka – A nemzeti irodalom fejlődése – (Lajos és Zsigmond kora XIV–XV. század)*,¹⁸ illetve *A harmadik időszak (Mátyás és a Jagellók kora) klastromi irodalma*.¹⁹ Az *Érsekújvári Kódex* verses Katalin-legendáját és Apáti Ferencnek a *Peer-kódex*ben fennmaradt *Feddő énekét* a *Költészet a második és harmadik időszakban* című alfejezetben tárgyalja.²⁰ A szövegemlékek értékelése során Toldy ezek nyelvi-esztétikai értékeire figyel. A második időszak szövegei között az ún. Huszita Biblia, a *Döbrentei-, Winkler-, Nádor-, Guary-, Czech-, Festetics-, Jókai-, Simor- és Virginia-kódex*, valamint a Margit-legenda egyes szövegei szerepelnek tematikus felosztásban (bibliafordítás, passió, Mária-siralom, vallásos tanítások és elmélkedések, vallásos énekek, imák, legendák). Ezekről összefoglalóan megállapítja:

¹³ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 167–224.

¹⁴ *Uo.*, 200.

¹⁵ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története (Ó- és középkor): Példatárral*, Pest, 1851.

¹⁶ ÜÖ, *A magyar költészet története*, Pest, 1854.

¹⁷ ÜÖ, *A magyar irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig: Rövid előadásban: 1864–1865*, Bp., Szépirodalmi, 1987.

¹⁸ *Uo.*, 42–46.

¹⁹ *Uo.*, 46–49.

²⁰ *Uo.*, 50–51.

Mindezek, nálunk is, mint másutt, leginkább *fordítások* voltak deák nyelvből. Azon tapadó hűség, mellyel a középkor általjában ragaszkodott a szentírás betűjéhez, azon hatás, melyet a deák szöveg a még fejletlen nyelven dolgozókra gyakorlott, ezt általjában feszessé, erőltetetté, gyakran idegenszerűvé tette; s az eredetinek nem mindig biztos megértése sokszor merőben hibás helyeket csúsztatott ez időszak írásaiba. Másfelül azonban e kor emlékeit rövidség és tömörség bélyegzi, mely sokszor nemcsak hathatós, de helyenként szép írályt is eredményez; s a még számos ősrégi nyelvfordulatokat, később kiavult nyelvtani formák és szók, s nem kevesbé a dunai nyelvjárás, mely ez időszakban uralkodó volt az irodalomban, s eredeti sajátosságaitól még kevésbé hajlott el, ez emlékre az ódonosság bélyegét nyomják.²¹

A harmadik időszak hasonló felosztásban közölt szövegeiről – ezek a *Jordánszky-, Keszthelyi, Kulcsár-, Winkler-, Pozsonyi, Virginia-, Érdy-, Érsekújvári, Nádor-, Nagyszombati, Debreceni, Horvát-, Kazinczy-, Teleki-, Vitkovics-, Weszprémi-, Lányi-, Cornides-, Peer-, Gyöngyösi, Gömör-, Kriza- és Thewrewk-kódexben* találhatóak – viszont már ezt a megállapítást teszi:

A klastromi irodalom e korban az elébbeniének folytatása. De gazdagabb, különösen a *legendák* szakában, s *postilláival és prédikációival*, melyek elégséges számmal maradtak fenn. [...] A *nyelv* azokban függetlenebb a deáktól, s eszerint nemcsak önállóbb s szabadabban mozgó, hanem általában folyóbb, a régi darabosságot könnyűség, az ingadozást biztosság, de a tömörséget és erőt egyszersmind kényelmes bőség váltja fel, néha mégis numerussal, sőt valódi szépséggel párosulva. Másfelül amaz ódon szín, mely az elébbi időszak maradványait jellemzi, itt már nagyrészt elenyészett; a mai nap avultaknak tartott nyelvtani formák már csak elvétve fordulnak elő, s az avult szók is gondosan felcseréltetnek más, ma már közönséges kifejezésekkel. Nem kevés az e korabeli maradványok közül csak megújított átírása régibb szövegeknek, amiért azokon bizonyos egyenetlenséget venni észre.²²

A két idézet alapján is látható, a kódexirodalom és annak fejlődési szakaszai a magyar nyelv, a magyar irodalmi nyelv alakulásának fontos állomásait képezik e koncepció szerint. A nyelvtörténeti jellegű megfigyeléseknél azonban sokkal fontosabbak a stílusra, a szövegek irodalmiságára vonatkozó megállapítások. Amint Dávidházi Péter fentebb hivatkozott munkájában kifejti, Toldy irodalomtörténeteiben kettős értékelésmód és kritikai normahasználat érvényesül. Egyrészt a nemzeti irodalom értékeit

²¹ *Uo.*, 43.

²² *Uo.*, 46.

foglalja fejlődéstörténeti nagyelbeszélésbe tekintettel az egyes korszakok történeti, művelődéstörténeti sajátosságaira, másrészt esztétikai értékítéleteket mond, a műveket a romantikus esztétikán alapuló kritikai normarendszer szerint ítéli meg a legkorábbi szövegektől kezdve kortársai műveig.²³

Toldy a kánonalapítás szándékával végezte művelődéstörténeti és irodalmi értékek kettős könyvelését, vagyis *végigbírálta* a magyar irodalmat, nem zavartatva magát századok patinájától, remekművek elismert rangjától vagy akár barátai felszissenésétől. Aligha kerülte el a figyelmét, hogy különböző korok eredetileg különböző rendeltetésű szövegeivel van dolga, mégis vállalta a történeti értékelés lappangó (és lássuk be: teljesen úgysem kiiktatható) anakronizmusát, tehát habozás nélkül visszavetítette rájuk a maga irodalom-felfogásának kritikus normáit, majd a végső ítélet árnyalásához igyekezett tekintetbe venni a mű egykori körülményeit. Egyik legmélyebb meggyőződése sarkallta erre, miszerint az ember és műve, melyekről az ünneplés vagy kegyelet jegyében ő is hajlandó volt szakrális analógiákkal beszélni, az elemzés és értékelés számára mégiscsak földi, evilági képződmények, vagyis feltételezhetően nem kifogástalanok, tehát *rászorulnak* a kritikai megítélésre.²⁴

A kritikai ítéletek annál is inkább jelen vannak az oktatási segédkönyvnek szánt 1864–1865-ös munkában, mivel a szerző szerint a kritikai érzék kialakítása fontos az irodalomtörténet oktatása során.²⁵ Toldyt itt, és ugyanígy a korábbi műveiben, az sem gátolta a kódexirodalom egyes szövegeire, sajátosságaira vonatkozó negatív értékítéletek megfogalmazásában, hogy ezek a nyelvemlékek a nemzeti irodalom általa megrajzolt fejlődéstörténetének becses darabjai. Az érvényesített kritikai elfogulatlanság, melyet nem befolyásolt a több százados emlékeknek kijáró tisztelet, bizonyos tekintetben akár ma is inspiráló lehetne a kódexirodalom tanulmányozásában. A kódexek nyelvi jelentőségének elismerése és nyelvtörténeti szempontú kutatása mellett igencsak helye van az irodalmi szempontú vizsgálatoknak is. Az esztétikai ítélet azonban bizonyos veszélyeket is rejt, amint azt Dávidházi Péter fentebb idézett értékelése jelezte. Ugyanis az irodalomtörténész azon eljárása, hogy korának kritikus normáit, irodalomfelfogását visszavetíti egy más alapokon szerveződő irodalmiságra, problematikus. Toldy kritikus normarendszerét a romantika esztétikája határozta meg, „legértékesebbnek minden műfajban az önmagáért való

²³ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 469–503.

²⁴ *Uo.*, 474.

²⁵ *Uo.*, 473.

esztétikumot ítélte, mely nem igyekszik a gyakorlati életre hatni.”²⁶ S „a magáért való szép mű eszményéből következett Toldy legfőbb poétikai elve és kritikai normája: az *organikus* műegész követelménye...”²⁷ Mind ez nem túl kedvező például egy, a kódexirodalomhoz hasonló szövegcsoporthoz számára, melynek létrehozását alapvetően pragmatikus megfontolások, a használat és a célzatosság határozták meg. Annál is inkább, mert Toldy értékítéletei evidenciaként kerültek át követőikhez.²⁸ Míg a diszciplínaalapító művében az esztétikai értékítélet és a történeti, művelődéstörténeti szempontok érvényesítésének kettőse élő módszertani dilemmából fakadt, s érvényesült olykor annak dacára, hogy a nemzeti önérték növelésére, ami a mű egyik fő céljának tekinthető, ez nem a legkedvezőbb,²⁹ utódainál többször a szövegek minőségére vonatkozó elmarasztaló ítélet kapta a főhangsúlyt.

Toldynál a kritikai értékelés nemcsak egyes művekre, hanem teljes korszakokra is kiterjedt (igaz, a korról alkotott általános ítéletet nem vonatkoztatta szükségszerűen minden akkor keletkezett szövegre). Irodalomtörténeteinek beosztása a német romantika történelemszemléletén alapult. A különböző időszakokat az organikus fejlődés növénytani metaforáival jellemezve megkülönböztet fejlődő, virágzó és hanyatló szakaszokat.³⁰ Ez a korszakolási eljárás utódai munkáira is jellemző, s ezek közül egyesek, mint alább rámutatok, a késő középkori kódexirodalmat egy hanyatló kor termékeként jellemzik, bár Toldynál erről nincs szó. A hanyatlásnarratívánál a herderi történelemszemlélet egyik komponensének dominanciája ellensúlyozza, a nyelvét. Johann Gottfried Herder, aki az organikus lényként fejlődő népet avatta a történelem központi mértékévé, a nyelvet tekintette a nép legfőbb egységesítő erejének és jellemzői legfontosabb kifejezőjének.³¹ A nyelvemlékek utáni kutatás, amelyben Toldy meghatározó szerepet vállalt, s magának az Akadémiának a megalapítása is azt mutatja, hogy ekkorra a magyar nyelv döntő szerepet kapott egy új típusú nemzet-tudat körvonalazásában.³² Toldy számára tehát, aki ennek a folyamatnak aktív részese, s aki irodalomtörténetében „nem éri be [...] írott művek lel-

²⁶ *Uo.*, 490.

²⁷ *Uo.*, 493.

²⁸ *Uo.*, 470.

²⁹ *Uo.*, 476.

³⁰ *Uo.*, 477.

³¹ Ernst BREISACH, *Historiográfia*, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Tankönyvek), 229.

³² T. SZABÓ Levente, *The Making of the Nineteenth-Century Hungarian National Past: Historians as Nation-Makers* = New Europe College Yearbooks, Bucharest, 2003, <http://szabol.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=8&p=1146> (Letöltve: 2013.01.24.).

tarával vagy akár kronologikus rendbe illesztett történetével, hanem valami bennük megnyilvánuló közös nemzeti szellemnek akarja megrajzolni fejlődéstörténetét”,³³ a nemzeti nyelvű irodalom kezdetének kora inkább felívelő, mint hanyatló korszak; egy folyamat kezdetének nehézségeit mutatja, nem pedig a hanyatlás jeleit, amint a kódexek fentebb idézett jellemzéseiből is látható volt.

Toldy továbbviszi a nemzeti irodalom magyar nyelvű művekre szűkítését, ami már Pápay összefoglalójára is jellemző. A magyarországi latin és más nyelvű (főként német) irodalom háttérbe szorulásával egyrészt a magyar nyelvű kódexirodalom jelentősége hangsúlyosabbá válik, másrészt a korpusz szövegeinek más nyelvű háttére homályban marad, ami megnehezíti a magyar nyelvű anyag kellően árnyalt megítélését is. A középkori magyarországi német nyelvű írásbeliség alakulása például fontos párhuzamot jelentene a magyar anyanyelvű irodalom vizsgálatához,³⁴ amint Lázs Sándor monográfiája bizonyítja, amelyben a magyar apácák könyvkultúráját összevetette a németországi obszerváns apácakolostorok olvasmányanyagával, az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb tudományos eredménye e témában.³⁵

A magyar nyelv és irodalom felértékelődése és nemzeti identitást formáló szerepe sajátos jelentőséget kölcsönzött az irodalomtörténetnek. Dávidházi Péter mellett érvel, hogy az irodalomtörténet-írás a 19. század közepétől átvette az eposz egyes közösség lélektani funkcióit, nemzeti identitást reprezentáló, fenséges hangnemű, szakrális vonatkozásoktól sem mentes közösségi funkciójú elbeszélő műfajjá vált, amely ugyanakkor a kor tudományosság iránti igényének is megfelelt.³⁶

Erre legjobb példa a Toldy-tanítvány Beöthy Zsolt³⁷ hétszer kiadott műve, *A magyar irodalom kis-tükre*.³⁸ Az irodalomtörténeti vázlat a millennium évében tartott egyetemi előadás-sorozatból nőtt ki.³⁹ Rövidebb változata *A magyar szellemi élet fejlődése* címmel szerepel, mégpedig ki-

³³ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 692.

³⁴ A *Gömör-kódex* bevezető tanulmánya például a kódex szövegeinek német nyelvterületen fellelhető párhuzamaira, illetve a magyar szövegekben német nyelvi hatásra hívja fel a figyelmet, felvetve akár a németből fordítás lehetőségét is. *Gömör-kódex: 1516*, kiad. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 26), 31–33.

³⁵ LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, *i. m.*

³⁶ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 360–375.

³⁷ *Uo.*, 817–818.

³⁸ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., 1896.

³⁹ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 856.

tüntetett helyen, a reprezentatív millenniumi kötetben, amely az ezeréves Magyarország földrajzát, történelmét és kultúráját kívánta bemutatni a magyar és főként a külföldi olvasóközönségnek.⁴⁰ A nagyhatású könyvecske nem véletlenül került a díszhelyre. Dávidházi elemzése meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar lélek jellemző vonásait tükröző, a mű elején leírt, majd később utalásszerűen többször felbukkanó volgai lovas a 19. század honfoglalást tárgyaló eposzaiból (illetve történeti munkáiból) ismerős alakja egy „átfogó szellemi eredetmonda” fókuszpontja.⁴¹ Az ezeréves magyar kultúrát ünneplő műben „az eredetmonda minden ismérve együtt van: a közösségi identitás meghatározására törekszik a közösséget reprezentálni hivatott szöveggel, mely egyszerre (szétválaszthatatlanul) történelmi és mitikus elbeszélés révén vezeti vissza a közösség jellegadó alapértékeit a történelem belátható kezdetéig, evilági és transzcendens utalásokkal történő igazolásuk céljából.”⁴² A „nemzet narratív identitása”-nak⁴³ keresésére Beöthy az irodalomtörténeti vázlat formáját választotta; „elbeszélésében alámerülnek a konkrétumok, a nagyvonalú fejlődésrajzban eleve ritka és elnagyolt példák mellől nyomtalanul eltűnhetnek a lehetséges ellenpéldák”.⁴⁴ Toldy részletesebb irodalomtörténeteivel szemben, ahol a kritikai hang is határozottan érvényesült, Beöthy népszerű kézikönyve problémamentes, végleges megoldások ki nyilatkoztatása, s ez a beszédmód hosszú időre rányomta bélyegét a magyar irodalomtörténet-írásra.⁴⁵ A kódexirodalomra nézve ez azért jelent fokozott problémát, mert e szövegegyüttes átfogó, összefoglaló tárgyalására mindeddig főként az irodalomtörténeti kézikönyvek lapjain került sor. A problematizálás egyes szövegekről, szövegcsoportokról, kódexekről szóló résztanulmányokban ugyan helyet kapott, ugyanakkor a nagyobb lélegzetű, elemző, problémafelvető munkák hiánya igencsak szembeötlő.

A magyar szellem fejlődését tárgyaló *Kis-tükör* legbővebb, hatodik kiadása⁴⁶ is csak röviden érinti a túlnyomórészt fordításokból álló magyar nyelvű kódexirodalmat. Említi a bibliafordításokat, az imádságokat, énekeket, legendákat, példákat, prédikációkat, regulákat.⁴⁷ A szövegek közül Alexandriai Katalin verses legendáját, a Mária-síralmákat és Vásárhelyi

⁴⁰ *Uo.*, 865–868.

⁴¹ *Uo.*, 852–870.

⁴² *Uo.*, 861.

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ *Uo.*, 863.

⁴⁵ *Uo.*, 869.

⁴⁶ BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., Atheneum, 1920.

⁴⁷ *Uo.*, 36.

András Mária-himnuszát emeli ki.⁴⁸ A török világot és a protestantizmust tárgyaló V. fejezet elején megemlíti Apáti Ferencet is.⁴⁹ Összefoglalóan így értékeli a kódexirodalom szerepét:

Ennek az irodalomnak legérdekesebb vonása: a benne foglalt adatoknak egyre növekvő száma arra nézve, hogy az általános keresztyén eszme- és képzet-körben mint foglal egyre nagyobb helyet a magyar szellem az ő külön eszményeivel, szentjeivel, törekvéseivel, emlékeivel, nemzeti érzésével.⁵⁰

A Mátyásról és a reneszánszról szóló IV. fejezet végén egymás mellé állítja a kolostori és a reneszánsz irodalmat, s itt felvillan a „haldokló középkor” képe,⁵¹ amit egy másik, a kor irodalomáról írott tanulmányában élesebben fogalmaz meg.⁵²

Beöthynek több más irodalomtörténeti összefoglaló is köszönhető. Ezekben a kódexirodalom értékelése hasonló a *Kis-tükör*éhez. A tizenégy kiadást megért, középiskolásoknak írt *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*⁵³ összesen másfél oldalt szán a kódexirodalom ismeretetésére. A szépirodalmi szempontból is értékesnek tartott szövegeket – Elek-legenda, Barlám és Jozafát, Alexandriai Szent Katalin verses legendája, a *Három körösztyén leány*, himnuszok – emeli ki. Az általa szerkesz-

⁴⁸ *Uo.*, 37–38.

⁴⁹ *Uo.*, 35.

⁵⁰ *Uo.*, 38.

⁵¹ „Így élt és haladt egymás mellett néhány évtizedig két irány: a haldokló középkor s az ébredő újkoré, az egyház és a renaissance irodalma. Amannak tekintete az apostolfejedelmek Rómája felé van fordulva, emezeké a reszpublika és a cézárok Rómája felé. De képviselik, a jövevények kivételével, magyar szívökben egyek. A középkor utolsó magyar himnuszköltője, a barát Vásárhelyi András s a renaissance legnagyobb reménysége, Nagyvárad ifjú püspöke, Perényi Ferenc, egymás oldalán estek el a mohácsi vészben.” *Uo.*, 48.

⁵² Vö. „De ott maradt [a mohácsi síkon] a középkori egyház kolostori irodalma is: a mennybe vágyódó, képzeltő, csodálatos legendák, imádságok, Mária-himnuszok, a szerzetesek magánysítottá fantáziájának és világotálatának, égbelátásának és babonájának, panaszos töredelmének és rajongó elragadtatásának a kolostorok számára szolgáló termékei. A könyvnyomtatás és a reformáció elvágja élete fonalát ennek az egész irodalomnak, mely a Példák könyve felséges halál-himnuszában 1510-ben mintegy a saját gyászdalát énekli [...]. Elment s Vásárhelyi Andrással eltemetkezett a dunántúli nagy csatapiacon. És elfeledtetett még az övétől is.” BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom a Mohácsi csatában* = B. Zs. *Munkái: Irodalmi tanulmányok*, bev. KÉKY Lajos, Bp., Franklin Társulat, [1928] (Élő Könyvek: Magyar Klasszikusok, 38), 42.

⁵³ BEÖTHY Zsolt, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*, Bp., Athenacum, 1919 [első kiadás: 1877–1879], I–II.

tett, kétkötetes, képes magyar irodalomtörténet⁵⁴ egyrészt esztétikai, poétikai, stilisztikai szempontok alapján szól a kódexirodalomról, másrészt nyelvtörténeti szempontból nyelvemlékként tárgyalja azokat. A szépirodalmi értékelés nagyrészt elítélő, a szövegek csiszolatlanságát, művésziatlenségét rója fel. Figyelemre méltóként a Katalin-legendát és Apáti Ferencet emeli ki. Beöthy munkáit kezdetben népszerűség övezte, s nagy hatást gyakoroltak koruk közönségére, ám ideológiai töltetük és erősen retorizált stílusuk miatt egyre erősebb kritika, majd feledés lett a sorsuk.⁵⁵

Szintén a századforduló táján készült a magyar kódexirodalom egyik jeles pozitivista kutatójának, az egy ideig ciszterci szerzetes Horváth Cyrillnek a munkája, *A régi magyar irodalom története*.⁵⁶ Művét az előző tanúsága szerint az érdeklődő nagyközönség számára készítette, ami részben magyarázhatja tárgyalásmódjának tanulmányai stílusától eltérő, erősen színes, itt-ott regényes jellegét. (A nagyfokú retorizáltságért részben a magyar irodalomtörténet-írás már Toldy és Beöthy kapcsán említett epoksi, nemzeti nagyelbeszélést helyettesítő funkciója lehet a felelős.) E szintézis is a nemzeti irodalom fejlődését kívánja bemutatni, s sok tekintetben épít elődeire. Esszészerű előadásmódja sokkal inkább Beöthy *Kis-tükre*vel rokonítja, mint Toldy precízebb, szikárabb értekezői stílusával.

E terjedelmes mű tagolódása, rendszerezési szempontjai a szövegből bomlanak ki; korszakhatárokat, társadalmi-szellemi háttérrel jelző alcímek nem segítik az olvasót a tájékozódásban. A magyar nyelvű kódexekkel a munka harmadik és negyedik könyvének egyes fejezetei foglalkoznak. A harmadik könyv a szerzetesrendek és a kolostori szellem középkori irodalmi terméséről szól. A női rendek tevékenységének, szellemi portréjának jellemzése során kerül sor a kódexirodalom jelentős részének tárgyalására. Horváth a Margit-legendát és a verses Katalin-legendát tekinti a kolostori ideál kifejezőinek, de ír a rendi előírásokról, a „barátságúnak” bélyegzett legendairodalomról (Ferenc, apokrif iratok, Barlám és Jozafát), példákról és a Mária-irodalomról (legendák, siralmak) is. A vallásos prózát és költészetet nem túl pozitívan jellemzi. Felrója a formai, stilisztikai gyengéket, illetve a művek önállótlanágát, didaktikusságát.

Ódon, dallamtalan sorok hangzanak föl, melyeknek egyszerű danáiból is megmaradt egy-kettő. A legtöbbet olvasva mintha sűrű sivatagban jár-

⁵⁴ *A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben*, szerk. BEÖTHY Zsolt, Bp., Athenaeum, 1896, I–II.

⁵⁵ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 847–852.

⁵⁶ HORVÁTH Cyrill, *A régi magyar irodalom története*, Bp., Athenaeum, 1899 (A magyar irodalom története, I).

nánk, röggös úton, kietlen, kiégett vidéken, a hol a szem hiába sovárog egy virág, egy parányi zöld után. [...] Legjobb darabjaikban is van bizonyos merevség, de ugyanannyi komoly áhitat, ódon egyszerűség és erő, mely a szívet megrezegteti. [...] Avatag régiség, zordon ízlés, többnyire költői tehetség s technika hiánya nehezült rájuk, de volt érdemök: megtörték az útát és egy főséges költészet gondolatait tolmácsolták, melyek nélkülök ismeretlenebbek maradtak volna.⁵⁷

Szintén elmarasztalás csendül ki azokból a sorokból, amelyek a kolostori irodalom változatlan eszmei és formai egyhangúságát állapítják meg (jegyezzük meg, sok tekintetben igazságtalanul):

Háromszáz esztendeig hullámszik ez az irodalom, a nélkül, hogy zajosabb hullámokat verne vagy kitörne megszokott határaiból, új eszméket, új érzéseket árasztana, sőt lényegesebb új formákat keresne. Háromszáz esztendő leforgása alatt változatlan egyformaságban élt a kolostor eszménye ép úgy, mint a milyen nyugodtan álltak erős, hatalmas kövei.⁵⁸

A „nemzeti tudomány”-ként művelt irodalomtörténet-írással sok tekintetben szakít Riedl Frigyes, aki „az európai együttlét jelentőségét hangsúlyozva a nemzeti irodalmat már szinte a modern értelemben felfogott komparatiztika keretében kívánta feldolgozni.”⁵⁹ Ő a nagy európai művelődési mozgalmak viszonylatában beszél a magyar irodalomról. *A magyar irodalom főirányai*⁶⁰ című kis irodalomtörténeti összefoglalójában is így jár el.⁶¹ A „magyar szellemi élet fő irányaira”⁶² mutat rá. Főként a régi magyar irodalomra koncentrál. A 17–19. század irodalma egyetlen összefoglaló fejezetecskében kap helyet.⁶³ A középkori irodalmat egy összefoglaló fejezetben tárgyalja.⁶⁴ Bár futólag említi a kódexirodalmat mint a magyar nyelvű középkori szövegtörzset, a fejezet egységesen tárgyalja a középkori ember irodalmi szövegekből kivilágító gondolkodásmódját, kiemelve annak naiv, gyermeki voltát:

⁵⁷ *Uo.*, 136–137.

⁵⁸ *Uo.*, 75.

⁵⁹ KENYERES Zoltán, *Irodalomtörténet-írásunk néhány kérdéséről: Korszakok, problémák 1945 után* = K. Z., *Irodalom, történet, írás*, Bp., Anonymus, 1995, 106.

⁶⁰ RIEDL Frigyes, *A magyar irodalom fő irányai*, Bp., Franklin, 1910.

⁶¹ „Hazai kultúránk minden korszaka szoros kapcsolatban van az általános európai művelődési mozgalmakkal [...]” *Uo.*, 4. „A középkor, a renaissance, a barokk korszak, a fölvilágosodás százada, a romantikus ízlés bizonyos szellemi megérzelmű égvöveket, bizonyos közösséget alkotnak néhány emberöltőre Európában, melyből Magyarország is kiveszi a maga részét.” *Uo.*, 6–7.

⁶² *Uo.*, 7.

⁶³ *Uo.*, 102–110.

⁶⁴ *Uo.*, 13–31.

A középkor világa mesevilág, bírálata merő naivság.⁶⁵

Úgy, mint a középkori ember eszén a képzelet, úgy uralkodik jellemén a temperamentum. Valamint képzelete nem áll a valóság, a külvilág realitásának szolgálatában, úgy temperamentuma sem illeszkedik a társadalmi együttlét kellékeihez. Képzelete és véralkata is el-elragadja. Temperamentuma szintén korlátatlan, féktelen: megérzik rajta, hogy nem ment át az utolsó 400 év szelidítő iskoláján. A mai gyermek.⁶⁶

Hangsúlyozza a középkori magyar irodalom alapvetően vallási jellegét, a lovagi szellem hiányát. Rámutat a magyar sajátosságokra,⁶⁷ de hangsúlyozza a keresztény elem és a nemzeti szellem egybeolvadását is.⁶⁸ A negyedik és ötödik fejezet a reneszánszsal foglalkozik, főként Mátyással mint reneszánsz uralkodóval és környezetével.⁶⁹ A VI. fejezet (*A renaissance hatása*) elején említi a magyar nyelvű világi költészet Mátyás korabeli kezdeteit (*Szabács viadala, Emlékdal Mátyás halálára, Soproni virágének* stb.).⁷⁰ Itt említi a verses Katalin-legendát is, „e korból való költészetünk első világos compositioját”, melyet „szintén érintett a renaissance lehellete.”⁷¹ A szerkezet erényeit és a lélektani okokra való odafigyelést a reneszánsz hatásának tulajdonítja.

E kis művével azonos szemléletű Riedlnek a régi magyar irodalom történetéről szóló történeti összefoglalója.⁷² Itt is világirodalmi és történeti-társadalmi kontextusban szemléli a magyar irodalmat. A „nyelvelmékek korának” is nevezett középkor tárgyalása előtt kijelenti, hogy nem szándékszik a nyelvvelmékekkel mint olyanokkal foglalkozni, ehelyett azt kutatja, „hogy a nyelvvelmékek mögött minő ember áll. Minő volt ez az ember, hogyan gondolkozott, minő érzelmei voltak, miért voltak neki ilyen gondolatai, érzelmei?”⁷³ Az anyanyelvű irodalom – az európai távlat ellenére – fontosabb az ő munkájában is a középkori latin irodalomnál, amelyet (a humanisták, Temesvári Pelbárt) a kódexirodalom után tárgyal. (A

⁶⁵ *Uo.*, 17.

⁶⁶ *Uo.*, 25.

⁶⁷ „A magyar középkorban kevesebb a vallásos láng, kevesebb a rajongás, kevesebb a türelmetlenség, mint nyugaton. A magyar nében minden időben valami tartózkodó józanság nyilatkozik. Politikai fejlődésünkre ez nagy szerencse; de ugyanez az erény megfosztott bennünket a középkori exaltatio költői gyümölcsitől.” *Uo.*, 27. A „középkori exaltatio költői gyümölcsei” a misztikus irodalom hiányára utal.

⁶⁸ *Uo.*, 27–28.

⁶⁹ *Uo.*, 32–79.

⁷⁰ *Uo.*, 80–81.

⁷¹ *Uo.*, 81.

⁷² RIEDL Frigyes, *A régi magyar irodalom története*, kiad. CSOMA Kálmán, Bp., 1906.

⁷³ *Uo.*, 11.

krónikairodalomról korábban beszél a régi magyar mondavilág forrása-ként.)

Riedl világirodalmi megközelítése, szélesebb kitekintése sokáig elszigetelt jelenség maradt a magyar irodalomtörténet-írásban. Horváth János, akinek összefoglalója, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*⁷⁴ máig a legalaposabb szintézis a magyar nyelvű kódexirodalomról, megmaradt a nemzeti klasszicizmus keretei között. Horváth az egyetemen Beöthy és Gyulai Pál tanítványa volt (kettőjük közül az utóbbi, a nemzeti klasszicizmus nagymestere gyakorolt rá és irodalomtörténeti rendszerére maradandóbb hatást),⁷⁵ természetes tehát ez az affiliáció. Azonban irodalomtörténet-konceptiója jelentősen eltér a magyar irodalmat a magyar nyelvű szövegekkel azonosító rendszerektől. Számára a magyarországi latin nyelvű irodalom is szerves része a magyar irodalomnak,⁷⁶ viszont a nem írott szövegeket kihagyja vizsgálódásából. Irodalomtörténeti koncepcióját vázoló 1922–1923-as munkájában, *A magyar irodalom fejlődéstörténetében* hangsúlyozza, hogy „az irodalom fogalma nem állandó, hanem történelmileg alakuló, változó fogalom”⁷⁷ – ennek köszönhetően lehet középkori magyar irodalomtörténete annyira értő bemutatása e korszak írásbeliségének.

Könyvének több mint felét a kolostori irodalom részletes bemutatása foglalja el. Külön fejezetet szentel a korpusz keletkezését kiváltó szerzetesi reformoknak, illetve a kódexeket létrehozó kolostori műhelyeknek,⁷⁸ e

⁷⁴ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1944² (A Magyar Szemle Könyvei, 4).

⁷⁵ DÁVIDHÁZI, i. m., 818–822.

⁷⁶ Vö. Horváth „...úgy gondolta, hogy a magyar nyelvűség tudatának megjelenése előtti irodalomban teljes terjedelemben foglalkozni kell a latin nyelven írott munkákkal, de később már nem, az eredetiség programja előtt beletartoznak a feldolgozás körébe a fordítások, de aztán már tartózkodni lehet tőlük, a művészi igény elterjedése után pedig már csak a sui generis szépirodalomra kell figyelmet fordítani.” KENYERES Zoltán, *Vázlat Horváth Jánosról* = K. Z., *Korok, pályák, művek: Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2004, 144. <http://www.mek.oszk.hu/08300/08357/08357.pdf> (Letöltve: 2013.01.12.)

⁷⁷ HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 58. – Ugyanitt a következőképpen foglalja össze a kolostori irodalom jelentőségét a magyar irodalom fejlődése szempontjából: „Ez tehát a kiindulási pont. A katolikus egyházi rend tagjai fordítanak latinból magyarra, s másolás útján terjesztenek kolostorról kolostorra ugyane rendnek latinul nem vagy kevésbé tudó magyar tagjai számára hitéletre tartozó olvasmányokat; megindul ekként e zárt, rendi körben, anélkül, hogy megindultáról eszmélettel bírna, egy magyar nyelvű irodalom, s általa egy az élő beszédűtől legott elváló, latin mintákra szabott magyar irodalmi nyelv képződése; az egész laikus magyarság pedig, a maga élő nyelvével, kívül reked a magyar írástudás ez első kerítésén.” – *Uo.*, 85.

⁷⁸ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 111–125.

szövegegyüttes típusjellegének és létformáinak,⁷⁹ műfajainak és szövegtípusainak,⁸⁰ a kódexegységeknek,⁸¹ valamint a szövegek nyelvének és versformáinak.⁸² Szellemtörténeti szempontú körképe⁸³ élő szövegekként, kontextusában mutatja be ennek az irodalomnak a működését. Szintézisének sikere, időtállósága módszeréből fakadhat, amelyet Kenyeres Zoltán így foglalt össze:

Az irodalmat legtágabb általánosításban egy belőle származó elv segítségével meghatározni, aztán minden kort külön-külön is a maga törvényei szerint megérteni: ebben rejlett Horváth János módszere, mely 1908-ban már teljesen készen állt, s melyet attól kezdve híven és következetesen alkalmazott.⁸⁴

A kódexirodalmat belülről megérteni, amennyire ez öt évszázad távoból lehetséges, ma is az egyik legjobb kutatási eljárásnak bizonyulhat, s e tekintetben jelen munka is Horváth János nyomdokain kíván haladni.

Ugyanakkor érdemes rávilágítani megközelítésének egy-két problematikus aspektusára, amelyek szintén időtállóknak bizonyultak a kolostori irodalomról élő kép szempontjából. Tanulságos efelől a kézikönyv negyedik fejezetének felütése, amely a korpusz tárgyalását indítja:

Az 1500-as évek tájékán meglepő jelenséget tapasztalunk: itt, a könyvnyomtatás kezdő korában, mintegy megszervezetten topann élénk kézzel írt magyar kódexek tömege; humanizmus és reformatio határmezsgyéjén s a latin nyelvű irodalmiság tetőpontján, kivirul a középkori szellemű és magyar nyelvű vallásos irodalom; az országos hanyatlás Mátyás utáni évtizedeiben, melyek szinte zuhanvást vezetnek Mohácshoz, fellendül, korszakos műveltségi tény gyanánt bukkan fel a nemzeti nyelvű vallásos irodalom. [...] A külső, világi eseményektől távol, szinte a világ folyásától függetlenül írták, olvasták e kegyes műveket, s e viszonylagos elszigeteltség teszi érthetővé, hogy éppen egy különben hanyatló korszak történetlapjait ékesítik.⁸⁵

⁷⁹ *Uo.*, 126–158.

⁸⁰ *Uo.*, 159–200

⁸¹ *Uo.*, 201–257.

⁸² *Uo.*, 258–290.

⁸³ Kenyeres Zoltán szerint Horváth munkamódszerében a pozitívizmus, szemléletében inkább a szellemtörténet talaján áll: „Megmaradt a pozitívizmus és a szellemtörténet határterületén, munkamódszere inkább pozitívista, rendszerező elve és történet szemlélete inkább szellemtörténeti volt.” KENYERES, *Vázlat Horváth Jánosról*, i. m., 132.

⁸⁴ KENYERES, *Vázlat Horváth Jánosról*, i. m., 144.

⁸⁵ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 111.

E passzusok értékeinek felismerése mellett is látens ítéletet mondanak a kolostori irodalomról: egy hanyatló korszaknak az irodalmi fejlődéstől, a kor szellemi-történeti eseményeitől szinte függetlenül létrejövő szövegeiről van szó, amelyek anyanyelvűségükben értékesek ugyan, de szigetszerűek, nem vezet belőlük az út sehová. E kép óhatatlanul felidéz az olvasóban egy másik, a szellemtörténet jegyében fogant, a késő középkorral foglalkozó munkát: Huizinga *A középkor alkonya/ősze* című körképét a 14. és 15. századi francia és németalföldi kultúráról.⁸⁶ A hanyatló, de az eltűnés megelőzően kivirágzó világ képe, bár jóval erősebb benne a világi, lovagi elem, mégis egyértelműen rokon Horváth kolostori irodalmával, amely mint egy irodalmi Atlantisz, elsüllyed a 16. század történelmi katasztrófái nyomán. Hogy Horváth valamelyest zárványnak tekinti ezt az irodalmat, mutatja az is, hogy a 15. század humanista irodalmát, amely időben megelőzte az anyanyelvű kolostori irodalom virágzását, már az irodalomtörténeti munka következő kötetében, *Az irodalmi műveltség megoszlásában*⁸⁷ tárgyalja. Kenyeres Zoltán e két mű koncepcióját értelmezve úgy látja, hogy a két kötet „alapkoncepcióját a nemzeti klasszicizmus irányokat, áramlatokat egyeztető, békítő szándéka hatotta át.” A nemzeti irodalom Szent István-i hagyományába egy adott ponton új irányzat lép be, a humanizmus, s ez előbb bomlasztóan hat, de aztán összefonódik a régivel, s a nemzetit a vallásossal ötvöző protestantizmushoz vezet.⁸⁸ Bár Horváth nem rangsorolja az irányzatokat, az általa körvonalazott fejlődési dinamika felerősíti a kolostori irodalom zárványjellegének benyomását.

Horváth János munkájára sok tekintetben támaszkodik Szerb Antal sokat bírált,⁸⁹ de az olvasók körében mindmáig népszerű kézikönyve.⁹⁰ Szerzője szerencsésen szakított a magyar irodalomtörténet-írás legjobban Beöthy munkái által képviselt szónokias, pátosszal teli stíluseszményével,

⁸⁶ JOHAN HUIZINGA, *A középkor alkonya: Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*, Bp., Magyar Helikon, 1976.

⁸⁷ HORVÁTH JÁNOS, *Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1944² (A Magyar Szemle Könyvei, 12).

⁸⁸ KENYERES, *Vázlat Horváth Jánosról*, 140–141.

⁸⁹ A kötetről publikált kritikákat lásd: *Tört pálcák, I: Kritikák Szerb Antalról, 1926–1948*, vál., szerk., WÁGNER TIBOR, Bp., Nemzeti Tankönyviadó, 1999, 27–230, illetve *Tört pálcák, II: Írások Szerb Antalról, 1949-től napjainkig*, vál., szerk., WÁGNER TIBOR, Bp., Nemzeti Tankönyviadó, 2000, 19–134. Részletes, bár nem a legfrissebb elemzését Szerb Antal életművének függvényében lásd: POSZLER GYÖRGY, *Magyar irodalomtörténet. 1934: Irodalomtörténet „Dévény felől”* = P. Gy., *Szerb Antal*, Bp., Akadémiai, 1973 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 29), 146–241.

⁹⁰ SZERB ANTAL, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1935².

s könnyedebb, elevebb írásmódra törekedett.⁹¹ A stílusváltás és az epozsias, nemzeti tudatot építő irodalomtörténet korszerűtlenségének felismerése azonban csak részben jelentett szakítást a magyar irodalomtörténet-írás hagyományával.⁹² Szerb mesterének tekintette a nemzeti klasszicizmus jegyében alkotó Horváth Jánost,⁹³ s művében ő is rámutatott a nemzeti sajátosságokra, ha nem is tekintette őket az irodalmi érték egyedüli, végső mércéjének.⁹⁴

E szellemtörténeti megközelítéssel dolgozó, szociológiai (domináns társadalmi osztály szerinti) korszakfelosztást érvényesítő mű a magyar nyelvű kódexirodalmat az egyházi kéziratok irodalom keretein belül tárgyalja. A korábbi irodalomtörténészekkel ellentétben, e korpuszt nem tekintik a középkori irodalom részének. Elődei 1526-ra helyezték a korszakhatárt, Szerb így érvel:

De ha a történelmi korszak nemcsak évszámokat jelent, hanem bizonyos szellemi konstellációk uralmát, egymástól lényegszerűen elváló, önálló értelmű időtesteket, aggodalmaink lehetnek aziránt, hogy mikor jobbra és balra már újkor volt, Magyarországot még mindig középkorinak nyilvánítsuk. Nem lehet meg nem gondolni, hogy kódexeinkben már feltalálhatók mindazok a szellemi mozzanatok, melyeket az újkor ismertető jegyeinek szoktunk tekinteni.⁹⁵

Erasmus szellemének, a protestantizmusnak, a reneszánsz újplatonista filozófiának nyomaira mutat rá a kódexekben, s ezek alapján vonja le a következtetést:

...az az izzó vallásosság, mely ferenceseinket és domokosrendieinket a XVI. század elején áthatotta és a kódexirodalom ihletője volt, már nem a középkor naív vallásossága, hanem reakció az újkor szelleme, Erasmus, Luther, az újplatonizmus ellen. Dekadencia-tünet volt, erőfeszítés és védekezés, olyan volt, mint a láz, mellyel a szervezet ki akarja küszöbölni magából a kórokozókat. Ezek alapján, és más, később említendő irodalomelméleti okokból mi nem tekintjük kódexirodalmunkat a magyar kö-

⁹¹ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 918–921.

⁹² Vö. „Az »eidost« mint a nemzet Istentől adott célképző lényegét megőrizve, illetve a nemzeti kultúra »végső metafizikai értelmét« mint fogalmat (a neopozitívizmus korában) megtartva Szerb maga sem léphet arra az egészen új útra, amelyre szerinte a magyar irodalomtörténet-írásnak már a kiegyezés után lépnie kellett volna, sőt, bármilyen meglepő, egyértelműbben kötelezi el magát a régi grand récit egykori teleológiája és világnézete mellett, mint Toldytól fogva bárki a magyar irodalomtörténet-írásban. Ezen *belül* maradványok korszerűsíti az irodalmi kánont.” *Uo.*, 924.

⁹³ *Uo.*, 919.

⁹⁴ *Uo.*, 922–923.

⁹⁵ SZERB, *Magyar irodalomtörténet, i. m.*, 37.

zépkor emlékének, habár még újkorinak sem lehet nevezni. A kódexek abba az Európaszerte több évszázadig tartó átmeneti félhomályba vezetnek bennünket, ami a középkor alkonya és az újkor hajnalodása volt.⁹⁶

Ennek szellemében tárgyalja e szövegegyütttest. Központi eszméjének a hanyatló kései középkor „lobogóvá, nyugtalanná, hisztérikussá” vált „halálgondolat”-át tekinti. A kódexek apáca-olvasóközönségéről szólva visszakapcsol egy korábban az anyanyelvű irodalomról általában megfogalmazott megállapításához: az anyanyelvű irodalom a korabeli latinhoz képest „népi”, leegyszerűsített.⁹⁷ A magyar nyelvű kódexirodalom felledülésének okait foglalva össze a friss szakirodalom alapján (Horváth Jánosra és Thienemann Tivadarra a főszövegben is hivatkozik) beszél a kolostori reformmozgalom, a városiasodás, a polgárság és főként a könyvnyomtatás megjelenéséről, hogy végül a következő sommás megállapítással térjen át a humanizmus, majd a könyvnyomtatás kora és a reformáció tárgyalására: „Ideje most már, hogy a kódexektől, ezektől a sok hagyománnyal béklyózott emlékektől, az újonnan születő irodalmi kultúra belső okaihoz és igazi képviselőihez forduljunk.”⁹⁸ Annak ellenére, hogy a kódexirodalom „dekadencia-tünet”-té minősítése nagyon egyoldalú és elnagyolt állítás, az a kísérlet, hogy e szövegeket ne évszázadokkal korábbi szövegek társaságában, hanem saját szűkebb koruk kontextusába szemléljük, megfontolásra érdemes. Azonban egy ilyen vizsgálat Szerbével ellentétes kicsengésű következtetésekhez is vezethet, amint ezt ez a könyv remélhetőleg igazolja.

A marxista irodalomtörténet-írás tényrerésével ez az alapvetően egyházi környezetben keletkezett, kegyességi célokat szem előtt tartó irodalom meglehetősen háttérbe szorult. 1945 után alig néhány tanulmány jelent meg e témában.⁹⁹ A korszak megközelítését jól tükrözi az akadémiai irodalomtörténet kódexirodalomról szóló fejezetének tárgyalási módja a

⁹⁶ *Uo.*, 38.

⁹⁷ Vö. „A latin irodalom az élite számára készült, a magyarnyelvű a nép számára. Viszonyuk az, ami a »műköltészeté« és a »népköltészeté«. A műköltészet, a szellemi élite megnyilvánulása az eredeti, a népköltészet az élitelköltészet későbbi alásüllyedése alsóbb társadalmi rétegekbe, leegyszerűsített formában.” – *Uo.*, 34.

⁹⁸ *Uo.*, 45.

⁹⁹ Ilyenek voltak például Lázs Sándor fentebb idézett tanulmányai a nyolcvanas évekből, valamint Szabó Flóris korábbi tanulmányai: SZABÓ Flóris, *Források kódexeink halálszövegeihez*, ItK, 1964, 681–690; Uő, *A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra*, ItK, 1967, 163–167.

Klaniczay Tibor által szerkesztett első kötetben.¹⁰⁰ E kézikönyv e szövegek szépirodalmi értékét kívánta kimutatni – nem először a magyar irodalomtörténet-írás történetében. Ezáltal elidegenítette őket eredeti létmódjuktól, s a keletkezésüket és használatukat meghatározó szempontrendszert félretolva egy jóval későbbi irodalomfogalom felől közelítette meg őket. Ezen írásokban, amelyek alapvetően a használati és vallásos irodalom szférájához tartoztak, éppen olyan tendenciákat, vonásokat próbált gyakran értékesként felmutatni, amelyek ezek alapvető jellegének ellenébe hatnak.

A kézikönyv külön fejezetben, a „kolostori irodalom utóvirágzása”-nak tárgyalása után foglalkozik a humanista irodalommal, azt is sugallva, hogy a dekadencia jeleit mutató vallásos szövegeknél haladóbbak, értékeesebbek a humanizmus termékei. Ez a Horváth Jánoséhoz hasonló eljárás részben a kézikönyv periodizációs elveiből fakad. Az első két kötet stílustörténeti kategóriák szerint korszakol. Azonban Klaniczay Tibor kitágította a stílus kategóriák fogalmát, a középkort, reneszánszot és barokkot átfogó művelődéstörténeti és ideológiai értelmezésben használta.¹⁰¹ Az egyes korszakok nem éles törésvonalak mentén válnak el,¹⁰² a valójában egymással párhuzamosan haladó tendenciák azonban kissé elhatárolódnak egymástól a kézikönyv külön fejezeteiben. Bár a kötetek periodizációját már megjelenésükkor érte a dicséret mellett negatív kritika is,¹⁰³ annak érdemei az adott körülmények között vitathatatlanok.¹⁰⁴ A kódexirodalom

¹⁰⁰ *A magyar irodalom története*, I, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 129–169. A 15. századi kódexek, illetve a Margit-legenda tárgyalására *A középkori irodalom virágzása* c. fejezet utolsó két alfejezetében (*A magyar nyelvű vallásos irodalom kezdetei, Bibliáfordítás*) kerül sor. A fejezetek szerzője Klaniczay Tibor. *A középkori irodalom alkonya* c. fejezetben viszont csak a történeti-társadalmi bevezető származik az ő tollából; a késő középkori kolostori irodalom összefoglalója V. Kovács Sándor írása.

¹⁰¹ KENYERES Zoltán, *Korszakok és korszakfordulók: „A magyar irodalom történeté”-nek periodizációs elveiről* = K. Z., *Gondolkodó irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 393–394.

¹⁰² *Uo.*, 395.

¹⁰³ Lásd: *Uo.*, 396.

¹⁰⁴ A kézikönyv szerzői, amint Kenyeres Zoltán is rámutat, igyekeztek az aktuális politikai ideológián túlmutató tudományos művet létrehozni, amennyire a körülmények engedték: „Túlzás lenne azt állítani, hogy a hatkötetes opus a 60-as évek első felében megnyilatkozó szellemi ellenállás bátor cselekedete volt, de az sem felelne meg a valóságnak, ha az akkori politika változó vonalainak a tudomány nyelvén történő pusztá kiszolgálását látnánk benne. Az igazság az, hogy az Intézet jól használta ki a politikai helyzet adottságait, s a nemzeti hagyományok történeti kérdéseinek egész területén a további szemléletbővülés, korszerűsödés, nyitottabbá válás pártján volt. A falakig ment el, nem tovább: a falak pedig a különböző történeti korszakokat, a különböző irodalmi problémákat illetően hol távolabb, hol közelebb húzódtak. Így az egyes kötetek értéke is más és más lett mai szemmel.”

szempontjából azonban nem a legszerencésebb az „utóvirágzás”-szerű besorolás. Ez azonban, amint láttuk, nem írható egyértelműen az akadémiai kézikönyv számlájára, inkább a magyar irodalomtörténet-írásban egyre inkább állandósuló konstrukció kissé átideologizált változatával állunk itt szemben.

A hangsúlyosan hanyatló, kései irodalmi termékként bemutatott szöveg-együttesen belül kialakított műfaji hierarchia is fölöttébb tanulságos. A posztromantikus irodalomfogalom értelmében „irodalmibbnak” tekinthető, ugyanakkor „világi” elemeket tartalmazó szövegtípusok értékelődnek fel (példák, látomások), míg a kor igényei és normái szerint központi fontosságú olvasmányok (regulák, életvezetési tanácsadók) az irodalmi rendszer peremére szorulnak.

A felbomló középkor utoljára fellobbanó vallásos irodalma kétarcú. Egyik – szűkebb – funkciója az úgy-ahogy megreformált szerzetesrendek belső erősítése, a rendi fegyelem, öntudat elmélyítése. Másik – tágabb – hivatása a még középkori gondolkodású széles világi rétegek igényeinek a kielégítése, s ezen keresztül az egyház érdekében való befolyásolása. Ezt a kettős szükségletet többnyire ugyanazok az irodalmi művek (prédikációk, imádságok, elmélkedések, énekek, drámai játékok stb.) elégítették ki. Volt azonban ennek a kései kolostori irodalmiságnak egy egészen szűk, kizárólag az egyes rendek belügyének számító ága is, egy afféle szigorúan hivatalos irodalom, mely az irodalomtörténetben már inkább csak regisztrálást, mint érdemi tárgyalást igényel. Elsősorban a regulák, vagyis a szerzetesi szabályok tartoznak ide, melyeknek e kritikus évtizedekben megnőtt a becsületük.¹⁰⁵

A 15–16. századi irodalom 20. századi poétikai és ideológiai szempontú olvasása nemigen segítheti elő a szövegek megértését. Egy olyan beszédmód felől, amely hanyatló, dekadens, sok tekintetben folytatás nélküli, legjobb esetben is átmeneti jelenséggé válik, tárgyalja a kódexirodalmat, e korpusz valódi hangjának, létmódjának megszólaltatása mindenesetre nehéz feladat.

Mire az akadémiai irodalomtörténet elkészült, az 1970–1980-as évekre Nyugat-Európában egyre inkább elszaporodtak a kétségek az irodalomtörténet szerepét, létjogosultságát illetően. Az irodalomtudomány egyes jeles

– KENYERES, *Irodalomtörténet-írásunk néhány...*, i. m., 119. – Ez legjobban éppen az első két kötetben sikerült: „Ideologizáló és általános társadalomtörténeti szempontokat fölvető bevezető és átkötő szövegrészek keretében stílustörténeti elveket érvényesített ez a két kötet, s evvel a tudományos diskurzus zömét az irodalom belső köreibé helyezte át.” – *Uo.*, 122–123.

¹⁰⁵ *A magyar irodalom története*, I, i. m., 136.

képviselői (pl. René Wellek)¹⁰⁶ kételyeket fogalmaztak meg a diszciplína szerepével, lehetőségeivel kapcsolatosan, s ezt újraértelmezési kísérletek, a diszciplína újradefiniálása követte.¹⁰⁷ Azonban, amint arra Linda Hutcheon figyelmeztetett, a gender szempontú, posztkoloniális elméletek felőli új irodalomtörténeti szintézisek még ezután is a nemzeti irodalomtörténet-írás teleologikus, fejlődéselvű, kulturális legitimációra törő sikeres narratív modelljét követték, követik.¹⁰⁸ Magyarországra ez a válság és az ezt követő újraértelmezési kísérletek később értek el.¹⁰⁹ A nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején itt is felvetődtek az irodalomtörténet-írás elméleti kérdései.¹¹⁰ Ugyanekkor indult meg a magyar nyelvű kódexirodalom újrakiadása is a *Régi magyar kódexek* sorozatban, ami aktuálisá tette e kötetek irodalomtörténeti újraértékelését is.

Ha megvizsgáljuk a legfrissebb irodalomtörténeti összefoglalókat, amelyek az 1960-as években kiadott rendszeres akadémiai irodalomtörténethez képest kínálnak új szemléletet és az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit felhasználó alternatívákat, nyilvánvaló, hogy a kódexek irodalomtörténeti helyének újragondolása ezekben nem történt meg, bár az újabb irodalomtörténeti munkák finomítottak a korábbi állásponton. *A magyar irodalom története*¹¹¹ címen megjelent, sok vitát kavart¹¹² vállalkozás tanulmánykötet-jellegénél fogva eleve nem volt a legalkalmasabb egy ilyen a feladatra, de legalább tartalmazhatott volna egy tanulmányt a témáról.

¹⁰⁶ René WELLEK, *The Fall of Literary History* = R. W., *The Attack on Literature and Other Essays*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982, 64–77 (magyarul: René WELLEK, *Az irodalomtörténet bukása*, Helikon: Irodalomtudományi szemle, 1971/1, 3–14).

¹⁰⁷ Hans-Robert JAUSS, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, Helikon, 1980/1–2, 8–39; David PERKINS, *Is Literary History Possible?* Baltimore – London, The Johns Hopkins University Press, 1992; *The Uses of Literary History*, ed. Marshall BROWN, Durham, N. C., Duke University Press, 1995; *Theoretical Issues in Literary History*, ed. David PERKINS, Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press, 1991 (Harvard English Studies, 16); *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*, eds. Linda HUTCHEON, Mario J. VALDÉS, Oxford, Oxford University Press, 2002.

¹⁰⁸ Linda HUTCHEON, *Rethinking the National Model = Rethinking Literary History*, i. m., 4–5.

¹⁰⁹ KENYERES, *Irodalomtörténet-írásunk néhány...*, i. m., 95–96.

¹¹⁰ Erről tanúskodik pl. *Az irodalomtörténet elmélete*, szerk. SZILI József, Bp., Akadémiai, 1989 (Opus Irodalomelméleti Tanulmányok, 10–11), I–II.

¹¹¹ *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008².

¹¹² Lásd pl.: *Mit tud másként? Kerekasztal-beszélgetés A magyar irodalom története című munkáról*, szerk. BALÁZS Imre József, Korunk, 2008/5, 15–28.

A legújabb összefoglaló, a Gintli Tibor főszerkesztette *Magyar irodalom* választott megközelítési szempontja (poétikai alakulástörténet) okán nem vállal fel ilyen feladatokat.¹¹³ Pozitívuma viszont, hogy a középkori német írásbeliségről is összefoglalót nyújt, rámutat az első magyar szövegekéhez képest eltérő keletkezési körülményekre és tartalomra (városi környezet, világi és jogi természetű szövegek is), összevetve azt a magyar írásbeliséggel.¹¹⁴ Szintén pozitív fejlemény, hogy a hanyatló irodalom konstrukciója teljesen kimarad a kódexek tárgyalásából. Poétikatörténeti megközelítésének köszönhetően, s kissé a korábbi irodalomtörténeti hagyomány szellemében is, a verses és dramatikus szövegekre nagyobb figyelmet fordítottak a szerzők (verses Katalin-legenda,¹¹⁵ *Három köröstyén leán*;¹¹⁶ külön alfejezetek *A deák típusú ének*¹¹⁷ és *A magyar nyelvű líra kezdetei*¹¹⁸). Jelen könyv szempontjából említésre méltó, hogy *A magyar nyelvű egyházi irodalom a Jagelló-korban* című fejezetben¹¹⁹ Kiss Farkas Gábor kiemeli a devóciós irodalom fontosságát,¹²⁰ a női kegyesség központiségét és a vizualitás szerepét a meditációs gyakorlatban.¹²¹ A MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztályán jelenleg készülő irodalomtörténeti kézikönyv bizonyára figyelembe veszi majd a korpuszról szóló fejezet(ek)ben azt a használati szempontú megközelítést, amelyet legújabban Lázs Sándor monográfiája képvisel kiválóan,¹²² s amely az eddigieknél sokkal közelebb visz e szövegek valódi létmódjának megértéséhez.

Jelen monográfiának nem célja a kolostori kódexirodalom helyét újraértelmezni a magyar irodalomtörténet rendszerében. A fentebbi áttekintés összegzéseként csupán néhány olyan többször visszatérő szemléleti, beszédmódbeli sajátosságra hívnám fel újra a figyelmet, amelyek ellenében kívánom a magyar kódexek és a misztika kapcsolatát tárgyalni.

Egyik probléma a kódexek belemerevítése a nyelvemlékszerepbe, ami gátolhatja árnyalt vizsgálatukat. Az irodalomtörténeti hagyományban ez

¹¹³ *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek).

¹¹⁴ *Uo.*, 49–50.

¹¹⁵ *Uo.*, 88–89.

¹¹⁶ *Uo.*, 89–90.

¹¹⁷ *Uo.*, 90–96.

¹¹⁸ *Uo.*, 52–57.

¹¹⁹ *Uo.*, 83–90.

¹²⁰ *Uo.*, 86.

¹²¹ *Uo.*, 87.

¹²² LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m.

nem volt példa nélküli. Dávidházi Péter hívja fel a figyelmet a magyar irodalomtörténet-írásban a 18–19. századi védő-igazoló szerep átöröklődése nyomán kísértő kisebbségi érzésre, főként Nyugat-Európához viszonyítva.¹²³ Az igazoló, védő funkció megnehezítette a kritikai viszonyulást, s bár Toldy sikeresen egyeztette össze a kettőt, utódai nem mindig boldogultak ezzel a feladattal.¹²⁴ A nyelvelmékekre ez különösen igaz, nemcsak a kritikai elemzés, hanem sokszor a vizsgálat alól is kivonták őket.¹²⁵ A Nyugat-Európához viszonyítás kényszere, mint a következő fejezetből kiderül, a misztika-kérdésben számos buktatóhoz vezetett. Az összehasonlítás hasznos, de ha annak igazolásában merül ki, hogy a középkori magyarországi irodalomban is megtalálhatóak azok a szellemi-spirituális és formai elemek, mint a nyugati országokéban, sokszor a kisebbségi érzés fokozásához vezet, s elfedi a vizsgált szövegek számos sajátosságát.

Egy másik visszatérő elem a tárgyalt szintézisekben a késő középkor, s benne esetenként a kódexirodalom hanyatló, dekadens jellege. A következő fejezetből kiderül majd, hogy a misztikával kapcsolatosan ez fokozottan jelen van a korábbi csekély magyar szakirodalomban. A késő középkori kultúra hanyatló jellegét megkérdőjelező történettudomány-elméleti nemzetközi szakirodalmi viták, korszerűbb álláspontok¹²⁶ visszhangja a magyar irodalomtörténet-írásban nemigen tapasztalható. A magyarországi irodalom, s fokozottan a kódexirodalom történetében nem lehet eltekinteni attól, hogy a török hódítás és a reformáció jelentős részben felszámolta azt az intézményi-társadalmi háttérrel, amely a középkori magyar nyelvű irodalom talaját jelentette. A fenyegetettség érzése részben rányomta bélyegét egyes szövegekre, de számos adat mutat arra, hogy sok tekintetben a megújulás, nem pedig a hanyatlás gondolata a meghatározó.

Erdemes arra is odafigyelni, hogy a kódexek sorsa nem ért véget az óbudai vagy margitszigeti kolostor pusztulásával. A kódexekben szereplő

¹²³ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 945–949, 957–961.

¹²⁴ *Uo.*, 949.

¹²⁵ Vö. Toldy utódai „vajmi ritkán követték az ő eltökélten kritikai módszerét, és számos művet kivontak a megbíráltatás kötelezettsége alól; némelyeket nyelvelmékeknek, sőt nyelvi relikviának tekintettek, mint a középkor alkotásait, másokban a kánon immár klaszszikus értékeit tisztelték mintegy fölötté minden kritikának, a félmúlt, netán a jelen tárgyalásakor meg a kortársi érzékenységeket kímélendő eresztették lejjebb mércéjüket.” *Uo.*, 949–950.

¹²⁶ Ezekről összefoglalóan lásd: Howard KAMINSKY, *From Lateness to Waning to Crisis: The Burden of the Later Middle Ages*, *Journal of Early Modern History*, 2000, 4, no. 1, 85–125.

későbbi bejegyzések is tanúsítják, hogy e szövegeket tovább használták még a 17–18. században is.¹²⁷ Folyamatos kolostori olvasásukat és későbbi írásokat ihlető voltukat bizonyítják Lauf Judit kutatásai,¹²⁸ aki a *Píry-hártya* és az *Érsekújvári Kódex* passiószövegeinek hatását mutatta ki Újfalusi Judit nagyszombati klarissza apáca *Makula nélkül való tükör* című, Martin von Cochem német Krisztus-életrajzának cseh fordítását magyarító és kiegészítő, sokáig népszerű kegyességi munkájára.¹²⁹ Ezek alapján a kódexek és a kora újkori kegyességi irodalom szerves kapcsolata további megfontolást érdemelne.¹³⁰

A késő középkor éles elválasztása a reformáció és a katolikus megújulás korától fontos kutatási lehetőségeket zár le. Érdemes fontolóra venni olyan külföldi szerzők példáját, mint a francia mentalitástörténész Jean Delumeau, aki a félelem kultúrtörténetét vizsgáló munkáiban késő középkoron és kora újkoron átívelő időtartamot vizsgál egységes periódusként.¹³¹ Hasonlóképpen hasznos lehet Berndt Hamm *normative Zentrierung* terminusa. Hamm ezen értelmezői kategória segítségével megpróbál-

¹²⁷ Erről a kódexkiadások mellett lásd pl.: SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1994 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 6), 12–18.

¹²⁸ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Píry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem, BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384; Uő, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Píry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, MKsz, 2012, 234–255. Uő, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör. A középkori passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, MKsz, 2014, 218–236.

¹²⁹ Hasonmás kiadása: *Makula nélkül való tükör, mely az üdvözítő Jesus Krisztusnak és szent szüleinek életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé*, ford. ÚJFALUSI Judit, utószó FRAUHAMMER Krisztina, Bp., Pytheas, 2015. A művel kapcsolatos legújabb eredmények: KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9); *Makulátlan tükör: Tanulmányok a Makula nélkül való tükör című kegyességi műről*, szerk. MACZÁK Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 13).

¹³⁰ Ennek az aktív devóciós használatnak a pozsonyi, nagyszombati zárdákba átmekített kolostori gyűjtemények szétszóródása vetett véget a társadalmilag nem hasznos rendek II. József általi feloszlásakor. A gyűjtemények darabjai ekkor kerültek magánkézbe, szerencsés esetben olyanokéba, akiktől a kéziratok értékét felismerő gyűjtőkhoz vagy közgyűjteményekbe juthattak. Erről lásd a kódexkiadások előszavait.

¹³¹ JEAN DELUMEAU, *La Peur on Occident (XIVe–XVIIIe siècles)*: Une cité assiégée, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1978; Uő, *Sin and Fear: The Emergence of a Western Guilt Culture: 13th–18th Centuries*, trans. Eric NICHOLSON, New York, St. Martin's Press, 1990.

ta valamelyes egységbe foglalni a 15. és 16. század világát, elhatárolódva ezzel a késő középkort és a reformáció korát élesen elválasztó értelmezésektől és periodizációtól. Úgy látta, hogy ezt az időszakot vallási, társadalmi és politikai szinten egyaránt egységesítő, központosító, szabályozó és legitimizáló törekvések jellemezték. Ezek a tendenciák koncentrációt, egyszerűsítést, standardizálást és főként reformot jelentettek.¹³² Az ilyen jellegű megközelítések, a korra való szélesebb rálátás segítséget nyújthatnak a „hanyatlás-narratíva” csapdájának elkerüléséhez.

Szemléletmódjuktól függetlenül a különböző irodalomtörténeti összefoglalók, talán az egy Horváth János kivételével, a kódexirodalmat elsősorban magyarnyelvűsége miatt tartják vizsgálatra érdemesnek. Fontosságát még annak ellenére is hangsúlyozzák, hogy nem eredeti magyar munkákról, hanem túlnyomórészt fordításokról van szó. Vallásos jellege kissé mintha zavaró, de a kor műveltségéből fakadó mellékkörülmény lenne. Több kézikönyv kiemeli a vallásos témák felől a világi művek felé való átmenet fontosságát is e korban. A vallásos téma és az anyanyelvűség közötti összefüggés tárgyalása kevésbé jellemző. Amennyiben ezt érintik, a huszitizmus (ún. huszita Biblia kódexei), illetve a kolostori reformmozgalom kapcsán (Horváth János foglalkozik részletesebben ennek hatásával, az akadémiai irodalomtörténet is említi) esik szó róla. Az anyanyelvűséget többen előreformációs jelenségnek tekintik, és ilyen jellegű vallási-társadalmi változásokhoz kötik. Jelen monográfia arra tesz kísérletet, hogy magát a vallásos, devocionális jelleget tekintse meghatározó tulajdonságnak, s a lelkiségben, devocionális gyakorlatban végbement változások felől keresse az okát az anyanyelvű szövegek ilyenén megszaporozásának. Ez azt is lehetővé teszi, hogy ne napjaink szépirodalom-fogalma felől értékelje az ötszáz évvel korábban, más irodalomfogalommal bíró közösség használatára készült szövegeket, hanem inkább az ő szöveghasználatuk megértésére tegyen kísérletet. E tekintetben megközelítése rokon Lázs Sándor monográfiájáéval, amely szintén a kódexeknek a megreformált kolostori életben betöltött szerepét járja körül a nürnbergi Szent Katalin kolostor anyanyelvű olvasmányait tekintve viszonyítási alapnak.¹³³

¹³² Berndt HAMM, *Normative Centering in the Fifteenth and Sixteenth Centuries: Observations on Religiosity, Theology, and Iconology*, transl. John M. FRYMIRE, *Journal of Early Modern History*, 1990, 3, no. 4, 310–311. Ugyanazt a tanulmányt lásd: *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety: Essays by Berndt Hamm*, ed. Robert J. BAST, Leiden – Boston, Brill, 2004 (Studies in the History of Christian Thought, 110), 1–49.

¹³³ LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m.

III. MISZTIKA, KÓDEXIRODALOM, KÖZÉPKORI NŐI ÍRÁSHASZNÁLAT

III.1. Misztika és a magyar kódexirodalom: kutatástörténet

Eltekintve a rövidebb forrásfeltáró írásoktól, amelyek egyes misztikus szerzők munkáinak magyar átültetését vizsgálják,¹ a misztika jelenlétééről a magyar nyelvű kódexirodalomban csupán néhány tanulmány készült, azok is a harmincas években. Fábíán István tanulmánya,² cáfolva a 15. század előtti magyar nyelvű irodalom létezését, arra keresi a választ, hogy az miért csak a 15. és 16. század fordulója körül alakult ki. Ennek oka szerinte nem a nemzeti érzés, ahogy a romantikus történetírás látta, sem az ekkoriban magyarrá váló városi polgárság, ahogy Thienemann Tivadar vélte, hanem a misztikus vallásosság megérkezése a szerzetesi reformok nyomán. Az anyanyelvű irodalom megindulása Európa nyugati részein is szorosan összekapcsolódott a misztika megjelenésével, de ott e folyamat korábban kezdődött el, az új szerzetesrendek (ciszterciek, premontreiek, majd a kolduló rendek) alapításával, s a 15. század végén a misztika elvei és az intenzívebb vallásos élet egyre szélesebb körökben terjedtek el. Természetesen a misztika kései magyarországi meghonosodása azt jelentette, hogy ide annak csak az eredményei jutottak el: az anyanyelvi szövegek iránti igény, amely a mélyebb, értő vallásosságból fakadt, a magányos, meditatív olvasás és az elmélkedő szövegek kedvelése, valamint a nők megnövekedett vallási szerepe. Fábíán cikke a kódexirodalom misztikus szövegeivel nem foglalkozik részletesebben, pusztán rávilágít a misztika késő középkori változatának, eredményeinek kulcsszerepére a magyar nyelvű irodalom elterjedésében.³

Vas Olga munkája⁴ pár oldalnyi misztikatörténeti bevezető után lajstromszerű gilyűjtése a szerző által misztikával kapcsolatosnak tartott szövegrészeknek, bármiféle érdemi kommentár vagy következtetés nélkül.

Otrokocsi Nagy Gáboré sokkal alaposabb munka.⁵ Könyve bevezetőjében a korabeli (főként német) szakirodalomra alapozva a misztika fo-

¹ Lásd pl. VARGHA Damján, *A clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m.; Uő, *Seuse Henrik Amand...*, i. m.; BALOGH Tamás, *A Nagyszombati-kódex 'Teljes Bölcsesség'-ének lehetséges mintái*, ItK, 1994, 248–253.

² FÁBÍÁN István, *Kódexirodalmunk és a misztika*, Vigilia, 1936/2, 53–67.

³ A misztika és anyanyelvű irodalom összefüggéséről szélesebb európai kontextusban lásd: MEZEY László, „Virágok virága.” *Misztika – költészet – anyanyelv* = M. L., *Deákság és Európa: Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*, Bp., Akadémiai, 1979, 194–217.

⁴ VAS Olga, *A misztika hatása kódexirodalmunkra*, Bp., 1937.

galmát próbálja tisztázni. Kettős meghatározást ad. Egyrészt azt írja, a misztika életformát meghatározó, az Istennel való egyesülésben kicsúcso- sodó vallási élmény, s mint ilyen minden korban létező jelenség, másrészt viszont, egyes korokban játszott kiemelten fontos szerepe miatt, szel- lemáramlat, művelődési irányzat.⁶ A középkori keresztény misztikáról adott meghatározását érdemes szó szerint idézni:

Misztikán értjük a középkori vallásos művelődésnek azt az irányzatát, melynek hatóereje az emberi végeesség áttörése utáni vágy volt, mely hir- dette azt, hogy az emberi lélek egy titokzatos élményben az isteni lényeg- gel azonossá válhat, s mely a világi jelenségeket abból a szempontból ér- tékelte, hogy azok milyen viszonyban vannak azzal a fokozatos lelki fej- lődéssel, melynek betetőzése és értelme az embernek Istennel még e földön való lelki egyesülése.⁷

A misztika hasonló, középkori művelődési irányzatnak való tekintése, bár gyakori a magyar irodalomtörténetben, valamint a régebbi nemzetközi szakirodalomban, nem problémátlan. A hasonló definíciók sokkal szerve- zettebb, mozgalmoszerűbb jelleget kölcsönöznek egy alapvetően személyes istentapasztalaton, Isten–ember kapcsolaton nyugvó, a művelődés helyett inkább a spiritualitás területéhez tartozó jelenségnek, mint az indokolt.⁸

A misztika fogalmának tisztázása után Otrókocsi Nagy a misztika kö- zépkori magyarországi jelenlétéről nyújt rövid történeti áttekintést. Már az összegzés elején hivatkozik a magyarság nemzetképének szerinte általá- nosan elfogadott vonására: e nép mentes a vallásos „szertelenségektől”, hiányzik belőle a metafizikai sóvárgás.⁹ Annak ellenére, hogy felveti, ilyen nemzetkarakterológiai indokokból a misztika jóval kisebb mérték- ben volt jelen Magyarországon, mint Nyugat-Európában, nem késlekedik számba venni a kulturális áramlat magyarságra tett hatását. Miután rámu- tat a magyar ősvallás misztikával rokonítható elemeire s az ősi vallási szókincs átöröklődésére (a *révül* szó a magyar nyelvű kódexekben), Ár- pád-házi Szent Margit misztikához való viszonyát taglalja Mályusz Ele-

⁵ OTROKOCSI NAGY Gábor, *A misztika kódexirodalmunkban*, Debrecen, Debreceni Refor- mátus Kollégiumi Tanárképző, 1937.

⁶ *Uo.*, 5.

⁷ *Uo.*

⁸ A misztika fogalmáról lásd még a következő alfejezetet.

⁹ *Uo.*, 8. Ez a magyarság vallási alkatára vonatkozó sztereotípiát más, a misztika magyaror- szági jelenlétével foglalkozó írásokban is felbukkan. Többek között Fábíán István is említi Makkai Sándorra hivatkozva: FÁBIÁN, *i. m.*, 60–61. De előfordult hasonló megállapítás irodalomtörténeti kézikönyvekben is, például Riedl Frigyesnél. Lásd: RIEDL Frigyes, *A magyar irodalom fő...*, *i. m.*, 27. Idézve fentebb, a II. fejezetben.

mér tanulmánya¹⁰ és Kozma Erzsébet doktori értekezése¹¹ alapján, majd említi III. András özvegyét, Habsburg Ágnest, akinek Eckhart mester egyik munkáját ajánlotta, valamint Árpád-házi Tössi Erzsébetet.¹² Végül kitér a gyakorlati aszketikus misztikához alapot szolgáltató újplatonizmus középkori és reneszánsz értelemezése kapcsán Mátyás udvarának „renaissance misztiká”-jára (ficinói újplatonizmus, asztrológia).¹³ E történeti áttekintés után következik a misztika és a magyar nyelvű kódexirodalom viszonyának vizsgálata a misztikus út három szakasza (*via purgativa, via illuminativa, via unitiva*) szerint rendszerezve.¹⁴ E rész konklúziója a szövegek elemzése alapján az, hogy a misztikus út alsóbb szakaszairól szóló szövegek szerepelnek a legnagyobb számban a magyar kódexirodalomban; az *unio mysticára* utaló szórványos részek „egészen az érthetlenségig homályosak”. Otrókoci szerint ennek az az oka, hogy „a szövegek kiválogatói, a kódexek fordítói és másolói a misztikus vallásosság mélységeibe nem akarták bevezetni olvasóikat.”¹⁵ Mindezt a középkor meggyöngült, kihalófélben levő kultúreszméjével magyarázza, működésbe hozva ilyenképpen a hanyatló késő középkor monográfiámban korábban problematizált konstrukcióját. A könyv következő fejezetei a passiómisztikát, illetve a természetmisztikát tárgyalják.¹⁶ A passiószövegeket vizsgálva Otrókoci Nagy szintén e késő középkori misztika hanyatló jellegét emeli ki (a misztikus mellékjelenségektől kísért lángoló szenvedély helyét egy reális, sokak által megélhető, szubjektív élményekre törekvő, mindennapi vallásosság veszi át), míg a kódexirodalomban nem túl bőséges természetmisztikában az újkor felé vezető hidat lát.¹⁷ *Az érzelmesség*

¹⁰ MÁLYUSZ Elemér, *Árpád-házi Boldog Margit: A magyar egyházi műveltség problémája = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Bp., 1933, 341–384. Monográfiámban a tanulmány új kiadására hivatkozom: *Ua.* = M. E., *Klió szolgálatában: Válogatott történelmi tanulmányok*, szerk. Soós István, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2003 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 30), 73–107.

¹¹ KOZMA Erzsébet, *A misztika és Boldog Margit*, Vác, 1930. Az értekezést használhatatlanná tevő módszertani hibákra már Mályusz Elemér rámutatott. MÁLYUSZ, *i. m.*, 75.

¹² OTROKOCSI NAGY, *i. m.*, 9–20.

¹³ *Uo.*, 20–22.

¹⁴ *Uo.*, 23–39.

¹⁵ *Uo.*, 38.

¹⁶ *Uo.*, 39–67.

¹⁷ „Középkorvégi kolostori irodalmunk létrehozóit és közönségét nem a nagy tetteket szülő, legmagasabb célkitűzés: az Istennel való eggyélétel hevíti, megelégszenek egy bensőséges vallásossággal, a nagy érték-élményt apró történeti-élményekre tördelő, a lényeges vonásaiból már csak alig valamit megőrzött késő-középkori »hanyatló« misztikával.” – *Uo.*, 58.

vallása címet viselő utolsó nagy fejezet az ész és érzelem misztikára jellemző eredeti kettőséből az ész késő középkori háttérbe szorulását hangsúlyozza. Ekkorra a misztika helyét egyfajta „vallásos érzelmesség” veszi át, amely őrzi ugyan a misztika terminológiáját,¹⁸ de érzelmi ereje csökkent.¹⁹ Végül a könyv összegzésében Nagy Gábor hangsúlyozza, hogy bár a magyar kódexirodalom az egész középkori misztikából tartalmaz szövegeket, mégis a középkor végi vallásosság megnyilvánulása; bomlástermékek és az új kor alapjai egyaránt jellemzik. Az utóbbiakat tárgyalva kitér arra, hogy a kódexirodalom misztikájának mely vonásai mutatnak a reformáció irányába, készítik azt elő, s hangsúlyozza a középkor végi magyarországi kolostori vallásosság és a *devotio moderna* párhuzamosságát, rokonságát is.²⁰

Otrokocsi Nagy Gábor könyvének ezt a hosszas bemutatását az indokolja, hogy e mű képezi tulajdonképpen azt az alapot, amiről a misztika és a magyar kódexirodalom viszonyának kutatásában ki kell indulnunk. Ugyanis, a hanyatlásnarratíva erőteljes alkalmazása ellenére, mindmáig ez a legalaposabb, legátfogóbb munka a témában. Tárgyalásmódjának problematikus pontjai mentén érdemes az új kérdések megfogalmazására kísérletet tenni.

III.2. Misztika és irodalomtörténet: fogalmi és módszertani problémák

Az új kérdések megfogalmazása azonban nem kezdődhet el a monográfia központi fogalmainak tisztázása nélkül. Ezek sorában mind fontosságát, mind problematikuságát tekintve első helyen áll maga a *misztika* terminus. Mint imént, Otrokocsi Nagy Gábor munkája kapcsán láttuk, a *misztika* szónak legalább kétféle használatával kell számolnunk. Az egyik: Isten közvetlen megtapasztalásának, a vele való egyesülés személyes élményének kortól független jelensége. A másik, ennél szűkebb jelentés a középkor egy vallási, spirituális irányzatára vonatkozik. Mielőtt a fogalom kapcsán fölvetődő mélyebb problémákra rátérnék, le kívánom szögezni, hogy ez utóbbi, szűkebb értelmezést az újabb misztikatörténeti kutatások²¹

¹⁸ A misztika ekkor kialakult magyar terminológiája később világi kontextusában is felbukkan, a 16. századi szerelmi költészetben. Erről lásd: ALEXA Károly, *A misztika stílus-elemei a régi magyar költői nyelvben*, ItK, 1970, 285–304.

¹⁹ OTROKOCSI NAGY, *i. m.*, 67–77.

²⁰ *Uo.*, 77–92.

²¹ Hogy csak néhány címet említek a legfontosabb munkák közül: Peter DINZELBACHER, *Christliche Mystik im Abendland: Ihre Geschichte von den Anfängen bis zum Ende des*

fényében nem tartom megfelelőnek, s misztikán a kortól független közvetlen istentapasztalatot fogom érteni.

Alois M. Haas, a középkori misztika jeles kutatója, aki a téma elméleti kérdéseivel is foglalkozott, a misztika fogalmát körüljáró tanulmányában a következőképpen vall a meghatározás nehézségeiről:

A lehetséges tartalmak oly összetett sokfélesége jár ugyanis együtt a fogalom ma még bevettnek számító és történetileg is megfigyelhető alkalmazásával, hogy szinte nem is remélhető, hogy meg lehet alkotni a misztika megfelelő és használható fogalmát.²²

A meghatározást nehezíti, hogy a misztika több tudományterület vizsgálatának tárgyát képezi. A misztikus tapasztalatok, jelenségek, illetve az azokról szóló beszámolók a pszichológia, orvostudomány, filozófia, teológia, vallástörténet, néprajz, antropológia, történettudomány, szociológia és irodalomtörténet felől is kutathatók, hogy csak a legfontosabbakat említsük.²³

A misztika fogalmáról jól használható meghatározást ad Bernard McGinn öt könyvet számláló misztikatörténetének bevezetőjében: „a kereszténység misztikus elemét az Isten közvetlen jelenlétére való előkészü-

Mittelalters, Paderborn, Schöningh, 1994; Kurt RUH, *A nyugati misztika története I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, Bp., Akadémiai, 2006; Uő, *A nyugati misztika története II: A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Bp., Akadémiai, 2006; valamint e többkötetes mű magyarul még meg nem jelent kötetei: Uő, *Geschichte der abendländischen Mystik III: Die Mystik des deutschen Predigerordens und ihre Grundlegung durch die Hochscholastik*, München, C. H. Beck, 1996; Uő, *Geschichte der abendländischen Mystik IV: Die niederländische Mystik des 14. bis 16. Jahrhunderts*, München, C. H. Beck, 1999; Bernard MCGINN, *The Foundations of Mysticism*, New York, Crossroad, 1991 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 1); Uő, *The Growth of Mysticism: Gregory the Great through the 12th Century*, New York, Crossroad, 1994 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 2); Uő, *The Flowering of Mysticism: Men and Women in the New Mysticism (1200–1350)*, New York, Crossroad, 1998 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 3); Uő, *The Harvest of Mysticism in Medieval Germany (1300–1500)*, New York, Crossroad, 2005 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 4); Uő, *The Varieties of Vernacular Mysticism (1350–1550)*, New York, Crossroad, 2012, (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 5).

²² Alois M. HAAS, *Mi a misztika?* = A. M. H., *Felemelkedés, alászállás, áttörés: A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, Bp., Vigilia, 2011, 28.

²³ Haas még a matematika, logika és fizika területén tapasztalható ilyen irányú érdeklődésről is beszél. *Uo.*, 30. A misztika legfontosabb elméleti megközelítéseiről lásd még Bernard McGinn alapos összefoglalóját már hivatkozott misztikatörténeti munkájának első kötetében: MCGINN, *The Foundations of Mysticism*, i. m., 265–343.

lettel, annak tudatával és az arra való reagálással kapcsolatos hiedelmek és gyakorlatok képezik.”²⁴

McGinn felhívja a figyelmet arra is, hogy a misztikus tapasztalat elválaszthatatlan annak értelmezésétől, vagyis a misztikus szövegektől, a misztikus teológiától. A tapasztalat nem függetleníthető az azt megörökítő szövegtől, s csak azon keresztül válik hozzáférhetővé a kutatás számára. Sokszor pedig a misztikus elmélet megelőzi, formálja a tapasztalatot magát.²⁵ A misztikus tapasztalat nyelvi-irodalmi megformáltságának fontosságát hangsúlyozza Alois M. Haas is:

Jóllehet az isteni valóságról szerzett misztikus tapasztalat többnyire olyan lelki eseményt jelöl, amelynek alkalmával az ember teljes lényével, az egyesülés aktusával és közvetlen intuícióval észleli és tapasztalja az Abszolútumot, s ezért – a vele járó testi és lelki megrendülés miatt – látványosan a valláspszichológia területéhez tartozik, a misztikus tapasztalat (mint minden lelki jelenség) elképzelhetetlen nyelvi kifejeződése és irodalmi megformáltsága nélkül. Normális esetben tehát írásbeli formában, az irodalom terjesztésének meghatározott eszközein és konkrét lejegyzési rendszerein keresztül van dolgunk a misztikával, amelyre ezért ugyanazok a törvények vonatkoznak, amelyek az irodalom összes többi válfajára. Ebből következően a misztikának alapvetően performatív, retorikai, műfajtipológiai és irodalomtörténeti dimenziója van.²⁶

Könyvemben a középkori misztika magyarországi recepciójának ezzel a retorikai, műfaji, irodalomtörténeti dimenziójával kívánok foglalkozni. A felhasznált szakirodalomban több spiritualitástörténeti, történettudományi és történeti antropológiai munka is előfordul, amelyek eredményeit és szempontrendszerét igyekeztem beépíteni. De elsősorban a misztikus tapasztalatokról és az ezek elérésének lehetőségeiről írott szövegek létrehozása, hagyományozódása, illetve használata által meghatározott irodalmi praxist vizsgálom.

Haas imént idézett tanulmányában azt is hangsúlyozza, hogy a misztika a különböző népnyelvi irodalomtörténetek egyik jelensége. Van német (vagy rajnai) misztika a 14. században, spanyol és francia misztika a 16. és 17. században, ahogyan korábban (a 12. században) a latin volt a misztika nyelve. A valóban misztikus szövegcsoportok kialakulása történetileg tagadhatatlanul összefüggésben áll azzal, hogy a 13. századtól férfi szerzetesek (ciszterciek, domonkosok, ferencesek, kármeliták)

²⁴ Uő, *The Foundations of Mysticism*, xvii. (Saját fordítás.)

²⁵ Uo., xiii–xv.

²⁶ HAAS, *Isten neveitől a misztikus tapasztalatig: Előszó a magyar kiadáshoz* = A. M. H., *Felemelkedés, alászállás, áttörés...*, i. m., 19–20.

viseltek gondot női szerzetesi közösségekre, s útmutatásaikhoz kénytelenek voltak népnyelven szólni. Történetileg tekintve tehát a misztika virágzása mindig a népnyelv különösen sürgető fontosságú használatához kötődik.²⁷

Ennek fényében fölöttébb fontos rávilágítani arra, hogy a magyar anyanyelvű irodalom 15. század végi, 16. század eleji megszaporodása milyen mértékben kötődik a misztika virágzásához. Az a kérdés is felvetődik, hogy a magyar nyelvű szövegek korábbi csekély száma ugyanakkor milyen összefüggésben áll a misztika magyarországi meglétével vagy hiányával, illetve hogy mivel magyarázható a középkori magyar misztikus szövegek hiánya/kisebb aránya. E kérdések megválaszolásához érdemes kicsit áttekinteni annak a magyar társadalmi csoportnak az írott szövegekhez való viszonyát, akik által, akikről és akik számára a nyugati misztikus irodalom jelentős része készült: a nőkét. A középkori magyarországi és a nyugat-európai női íráskultúra rövid összevetése olyan kiindulási pontot szolgáltathat a magyar kódexirodalom szövegeinek vizsgálatához, amely rögtön világossá teszi nemcsak a korpusz eredetének és jellegének fontosságát, hanem arra is rávilágít, milyen óriási lépést jelentett a magyar írásbeliség szempontjából ezeknek a szövegeknek a megszületése.

III.3. Misztika és női íráskultúra a középkori Nyugat-Európában és Magyarországon²⁸

A középkori magyarországi női íráskultúra áttekintéséhez a több évtizedre visszamenő alfabetizáció- és íráshasználat-kutatás módszertana, terminológiája, illetve az e téren elért eredmények nyújtanak segítséget.²⁹ E kutatási terület erősen interdiszciplináris jellegű. Kialakításában Jack Goodyhoz³⁰ hasonló antropológusok mellett olyan klasszikafilológusok

²⁷ *Uo.*, 22.

²⁸ A fejezet rövidebb tanulmányváltozatát lásd: KORONDI Ágnes, *Író és olvasó nők a középkori Magyarországon = A szoltártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. PAPP Júlia, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 43–62.

²⁹ Az íráskutatásba jó bevezetést nyújt Keszeg Vilmos főleg antropológiai-etnológiai szemszögű egyetemi jegyzete: KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség: Egyetemi jegyzet*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE, 2008.

³⁰ Goody és Ian Watt tanulmánya, amely rámutat az íráshasználat emberi kultúrát átstrukturáló hatására, a terület egyik alapműve: Jack GOODY, Ian WATT, *The Consequences of Literacy, Comparative Studies in Society and History*, vol. 5, no. 3 (1963), 304–345. Goodytól lásd még többek között: Jack GOODY, *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986; Uő, *The Interface Between the Written and the Oral*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986; Uő, *The Power of the*

szerepe is jelentős, mint Milman Parry, aki az orális költészet sajátosságait jellemezte Homérosz eposzai, valamint a kutatásai idején még élő délszláv epikus énekhagyomány alapján,³¹ és Eric A. Havelock, aki az írásbeliség görög kultúrára és gondolkodásra gyakorolt döntő hatása mellett érvelt írásaiban.³² Parry és Havelock eredményeire alapozott Walter J. Ong, akinek az orális és írásbeli kultúrák sajátosságait, valamint a szóbeliségből az írásbeliségbe való átmenetet bemutató könyve a téma máig megkerülhetetlen műve.³³ Az írásbeliség egyik formájának, a nyomtatott szónak kultúra- és gondolkodásformáló erejét olyan jelentős tudósok elemezték, mint a kommunikáció- és médiaelmélet jeles kutatója, Marshall McLuhan,³⁴ vagy a főleg könyvtörténész Roger Chartier.³⁵

Az íráshasználat középkori kultúrában betöltött szerepe is jelentős kutatások tárgyát képezte az utóbbi évtizedekben.³⁶ Különösen jelentős a

Written Tradition, Washington – London, Smithsonian Institution Press, 2000; Uő, *Myth, Ritual and the Oral*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

³¹ Az 1920-as és 1930-as években publikált, valamint kiadatlan tanulmányainak összegyűjtött posztumusz kiadása: Milman PARRY, *The Making of the Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*, ed. Adam PARRY, Oxford, Calderon Press, 1971.

³² A *Bevezetés Platonhoz* című nagyhatású könyvében a filozófus költészetkritikáját az írásbeliség nyomán átalakuló görög gondolkodás felől értelmezi: Eric A. HAVELOCK, *Preface to Plato*, Cambridge, MA – London, Harvard University Press, 1963.

³³ Walter J. ONG, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London – New York, Methuen, 1982.

³⁴ Marshall MCLUHAN, *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*, Bp., Trezor, 2001. (Eredeti kiadása: Uő, *The Gutenberg Galaxy: The Making of the Typographic Man*, Toronto, University of Toronto Press, 1962.)

³⁵ *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, ed. Roger CHARTIER, Oxford, Polity Press, 1989; Uő, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Cambridge, Polity Press, 1994; Uő, *Forms and Meanings: Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.

³⁶ Lásd pl.: M[ichael] T. CLANCHY, *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, Oxford – Cambridge, USA, Blackwell, 1993² [első kiadás 1979]; Franz H. BÄUML, *Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy*, *Speculum*, vol. 55, no. 2 (1980), 237–265; Brian STOCK, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1983; *The Uses of Literacy in Early Medieval Europe*, ed. Rosamond MCKITTERICK, Cambridge, Cambridge University Press, 1990; D. H. GREEN, *Medieval Listening and Reading: The Primary Reception of German Literature 800–1300*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994. A téma részletes bibliográfiáját lásd: Marco MOSTERT, *A Bibliography of Works on Medieval Communication = New Approaches to Medieval Communication*, ed. M. M., intr. Michael CLANCHY, Turnhout, Brepols, 1999 (Utrecht Studies of Medieval Literacy, 1), 193–297; illetve Uő, *A Bibliography of Works on Medieval Communication*, Turnhout, Brepols, 2012 (Utrecht Studies of Medieval Literacy, 2).

Brepols kiadó már több mint húsz kötetet számláló sorozata, az *Utrecht Studies in Medieval Literacy*, melyben külön kötet foglalkozik a kelet-közép-európai íráshasználoi mentalitásokkal.³⁷ A régióban másképp alakuló alfabetizáció (*literacy*), íráshasználat nem pusztán írni-olvasni tudást jelöl, hanem egy olyan típusú kultúrát, ahol az írás fontos eszköze a társadalmi kommunikációnak.³⁸ A középkori magyarországi írásbeliségről, íráshasználatról készültek ugyan tanulmányok, egy olyan átfogó monográfia viszont, mint Tóth István György kora újkori viszonyokat tárgyaló könyve,³⁹ még hiányzik. A középkori magyarországi női íráshasználat kérdése különösen kevésbé kutatott.

A középkori társadalomban a nők művelődési lehetőségei korlátozottak voltak, s számos szöveg tanúskodik arról, hogy egyes egyházi szerzők elleneztek a nők tanulását, mások azonban bátorították őket legalább az olvasás tudományának elsajátítására.⁴⁰ S annak ellenére, hogy a művészetek és a tudomány sok területe szinte teljesen zárva maradt a középkori nők előtt, számos adat bizonyítja, hogy sokuk korántsem viszonyult ellenségesen a művelődéshez. Nyugat-Európában több jelentős nőíró tevékenykedett, s a késő középkorban már jelentős női olvasótáborral is számolni lehet.⁴¹

³⁷ *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, eds. Anna ADAMSKA, Marco MOSTERT, Turnhout, Brepols, 2004.

³⁸ Anna ADAMSKA, *The Study of Medieval Literacy: Old Sources, New Ideas = The Development of Literate...*, i. m., 13–14.

³⁹ TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1996 (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 17). – A kora újkori magyarországi íráshasználatról Tóth Zsombor is jelentős tanulmányokat publikált. Lásd pl.: TÓTH Zsombor, *Pecchius Crasalpinus csodálatos szabadulásának története: Írásantropológiai megjegyzések Cserei Mihály íráshasználatához = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum – Láthatatlan Kollégium, 2010, II, 29–50; Uő, *A Heltai-galaxis: Írás/tudás, mentalitás és tradíció Heltai Gáspár történetírói munkásságában: Esettanulmány = T. Zs., A történelmem terhe...*, i. m., 82–118; Uő, *Műfaj vs. íráshasználat? Történeti antropológiai megjegyzések a XVII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumi: Esettanulmány = Uo.*, 333–405; Uő, *Homo scribens: Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez = Uo.*, 406–430.

⁴⁰ Shulamith SHAHAR, *A negyedik rend: Nők a középkorban*, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Könyvtár), 72–74, 205–228, 281–286.

⁴¹ Néhány cím a téma gazdag szakirodalmából: Susan Groag BELL, *Medieval Women Book Owners: Arbiters of Lay Piety and Ambassadors of Culture*, Signs, 1982, vol. 7, no. 4, 742–768; Peter DRONKE, *Women Writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua (†203) to Marguerite Porete (†1310)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984; *Women and Writing in Medieval Europe: A sourcebook*, ed. Carolyne

Bár a középkori Magyarországon is működtek kolostori, káptalani és plébániai iskolák, az alsó-, közép- és felsőfokú oktatásról fennmaradt adatok között nemigen találunk a nők iskolázására vonatkozót.⁴² Itt nem működtek sem olyan apácaszervezők, mint a gandersheimi kanonissza, Hroswitha, aki Terentius modorában keresztény drámákat írt a 10. században, vagy mint Hildegard von Bingen, a 12. századi apátnő, aki írt misztikus munkákat, teológiai traktátusokat, himnuszokat, zenét, természettudományos és gyógyításról szóló műveket s rengeteg levelet a kor neves egyházi és világi személyiségeihez. Olyan világi írónők sem tevékenykedtek itt, mint a francia Christine de Pizan, aki a 14–15. században irodalmi síkon szállt szembe a nőellenes sztereotípiákat forgalmazó szerzőkkel, és érvelt a nők művelődéshez való joga, tanulásra való rátermettsége mellett. Azonban ez nem jelenti a női olvasás-írás teljes hiányát.

A különbség a térség általános kulturális helyzetére vezethető vissza. Az alfabetizáció és íráshasználat Kelet-Közép-Európának az 1000. év táján megszervezett államaiban másként alakult, mint Nyugat-Európában.⁴³ Akárcsak a szomszédos Csehországba vagy Lengyelországba, a latin írásbeliség Európa nyugatibb régióihoz képest megkésve érkezett Magyarországra, s az írás mint kommunikációs forma csak lassan terjedt el. Anna Adamska az írásbeliség bevezetését vizsgálva a három említett kelet-közép-európai országba a folyamat három szakaszát különítette el. Az első szakaszban (11–12. sz.) történt meg az írásbeliség bevezetése. Ekkor csak egy nagyon szűk, a klérusból kikerülő literátusréteg létezett, s a szóbeliségnek még nagyon nagy szerepe volt az élet legtöbb területén. A második szakasz (13–14. sz.) az írás szerepének növekedését hozta a politikai és a társadalmi életben. Főleg a gyakorlati célú íráshasználat (*pragmatic literacy*) szerepe nőtt meg. A német jogrendet követő városok kitűnő terepet jelentettek az írás terjedéséhez. Ekkor alapították a régió egyetemait (Prága, Krakkó), amelyek kitermeltek egy helyi írástudó réteget. Ebben az időszakban jelent meg az anyanyelvű írásbeliség is. A harmadik szakaszban (15. sz.) az írásbeliség áthatotta a társadalmi élet nagy részét, bár

LARRINGTON, London – New York, Routledge, 1995; *Women, the Book and the Godly: Selected Proceedings of the St. Hilda's Conference, 1993*, eds. Lesley SMITH, Jane H. M. TAYLOR, Cambridge, Boydell and Brewer, 1995, I–II; *Seeing and Knowing: Women and Learning in Medieval Europe: 1200–1550*, ed. Anneke B. MULDER-BAKKER, Turnhout, Brepols, 2004 (Medieval Women: Texts and Contexts, 11).

⁴² Lásd: *A magyar iskola első évszázadai/Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*, szerk. G. SZENDE Katalin, Győr, Xántus János Múzeum, 1996.

⁴³ Lásd: *The Development of Literate..., i. m.*

egyes területeken a szóbeliség továbbra is meghatározó maradt.⁴⁴ Mindez, amint látni fogjuk, meghatározta a női íráshasználat alakulását is.

A 11–12. századi magyarországi nők íráshasználatáról alig maradt fenn adat. A néhány fennálló bencés apácakolostor⁴⁵ lakóinak mindenképpen rendelkezniük kellett bizonyos egyházi műveltséggel hivatásuk teljesítéséhez. Az imák, szertartások végzése meg az előírt olvasmányok legalább minimális számú könyv jelenlétét szükségessé tették ezekben az intézményekben. A zsolozsmázáshoz az apácáknak tudniuk kellett latinul olvasni, bár azt, hogy a szövegeket milyen mértékben értették meg, nem tudhatjuk. Az Árpád-kor elején a latin mellett egy ideig a görög nyelvű egyházi kultúra is jelen volt Magyarországon.⁴⁶ A 10. század végén vagy a 11. század elején alapított,⁴⁷ majd a 13. században a cisztercieknek átadott, eredetileg görög rítusú veszprémvölgyi apácakolostor lakóinak bizonyára görög szerkönyvei voltak. A 12. század végén és a 13. század elején terjedtek el Magyarországon a bencés rend reformágai, a ciszterciek és a premontréiek, majd a 13. századtól a kolduló rendek. Ez újabb női kolostorok létesítését és az apácák számának növekedését jelentette.⁴⁸

Az új női kolostorok alapítása, az apácák számának növekedése a női (főleg anyanyelvű) íráshasználat szempontjából kulcsfontosságú ún. vallásos nőmozgalom⁴⁹ nyugat-európai megjelenésének hírnöke. A 12. század-

⁴⁴ Anna ADAMSKA, *The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia) = New Approaches to Medieval...*, i. m., 165–189, főként 168, 188.

⁴⁵ Gyulafehérvár, Pozsony(?), Esztergom-Sziget, Vásárhely, Bökénysomlyó(?). Lásd: F. ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, [Bp.], Pytheas, 2000, 115.

⁴⁶ MORAVCSIK Gyula, *Görögnyelvű monostorok Szent István korában = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztián, Bp., MTA, 1938, I, 387–422.

⁴⁷ A görög alapítólevél 1109-es átírata maradt fenn. Lásd: *Árpád-kori oklevelek: 1001–1196*, főszerk. GYÖRFFY György, Bp., Balassi, 1997, 35–37, 123–125.

⁴⁸ Ciszterciek: Brassó, Pozsony, Ivanics, Veszprémvölgy. Premontréiek: Móríchida, Brassó, Ivanics, Kalocsa(?), Nagyszében, Szalánkemén, Somlóvásárhely, Szeged. (Egy részükét jóval a rendek magyarországi megalapítása után alapították vagy adták át nekik.) Domonkosok: 13–14. századiak: Ivanics, Nyulak szigete, Székesfehérvár, Veszprém; későbbi, 15–16. századi alapításúak: Beregszász, Beszterce, Brassó, Kolozsvár, Látatlan, Nagyszében, Szatmárnémeti, Pécs, Segesvár, Szentjános. Klarissza zárdák: 13–14. századiak: Nagyszombat, Pozsony, Óbuda, Nagyvárad, Sárospatak; 15–16. századiak: Kolozsvár, Nagyszében, Segesvár. Lásd: ROMHÁNYI, i. m., 114–115.

⁴⁹ A mozgalom kutatását máig meghatározó alapmű szerzője, Herbert Grundmann kapcsolatot feltételez a női vallásos mozgalom virágzása és az anyanyelvű irodalom felfutása között. Lásd: Herbert GRUNDMANN, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter: Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, der Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen*

ban Németalföldön, a Rajna vidékén, Franciaországban és Itáliában ez az új társadalmi-spirituális irányzat addig példátlan teret nyitott a nők számára mind a lelkiség, mind az irodalom terén. A monasztikus jellegű, a korábitól több szempontból gyökeresen eltérő, új típusú misztika,⁵⁰ amely azonban a 12. század karthauzi (I. és II. Guigo), ciszterci (Clairvaux-i Szent Bernát) és viktorinus (Szentviktori Hugó és Richárd) hagyományaira épült,⁵¹ először biztosított kiemelt szerepet a nőknek a spiritualitásban és a spirituális irodalomban. A gyakran kolduló rendi irányítás alatt álló, főként világi nők (harmadrendiek, beginák) egyrészt latin vagy anyanyelvű szövegek szerzőivé, társszerzőivé (gyóntatók által lejegyzett víziók), másrészt hősnőivé (misztikus nők életrajzai) váltak.⁵² Ennek hátterében azonban a kelet-közép-európainál jóval régibb írásos kultúra és már virágzó anyanyelvi íráshasználat állt.

A nyugat-európai vallásos nőmozgalom Magyarországra is eljutott. A kolduló rendi apácázárdák mellett beginaközösségek is megjelentek.⁵³

Grundlagen der deutschen Mystik, Berlin, Ebering, 1935 (Historische Studien, 267) [a mű angol fordítását használtam: Uő, *Religious Movements in the Middle Ages: The Historical Links between Heresy, the Mendicant Orders, and the Women's Religious Movement in the Twelfth and Thirteenth Century, with the Historical Foundations of German Mysticism*, transl. Steven ROWAN, Notre Dame, Ind., University of Notre Dame Press, 1995].

⁵⁰ A két misztikatípus különbségeiről lásd: Bernard MCGINN, *The Changing Shape of Late Medieval Mysticism*, Church History, vol. 65, no. 2 (1996), 197–219. McGinn rámutat arra, hogy több kutató ezt az erősen szubjektív, gyakran vizionárius, sokszor anyanyelvű szövegeket eredményező, tapasztalati jellegű irányt tartja az „igazi” misztikának. *Uo.*, 212. Vö. fentebb a misztika szűkebb fogalmával.

⁵¹ Erről lásd: Kurt RUH, *A nyugati misztika története I, i. m.*, 231–451.

⁵² A kor női misztikájáról lásd: Peter DINZELBACHER, *Mittelalterliche Frauenmystik*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1993; *Frauenmystik im Mittelalter*, hrsg. Peter DINZELBACHER, Dieter R. BAUER, Ostfildern, Schwabenverlag, 1985; Elizabeth Alvilda PETROFF, *Body and Soul: Essays on Medieval Women and Mysticism*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1994; RUH, *A nyugati misztika története II, i. m.*, 15–421; MCGINN, *The Flowering of Mysticism, i. m.*; *Olasz misztikus írónők*, szerk. Giovanni POZZI, Claudio LEONARDI, Bp., Európa, 2001; HAAS, *A női misztika irodalmi formái = A. M. H., Felemelkedés, alázatlás, áttörés...*, i. m., 203–216.

⁵³ Romhányi Beatrix katalógusa szerint harmincegy beginaházról maradt fenn adat. Lásd: ROMHÁNYI, *i. m.*, 117.

A németalföldi beginákról lásd: Walter SIMONS, *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001. A mozgalom magyarországi jelenlétéről kissé átideologizált bemutatást lásd: MEZEY László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*, Bp., Akadémiai, 1955. A témáról újabban lásd: SPEKNER Enikő, *A magyarországi beginák és beginakolostorok 13. századi története = Studia professoris – professor studiorum: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCsó Éva, Bp., 2005, 297–313.

Ezek meglétéről az első adatok Árpád-házi Szent Margit 1276-os szentté avatási perének köszönhetőek; ennek tanúi között esztergomi beginák is voltak.⁵⁴ Talán a beginamozgalomhoz tartozhatott az a Boldog Ilona, akinek legendáját Sienai Szent Katalin kanonizációja kapcsán Gergely magyarországi provinciális küldte el 1409. december 15-én a velencei tartományfőnöknek,⁵⁵ s akinek életében a különböző misztikus jelenségek (stigmák, elragadtatás, fényjelenségek, eucharisztikus csodák) állítólag bőven előfordultak. A legenda ugyan nem említi azt, ami vele kapcsolatosan többször felmerült, hogy Szent Margit magisztrája lett volna,⁵⁶ de más korabeli, történelmileg hiteles szereplők szerepelnek a csodák ismertetésénél (pl. Roland nádor), s ez valamelyest hitelt ad alakjának, bár ezzel kapcsolatosan vetődtek fel kételyek. A legenda egyébként Ilonát nem beginának, hanem Domonkos-rendi apácának mondja.⁵⁷ Műveltségéről azt állítja a szöveg: „nem ismerte a betűket, csak a Szűz Mária órákat olvasgatta valahogy. Zsoltároskönyve és más irodalmi ismerete nem volt.”⁵⁸ A

⁵⁴ A tanúkihallgatási jegyzőkönyv latin kiadása: *Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis, Belae IV. Hungarorum regis filiae, sanctimonialis monasterii virginis gloriosae de insula Danubii, Ordinis Praedicatorum, Vespremiensis diocesis = Monumenta Romana episcopatus Vespremiensis/A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I: 1103–1276, kiad. Római Magyar Történelmi Intézet, Bp., Franklin Társulat, 1896, 164–383. (A továbbiakban MRV.) Magyarul: *Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről = Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*, ford. BELLUS Ibolya, SZABÓ Zsuzsanna, előszó KLANICZAY Gábor, jegyz. B. I., Bp., Balassi, 1999, 59–306. Misa, Osana és Erzsébet beginák tettek vallomást. Margit, Algent, Cina és Echete nevű társnőiket említik még. – MRV, 361–362, 371–374. – Misa hosszú beginságáról és a közösségük számára kötelező szegénységről is vall: „habeo quadraginta et plus, et bene per quadraginta annos fui bigina hic. Interogata si est dives, vel pauper, respondit: »De tali regula quoodo possum esse dives?«” – MRV, 362.

⁵⁵ A legenda 15. századi itáliai kéziratokban maradt fenn. Első kiadása: *La vie de la bienheureuse Hélène de Hongrie*, éd. Robert FAWTIER, Mélanges d’Archéologie et d’Histoire, 33(1913), 3–23. Én a SRH reprint kiadásának függelékében közölt, Fawtier kiadásán alapuló latin szöveget használtam: *Vita Beatae Helenae virginis, monialis de Vesprimio = Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, szerk., Emericus SZENTPÉTERY, Bp., MTA – Magyar Történelmi Társaság, II, 1938; bőv. reprint: kiad. VESZPRÉMY László, SZOVÁK Kornél, Bp., Nap Kiadó, 1999, 710–715. Magyar fordítás: *Boldog Ilona legendája*, ford. ÉRSZEGI Géza = *Árpád-kori legendák és intelmek*, vál., bev., jegyz. ÉRSZEGI Géza, Bp., Szépirodalmi, 1987, 103–109.

⁵⁶ Ilonáról és Margitról lásd: ÉRSZEGI Géza, *Szent Margit és Boldog Ilona = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., 1998, 36–42.

⁵⁷ „Incipit legenda Beatae Helenae de Ungaria monialis ordinis praedicatorum.” SRH, 710.

⁵⁸ *Boldog Ilona legendája*, 106. Latinul: „Et cum non nosset scientiam litterarum, nisi utcumque horas de Beata virgine frequentissime legebat, psalterium et aliam noticiam litterarum non habuit.” SRH, 712.

nőmozgalom magyarországi megjelenése még nem eredményezte a nő íráshasználat rohamos elterjedését, hiszen az itteni társadalom íráshasználati szokásai ehhez még nem jelentettek megfelelő alapot.

Azonban éppen ekkor, a 13. században, érezhető változás állt be a magyarországi íráshasználatban, megkezdődött annak rétegződése. A III. Béla uralkodása idején megszervezett királyi kancellária az előző korszak okleveleinek sokszorosát állította ki. IV. Béla megkísérelte bevezetni az írott kérvényes ügyintézkést a királyi udvarban. Az igazságszolgáltatás és az adminisztráció egyre többet használta az írást. Kialakultak a hiteleshelyek, s körülöttük egy világi írástudó réteg kezdett körvonalazódni. A történeti érdeklődés a múltbeli cselekedetek lejegyzéséhez vezetett egyrészt a krónikairadalomban, másrészt a családi oklevelek *narratio* részében. A sokasodó dokumentumok új írástípusok bevezetését eredményezték.⁵⁹

Ebből a századból származnak az első biztos adatok olyan magyarországi világi nőkről, akik olvastak. Ezek egyelőre a társadalmi ranglétra csúcsán álló uralkodóház nőtagjai, s többen szoros kapcsolatban állnak a nőmozgalom spirituális irányítását nagyrészt kézben tartó kolduló rendekkel.⁶⁰ Az Árpád-házi királynék és hercegnők könyveiről több szakirodalmi munka emlékezik meg,⁶¹ bár ezek sokszor tévedéseken vagy pusztá feltételezéseken alapulnak. II. András lányával, a gyermekkorától Thüringiában, leendő férje családjánál nevelkedő Árpád-házi Szent Erzsébettel több kódexet is kapcsolatba hoztak (*Egbert Psalterium*, más néven *Codex Gertrudis* és az ún. *Szent Erzsébet psalterium*).⁶² Ám ha voltak is e kéziratok egy ideig a magyar királyné tulajdonában, ami nem bizonyos,

⁵⁹ László VESZPRÉMY, *The Birth of a Structured Literacy in Hungary = The Development of Literate Mentalities...*, i. m., 161–181.

⁶⁰ Árpád-házi hercegnők latin nyelvű levelei már korábról is maradtak fent. (Pl. II. Géza hűgának, Zsófiának sorai 1146–1148-ból. A hercegnő, miután jegyese családja nem rangjához illően bánt vele, a tervezett dinasztikus házasság helyett belépett az admonti kolostorba.) Ám ezek szép latin stílusa valószínű, hogy hivatásos tollforgatók műveltségét dicséri. A királynéknak a közlés írásba foglalásának szándéka és a tartalom anyanyelvű, szóbeli megfogalmazása tulajdonítható. Zsófia leveleit lásd: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század*, s. a. r. MAKKAI László, MEZEY László, Bp., Gondolat, 1960 (Nemzeti Könyvtár), 110–114. A 13. században az ilyen királynéi, hercegnői levelek is megszorodtak, jelezve az írás fontosságának növekedését. Lásd: IV. Béla feleségének, Máriának (*Uo.*, 163–164), unokájuknak, Kunigunda cseh királynénak (*Uo.*, 170–177) és Kunigunda anyjának, Anna halicsi királynénak (*Uo.*, 175) missziliseit.

⁶¹ A bibliográfiai adatok összesítését lásd: HOFFMANN Edith, *Régi magyar bibliofilek*, előszó, jegyz., szerk. WEHLI Tünde, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, 213–214.

⁶² A rájuk vonatkozó bibliográfiai tételekről lásd: WEHLI Tünde, *Szent Erzsébet kódexei Cividáléban = Maradandóság és változás: Művészettörténeti konferencia, Ráckeve, 2000*,

a két könyvet indokolatlan a magyar könyvkultúra keretei közé bevonni. A kódexek magyarországi készítése vagy használata kizárható. Az egyik emlék esetében még az sem bizonyított, hogy II. András király és Gertrúd királyné leányáé volt-e egyáltalán. A másik emlék esetében feltételezhető, hogy egy ideig Erzsébet használta. Egyébként, Erzsébet hiába az Árpád-ház szülöttje, alapvetően Thüringia szentje: itt élt, itt temették el, és emeltek a szentek sorába.⁶³

Ugyanígy inkább a lengyel, nápolyi és német könyvkultúrához tartoznak Kálmán herceg lengyel feleségének, Saloméának a skalai klarissza zár-dára örökített könyvei, V. István lányának, Mária nápolyi királynének 39 kötete, valamint III. András özvegyének, Habsburg Ágnesnek a königsfeldi kolostorra hagyott kódexei.⁶⁴

Viszont a magyarországi női művelődésről tanúskodnak a IV. Béla lányáról, Szent Margitról szóló különféle források. A szülei fogadalma szerint három-négyévesen kolostorba adott királylány életéről több legenda,⁶⁵ valamint az ezek alapjául szolgáló, a szentté avatási eljárás során elrendelt vizsgálat jegyzőkönyve tanúskodik. A legendák mint hagiográfiai szövegek nem mindig megbízható történeti források, ugyanis céljuk a szentté avatás elősegítése, illetve a tanítás, példamutatás volt, s így hő-sük/hősnőjük alakját esetenként meglehetősen szabadsággal a kor szentségi kritériumaihoz alakították. Azonban a Margitról Magyarországon készített legrégebb legenda,⁶⁶ melynek szerzője a királylány gyóntatója, Marcellus, valamint az ezen és a tanúvallomásokon alapuló magyar nyelvű legenda-szöveg, amely Ráskay Lea margitszigeti apáca 16. század eleji másolatában maradt fenn,⁶⁷ nagyon közel állnak a vizsgálati jegyzőkönyvek anyagához, s a kolostori íráshasználat szempontjából megbízható forrásnak te-

szerk. BODNÁR Szilvia et al., Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004, 73–84.

⁶³ *Uo.*, 83.

⁶⁴ CSAPODI Csaba, TÓTH András, VÉRTESY Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Bp., Gondolat, 1987, 23–24.

⁶⁵ Ezekről lásd: KLANICZAY Tibor, *A Margit-legendák történetének revíziója* = K. T., KLANICZAY Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Bp., Argumentum, 1994 (Irodalom-történeti Füzetek), 15–91.

⁶⁶ Latinul: *Vita beatae Margarite de Ungaria Ordinis Predicatorum* = *Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda*, bev., kiad. BÖLE Kornél, Bp., 1937, 17–43; *Quaedam legenda beatae Margaritae de Ungaria* = *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, ed. Albinus Franciscus GOMBOS, Bp., III, 1938, 2009–2029; reprint: Bp., Nap Kiadó, 2011. Magyarul lásd: *Boldog Margit élettörténete* = *Árpád-házi Szent Margit legrégebb...*, i. m., 27–57.

⁶⁷ Jelenleg az OSZK-ban, jelzete MNy 3. Hasonmás és betűhű szövegkiadása: *Szent Margit élete: 1510*, bev. P. BALÁZS János, Bp., 1990 (Régi Magyar Kódexek, 10).

kinthetőek. Mivel női scriptor keze alól került ki, s női olvasók számára készült, a magyar legenda szövegéből idézek néhány részletet, amelyek a hercegnő műveltségéről, olvasási szokásairól árulkodnak, s ugyanakkor jó képet festenek egy királyi hercegnők és főúri lányok által lakott,⁶⁸ 13. századi dominikánus zárda művelődési lehetőségeiről.

Amint a korban megszokott volt a gyermekként kolostorba adott lányok esetében, Margit a zárdában tanult meg olvasni: „Ez időben [a kolostorba kerülésekor] Szent Margit asszony még jól nem szólhat vala. Ezen időben kezdte Szent Margit tanolni ábécét, *Ave Mariát*, és kevés időnek utána igen jól kezdte tanolni és énekelni az egyéb kiseded leányokkal.”⁶⁹

Tanulótársa, Erzsébet soror, Bodoméri Tamás ispán és a Margitra felügyelő Olimpiádész asszony leánya, szintén gyermekként került a kolostorba.⁷⁰ A hercegnőt valamennyi latinra is tanították, mégpedig a tanúvalomásokot tevő apácák között szereplő Katerina nővér.⁷¹

A legenda a szent buzgó imaéletét ecsetelve megemlíti a nagycsütörtöki zsoltárolvasását: „Az Úr vacsoráján, az mandatum után ez szent szűz be nem megyen vala ő ágyába, de imádkozik vala nagy ájtatossággal, és olvas vala zsoltárt állván ő lábain az karban.”⁷²

(A szakirodalom számon tart egy Wolfenbüttelben őrzött zsoltároskönyvet,⁷³ amely esetleg az övé lehetett.⁷⁴) Ájtatosságaira társnőit is taní-

⁶⁸ Margiton kívül még három királyi hercegnő s számos főrangú származású nővér lakott a kolostorban. Az ilyen típusú királyi kolostorokról lásd: KLANICZAY Gábor, *Családi kolostor: A szent hercegnők uralkodói rezidenciája = A tudomány szolgálatában: Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993, 13–26; Margit kolostori „udvará”-ról lásd: *Uo.*, 18–21.

⁶⁹ *Szent Margit élete, i. m.*, 1.

⁷⁰ *Uo.*, 208–209.

⁷¹ *Uo.*, 197.

⁷² *Uo.*, 12–13.

⁷³ Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52.

⁷⁴ Egy 1966-os német kiállítási katalógus a kódexben található kalendárium magyar vonatkozásai s az illuminálás vegyes stílusjegyei alapján veti fel a magyarországi használat lehetőségét. Mivel a *psalterium* nőnek készült, 1255 és 1261 közé datálható, s kalendáriumában kiemelték a magyar és a Domonkos-rendi szentek, valamint az Assumptio ünnepét (a nyulak szigeti zárda Szűz Mária titulusú volt), Csapodi Csaba valószínűnek tartja, hogy a kötet a kolostor ekkoriban legelőkelőbb lakójának birtokában volt. Lásd: CSAPODI Csaba, *XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben*, MKsz, 1975, 231–242. A zsoltároskönyv díszítését később vizsgáló Wehli Tünde nem erősíti meg e feltevést. Lásd: WEHLI Tünde, *A wolfenbütteli zsoltároskönyv könyvfestészeti szempontból = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SELESTEI N. László, Bp., OSZK, 1989, 251–258. Idézet: *Uo.*, 256–257.

totta, amint azt soror Katerinától, a kolostor *cantrix*ától tudjuk.⁷⁵ A domkos fráterek nagy lelkesedéssel hallgatott prédikációinak tanítását is szokása volt továbbmondani társnőinek, miután a latinul felolvasott evangéliumi részeket magyarra fordította, elmagyaráztatta magának.⁷⁶ E prédikációk, a Szentírás magyarázata mellett, a szentek életéről, Mária csodatételeiről szóltak.⁷⁷ A prédikációban hallottakon túl Margit a nagypénteket megelőző időszakban „minden napon megolvastatja vala az passiót, Krisztusnak kényyát”,⁷⁸ a szentek, mártírok ünnepeit megelőzően pedig ezek élet- és szenvedéstörténetét meséltette el vagy olvastatta fel magának.

Mindez eléggé pontosan jelzi, milyen szintű volt a királylány (és társnői) műveltsége. Margitról szóló, először 1933-ban publikált tanulmányában Mályusz Elemér nagyon pontosan jellemzi ezt az íráshasználatot:

Margit ismerte a betűket és azokat el tudta olvasni, ha sokszor hallott és elismételt szavakká tömörültek. Tehát a zsolozsmáskönyvet, amelyet kezében tartott a folytonos imádkozásnál, azért tudta jól olvasni, mert a szavak fülében is visszacsengtek. A könyv így arra szolgált, hogy kiségitse az éneknél, imánál és támogassa esetleg fáradt, elernyed emlékezetét, hogy ne hagyjon ki semmit a jól ismert mondatokból. Talán így lehetne mondanunk: Margit jól tudta olvasni a már sokszor átismételt szövegeket. Új, ismeretlen textust azonban nem értett meg. Ehhez hiányzott a kellő grammatikai tudása, amelynek elemeire sem oktatták és bizonyára ismeretlen volt előtte a latin szavak fő része is. [...] Tanultsága tehát alacsony fokú volt, semmivel sem több, mint egy átlagos apácáé, bár a kolostorban voltak olyanok is, akik nem tudtak sem olvasni, sem énekelni.⁷⁹

Bár az új spiritualitás hullámai Magyarországra is eljutottak (ezt jól példázza Margit kegyességi gyakorlata), ennek irodalmi lecsapódása csak a szerzetesek, papok által írott hagiográfiai szövegekben figyelhető meg; a térség új típusú női szentjei nem ragadtak tollat.⁸⁰ Egyetérthetünk Mályusz

⁷⁵ *Szent Margit élete, i. m.*, 16–17.

⁷⁶ *Uo.*, 18–19.

⁷⁷ *Uo.*

⁷⁸ *Uo.*, 11. A vizsgálat során erről több apáca tanúskodott. Lásd Katalin priorissa, Jolent soror és Erzsébet soror vallomását: MRV, 167, 177, 213. *Vizsgálat Margit szűznek..., i. m.*, 64, 74, 116.

⁷⁹ MÁLYUSZ, *i. m.*, 89.

⁸⁰ Az uralkodóházakból kikerülő közép-európai új női szent típusát Klaniczay Gábor jellemzi, és hasonlítja össze az itáliai női misztikusokkal. Lásd: KLANICZAY GÁBOR, *A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában* = KLANICZAY Tibor, K. G., *Szent Margit legendái és stigmái, i. m.*, 93–244. Erről még lásd a közép-európai uralkodói szentségről írt magyar és angol nyelvű monográfiáit is: Uő, *Az uralkodók szentsége a középkorban: Ma-*

Elemérrel, aki imént idézett tanulmányában Margit kapcsán így magyarázza a magyar misztikus irodalom hiányát:

Mivel a miszticizmus nem a népek ősi ösztönéből nőtt ki, hanem, mint kulturális áramlat, a legműveltebbek és legtanultabbak körében fejlődött ki, recipiálásához, magyar árnyalatának kifejezéséhez is elsősorban művelődési tényezők voltak szükségesek. A megértés, bármennyire is töltötte el Margitot, önmagában nem volt elegendő ahhoz, hogy irodalmi munka keletkezzék. [...] Hiányzott a tanultsága ahhoz, hogy önálló gondolatait vagy lelki élményeit latinul megfogalmazhassa, kifejezhesse és elmondhassa.⁸¹

A lelki élmények latin megfogalmazására van ugyan példa nyugat-európai apácák körében (pl. a magas műveltségű helftai ciszterci apácák, Mechthild von Hackeborn és Gertrud von Helfta misztikus munkái⁸²), de ez kivételes. A kor női misztikusai inkább az anyanyelven írást választották. Anyanyelven írt a McGinn által újmisztikának nevezett spirituális irányzat első női szerzője, a szabad mesterségekben is jártas, latinul is tudó Beatrijs van Nazareth,⁸³ a misztikus tapasztalatról az udvari szerelem nyelvén író Hadewijch,⁸⁴ vagy az eretnekként megégetett Marguerite Po-

gyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek, Bp., Balassi, 2000; Uő, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

⁸¹ MÁLYUSZ Elemér, *Árpád-házi Boldog Margit...*, i. m., 100.

⁸² Róluk lásd: RUH, *A nyugati misztika története II*, i. m., 338–382; MCGINN, *The Flowering of Mysticism*, i. m., 267–282. A helftai misztikusok, különösen Mechthild von Magdeburg műveinek szerzőségével, a különböző nyelvű szövegváltozatokkal kapcsolatos problémákról Nemes J. Balázs publikált jelentős problémafelvető monográfiát, illetve tanulmányokat. Pl. Balázs J. NEMES, *Von der Schrift zum Buch – vom Ich zum Autor: Zur Text- und Autorkonstitution in Überlieferung und Rezeption des „Fließenden Lichts der Gottheit“ Mechthilds von Magdeburg*, Tübingen, Francke, 2010; Uő, *Text Production and Authorship: Gerturde of Helfta's Legatus Divinae Pietatis = A Companion to Mysticism and Devotion in Northern Germany in the Late Middle Ages*, eds. Elizabeth ANDERSEN, Henrike LAHNEMANN and Anne SIMON, Leiden, Boston, Brill, 2014 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 44), 103–130.

⁸³ Róla lásd: RUH, *A nyugati misztika története II*, i. m., 153–176; MCGINN, *The Flowering of Mysticism*, i. m., 166–174; Wybren SCHEEPSMA, *Beatrice of Nazareth: The First Woman Author of Mystical Texts = Seeing and Knowing...*, i. m., 49–66; Else Marie Wiberg PEDERSEN, *Can God Speak in the Vernacular? On Beatrice of Nazareth's Flemish Exposition of the Love for God = The Vernacular Spirit: Essays on Medieval Religious Literature*, eds. Renate BLUMENFELD-KOSINSKI, Duncan ROBERTSON, Nancy Bradley WARREN, New York, Palgrave, 2002 (The New Middle Ages), 185–208.

⁸⁴ RUH, *A nyugati misztika története II*, i. m., 177–264; MCGINN, *The Flowering of Mysticism*, i. m., 200–222; J. REYNAERT, *Hadewijch: Mystic Poetry and Courtly Love = Medieval Dutch Literature in Its European Context*, ed. Erik KOOPER, Cambridge, Cambridge

rete⁸⁵ is. A Domonkos-rend pedig, amelyhez Margit tartozott, kifejezetten támogatta apácai anyanyelvű íráshasználatát. Marie-Luise Ehrenschwendtner a 13–15. századi délnémet domonkos apácák műveltségét és latin-, illetve anyanyelvhasználatát vizsgáló tanulmányában rámutat arra, hogy bár a zárdák lakóit a lelki vezetésükkel megbízott férfi testvérrend tagjai nem tiltották el kifejezetten a latin nyelv és a latin teológiai műveltség megszerzésétől, ezt nem is szorgalmazták fokozottan. A klauzúrában élő női rend elsődleges feladata a liturgikus karima végzése volt. Míg a prédikálást fő feladatának tekintő férfirend tagjai számára a teológiai műveltség megszerzése kötelezővé tette a jó latintudást, a zsolozsmázáshoz a nőknek elegendő volt latinul olvasni és többé-kevésbé megérteni a zsoltárokat és a liturgia egyéb szövegeit. A helyes életmódra, lelki életre nevelő szövegeket, közösségi- és magánolvasmányokat anyanyelvükre fordítva kapták kézhez. S bár, a kolostori krónikák tanúsága szerint, voltak apácák, akik írtak vagy akár fordítottak latin műveket, ez korántsem volt megszokott. Azonban az anyanyelvű szövegek olvasása, az anyanyelven való írás a rend kezdete óta gyakorlattá vált a dominikánák körében, s különösen felerősödött a 15. századi reformmozgalom hatására (erről kicsit később bővebben lesz szó).⁸⁶

Láthatjuk tehát, hogy bár a latin nyelv használata tekintetében a magyar és német domonkos apácák között nem volt óriási a szakadék, az anyanyelvi íráshasználat terén a különbség jelentős. A német apácakolostorokból kissé későbből, a 14. század első feléből, számos anyanyelvű (és pár latin) kolostori krónikaszerű írás, ún. *Schwesternbuch* maradt fenn, je-

University Press, 1994 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 21), 208–225. Magyar válogatás műveiből: *A lélek nyelvén: Hadewijch művei*, a látomásokat ford. és jegyz. BALOGH Tamás, a leveleket ford. és bev. DARÓCZI Anikó, a verseket ford. és utószó BENEY Zsuzsa, Bp., Szent István Társulat, 2005.

⁸⁵ RUH, *A nyugati misztika története II, i. m.*, 383–421; MCGINN, *The Flowering of Mysticism, i. m.*, 244–265; Barbara NEWMAN, *The Mirror and the Rose: Marguerite Porete's Encounter with the Dieu d'amours = The Vernacular Spirit...*, i. m., 105–123. – Érdekes kultúrtöréneti adalék, hogy Marguerite Porete *Egyszerű lelkek tükörét* Árpád-házi Szent Margitnak tulajdonították. Erről lásd: FALVAY Dávid, *Marguerite Porete, az Egyszerű lelkek tükre és annak magyar vonatkozásai*, Aetas, 2002/4, 155–162; Uő, *Árpád-házi Szt. Margit és Marguerite Porete = „Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*, szerk., BAGI Dániel, FEDELES Tamás, KISS Gergely, Pécs, Kronosz, 2012, 151–162.

⁸⁶ Marie-Luise EHRENSCHWENDTNER, Puellae Litteratae: *The Use of the Vernacular in the Dominican Convents of Southern Germany = Medieval Women in their Communities*, ed. Diane WATT, Cardiff, University of Wales Press, 1997, 49–71.

lentős részük 15. századi másolatban vagy fordításban.⁸⁷ Ezek a kolostorok eredete, alapítása mellett számos apáca életrajzát örökítik meg, azok lelki életére, gyakori misztikus élményeire helyezve a hangsúlyt, s azt példaként mutatják fel a későbbi generációk számára. A női íráshasználat ilyen formájára Magyarországon ekkor még nincsen példa. Az apácaközösségek ilyen önábrázoló szövegeken keresztüli formálása később, a 15–16. században sem annyira jellemző. Talán a Margit-legenda készítése árulhat el hasonló tendenciát, hiszen az a Nyulak szigeti kolostor saját szentjét állította a közösség elé példaként. Mindenesetre a korabeli Magyarországon az anyanyelvi íráshasználat még csak a szárnypróbálgatóknál tartott, s csak a 15. század második felére jutott el a jelentősebb szöveganyag termeléséig, amikor már újabb spirituális irányzatok határozták meg. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a 13–14. században itt nem készültek anyanyelvi misztikus munkák.

A nők spirituális és irodalmi szerepének nyugat-európai bővülésével körülbelül egyszerre, és részben ezzel összefüggésben, az olvasási szokások is megváltoztak, s ez a könyvkultúra átstrukturálódásához vezetett. A hangos vagy félhangos olvasás dominanciája után a néma olvasás elterjedése nemcsak a nőket kevésbé érintő skolasztikus tudományosság felvirágzását tette lehetővé, hanem nagyban hozzájárult a hóráskönyvek divatjának elharapózásához, illetve a meditatív devocionális szövegek világiak (főként nők) körében való elterjedéséhez.⁸⁸ Mindez nem jelentette a hangos olvasás, a kisebb-nagyobb közönségnek való felolvasás eltűnését a művelt rétegek körében sem.⁸⁹ Kelet-Közép-Európában még ekkor is óriási volt az oralitás szerepe az élet sok területén.

A 14. századi Magyarországon már az új típusú, devocionális célú magányos olvasás felé mutatnak azok az adatok, amelyek az Anjou-ház nőtágjainak könyveiről, olvasottságáról maradtak fenn. Károly Róbert özvegye, Erzsébet végrendeletében breviáriumát, amelyet maga is gyakran forgatott, egyik lányára hagyományozta. Nagy Lajos feleségének azóta Czestochowába került misszáljáról és breviáriumáról tudunk. Lajos lá-

⁸⁷ Gertrud Jaron LEWIS, *By Women, for Women, about Women: The Sister-Books of Fourteenth-Century Germany*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1996.

⁸⁸ Paul SAENGER, *Space between Words: The Origin of Silent Reading*, Stanford, California, Stanford University Press, 1997, 256–276. Magyarul: Uő, *Az olvasás a középkor utolsó századaiban = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Bp., Balassi, 2000, 136–167.

⁸⁹ Az udvari kultúra terén erről lásd: Joyce COLEMAN, *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

nya, a lengyel királynővé választott Hedvig, már lengyelül olvasgatta a Bibliát, a szentek életét, Szent Bernát, Ambrus és Brigitta műveit s más szövegeket.⁹⁰

A 14. században szélesedett az íráshasználók köre Magyarországon. Ebből a korból már nemesi származású asszonyok levelezésének darabjait is ismerjük.⁹¹ Ezek a latin szövegek, akár a korábbi királynéi, hercegnői levelek, valószínűleg férfi literátusok tollából származtak.

A század közepén kezdődött meg az észak- és nyugat-magyarországi városokban a német nyelvű írásbeliség, a német kancelláriai nyelv kialakulása.⁹² (Az első német nyelvű oklevelet 1346-ban állították ki Pozsonyban.) Ez kezdetben tipikusan a férfiak által írt és használt jogi szövegeket (oklevelek, városi könyvek, jogkönyvek stb.) jelentett, majd később a történeti, az egyházi irodalom és a világi szépirodalom első megnyilvánulásait.⁹³ A német városok íráshasználatának és könyvkultúrájának fejlődését jól mutatja a 15. századi soproni, majd pozsonyi városi írnok, Liebhart Eghenvelder részben saját kezűleg másolt, személyes jegyzetekkel ellátott, 37 kötetből álló könyvtára.⁹⁴ E városi írásbeliség fontos dokumentumai a végrendeletek. Ezek jelentős részét nők készítették, s van bennük példa könyvek hagyományozására is.⁹⁵

⁹⁰ CSAPODI, TÓTH, VÉRTESY, *i. m.*, 34.

⁹¹ Lásd Dózsafi Jakab feleségének rokonához intézett sorait jobbjágyaik jogtalanul elvett ökreinek, köpönyegének és fejszéinek visszaszolgáltatásáról 1326-ból (*Arpád-kori és Anjou-kori levelek...*, *i. m.*, 238); Domokos deák nagynénjéhez, Semjéni Klárához intézett kérését 1363-ból, hogy küldjön neki pénzt a tanulmányaihoz szükséges tankönyvre (*Uo.*, 248–249); valamint Jutasi Ilona, veszprémi apáca sorait 1365-ből, amelyben rokonát, Fusco Lászlót öröklött birtoka védelmére kéri (*Uo.*, 249).

⁹² MOLLAY Károly, *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*, Bp., Akadémiai, 1982, 120–127.

⁹³ *Uo.*, 121. A középkori német írásbeliségről még lásd: VIZKELETY András, *Német írásbeliség és irodalmi műveltség a középkori Magyarországon = A magyar irodalom történetei...*, *i. m.*, 90–97; MOLLAY Károly, *Többszínűség a középkori Sopronban*, Soproni Szemle, 1967, 155–171, 205–223, 317–333; 1968, 37–58.

⁹⁴ SZELESTEI N. László, *Liebhart Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban*, MKsz, 1977, 271–274; SZENDE Katalin, *Otthon a városban: Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 32), 223–225, 227–229.

⁹⁵ A Szende Katalin által vizsgált pozsonyi, soproni és eperjesi középkori végrendeletek 38,4%, 32,4%, illetve 45,1%-a nőtől származik, amint az összes pozsonyi és soproni végrendeletben előforduló könyvhagyaték 10,7% (9 db), illetve 4%-a (4 db) is. – SZENDE, *i. m.*, 84, 118. – Szintén végrendeletből tudjuk, hogy 1505-ben Ursula asszony, Paulin mester özvegye, könyveit a beszercei kápolnára hagyta, s elrendelte, láncolják őket az ülésekhez. – CSAPODI, TÓTH, VÉRTESY, *i. m.*, 81.

Ez a bővülő német nyelvű írásbeliség képezi a háttérét az első német nyelvű női memoárként számontartott, 15. század közepi kéziratnak,⁹⁶ amelyben Kottanner Jánosné Wolfram Ilona (Székeles Péter soproni polgármester, majd Kottanner János, a bécsi Szent István-székesegyház kamarásának felesége) elmeséli, hogyan csempészte ki a magyar koronát a visegrádi vár kincseskamrájából, s vitte Komáromba Albert király özvegyének, Erzsébetnek parancsára, hogy annak születendő gyermekét, V. Lászlót megkoronázhassák. A szöveg nem az asszony kézírása, de az ő elbeszélése nyomán gyakorlott íródeák jegyezhette le a mondottak jelentősebb átszerkesztése nélkül.

E polgári íráskultúra virágzásával szemben a magyar köznemesség nagy része még a 14–15. században is jórészt a szóbeliségben élt.⁹⁷ Fügedi Erik úgy becsülte, hogy az ország minden harmadik nemesi „clan”-jában lehetett egy *litteratus*.⁹⁸ (A középkor végére a nem nemesi írástudók száma megközelíthette a nemesekét.⁹⁹) Mint a középkorban általában, az írni és olvasni tudás nem járt szükségszerűen együtt. Az írni tudás ritkább, s az olvasni tudók képzettsége is különböző fokú volt; egyesek csak könyvírást tudtak olvasni, a nehezebb kurzívót nem.¹⁰⁰ A levéltárak anyaga azt mutatja, hogy e réteg írásbeliségét szinte kizárólag a jogbiztosító oklevelek és a birtokok igazgatásával kapcsolatos levelek (sokszor szóbeli tárgyalásra adott megbízatások) jelentik.¹⁰¹ A korabeli nemesasszonyok alfabetizációs szintjére vonatkozó adatok nincsenek, de a férfiak íráshasználati szokásait tekintve ez sem lehetett magas.

A 15. századi Magyarországon fontos fejlemény az udvari és főpapi körökben kibontakozó humanista íráskultúra. A latin és görög kéziratok gyűjtése és tanulmányozása, az elegáns stílusú humanista levelek írása azonban magas fokú latintudást és iskolázottságot igényelt, s így a magyarországi nőknek alig volt lehetőségük bekapcsolódni ezen írástudói körökbe. Kivételt képeztek az idegen országokból érkező királynék, akik egy-

⁹⁶ Eredeti példánya a bécsi Nemzeti Könyvtárban, jelzete Cod. 2920. Kritikai kiad.: *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440)*, hrsg. Karl MOLLAY, Wien, 1971. Magyarul: *A korona elrablása: Kottanner Jánosné emlékirata: 1439–1440*, ford., kiad. MOLLAY Károly, Bp., Magyar Helikon, 1978.

⁹⁷ FÜGEDI Erik, *Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás* = F. E., *Kolduló barátok, polgárok, nemesek: Tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Magvető, 1981, 437–462.

⁹⁸ *Uo.*, 456.

⁹⁹ *Uo.*, 458.

¹⁰⁰ *Uo.*, 455.

¹⁰¹ *Uo.*

részt privilegizált társadalmi helyzetük, másrészt fejlett íráskultúrájú udvarokban történt neveltetésük okán megszerezhették a kellő műveltséget.

A humanista tudósokat maga köré gyűjtő Hunyadi Mátyás felesége, Aragóniai Beatrix kitűnő példa erre. A művelt, könyvszerető és művészetpártoló családból származó nápolyi királylány gondos nevelésben részesült. Műveltségét sokan dicsérték. Mátyás egyik udvari humanistája, Galeotto Marzio a királyné olvasottságáról, pallérozott társalgásáról ír elismerően: „jeles tulajdonsága Beatrixnak [...] bármilyen szóban forgó kérdésre találó szavakat idézni tekintélyes írókból [...]”¹⁰² Olvasottsága és az ehhez szükséges nyelvtudás mellett alaposan jártas volt a zenében is. Johannes Tinctoris, a nápolyi udvar neves karnagya és zeneteoretikusa több művét is neki dedikálta.¹⁰³ A budai udvar zenei életének alakításában a királynénak meghatározó szerepe volt, kora legjelentősebb zenészeit próbálta több-kevesebb sikerrel Budára csábítani.¹⁰⁴

Műveltségéről és irodalompártolásáról legtöbbit könyvei árulnak el. Amint azt Csapodi Csaba bizonyította, a királynénak saját, a Corvinától elkülönülő könyvgyűjteménye volt. A Mátyás és Beatrix egyesített címerét tartalmazó kódexek a királyné saját könyvei voltak, nem pedig a reprezentatív uralkodói könyvtár részei. A címerek, illetve az elveszett kötetekről fennmaradt adatok alapján Csapodi huszonöt kéziratos és nyomtatott munkát sorol Beatrix saját könyvei közé, feltételezve, hogy a kor más királynéi gyűjteményeihez hasonló számú (50–100) kötettel bírhatott.¹⁰⁵

Már fiatal lányként kapott könyveket, hogy elsajátíthassa a klasszikus műveltséget. Volt Vergilius-kódexe, s Cicero több művét is birtokolta, ezek azonban mára elvesztek. Egyes leánykori könyveit Nápolyból magával hozta Magyarországra, például Curtius Rufus Nagy Sándor tetteiről írott munkáját.¹⁰⁶ Nevelője, a nápolyi udvarban több funkciót is betöltő Diomede Carafa, Magyarországra induló növendéke kérésére kis oktató traktátust készített, melyben tanácsokat adott a jövőző királynénak, ho-

¹⁰² Galeotto MARZIO, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, ford., jegyz. KARDOS Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1977, 76. A latin eredeti: „Allegare autem ad rem auctores cum Beatrix et Francisci communis sit laus...” – Galeottus MARTIUS NARNIENSIS, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1937 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Saeculum XV), 24.

¹⁰³ CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné könyvtára*, MKsz, 1964, 201.

¹⁰⁴ Lásd: MIKÓ Árpád, *Beatrix királyné = Hunyadi Mátyás, a király: Hagyomány és megújulás a királyi udvarban: 1458–1490*, szerk. FARBAKY Péter et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008, 253.

¹⁰⁵ CSAPODI, *Beatrix királyné könyvtára, i. m.*, 201–224.

¹⁰⁶ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 4.

gyan viselkedjen útban új hazája felé, majd ott férjével, annak családjával, illetve alattvalóikkal szemben.¹⁰⁷ Többek között lelkére kötötte, hogy levelezzon szorgalmasan anyósával,¹⁰⁸ apjával, fivéreivel és jó ismerőseivel, valamint a pápával,¹⁰⁹ s tanuljon meg mielőbb magyarul.¹¹⁰

Beatrix gyűjteménye Magyarországon tovább gazdagodott egyrészt a királytól ajándékba kapott díszes kódexekkel, másrészt pártfogását kereső humanisták műveivel. Antonio Bonfini, Beatrix felolvasója, Mátyás történetírója, neki ajánlotta *Symposion de virginitate et pudicitia conjugali* című dialógusát.¹¹¹ A nápolyi király követét, Pietro Ransanót, a neves tudóst Beatrix maga bízta meg egy Magyarországról szóló humanista szellemű történeti mű (*Epithoma rerum Hungarorum*) elkészítésével. Ransano így örökíti ezt meg a Mátyáshoz intézett ajánlásban:

Amikor tavaly télen Bécsben voltam, a te Beatrixed, a legbölcsebb királyné átadott nekem olvasásra egy bizonyos könyvet,¹¹² amelyben azoknak a fejedelmeknek a sora található, akik Attilától kezdve egészen a te korszakodig uralkodtak Magyarországon. A könyvet elolvastva észrevettem, hogy ez a történet nem olyan ékesszólóan íródott, ahogyan azt a magasztos és méltó téma megkívánná, és magának a királynénak a buzdítására kissé ékeesebb stílusban kezdtem azoknak az írásához, amiket a magyar királyok uralkodásáról és sorrendjéről annak a könyvnek a szerzője nem kellő latinsággal adott elő.¹¹³

¹⁰⁷ Kézirat: Párma, Biblioteca Palatina, Ms. Parm. 1654. Latin, magyar és olasz nyelvű modern kiadása: Diomede CARAFA, *De institutione vivendi: Tanítás az életvezetés szabályairól: Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának*, ford. LÁZÁR István Dávid, VÍGH Éva, Bp., OSZK, 2006.

¹⁰⁸ *Uo.*, 68.

¹⁰⁹ *Uo.*, 83–84.

¹¹⁰ *Uo.*, 79.

¹¹¹ Egyetlen középkori kéziratos példányát az OSZK őrzi, jelzete Cod. Lat. 421. Latin kiadása: Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia conjugali*, ed. Stephanus APRÓ, Bp., Egyetemi Nyomda, 1943 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Saeculum XV). Magyarul: Antonio BONFINI, *Beszélgetés a szüzességről és a házasság-élet tisztaságáról*, ford., bev., jegyz., MURAKÓZY Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1985, I–II.

¹¹² A Thuróczy-krónikát.

¹¹³ Petrus RANSANUS, *A magyarok történetének rövid foglalata*, bev., ford., jegyz. BLAZOVICH László, SZ. GALÁNTAI Erzsébet, Bp., Európa, 1985, 38. – Latinul: „Cum superioris anni hyeme Viennae agerem, tua Beatrix regina sapientissima tradidit mihi legendum codicem quendam, quo scribitur series principum, qui ab Atila ad tuam usque tempestatem regnum in Hungaria tenuere. Cumque perlecto libro animadvertissem eam seriem non tali nitore orationis explicitam, qualem rerum maiestas ac dignitas postulasset, regina ipsa hortante contuli me ad scribendum stilo paulo cultiore, quaecunque de Hungarorum principum regno atque ordine libri illius auctor non satis Latina oratione prodiderat.” –

Könyvgyűjteményének összetételét vizsgálva, Wehli Tünde arra a következtetésre jut, hogy az Beatrix érdeklődését tükrözi.¹¹⁴ A ma ismert kötetek közül kilenc mű a mindennapi élet kérdéseivel és erkölcsi témákkal foglalkozik, hat történelmi tárgyú, négy vallási, három zenei, kettő irodalmi és egy természettudományos.¹¹⁵ A kötetek kivitelezését is figyelembe véve Wehli úgy látja, a királyné könyvei „inkább saját, műveltségéhez igazodó olvasmányigényét, mintsem a reprezentációt, illetve a király politikai céljait szolgálták. Beatrix ezért inkább könyvolvasó, könyvhasználó, nem pedig a szép, drága kiállítású könyvek bibliofil gyűjtője volt.”¹¹⁶

A Beatrixot követő magyar királynék, Candale-i Anna és Habsburg Mária szintén művelt hercegnökként érkeztek Magyarországra. Mária királyné udvarában humanisták és reformátorok is megfordultak.¹¹⁷ A fiatal királyné érdeklődéssel figyelte az új eszméket, s mint egyes, az udvarában működő prédikátorok, ő is követte egy ideig a még protestánsnak nem nevezhető evangéliumi kegyességet. Luther zsolnárfordításait például az ő kifejezett kérésére zenésítette meg Thomas Stoltzer.¹¹⁸ Luther arról értesülve, hogy a frissen megözvegyült királyné „az Evangéliumhoz vonzódna,” 1526-ban neki ajánlotta négy vigasztaló zsolnárt magyarázó művét.¹¹⁹ Később azonban, amikor világozássá vált, hogy az utak szétválnak, Mária, részben bátyjai, V. Károly császár és I. Ferdinánd magyar király nyomására, a katolicizmus mellett döntött.¹²⁰

Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., Akadémiai, 1977 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Series Nova, 2), 27–28.

¹¹⁴ WEHLI Tünde, *Beatrix királyné – bibliofil vagy olvasó?* = „...de még szebb a színház”: *Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*, szerk. SOMORJAI Olga, Bp., Argumentum, 2010, 204–205.

¹¹⁵ *Uo.*, 204.

¹¹⁶ *Uo.*, 206.

¹¹⁷ CSEPREGI Zoltán, *Udvari papok Mária királyné környezetében = Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2005, 45–55.

¹¹⁸ *Uo.*, 50.

¹¹⁹ LUTHER Márton, *Négy vigasztaló zsolnárt Mária magyar királynéhoz (A 37., 62., 94., 109. zsolnárt magyarázata): 1526*, Bp., Magyarországi Luther Szövetség, 1996 (Magyar Luther Könyvek, 5). Idézet a 29. oldalon. Németül: Martin LUTHER, *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn: 1526* = M. L., *Werke: Kritische Gesamtausgabe*, hrsg. J. K. F. KNAAKE et al., Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, XIX, 1897, 552–615.

¹²⁰ CSEPREGI, *i. m.*, 51–55.

Mária humanizmushoz való viszonyát mutatja, hogy Erasmus is ajánlott neki egy művet,¹²¹ s a kor egyik neves magyar humanistája, Oláh Miklós, több mint egy évtizedig volt a titkára. A majdani esztergomi érseket úrnője Németalföldre is magával vitte, amikor V. Károly helytartónak nevezte ki, bár magyarországi udvartartásának többi tagját kénytelen volt hátrahagyni.¹²² Említésre érdemes még Knapp Éva felvetése, hogy egy – az ELTE Egyetemi Könyvtárban őrzött – színezett fametszetekkel illusztrált, pergamenre írt, német nyelvű imádságos könyv Habsburg Máriáé lehetett.¹²³

A királynék számára készített luxuskódexek mellett a 15. század végéről és a 16. század elejéről már főúri és polgári származású asszonyok könyveiről (főként imádságoskönyvek) is vannak adataink.¹²⁴ S ekkor már feltűnnek az első, világi nők készített magyar kódexek is. Két magyar nyelvű imádságoskönyvről van szó, amelyeket a nagyvázsonyi pálos kolostor szerzetesei készítettek kolostoruk alapítójának, Kinizsi Pálnak felesége, Magyar Benigna számára. Az 1492 és 1494 között másolt *Festetics-kódex*¹²⁵ tartalmazza *Mária kis zsolozsmáját*, a hóraskönyvek szokásos elemét, János evangéliumának a bevezetőjét, Petrarca hét bűnbánati zsolatárát és pár Máriához intézett magánimádságot. Mivel a könyv Kinizsi betegsége idején készült, külön ima szól benne *Pál uram betegségéről*. A reneszánsz díszítésű pergamenkódex korántsem annyira gazdagon illuminált, mint sok nyugat-európai, reprezentációs céllal készített hóraskönyv vagy a korábban emlegetett hercegnők, királynék birtokában levő *psalteriumok*. Ennek ellenére rokonságban áll velük. Nemcsak az áhítat eszközüül szánták, hanem reprezentációs célokra is; a tulajdonos és családja gazdagságát, hatalmát mutatta meg. Ezt sugallja az első két díszes lap,

¹²¹ Rotterdami ERASMUS, *A keresztény özvegy: Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*, Bp., Jel, 2004. Latin kiadása: Desiderius ERASMUS, *Opera omnia*, V/6: *Christiani matrimonii institutio; Vidua Christiana*, eds. Anton G. WEILER, Maria CYTOWSKA, Amsterdam, Elsevier Science, 2008.

¹²² FAZAKAS István, *Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539) = Habsburg Mária, Mohács özvegye...*, i. m., 37–43.

¹²³ Cod. Germ. 3. Lásd: KNAPP Éva, *Gilgengart: Egy német nyelvű imádságoskönyv a 16. század elejéről*, MKsz, 1994, 130–154.

¹²⁴ A polgárasszonyok könyveiről már volt szó a végrendeletek kapcsán. Hogy nemcsak a tehetősebb rétegbe tartozó nőknek lehettek könyvei, bizonyítja egy 1520 körüli adat, miszerint a kelénpataki plébános szakácsnéjának szolgálatba lépéskor imádságos- és más könyvei voltak. – CSAPODI, TÓTH, VÉRTESY, i. m., 81.

¹²⁵ OSZK, MNY 73. Kiad.: *Festetics-kódex: 1494 előtt*, kiad. N. ABAFFY Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996 (Régi Magyar Kódexek, 20).

amelyeken a megajándékozott és férje címeri szerepelnek.¹²⁶ A két évtizeddel későbbi, számos iniciáléval díszített *Czech-kódexet*,¹²⁷ Frater M. keze munkáját, kiegészítésnek szánhatták a pálosok a korábbi imakönyvhöz. Tartalmazza a szombati Mária-zsolozsma nyári vesperását és több, a késő középkorban kedvelt imádságot. Hogy mennyit olvasgathatta Benigna asszony a két imádságoskönyvet, nem tudjuk. Szüksége lehetett rá, ugyanis bűnvádi per során fő- és jószágvesztésre ítélték rossz hírű és csapodár harmadik férje, Kereky Gergely bérgyilkosokkal való megöletéséért, s csak apja és Kinizsi hadi érdemeire való tekintettel kapott kegyelmet.¹²⁸ Igényes díszítése alapján elképzelhető, hogy szintén világi asszony számára készült az imádságokat tartalmazó *Kriza-kódex*¹²⁹ is, amelyet Garry Pál domonkos szerzetes másolt.

A 15. század utolsó harmadában nemcsak a magyar nyelvű kódexek jelentek meg, megindult a magyar nyelvű levelezés is. A Régi Magyar Levéltár középkori magyar leveleket tartalmazó első kötete már számos, nőkhez és nők által írott levelet, illetve nőkkel kapcsolatos más dokumentumot (kötelezvény, kelengyelajstrom stb.) tartalmaz.¹³⁰ Ezek nagy része gazdasági ügyekkel, birtokigazgatási problémákkal foglalkozik, kisebb része családi témájú,¹³¹ de van köztük verses köszöntő¹³² és szerelmeslevél¹³³ is. Itt olvasható a Nyulak szigeti domonkos zárda főnökasszonyának, Bocskay Ilonának (Elena priorisszának) levele rokonához, Bocskay Istvánhoz, amelyet Ráskay Lea jegyzett le.¹³⁴ A levéltárak anyagának

¹²⁶ A kódex első lapját lásd a mellékletben: 1. kép.

¹²⁷ MTAK, K 42. Kiad.: *Czech-kódex: 1513*, kiad. N. ABÁFFY Csilla, bev. N. A. Cs., CSAPODI Csaba, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 4).

¹²⁸ II. Lajos 1520. ápr. 4-én kelt, királyi kegyelmet nyújtó oklevelét Döbrentei a *Czech-kódex* első kiadásának bevezetőjében közli: *Kinizsy Pálné Magyar Benigna imádságoskönyve 1513*, kiad. DÖBRENTEI Gábor, Buda, Magyar Tudós Társaság, 1840, (Régi Magyar Nyelvemlékek, 2/1).

¹²⁹ MTAK, K 47. Kiad.: *Kriza-kódex: 1532*, kiad. N. ABÁFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 5).

¹³⁰ *Középkori leveleink (1541-ig)*, szerk. HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos, Bp., Tankönyvkiadó, 1991 (Régi Magyar Levéltár, 1). Női és nőknek küldött levelek: 4, 26, 27, 31, 58, 59, 60, 62, 69, 70, 73, 84, 85, 89, 92, 128, 139, 142, 155, 160, 162, 164, 166, 177, 200, 208, 210, 213, 215, 232, 233, 234, 235, 239, 243. Egyéb nőkkel kapcsolatos iratok: 17, 33, 39, 45, 158, 165, 194, 229, 231. (A dokumentumok sorszámát adom meg.) Ezek teszik ki a közölt anyag 18,4%-át.

¹³¹ Pl. Kanizsai Orsolya és férje, Nádasdy Tamás levelezése. – *Uo.*, 213, 232, 233, 235, 243.

¹³² Török Imre verses üdvözlete jegyeséhez, Krisztinához 1485-ből. – *Uo.*, 4.

¹³³ Thurzó Elek szerelmes levele Székely Magdolnához 1528-ból. – *Uo.*, 73.

¹³⁴ *Uo.*, 62. – Erről lásd: HAADER Lea, *Elena priorissza levele*, MNy, 1995, 420–431.

nagyarányú pusztulása miatt ez csak egy töredéke a középkori magyar levéltérnek. Mégis megmutatja, milyen nagy lépést tett a középkor végén a női íráshasználát.

Ennek az ugrásszerű növekedésnek azonban igazi dokumentuma a 15. század közepétől 1541-ig tartó periódusban¹³⁵ papírra vetett kolostori kódexirodalom, amelynek jelentős hányadát apácák másolták, s legnagyobb részét apácáknak szánták. Tulajdonképpen ide tartoznak a fentebb említett, világiak számára másolt, imádságokat tartalmazó kódexek is, hiszen azok is kolostori környezetben készültek, s szövegeik érintkeztek az apácák számára készített kódexek tartalmával.¹³⁶ Külön jelentőséget ad ennek a korpusznak, hogy ez az első nagyobb magyar nyelven írott szövegegyüttes. A körülbelül 45¹³⁷ fennmaradt kézirat valószínűleg csak egy része az egykori késő középkori magyar nyelvű kódexanyagnak, amelynek nagyobb hányada az évszázadok során megsemmisült.

A nagyrészt latinból fordított kolostori irodalom születéséhez több tényező járult hozzá. Első ezek között a 15–16. századi szerzetesi reformmozgalom, amely megszigorította a kolostori fegyelmet, s így szükségessé vált az apácákat ellátni a helyes életmódra tanító, mélyebb lelki életet elősegítő olvasmányokkal.¹³⁸ Második tényező az írásbeliség terjedése és a magyar nyelv használatára való igény. Harmadik a nyomtatás megjelenése, ami olcsó latin könyvek sokaságát tette hozzáférhetővé.¹³⁹ Negyedik pedig egy új, személyesebb vallásosságra törekvő irányzat kialakulása, Magyarországra érkezése,¹⁴⁰ amit egyes kutatók a *devotio moderna* hatá-

¹³⁵ A *Jókai-kódex* ennél korábbi, de több vele egykorú magyar nyelvű kódexről nincs adat.

¹³⁶ Apácák és laikus nők spiritualitása és olvasmányai közötti szoros kapcsolatokra mutat rá June L. MECHAM, *Cooperative Piety among Monastic and Secular Women in Late Medieval Germany*, *Church History and Religious Culture*, 88, no. 4 (2008), 581–611.

¹³⁷ A szám azért hozzávetőleges, mert egyes kódexeket egybekötötték, másokat kisebb darabokra bontottak.

¹³⁸ Ennek hatását legújabban Lázs Sándor a 15–16. század fordulójának apácaműveltségét, kolostori irodalmát a megreformált nürnbergi Szent Katalin zárda könyvanyagával párhuzamba állító monográfiája igazolja: LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m. A reformról különösen: 33–57, kolostori reform és (anyanyelvű) irodalomhasználat összefüggéseiről általában: 85–138.

¹³⁹ Az első három tényezőről lásd: HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 111–125.

¹⁴⁰ Ennek a személyesebb vallásosságnak a hatását fölébe helyezi a rendi reformok jelentőségének. Úgy látja, 1500 körül fordulat állt be a kódexirodalomban. Az ezután készült kódexek sokkal személyesebb lelkiségről árulkodnak, mint a reformhoz közelebbi liturgikus vallásosságot tükröző pár darab. MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1971, 299–304. – Álláspontjával nem egészen értek egyet. A személyesebb vallásosság és a szerzetesi reform szorosan összekapcsolódik. A liturgia

sának tekintenek. E 14–15. századi németalföldi irányzat magyarországi jelenlétével Mályusz Elemér foglalkozott. Ő mutatott rá a pálosok spiritualitása és a németalföldi mozgalom közötti párhuzamokra,¹⁴¹ bár hatás helyett inkább különböző történeti, kulturális előzmények utáni hasonló spiritualitás kialakulásáról beszélt.¹⁴² A 16. század eleji pálos generális, Gyöngyösi Gergely munkásságában a *devotio moderna* szellemiségének, műveinek ismerete bizonyítható. Amint azt később Tarnai Andor is alátámasztotta, Gyöngyösi rendtörténeti munkájának, a pálos atyák életének megírásakor nemcsak a sivatagi atyák életrajzára (*Vitae patrum*) visszamenő műfajt kölcsönözte a *devotio modernától*, hanem hosszú bekezdéseket is Thomas à Kempisnek a németalföldi mozgalom fontos figuráiról készített portréiból.¹⁴³ Mezey László a mozgalom kelet-közép-európai jelenlétéről írt tanulmányt.¹⁴⁴ Fentebb már említettem, hogy Otrókoci Nagy Gábor összefüggést lát a kódexirodalmunk misztikával kapcsolatos szövegei és ezen irányzat között.¹⁴⁵

Mielőtt továbblépnénk a magyar kódexirodalom bemutatásához, érdemes részletesebben kitérni a *devotio moderna* és az obszerváns mozgalom női közösségeinek főleg anyanyelvű írásbeliségére, ugyanis e szöveganyag összehasonlítási alapul szolgált, illetve szolgálhat a magyar kódexirodalom vizsgálatához.

A *devotio moderna*¹⁴⁶ egyike a 14–15. századi egyház problémáira (felszínes, külsődleges vallásosság, az egyháziak világias életmódja, bizonytalanság, de üres teologizálás, eretnekgyanús misztikus elméletek, tanok)

fontosságát a 16. századi kódexek is hangsúlyozzák, s annak fokozott belső megélésére buzdítják olvasóikat.

¹⁴¹ Uő, *A pálosrend a középkor végén*, Egyháztörténet, 1945/3, 1–53.

¹⁴² Uő, *Egyházi társadalom...*, i. m., 262–274.

¹⁴³ TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon, Bp., Akadémiai, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika), 113–114, 130–137.

¹⁴⁴ MEZEY László, *A Devotio Moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország)*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 5(1970), 223–237.

¹⁴⁵ OTROKOCSI NAGY, i. m., 89–90.

¹⁴⁶ A *devotio modernáról* lásd: R. R. POST, *The Modern Devotion: Confrontation with Reformation and Humanism*, Leiden, Brill, 1968 [Elektronikus kiadása: http://www.dbnl.org/tekst/post029mode01_01/. (Letöltve: 2014.02.09.)]; John Van ENGEN, *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008; Susanne KRAUSS, *Die Devotio Moderna in Deventer: Anatomie eines Zentrums der Reformbewegung*, Berlin, Lit, 2007 (Vita Regularis, 31).

megoldást kereső, régebben „előreformációs”-nak tekintett¹⁴⁷ reformmozgalmaknak. Az új kegyesség Németalföldről indult ki, s főleg itt meg Németország északnyugati részén terjedt el. Elindítója, Geert Grote (1340–1384) az őskereszténység és a korai szerzetesség tartalmasabb vallásosságát tekintette követendő mintának. Tanítása gyakorlatias; a közönséges keresztény hívők helyes életelvei foglalkoztatták. Hangsúlyozta a lelki szegénység és az erények gyakorlásának fontosságát. Krisztus életét állította példaként a keresztény ember elé. A misztikus jelenségeket illetően azt vallotta, hogy gyümölcssei alapján különíthető el az igazi a hamistól: az igazi az elme megvilágosodásával és a szeretet növekedésével jár együtt. Grote halála után követői megalapították a Közös Élet Testvérei nevű, első *devotio modernás* közösséget Windesheimben. A férfiközösségek mellett hamarosan női házak is alakultak. Mind a férfi, mind a női vonalon egyaránt tartoztak a mozgalomhoz laikusok, akik a beginák életmódjára emlékeztetően szerzetesi fogadalom nélkül testvérházakban éltek, s munkával tartották el magukat, illetve szabályos kolostori életformát folytató ágostonos kanonokok és kanonisszák. Ez utóbbiak kolostorai a windesheimi kongregációba tömörültek.

A *devotio moderna* sok szállal kötődik az írásbeliséghez. A mozgalom nemcsak szorgalmazta a Biblia és a kegyes életre nevelő régi és új irodalom olvasását, tanulmányozását, hanem tagjai iskolákat működtettek, valamint professzionálisan foglalkoztak kéziratmásolással. Főleg a férfi testvérházak esetében ez volt az egyik fő megélhetési forrás.¹⁴⁸ Az új kegyesség tagjai közé olyan jelentős egyéni írásműveket hátrahagyó szerzők is tartoztak, mint maga az alapító vagy a nagy népszerűségnek örvendő *De imitatione Christi* valódi szerzője,¹⁴⁹ Thomas à Kempis.¹⁵⁰ Thomas Mertens a mozgalom anyanyelvű szövegtermését vizsgáló átfogó tanulmányá-

¹⁴⁷ Engen például imént hivatkozott könyve bevezetőjében a mozgalom kutatástörténetét röviden vázolva hangsúlyozza, hogy 19. századi vagy akár jóval frissebb szakirodalmi munkák gyakran a 16. századi vallási és kulturális fejlemények felől közelítették meg az irányzatot, a reneszánsz, a reformáció vagy a katolikus megújulás előzményeként kezelve azt. Ő műve fő célkitűzésének éppen azt tekinti, hogy az új kegyesség történetét ne a kora újkori jövőre, hanem a késő középkori jelenre összpontosítva mutassa be. – ENGEN, *i. m.*, 3–5.

¹⁴⁸ Frédéric BARBIER, *A könyv története*, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Kézikönyvek), 81–84.

¹⁴⁹ A szerzőség kérdéséről lásd: Nicolaus STAUBACH, *Eine unendliche Geschichte? Der Streit um die Autorschaft der 'Imitatio Christi' = Aus dem Winkel in die Welt: Die Bücher des Thomas von Kempen und ihre Schicksale*, hrsg. Ulrike BODEMANN, Nicolaus STAUBACH, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2006, 9–35.

¹⁵⁰ Lásd: POST, *i. m.*, főként 314–342, 521–550.

ban¹⁵¹ rámutatott, mennyire fontos szerepe volt az írott szövegeknek a vallásos élet alakításában. Az apostolok és a sivatagi atyák kegyességének követésében a korai szerzetességről, őskereszténységről szóló szövegek másolása, fordítása, olvasása alapvető segédeszköz volt.¹⁵² Nem csoda, hogy az új művek szerzői sokszor a régi szerzetesi hagyomány szövegeit, műfajait imitálták (beszélgetések az *Atyák beszélgetései* mintájára, *vitae fratrum/sororum* a *Vitae patrum* mintájára).¹⁵³ Ugyanakkor a minták követése mellett új műfajokat is létrehoztak. Ilyen volt például a meditációs segédanyagként szolgáló, személyes jegyzeteket tartalmazó *rapiarium*.¹⁵⁴ Az így létrejött gazdag és változatos anyanyelvű korpusz elsősorban használati irodalom volt, szövegeit a funkcionalitás határozta meg, s nemigen írható le a klasszikus irodalomtudományi kategóriák és a 19. századi szép-irodalom-fogalom alapján, ezért sokáig az irodalomtörténeti vizsgálatok peremén maradt, akárcsak a magyar kódexek.¹⁵⁵

E *devotio modernás* irodalomnak a magyar kódexirodalomhoz legjobb párhuzamot szolgáltatató része a női közösségekben, főként a windesheimi káptalan alá tartozó ágostonos zárdákban létrehozott szövegegyüttes. A korpuszt vizsgáló Wybren Scheepsma rámutatott, hogy a *devotio moderna* női vonulata sokkal kevesebb figyelemben részesült, mint a férfiaké, pedig sok tekintetben ez a 12–13. századi, Grundmann óta sokat vizsgált nőmozgalom folytatásának, egy második nőmozgalomnak tekinthető.¹⁵⁶ Az általa vizsgált korpusz az irányzat belső fejlődése következtében kialakult női kolostorok számára készült. Az új kegyesség eredeti laikus közösségei közül sok később szerzetesi közösséggé alakult át. Főleg a 15. század második felére jellemző ez a tendencia, amelynek célja egyrészt az életmód szigorítása és ellenőrizhetővé tétele, valamint az eretnekgyanúság elhárítása, másrészt a tökéletesebb élet keresése volt. Ugyanis e közösségek tagjai számára a szerzetesi életforma jelentette a legbiztosabb utat az üdvösség felé, még ha az első közösségek megalakulásakor az ala-

¹⁵¹ Thomas MERTENS, *The Modern Devotion and Innovation in Middle Dutch Literature = Medieval Dutch Literature in Its European Context*, ed. Erik KOOPER, Cambridge, Cambridge University Press, 1994 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 21), 226–241.

¹⁵² *Uo.*, 232.

¹⁵³ *Uo.*, 233–235.

¹⁵⁴ *Uo.*, 236.

¹⁵⁵ Háttérbe szorulásának másik oka, akárcsak a magyar kódexirodalom esetében is, ideológiai volt: a szövegek vallásos jellege. *Uo.*, 226–229.

¹⁵⁶ Wybren SCHEEPSMA, *Medieval Religious Women in The Low Countries: The 'Modern Devotion', the Canonesses of Windesheim and Their Writings*, transl. David F. JOHNSON, Woodbridge, Boydell Press, 2004, 4.

pítók a nem szerzetesi életformát választották is. Ez az akkor meglévő intézményi keretek fogyatékoságai miatt történt (a rendek nem elég szigorú életvitele), nem pedig a szerzetesi életforma elvi elutasítása miatt. Grote például maga is kolostorban élt. Természetes tehát, hogy idővel több *devotio modernás* közösség először a ferences harmadrendhez, majd elfogadva az ágostonos regulát az ágostonos kanonokrendhez csatlakozott.¹⁵⁷

A windesheimi kongregációba felvételt nyert női zárdák lakói, ellentétben a Közös Élet Testvéreinek női közösségeivel, általában a felsőbb társadalmi osztályokból kerültek ki. Így már eleve közelebb álltak a magyarországi kolostori irodalom társadalmi bázisát képező zárdákhoz, amelyek apácái nagyrészt szintén a nemességhez tartoztak. Műveltségi szintjük is nagyrészt hasonló lehetett (legalábbis amennyire a magyar viszonyokról adataink vannak). Tudtak latinul olvasni, énekelni, amire a karéneklés végzéséhez szükségük volt, bizonyos mértékig meg is értették a zsoltárszövegeket, de tudásuk csak kivételes esetben terjedt ezen túl. Azonban az anyanyelvű írásbeliségük valamennyivel kiterjedtebb volt, mint a kicsit későbbi magyar kódexirodalom használóié.¹⁵⁸ A *devotio moderna* női szövegei nagyrészt ezekből a közösségekből kerültek ki. Az anyanyelvi irodalom felfutása éppen a szerzetesi életforma bevezetésével kezdődött meg.¹⁵⁹ A kanonoknők által teremtett irodalom használati jellegű. E szövegeknek nagy szerepet szántak életük, vallásos személyiségük megformálásában. Ezért gyakori a korábbi szövegek kivonatolása, kiragadásuk eredeti műfajukból, kontextusukból, hogy meditációs segédanyagként vagy épületes irodalomként szolgáljanak. Műfaji szempontból főleg hibrid formák jellemzik a korpuszt.¹⁶⁰ A közösségi olvasmányul szolgáló prédikációk és hagiográfiai szövegek mellett levelek, regulák, kolostori krónikák, valamint a „nővérekönyvek” (*Schwesternbücher, sister books*)¹⁶¹ is előfordulnak. A meditációs célú egyéni összeállítások és *rapiariumok* körükben ritkábbak, mint a férfiközösségekben, hiszen apácák lévén az ő feladatuk elsősorban a liturgikus imák végzése volt, s egyéni elmélkedési segédletek összeállítására kevés idejük maradt. (Mint látni fogjuk, ez más apácaközösségek írásbeliségében is tipikus.)

¹⁵⁷ *Uo.*, 9–14.

¹⁵⁸ *Uo.*, 42–47.

¹⁵⁹ *Uo.*, 24.

¹⁶⁰ *Uo.*, 19.

¹⁶¹ Ezekről még lásd: ÜÖ, “*For Hereby I Hope to Rouse Some to Piety*”: *Books of Sisters from Convents and Sister-Houses Associated with the Devotio Moderna in the Low Countries = Women, the Book and the Godly...*, i. m., 27–40.

A magyar kolostori irodalommal való párhuzam szempontjából különösen jelentős Scheepsma megállapítása, hogy a *devotio moderná*ban bizonyos fokú bizalmatlanság tapasztalható az Isten-ember kapcsolatról való közvetlen beszéddel szemben, ami a misztikus munkák nők általi másolásának, írásának kifejezett tiltásáig fajult. E 15. századi női közösségek és spirituális irányítók nem biztosítottak komoly helyet az új kegyesség spirituális rendszerében a misztikus tapasztalatnak, amely természeténél fogva személyes és ellenőrizhetetlen. Ehelyett inkább a szabályozott közösségi életet helyezték előtérbe, amely biztos utat jelentett az üdvözülés felé. Ennek alapján nem véletlen, hogy például Bernát és Bonaventura misztikus teológiai munkáit nem fordították le középhollandra.¹⁶²

Hasonló tendencia jellemző a *devotio moderna* hatósugarán kívüli 15–16. századi vallásos irodalomra is. Ezt igazolja Werner Williams-Krapp a 15. századi németnyelvű vallásos irodalmat áttekintő tanulmányában.¹⁶³ A laikusok és latinul nem vagy kevéssé tudó egyháziak számára fordított művek főleg kateketikus és épületes jellegűek (az alapimákat, a főbb egyházi szertartásokat és tanításokat magyarázó traktátusok, prédikációk, legendák). Mély misztikus műveket a lelki vezetésükkel megbízott egyháziak nem olvastattak a teológiában kevésbé jártasakkal.¹⁶⁴ S ha fordítottak és ajánlottak is egyes misztikus munkákat (pl. Suso magyarra is lefordított önéletrajzi jellegű könyvecskéjét), ezek válogatásánál, fordításánál vigyáztak arra, hogy ne bátorítsák olvasóikat túlzó tapasztalatokra való törekvése.¹⁶⁵ Ez különösen jellemezte a domonkosokat, de az ún. bécsi fordítóiskola munkásságában is szempont volt.¹⁶⁶

A női íráskultúra szintén ilyen szellemben született. A 15. század németországi, svájci és németalföldi obszerváns kolostorainak apácái gazdag kéziratos anyagot hagytak maguk után (kolostori krónikák, apácaéletrajzok, beszámolók az obszervancia bevezetéséről, prédikációgyűjtemények, levelek, kegyességi kézikönyvek). Azonban ellentétben a 12–13. század apácamisztikusaival és a korábbi kolostori krónika- és életrajzírókkal (*Schwesternbücher*), az ő szövegeiket kevesebben vizsgálták. E női kor-

¹⁶² Uő, *Medieval Religious Women...*, i. m., 20–25.

¹⁶³ Werner WILLIAMS-KRAPP, *The Erosion of a Monopoly: German Religious Literature in the Fifteenth Century = The Vernacular Spirit...*, i. m., 239–259.

¹⁶⁴ Uo., 243.

¹⁶⁵ Uo., 252.

¹⁶⁶ Erről a bécsi egyetemmel és udvari körökkel kapcsolatban álló körről lásd még: LÖKÖS Péter, *A bécsi fordítóiskola és a késő középkori németnyelvű vallásos irodalom*, Filológiai Közlöny, 1998, 140–153.

puszra hívja fel a figyelmet Anne Winston-Allen monográfiája.¹⁶⁷ Hasonlóan a korábbi nőmozgalomhoz, a 15. századi obszerváns mozgalom új lehetőségeket teremtett a nők számára közösségük sorsának befolyásolására, bizonyos fokú hatalmi pozíciók megszerzésére. A korábbinál aktívabb szerepet biztosított nekik a késő középkori kegyességi diskurzus és gyakorlat terén, azokon a szövegeken keresztül, amelyek keletkezését elősegítette.¹⁶⁸ Az obszerváns kolostorokban ugyanis megindult a könyvtermelés, főleg anyanyelvi szövegekből álló könyvtárakat hoztak létre, amelyek fedezték az apácák spirituális szükségleteit, s segítették őket az obszervancia által előírt helyes szerzetesi élet megvalósításában.¹⁶⁹ A megreformált, sokszor különböző rendekhez tartozó kolostorok között egész hálózatok alakultak a könyvek cseréjére.¹⁷⁰ Hasonló kapcsolatot tetelez fel a szakirodalom az óbudai klarisszák és a Nyulak szigeti dominiánák között. A német zárdák anyagában több olyan szövegtípus is előfordul, amilyenekre a magyar nyelvű kódexekben nem találunk példát (krónikák, levelek, leltárjegyzékek, gazdasági feljegyzések),¹⁷¹ mégis a műfaji hibriditás és a hagyományos irodalmi műfaji kategóriáktól való eltérés tekintetében rokonságot mutat a két korpusz. Winston-Allen az általa vizsgált anyag alapján szintén arra a következtetésre jut, hogy a 15. században már a vizionárius-misztikus irodalom nem az egyedüli tipikus női önkifejezési forma. Az ezáltal biztosított korábbi önkifejezési és hatalomgyakorlási lehetőségek a fölöttük gyakorolt felügyelet, cenzúra következtében beszűkültek, így a nők figyelme új szövegtípusok felé fordult. A vallásos buzgalmat, erős spiritualitást ezek a szövegek is szorgalmazzák, azonban a víziók, extázisok, az egyént a közösségi élettől eltávolító misztikus tapasztalatok helyett inkább a gyakorlati készségek, a mindenki által elérhető erények megszerzését ajánlják.¹⁷² Ez a korpusz tehát, mint látni fogjuk, jellegében eléggé hasonló a magyar kódexirodalomhoz. Erre Lázs Sándor is rámutatott kiténő tanulmányában,¹⁷³ majd monográfiájában,¹⁷⁴

¹⁶⁷ Anne WINSTON-ALLEN, *Convent Chronicles: Women Writing about Women and Reform in the Late Middle Ages*, University Park, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2004.

¹⁶⁸ *Uo.*, 5.

¹⁶⁹ Lásd főként a könyv ötödik fejezetét: *Uo.*, 169–204.

¹⁷⁰ *Uo.*, 171–172.

¹⁷¹ *Uo.*, 15–16.

¹⁷² *Uo.*, 205–238.

¹⁷³ LÁZS Sándor, *A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége* = „Látjátok feleim...”, *i. m.*, 123–139.

¹⁷⁴ LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, *i. m.*

amelyekben a Nyulak szigeti apácák olvasmányait a délnémet obszerváns apácák, különösen a nürnbergi Szent Katalin zárda dominikánáinak könyvtárával, szöveghasználati szokásaival vetette össze kimutatva azok hasonlóságát s az obszerváns reformmozgalom rájuk gyakorolt hatását. Mivel a német apácák kódexei közül elég sok fennmaradt, s ismerünk közösségi olvasmányaikat szabályozó előírást, jegyzéket is, ezek alapján Lázs előbb általános fejezetekben összefoglalja, milyen műveltsége, nyelvismerete, irodalmi praxisa lehetett a magyar apácakolostorok lakóinak, majd műfaji bontásban megmutatja, hogyan használhatták magyar nyelvű szövegeiket a kolostori életben.

Térjünk most már át a könyv témáját képező magyar nyelvű kódexek általános bemutatására. E kolostori irodalom jelentős hányada a két nagy kolduló rend, a ferencesek és a domonkosok szorgalmát dicséri, kisebb részük premontrei apácák vagy, amint már említettük, világiak számára készült.¹⁷⁵ Főként a Károly Róbert felesége, Łokietek Erzsébet által alapított óbudai klarissza¹⁷⁶ és a IV. Béla által lánya, Margit számára alapított Nyulak szigeti dominikánus zárda¹⁷⁷ szerepe volt nagy a magyar nyelvű íráskultúra alakulásában.

A tizenhárom domonkos kódex mindenikét a Nyulak szigetén használhatták, ezek kb. felét biztosan itt is másolták. Legkorábbi a töredékes *Birk-kódex*,¹⁷⁸ mely Szent Ágoston reguláját és a rendi konstitúciókat tartalmazza magyarul. A fordítást Váci Pál domonkos szerzetes készítette 1474-ben (a kézirat tulajdonképpen az ő piszkozatpéldánya). A regula ismerete volt az első lépés a reform útján, ezért szövegét rendszeresen fel kellett olvasni az apácáknak. A hangsúlyozást segítő jelek is láthatóak a szövegben.¹⁷⁹ Később az olvasmányanyagot már maguk a zárdalakók másolták. A kolostorban ugyanis több generáción keresztül működő

¹⁷⁵ A kódexek rendi megoszlásáról, használóiról és a használat módjáról legújabban Lázs Sándor írt. Összefoglalóan lásd: *Uo.*, 144–147.

¹⁷⁶ Róluk lásd: KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, II, Bp., MTA, 1924, 482–509.

¹⁷⁷ Történetéről lásd: HARSÁNYI András, *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, 1938, 104–110; KIRÁLY Ilona, *Árpádházi Szent Margit és a sziget*, Bp., Szent István Társulat, 1979. A 15–16. századi eseményekről (rendi reform, anyanyelvű irodalom, menekülés a szigetről) lásd: *Uo.*, 152–165.

¹⁷⁸ OSZK, MNY 71. Kiad.: *Birk-kódex: 1474*, kiad. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai, 1960 (Codices Hungarici, 5).

¹⁷⁹ Lásd: LÁZS Sándor, *A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban*, ItK, 2006, 337–356. Váci Pálról lásd: Uő, *Szent Ágoston regulájának 15. századi magyar fordítója: Váci Pál munkássága a 15. századi domonkos rendi reformban*, ItK, 2005, 188–204.

scriptorium létezett, melynek név szerint is ismert írnokai Ráskay Lea, aki egy ideig a kolostor könyvtárosi tisztét is ellátta, s a főnökasszony mellett titkári feladatokat végzett,¹⁸⁰ és a beteges Legéndy Kató, aki valószínűleg a fiatalabb apáca mestere volt.¹⁸¹ Ráskay öt kódexen dolgozott, ezek mind közösségi olvasmánynak készültek, mintegy „a regula illusztrációi.”¹⁸² A már fentebb említett *Margit-legenda* a kolostor szentjéről, a *Domonkos-kódex*¹⁸³ a rendalapítóról szól. A *Cornides-kódex*¹⁸⁴ prédikációkat és legendákat tartalmaz az egyházi évre, míg a *Példák könyve*¹⁸⁵ tanulságos történeteket, exemplumokat. Végül a *Horvát-kódex*¹⁸⁶ két Mária-prédikációt s egy útmutatót a helyes szerzetesi életvitelre. Ráskay feljegyezte kódexeibe az aktuális nagy horderejű eseményeket (a Dózsa-féle parasztháborút, a bácsi országgyűlést, a nádor halálát), illetve a kolostor életében fontos eseményeket (a kápolna boltozását, felszentelését).¹⁸⁷ Legéndy Kató gyakran fűzött rövid fohászokat szövegeihez, vagy betegségéről panaszkodott („igen fáj fejem”¹⁸⁸), sőt megrendelőjét is megszólította („Én édes Krisztinám, nám igen szép az könyv mire nem fizetsz”¹⁸⁹). A *Gömör-kódex*¹⁹⁰ ráillő imádságaiba pedig a saját nevét iktatta be.¹⁹¹ A zárda következő nagy formátumú másolója, Sövényházi Márta már más írásmintákat követett.¹⁹² Ő a kolostor életének nehéz időszakában tevékenykedett, amikor az apácáknak többször menekülniük kellett a török

¹⁸⁰ Vö. Elena priorissza levelével.

¹⁸¹ HAADER Lea, *Arcképtörédek ómagyar scriptorokról* = „Látjátok feleim...”, i. m., 64–74; Uő, *A Nyulak szigeti scriptorium mint műhely*, Magyar Nyelvőr, 2004, 196–205.

¹⁸² Uo., 202.

¹⁸³ OSZK, MNY 6. Kiad.: *Domonkos-kódex: 1517*, bev., jegyz. KOMLÓSSY Gyöngyi, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 9).

¹⁸⁴ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 4. Kiad.: *Cornides-kódex: 1514–1519*, kiad., jegyz. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1967 (Codices Hungarici, 6).

¹⁸⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 3. Kiad.: *Példák könyve: 1510*, kiad., jegyz., bev. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1960 (Codices Hungarici, 4).

¹⁸⁶ OSZK, MNY 7. Kiad.: *Horvát-kódex: 1522*, kiad., bev., jegyz. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztálya, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 17).

¹⁸⁷ HAADER, *Nyulak szigeti scriptorium...*, i. m., 201–202.

¹⁸⁸ *Gömör-kódex*, i. m., 73.

¹⁸⁹ Uo., 237.

¹⁹⁰ OSZK, MNY 5. Kiad.: *Gömör-kódex*, i. m.

¹⁹¹ HAADER, *Nyulak szigeti scriptorium...*, i. m., 202–203.

¹⁹² Uo., 202.

elől. Terjedelmes munkája, az *Érsekújvári Kódex*¹⁹³ változatos szövegeket tartalmaz (fametszetről másolt képekkel illusztrált passió, prédikációk, elmélkedések, legendák) jól átgondolt rendben, mintha könnyen hordozható, kisebb könyvtárat pótló gyűjteményt kívánt volna készíteni.¹⁹⁴ Az imádságokat tartalmazó *Thewrewk-kódex*¹⁹⁵ egyik másolója szintén ő volt. A domonkos kéziratok között mindenképpen megemlítendő még a gyónási tükröt, Ferenc-legendát és egy Szent Jeromosnak tulajdonított regulát tartalmazó *Virginia-kódex*,¹⁹⁶ valamint a *Sándor-kódex*,¹⁹⁷ amelyben a fentebb emlegetett Hrostwitha *Dulcitus* című mártírdramája olvasható elbeszéléssé alakítva és a korabeli magyarországi valósághoz alkalmazva (a három keresztény lány kínzója nem a római, hanem a török császár). A félig óráskönyv, verses szövegeket is tartalmazó *Winkler-kódex*¹⁹⁸ egyik másolója Candale-i Anna királyné halálát jegyezte fel.

Az óbudai klarissza klostrom másoló apácáit név szerint nem ismerjük. A helyes életre nevelő írásokat tartalmazó *Guary-kódex*¹⁹⁹ valószínűleg még az óbudai ferencesek másolták számukra kolostoruk megreformálásakor. Az életszabályokat és passiószövegeket tartalmazó *Vitkovics*-²⁰⁰ és *Weszprémi-kódex*²⁰¹ talán szintén nekik készült. Bizonyára náluk másolták

¹⁹³ MTAK Kézirattára, K 45. Kiad.: *Érsekújvári Kódex: 1529–1531*, kiad. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, H. L., Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete – MTAK – Tinta, 2012 (Régi Magyar Kódexek, 32).

¹⁹⁴ MADAS Edit, *Az Érsekújvári Kódex mint a menekülő apácák hordozható könyvtára és két új forrásazonosítás (Műhelytanulmány) = Szöveg – emlék – kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2011, 91–104.

¹⁹⁵ MTAK Kézirattára, K 46. Kiad.: *Thewrewk-kódex: 1531*, kiad. BALÁZS Judit, UHL Gabriella, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 18).

¹⁹⁶ MTAK Kézirattára, K 40. Kiad.: *Virginia-kódex: XVI. század eleje*, kiad., bev., jegyz. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 11).

¹⁹⁷ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 6. Kiad.: *Sándor-kódex: A XVI. század első negyede*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 (Régi Magyar Kódexek, 3).

¹⁹⁸ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 2. Kiad.: *Winkler-kódex: 1506*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai, 1988 (Codices Hungarici, 9).

¹⁹⁹ MTAK Kézirattára, K 34. Kiad.: *Guary codex*, kiad. KATONA Lajos, Bp., MTA, 1908 (Nyelvemléktár, 15). Hasonmás kiad.: *Guary-kódex*, bev., kiad. SZABÓ Dénes, Bp., MTA, 1944 (Codices Hungarici, 3).

²⁰⁰ OSZK, MNY 10. Kiad.: *Vitkovics-kódex: 1525*, kiad., jegyz. PAPP Zsuzsanna, bev. PUSZTAI István, Bp., 1991 (Régi Magyar Kódexek, 12).

²⁰¹ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiad.: *Weszprémi-kódex: A XVI. század első negyede*, bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 8).

a legendákat, traktátusokat, cantiókat, passiót, Mária-síralmat, valamint a Test és Lélek vitájáról szóló dialógust egybegyűjtő *Nádor-kódex*²⁰² és a legendákból meg elmélkedésekből felépülő, terjedelmes (valószínűleg két önálló részből utólag egybekötött²⁰³) *Debreceni Kódex*²⁰⁴ is. Az utóbbival egyező szövegrészeket tartalmazó, talán szintén innen kikerült *Lobkowicz-kódex*²⁰⁵ elegáns kötése arra utal, hogy a benne foglalt elmélkedéseket, imákat, legendákat előkelő hölgy, talán egy klarissza fejedelemnő magánhasználatára szánták. Ha a másoló klarissza nővérek neve ismeretlen is maradt, a számukra két prédikáció- és legendagyűjteményt (*Tihanyi*²⁰⁶ és *Kazinczy-kódex*²⁰⁷) összeállító Frater F. személyét sikerült azonosítani. A kezdőbetű mögött Lippai Ferenc rejtőzhet, aki a ferences rendben fontos funkciókat töltött be. Az óbudai klarisszákkal hozzák kapcsolatba a Suso-fordítást tartalmazó *Nagyszombati*,²⁰⁸ valamint a Ferenc-legendát közlő *Simor-kódex*²⁰⁹ is.

Ferences eredetű a *Lázár Zelma-kódex*²¹⁰ is, amelybe legendákat, példákat, imákat és elmélkedéseket másoltak, valószínűleg apácák számára. A *Székelyudvarhelyi Kódex*²¹¹ scriptorát, Nyújtódi András frátert szemé-

²⁰² ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiad.: *Nádor-kódex: 1508*, kiad. PUSZTAI István, bev. PUSZTAI István, MADAS Edit, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 16).

²⁰³ Erről lásd a kiadás bevezetőtanulmányát (*Debreceni Kódex: 1519*, bev. MADAS Edit, REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997 (Régi Magyar Kódexek, 21), 10) valamint: LÁZS, *Apácainveltség Magyarországon...*, i. m., 284.

²⁰⁴ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Könyvtár, Debrecen, R 524. Kiad.: *Debreceni Kódex*, i. m.

²⁰⁵ Lobkowicz hercegi család tulajdona, Prága, VI. Fg. 30. Kiad.: *Lobkowicz-kódex: 1514*, kiad., bev., jegyz. REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 22).

²⁰⁶ OSZK, MNY 75. Kiad.: *Tihanyi Kódex: 1530–1532*, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2007 (Régi Magyar Kódexek, 31).

²⁰⁷ OSZK, MNY 11. Kiad.: *Kazinczy-kódex: 1526–1541*, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003 (Régi Magyar Kódexek, 28).

²⁰⁸ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, MSS III. 178. Kiad.: *Nagyszombati Kódex: 1512–1513*, kiad., bev., jegyz. T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 24).

²⁰⁹ OSZK, MNY 14. Kiad.: *Simor-kódex: XVI. század eleje*, bev., jegyz. VEKERDY Lilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 6).

²¹⁰ MTAK Kézirattára, K 41. Kiad.: *Lázár Zelma-kódex: XVI. század első negyede*, kiad. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1992 (Régi Magyar Kódexek, 14).

²¹¹ Székelyudvarhely, Tamási Áron Gimnázium. Kiad.: *Székelyudvarhelyi Kódex: 1526–1528*, kiad., bev., jegyz. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993 (Régi Magyar Kódexek, 15).

lyes motiváció vezette a bibliai Judit könyvének lefordításában: hűgát, a Tövisen apácáskodó Juditot kívánta ellátni személyre szóló olvasmánnyal. Szintén erdélyi apácák számára, Marosvásárhelyen készült a *Teleki-kódex*,²¹² amelybe Szent Bonaventura nyomán összeállított regulát, valamint legendákat, példákat, elmélkedéseket és imádságokat másoltak.

A dominikánák és klarisszák könyvei mellett egy, az ozorai beginák számára Pápai Pál ferences szerzetes által másolt breviáriumi típusú zsol-tároskönyv is fennmaradt, a *Kulcsár-kódex*.²¹³ Hasonló, ezzel közös forrásból másolt psalterium Velikei Gergely műve, a valószínűleg női szerzeteseknek, talán klarisszáknak szánt *Keszthelyi Kódex*.²¹⁴

A premontrei apácák kolostorainak 16. század eleji reformja három kódexet is eredményezett: a három egymástól független kéziratból egybe-kötött, zsol-tár-, kantikum- és himnuszfordításokat, a rendtagokért és jöte-vőkért mondandó imák alkalmait megadó szöveget, valamint egy passió-dialógust őrző *Apor-kódexet*,²¹⁵ a liturgikus előírások fordítását tartalma-zó, s mint ilyen, egyedi *Lányi-kódexet*²¹⁶ és egy imagyűjteményt, a *Pozsonyi Kódexet*.²¹⁷ A szakirodalomban felmerült, hogy a somlóvásárhe-lyi premontrei apácák hiteleshelyet is működtettek volna a középkor vé-gén,²¹⁸ ám Solymosi László az előbb bencés, majd premontrei zárda okle-veleit, illetve a premontreieknek pecsétkészíttetést engedélyező királyi ok-levelet megvizsgálva meggyőzően bizonyította, hogy a konvent „nem volt

²¹² A kézirat jelenleg lappang. Kiad.: *Teleki codex*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1884 (Nyelvelmléktár, 12).

²¹³ OSZK, MNY 16. Kiad.: *Kulcsár-kódex: 1539*, kiad. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 23).

²¹⁴ OSZK, MNY 74. Kiad.: *Keszthelyi Kódex: 1522*, kiad. HAADER Lea, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 2006 (Régi Magyar Kódexek, 30).

²¹⁵ Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, A 1330. Kiad.: *Apor-kódex: 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt*, kiad. HAADER Lea, KOCISIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, Bp., Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 2014 (Régi Magyar Kódexek, 33).

²¹⁶ MTAK Kézirattára, K 43. Kiad.: *Lányi Codex*, kiad. VOLF György, Bp., MTA, 1878 (Nyelvelmléktár, 7).

²¹⁷ Magyar Ferences Könyvtár, Bp., Muz. 32. *Pozsonyi Kódex: 1520*, kiad. ABAFFY Csilla, ABAFFY Erzsébet, MADAS Edit, Bp., Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004 (Régi Magyar Kódexek, 29). – További könyveikről lásd: LÁZS Sándor, *A megkerült Pozsonyi Kódex és Szegedi Antifonale, valamint két elkallódott kézirat*, MKsz, 2006, 146–160.

²¹⁸ Lázs Sándor a *Pozsonyi Kódexet* másoló deákokról azt feltételezte, hogy ennek a hiteleshelynek a scriptóriumában működtek. LÁZS Sándor, *A Pozsonyi kódex írói és műveltségük*, Századok, 2009, 467–486.

hiteleshely, jogi írásbelisége a saját intézményi dolgainak és a földesuraságát érintő jogügyleteknek a megörökítését szolgálta.”²¹⁹

Végül pedig nem szabad megfeledkezünk a lövöldi karthauzi kolostorban működött névtelen szerzetesről, aki a mindkét nembeli „együgyű” testvéreknek fordított, kompilált egy tekintélyes prédikációgyűjteményt (*Érdy-kódex*²²⁰) az ünnepnapokra előírt bibliai részek fordításával, s aki a kódexhez írott latin előszava szerint az anyanyelvű kegyes olvasmány eszközével kívánt szembeszállni a „veszedelmes lutheri eretnenség”-gel.²²¹

Bár ez a 16. század eleji magyar nyelvű női írásbeliség nem volt sem olyan bőséges, sem olyan változatos, mint a nyugat-európai, az itteni írás-használati szokások kontextusában nézve igencsak jelentős. Eredeti (már amennyire ez a fogalom a középkori irodalom függvényében egyáltalán értelmezhető) magyar szövegek, illetve magyar szerzőnők nincsenek, hanem jobbára csak fordítások, s egyes nyugatabbra gyakori szövegtípusok (*Swesternbuch*, kolostori krónika, önéletrajz, *rapiarium*) is hiányoznak. Azonban más, a kolostori reform és a mélyebb vallásos élet segédletéül szánt szövegek szép számmal olvashatóak magyarul az itteni olvasóközönség igényeihez igazítva. Az anyanyelvű szövegek használata a középkor végére a magyarországi nők egy szűk rétege számára alapvető szükségletté vált vallásos személyiségük, lelki életük formálásában, ami óriási lépés egy kétszáz évvel korábban még jóformán szóbeliségben létező társadalom, s főként a nők számára.

A misztikához, misztikus szöveghagyományhoz való viszony, mint látni fogjuk, a magyar nyelvű anyagban is a fentebb vázolt nyugatibb korpuszokéhoz hasonló: legfőbb jellemzője a mértéktartás. Leginkább az egyszerűbb teológiai tartalmakat és mérsékelt érzelmi hőfokot közvetítő szövegeket olvashatunk. A műfaji hibriditás, amit a nyugatibb, nőknek szánt írásokkal kapcsolatosan megállapított a szakirodalom, a magyar anyagra is jellemző. Használati szövegekről lévén szó, nehéz őket szorosan vett, szerkezeti és retorikai-poétikai vonások alapján megállapítható műfaji kategóriákba kényszeríteni. Ezért a misztikus tapasztalatról, útról

²¹⁹ SOLYMOSI László, *Apácakonvent mint hiteleshely? A somlóvásárhelyi apácák jogi írásbelisége a középkorban = Corde aperto: Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. HERMANN István, KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye – Veszprém Megyei Levéltár, 2012, 295–316, idézet: 308.

²²⁰ OSZK, MNY 9. Kiad.: *Érdy codex*, kiad. VOLF György, Bp., MTA, 1876, I–II (Nyelvtanemléktár, 4–5).

²²¹ *A Néma Barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, kiad., utószó, jegyz. MADAS Edit, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó), 11.

beszélő szövegeket inkább lazán körvonalazott, főként a funkcionalitás felelő meghatározott szövegtípusokba rendezve fogom tárgyalni. Először az elmélkedés mint szövegtípus és vallásos gyakorlat kódexirodalombeli értelmezését járom körül, majd a regulák, életvezetési tanácsadók kulcsfontosságára mutatok rá. Ezután a misztikus jelenségekről, életpályákról beszámoló legendák gyakoriságáról és célzatáról, végül a passió a korpuszban központi szerepű témájához kapcsolódó narratív szövegekről és imádságokról lesz szó.

IV. SZÖVEGHASZNÁLAT ÉS MŰFAJISÁG

IV.1. A meditáció fogalma és gyakorlata a kódexirodalomban

IV.1.1. Meditáció: műfaj vagy gyakorlat?

A közvetlen istentapasztalat, illetve az ahhoz vezető út szöveges rögzítésére egyik legalkalmasabb műfaj a meditáció. Gábor Csilla a több intézmény összefogásával működő, a Kárpát-medence 1800 előtti lelkeségi irodalmának feltárásával foglalkozó Lelkiségtörténeti Műhely első konferenciáján a magyar meditációkutatás helyzetét elemezve rámutatott a korábbi szakirodalomban a terminológia terén mutatkozó bizonytalanságokra, hiányosságokra, ismertette ugyanakkor az 1990-es évektől elinduló kutatások fontosabb eredményeit.¹ Áttekintéséből kiderül, hogy az újabb vizsgálatok nagyrészt a kora újkori elmélkedésirodalomra fókuszálnak, s próbálják ezt a magyar irodalomtörténet szempontjából lényeges, de méltatlanul elfeledett korpuszt visszahelyezni az irodalomtörténeti köztudatba. Erdei Klára a 16. századi európai elmélkedésirodalmat áttekintő, német nyelvű monográfiájának² eredményeit továbbgondolva, valamint azokkal esetenként vitába szállva³ a műfajjal olyan elismert irodalomtör-

¹ GÁBOR Csilla, *Elmétkedés, meditáció...*, i. m., 55–62.

² ERDEI Klára, *Auf dem Wege zu sich selbst: Die Meditation im 16. Jahrhundert: Eine funktionsanalytische Gattungsbeschreibung*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1990 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 8).

³ A monográfia előfeltevéseinek problematikusságára – ami a meditáció középkori történetéről nyújtott áttekintést erősen érinti – mutat rá például Gábor Csilla: „az Erdei Klára által nyújtott áttekintés olyan előfeltevésekkel operál, amelyek a vizsgált korszakok adottságainak és meditációs termésének ismeretében legalábbis problematikusnak tűnnek: arról a kötetet szervező elvről van szó, amely szerint az európai meditáció jelentős felvirágzásai mindig valamely válságjelenséggel függének össze. Így a késő középkor emberének a közösségiség nyúgai alól felszabadult, az individualitás tapasztalatára épülő új identitása a szabadság mellett egzisztenciális félelmet, büntudatot és üdvbizonytalanságot hozott: mindezek eredményeként, amelyekhez a Savonarola nevével fémjelzett reformtörékvések és következményeik is társultak, jött volna létre a 15. században a vallásos meditáció első nagy hulláma. Továbbá az épületes irodalom következő felvirágzása a 16. század végén a reformáció válságával függene össze – igaz, ezúttal azt is hozzáteszi, hogy a krízist nem mint dekadenciát, hanem mint kreatív káoszt, termékeny nyugtalanságot értelmezi. További témák, amelyekkel a műfaj fellendülését magyarázza: a pánikhangulat és a bűn neurozisa, a pokoltól való félelem, ezzel együtt a büntető Isten képe. Összegezve tehát úgy látszik e megállapítások alapján, mintha a meditáció a tettekre képtelen ember pótcselekvése lenne [...]” – GÁBOR Csilla, *Emlékezet, értelem, akarat...*, i. m., 6–7.

ténészek mellett, mint Gábor Csilla, Tüskés Gábor⁴ és Knapp Éva,⁵ ifjú kutatók is foglalkoztak.⁶

Egy másik tanulmányában Gábor Csilla, akinek a meditációkról szóló, megjelenés előtt álló átfogó munkája valószínűleg alapvető problémákat fog majd tisztázni e témában, Erdei Klára állításaira támaszkodva felhívja a figyelmet a műfaj problematikusságára és néhány fontos jellemzőjére:

Ami most már a meditációt mint az egyházi irodalomnak használati, pragmatikus műfaját illeti, amely a tisztán szépirodalmi szövegektől eltérően tárgyát nem maga konstituálja, hanem egy önmagán kívül álló értelem által meghatározott, és amelynek célja az igazság és a tudás közötti közvetítés, besorolása s leírása többszörösen is problematikus. Témáit és megformáltságát tekintve igen hajlékony és változékony, van azonban néhány állandó jellemzője: azt a célt tűzi ki, hogy a lelket Istenhez emelje, illetőleg hogy a lélek Istennel találkozzék az önismeret által, ehhez az értelem mellett a lélek többi belső erőit, az akaratot és az érzelmeket is aktivizálja. Innen erednek aztán az antitetikus jellemzők, az intellektuális és affektív vonások együttélése- és hatása. Hasonló ambivalencia látható a műfaj funkciójában is: a szubjektív konfesszió és az objektív hitismeret kettősségét a záró dicséret oldja fel, a személyes devóció és az intézményes tradicionális hit kettőssége lírai és didaktikus princípiumok együttes jelenlétét hozza magával. Minthogy a szentírásolvasásból nő ki, rokonságot mutat a biblia parafrázissal, mivel pedig könnyedén átválthat imába, az imádság-műfajjal kapcsolatosan is nehéz a határ megvonása.⁷

Az eddig említett szakirodalmi munkák elsősorban kora újkori szövegekkel foglalkoznak, azonban az iménti idézet által jelzett problémák nagyrészt a késő középkori kódexirodalom elmékedéseivel kapcsolatosan is fennállnak. Ezeknek a szövegeknek a kora újkoriaknál jóval kevesebb figyelmet szentelt a magyar szakirodalom. Az egy-egy szöveggel foglalkozó, főként forrásfeltáró munkákon kívül eddig egyetlen áttekintő mű olvasható a témáról, Pusch Ödön több mint százéves, *Vallásos elmékedések kódexeinkben* című összefoglalója.⁸ Ezeket a szakirodalmi írásokat olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy a középkori korpussszal kapcsolatosan is égetően fontos az *elmékedés* fogalmának tisztázása. Ugyanis mind a primér,

⁴ Lásd pl.: TÜSKÉS, *A XVII. századi egyházi...*, i. m.

⁵ Pl.: KNAPP ÉVA, *Pietás és irodalom: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).

⁶ Többben közülük Gábor Csilla tanítványai. Pl. KÓNYA, *A 17. századi magyar nyelvű lelki ségi irodalom...*, i. m.

⁷ GÁBOR, *A meditáció a hitgyakorlásban...*, 263.

⁸ PUSCH, i. m.

mind a szekundér szövegekben nagyfokú bizonytalanság és zavar tapasztalható ezen a téren.

Jelen alfejezetben az említett szövegegyüttes vonatkozásában kívánom megvizsgálni, mit értenek a különböző, kódexirodalommal foglalkozó szakirodalmi munkák az *elmélkedés* terminuson, illetve hogyan használják ezt a fogalmat maguk a kódexírók. Vizsgálódásaim a következő kérdések mentén helyezhetők el: milyen szövegeket tekintett az eddigi magyar szakirodalom elmélkedésnek? A kódexirodalom mely szövegeit és milyen ismervek alapján sorolták ebbe a kategóriába? Elhatároltak-e bizonyos vonások alapján ilyen szövegcsoportot a kódexek készítői, s ha igen, milyen sajátosságok alapján? Mennyiben van szó műfaji kategóriáról, és milyen viszonyban áll ez egyéb műfajokkal, szövegtípusokkal, például az imádsággal? Van-e pontos *terminus technicus* a kódexirodalomban erre a szövegcsoporthoz? És végül: mennyire kapcsolódik a fogalom és a vele fémjelzett írások az Isten közvetlen és személyes megtapasztalásához, a misztikához?

Vessünk először egy pillantást a nem túl bőséges magyar szakirodalomra, megvizsgálva, mit értettek e szakszövegek szerzői az elmélkedés terminuson. Pusch Ödön Damaszkuszi Szent Jánost idézve igencsak tág meghatározást adott az elmélkedésről: „A léleknek Istenhez való felemelkedése, vagy valamely kegyelem elérésére szolgáló könyörgés.”⁹ Kiemelte az elmélkedés és az ima közeli rokonságát is. Az elmélkedésnek két fajtáját különítette el, a *meditatiót* és *contemplatiót*. Hangsúlyozta, hogy a kettő olykor nehezen különíthető el, s hogy a magyar *elmélkedés* szóban mindkettő benne van. Művében nagyrészt tematikus csoportosításban tárgyalta a magyar kódexek elmélkedésanyagát: passiók, Mária-elmélkedések, a halálról és a végső dolgokról szóló szövegek, csoportos elmélkedések (ez az egyetlen nem tematikus kategória, ide tartoznak szerinte a hosszabb terjedelmű, több részből álló munkák) és a tökéletesség elérésére irányuló elmélkedések. Az öt fejezetben vizsgált művek sora bizonyítja, mennyire tág értelemben használta Pusch az *elmélkedés* fogalmát. A passiókról szóló fejezetben például három alcsoportot különített el: evangéliumi passiók, passiók a prédikációkban, passióról szóló elmélkedések. Az első csoporttal nem kívánt foglalkozni, mivel „ezek csak az elmélkedésre való anyagot ölelik fel”.¹⁰ Viszont úgy vélte, „a prédikációkban levő passiókat mellőznünk lehetetlen, mivel gazdag elmélkedés-

⁹ PUSCH, *i. m.*, 5.

¹⁰ *Uo.*, 9.

részletekkel találkozunk bennök.”¹¹ A további fejezetekben elmélkedésként tárgyalt másutt traktátusoknak, reguláknak, katekizmusnak és *ars moriendi*nek nevezett szövegeket. Bár nem tagadhatjuk, hogy mindezek a szövegek alkalmas kiindulópontot szolgáltathattak az általuk tárgyalt téma elmélyült átgondolásához, azaz elmélkedéshez, s gyakran tartalmaznak meditatív részleteket, esetleg a kérdés mélyebb megfontolására szólítják fel az olvasót, ilyen alapon az épületes irodalom szövegeinek igencsak jelentős részét az elmélkedések közé sorolhatnánk. Mindez arról árulkodik, hogy Pusch az *elmélkedés* műszót egyszerre használta egy mentális-lelki folyamat (valamint az ahhoz kiindulási pontot nyújtó szövegek) és egy irodalmi műfaj vagy szövegtípus jelölésére anélkül, hogy világosan elhatárolta volna a kettőt egymástól.

Érdeemes a Pusch elmélkedés-koncepcióját összevetnünk annak a csoportosításnak a tanulságaival, amelyet Horváth János vázolt fel *A magyar irodalmi műveltség kezdeteiben* a kódexirodalom szövegeivel kapcsolatosan:

Előírások, leckék és szabad olvasmányok: kellő fenntartással és a megnevezések megfelelő fogalmi kitágításával im e három fő típus rendjében tekinthetjük át kolostori irodalmunknak egyébként igen változatos anyagát. Az elsőbe sorozhatók: a regulák, szerzetesi tanítások, ordináriumok és naptárak. A másodikba: mindennemű ájtatossági szövegek: a kötelező breviáriumi olvasmányok éppúgy, mint a magányos ájtatosság szabadabb imádságanyaga. Végül a harmadik típus keretébe foglalható össze mindennemű épületes olvasmány, akár fejtegető természetű (mint a beszéd, tanítás, elmélkedés, értekezés, legenda, példa, látomás), akár elbeszélő vagy megjelenítő közlemény (passio, siralom, legenda, példa, látomás).¹²

A Horváth-féle csoportosítás szerint több, Pusch által elmélkedésnek tekintett szöveg az előírások közé kerül (pl. Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores* c. művének fordításai), nem pedig az elmélkedéseket tartalmazó szabad olvasmányok típusába. Horváth rendszerezésében nem dolgozott szigorú kategóriákkal, láthatólag nem kívánt pontos elhatárolásokat létrehozni, inkább a korpusz műfaji képlékenységét próbálta tükrözni, hiszen tisztában volt a műfaji határok elmosódottságával, átjárhatóságával: „Az értekezés, elmélkedés műfaja nem mindig különböztethető meg határozottan a prédikációtól”.¹³ Továbbá:

¹¹ *Uo.*, 9–10.

¹² HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 159–160.

¹³ *Uo.*, 173.

A már tárgyalt műfajok keretében is vannak idevonhatóak: a szerzetesek számára való oktatások, a passiót elmélkedésszerűleg tárgyaló darabok (a passio meggondolásának használatos voltáról); a Pater noster magyarázata, hét kérdésnek részletes kifejtése, a Tízparancsolat magyarázata; a legenda-műfajból a Virginia-kódex imént említett traktátusa.¹⁴

Horváth tehát az elmélkedést egy laza határokkal operáló értekező műfajnak tekintette. Bár Puschhoz képest jobban körülhatárolta a fogalmat, az ő megfogalmazásai is lehetőséget nyújtanak arra, hogy a meditációt valamiféle viszonylag homályos gyűjtőkategóriának tekintsük.

Ha már az irodalomtörténeti összefoglalóknál tartunk, érdemes felidézni az akadémiai irodalomtörténetnek a kódexirodalom elmélkedéseire vonatkozó alfejezetéből a műfaj sajátosságait taglaló passzusokat is:

A vallásos értekező prózairodalom széles körű hallgatóságra vagy olvasóközönségre számító s ezért anyanyelven is megszólaló válfaja az elmélkedés (meditatio, contemplatio) volt. Tárgyválasztása hasonlított a prédikáció-műfaj tematikájához, mert mind a kettő etikai és dogmatikai problémák népszerű kifejtését tartalmazta. A két műfaj olykor nehezen is különíthető el: elmélkedéseket beszédként is elmondtak, prédikációk pedig olvasmány-szöveggént elmélkedéssé alakultak.

Kódexcink meglehetősen gazdag értekező (traktátus) anyaga az európai latin elmélkedés-irodalom fontosabb művein alapul. A magyar fordítók számára a legkedveltebb szerzők a korábbi és az érettebb misztika képviselői (Bonaventura, Ludolphus de Saxonia, Henrik Seuse), a nagy prédikáció-gyűjtemények írói (Herolt [Discipulus] János, Jacobus a Voragine, Temesvári Pelbárt) és a devotio moderna jelentős alakjai (Kempis Tamás, Lorenzo Giustinian) voltak. Sok névtelen vagy nem azonosítható termék is lefordításra került, gyakran ezek a szövegek is elismert tekintélyeket neveznek meg írójukként, a szerző személye azonban vagy fiktív, vagy a mű nem hiteles. [...]

Az elmélkedések egy másik nagy csoportja a biblia mély érzelmi átélésre alkalmas részleteit választotta témául. Különösen a misztikusok számára szolgáltatottak ezek alkalmas kiindulópontot meditációikhoz.¹⁵

Az idézet világosan elárulja, hogy szerzője, V. Kovács Sándor az *elmélkedést értekező szövegnek*, a *traktátussal* szinonim fogalomnak tekinti.

Ha a kódexirodalom elmélkedéseire vonatkozó igencsak gyér számú egyéb munkákat vesszük górcső alá, a kérdés nem válik világosabbá. A kódexirodalom szövegeit hasonlóképpen és betűhű átírásban megjelentető *Régi magyar kódexek* sorozat bevezető tanulmányai olykor szintén ezt a

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *A magyar irodalom története, I, i. m., 148–149.*

műfaji tisztázatlanságot tükrözik. Nem sorolom fel az összes bizonytalanságot, az elmélkedéssel kapcsolatos itt-ott homályosnak látszó passzusokat, csupán egy példára hivatkozom. A *Bod-kódex* Pusztai István által jegyzett előszava a kódex tartalmát ismertetve felcserélhető szinonimaként használja az *elmélkedés* és a *traktátus* fogalmakat az ember három fő ellenségéről, a világról, a testről és az ördögről szóló szöveg műfajára utalva.¹⁶

A kódexirodalom elmélkedő szövegei műfajiságával kapcsolatos zavarok kiváltó oka világosabbá válik, ha körüljárjuk kissé az elmélkedés szó középkori (és korábbi) jelentéseit, meghatározásait. A magyar *elmélkedés* szó a latin *meditatio*, *-onis* főnév megfelelője, jelentései: elmélkedés, gondolkodás valamin, elgondolása valaminek; készülés, készület valamire; valamint mindennemű előgyakorlat.¹⁷ A latin szó mögött a gyakorlás tágabb jelentését még nem tartalmazó görög *meletan* terminus áll. Az Ószövegségben a meditáció folyamatát a héber *haga* töből képzett szavakkal fejezték ki. A *haga* jelentése *félhangosan mormolni*. A Bibliában vallásos értelemben ez a szó az Isten törvényének, a szent szövegeknek félhangos ismételtetését, s az ezáltal interiorizációját fedi.¹⁸ Az egyházatyák és a korai szerzetesség korában a meditáció a szentírási szövegek felidézését és ismételtetését, kérődzését (*ruminatio*) jelentette és a *lectio, meditatio, oratio* hármásának középső pillérét képezte.¹⁹ Az olvasás általában hangoosan vagy félhangosan történt, a szavak megformálása, kiejtése és hallgatása nem pusztán mentális, hanem testi tevékenység is volt, amely által az olvasottak bevésődhettek az emlékezetbe. Az elmélkedésen ennek elmélyítését, végiggondolását értették, előkészülést az olvasott erkölcsi-lelki tanítás gyakorlatba ültetésére, annak emlékezetbe vésését, gyakorlását.²⁰ Mary Carruthers könyveiben²¹ rámutat arra, hogy az emlékezet és annak

¹⁶ *Bod-kódex: XVI. század első negyede*, bev. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 (Régi Magyar Kódexek, 2), 15–20.

¹⁷ FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin Társulat, 1884, 1208–1209.

¹⁸ *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, éd. M. VILLER et alii, Paris, Beauchesne, X, 1980, 907.

¹⁹ *Uo.*, 908–911.

²⁰ Jean LECLERCQ, *The Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture*, transl. Catharine MISRAHI, New York, Fordham University Press, 1996, 15–17, 72–73. [Eredeti kiadása: Jean LECLERCQ, *L'Amour des lettres et le désir de Dieu: Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Âge*, Paris, Cerf, 1957.]

²¹ Mary CARRUTHERS, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993; Uő, *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

technikái milyen óriási szerepet játszottak a középkori szerzetesi kultúrában, hiszen nemcsak a gondolkodást, hanem a szövegalkotást is meghatározták. Bőséges szöveganyag alapján, a kor orvosi-filozófiai elméleteit is alaposan megvizsgálva mutatja be az emlékezet működését. A *memoria* és a meditáció,²² amit Carruthers a gondolkodás mesterségének nevez,²³ egyaránt a mentális képalkotáson alapszik, s a kor elképzelései szerint konkrét testi vonatkozásai vannak. Az emlékezetre bízott tárgy képét ezen elméletek szerint az ember beírja, bevési a gondolkodás és emlékezet helyéül szolgáló szívbe, vagy mások szerint az agyba. E bevésést nem pusztán metaforikusan, hanem konkrét fizikai formában képelték el.²⁴

A meditáció szerzetesi gyakorlata mellett az elmélkedés külön szöveg-típusként önállósodott a középkor folyamán. Az *orationes* és a *meditationes* műfaja Szent Anzelmnél jelent meg a 11. és a 12. század fordulóján.²⁵ Az első elméleti írások a meditációs gyakorlatról szintén a 12. században születtek. Érdeemes pár ekkori meghatározást idéznünk. Szentviktori Hugó *De meditatione* c. rendszerezésében az elmélkedést a következőképpen határozta meg: „frequens cogitatio modum, et causam et rationem uniuscujusque rei investigans”,²⁶ és három típusát különítette el: a teremtményekre, az írásokra és az erkölcsökre vonatkozót. Más műveiben a tudás gyakorlatba ültetésének, a *contemplatio* előkészítő szakaszának nevezte.²⁷ A karthauzi II. Guigo *Epistola de vita contemplativa* című, sokáig Szent Bernátnak vagy Szent Ágostonnak tulajdonított művében a meditáció funkcióit részletezte a *scala claustralium* szorosán összefüggő négy fokát (*lectio, meditatio, oratio, contemplatio*) különítve el:²⁸

Est autem lectio sedula scripturarum cum animi intentione inspectio. Meditatio est studiosa mentis actio, occultae veritatis notitiam ductu propriae rationis investigans. Oratio est devota cordis in Deum intentio pro malis removendis vel bonis adipiscendis. Contemplatio est mentis in

²² A meditációról lásd különösen: Uő, *The Craft of Thought...*, i. m.

²³ *Uo.*, 4.

²⁴ Erről lásd különösen: Uő, *The Book of Memory...*, i. m., 56–98.

²⁵ A Szent Anzelmvel kapcsolatos szakirodalmat lásd a V.2.1. alfejezetben.

²⁶ HUGO DE SANCTO VICTORE, *De meditando seu meditando artificio opusculum aureum* = H. S. V., *Opera omnia*, ed. J[acques] P[aul] MIGNE, Paris, 1854 (Patrologia Cursus Completus: Series Latina, 76), coll. 993. – Magyarul: „Az elmélkedés tárgyához vissza-visszatérő gondolkodás, amely valamely dolognak módját, okát és elvét kutatja.” – NÉMETH Csaba, *Hugo de Sancto Victore: De meditatione = Magistrae discipuli...*, i. m., 239.

²⁷ *Dictionnaire de spiritualité...*, i. m., 911–912. Róla és műveiről lásd még: RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 397–424.

²⁸ Erről lásd: RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 247–252.

Deum suspensae quaedam supra se elevatio, eternae dulcedinis gaudia degustans.²⁹

A *devotio moderna* szerzői (pl. Wessel Gansfort, Jan Mombaer) továbbfejlesztették a 12. századi teológusok meditációval kapcsolatos tanításait, s részletes elmélkedési módszereket dolgoztak ki. Részletekbe mérően meghatározták, milyen témái, szakaszai lehetnek az elmélkedéseknek, illetve hogy melyik szakasz melyik lelki képességet működteti.³⁰

Az eddigiekből kiderült, hogy a meditáció vagy elmélkedés terminus alapértelmeben egy mentális-spirituális folyamatnak, cselekvésnek a megjelölésére szolgált. E gyakorlat célja a valamilyen témában való elmélyülés útján az Istenhez való közeledés. Ebből az elsődleges értelemről kezdett önállósodni a kifejezés másik jelentése, amely szerint a meditáció a vallásos irodalom egyik műfaja.

Megvizsgálva a késő középkori magyar nyelvű kódexek anyagát, a forrásaikul szolgáló latin szövegek közül több már a címében műfajmegjelölésként szerepelteti a *meditatio* vagy *meditationes* szót, például a műfaj alakulása szempontjából mérőföldkőnek tekinthető *Meditationes vitae Christi*.³¹ De tartalmazza címében a terminust – még hozzá az anzelmi minta szerinti párosításban – Nicolaus Salicetus a magyar kódexek imádságainak egyik fő forrásául szolgáló, népszerű gyűjteménye is: *Liber me-*

²⁹ GUIGUES II LE CHARTREUX, *Lettre sur la vie contemplative (L'échelle des moines), Douze méditations*, intr., éd. Edmunde COLLEDGE, James WALSH, Paris, Cerf, 1970 (Sources Chrétiennes, 163), 84. Az idézet magyar fordítását lásd: RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 248: „Az olvasás során az ember feszült figyelemmel és szorgalmasan tanulmányozza a Szentírást. Az elmélkedés a rejtett igazságot kereső léleknek az értelem segítségével végzett buzgó tevékenysége. Az imádság során a szív odaadóan törekszik Isten felé, hogy távol tartsa magától a rosszat és elnyerje a jót. A szemlélődés során a szellem Istenhez kötődik (*mentis in Deum suspensae*), bizonyos szempontból önmagán túla emelkedik, és megízleli a mennyei édesség örömeit.”

³⁰ *Dictionnaire de spiritualité...*, i. m., 914–919; POST, i. m., 536–549.

³¹ Erről lásd: TÓTH Péter, FALVAY Dávid, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig: Egy ál-apokrif a Sermones dominicales passióis beszédében* = Magistrae discipuli: *Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*, szerk. NEMERKÉNYI Előd, Bp., Argumentum, 2009, 326–339; UÖK, *New Light on the Date and Authorship of the Meditationes Vitae Christi* = ‘Diverse Imaginaciouns of Cristes Life’: *Devotional Culture in England and Beyond, 1300–1560*, eds. Stephen KELLY, Ryan PERRY, Turnhout, Brepols, 17–105; UÖK, *L'autore e la trasmissione delle Meditationes vitae Christi in base a manoscritti volgari italiani*, Archivum Franciscanum Historicum, 2015, 403–430; Michelle KARNES, *Imagination, Meditation, and Cognition in the Middle Ages*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 2011, 144–146, 166–178. A *Meditationes vitae Christi* jelentőségéről lásd még az V.2. fejezetet, magyar fordításáról lásd a IV.2.2.1. fejezet b2. alpontját.

*ditionum ac orationum devotarum qui Anthidotarius anime dicitur cum tabula insertus.*³²

A magyar szövegekben azonban az ilyen műfajjelölő címek helyett általánosabb kifejezések állnak. A *Debreceni Kódex* több részletet is hoz a *Meditationes vitae Christiből*. Az egyik Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores* című műve passiómeditációról szóló fejezetének fordításába építve szerepel,³³ a másik a következő felvezetéssel jelenik meg: *Olvastatik az írás Asszonyunk Máriának ő életéről és hét kéreméséről.*³⁴ A *Nagyszombati Kódex* Suso-fordítását, amelyet Pusch a passióelmélkedések közé sorolt,³⁵ a bevezető rubrika egyszerűen könyvnek nevezi: *Kezdetik Szent Ansemus kenyve teljes bölcsességről, kit Szentlélek miatt megírt a pusztában elesztébb, hogy miképpen lött légyen Krisztusnak kénvallása.*³⁶ A *Székelyudvarhelyi Kódex* hosszú, a szakirodalomban általában elmélkedésnek nevezett,³⁷ halálról szóló szövegét írásként vezeti fel a címfelirat: *Következik a szent írás a halálról.*³⁸ A *Debreceni Kódex* vége felé bemásolt passió szintén hasonló rubrika alatt áll: *Kezdetik Idvezítéknnek kényjáról való írás.*³⁹ A több kódexben is szereplő Kempis-fordítás⁴⁰ egyes fejezetei is általában írásként szerepelnek. Például a szöveget Szent Bernátnak tulajdonító *Lobkowicz-kódex*ben a cím: *Úrnak nevében kezdetik az ájtatos Szent Bernardnak könyve ez világnak megutálásáról és Krisztosnak követéséről ekképpen.*⁴¹ Az első könyv huszonharmadik fejezetének – amely a halálról való elmélkedést tárgyalja –⁴² címe külön figyelmet érdemel, hiszen előfordul benne a *meditatio* szó (*De meditatione mortis*). A fejezetet magyarul tartalmazó három kódex közül kettő ezt *meggondo-*

³² Nicolaus SALICETUS, *Liber meditationum ac orationum deuotarum Qui Anthidotari[us] anime dicitur Cu[m] tabula insertus*, Argen[tinae], Grunynger, 1494. <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=in kunabeln/697-24-theol> (Leöltve: 2011.11.24.)

³³ Erről lásd a IV.2.2.1. fejezet b2. alpontját.

³⁴ *Debreceni Kódex*, i. m., 265. – Azonban a rubrika után rögtön feltűnik az *elmélkedni* ige: „Az dicséséges Sziz Máriának ő életéhez ezképpen elmélkedhetünk.” *Uo.*

³⁵ PUSCH, i. m., 38–39.

³⁶ *Nagyszombati Kódex*, i. m., 1.

³⁷ Pl. PUSCH, i. m., 59–61.

³⁸ *Székelyudvarhelyi Kódex*, i. m., 233.

³⁹ *Debreceni Kódex*, i. m., 607.

⁴⁰ A latin eredetit az alábbi kiadásban használom: Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi* = T. H. K., *Opera omnia*, ed. Michael Iosephus POHL, Freiburg, Herder, II, 1904, 3–263. A magyar fordításokról lásd: MIKLÓS Rafael, *A Krisztus követése magyar fordításai*, Szombathely, 1935.

⁴¹ *Lobkowicz-kódex*, i. m., 31.

⁴² Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi*, i. m., 44–48.

lásnak, míg a harmadik *emlékzetnek* fordítja. A Lázár Zelma-kódexben kétszer is szerepel a rész hasonló címen: *olvastatik itt ez írás az halálnak meggondolásáról*;⁴³ illetve: *olvastatik itt az írás az halálnak gyakorta meggondolásáról, és színtelen embörnek kell az halálnak óráját szívében viselni*.⁴⁴ Hasonló megoldás szerepel a Debreceni Kódexben: *Olvastatik ett az szent írás az halálnak meggondolásáról ekképpen*.⁴⁵ A Debreceni Kódexbeli szöveggel szoros kapcsolatban álló,⁴⁶ Lobkowicz-kódexben szereplő rész címfordítása (*Másod része ez könyvek az halálnak megemlékőzetiről*)⁴⁷ viszont a meditáció és emlékezet fentebb említett szoros kapcsolatát húzza alá. Az Érsekújvári Kódex egyik szövege – amely Pseudo-Béda *De meditatione passionis Christi per septem diei horas* című, a zsolozsma hét kánoni órája szerinti passióelmélkedését fejezetenként egy prózai passióval majd a *Speculum humanae salvationis* hórimádságaival egészíti ki –⁴⁸ a *tanúságok* szót használja, majd a *gondolkodni* és *édeskedni* igékkel írja körül az ajánlott cselekvést: *Atyának és Fiúnak és Szentléleknek, teljes Szentháromság Úristennek nevében ez könyvnek első részében következőnek néminemű szépségű tanúságok, kik mondatnak Krisztusnak kényyáról és haláláról, hogy mint ájtatos léleknek kell gondolkodni Istennek szent kényyáról, és benne édeskedni napnak hét órája szerint*.⁴⁹ Mindezek a címek azt mutatják, hogy a szövegek fordítói a meditációt nem egy önálló, többé-kevésbé körülhatárolható szövegtípusnak, hanem egy kognitív műveletnek, mentális kegyességi gyakorlatnak tekintették.

A címekből, bevezető rubrikákból leszűrhető következtetést az alattuk olvasható szövegek is megerősítik. A meditációra mint szövegtípusra vonatkozó utalásokat nem találtam bennük, viszont az elmélkedésre mint tevékenységre vonatkozó részek a teljes kódexirodalomban szerepelnek. Az *elmélkedés*, *elmélkedni* kifejezések, illetve az ezek szinonimájaként használt *meggondolni*, *emlékezni* igék viszonylag gyakran felbukkannak.

⁴³ Lázár Zelma-kódex, i. m., 120.

⁴⁴ Uo., 239.

⁴⁵ Debreceni Kódex, i. m., 238.

⁴⁶ A két kódex ezen szövegeinek kapcsolatáról lásd: HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen magyar kódex nyomai*, ItK, 1891, 363–372. – A Kempis- és Bonaventura-szövegek a két kódexben egyazon kéz munkái, amint arra a Debreceni Kódex bevezető tanulmányában Madas Edit és Reményi Andrea rámutat. – Debreceni Kódex, i. m., 14.

⁴⁷ Lobkowicz-kódex, i. m., 38.

⁴⁸ A latin források kérdését Vargha Damján és Timár Kálmán eredményeit pontosítja Madas Edit tisztázta a kódex bevezetőjében: *Érsekújvári Kódex*, i. m., 21–22.

⁴⁹ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 25.

A prédikációk és legendák le-leírják egyik-másik szentről, hogy elmélkedett. Például az *Érdy-kódex* Páduai Szent Antal legendájában olvashatjuk: „Wercellensis apát úr, ki őneki jó barátja vala éltében, volna ő kamorájában **Úristenben elmélködven.**”⁵⁰ A *Virginia-kódex* Ferenc-legendájában a szent meditációs tevékenységét az *isteni gondolat* kifejezés jelöli mellérendelő szerkezetben az *imádság* szóval, utalva a két tevékenység szoros kapcsolatára, szinte felcserélhetőségére.⁵¹ Például: Ferenc „foglalná őmagát **imádságba és isteni gondolatokba**”;⁵² majd pár lappal később: Ferenc megy „az kietlen pusztála, hogy ott az **isteni gondolatokban és imádságokban** édesben mulathatna.”⁵³ Ferenc példája követendő: „mind a te atyádfiai vöttek Istentől malasztot **isteni gondolatra és szent imádságra.** (...) Azért én úgy akarom, hogy ez te atyádfiai foglalják magokat mind az **szent imádságokba és az isteni gondolatnak édességébe.**”⁵⁴ A *Debreceni Kódex* egyik eléggé szerteágazó témájú, ismeretlen forrású kompilációja⁵⁵ Ferenc elmélkedéseinek témájáról és üdvös hatásáról is tudósít. Beiktatja őt egy, az isteni malasztot elnyert személyekről készített felsorolásba, s példája követésére biztatja az olvasót:

Tizenharmad, ki megelé Istennek malasztját, lön atyánk Szent Ferenc, mert ő mondhatatlan nagy **ajétatossággal gondolkodik vala uronk Krisztusnak szent haláláról.** Mert úgy mond Szent Bonaventura atyánk, hogy Szent Ferenc mindön nemű malasztot uronk **Krisztusnak halálának gondolásának** miatta nyere Istentől. No, azért, ha akarsz mostan es, ó, bínös embör, Istentől malasztot vönnöd, **gondold meg mindön napon**

⁵⁰ *Érdy codex, i. m.*, 323. (Félkövér betűs kiemelések itt és a fejezet további részében tölem: K. Á.)

⁵¹ Az ilyen szópárok alkalmazásának fordítástechnikai és stilisztikai okairól lásd: M. NAGY Ilona, *A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez = Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*, szerk. A. MOLNÁR Ferenc, M. NAGY Ilona, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2003 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok, 4), 169–183, valamint M. NAGY Ilona, *Változatosság és kéttagság kapcsolata a kódexirodalomban = Uo.*, 185–193.

⁵² *Virginia-kódex, i. m.*, 40.

⁵³ *Uo.*, 45.

⁵⁴ *Uo.*, 74.

⁵⁵ PUSCH, 105–106. – Míg Pusch elmélkedésnek nevezi ezt az írást, a kódexkiadás bevezető tanulmányában traktátusként szerepel. – *Debreceni Kódex, i. m.*, 14. – Lázs Sándor prédikációként tárgyalja, s lehetségesnek tartja, hogy az őt megelőző beszédekkel és a következő prédikációvázlatokkal együtt magyar szerkesztmény. – LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon, i. m.*, 34.

uronk Krisztusnak kényrát, halálát, és higgy meg énnéköm, hogy nagy malaszt adatik neköd ennek miatta.⁵⁶

A kódexirodalom egyik nagy elmélkedője Szűz Mária, akiről több szöveg is állítja, hogy élete fontos pillanataiban elmélkedett. A *Debreceni Kódex* egyik ismeretlen forrású szövege az Erzsébet látogatására induló Szűzről írja, aláhúzendó kegyes buzgalmát, hogy az elmélkedésből és imádságból kelt fel, nem pedig alvásból:

Tahát felkele Mária, miképpen Szent Lukács evangélista írta meg evangéliomának heted részében. Igen szépen szól ájtatos Szent Bernard doktor ez mellé, és ezt mondja: Ó, kegyes Mária, honnan kelél fel? Alosz va-la-e? Bizony nem, bizony nem, hanem felkele az **isteni elmélkedésnek** nyugodalmából, melyben vala, és az **szent imádságból**, mely minden dolgának kezdeti vala.⁵⁷

A *Horvát-kódex* Temesvári Pelbárt *Stellarium*ából fordított,⁵⁸ Isten Fiának megtestesüléséről szóló prédikációja kifejti, hogy Mária mind az anyagi üdvözlet, mind halála pillanatában éppen elmélkedett, sőt egyfajta misztikus elragadtatásban, *unio mysticában* volt része:

Másodszer, Asszonyonk Mária áll vala isteni **elmélködésökben**. Mert Nagy Albertnak mondása szerint Asszonyonk Mária akkoron vala teljességgel felemeltett az isteni nyájasságra, ki teljességgel betöltetik vala malasztnak édességével, teljességgel kedvesejtetik vala az édes Szűz Mária, és teljességgel dicsőítetik vala. És mennyével inkább feljebb emeltetik vala Asszonyonk Mária Istennek esméretire, annyéval inkább alászáll vala ömaga megalázásra.⁵⁹

⁵⁶ *Debreceni Kódex*, i. m., 434–435.

⁵⁷ *Uo.*, 344–345.

⁵⁸ A magyar és a latin szöveg viszonyáról lásd: BOROS Katalin, *A Horvát-kódex mondatnyi terjedelmű latin szövegdarabjai = Nyelv, nemzet, identitás: A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*, II, szerk. MATICSÁK Sándor, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp. – Debrecen, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 2007, 328–329; Uő, *A szövegahagyományozódás kérdései a Horvát-kódexben*, Magyar Nyelvjárások: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 2008, 125–134; Uő, *Fordítás és forrás viszonya a Horvát-kódexben = LingDok 8: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, szerk. SINKOVICS Balázs, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2009, 7–26.

⁵⁹ *Horvát-kódex*, i. m., 95–96. – Pelbártnál: „Secundo **contemplationi divinae** insistebat. Nam secundum Albertum super »missus est« erat tunc virgo benedicta totaliter elevata ad familiaritatem divinam, quae tota replebatur dulcedine gratiae, tota gratificabatur et tota glorificabatur, et quanto magis elevabatur in cognitione Dei, tanto magis descendebat ad sui humiliationem indignam se reputans vel ad minimam Dei familiaritatem, et ideo non mirum, quod oratio tam humilis penetra- bat caelos.” – [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium coronae beatae virginis Mariae*, Basel, c. 1497–1500, elektronikus kiadás:

Az Szűz Máriának ő elméje ő halálának óráján volt felemeltetett, felfiggesztetett Krisztusnak szerelmének édességes **elmélkedésében**. És ezen édességes **elmélkedések** között lassan-lassan az ő természeti avagy teste megfogyatkozik vala. De maga ez fogyatkozás vala fájdalom nélkül, sem kedég az **isteni elmélkedés** meg nem töretvén, hanem az isteni szerelmnek édességében az ő szentséges lelke elhagyá az tetet.⁶⁰

Az *elmélkedés* szó itt nem a latin *meditatio* fordítása, hanem a *contemplatio*é, amely, ahogy azt a fentebb idézett karthauzi II. Guigo meghatározta, a négylépcsős szerzetesi gyakorlat legfelső foka, az isteni jelenlét édességének megízlelése. A *contemplatio* és az isteni édesség megtapasztalása, mint látni fogjuk, elsősorban a kiválasztottak számára tartogatott kegyelem; Mária kivételes szerepének, tökéletességének és malszttal teljességének jele, hogy ebben részesült.

A kiválasztottak példája mellett egy olyan szövegcsoporthoz buzdítja sűrűn a kódexolvasókat hasonló kegyességi gyakorlatokra, amelynek darabjai Pusch művében az elmélkedések között kaptak helyet, azonban olykor meditatív, elmélkedéshez jó kiindulópontot nyújtó részeik ellenére is elsősorban normatív szövegek: a regulák és életszabályok.⁶¹ Jellegüknél fogva természetes, hogy itt található a legtöbb meditációra buzdító, illetve az elmélkedés mikéntjére vonatkozó utasítás, tanács. A *Lobkowicz-kódex* Bonaventura-fordításának⁶² önismeretről szóló fejezete például a szó egyik bibliai előfordulását tartalmazó zsoltárversből kiindulva biztatja olvasóit az elmélkedésre:

Halljad még es az Dávid prófétát, én szerető húgom, miképpen ő magát példájul veti teneked mondván: **Elmélködtem nappal és éjjel az Úristenben szívem szerint, és megtisztítom vala az én lelkemet**. No, azért **elmél-**

http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=st_index (Letöltve: 2014.06.22.), Liber I, pars III. art. II. cap. 2. – Mária meditációja itt a *lectio, meditatio, oratio* többrejtű gyakorlatába illeszkedik: „Asszonyonk Mária az időben vala foglaltatván négyféle mielkötetben. Előszer **olvas vala szent írást**. Másodszer áll vala **isteni elmélkedésökben**. Harmadszer sírván **fázkodik, óhajt** vala. Negyedszer ájtatossan **imádkozik** vala”. – *Horvát-kódex*, i. m., 94. – A latin forrás: „...quadruplici actu erat occupata. Primo **legebat**. Secundo **contemplationi insistebat**. Tertio lacrimando **suspirabat**. Quarto devotissime **orabat**.” – [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium...*, i. m., Lib. I. pars III. art. II. cap. 2.

⁶⁰ *Horvát-kódex*, i. m., 152–153. – Pelbártnál: „...mens Beatae Virginis in ipsa hora mortis fuit suspensa in **contemplatione** suavissima et amore Christi dulcissimo, et paulatim interim eius complexio deficiebat usquequo, tandem sine dolore percepto, non interrupta **contemplatione**, sanctissima eius anima corpus desereret...” – [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium...*, i. m., Liber X. pars I. art. II.

⁶¹ Ezekről részletesen lásd a IV.2. fejezetet.

⁶² Erről lásd a IV.2.2.1. fejezet b2. alpontját.

ködik vala ő, **elmélködjél** te is, tisztítja vala ő az ő lelkét, tisztíts meg te is az szent gyónásnak miatta, avagy az **Krisztos Jézusnak kénszenvedésének gondolásának** miatta.⁶³

A latin *meditari* igét az *elmélködni* igével adta vissza a fordító. A forrásszövegtől eltérően konkretizálta is az elmélkedés tárgyát (passiómeditáció) és a megtisztulás módját (gyónás). Ilyen kiegészítést a *Weszprémi-kódex* párhuzamos szövegrésze nem tartalmaz, a *meditari* magyar megfelelője itt az *elmélkedni* mellett szintén a *gondolkodni*:

Halld meg mégis, szeretetes hűgom, hallgassad meg a Dávid prófétát, miképpen ő magát neked példájul veti: **Gondolkodom** vala, úgy mond, *éjjel az én szívemmel serkegettetem vala, és seprem vala én lelkemet. Elmélkedik* vala az Dávid próféta az ő szívével, te es **elmélkedjél** te szíveddel. Sepri vala az ő lelkét, seperjed te es, azaz tisztohadd a te lelkedet, míveljed a te mezédet, ne hagy gazdnak felkelni.⁶⁴

Hasonló felszólítást fogalmaz meg a *Virginia-kódex* jeromos *Regula monachorum*-fordítása:

Éz világi dolgokat úgy szívetekből kiüzzétek, hogy semmiképpen hozzatok ne jusson, amit míelnek ez világban. Csak az ti völegénytek, Krisztus, az ti erős ölelgetésekkel gyönyörködjék. Csak ti magatok az ti jegyestekkel avagy **szent lecke olvassásokban**, avagy **szent gondolatokban** vele egyetemben beszéljete, és ő tiveletek.⁶⁵

Az elmélkedés itt jegyesmisztikával kombinálva mint a szentírásolvasás alternatívája bukkan fel, ami a *lectio, meditatio, oratio* fentebb emlegetett szerzetesi gyakorlatát idézi fel. E hármás más kódexekben is megjelenik az ajánlott tevékenységek sorában. A *Vitkovics-kódex* álbonaventurái novíciusoknak szóló tanító munkája⁶⁶ az imádságról szóló

⁶³ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 118. – A latin szöveg: „Audi adhuc, mater, audi prophetam David, quomodo se tibi in exemplum proponat: **Meditatus sum**, inquit, *nocte cum corde meo, exercitabar, et scopebam spiritum meum. Meditabatur ille cum corde suo; meditare et tu cum corde tuo. Scopebat ille spiritum suum; scopa et tu spiritum tuum; exerce agrum istum, attende ad temetipsa.*” – Sanctus BONAVENTURA, *De perfectione vitae ad sorores* = S. B., *Opera omnia, VIII: Opuscula varia ad theologiam mysticam et res ordinis fratrum minorum spectantia*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), Collegium S. Bonaventurae, 1898, 109.

⁶⁴ *Weszprémi-kódex, i. m.*, 128.

⁶⁵ *Virginia-kódex, i. m.*, 138–139. – A latin forrásszöveg: „Hominum consortia sic fugite: sic saecularia omnia expellite, ut nequaquam perveniat ad vos quidquid agitur in saeculo. Solus sponsus vester Christus, strictis vestris fruatur amplexibus. Solae cum solo sponso, aut **lectionibus sanctis**, aut **sanctis meditationibus** secum confabulemini, et ipse vobiscum.” – PL 30, 425.

⁶⁶ Erről részletesebben lásd a IV.2.2.2. fejezet b1. pontját.

fejezetében *jó gondolat*ról (*bona meditatio*) beszél: „Annak okáért encselkedjél üdödöt elköltened avagy **imádságban**, avagy **írás olvasásban**, avagy **jó gondolatban**, avagy szolgálatban.”⁶⁷ Később, amikor az áldozásra való előkészületre tanítja az új szerzeteseket, szintén ezt ajánlja: áldozás előtti nap „mend completáiglan foglaljad magadat avagy **imádságban**, **avagy írás olvasásban**, avagy **szent gondolatokban**.”⁶⁸ (Az *Érsekújvári Kódex* ez utóbbival párhuzamos szövegében az „isteni gondolat” variáns szerepel.⁶⁹) E szabálygyűjtemény egy további fejezetében a *lectio, meditatio, oratio* újabb alkalmi bukkannak fel, az étkezés:

Mikoron eszel, mindenestől fogva ne egyél, de ha oly helyen leendesz, holott az asztalra olvasnak, az **olvasásra igyekezzél**. Ha kegyig nem olvastatik, ottogvel (ugyanott) **Istenről gondolkodjál**, avagy **imádkozzál**, hogy mend a két embörség, külső, belső, tudnia illik az test és a lélek, megeleégedjék ő eleségével.⁷⁰

Valamint az elalvás előtti időszak:

Az ágyban ekképpen helhezettvén, míglen az álom tégedet megfoglal, **mondj** valaminemő **dicséreteket**, avagy valaminemő használatos **isteni gondokat gondoldj**, avagy, ki mentől jobb, **gondoljad Uronk Krisztus Jézust a keresztfán figgvén**, kit ha szorgalmatossággal **gondolandsz**, csak alig, avagy soha ördögtől meg nem bántatol. Mert **Krisztus Uronknak kínszenvedésének** ájtatos **gondolatjával** ördögöknek seregi elűztetne. Mikoron kegyég az ágyból felkelendesz, legottan **elmédbe járroljon a megfeszölt Krisztusnak emlékezeti**. Mert úgy mond Szent Bernard doktor: *Mendenestől fogva szűvedben legyen az, ki mendenestől fogva fűggött teéretted a keresztfán.*⁷¹

⁶⁷ *Vitkovics-kódex, i. m., 2–3.* – A latin: „...stude semper expendere tempus tuum, aut in oratione, aut in lectione, aut in bona meditatione, aut in servitiis...” – BONAVENTURA, *Regula novitiorum* = S. B., *Opera omnia, VIII, i. m., 476.*

⁶⁸ *Vitkovics-kódex, i. m., 40–41.* – A latin: „Et usque ad Completorium exerceas te aut in lectione, aut in sancta meditatione.” – BONAVENTURA, *Regula novitiorum, i. m., 481.*

⁶⁹ *Érsekújvári Kódex, i. m., 167b.*

⁷⁰ *Vitkovics-kódex, i. m., 47.* – A latin: „Cum comedis, non totus comedas, sed attendas lectioni, si fueris in loco, ubi legatur; si vero non legitur, ibidem cogita de Deo, ut uterque homo sit propria refectione refectus.” – BONAVENTURA, *Regula novitiorum, i. m., 481.*

⁷¹ *Vitkovics-kódex, i. m., 58–59.* – A latin: „In lecto autem sic positus, donec somnus te occupet, dicas Psalmos, vel aliud utile meditare, vel quod utilius est, imaginare Iesum in cruce pendentem. Quod si sollicito cogitabis, vix aut nunquam poterit te diabolus molestare, quia per devotam meditationem passionis Iesu Christi omnis exercitium daemonum effugatur. Cum autem excitatus a somno exsurrexeris de lecto, statim recurre ad memoriam Crucifixi, ut cum Apostolo nihil scias inter homines, nisi solum Iesum et hunc

Az egész napot átszövő, megszentelő kegyességi gyakorlat képe rajzolódik ki ezekből a szövegekből. Így őrizheti meg a szerzetes szinte állandóan az áhítati állapotot, amint azt a *Horvát-kódex* életszabályainak hasonló rendelkezése is hangsúlyozza:

Mennyészer vagy hánszer felszerkenendesz, **elmédben jussanak** az áldott Istennek ajándoki hálaadással, mert az Úristen vigyáz mirajtonk, hogy őrizjen minket, mikoron mi aloszonk. Mikoron akarandasz elalonnod, először igyeköjzél Istenhez **imádkozván** vagy **elmélködvén** Istenről, és így ilyen foglalásban édesen elalhatsz, és leszen akkoron teneked édesb álmaid, és álomlátásid tisztábbak, és ájtatosban és gyorsabban serkensz vagy kelsz fel, és könnyebben juthatsz az ájtatosságba, kiben előbb voltál.⁷²

Ugyanez az ál-bernáti írás az imádság és elmélkedés szoros összetartozására, akár felcserélhetőségére ad példát. Ugyanis míg a latin forrás azt tanácsolja a novícius-olvasóknak, hogy hajnalban, a matutinum előtt gondolataikat imádságban ajánlják Istennek, a magyar szöveg szinonimaként teszi mellé az elmélkedést, mintha a kettő ugyanaz a tevékenység lenne:

Szokjad meg, mikoron alkalmas leend, veternyének előtte kevésse vigyáznod, hogy az te lelked **imádságban** emelködjék vagy vezérlessék Úristenhez, úgyhogy így inkább józan és ájtatosb légy Istennek szolgálatjában és ő dicsiretiben. És mikoron felserkensz, legottan minden gondolatidat és álmaidat elvessed, kikkel akarna tégedet ördög megfoglalnia. Te **gondolatidnak** és **kévánságidnak** és te mielködetidnek eleit vagy kezdetit te **imádságidban** vagy **egyéb jó gondolatodban** ajánljad Istennek, vagy testednek feligyenésölésével, vagy tédre eséssel, vagy földre hajlással mindaddég, míg ájtatosságnak jó kívánatját fogadod vagy veszed, érzed, és te lelked meghevöjlön vagy megmelegöjljen Istenhez való szerelmben, és ezből lész ájtatosb és alkalmasb vagy gyorsabb mind az napon.⁷³

crucifixum. Ait enim Bernardus: «Totus sit nobis fixus in corde qui pro nobis fuit fixus in cruce.» – BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, i. m., 483.

⁷² *Horvát-kódex*, i. m., 256. – A latin szöveg: „Quotiescunqve evigilaveris, statim **occurrat tibi memoria Dei** cum gratiarum actione, quia ipse vigilat super nos, quando dormimus, ut custodiat nos. Quando dormire vis, prius intendere debes **orando**, vel **meditando**; et ita in ista occupatione obdormias; et erit tibi somnus dulcior et utilior: somniabis, et etiam evigilabis ferventior in eadem devotione, et surges alacrior, et facilius redibis in eadem devotionem, in qua prius fuisti.” – PL 184, 1193B.

⁷³ *Horvát-kódex*, i. m., 248–249. – A latin szöveg: „Consuesce, quod opportunum est, parum ante matutinas vigilare, ut spiritus tuus dirigatur ad Dominum in **oratione**, et postea magis sobrius sis atque devotus in servitio Dei et laudibus ejus: et evigilans statim omnes cogitationes et somnia abige, quibus diabolus te occupare volebat: et primitias **cogitationum** tuarum offeras Deo, in **oratione** corde erecto vel genu flexo, donec aliquem affec-

A kettő szoros kapcsolatát mutatja a *Vitkovics-kódex* imént idézett életvezetési tanácsadójának imádkozásról szóló fejezete is, amely szerint az imádkozásra elmélkedéssel kell előkészülni:

Es minden napon egyszer az asszonyoknak társaságától elváljál, enccselkedjél elmédet minden szorgalmatosságtól megvonnod, és alkotmatlan gondolatoktól megtisztolván mélséges alázatossággal és háláknak adásával, nagy ájtatossággal **meggondoljad** Istenednek és kegyes Teremtődnek minden jótettét és ajándokát, jelesben, hogy teéretted akara testet felvenni, keménységes kínokat szenvednyi és rútságos halállal megholnyi.⁷⁴

A szöveg folytatása szerint a Krisztus szenvedései feletti meditáció után az apácának saját vétkeire kell gondolnia, arra, hogy ezáltal hálátlanak mutatkozott a Megváltó iránt, meg kell bánnia bűneit, majd Isten irgalmasságában bízva alázatosan imádkoznia kell. Az elmélkedés szó itt sem a magyar, sem a latin szövegben nem szerepel, helyette a *gondoljad* (*recogita*) ige áll. Ez csupán egyike azon szinonimáknak, amelyekkel az elmélkedésre, valaminek a meggondolására buzdító szövegekben találkozhatunk. Jó példákat olvashatunk ilyen rokon értelmű kifejezésekre a *Debreceni Kódex De perfectione vitae ad sorores*-fordításában, az alázatosságról szóló fejezetben.

No, azért, hogyha te, Krisztosnak szerető szolgálóleánya, kívánsz jutnia az bizony alázatosságra, szükség teneked három ösvényön avagy úton járnod avagy mennöd. Első ösvény avagy út mondattatik az Uristennek **meggondolása**.⁷⁵

Másod út, kin kell teneked járnod Krisztosnak szerető szolgálóleánya, hogyha akarsz jutnod az tekéletes alázatosságra, mondattatik az Krisztos Jézusnak **megemlékőzetinek**. Mert **meg kell** teneked jól **gondolnod**, az áldott Krisztos Jézus miképpen megaláztaték mind az szidalmas kereszt-

tum devotionis concipias, et incalescat spiritus tuus, et ex hoc tota die eris devotior et ferventior.” – PL 184, 1191B.

⁷⁴ *Vitkovics-kódex, i. m.*, 17–18. – A latin: „Et quotidie semel, a Fratrum consortio separatus, stude animum tuum ab omni sollicitudine revocare, et illicitis cogitationibus impermixtus, cum profunda cordis humilitate et devotione et gratiarum actione **recogita** cuncta beneficia Creatoris, et maxime, quoniam voluit pro te humiliter incarnari et acerbissima supplicia pati et morte turpissima mori.” – BONAVENTURA, *Regula novitiorum, i. m.*, 478.

⁷⁵ *Debreceni Kódex, i. m.*, 252. – „Si igitur, mater dilectissima, ad perfecta humilitatem vis pervenire, oportet te per triplicem semitam incidere. – Prima semita est **consideratio Dei**.” – BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, *i. m.*, 110.

fának halálának neméiglen, és annyéra lén alázatos, hogy olymint poklosnak alíttatnék.⁷⁶

Harmad út és utolsó, kin kell teneked járnod, ó, áldott Jézusnak szerető jegyese, ha kívánsz jutnia az tekéletes alázatosságra, mondattatik **tennön magadnak megnézése, gondolása**. Mert akkoron **nézed meg temagadat**, Szent Bonaventura atyánk írja vala az ő hűgának, mikoron úgymond **meggondolod**, honnan jüttél, és hová mégy. No, azért **gondoljad meg**, honnan jüttél, és tudjad, hogy az veszedelmnek sarából és földnek havából és porából terömtettél, és bínben éltél, és szánkivetött vagy az menyeyei paradicsomnak bódogságátúl. És ezféle **meggondolás** kiveti emberből az felfuvalkodásnak lelkét, és kirekeszti úgynnyéra, hogy te es felkajás az Dániel prófétával, és mondjad: *Ó, én édes Uram, Istenem vagyunk mastan alázatossok mind közönséges földön a mi bíneinkért*.⁷⁷

A latin változatban szereplő *consideratio, rememoratio, circumspectio, recogitatio* a kognitív tevékenység elmélkedési témához alkalmazott finom árnyalatait jelölő szinonimasora (pl. *rememoratio*: az emberiség múltjának, emlékezetének részesévé lett Krisztus életeseményeinek ismételt felidézése; *circumspectio*: az ember maga körül tekintése értékének, milyenségének felmérése céljából) magyarul kissé egyhangúbb: a *meggondolás* a kulcsterminus, bár az *emlékezet*, mint már fentebb is láttuk, szintén előfordul.

Az elmélkedést e szinonimák mellett gyakran metaforikus kifejezések jelölik. Például az imént idézett Bonaventura-szövegnek a passiómeditációról szóló fejezetében a szív szemeivel nézés helyettesíti: „valamely ember az megóthatatlan ájtatatoságnak buzgóságát akarja ömagába megtartani, tehát szikség, hogy mindenkoron az ő szívének szömeivel az Krisztos Jézust olymint az magas keresztfán meghóttat nézje és tekint-

⁷⁶ *Debreceni Kódex, i. m., 255.* – „Secunda semita est **rememoratio Christi**. **Rememorari** debes, quod Christus humiliatus fuit usque ad vituperabilissimum genus mortis et in tantum factus est humilis, ut quasi leprosus reputaretur.” – BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 111.

⁷⁷ *Debreceni Kódex, i. m., 258.* – Latinul: „Tertia semita, per quam debes incedere, si vis ad perfectam humilitatem pervenire, **circumspectio tui** est. Tunc te ipsam, carissima mater, **circumspicis**, quando **recogitas**, *unde veneris*, aut *quo vadis*. – **Considera** ergo, *unde veneris*, et scias, quia de *massa perditionis*, de *pulvere et limo terrae* facta es et *in peccatis conversata* et *exul* es de beatitudine paradisi. Et haec **consideratio** spiritum tumoris abiicit et excludit in tantum, ut clamare incipias cum tribus pueris in Daniele: *Sumus hodie humiles in universa terra propter peccata nostra*.” – BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 111.

se.”⁷⁸ Ilyen képes kifejezések a kifejezetten meditációs alapanyagnak szánt szövegekben a reguláknál, normatív szövegeknél még sűrűbben előfordulnak. Az *Érsekújvári Kódex* fentebb már említett Pszeudo-Béda hórárs áhítatossága azt javasolja a passióról elmélkedőnek, hogy gondolatban legyen jelen Krisztus szenvedésénél:

Kellemetes azért, én szerelmes atyámfia, tenéked, az te igyekozetödben mikoron vagy, hogy ezeket mikoron gondolod, olyha az időben, mikoron Krisztus kenzattaték teörötted, ha jelen voltál volna, és úgy látnád avagy vallanád tennenmagadat beszédödben, életödben, olyha az te szemeid előtt volna a te Istened szenvedvén az kénokat, és úgy, mintha az ő gyötrelmit látnád az te gondolatodban, miképpen jelen voltanak, és tahát Úr Jézus jelen leszön, miként lenni gondoltaték, és te ájtatosságodat veszi, és te mivelködetidet fagadja.⁷⁹

A *Nagyszombati Kódex* Suso-fordításában a Tanítvány arról vall, hogy Krisztus szenvedő alakját és Mária nagy szenvedését nem tudja kellőképpen átérezni, lelki szemei elé idézni, s a Szűzanyát kéri, vagy testi vagy lelki látomásban részesítse:

Kegyösségös anya, [...] kérlek, és isteni erősségben bízván oly mely kételenítlek tégödet, hogy [...] az én szerető uramat [...] azon színben, személyben, hervadatosságban, melyben a keresztfa alatt a te anyai öledben a megholt testöt keserű sírással beszorítottad vala, **kik lelki szömömmel gondolván mastan én csak meg sem vélhetök, engedjed és adjad neköm testi szememmel látnom**, hogy az ű keserű kénszenvedése látván én sírhassak, és kenyerülhessek ű rajta úgy, hogy mely keserüségöt az időben engedtek vala adatni test szerent teneköd miként kegyes anyának, avagy csak hogy **lélok szerént és emléközet szerént engedtesék látnom**.⁸⁰

A *szív szeme, a lélek szem, a lélek vagy emlékezet szerint látás* meg a hasonló kifejezések jól tükrözik azt, amit fentebb Mary Carruthersre hivatkozva írtunk, hogy a középkori elképzelések szerint a meditáció az emlékezet működésén alapul, s ennek helye egyes elképzelések szerint a szív.

⁷⁸ *Lobkovicz-kódex, i. m.*, 154. – Latinul: „...ideo necesse est, ut frequenter, ut semper oculis cordis sui Christum in cruce tanquam morientem videat qui devotionem in se vult inexistinguibilem conservare.” – BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, *i. m.*, 120.

⁷⁹ *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 26. – A latin forrás: „Necessarium etiam esse, ut aliquando ista cogites in contemplatione tua, ac si praesens tum temporis fuisses, quando passus fuit. Et ita te habeas in dolendo, ac si Dominum tuum coram oculis tuis haberes patientem, et ita ipse Dominus praesens erit, et accipiet tua vota.” – PL 94, 561D–562C.

⁸⁰ *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 154–155.

(Más kódexszövegekben, mint az eddigi idézetekben is láthattuk, a meditáció helye az elme.)

A meditáció esetenként az ilyen lelki szemlélődésen, látáson túl is léphet, az elmélkedő részévé válik az eseményeknek. Máriával együtt Erzsébet látogatására indul, s találkozásukkor eléjük borul könyörögni a születendő Jézushoz és Jánoshoz,⁸¹ odajárul a betlehemi istállóban a csecsemő Jézushoz,⁸² vagy segíteni kíván Krisztusnak vinni a keresztet.⁸³ A már többször idézett Pszeudo-Béda-szöveg fordításai különösen gazdagok az ilyen részletekben. Az egykor a *Vitkovics-kódex*hez tartozó *Miskolci töredék*ben a lelkigyakorlatozó számára ajánlott lélekekben végzendő cselekvéseknek egész forgatókönyvét olvashatjuk:

Ennek utána a zsidó fejedelmek és az kegyetlenségnek szolgálói és az több zsidók olonnyi mennek, és Urad Jézus az őrizőknél megkötötztetvén hagyattatik, és netalántán az háznak valamely szegébe vettetvén, igen meggyötretvén hideggel és munkával, mert hideg vala, és az éj hosszú vala. Azért te lelkedben menj őhozzája, és nagy sírással és keserőséggel ülj ő szentséges lábainak eleibe, és ájtatossággal apolgasd meg szentséges kezét, lábát és keménységes kötélit, és azt mongjad: Oh, Uram Jézus Krisztus, miért tégedet meg nem szabadíthatlak, avagy csak nyogodjék meg ez én mellyemen a te szentséges fejed. És ájtatossággal neki ajánljad magadat, és mend felebarátidat, és kétség nélkül mindeneket, valamit tőlő kéréndesz, megadja teneked, és mondjad neki, hogy holda kelve, ezeket megmondod az ő keserves anyjának, és ezenképpen az ő bódog lábainál és dicsőséges mellye mellett elnyugodjál, és elszunnyadj ilyen állapotban látván Uradat Jézust, ha lehet.⁸⁴

⁸¹ „Immár édességes asszonyoddal menj fel az hegyekre, az meddő Erzsébetnek és az Szíz Máriának nézjed tisztaságos ölelgetésöket, és nézd jól meg, miképpen köszön Mária Erzsébetnek, mely keszenetből az szolgál ő urát megesmeré, és nagy mondhatatlan örömmel megprófetálá: Ő, mely bódog méhek, melyekből mind ez széles világnak idvössége támadá! Futajamál oda, tekintsd meg ez nemes vigasságot, esjél le mind Máriának, mind Erzsébetnek lába előtt, és Máriának méhében öleld hozjád az te édes jegyesedet, Úr Jézus Krisztust, és Erzsébetnek méhében tiszteljed Jánost, és kérjed, hogy imádjon éretted.” – *Uo.*, 352.

⁸² *Debreceni Kódex, i. m.*, 342–343.

⁸³ *Vitkovics-kódex, i. m.*, 85–86.

⁸⁴ *Miskolci töredék: 1525*, kiad., bev., jegyz. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., 1991 (Régi Magyar Kódexek, 13), 10–12. –A latin szöveg: „Postea fatigati principes Judaeorum, et miserati sunt iniquitatis, et caeteri vadunt ad dormiendum, et Dominus relinquitur ligatus cum custodibus, et fortassis penitus in uno angulo domus separatus, afflictus nimio frigore et labore, quia hiems erat, et maxime noctes longae nimis. Tu ergo ibis ad eum, et sedebis ad pedes, dolens et lugens, et tunc devotissime osculaberis manus et pedes ejus venerabiles, et vincula illa diversissima, et dices: O Domine, saltem requiescat caput tuum sanctissimum

Az eddigiek alapján láthatjuk, hogy a kódexirodalom szövegei mögött elég jól körvonalazható az olvasóknak ajánlott meditációs praxis. Ám a szövegek, amelyekben erről olvashatunk, nem különülnek el élesen más szövegektől, nem alkotnak külön szövegtípust. Elmélkedésre, a probléma meggondolására biztató, vagy Krisztussal, Máriával érzelmi azonosulásra serkentő részek a száraz, pontokba szedett értekező traktátusokban és a prédikációkban is előfordulnak, az imádságokról nem is beszélve. A *Horvát-kódex* már idézett Pelbárt-prédikációjának egyik *divisió*jában *elmélkedéseket* említ, de egyértelműen nem meditációs gyakorlat, hanem általában *gondolkodás* értelemben használja a szót:

Másod része tanolságonknak mondatik minemő ábrázban való jelenésnek, azaz minemő legyen avagy volt Gábiel arkangyelnak jeleneti Aszszonyonk Máriához, kiről lehetnek négy **elmélkődésök** avagy **gondolatok**: első **elmélkődés** az anygelnak bemenéséről, másod **elmélkődés** az Szűz Máriának foglalatoságáról, harmad **elmélkődés** az Szűznek állásáról, negyed **elmélkődés** az anygelnak látásáról.⁸⁵

Fokozott érzelmi intenzitású szövegrészekre, affektív beszédmódra, amit sokszor az elmélkedések egyik ismérvének tekintenek, prédikációs-szövegekben is gyakran találunk példát, különösen a kolduló rendiek által elterjesztett, az érzelmek, az áhítat, a devóció felkeltésére törekvő, a nagypénteki passiók beszédeknel előszeretettel alkalmazott ún. féldrámái prédikációkban.⁸⁶ Ez a prédikációtípus Magyarországon is ismert volt a késő középkor nagy ferences prédikációszerzőinek, Temesvári Pelbártnak és Laskai Osvátnak köszönhetően, s műveiken keresztül a kódexirodalomba is bekerültek elemei. Így a *Horvát-kódex* többször idézett Pelbárt-prédikációjának zárlata tele van indulatszókkal, aposztrofékkal, a beszélő előbb saját lelkét biztatja, hogy menjen be Mária szívébe, érezze meg, mit érzett a Szűz az anygali üdvözlet pillanatában, majd Máriához fordul,

super humerum meum, ex quo te non possu liberare. Et tunc recommendabis te ei devotissime, et omnes amicos tuos, et totum absque dubio concedet tibi, quidquid rogaveris et petieris ab eo, et dices ei quod in crastinum nuntiabis matri ei dignissimae, et sic ad pedes ejus sanctissimos et beatissimos, vel juxta pectus ejus gloriosissimum aliquantum dormitabis et quiesces, et tum dormire potes in tali statu videns Dominum tuum.” – PL 94, 164B–C.

⁸⁵ *Horvát-kódex*, i. m., 92. – „Secundum mysterium declarandum, dicitur, qualifce apparationis, id est qualiter facta sit apparatio angeli Gabrielis circa beatam Virginem. Circa quod quattuor **considerationes** occurrunt: Prima de angeli ingressione; Secunda de virginis occupatione; Tertia de eiusdem virginis situatione; Quarta de angeli visione.” [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium...*, i. m., Lib I. pars III. art. II. cap. 1.

⁸⁶ Ezekről lásd: TÓTH Péter, „*Nemény alázatos doktor Szíz Mária képében*”: 1506: Drámái szövegeink a középkorban = *A magyar irodalom története...*, i. m., 191–192.

emelkedett és érzelemmenteli stílusban dicséri őt, s pártfogásáért könyörögve imával zárja a beszédet.⁸⁷ A *Weszprémi-kódex* passiója címfelirata és forrása (Johannes Herolt egyik *sermója*)⁸⁸ alapján egyaránt prédikációnak tekinthető, de helyenként ugyanolyan elmélkedésre, sőt a passió eseményeiben való részvételre buzdító passzusokat találunk benne, mint az imént idéztettek. Íme egy példa:

Ó, azért, ájtatos lélok, emeld fel a te elmédet, gondold meg, mi módon vitetik egyedül a halálnak ítéletire möndönöknek ura és töremtője nagy gyalázzattal. Könyörülj őrajta, mert nem az ő bínért, de a mi megszabadulásunkért és dicsőségünkért. Ó, ki volna oly keményszívű, kinek szömei könyvet nem hullatnának, ha híven meggondolnája, és látnája lölki szömeivel, miképpen kötözve és meghorgadva megyön érettünk az áldozatra a mi édes Uronk Jézus, Atya Istennek egyetlen eggye? Ó, édes Uram Krisztos, mely nagyon akarád érottünk magadat megaláznia! Ó, mely nagy keserűséggel válának el tőled a te édes tanítványid, sírván, óhajtván, melyöket vervén, hogy ilyen hamar elvesztenek, és mondván nagy sírva: Ó, édességes mestör, ó, kegyelmes uram, hogy veszenk? Ilyen nagy édességtől elválnán mit tegyönk? Immár hová foggyok fejönket? Te érottéd mindönöket elhagyánk, és ím tőled elválánk. No, azért, hív lölök, minyönök mi es a Jézushoz Jeruzsálembe lélök szerént és gondolonkkal, és felszedvén Uronknak kiszagatott haját és szakállát és a csöpp véröket, könnyhullatós mondjok: Ó, kegyelmes Uram Jézus, valaminné ütösöket, seböket, fájadalmakat, kénokat és gyötrelmeket szenvedél a te fogságodnak idein és az úton, ennyé hálákat adonk tefeléségednek, kérvén a te édes jóvoltodat, hogy szabadíts münket is a bínöknek köteléből és örök veszödelömből.⁸⁹

Ahhoz nem fér kétség, hogy a korabeli olvasó számára ezek a gyakran magánolvasmánynak szánt prédikációk és traktátusok, valamint a regulaszövegek és szabálygyűjtemények szolgálhattak az elmélkedés kiindulási pontjául. Ezt egyrészt a kódexekből kirajzolódó meditációfogalom tette lehetővé. Eszerint, amint azt remélhetőleg meggyőzően bizonyítottuk, az elmélkedés lelki-mentális gyakorlat volt, amelyhez a szöveg csak kiindulópontot szolgáltatott, a tevékenység maga az olvasó lelkében/szívében/elmjében valósult meg igazából. Másrészt azonban figyelembe kell vennünk, hogy a magyar nyelvű kódexirodalom laza műfaji szabályokkal operáló devocionális korpusz, amelyben a műveket nagymérték-

⁸⁷ *Horvát-kódex*, 100–103. Latinja: [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium...*, i. m., Lib. I. pars III. art. II. cap. 4.

⁸⁸ A forrás azonosításáról lásd: PUSCH, i. m., 12–26.

⁸⁹ *Weszprémi-kódex*, i. m., 69–70.

ben alakította a szerzetesi élet keretei által megszabott szöveghasználat. Az előző fejezetben láthattuk, hogy a női vagy laikus olvasóközönség számára fordított-írott hasonló jellegű nyugati szövegegyütteseket szintén műfaji hibriditás jellemezte. Ennek fényében beszélhetünk ugyan a magyar kódexirodalom meditációs szövegeiről, de tudatában kell lennünk annak, hogy ez a szövegtípus, műfaji kategória a szövegek első használói számára még nemigen létezett.

IV.1.2. Meditáció és misztika

A fogalmi problémák vázolása és tisztázása után nézzük meg azt is, mennyire van jelen ezekben az elmélkedéshez használható szövegekben a misztika, illetve milyen misztikához való viszony körvonalazódik belőlük. Érdeemes az ajánlott elmélkedési témákból kiindulni. Ezek között egyik legnépszerűbb az ún. „négy utolsó dolog” problémaköre. Sokat olvashattunk a halál gyakori „meggondolásá”-ról. A *Székelyudvarhelyi Kódex* hosszú kompilációja⁹⁰ vagy a *Bod-kódex* összeállítása⁹¹ többször felszólítja az olvasót a halálról való gyakori megemlékezésre. A *De imitatione Christi* több kódexbe bemásolt részei között vannak a halálról és az ítéletről szólók.⁹² A mennyország örömei szintén felbukkannak mint ajánlott meditációs téma.⁹³ Az emberi gyarlóság, valamint az olyan erények és bűnök, mint az alázatosság, engedelmesség, béketűrés, illetve az irigység, rágalmozás szintén lehetséges tárgyak voltak.⁹⁴

Azonban, amint azt az eddigi idézetek alapján is láthattuk, a legtöbb szöveg a Krisztusról és Máriáról, s főként a passióról való elmélkedést tartja fontosnak. Ugyanis, ahogy a *Lobkowicz-kódex* Kempis-fordítása írja: „A mi azért felségő tudományunk legyön a Krisztosnak tudományát, azaz életit és erköcsét gondolnia és elmélködni, mert a Krisztosnak tudománya mindön szentöknek tudományát felül múlja, és akinek elrejtött lelke volna, ott manát lelne.”⁹⁵ Ugyanitt a Krisztussal való egyesülés az emberi lélek igazi nyugvópontja, célja: „Nincsen atyámfia bizonyával ett

⁹⁰ *Székelyudvarhelyi Kódex, i. m., 233–312.*

⁹¹ *Bod-kódex, i. m., 20–36.*

⁹² *Lobkowicz-kódex, i. m., 38–48, 61–65, 68–76; Debreceni Kódex, i. m., 238–246, 275–283; Lázár Zelma-kódex, i. m., 120–139, 239–263, 264–284.*

⁹³ Lásd: *Sándor-kódex, i. m., 1–20; Nagyszombati Kódex, i. m., 189–230.*

⁹⁴ Ezekről szóló szövegekért lásd: PUSCH, *i. m., 96–109.*

⁹⁵ *Lobkowicz-kódex, i. m., 31–32.* – Latinja: „Summum igitur studium nostrum sit: in vita Iesu Christi meditari. Doctrina Christi omnes doctrinas sanctorum praecellit; et qui spiritum haberet: absconditum ibi manna inveniret.” – Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m., 5.*

ez világban megmaradandó várasod, és valaholott lejedes szánkivetött, és jövény vagy, és soha teneköd bizony tekéletös nyugodalmad nem lehet, hanemha az áldott Jézus Krisztushoz lejedesz szíved szerént hozzáegyeesülvén.⁹⁶ Ez az egyesülés a lélekben jön létre, nem a lélek emelkedik fel a mennyei dolgok szemlélésére, hanem Krisztus látogat el, költözik be a megfelelően előkészített bensőbe, s azt ha nem is extázisban, legalább vigasztalásban részesíti:

Eljő tehozdád az Krisztus Jézus megmutatván teneköd az ő megvigasztalását, hogyha belöl a te lelködben méltó avagy kellemetös lakodalmat szörzendesz öneki. Mert mindön ő dicsősége és ékössége belöl vagon, azaz a lélökben, és ott vagon az ő kívánsága. Gyakorlatos meglátogatása vagon az áldott Jézusnak az ájtatos embörhöz, édös beszélése, kedves vigasztalása, és igön elámélkodandó nyájaskodása. No, azért, hív lélok, szörözjed ez jegyösnek az te szívedet, hogy tehozdád jönnie és tebenned lakoznia méltóltassék.⁹⁷

Az ilyen vigasztalásokat azonban nem egyszerű elnyerni, amint az a *Nagyszombati Kódex* Suso-szövegéből kiderül. A Tanítvány említi ugyan, hogy Krisztus részesíti ilyen kegyelemben, azonban ez nem egy állandó állapot, máskor keményen viaskodnia, szenvednie kell. A Bölcsesség válasza a misztikus útról mondott tanításként értelmezhető: aki édességekre vágyik, elmélkedjen Krisztus kínján, és, akár ő, szenvedjen, vegye fel a harcot a rosszal.

Tudásodra vagon teneköd, hogy nem adatik az isteni jószágoknak magasságára feljutnod, avagy kedég az szokatlan édösségökre egyébképpen, hanemha a hitnek némiképpen való kegyösségével és szeretetnek ájéatosságával úgy, hogy gondolkodandol az emböri gyarlóságról és az én kénomnak keserű voltáról. És mindinkább ezt elhallgatván aki feljebb hágand, attól mélyebben esik alább, mert ez az út, kin kell járnia és elmenni, ez az ajtó, kin engettetik bemenni az örök kívánatosságnak végezetire.⁹⁸

⁹⁶ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 89–90. – Latinul: „Non habes hic manentem civitatem: et ubicumque fueris extraneus es et peregrinus; nec requiem aliquando habebis: nisi Christo intime fueris unitus.” – Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 60.

⁹⁷ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 87. – Az eredeti: „Veniet ad te Christus ostendens tibi consolationem suam: si dignam illi ab intus paraveris mansionem. Omnis gloria eius et decor ab intra est: et ibi complacet sibi. Frequens illi visitatio cum homine interno; dulcis sermocinatio grata consolatio: multa pax, familiaritas stupenda nimis. Eia anima fidelis praepara huic sponso cor tuum: quatenus ad te venire, et in te habitare dignetur.” – Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 59–60.

⁹⁸ *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 21–22.

A *Lobkowicz-kódex* Pszeudo-Bernátja, azaz Kempise is figyelmeztet az ilyen édességérzet ideiglenes jellegére. Ez csak előzetes megköstölása (*praegustus*) az örök üdvösségnek, a mennyei örömöknek, ami a földi életben nem lehet állandó. Megvonása azonban nem szabad, hogy elkedvetlenítse az Istent valóban szerető lelket.

Ne alítsad azért, hogy az te énhozjám való szeretetődnek érdömét elvesztöd, hogyha azképpen énbennem édességet nem érzhetsz, miképpen te kívánnád, avagy az én szentimben. Mert az jó édesség, kit némikoron vész avagy éroz jelönvaló malasztnak kívánsága és a mennyei lakodamnak néminemű megköstölása, kihöz nem kell fölötte igön embörnek ragaszkodnia, mert eljő, és elmegyön, azaz érzöd némikoron imádságodnak édességét, és némikoron nem.⁹⁹

Sapientia is azt tanácsolja Discipulusnak, hogy a malaszt megvonásakor ne forduljon el Istentől, hanem emlékezzen Krisztus szenvedésére, s találjon menedéket a hozzá való hasonlatosságban addig, míg újra elnyeri az isteni vigasztalást:

Mikoron a titkon szerént való lelki vigasztalásoktól megfosztandlak, és tőled elvejedöm, tégödet szomorúságban hagyandlak, tahát te es légy megfeszültképpen. Nem egyébönnen keress avagy végy magadnak konzolálást, azaz vigasztalást, de békességgel elvárj, és fel legyen neköd igyeközetöd Atyához.¹⁰⁰

Az isteni vigasztalást az ember saját hibájából is elveszítheti, ha hálátlan. A Tanítvány erről panaszkodik az *Énekek éneke* jegyesmetaforikájának nyelvén:

Jaj, énneköm bódogtalannak, mert bizonynal jóllehet, hogy az én mennyei jegyösöm engömet az ő szeretetiben vött vala, és engömet jegyösév választott vala, és önnön gyürejével ömagának gyürezött vala, és engemet nagy sokképpen megékösített vala, mézet és tejet gyakorlatoson az ő mézes szájából vöttem, és ottan gyakorlatoson az ő szájának édességös csokolgatásával gyenyerköttem és éltem, és gyakorlatoson lelki ölelésökkel engömet hozzája ölelt az én lelki jegyösöm, ki lilimoknak szeretöje,

⁹⁹ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 105. – A latin eredeti: „Non est ideo totum perditum, si quando que minus bene de me vel de sanctis meis sentis quam velles. Affectus ille bonus et dulcis quem interdum percipis: effectus gratiae praesentis est, et quidam praegustus patriae caelestis. Super quo non nimium innitendum: quia vadit et venit.” – Thomas HEMERKEN A *KEMPIS, De Imitatione Christi, i. m.*, 154–155.

¹⁰⁰ *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 109–110.

mindezökkel és egyéb sok jószágokkal engömet betöltött vala, de maga én bódogtalan nyavalys, én neki mindezőkről hálálatlan voltam.¹⁰¹

A *De imitatione Christi* egyik magyarra is lefordított fejezete szintén a hálátlanság veszélyéről szól. Az ember néha ahelyett, hogy Istennek hálát adna a kapott kegyelemért, önnön érdemének tulajdonítja azt, s felfuvalkodik – inti az olvasót az ál-bernáti szerző a *Debreceni Kódexben*:

De ezféle isteni vigasztalásokkal senki mindenkoron az ő kedve szerént nem élhet, mert az ördögi késértet sokáig embertől meg nem szönik. Ó, mely igen ellenkodik az áldott Istennek ő meglátogatásának az elmének hamis szabadsága, azaz tésztova való búdoztatása, és embernek önnönmagában való nagy búdoztatás avagy bizodalm! Az Úristen jól teszi, hogy embernek adja az malasztnak vigasztalását, de ember gonoszul mívelkődik vele megförtötetvén ötet az halálos bínnek miatta, és az Úristennek hálát nem ad érte. Azérthogy az malasztnak ajándoki mineken nem adatnak, mert igen hálálatlanok vagyunk az felséges teremté Istennek, és nem tulajdonítjuk mindenesel fogva az Úristennek, de olymint az mi érdemenknek. Mert higgyed, atyámfia, hogy mindenkoron adattatik az Úristennek malasztja az méltán hálát adónak, és elvétetik az kevéltel, ki szokott adattani az alázatosnak. Nem akarok, az ájtatos Szent Bernard mondja, én oly vigasztalást, ki elvegye éntölem az én bineimrel való szöpögést és sírást, sem kívánok oly Istenben való elmélykődést, ki vigyön engemet kevélségre avagy elmémnek felfualkodására. Mert nem minden magas szent, nem minden kívánság tiszta, nem minden édes jó, sem minden szeretet kedves az Úristennek.¹⁰²

Ebből a figyelmeztetésből jól kiolvasható az az értékrend, amely nemcsak Kempis szövegét, hanem a teljes magyar nyelvű kódexirodalom misztikához való viszonyát jellemzi: a vigasztalásnál, mennyei édességnél előbbrevaló a bűnbánat, a *contemplation*nál az alázatosság. A különleges lelki adományok sokszor szinte olyan veszélyesek, mint a világ vagy a test csábításai, ugyanazokhoz a bűnökhöz vezethetnek.

¹⁰¹ *Uo.*, 53–54.

¹⁰² *Debreceni Kódex, i. m.*, 293–294. – Kempisnél: „Sed istis divinis consolationibus nemo semper pro suo affectu frui valet: quia tempus temptationis non diu cessat. Multum autem contrariatur supernae visitationi: falsa libertas animi et magna confidentia sui. Deus bene facit consolationis gratiam dando: sed homo male agit non totum Deo cum gratiarum actione retribuendo. Et ideo non possunt in nobis dona gratiae fluere; quia ingrati sumus auctori: nec totum refundimus fontali origini. Semper enim debetur gratia digne gratias referenti: et auferetur ab elato quod dari solet humili. Nolo consolationem: quae mihi aufert compunctionem. Nec affecto contemplationem: quae ducit in elationem. Non enim omne altum sanctum; nec omne dulce bonum nec omne desiderium purum: nec omne carum Deo gratum.” – Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 77–78.

Ez a mértéktartó óvatosság az elmélkedések témájának kijelölésére is kiterjed. Bonaventura a *De perfectione vitae ad sorores*ben az önismeretet a mennyei misztériumok ismerete elé helyezi:

Semmit igazán nem aléjt, ki ömagat nem tudja, ki az ő méltóságának ismeretét meg nem mértékli, meg sem gondolja. Mindenestül fogván semmit nem tud lélekkel, mit angyalról, mit Istenrel kellene érteni, ki lélekes az ő lelkét meg nem gondolja. Ha mégsem vagy alkalmas magadba térni, ha nem vagy méltó bemenni az első hajlokba avagy sátorba, minémű homlokkal avagy orcával merészkedel bemenned az másikba? Ha kívánsz felemelkedni az második és harmadik égbe, legyen teneked mented az elsén, azaz szíveden.¹⁰³

A *Debreceni Kódex* pedig a mennyei misztériumokon való elmélkedés nehézségét felismerve a mindenki számára elérhető passióelmélkedést ajánlja, mert Jézus igaz szeretete miatt az ember „lélekben felemelkedhetik önnön magának fölötté”, fölülemelkedhet a megpróbáltatásokon: „Hogyha nem tudsz te nagy böcsen avagy mélen az menyieiekkel elmélykedned, tehát imezt tegyed, hogy nyugodjál az áldott Krisztos Jézusnak keserves kénszenvedésében, és az ő drágalátos szent sebeiben örömetesen lakoznál.”¹⁰⁴

Az elmélkedésre vonatkozó előírások, tanácsok azt mutatják, hogy a misztikával szembeni bizalmatlanság, a túlzásoktól való félelem, amely, mint az előző fejezetben (III.3.) láttuk, a német nyelvterületen és Németalföldön élő apácaközösségek, valamint laikusok számára jobbra anyanyelven készült szövegeket jellemezte, a magyarországi meditációs gyakorlatban is érvényesült. Ezt, amint a fentebbi idézetek is mutatják, éppen azoknak a munkáknak a fordításai közvetítik leginkább, amelyek az említett nyugati korpuszokban is fontos szerepet tölthettek be. Ennek a mérsékelt, az alapvető (szerzetesi) erényekre támaszkodó, a misztikus tapasztalatot ugyan említő, de túlságosan nem bátorító elmélkedési szöveganyagnak a középpontjában Krisztus szenvedése áll, s a meditációs praxis is

¹⁰³ *Weszprémi-kódex, i. m.*, 129–130. – A latin: „Nihil recte aestimat qui se ipsum ignorat, qui conditionem suae dignitatis non pensat. Nescit omnino, nescit, quid de spiritu angelico, quid de divino sentire debeat qui spiritum suum prius non cogitat. Si nondum idonea es redire ad te ipsam, quomodo ad illa rimanda idonea eris, quae sunt supra temetipsam; si nondum digna es intrare tabernaculum primum, qua fronte praesumes ingredi tabernaculum secundum?” – BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, *i. m.*, 109.

¹⁰⁴ *Debreceni Kódex, i. m.*, 290, 287. – Latinul: „...elevator supra se ipsum in spiritu...”, „Apud Altissimum sit cogitatio tua: et deprecatio tua ad Christum sine intermissione dirigatur. Si nescis speculari alta et caelestia; requiesce in passione Christi: et in sacris vulneribus eius libenter habita.” – THOMAS HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 61.

elsősorban a passióra összpontosít. Berndt Hamm már idézett munkájában rámutat, hogy a 15. és 16. század egyházi kultúrájának, kegyességi teológiájának egyik fókuszpontja a passió. A kegyelem teológiai jelentőségének megnövekedésével együtt a krisztusi megváltás, s a megváltás árát képező szenvedés nemcsak traktátusok, hanem kegyességi munkák s számos képzőművészeti alkotás témájává vált. Az egyik olyan csomópontnak tekinthető, amely köré a kor normaalkotó, centralizáló törekvéseinek szellemében megreformált vallásos élet szerveződött.¹⁰⁵ A passiónak a magyar kódexirodalomban betöltött szerepéről, s főleg a passiómisztika kérdéséről szól a könyv V. és egyben utolsó fejezete. Előtte azonban érdemes még kitérnünk arra a szövegcsoporthoz, melynek erős normatív szerepéről már az elmélkedések kapcsán is meggyőződhattünk.

IV.2. Regulák, életszabályok a kódexirodalomban

A 15–16. század az európai kultúrában a reformok időszaka. Zsinatok, obszervancia, a vallásos gyakorlatot megújítani törekvő lelkesítő irányzatok, valamint az ezeket segítő könyvkultúrát átalakító új médium, a nyomtatott könyv csak néhány jól ismert eleme a kornak, amelynek jellemzésére nehezen találhatnánk jobb értelmezői kategóriát az előző fejezet végén említett Berndt Hamm *normative Zentrierung* terminusánál. Hamm ezzel a magaalkotta kifejezéssel próbálja valamelyes egységbe foglalni a 15. és 16. század világát, elhatárolódva a késő középkort és a reformáció korát élesen elválasztó értelmezésektől és periodizációtól. Ő úgy látja, hogy ezt az időszakot vallási, társadalmi és politikai szinten egyaránt egységesítő, központosító, szabályozó és legitimizáló törekvések jellemezték. Ezek a tendenciák koncentrációt, egyszerűsítést, standardizálást és főként reformot jelentettek.¹⁰⁶

Amivel úgy szembesülünk a történeti dokumentumokban, mint az egyház, a kegyesség, a szerzetesrendek, a törvény és a birodalom helyreállítása (*reformatio*), illetve a sokjelentésű „humanista reform”, azt nagyrészt egy centripetális, standardizáló konszolidációs folyamathoz szervesen hozzátartozó várakozások, elképzelések és irányok képezik.¹⁰⁷

John van Engen a 15. századi egyházzal írva ugyanakkor megállapítja, a korban elképzelt reformok gyakran a törvények megjobbítását, gyakorlatba ültetését vagy helyreállítását jelentették, a törvény ugyanis a vallási,

¹⁰⁵ HAMM, *The Reformation of Faith...*, i. m., 11–15, 32–43.

¹⁰⁶ *Uo.*, 1–3.

¹⁰⁷ *Uo.*, 3.

erkölcsi és társadalmi problémákat volt hivatott orvosolni, hiszen a jó törvény az isteni renden alapult.¹⁰⁸

A késő középkori magyar nyelvű kódexirodalom létrejötte is jelentős részben a kor egyik ilyen reformmozgalmának köszönhető, a III.3. fejezetben is emlegetett, a szigorú szerzetesi életet helyreállítani kívánó obszerváns mozgalomnak. A szerzetesi élet megújítása átalakította a magyar kolduló rendi zárdák könyvkultúráját. Lázs Sándor ezt meggyőzően bizonyította a Nyulak szigeti domonkos apácák és a nürnbergi Szent Katalin zárda irodalmi anyagának párhuzamos elemzésével.¹⁰⁹ A rendi reform együtt járt a szabályok felelevenítésével s az azokat tartalmazó regulák, ordináriumok lefordításával, magyarázásával. Nem véletlen tehát, hogy az így fellendülő anyanyelvi irodalom első terméke egy regulafordítás, Szent Agoston regulájának és a rendi konstitúcióknak Váci Pál keze alól kikerült 1474-es fordítása, a *Birk-kódex*.¹¹⁰ Ez a megreformált Nyulak szigeti apácaközösség számára készített szöveg korántsem az egyetlen ilyen szerzetesi életmódot szabályozó írás a kódexekben. A hivatalos rendi regulák mellett több más, gyakran regulának nevezett, Lázs által normaszöveggént definiált életszabály is forgalomban volt, amelyek a novíciák oktatására, valamint az idősebb rendtagok hivatástudatának erősítésére szolgáltak.¹¹¹ Az előző fejezetben, a kódexirodalom meditációinak, meditációs gyakorlatának vizsgálata során már jeleztem, hogy egész csoport olyan mű fejezeteit fordították le az apácák számára közösségi vagy magánolvasmányul, amelyeket Pusck Ödön ugyan az elmélkedések között tárgyalt, funkciójukat tekintve azonban elsősorban normatív szövegek, életszabályok, amelyek jelentőségét a szerzetesi életformát élő, eredeti olvasóközönség számára nem lehet eléggé hangsúlyozni. Amint Lázs írja: „Ezek nem törvényerejű szövegek voltak, [...] hiszen nem approbálta őket a szentszék, nem minősültek egy szerzetesrend életszabályainak. Mégis rendkívül fon-

¹⁰⁸ „The imagined ‘reformations’ in the fifteenth century often turned on improving, enforcing, or restoring law, perceiving law as proffering remedies to the religious and moral and social dilemmas of their day. On the conceptual plane, or in the mental imaginary if you prefer, good law rested ultimately on divine order, and so people could turn to it with a certain redemptive hopefulness as finally authoritative.” – John Van ENGEN, *Multiple Options: The World of the Fifteenth-Century Church*, Church History 77:2(June 2008), 272.

¹⁰⁹ LÁZS, *A Nyulak szigeti...*, i. m.; Uő, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m.

¹¹⁰ Váci Pál tevékenységéről lásd: LÁZS, *Szent Ágoston regulájának...*, i. m. A kézirat sajátosságairól, s főként a felolvasást segítő jelrendszerről lásd: Uő, *A Birk-kódex keletkezése...*, i. m.

¹¹¹ E szövegcsopotról lásd: Uő, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 175–189.

tosak voltak a nővérek számára, a közös szerzetesi hagyományhoz való kapcsolódást jelentették.”¹¹²

Irodalomtörténet-írásunk sokáig meglehetősen leértékelte, az irodalom peremvidékére szorította a regulát mint szövegtípust. Jellemző e tekintetben az akadémiai irodalomtörténet fenntebb már bővebben is idézett megállapítása:

Volt [...] ennek a kései kolostori irodalmiságnak egy egészen szűk, kizárólag az egyes rendek belügyének számító ága is, egy afféle szigorúan hivatalos irodalom, mely az irodalomtörténetben már inkább csak regisztrálást, mint érdemi tárgyalást igényel. Elsősorban a regulák, vagyis a szerzetesi szabályok tartoznak ide, melyeknek e kritikus évtizedekben megnőtt a becsületük.¹¹³

Természetesen egy ilyen kijelentés a modern kor szépirodalomfogalma felől fogalmazódik meg, hiszen ezek a normatív szövegek, amelyek a szerzetesi élet, a szerzetesi közösség középpontjában álltak, jóval túlmentek a tanítás határán is, szabályoztak, előírtak, törvényként működtek, s a szórakoztatás, öncélúság a lehető legtávolabb állt tőlük. Ha viszont egy tág irodalomfogalom felől közelítünk e művekhez, s arra vagyunk kíváncsiak, milyen szövegek álltak a késő középkori írók és olvasók érdeklődésének középpontjában, azaz milyen szövegeket olvastak, másoltak, fordítottak, imitáltak, azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy a regulák a kor irodalmi életének nem marginális, hanem centrális szereplői voltak.

A hivatalos rendi regula ismerete minden egyes szerzetesnek, apácának kötelessége volt, ezért annak felolvasása, magyarázata az egyes közösségek életének állandó mozzanatát képezte. Egy olyan szöveg, amelyet heente felolvastak, magyaráztak, elengedhetetlenül hatást gyakorolt nemcsak a fráterek, nővérek életére, szemléletmódjára, hanem lelkiiségére, irodalmi tevékenységére is. Egy-egy rend regulája nagy vonalakban meghatározta nemcsak a szerzetesek életcélját, napirendjét, hanem spiritualitását is. Így például a nyugati típusú szerzetesség legnagyobb hatású ilyen műve, Szent Benedek regulája szabályozta a kolostorlakók és az apát szerepét, vagyoni állapotukat, napirendjüket, munkájukat, étkezésüket, a külvilághoz való viszonyukat, valamint az imádkozás és istentisztelet módját, rendjét. Az ennél rövidebb és tömörebb Szent Ágoston-i regula egy-egy kisebb fejezetet szentel a közösségi élet céljának és alapjának, az imádságnak, a mértékletességnek és önmegtartóztatásnak, a szüzesség megőrzésének (az ellenkező neműekhez való viszony) és a vétkező testvé-

¹¹² *Uo.*, 175.

¹¹³ *A magyar irodalom története*, I, i. m., 136.

rek megintésének, az anyagi javak szükségletek szerinti elosztásának, a közösség előtti bűnvallás, penitencia módjának, az előljáró hatáskörének és feladatának, valamint a regula betartásának.

Ez a Nyulak szigeti dominikánák számára magyarra fordított szöveg több, azok olvasmányaira és kegyességi gyakorlatára vonatkozó előírást is tartalmaz. Rendelkezik a regula központi szerepéről a nővérek életében és heti felolvasásáról is:

Hogy kedig ez könyvecskében, miképpen egy tükörben, magatokat megláthassátok, hogy feledékenység miá valamit el ne múljatok, egyszer hétben nektek megolvastassék. És hol magatokat lelenditek, ami írván vagyon, hogy megtöttétek, adjatok hálát Úristennek, ki minden jónak adója, osztója, holott kedig valakitek látandja, hogy nála valami ezekben vétek/nem lezend,¹¹⁴ bánkódjék az elmúltról, óggya magát jövődőtől, Istent...¹¹⁵

E fordítás azért volt szükséges, hogy a latinul nem elég jól tudó, de az obszervancia szellemében a szabályzatot szigorúan betartani kívánó apácák a könyvecske tanítását igazán elsajátíthassák, s követni tudják. A szöveg egy másik instrukciójának köszönhető a magyar kódexirodalom jónéhány darabja. Ez az étkezés alatti felolvasást rendeli el, amit az obszerváns kolostorokban anyanyelven lehetett végezni:¹¹⁶ „Mikort asztalhoz mentek, mígnem onnan felkeltek, azmit nektek szokás szerént olvasnak bégés nélkül és vetekedés nélkül hallgassátok, hogy ne csak szátok egyen étket, de még filetek es bevegye, hallgassa Istennek ígését.”¹¹⁷ Bizonyára ilyen, a szigeti közösség előtti felolvasásra készült például a legendákat, prédikációkat tartalmazó *Cornides-kódex*, vagy a rendalapító életét bemutató *Domonkos-kódex*.¹¹⁸ A regula egy másik passzusa az egyéni olvasásra

¹¹⁴ A szöveg fölé írt szó, az eredeti sincs áthúzva.

¹¹⁵ *Birk-kódex*, i. m., 2b, 38–45. – A *Patrologia latina* kiadásából (PL 33, 958) átvett latin szöveg a kódexkiadásban a magyarral párhuzamosan, az áttellessen oldalon olvasható: „Ut autem in hoc libello tanquam in speculo vos possitis inspicere, ne per oblivionem aliquid negligatis, semel in septimana vobis legatur: et ubi vos inveneritis ea quae scripta sunt facientes, agite gratias Domino bonorum omnium largitori; ubi autem sibi quaecumque vestrum videt deesse aliquid, doleat de praeterito, caveat de futuro, orans ut ei debitum dimittatur et in tentationem non inducatur.”

¹¹⁶ Erről lásd: LÁZS, *A Nyulak szigeti...*, i. m., 130–132, illetve UŐ, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 128–137.

¹¹⁷ *Birk-kódex*, i. m., 1b, 9–12. – „Cum acceditis ad mensam, donec inde surgatis, quod vobis secundum consuetudinem legitur, sine tumultu et contentionibus audite: nec solae vobis fauces sumant cibum, sed et aures percipiant Dei verbum.”

¹¹⁸ Lázs monográfiájában a német párhuzam alapján a tárgyalt szövegtípusok mindegyike, s gyakran az egyes szövegek kapcsán is érveket hoz fel amellest, hogy közösségi vagy magánolvasmányul szolgálhattak. – LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m.

kiadott könyvek kölcsönzési rendjét szabályozza: „kenyveket minden napon egy bizony órában kérjenek, üdő kivel, kik kérendik nekik ne adasék/vehessék.”¹¹⁹

A lelki életről és a kegyességi praxisról tömörsége miatt kevés szó esik e szabályzatban. A kötelező imaórákról szólva azonban a magányos imádkozás lehetősége is felmerül, emiatt szükséges, hogy az *oratorium*-ban zavartalan nyugalom legyen:

Imádságot tegyetek megszerzett idéken és órákon. In oratorio, imádó helyen/az egyházban¹²⁰ senki egyebet ne mielkedjék, hanem azt, azmere alkották, honnan nevet es vett. Hogyha valakik megszerzett óra kívől, midőn ürességek lejend, imádkozni akarnak, ne legyenek bolgatól... nekik bántól.¹²¹

Az imádkozás módjával kapcsolatosan csupán annak átélésére figyelmeztet a szöveg: „Zsoltárral és egyéb énekléssel mikort Istent imádjátok, az forogjon ti szívetekben, mit mondotok szátokkal.”¹²²

A *Birk-kódex*ben nem esik szó misztikáról, azonban a rendek hivatalos regulája mellett (a ferences regula korabeli magyar fordításáról nem tudunk) több olyan szabályzatot, életvezetési tanácsadót fordítottak le a magyar apácák számára, amelyek hasznos közösségi vagy magánolvasmányként kiegészíthették az előbbieket, s ezek, mint már az előző fejezetben láttuk, sokkal részletesebbek lévén, szót ejtettek Isten jelenlétének közvetlen megtapasztalásáról. Néhány ilyen útmutató kifejezetten a novíciások/novíciák számára készült, őket kívánta bevezetni a rendi életbe.

Az egyik, szintén a Nyulak szigeti domonkos apácák számára lemásolt normatív szöveg a *Virginia-kódex*ben olvasható. Ez a Szent Jeromosnak tulajdonított *Regula monachorum* egyes fejezeteinek (az eredeti 41 fejezetből 21) dominikánákra alkalmazott, a kódex végén mondat közepén megszakadó fordítása¹²³ *Szent apácáknak életekre röviden való regula, melyet bódogságos Szent Hieronimus doktor írt az szíznék, kinek neve va-*

¹¹⁹ Az utolsó szót a szöveg fölé írták, az eredeti sincs áthúzva. – *Uo.*, 2a, 25–26. – „Codices certa hora singulis diebus petantur; extra horam quae petiverint non accipiant.”

¹²⁰ A szöveg fölé írt szó, az eredeti sincs áthúzva.

¹²¹ *Uo.*, 1a, 39–43. – „Orationibus instate horis et temporibus constitutis. In oratorio nemo aliquid agat, nisi ad quod est factum, unde et nomen accepit; ut si aliquae etiam praeter horas constitutas si eis vacat, orare voluerint, non eis sint impedimento, quae ibi aliquid agere voluerint.”

¹²² *Uo.*, 1b, 1–2. – „Psalmis et hymnis cum oratis Deum, hoc versetur in corde quod proferatur in voce...”

¹²³ A latin és a magyar szöveg viszonyáról, valamint a kódex rendi hovatartozásáról lásd: TIMÁR Kálmán, *Kódexeink...*, i. m., 264–267.

la *Eustochium*, és az több szízeknek Betlehem mellett egyemben lakóknak címmel.¹²⁴ A helyenként rövidített vagy összevont fejezetek elsősorban a közösségi élet alapvető törvényeit (az apácák között legyen felebaráti szeretet és egység, legyenek alázatosak és engedelmesek) tárgyalják, hangsúlyozva az anyagi javaktól való eltávolodást (a rendtagoknak ne legyen magántulajdonuk, a kolostorba lépőket ne vagyonuk alapján válogassák, ne kívánjanak drága világi ruhákat). Megszabják a priorissza jogait és feladatait, valamint a kolostorbeliektől a közösségen belül (pl. hallgatás) és a külvilággal (főleg férfiakkal) való érintkezésben elvárt magatartást.

Témánk szempontjából a 12. *capitulum*¹²⁵ a legizgalmasabb, ugyanis ez *Az isteni gondolatnak édességéről* szól, s a misztikus elragadtatásról, a *contemplatio* ritka pillanatairól esik szó benne. A fejezet a kolostori életforma dicséretével és ajánlásával indul. A szent szövegek olvasása (*lectio*), a karimádság (*oratio*), a szentek példája fölötti elmélkedés (*meditatio*), és példájuk követése elvonják a szerzetesnők figyelmét a világi gondoktól, és felvértezik őket az ördög kísértései ellen.

Annakokáér csak az leányok és asszonyok, az én Uramnak jegyesi, benn lakozók semmit ne érezjenek, hanem csak az kegyes Jézust. Ez paradicsomot csak ő magok bírják, holott édes és vigasságos nyugodammal az megmondhatatlan **Szentháromságot nézzék az szent írásokban**, az anygali karok között legyenek, az ő édes éneklési közé elegyüljenek az egyházban énekelvén az isteni titkokat. Taniha meg elmét az szent pátriárkáknek és az régi szent atyáknek engedelmessége. **Az szent prófétáknak imádsági édes gondolattal az szívet felgerjesszék az megígért bódogságra**. Az apastali tanítások az hitnek minden szentségét megnyissák. Az evangyéliomok mindenkor mint az tükör kezekben tartassanak. Az szent mártírok ez világnak minden háborúságit és ez habos tengernek ő fergetegit az ördögi minden csalárdságival és ördögöknek megbántásit tanihannák megnyomódni. **Az konfessoroknak drágalátos ájtatossága az isteni szüntelen gondolatra kívánságinkat kíszerítse**. Az regula szerént való életre megtanóhon az barátoknak csodálatos nyájassága. Megtörni az asszonyállatnak természetének minden gyarlóságát és az szent szüzességnek fogadását megtartani drágalátos szüzeknek Szüze mind az több szüzekkel mindenkoron megtanóhon.¹²⁶

¹²⁴ *Virginia-kódex, i. m.*, 121–150.

¹²⁵ A magyar szöveg a latin mű két fejezetéből készült, a *De dulcedine contemplationis erga divina* és a *De clausura domus* címűekből.

¹²⁶ *Virginia-kódex, i. m.*, 141–142. (Kiemelések tölem: K. Á.) – A latin szöveg: „Solae idcirco filiae et dominae meae, sponsae Domini mei intus manentes nihil sentiant, nisi pium Jesum: hunc paradysum solae possideant, ubi dulci et jucunda quiete ineffabilem Trinitatem intueatur in sacris litteris: choris intersint angelicis: dulcibus eorum melodiis misceantur

Ez az életmód, illetve ezek a kegyességi gyakorlatok még csak előkészületet jelentenek az Isten színéről színre látására, a megígért mennyei boldogságra, felkeltik a szemlélődés iránti vágyat, s ez megkönnyíti, sőt gyönyörűségessé teszi a szerzetesi élet szigorát:

Az angyali karokban, itt tanuljátok szenteknek társasági között lennetek, hogy azután az testnek kimúlásakoron tielőtökben mind esmérőinek vígak és örölvén előtökbe fussanak. Ha így teendetek, semmi tinektek édesb, semmi örvendetesb, mint ez ily vendégségben lennetek, ez ily nemes étkekkel megelégtettetnek, melyeket, ha egyszer megkóstolandotok, mind ez földön valók keserűknek láttatnak. Bizony azkoron az klastromnak be-rekesztése, kit megunnak az búdosó és eltévedett elméjük, nektek igen nagy dicsőségnek kezd láttatnia.¹²⁷

Végül a mennyei gyönyörűség előérzetének, megízlelésének kívánatos és édes voltát a szerző saját állítólagos misztikus tapasztalataira hivatkozva erősíti meg:

Azért az bizonságvőtt vénnek, ájtatosan nektek tanácsadónak, higgyetek, jó leányim. Ha egyszer megkóstoltátok, mely édes az Úristen, kihez járulván ezt meghallhatjátok őtöle: Jöjjetek el, és minden jót mutatok tinektek. És akoron olyakat mutat nektek, melyeket senkik, hanem csak az megszokott lelkek esmérnek. Tudom, mit szólok, szerelmes leányim. Mert hogy az én bolondságomat szóljam, **én, emberke, elvetett és hitvánság, Istennek ő házában még ez testben éltemben gyakorta az angyaloknak kariban voltam, ez testiekben semmit nem érvén sok hetecaka az isteni látásnak nézésétől sok napoknak időjének utána, jövendőnek tudója, az testben bocsáttatván sírok vala.** Mely

tur, divina in Ecclesia concinendo mysteria. Informet mentem sanctorum patriarcharum et patrum antiquorum obedientia. Prophetarum oracula dulci meditatione cor accendant ad promissa felicia. Apostolica documenta fidei cuncta detegant sacramenta.

Evangeliorumque codex semper ut speculum teneatur in manibus. Martyres sancti, cuncta saeculi adversa, et tempestates hujus maris procellosi cum omnibus diabolicis versutiis, et infestationes daemonum doceant conculcare. Confessorum pretiosa devotio, ad divinorum contemplationem assiduum affectus astringat. Regularem vitam instruat sanctorum monachorum mira conversatio. Frangere omnem sexus mollitiem et sanctae virgininitatis servare propositum, pretiosissima Virgo virginum cum caeteris virginibus sacris semper edoceat.” – PL 30, 426C–427A.

¹²⁷ *Virginia-kódex, i. m.*, 142–143. – A latin szöveg: „Angelicis choris, sanctorum societatis, hic studeatis interesse: ut postmodum in corporis exitu, vobis gaudentes et laeti tanquam notis occurrant. Si sic feceritis, nihil vobis dulcius: nihil jucundius quam his interesse conviviis, his pabulis saturari: quibus semel degustatis, terrena omnia amara cernuntur. Vere tunc clausura coenobii, cujus taedet mentes vagabundas et devias, vobis pro summa deputabitur gloria: et reputabitur exire limites monasterii esse necesse potius mori.” – PL 30, 427A–B.

bódogságom vala ott laktomban, mely mondhatatlan gyönyöröséget érzek vala, bizonyságom az Szentháromság, kit látok vala, nem tudom menémű látással. Tanúbizonyok az szent angyalok, kik jelen valának. Bizonyságom az én lelki esméretem, ki ilyen nagy jókkal gyönyörködik vala. Az ilyen nagy isteni édeskedésre kívánkozni nem tehet az szű, ki ez velági szorgalmatosságokval rakva, de szükség, hogy ez velágnak meghaljon, és csak Istennek az szent gondolatoknak miatta és kívánságinak miatta szerkezzék.¹²⁸

Még a testi lét állapotában megtapasztalni a menyeeiket, kiszakadni a testi érzékek kötelékéből azonban csak keveseknek, a gyakorlott lelkeknek adatik meg, sugallja a szöveg. Az ilyen élmények megszerzéséhez hosszas előgyakorlat kell, illet „csak az megszokott lelkek esmérnek.” Az a tény, hogy itt a feltételezett beszélő, az állítólagos szerző, Jeromos, egy teológiában, bibliaismeretben alaposan jártas szent és egyházdoktor, kissé tovább távolítja a hasonló élmények megtapasztalásának esélyét az átlagos apácaolvasótól. A latin szöveg következő fejezetéből ide csatolt figyelemztetés szintén a misztikus úton való előrehaladás fokozatosságára és előfeltételeire mutat rá. Csak a világ és a világi hívságok teljes elhagyása, a gondolatok megtisztítása és az Istenről való meditáció teremt egyáltalán esélyt az ilyen isteni édesség, a kontempláció elérésére.

IV.2.1. Clairvaux-i Szent Bernátnak tulajdonított életvezetési tanácsadók

Nem Jeromos az egyetlen egyházatya, neves teológus, akinek neve alatt ilyen normatív szöveget olvashattak a 15. század végi, 16. század eleji magyar apácák. A középkor egyik legjelentősebb misztikusát és teológusát, Clairvaux-i Szent Bernátot (1090–1153), akit többen az utolsó egy-

¹²⁸ *Virginia-kódex, i. m.*, 143–144. – „Experto itaque seni devote consulenti credite, filiae. Si semel gustastis quam dulcis est Dominus: ad quem accedentes poteritis ab eo illud audire: Venite, et ostendam vobis omne bonum: et tunc ostendet vobis talia qualia non nisi mentes assuetae norunt. Scio quid loquor, charissimae. Nam ut meam insipientiam loquar, ego homunculus sic abjectus, sic vilis in domo Domini, adhuc vivens in corpore angelorum saepe choris interfui: de corporeis per hebdomadas nihil sentiens, divinae visionis intuitu, post multorum forte dierum spatia, praescius futurorum, redditus corpori flebam. Quid ibi manens felicitatis habebam? quid inenarrabilis delectationis sentiebam? testis est ipsa Trinitatis quam cernebam, nescio quo intuitu. Testes sunt et ipsi beati spiritus, qui aderant. Testis est enim conscientia mea: qui tantis bonis ipse fruebar, quot et qualia nescit proferre mollities corporis mei.

Caput XXVII. De clausura domus.

Non potest ed tantae contemplationis dulcedinem cor saecularibus plenum negotiis aspirare; sed oportet ut saeculo moriatur, et soli Deo per tantas meditationes et desideria superius inhaereat.” – PL 30, 427C–D.

háziatyának neveznek,¹²⁹ több hasonló életszabály nevezi meg szerzőként. Mielőtt azonban ezekre rátérnénk, érdemes pár szót ejteni Bernát misztikájáról, hiszen ez a késő középkor spiritualitására, s így a monográfiában vizsgált szövegekre maradandó hatást gyakorolt.

IV.2.1.1. Bernát misztikája

Bernát misztikájának teljes bemutatására itt nem vállalkoznék, ez még a misztikatörténészek számára sem könnyű feladat, tekintve a ciszterci apát életművének nagyságát, összetett, teológiai jól megalapozott rendszerét, amely sokszor fokozottan biblikus-költői nyelven s emelkedett stílusban szólal meg. Étienne Gilson, akinek a szent misztikus teológiájáról írott, először 1934-ben publikált műve mindmáig talán a legalaposabb e területen, kiemeli, hogy e misztikus tanításra egyszerre jellemző az eredetiség és a hagyománykövetés: különböző teológiai tanítások eredeti szintézisét teremti meg, de úgy, hogy mindenik felhasznált elem megőrzi saját szerkezetét és eredetének nyilvánvaló jeleit.¹³⁰ A következőkben a bernáti rendszer azon vonásait emelem ki, amelyek a későbbi misztikusok, illetve a késő középkori devocionális gyakorlat felől fontosaknak látszanak. A misztikus teológia átszövi a ciszterci apát egész életművét, de talán az *Énekek énekéről* készített beszéd sorozatból (*Sermones super Cantica Cantorum*)¹³¹ és az Isten szeretetéről szóló traktátusból (*Liber de diligendo Deo*)¹³² rajzolódik ki legvilágosabban.

A bibliai *Énekek éneke* a középkori szerzetesi teológia egyik gyakran értelmezett szövege volt.¹³³ Különösen Bernát korában, a 12. századi kolostori irodalomban nőtt meg a népszerűsége a Menyasszony és Vőlegény egymást kereső drámáját a lélek istenkereséséeként, Istenre irányuló, s vég-

¹²⁹ LECLERCQ, *The Love of Learning...*, i. m., 107.

¹³⁰ Étienne GILSON, *La théologie mystique de Saint Bernard*, Paris, Vrin, 1986⁵ (első kiadás 1934), 35.

¹³¹ BERNARDUS Claravalensis, *Sermones super Cantica canticorum = Sancti Bernardi opera*, rec. Jean LECLERCQ, Charles Hugh TALBOT, Henri M. ROCHAIS, Roma, Editiones Cistercienses, I–II, 1957.

¹³² Sanctus BERNARDUS, *Liber de diligendo Deo = Sancti Bernardi opera*, rec. Jean LECLERCQ, Charles Hugh TALBOT, Henri M. ROCHAIS, Roma, Editiones Cistercienses, III, 1963, 109–154. Magyar kiadása: Clairvaux-i Szent BERNÁT, *A kegyelemről és a szabad elhatározásról. Hogyan szeressük Isten?*, Bp., Paulus Hungarus – Kairosz, 2002, 139–216.

¹³³ E kommentárokról összefoglalóan lásd: E. Ann MATTER, *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Christian Tradition*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1990; Ann W. ASTELL, *The Song of the Songs in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1990.

ső kielégülést csak az üdvösségben találó vágyaként értelmező szövegmagyarzatoknak. Ezek az interpretációk tulajdonképpen az istenszeretetről szóló traktátusok.¹³⁴ Bernát 1135-ben elkezdett, és a halálával a 86. beszédnél abbamaradt prédiációsorozata e 12. századi szövegek egyik mintadarabja. Benne a ciszterci misztikus Órigenészre építve a salamoni ének Menyasszonyát és Vőlegényét a lélekkel és a Fiú Istennel¹³⁵ azonosítja. De mégis, forrásával ellentétben, nem az üdvözült, tökéletessé vált lélekkel, hanem, tropologikus értelmezési vonalon haladva, hallgatói, olvasói lelkével.

A *De diligendo Deo* Istennek az emberek iránti mértéktelen szeretetéből (ezt bizonyítja megtestesülése és a megváltás kegyelme) kiindulva az Isten iránti szeretet szükségességére mutat rá. Az ember azonban, mivel istenképiséget a bűnbeesés következtében nagyrészt elveszítette, képtelen közvetlenül a Teremtő felé fordulni szeretetével, a szeretetnek tehát különböző fokai vannak. Az első a testiségből fakadó önszeretetet, az *amor carnalis*. Ennek meghaladását a *necessitas*, a szükségletek kielégítésének vágya, valamint a világ uralására irányuló mohó vágyakozás (*cupiditas*) akadályozzák. A földi dolgok utáni vágyakozástól csak a teremtett világtól a Teremtő felé fordulva lehet szabadulni, s ennek módja a megtérés. Az önismeretből fakadó alázatosság és a bűnösség felismerése vezet el az embertársak iránti részvéthez és a felebaráti szeretethez, amely legyőzi a mohóságot. Az engedelmességnek is nagy szerepe van a tiszta szeretet felé való előrehaladásban. A gyakran gögbe torkolló saját akarat feladása az akarat közösségét eredményezi, ami a szeretet.

A testi szeretetet a spirituális szférához közelíti az ember Krisztus-szeretete (*carnalis amor Christi*). A testté lett Ige tapasztalati úton is megismerte az emberi állapot nyomorúságát, megmutatta az emberek iránti mérhetetlen szeretetét, példát adott a legnagyobb alázatosságra, s szenvedésével megnyerte azok szeretetét, akiket a megváltás útjára vezetett. A passióra – s ez Bernát szerint nem csupán a keresztút, de Krisztus egész földi élete¹³⁶ – emlékezés (*memoria*) előkészíti a későbbi jelenlétet (*praesentia*), ami az örök üdvösség színéről színre látásában valósul meg, vagy eb-

¹³⁴ LECLERCQ, *The Love of Learning...*, i. m., 84–85.

¹³⁵ Vö. „A vőlegény az Örök Ige, a *Verbum*, mint már Órigenésznél is, nem pedig – néhány későbbi szemléletmóddal ellentétben – úgyszólván történelmietlen, testben élő Krisztus. Az Ige lélek, s ezért a vele való egybekelés lélekbeli egyesülés. A jegyesi misztika alapvetően ebben különbözik a Krisztus-misztikától, amelynek alapja a megtestesült Fiú iránti szeretet, s a vele való egységet a szenvedés *conformitasán* keresztül igyekszik elérni.” – *Uo.*, 297–298.

¹³⁶ RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 263–264.

ben az életben az Ige látogatásaiban, a misztikus elragadtatás pillanataiban.¹³⁷ Annak ellenére, hogy Bernát kihagyhatatlannak tartja a lelki fejlődés ezen szakaszát, azt is hangsúlyozza, hogy ezen túl kell lépni. Meghaladása viszont nem azt jelenti, hogy egyszer s mindenkorra lezárul, hanem hogy a spirituális szeretet szintjéről is újra meg újra visszatér hozzá az ember, hiszen testi mivolta miatt nem szakadhat el végleg az *amor carnalis*-tól, aminek ez a legnemesebb formája.

Az *amor carnalis* az *amor spiritualis* követi, amikor az ember szeretete Isten felé fordul. Ennek első fázisa Istent önérdékből szeretni mindazért, amit adott, és a jóért, amit adhat. Ez az önös szeretet, amely módozatában az előző fokozathoz hasonlít, s csupán a helyes célzatában haladja meg azt, mégis továbblépés a megkezdett úton, hozzászoktatja a lelket Isten közelségéhez, s így megteremti az átmenetet a harmadik szakasz felé: Istent saját magáért szeretni. Bernát szerint ez a harmadik szakasz a leg-hosszabb, az ember földi élete során tartósan csak idáig érkezhetsz el. A negyedik szakaszt, a tiszta szeretetet, amikor az ember önmagát Isten miatt szereti, a földi életben csak kevesen érik el, s csupán rövid időre. Ez a rövid ideig tartó kilépés önmagunkból az extázis (*excessus*), a misztikus elragadtatás, amiben csak a kevés kiválasztottak részesülnek. A szeretet negyedik fokának ezen pillanatnyi megvalósulása tiszta érzés (*affectus*), amikor az ész uralma megszűnik; a számítás és félelem helyét az Istennel való közösség érzése és a bizalom (*fiducia*) foglalja el, hiszen a jutalom és büntetés gondolata egyaránt idegen a teljes szeretet érzésétől.¹³⁸

Az emberi természettel azonban nem egyeztethető össze a testből való hosszabb kilépés, s a felebarátok iránti kötelezettségek sem engedik a távolmaradást a mindennapi feladatoktól. E misztikus teológia szerint a földi életben nem a tiszta szeretet (*amor purus*) a tartós állapot, hanem a misztikus egyesülés rövid és előre nem látható pillanatai által megszakított epekedő vágyakozás, állandó hullámmás a két állapot között (*vicissitudo*).¹³⁹

A végleges átmenet a tiszta szeretet állapotába Bernát szerint csak a feltámadás után valósulhat meg, hiszen mindaddig az emberi lélek nem szűnik meg a testre irányulni, még a halál utáni dicsőségben is vágyakozik utána, s csak miután azt megdicsőült formában visszakapja, képes önmagától teljesen megszabadulni, s átáradni Isten akaratába. A feltámadás

¹³⁷ GILSON, *i. m.*, 104.

¹³⁸ *Uo.*, 167–169.

¹³⁹ *Uo.*, 166–167.

után viszont megvalósul a teljes egység. Az ember azonban lényegileg még ekkor sem olvad fel Istenben, megőrzi saját szubsztanciáját.

A ciszterci misztikus szeretettanában fontos helyet tölt be Krisztus megtestesülése, földi életútja. De ugyanilyen fontos a krisztológiai elem egész teológiájában. Kurt Ruh szerint a gondolat, hogy a megtestesült Krisztuson keresztül juthatni el Istenhez, Clairvaux-i Bernáttól eredeztethető. Annak az új típusú vallásosságnak, amely a kolduló rendek közvetítésével a laikusokhoz is eljutott, s a késő középkorra meghatározóvá vált, ez a középpontja.¹⁴⁰

Giles Constable az *imitatio Christi* történetét felvázoló kitűnő tanulmányában kifejti, hogy amíg a késő középkorban egyesek számára Krisztus követése a keresztényi életmódot jelentette, mások a Megváltó szenvedéseivel való azonosulást asszociálták hozzá.¹⁴¹ A korban sok vitát okozó stigmák csak külső jelei voltak annak a Krisztus iránti kegyességnek, amely osztozni kívánt szenvedéseiben. Ez a spiritualitás a Jézus sebeivel, vérével,¹⁴² szívével, szenvedésének eszközeivel kapcsolatos, a 12–13. században keletkezett, de a késő középkorban szintén népszerű szertartásokban és devóciós gyakorlatokban is megnyilvánult.¹⁴³ Az Úrfelmutatás, az eucharisztia jelentőségének növekedése,¹⁴⁴ a keresztút-áhitatosság, a vezeklő önostorozás és a zarándoklatok, valamint a húsvéti passiójátékok Krisztus szenvedéseire irányították a figyelmet.¹⁴⁵ Ennek a lelkiességnek a népszerűsítésében óriási szerepe volt a képzőművészeteknek, amint azt a passió vizuális reprezentációjáról szóló V.4. fejezetben is látni fogjuk. Ezek a témák, mint az az V. fejezetből kiderül, a magyar kódexirodalom szövegeit is áthatják.

Bár Szent Bernát teológiája ennek az új típusú vallásosságnak egyik kiindulópontja, műveiben a keresztút és a keresztthalál konkrét felidézése ritka. A szenvedő Krisztus iránti *compassio*, valamint *imitatio passionis* is

¹⁴⁰ RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 262–263.

¹⁴¹ GILES CONSTABLE, *The Ideal of the Imitation of Christ* = G. C., *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 218.

¹⁴² A szent vér kultuszáról lásd: CAROLINE WALKER BYNUM, *Wonderful Blood: Theology and Practice in Late Medieval Northern Germany and Beyond*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007.

¹⁴³ CONSTABLE, *The Ideal of the Imitation...*, i. m., 225.

¹⁴⁴ Az eucharisztia és Krisztus szenvedésének a kor vallásos szimbólumaiban tetten érhető összefüggéséről lásd: MIRI RUBIN az eucharisztia késő középkori kultúrában elfoglalt helyéről szóló könyvének *Christ's Suffering Humanity* című alfejezetét: MIRI RUBIN, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 302–316.

¹⁴⁵ CONSTABLE, i. m., 228.

alig bukkannak fel.¹⁴⁶ Ennek ellenére őt szokták a passióelmélkedés és a szenvedésközpontú vallásosság atyjának tekinteni. Ez annak a számos neki tulajdonított, széles körben hagyományozódott s népnyelvekre is lefordított szövegnek köszönhető, amelyek ilyen témákat tárgyaltak, például: *Expositio super Evangelium in coena Domini*, *Liber de passione Christi et doloribus et planctibus matris ejus*, *Sermo de vita et passione Domini*, *Meditatio in passionem et resurrectionem Domini*, *Lamentatio in passionem Christi*, *Meditatione passionis Christi per septem diei horas*, *Stimulus amoris*, *Jubilus rhythmicus de nomine Jesu*, *Rhythmica oratio ad unum quodlibet membrorum Christi patientis et a cruce pendentis*.¹⁴⁷ Kurt Ruh Etienne Gilsonra is alapozva, hangsúlyozza:

Mindez azonban nem jelenti, hogy Bernátot ne tekinthetnénk a passió köré szerveződő középkori vallásosság voltaképpeni megalapítójának. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a passióról szóló művek Pszeudo-Bernát-corpora egyáltalán nem jöhetett volna létre a Bernát által kifejtett, különösen eleven és tartós hatású szempontok nélkül.¹⁴⁸

Thomas H. Bestul a középkori latin nyelvű passiószövegekről szóló könyvének bevezetőjében az ilyen jellegű szerzőtulajdonításokkal kapcsolatosan hangsúlyozza: nem az számított meghatározónak, hogy egy adott művet a clairvaux-i apát írt-e, hanem az a feltételezés, hogy akár ő is írhatta volna. Mindezt a mienktől lényegesen különböző középkori szerzőfogalom tette lehetővé, illetve az a tendencia, amelynek megfelelően a devocionális szövegek gyakran kikerültek történeti kontextusukból és időtlenné váltak.¹⁴⁹ Alastair J. Minnis a szerzőség késő középkori elméletéről szóló könyvében rámutat: egy „modern” mű „régí”, elismert szerzőnek tulajdonítása a múlt kiemelt tiszteletének jele.¹⁵⁰ (Nem véletlen, hogy a késő középkorban, amikor a Pszeudo-Bernát művek talán legelterjedtebbek voltak, a 12. századi lelkeségi szerzők általában nagy népszerűségnek örvendtek.¹⁵¹) A kegyességi szövegek esetében az ilyen téves attribúciók bevett gyakorlatnak számítottak. Nem pusztán a művek presztízsének

¹⁴⁶ RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 271–272.

¹⁴⁷ RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 272–274.

¹⁴⁸ *Uo.*, 273–274.

¹⁴⁹ Thomas BESTUL, *Texts of the Passion: Latin Devotional Literature and Medieval Society*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1996, 15–16.

¹⁵⁰ A. J. MINNIS, *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Aldershot, Wildwood House, 1988, 9.

¹⁵¹ Giles CONSTABLE, *The Popularity of Twelfth-Century Spiritual Writers in the Late Middle Ages = Renaissance Studies in Honor of Hans Baron*, eds. Anthony MOLHO, John A. TEDESCHI, Florence, G. C. Sansoni Editore, 1970, 3–28.

emelését célzó stratégiáról volt itt szó; ezek a szerzőtulajdonítások kiépitették, fenntartották, és terjesztették a mintaszerű lelkeségi szerzők (Ágoston, Bernát, Bonaventura) tisztelet által egyéforrasztott „szövegközösséget”.¹⁵² A téves attribúció így több pusztá javítandó filológiai hibánál, részévé válik a szövegnek, hozzákapcsolva azt egy, az olvasóközönség számára értékesként felmutatott spirituális hagyományhoz, sőt egyes kegyességi elemeket fel is erősíthet a műben. Giles Constable a középkori hamisítással és plágiummal foglalkozó tanulmányában hasonló megállapításokat tesz. Ő fontos kordokumentumoknak tekinti ezeket, hangsúlyozva, hogy e hamisításokkal és plágiumokkal kapcsolatban nem az a legfontosabb, hogy kinek a művei, vagy hogy hogyan fedezték fel őket, hanem az, hogy miért hozták őket létre, és ha sikeresek voltak, miért fogadták el őket.¹⁵³

IV.2.1.2. *Augsburgi Dávid Formula novitioruma mint Bernát-mű a Horvát-kódexben*

A magyar kódexirodalom egyik legnépszerűbb *auctora* Clairvaux-i Szent Bernát. Neve számtalanszor előfordul a prédikációk, traktátusok hivatkozásai között. A passiószövegekbe különösen sok idézet került bele az imént emlegetett, neki tulajdonított művekből, igaz, nem közvetlenül a magyar kompilátorok, hanem a latin források szerzőinek jóvoltából. Viszont a magyar kódexek több, más témájú szövege őt jelöli meg szerzőnek. A *Lobkowicz-kódex*, s valószínűleg a *Debreceni Kódex* is, neki tulajdonítva hozza a *De imitatione Christi* részleteit, s néhány imádság szintén az ő neve alatt terjedt. Azonban egyetlen autentikus Bernát-mű korabeli magyar fordításáról sincs tudomásunk, legkevésbé az imént szóba került misztikus munkákéről. Viszont a gyakran neki tulajdonított életszabályok közül kettőből is fordítottak magyarra részleteket.

Ezek egyike a *Horvát-kódexben* olvasható *Kezdetnek édes mézzel folyó, édes beszédő Szent Bernald doktornak mondási az szerzeteséletről* címfelirattal.¹⁵⁴ Forrása Augsburgi Dávid (†1272) *De exterioris et interioris hominis compositione* című munkája, amelyet, vagy amelynek első részét, gyakran *Formula novitiorum*-ként is emlegetik.¹⁵⁵ A szerző a regens-

¹⁵² *Uo.*, 16.

¹⁵³ Giles CONSTABLE, *Forgery and Plagiarism in the Middle Ages* = G. C., *Culture and Spirituality in Medieval Europe*, Aldershot, U.K., Variorum, 1996, 1–2.

¹⁵⁴ *Horvát-kódex*, i. m., 243–290.

¹⁵⁵ A mű quaracchii kiadása nem volt számomra hozzáférhető, ezért a *Patrologia latina* Bernát művei közé felvett szövegrészletét és Dávid műveinek 16. századi, Augsburgban megjelent nyomtatott változatát használtam: [Pseudo-]Bernardus, *Opusculum in hæc ver-*

burgi ferences rendház novíciusmestere volt az 1240-es években, s e művét a regensburgi kolostorban és a strasbourgi rendtartomány más konventjeiben élő új rendtagok és fiatal szerzetesek számára állította össze útmutatóul a szerzetesi élethez.¹⁵⁶ Kurt Ruh szerint: „David nem misztikus, azaz nem részesült misztikus tapasztalatokban, de látomásai és audíciói sem voltak. De a St. Trudperter Hohelied után ő dolgozott ki elsőként misztikus teológiát, és vázolta fel a misztikus élet ismérveit.”¹⁵⁷

Az életvezetési tanácsadó három könyvből áll: *Formula de compositione hominis exterioris ad novitios*, *Formula de interioris hominis reformatione ad proficientes* és *De septem processibus religiosorum*. Az első könyv két részből épül fel (*Formula novitiorum* és *Vingti passus de virtutibus*), ezek közül a második egyes kiadásokból hiányzik. A mű rengeteg (a 19. század végi kritikai kiadás szerint több mint 370) kéziratban s számos nyomtatott kiadásban is fennmaradt, ám a különböző redakciók nem mindig tartalmazzák az összes könyvet, s sokszor Bonaventurát vagy Bernátot nevezik meg szerzőként. Még 18. századi Bonaventura-összkiadásban is szerepel ez az útmutató, s az első könyv első részének rövidített változata *Opusculum in hæc verba: Ad quid venisti?* címmel bekerült a *Patrologia latina* Bernát-kötetébe, igaz, kétséges eredetüként.¹⁵⁸ Dávid szövegéből már a középkorban népnyelvi fordítások is készültek, ami jól mutatja sikerét.¹⁵⁹

A három könyvből álló munka egy három állapotra tagolódo lelki utat ír le. A kezdők számára összeállított tanácsok a test fegyelmezésével és a külső viselkedési szabályokkal, illetve fontosabb erényekkel és bűnökkel foglalkoznak. A második szakaszban már a belső ember a téma, a három lelki képesség, *memoria*, *intellectus* és *voluntas* megreformálásán keresztül az istenképesség helyreállítása a cél. A harmadik állapotban a lélek a

ba: *Ad quid venisti?* = PL 184, 1189A–1198C; DAVID DE AUGUSTA, *Pia & deuota opuscula*, Augusta Vindelicorum, Ioannes Praetorius, 1596.

¹⁵⁶ Bert ROEST, *Franciscan Literature of Religious Instruction before the Council of Trent*, Leiden – Boston, Brill, 2004 (Studies in the History of Christian Traditions, 117), 209–210; Comelius BOHL OFM, „A középszerű szerző dicsérete”: a hagyomány összegyűjtése, megelevenítése és továbbadása: Augsburgi Dávid és fő műve, a *De Compositione = A ferences lelkiség hatása...*, i. m., II, 629.

¹⁵⁷ RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 595.

¹⁵⁸ A szövegváltozatokról és kiadásokról lásd: ROEST, i. m., 211–212; BOHL, i. m., 630–631.

¹⁵⁹ Domenico PEZZINI, *David of Augsburg's Formula Novitiorum in Three English Translations = The Medieval Translator: Traduire au Moyen Age*, VI: Proceedings of the International Conference of Göttingen (22–25 July 1996), eds. Roger ELLIS, René TIXIER, Bernd WEITEMEIER, [Tournhout], Brepols, 1998, 232–253.

spirituális felemelkedés hét fokozatán (*fervor, labor, consolatio, tentatio, remedia, virtutes, sapientia*) keresztül haladva a tökéletességre törekszik.¹⁶⁰ (Ruh szerint igazából csak a legutolsó fokozat tartozik a misztika történetének körébe.)¹⁶¹ Ez a harmadik könyv részletes imádságelmélettel is segíti a lelki fejlődést.¹⁶²

Augsburgi Dávid ezen munkája gazdag spirituális hagyományt gyűjt magába. Az egyházatyáktól Szent Bernátig és Saint Thierry-i Vilmosig terjed azoknak a jelentős lelkiségi szerzőknek a sora, akiknek hatása kimutatható szövegében.¹⁶³ Ezt a hagyományt sikeresen megeleveníti, majd továbbítja, amint ezt művének nagy elterjedtsége mutatja. Cornelius Bohl hangsúlyozza, hogy e regula nagy népszerűségnek örvendett mind a *devotio moderna*, mind az obszerváns mozgalom tagjai körében a szerző józan, gyakorlatias gondolkodásának, a lelki életben mutatott realizmusának köszönhetően, amely belső devócióval, lelki mélységgel párosul.¹⁶⁴

Dávid nem külön csoportoknak szóló marginális témákat vagy korfüggő kérdéseket tárgyal. Ami foglalkoztatja, az olyan elemi, hogy – csupán csekély igazítással – különböző korok és helyzetek lelki embereit egyformán megszólítja. Dávid tehát a lelki élet gyakorlatának időtlen alapját érinti meg. Nem annak ellenére, hanem éppen azért volt sikeres, mert hagyományos volt a szó tulajdonképpeni értelmében.¹⁶⁵

Azok alapján, amit az eddigiekben elmondtunk a 15–16. század anyanyelvű apácairodalmának misztikához való viszonyáról, könnyű észrevenni, miért lehetett ez a mértéktartó, alacsonyról induló, fokozatos lelki fejlődést körvonalazó, misztikus tartalmakat alig érintő munka annyira sikeres a korban, hogy beválogatták a magyar kódexirodalomba.

A *Horvát-kódex* Szent Bernát neve alatt szereplő regulája a mű első könyvéből fordít meglehetősen pontosan. A latin és a magyar szöveg kapcsolatával előbb Timár Kálmán,¹⁶⁶ újabban Boros Katalin¹⁶⁷ foglalkozott.

¹⁶⁰ RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 602.

¹⁶¹ *Uo.*, 603.

¹⁶² Dávid imádságelméletéről lásd: Bert ROEST, *The Discipline of the Heart: Pedagogies of Prayer in Medieval Franciscan Works of Religious Instruction = Franciscans at Prayer*, ed. Timothy J. JOHNSON, Leiden, Brill Academic, 2007 (The Medieval Franciscans, 4), 419–424, 546–548. A középkori imádságelméletekről általában lásd: Barbara H. JAYE, *Artes Orandi* = Marianne G. BRISCOE, B. H. J., *Artes Praedicandi and Artes Orandi*, Turnhout, Brepols, 1992 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 61), 79–117.

¹⁶³ BOHL, „A középszerű szerző dicsérete”..., i. m., 632–635.

¹⁶⁴ *Uo.*, 642–643.

¹⁶⁵ *Uo.*, 642.

¹⁶⁶ TIMÁR, *Adalékok kódexeink...*, i. m., 51–53.

A magyar szöveg kétharmada a Bernát-művek közé sorolt *Ad quid venisti?* anyagát tartalmazza, azonban a 26. fejezet közepétől, ahol az véget ér, a Dávid teljes szövegében szereplő hosszabb változatot látszik követni. Boros Katalin aprólékosan összevetve e kritikus fejezet magyar szövegét a *Patrologia*, valamint az általam is használt 1596-os Dávid-kiadás latinjával így következtet:

A Horvát-kódex szerzetesi szabályzata 26. fejezetének mikrofilológiai vizsgálatából az összehasonlítás által kiderül, hogy hol az *Ad quid venisti?*, hol pedig a *Formula novitiorum* korunkban elérhető változata tükrözi a kódex szövegéhez hűbb, eredetibb latin variánst, még ha Timár egyértelmű is a forrás megnevezésében; megállapításai tehát még árnyalhatók lennének. Továbbá láthatjuk azt is, hogy a regula szövege nem ragaszkodik mindenhol precízen a latinokhoz.¹⁶⁸

Boros egy másik tanulmányában arra is rámutat, hogy Dávid művének férfiak számára írt latinját a magyar kódex hogyan írja át nőkre.¹⁶⁹

Az így létrejött magyar szöveg a szerzetesi kötelelességeket, a rendtagnoktól elvárt magatartásformát részletező tanácsok, utasítások, életvezetési szabályok rövid fejezetekbe rendezett gyűjteménye. A szöveg nem említi a misztikus egyesülést, nagyrészt nem is a lelki élettel foglalkozik, hanem viselkedési szabályokat ad meg. Leírja, milyen testtartás, gesztusok, arckifejezés, beszédmodor illenek a kolostorok lakóihoz; hogyan kell viselkedniük étkezéskor, a dormitoriumban, a kolostoron kívül; hogyan gyónjanak, zsolozsmáznak, énekeljenek stb. A lelki út felsőbb fokozatait tárgyaló könyvekből egyetlen fejezet sem szerepel itt.

A Krisztus példájának követését és a róla való elmélkedést tanácsoló huszonhatodik *capitulum* ugyan könnyen érinthetne misztikus témákat, ahogy például a IV.1. fejezetben emlegetett *De imitatione Christi*- és *De perfectione vitae ad sorores*-fordítások teszik, de nyilván a latin mű szerkezeti koncepciójából fakadóan erre itt nem kerül sor. A fejezet Krisztus példájának megszívlelésével indít:

Minden jószágodban és jó erkölcsökben mindenkoron elődbe vedyed vagy elődbe vessed temagadnak az fényességes vagy tisztaságos tökört és minden szentségnek tökéletesseges példáját, azaz az Isten Fiának életit és erkölcsét, ki ezért bocsáttaték mennyből nekünk megjelenni, hogy előt-

¹⁶⁷ BOROS Katalin, *A Horvát-kódex regulájának forrásaihoz = Speculum: Tanulmányok a hetvenéves Havas László tiszteletére*, szerk. TAKÁCS Levente, Debrecen, Debreceni Egyetem Klasszika-Filológia Tanszéke, 2009, 5–18.

¹⁶⁸ *Uo.*, 15–16.

¹⁶⁹ *Uó*, *A szövegahagyományozódás kérdései...*, i. m., 131–133.

tönk járna vagy menne jószagoknak ő útában vagy útain, és életnek törvényét és tanolságát adnája nekönk ő példájával, és megtanéjtana minket. Mert miképpen ő személyére vagyonk teremtven, ugyanó erkölcsének hasonlatosságára megépöljönk mi tehetségönk szerént mi, kik ő ábrázát bönnek miatta megfertéztettök vagy megszeplősöjtettök. Mert mennyével nagyobbban ötet valaki igyeközendik követni, attúl közelb leszen őhozzá az lakodalmban és hasonlatosb az dicsőségben és fényességben leszen őhozzá. Írjad meg azért te szívedben ő erkölcsit...¹⁷⁰

A Krisztus-követés célja tehát a bűn által megromgált istenképiség helyreállítása. Azonban ez, akárcsak az isteni jelenlét élvezése, csak az örök üdvösségben valósulhat majd meg. A szöveg a továbbiakban azt részletezi, miben kell az olvasónak az emberré lett Istent követnie. Jézus alázatos magaviseletét, mértékletes étkezését, szegényekkeli irgalmasságát, gazdaggal és szegénnyel egyforma bánásmódját, türelmét a nélkülözések elviselésében, szelíd és szemérmes viselkedését, valamint az asszonyok társaságának és a hiúságnak kerülését állítja példaként a közönség elé. Ezeknek az egyszerű, s főként a külső magatartásra vonatkozó krisztusi cselekedeteknek és vonásoknak az egész napot átszövő meditáció és *ruminatio* témáinak kell lenniük:

Ez ilyen dolgai az Krisztusnak készen legyenek te elmédben vagy emléközetödben, hogy minden beszédidben és mieldöketidben mindenkoron reá nézz úgymint példára igyeközvén, ölvén, fekövén, te ételedben, italodban, beszédödben, egyedöl avagy egyebekkel, mert ezekben inkább szeretöd ötet, és ő nyájasságának malasztját nyerhetöd és bátorságot, és minden jószágban lész tökölletösb. Ez legyen az te emléközetöd vagy gondolatod és te bölcességöd és te tanolásod, óröla mindenkoron gondolkodjál, és ez ő példája szerént magadat belöl és kívöl szerejzed, ki mendenekben mendenkoron alkolmason és tökölletössön magát viselé.¹⁷¹

¹⁷⁰ *Horvát-kódex, i. m., 272–273.* – A latin szöveg: „In omnibus virtutibus et bonis moribus, semper propone tibi illud praeclarissimum speculum sanctitatis, et perfectissimum exemplum: scilicet vitam et mortem Filii Dei et Domini nostri Jesu Christi, qui de coelo ad hoc missus est, ut nobis praeiret in via virtutum, et legem vitae et disciplinae suo nobis exemplo daret, et erudiret nos sicut semetipsum. Sicut enim naturaliter ad imaginem Dei creati sumus; ita ad morum ejus similitudinem pro nostra possibilitate conformemur, qui ejus imaginem peccato foedavimus. Quanto enim quilibet se virtutum imitatione conformare Christo studuerit: tanto ei propinquior in patria, et similior in gloriae claritate erit. Describe in corde tuo mores ejus [...]” – PL 184, 1198C.

¹⁷¹ *Horvát-kódex, i. m., 275.* – A latin szöveg: „Et multa talia ipsius acta in memoria tua prompta sint tibi vt in omnibus verbis tuis semper quasi ad exemplar respicias in eum, incedens, sedens, solus & cum alijs. Ex hoc magis diligens eum, & familiaritatis eius gratiam & fiduciam assequeris, & in omni virtute perfectior eris. Haec sit sapientia tua & mediatio

A kereszthalálról szóló elmélkedés vagy a *compassio* gondolata nem jelenik meg e *capitulumban*.

Míndez természetes, ha figyelembe vesszük, hogy a latin szövegnek csupán a *homo exteriorra* vonatkozó részéből készült a fordítás, bár az is igaz, hogy Dávid számára a passió elsősorban Krisztus szegénységben és alázatban élt élete, nem pedig kereszthalála, s a szerző fő teológiai kiindulópontja a megtestesülés, nem a passió.¹⁷² Hogy a külső ember megformálására szorítózkodás a magyar fordító vagy a fordítás valamelyik másolójának döntését tükrözi-e, esetleg a fordítás alapjául szolgáló latin szöveg másolójáét, nem tudjuk. Az azonban szimptomatikus a kódexirodalom misztikához való viszonyára, hogy ezt a nagyon gyakorlatias, mértéktartó, mégis a lelkeségi irodalom tradícióira épülő szöveget fordították magyarra abból a szövegegyüttesből, amely a korban Bernát neve alatt terjedt.

IV.2.1.3. A Liber de modo bene vivendi

A magyar nyelvű kódexek fordítói és másolói körében egy másik, az *Ad quid venisti?*-hez hasonló Pszeudo-Bernát-mű is népszerűségnek örvendett.¹⁷³ A *Liber de modo bene vivendi*¹⁷⁴ női címzettnek készült életvezetési tanácsadó, a szerzetesi élet tükré,¹⁷⁵ amely a kolostori életforma üd-

tua, & studium tuum, semper aliquid de ipso cogitare, vnde vel prouoceris ad imitandum eum vel ad amandum. Talia meditando & ruminando, tempus vtiliter expendis, & occuparis in bonis studijs diuinis circa ipsum Iesum Christum, & mores tuos emendas ad formam vitae ipsius & conuersionis. In omnibus agendis tuis semper ad ipsum respicias, qualiter in his se habuerit ipse, vel habere poterit, secundum aestimationem tuam, qui in omnibus semper optimo modo & perfectissimo se gerebat, quia in omnibus semper optimus est.” – DAVID DE AUGUSTA, *Pia & deuota opuscula*, i. m., 64–65.

¹⁷² RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 600–601.

¹⁷³ A művet a későbbiekben is kedvelték Magyarországon. Erről árulkodik a szöveg 17. századi újrafordítása. Ennek modern kiadása: *Szent Bernát világosvölgyi apátúrnak Az jó életnek módjáról való könyve: Ebeczky Sándor fordítása (1612)*, kiad., bev. T. FEJES Ildikó, Pilisescaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti források). A szövegről lásd: SZELESTEI N. László, *Szent Bernát – és régebbi irodalmunk = Sz. N. L., Rekatolizáció és barokk...*, i. m., 7–16; SZELESTEI N. László, *A De modo bene vivendi című mű magyar fordítása középkor végi kódexeinkben – és 1612-ben = Studia professoris – Professor studiorum: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCSÓ Éva, Bp., Magyar Országos Levéltár, 2005, 323–331.

¹⁷⁴ Kiadása: PL 184, 1199–1306D.

¹⁷⁵ Erről lásd az előszóban: „Nunc ergo, charissima soror, hunc librum accipe, et eum ante oculos tuos quasi speculum propone, eumque omni hora velut speculum contempera. [...] Hunc igitur librum, soror venerabilis, libenter perlege, iterum iterumque relege: et in eo cognosces qualiter Deum proximamque diligas, quomodo cuncta terrena et transitoria despicias, quemadmodum aeterna ac caelestia concupiscas qualiter pro Christo aduersa hu-

vös voltát és helyes módját taglalja. A három teológiai erénytől (hit, remény, szeretet), a kegyelemtől és az istenfélelemtől indulva az őszinte megtérés, a világ megvetésének és a szerzetesi öltözet méltó viselésének témáin át jut el a bűnbánat, majd az isteni és felebaráti szeretet tárgyalásához. Ezután következnek a különféle erényekről és bűnökről, valamint a különböző szerzetesi kötelezettségekről szóló s a világiak irányában tanúsítandó helyes magaviseletet tárgyaló fejezetek (ezek képezik a mű nagyobbik hányadát), s végül a könyv az emberi élet rövidségére, valamint a halál és az ítélet veszedelmeire figyelmeztető részekkel zárul. Misztikáról, misztikus unióról nemigen esik szó ezen életszabályban. Az *Énekek éneke* nyelvvezete, képei ugyan elég sűrűn előfordulnak benne, ám az Istennel való egyesülés helye és ideje a szöveg szerint az örök üdvösség.

E középkorban meglehetősen elterjedt, sok nyelvre lefordított műről¹⁷⁶ sokáig úgy vélték, hogy Szent Bernát írta szerzetessé lett húga számára. A *Patrologia Latina* kiadásában azonban már a szentnek tulajdonított szövegek csoportjában szerepel a következő kommentárral: „Sequens Tractatus nec Bernardo convenit, nec eius sorori, Humbelinae”. Az ismeretlen szerzőről azt állítja Jean Mabillon, a szerkesztő: „Quisquis tandem – auctor – ille sit, iam senex hunc librum scripsit.”¹⁷⁷ A valódi szerző máig ismeretlen.

Késő középkori magyar nyelvű kódexeink közül három is (az *Érsekújvári*, a *Winkler*- és a *Guary-kódex*) tartalmaz kisebb-nagyobb fordításokat e műből.¹⁷⁸ A három említett kódex közül egyik sem tulajdonítja Bernátnak a fordított részleteket.

a. Az *Érsekújvári Kódex* fejezetsora

A három kódex közül az *Érsekújvári Kódex* tartalmazza messze a leg-hosszabb fordítást a *De modo bene vivendiből*,¹⁷⁹ a hetvenhárom fejezetből harmincnégyet.¹⁸⁰ Pusch Ödön összevetette a magyarra átültetett részeket a latin szöveggel, s megállapította, hogy az eredeti sorrend több helyen is fölborult: a magyar szövegben a XXVII–XLVII. fejezetek állnak legelől, majd a XIV–XIX. és a XI–XIII. következnek, utánuk a XX–XXI.,

jus mundi patienter sustineas, et prospera ac blandimenta contemnas; quemadmodum in infirmitatibus tuis Deo gratias reddas vel agas, et in sanitate non superbias; quomodo in prosperitate non eleveris, nec in adversitate frangaris.” – PL 184, 1199.

¹⁷⁶ A legkorábbi fordítások említését lásd: VARGHA, *A Clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m., 3–4.

¹⁷⁷ PL 184, 1199.

¹⁷⁸ Lásd: PUSCH, i. m., 68–94; VARGHA, *A Clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m., 4–12.

¹⁷⁹ *Érsekújvári kódex*, i. m., 169a–256b.

¹⁸⁰ PUSCH, i. m., 69.

végül a LII. zárja a fordítást.¹⁸¹ E sorrendcserét Pusch nem próbálja magyarázni, csupán azt állapítja meg, hogy a fordító valószínűleg a ma ismert szövegtől csak kevéssé eltérő változatot használhatott. Vargha Damján, aki később foglalkozott a *Liber de modo bene vivendi* magyar fordításával, a sorrendváltoztatással kapcsolatban három lehetséges esetet sorolt fel: a fordító válogatta és rendezte a fejezeteket; létezett a műnek teljes magyar fordítása, s abból a korábbi másoló válogatott; az *Érsekújvári Kódex* oroslánrészét másoló Sövényházi Márta válogatásáról van szó.¹⁸² (Nem említi azt a lehetőséget, hogy a fordító ezt a sorrendet találhatta a latin forrásban is.) Volf György véleménye alapján¹⁸³ Vargha úgy gondolja, hogy Sövényházi már ilyen elrendezésben találta a szöveget. A válogatással kapcsolatban azt állapítja meg, hogy az a szerzetesi élet lelki szükségleteinek felel meg, s a válogató azt is figyelembe vette, hogy a szöveg apácák használatára készül.¹⁸⁴ Jómagam egy korábbi publikációmban szintén megkísértem a válogatási szempontokra következtetni.¹⁸⁵ Akkori konklúzióim részben a kódex újrakiadása kapcsán publikált eredmények, részben a késő középkori misztika jellegéről e monográfiában körvonalázódó álláspontom alapján módosításra szorulnak.

Annak érdekében, hogy a szelekció mögött meghúzódó szempontok világosabban kirajzolódhassanak, az alábbi táblázatban egymás mellé állítottam a latin mű fejezetcímeit és -számait és az *Érsekújvári Kódex* sorrendjét. Az első oszlopban a latin munka összes fejezete szerepel a *Patrologia Latinában* közölt szöveg rendjében. A magyar szövegből hiányzó részeket szögletes zárójelben, míg az áthelyezett egységeket félkövérrel szedve jelenítettem meg. A megfelelő helyen a táblázat második oszlopában a magyar kódex fejezetcímei olvashatóak. Az eredeti helyükről elmozdított részek itt is félkövérrel, illetve félkövérrel szedve és aláhúzva jelennek meg.

A latin mű sorrendje	Az <i>Érsekújvári Kódex</i> sorrendje
[Praefatio]	
[I. De fide]	

¹⁸¹ *Uo.*, 70–91.

¹⁸² VARGHA, *A clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m., 8.

¹⁸³ Volf kimutatja, hogy az *Érsekújvári Kódex* szövege másolat. – *Érsekújvári codex*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1888, I (Nyelvemléktár, 9), XII–XVII.

¹⁸⁴ VARGHA, *A clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m., 8.

¹⁸⁵ KORONDI Ágnes, *A Liber de modo bene vivendi szerzősége és szöveggörnyezetei a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom tükrében*, Erdélyi Múzeum, 2005/3–4, 159–160.

[II. De spe] [III. De gratia Dei] [IV. De timore Dei] [V. De charitate] [VI. De primordiis conversorum] [VII. De conversione] [VIII. De contemptu mundi] [IX. De habitu] [X. De compunctione]	
XI. De tristitia XII. De dilectione Dei XIII. De dilectione proximi XIV. De compassione XV. De misericordia XVI. De exemplis sanctorum XVII. De contentione XVIII. De disciplina XIX. De obedientia XX. De perseverentia XXI. De virginitate	
[XXII. De continentia] [XXIII. De fornicatione] [XXIV. De abstinentia] [XXV. De ebrietate] [XXVI. De peccato]	
XXVII. De confessione peccatorum et pœnitentia XXVIII. De communione XXIX. De cogitatione XXX. De silentio XXXI. De mendacio XXXII. De periurio XXXIII. De detractioe XXXIV. De invidia XXXV. De ira XXXVI. De odio XXXVII. De superbia XXXVIII. De iactantia XXXIX. De humilitate XL. De patientia XLI. De concordia XLII. De tolerantia XLIII. De infirmitate	Gyónásról Penitenciáról Kommonikálásról Gondolatról Vesztegségről Hazúgról Hamis hitről Rágalmasságról Irigységről Haragosságról Gyűlésségről Kevélségről Magahányásról Alázatosságról Békességről Egyezségről Szenvedetességről Betegről

XLIV. De avaritia XLV. De cupiditate XLVI. De paupertate XLVII. De murmuracione	Fesvénységről Kévánságról Szegénységről Zúgódásról
[XLVIII. De proprio] [XLIX. De oratione] [L. De lectione] [LI. De operatione]	
	Egyenlő bánatról – XIV. De compassi- one Irgalmasságról – XV. De misericordia Szentekek példáiról – XVI. De exemplis sanctorum Veteködésről – XVII. De contentione Tanúságról – XVIII. De disciplina Engedelmességről – XIX. De obediencia <u>Szomorúságról – XI. De tristitia</u> <u>Isteni szeretetről – XII. De dilectione Dei</u> <u>Atyafiúi szeretetről – XIII. De dilectione</u> <u>proximi</u> Az elkezdőkről – XX. De perseverantia Az szízeségről – XXI. De virginitate
<i>LII. De psalmis et hymnis</i>	Isteni dicséretéről
[LIII. De activa et contemplativa vita] [LIV. De curiositate] [LV. De vigilantia] [LVI. De prudentia] [LVII. De fuga mulierum saecularium] [LVIII. De cavendo virorum consortium] [LIX. De fugienda societate juvenum] [LX. De vitando pravorum consortio] [LXI. De litteris vel munusculis clanculum non acceptandis] [LXII. De votis Deo reddendis] [LXIII. De fine et scopo sui status semper considerando] [LXIV. De studio placendi]	

hominibus per pulchritudinem cavendo] [LXV. De risu immoderato fugiundo] [LXVI. De non vagando foras] [LXVII. De tentatione] [LXVIII. De somniis] [LXIX. De brevitae vitae] [LXX. De morte] [LXXI. De iudicio] [LXXII. Epilogus] [LXXIII. Sororis pro se interces- sionem apud Deum rogat]	
--	--

A legszembeűnőbb különbség a két változat között az előszó és az első tíz, valamint az utolsó huszonegy fejezet hiánya. A könyv középső részéből még további kilenc *capitulum* maradt ki. A kihagyott fejezetek jelentős része vagy elvontabb tárgyú (*De fide*, *De spe*, *De gratia Dei*, *De timore Dei*, *De charitate*, *De peccato*), vagy általában a szerzetesi élet jellegére vonatkozik (*De primordiis conversorum*, *De conversione*, *De activa et contemplativa vita*, *De habitu*). A kisebb, partikulárisabb kérdéseket tárgyaló részek közül leginkább az apácáknak a világhoz és világiakhoz való kapcsolatát tárgyaló részek maradnak el (*De contemptu mundi*, *De fuga mulierum saecularium*, *De cavendo virorum consortium*, *De fugienda societate juvenum*, *De litteris vel munusculis clanculum non acceptandis*, *De non vagando foras* stb.). E témák egy része a Nyulak szigeti dominikánák számára készített más kódexekben felbukkan. A *Virginia-kódex* és a *Horvát-kódex* normatív szövegei például részletesen foglalkoznak a világiakkal szembeni helyes viselkedéssel. Maga az *Érsekújvári Kódex* is több, a halál és az utolsó ítélet témájáról szóló szöveget tartalmaz. A *De modo bene vivendi* megelőző rövid szöveg pedig, amelynek forrása Jacobus de Voragine nagyszombati beszéde,¹⁸⁶ azt fejtegeti, hogy a jó szerzetesnek meg kell halnia a világ számára. Ezek alapján arra következtetünk, hogy nem csak, és talán nem elsősorban azért maradtak ki a magyar kódexből egyes fejezetek, mert témájuk a megcélzott olvasóközönség számára nehéz vagy mellékes lett volna. Madas Edit meggyőzően bizonyította, hogy e kéziratot Sövényházi Márta gondosan szerkesztette, s a szövegeket tematikus blokkokba rendezte.¹⁸⁷ Talán a szabálygyűjtemény

¹⁸⁶ A forrást Madas Edit azonosította: MADAS, *Az Érsekújvári Kódex...*, i. m., 97–102.

¹⁸⁷ *Uo.*, 93–96.

kódexbeli helye is magyarázhatja, hogy miért a gyónásról, bűnbánatról, áldozásról szóló fejezetek állnak legelöl, s miért kerültek a XI–XXI. fejezetek a válogatás végére. A kódex első nagy szerkezeti egysége ugyanis a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos elmélkedési alapanyagul szolgáló, magánáhitati használatra szánt, képekkel is díszített szövegeket tartalmaz.¹⁸⁸ A bűnbánat, a gyónás és az áldozás az év ezen időszakában különösen ajánlott volt, amint azt a fentebb említett normatív szövegekben is olvashatjuk. E három fejezetet aztán az egyes bűnök és erények tárgyalása követi. A latin szöveg e szelekciós folyamat következtében egy általános ételiszabály-gyűjteménynél sajátosabb feladatot is elláthatott. Mint egyfajta lelki tükör, segédletül szolgálhatott a belső megtisztuláshoz. Az álbernati szöveg után néhány, a helyes szerzetesi életre buzdító kisebb szövegrészlet közbeiktatásával a halálra előkészítő írások és *ars moriendi*-fordítás következik.¹⁸⁹ A halálra készülés szintén gyónással, a bűnök számbavételével járt, tehát a kódex ezen egységéhez is szervesen kapcsolódik fordításunk. A szöveg ugyan elsősorban közösségi felolvasásra készült – a többes számú szóalakok használata erre utalhat –,¹⁹⁰ de a többféle funkció betöltése összhangban van a kódex Madas által felvetett „hordozható könyvtár” jellegével.

A kódex szerkesztésének figyelembe vétele ilyenformán kiegészíti azt, amit a magyar szöveg önálló vizsgálata során megállapíthattunk, miszerint a *Liber de modo bene vivendi* átrendezett fejezetei alapján kialakuló program egy fokozatosan mélyülő, a bűnök meggyónásától és megbánásától az erények gyakorlásán, a bűnök kerülésén keresztül az Isten és felebarát szeretetéig ívelő, bármelyik apáca által megvalósítható, a gyakorlati vonatkozásoktól el nem szakadó lelki utat rajzol elénk. Azt azonban a jelen munka kétségessé teszi, hogy e programmódosítás pusztán a magyarországi apácák kezdetleges lelki életének volna köszönhető. Sokkal inkább a korban a magyar kódexirodalomhoz hasonló jellegű korpuszokban általánosan megnyilvánuló tendenciáról van itt szó, a misztikával kapcsolatban

¹⁸⁸ *Uo.*

¹⁸⁹ Készülő doktori dolgozatában Deák Zsuzsanna foglalkozik az *ars moriendi* műfajával. A témában már több jelentős tanulmányt is publikált. Pl.: DEÁK Zsuzsanna, *Desperatio: emlékezés és felejtés a középkori jó halálban*, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 1–15.

¹⁹⁰ A *soror, honesta virgo, venerabilis virgo* kifejezések helyett általában az „atyámfiai”, „tisztelendő szízek” alakok állnak, s az igék is többesszámúak. Pl. *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 175b–176a. Helyenként azonban megmarad az egyes szám. Pl. „Én nyavalyás bínés, penész, dohosság és fereg, embernek fia, leánya.” *Uo.*, 173b. A latin szövegben egyes számú, nőnemű alak szerepel: „ego peccatrix et putredo ac vermis filia hominum.” PL 184, 1250A. A többes szám használatára Pusch Ödön is utalt: PUSCH, *i. m.*, 92.

tanúsított általános óvatosságról. Ennek illusztrálására álljon itt egy idézet az *Érsekújvári Kódex*ből, a *De modo bene vivendit* közvetlenül követő példából, amelyben Albert püspök tíz, Istennek kellemes cselekedetről szerez tudomást az oltáriszentség csodálatos erejének köszönhetően: „Hadtország, hogy tetőled minden időben ítéletöt eltávostass, és ha valamit hallassz, avagy látsz, ha teheted, jobbra fordóhad, az nekem inkább kellemetes, és teneked használatosb, hogynem mint az éjig felmennél az isteni gondolatban.”¹⁹¹

b. A Winkler-kódex a szeretetről

A *Winkler-kódex*ben a *Liber de modo bene vivendine*k csak néhány részlete szerepel: a *De caritate* című fejezet második fele, a *De dilectione Dei* című rész, valamint a *De dilectione proximi* eleje.¹⁹² Az Isten szeretetéről szóló részbe rövid, ismeretlen forrásból származó, tartalmában ide illyő szöveget toldottak be.¹⁹³ A kritikai kiadást bevezető tanulmányában Pusztai István feltételezi, hogy az utolsó tíz lapot, ahol ezek a részek olvashatóak, utólag csatolták a többihez.¹⁹⁴ Szerinte a kódex hóraskönyvnek készülhetett, s ezért tartja valószínűnek, hogy ezt a regulafordítást (és esetleg a szövegek között szereplő passiót) eredetileg nem ide szánták.

Sajnos nem tudjuk, e magyar szöveget a szerzetesi életszabályzat részleges vagy teljes fordításáról másolták-e, s hogy a fordítást mennyire teljes latin szövegből készítették, ezért arra vonatkozóan, hogy miért éppen ezeket a szeretettel kapcsolatos részeket választották ki, amelyek az *Érsekújvári Kódex* válogatásának végére kerültek, biztosan nem mondhatunk.¹⁹⁵

A *Winkler-kódex* magánáhitati célzata, valamint a három fejezet egyes számú megszólításai, igealakjai azt sugallják, hogy a *De modo bene vivendi* ezen darabjai nem annyira életvezetési tanácsadóként, hanem inkább magánolvasmányként, talán elmékedési alapanyagként funkcionálhattak. A szöveg előbb meghatározza a szeretet mibenlétét, fajtáit, ismerteti az erre vonatkozó parancsolatokat, majd az *Énekek énekét* parafrázálva Krisztus szeretetére buzdítja az olvasót:

Intelek azért tégedet, tiszteletes szíz, hogy az szerelmnek miatta egyesesülj avagy szerkezzél a te láthatatlan jegyesed Jézus Krisztushoz, és az ő

¹⁹¹ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 257b.

¹⁹² *Winkler-kódex*, i. m., 357–368. A latin párhuzam: PL 184, 1208–1223.

¹⁹³ *Uo.*, 365–366. Lásd erről a bevezető tanulmányt, *Winkler-kódex*, i. m., 32.

¹⁹⁴ *Uo.*

¹⁹⁵ A két magyar szöveg nem azonos, s még csak nem is egyazon fordítás másolatai: PUSCH, i. m., 93; VARGHA, *A clairvauxi Szent Bernátnak...*, i. m., 4–7, 10–12..

szerelmében égi. Immár semmit ne szeress azokban, ki ez világban vannak. Ez világnak husszú voltát kénnak alíhad. Siess kimenned ez világból, ez világnak semmi vigasztalását ne vegyed, hanem az Krisztushoz, kit szeretsz, teljes elméddel fohászkodjad, gerjedezj, kíváncskodjad. Még az testi egészségnek ő szerelme es az Krisztusnak szerelméért teneked utálatos legyen. Az szeretetnek sebivel általverettségél úgy, hogy méltán mondhasd: *Megsebhedtem én szerelmnek miatta*. Krisztusban szereté húgom, halljad a te jegyessednek Jézus Krisztusnak beszédét: *Ki engemet szeret, szeretettik az én Atyámtól, és én szeretöm őtet, és megjelentem ennemagamat őneki*. Szeressed azért, én szereteté húgom, őtet ez világom, hogy ő tégedet méltoltassék szeretni Atya Istennel az erek bódogságban. Ámen.¹⁹⁶

A lélek egyesülhet ugyan Krisztussal a szeretete által, azonban ez az egyesülés a „mennyei lakodalmakba”¹⁹⁷ valósul meg, a földi életre inkább az Isten után vágyakozás jellemző, igaz, bizonyos értelemben ez is a mennyországba emeli az emberi lelket: „Az oly embernek elméje, ki Istent szereti, nincsen ez felden, hanem mennyországban, mert mindenkoron az mennyeiket kívánja.”¹⁹⁸

c. A Guary-kódex kompilációja

A Guary-kódexben a *Liber de modo bene vivendi* egyik fejezetének (XLI. *De concordia*) töredékei találhatóak.¹⁹⁹ E passzusokat témájuk alapján dolgozták bele egy békességről szóló, három szerző műveiből kompilált traktátusba.²⁰⁰ A címfeliratban Ágoston neve szerepel, mivel a kompiláció első darabja tőle származik. Az Ágoston-szöveghez illesztette a

¹⁹⁶ *Winkler-kódex, i. m.*, 358. – A latin párhuzam: „Nunc ergo moneo te, honestissima virgo, ut per amorem conjungaris invisibili sponso Jesu Christo, et ut ardeas ejus desiderio. Nulla jam quae in mundo sunt concupiscas. Longitudinem praesentis vitae poenam aestimes, exire de saeculo festines: nullam consolationem praesentis vitae recipias, sed ad Christum quem diligis, tota mente suspices, ferveas, anheles, anxieris, et ipsa salus tui corporis, causa amoris Christi, fiat tibi vilis, vulnere amoris transfigaris, ita ut recte valeas dicere: Vulnerata charitate ego sum. Soror in Christo dilecta mihi, audi verba Jesu Christi sponsi tui: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo; et ego diligam eum, et manifestabo ei me ipsum* (Joan. XIV, 21). Dilige ergo eum, charissima, in hac vita, ut ipse te dignetur diligere cum Patre in aeterna beatitudine. Amen.” – PL 184, 1208C–D.

¹⁹⁷ *Winkler-kódex, i. m.*, 364.

¹⁹⁸ *Uo.*, 59. – „Mens hominis qui Deum diligit, non est in terra, sed in coelo; quia semper coelestia desiderat.” – PL 184, 1220D.

¹⁹⁹ *Guary codex, i. m.*, 131–132.

²⁰⁰ *Uo.* 126–134. A kompilációról lásd: PUSCH, *i. m.*, 97–98. A *Liber de modo bene vivendi* részeit a latinnal és az *Ersekújvári Kódex* fordításával összevetette VARGHA, *A clairvauxi Szent Bernátnak...*, *i. m.*, 10–12.

kompilátor az általa Johannes Gersonnak tulajdonított részt (ez a kódex a 134. lapján félbeszakad), amelybe az ál-Bernát-mű töredéke illeszkedik.

Az állítólagos Gerson-idezet tulajdonképpen a *De imitatione Christi* második könyvének első fejezetéből, a *De interna conversatione* címűből származik. A *Guary-kódex* fordító-kompilátorának olyan forrást kellett használnia, amely Gersont tartotta szerzőnek. A kódex, ha nem is egyetlen életszabály-gyűjtemény fordítását tartalmazza, válogatásával az erényes életre nevel, további szövegek olvashatók benne a rágalmazásról, az eleve elrendelésről, a hét szent jószágról és az imádság dicséretéről. Talán tartalma is hozzájárulhatott ahhoz, hogy később a kéziratot a novíciaoktatásban használták, amint azt egy, az apácák pozsonyi tartózkodása idejére datálható bejegyzés tanúsítja.²⁰¹

IV.2.1.4. Összegzés

A fentebbiekből láhattuk, a késő középkori magyar nyelvű kódexek készítői a korban a Szent Bernát neve alatt terjedő korpuszból a ciszterci szerző autentikus misztikus művei helyett a neki tulajdonított életvezetési tanácsokat fordították, másolták. Minden jel arra mutat, hogy ez összefügg a misztika késő középkori megítélésével. A korban preferált józan, gyakorlatias, a mindennapi szerzetesi élet gyakorlatára épülő lelkeség közvetítésére ideális irodalmi eszköznek nem annyira az elmélkedés vagy a Bernát által kedvelt prédikációforma, hanem a meditatív részeket is tartalmazó normatív szöveg, regula bizonyult.

IV.2.2. *Bonaventura misztikája a regulák tükrében*²⁰²

Hasonló a helyzet a középkor egy másik nagy misztikusának, Szent Bonaventurának (1221–1274) az esetében is. Az egyházdoktor, bíboros, a skolasztikus teológiában és a misztikus elmélkedések területén egyaránt jártas egyházi szerző, a ferences rend történetében, felvirágzásában kulcsszerepet játszó rendfőnök nem véletlenül került a számos ferences kódexet magába foglaló kódexirodalom gyakran fordított szerzői közé. Mégpedig az olyan szerzők sorába, akiknek neve *auctoritasként* jelenik meg e kéziratok lapjain, védjegyként igazolva a megfogalmazott tanítások hitelessé-

²⁰¹ LÁZS Sándor, *Guary-kódex* = „*Látjátok feleim...*”, i. m., 274. (A katalógustételben az áll, hogy a *Liber de modo bene vivendi* a *Nádor-kódex*ben *Bűnnek zsoldja* címmel szerepel, azonban valójában oda nem ezt a művet, hanem a *Guary-kódex* elején szereplőt másolták.)

²⁰² A fejezet korábbi változatát lásd: KORONDI Ágnes, *Bonaventura-fordítások a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (kegyességi és szövegmodellek) = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok, II.*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum – Láthatatlan Kollégium, 2010, 111–182.

gét, ortodox voltát. A magyar nyelvű kódexek közül hat, a *Lobkowicz*-, a *Debreceni*, a *Weszprémi*-, a *Vitkovics*-, az *Érsekújvári* és a *Teleki-kódex* tartalmaz autentikus vagy ál-Bonaventura szövegeket. Míg az első három a *De perfectione vitae ad sorores* című valódi Bonaventura-műből, illetve – a *Debreceni Kódex* – a Bonaventurának tulajdonított *Meditationes vitae Christi*ből tartalmaz részleteket, a *Vitkovics*- és az *Érsekújvári Kódex* a valószínűleg csak neki attribuíált *Regula novitiorum*ból fordít. Végül a *Teleki-kódex* egy rövid, Bonaventura neve alatt szereplő szöveget tartalmaz *Harmad szerzetbeli húgoknak regulája Szent Bonaventura atyánknak mondása szerint* címmel.

E Bonaventura-fordítások ezidáig meglehetősen kevés figyelemben részesültek. Azok a szakirodalmi munkák, amelyek mégis megemlítik őket, a magyarországi késő középkori misztika,²⁰³ illetve az elmélkedés műfaja²⁰⁴ felől közelítenek hozzájuk és latin forrásaikhoz, valamint egymáshoz való viszonyukat tárgyalják. Tagadhatatlan, hogy az *Itinerarium mentis in Deum* (*A lélek zarándokútja Istenhez*) és a *De triplici via* (*A hármas útról*), a nyugati misztika e két alapművének szerzőjéről lévén szó, nem lehet megkerülni a szövegek misztika felőli tárgyalását. A *De perfectione vitae ad sorores* középkori magyar fordításait vizsgálva ezt kívánom előbb szemléltetni, hogy utóbb a többi magyar nyelvű Bonaventura-szöveget is bevonva a vizsgálatba a regula mint szövegtípus felől értékeljem át az előző vizsgálódás részeredményeit.

IV.2.2.1. *A De perfectione vitae ad sorores és magyar fordításai*²⁰⁵

a. Bonaventura misztikája klarisszák számára

Bonaventura misztikus teológiája szempontjából a *De perfectione vitae ad sorores* nem tűnik éppen alapfontosságú műnek. Az *Itinerarium* vagy a *De triplici via* látszanak teljes komplexitásában kibontani az elődöktől (pl. Ágoston, Dionüsziosz Areopagitész, Szentviktori Hugó) örökölt hagyományt és a Szent Ferenc-i spirituális örökséget szervesen beépítő bonaventurái misztikus teológiát. Akárcsak ezek, a *De perfectione vitae* című életvezetési tanácsadó is a lélek Istenhez emelkedésének szakaszait taglalja. Tanítása összhangban áll a fent említett írásokból kibontakozó rend-

²⁰³ Vö. OTROKOCSI NAGY, *i. m.*; VAS, *i. m.*

²⁰⁴ PUSCH, *i. m.*

²⁰⁵ Ez az alfejezet egy már publikált konferenciaelőadás bővített változata. Vö.: KORONDI Ágnes, *A női tökéletesség útja – Misztika és életeszmény Szent Bonaventura De perfectione vitae ad sorores című művében és annak magyar fordításaiban = Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*, szerk. GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Verbum, 2009, 128–135.

szerrel, ugyanis az *unio mysticá*hoz vezető út végső soron ugyanazt az ívet írja le Bonaventura mindenik ilyen témájú írásában, bármelyik aspektusát is domborítaná ki egy adott munka, vagy bárhogy nevezné is az egyes szakaszokat. Az itt vizsgált mű azonban a téma tárgyalásának módjában mégis elüt a Szeráfi Doktor fent említett misztikus írásaitól. Szerkezetileg egyszerűbb, a teológiai fogantatású *terminus technicus*ok kevésbé vannak benne jelen, s egyáltalán a misztikus műveire is jellemző teológiai megalapozottság és árnyaltság rejtettebb, a szöveg mélyebb rétegeiben érhető tetten.

Míndez a szöveg műfajával, sajátos céljával és a megcélzott speciális felhasználói közösséggel áll összefüggésben. A műfajt egyértelműen meghatározni meglehetősen nehéz, tekintve a devocionális irodalom műfaji rendszerének rugalmasságát. Pusch Ödön elmélkedésgyűjteményként emlegeti, s főleg a hatodik fejezet (*De passionis Christi memoria*) fordításai esetén érvelése meggyőző. Itt ugyanis a meditatív elemeik miatt a passióelmélkedések között tárgyalt, a kódexek által prédikációnak nevezett szövegekkel összehasonlítva megállapítja, hogy bennük „az elmélkedő rész teljesen előtérbe lép.”²⁰⁶ Kurt Ruh misztikatörténetében viszont értekezésként beszél róla.²⁰⁷

Bert Roest a ferences oktató irodalomról írott monográfiájában a novíciusoknak szánt regulák, traktátusok között említi meg mint a *Regula novitiorum* női párját.²⁰⁸ Érdemes figyelembe venni a Bonaventura szerzői előszavát is, amelyben devocionális célzatú, de inkább tanító jellegű műként beszél írásáról, s nem nevezi meditációnak:

Tu itaque, Deo devota, dilecta mihi, reverenda mater, rogasti me, ut de cordis mei penuria **aliquid dictando scriberem, in quo tuum animum devotionis gratia valeas pro tempore erudire.** Sed certe fateor, pro insufficientia mea huiusmodi **eruditione** me potius indigere, praesertim cum apud me nec vita foris resplendeat, nec devotio intus ardeat, nec scientia suffragetur; tuae tamen devotionis provocatus desiderio, sic obedivi humiliter, sicut suppliciter postulasti. Rogo autem beatitudinem tuam, mater sanctissima, quatenus magis penses intentionis affectum quam **operis** effectum, magis **dictorum** veritatem quam **sermonis** venustatem; et ubi tuo minus satisfacere desiderio propter brevitem et occupationem temporis, mihi benigne indulgeas et ignoscas.²⁰⁹

²⁰⁶ PUSCH, *i. m.*, 30.

²⁰⁷ RUH, *A nyugati misztika története II...*, *i. m.*, 2006, 495.

²⁰⁸ ROEST, *Franciscan Literature of Religious...*, *i. m.*, 217–218.

²⁰⁹ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, *i. m.*, 107–108. (Kiemelések tölem: K. Á.)

Tény viszont, hogy a mű gyakran tartalmaz az olvasó meditációs gyakorlatára vonatkozó utasításokat, s mint ilyen meditációs segédanyag, de ugyanakkor erős előíró jellege is van.

A recepció szempontjából érdekes az előszó ezen részének *Weszprémi-kódex*beli magyar fordítása is, ahol a tanító jelleg szintén hangsúlyos marad:

Azért te, Úristennek áhéjtatos szeretéje, mondja Szent Bonaventura doktor, énnékem tiszteletes húgom, kérék engemet, hogy az én szívemnek szegénységébél **valamit írnék, kiben az te elmédet, lelkedet ő idejében áhéjtatosságnak malasztjával megtanéjtnád.** De bizonyával vallom az én elégtelen vótomért elyen **tanéjtásra** inkább énmagamat szíkelkednem, jelesben, mikoron énnálam sem élet kívül fényljék, sem áhéjtatosság belél gerjedejzen, sem tudomány segítisen, de maga az te áhéjtatosságodnak, kívánságával indulatott, és miképpen alázatosan kérék, kérésedet megteszem, de maga szentséges húgom, kérem az te bódogságodat, hogy inkább ítéljed és vegyed igyekezetemnek kívánságát, mint **mívelkedetemnek** dolgát, és inkább **tanéjtóknak** bizonyágát, mint **beszédnek** díszes voltát. És holott a te kívánságodnak eleget nem tettem revidségnek és kilemb-kilemb gondoknak megfoglalásáért, azt énnékem kegyesen megbocsássad.²¹⁰

Amint a cím is mutatja, a mű a ferencesek második rendje, a klarissza apácák számára készült. Mint ilyen a nők spirituális fejlődését elősegíteni kívánó, a 12–13. századtól elszaporodó művek sorába illeszkedik. Ezek az írások jelzik azt a fordulatot, átértékelődést, amely a nők vallási életben játszott szerepének tekintetében ebben a korszakban bekövetkezett, s amelynek folytán egyrészt a női vallásosság szervezeti keretei jelentősen kibővültek (a 11–12. század reformszerzetesrendjeinek kevésbé sikeres kísérletei után a kolduló rendek női ágainak sikerült beépíteniük a női vallásosságot az egyházi struktúrákba), másrészt kialakult a 12–13. század virágzó női misztikája.²¹¹

A *De perfectione vitae ad sorores* tehát egy speciálisan a klarisszák számára körvonalazott életmodellt és spirituális utat ír elő. (Az előíró-tanító jelleg a szerző és célközönség viszonyából fakadóan – Bonaventura, a klarisszák lelki gondozásával megbízott ferences rend generálisa, mint a női közösség *par excellence* tanítója tétéleződik már az előszóban – meghatározza a szöveg beszédmódját.) Természetszerűleg tehát ez az életmo-

²¹⁰ *Weszprémi-kódex, i. m.*, 119–120. (Kiemelés tőlem: K. Á.)

²¹¹ Erről lásd a III.3. fejezetet.

dell a ferences másodrend életformájába és eszményrendszerébe kívánja beilleszteni az egyéni tökéletesedést, misztikus utat.

Ezt a törekvést tükrözi a mű szerkezete is. Az előszót követően a szöveg nyolc fejezetből épül fel, amelyek témái az önismeret, az alázatosság, a szegénység, a hallgatás, az imádkozás, a Krisztus szenvedésére való emlékezés, Isten tökéletes szeretete és a jóban mindvégig való állhatatos kitartás. A fejezetek egy része láthatóan a szerzetesi élet – és ezen belül a ferences/klarissza rend – alapfontosságú elemei köré épül (pl. a hallgatásról, szegénységről szóló részek), míg mások a misztikus út minden ájtatos lélek számára kötelező, Bonaventura egyéb misztikával foglalkozó írásai-ba is szervesen beépülő szakaszairól szólnak (pl. az önismeret és az e fejezeten belül tárgyalt bűnbánat mint a tökéletesedés, a *via mystica* alapszakasza).

A szövegből kirajzolódó spirituális program kiindulási pontja az önvizsgálat. Az egyéni bűnök, a (klarissza életformával együttjáró) kötelezettségek elmulasztásának számbavétele és megbánása mellett az ember jelen, múlt, vágyott és lehetséges létállapotán való elmélkedés tartozik ide. Ez utóbbi téma anélkül, hogy a részletekbe bocsátkozna, Bonaventura teológiai-filozófiai rendszerének egyik fontos elemét villantja fel: az istenképesség–bűnbeesés–kegyelem hármasa által meghatározott emberi állapot kérdéskörét.²¹²

Az igaz alázatosságot és a tökéletes szegénységet tárgyaló fejezetek ezen ideálok elméleti taglalása mellett, sőt talán inkább előtt, a konkrét mintákra való hivatkozással tanítanak. Krisztus és Szent Ferenc példája mellett – tekintettel a sajátos célközönségre – Mária és Szent Klára élete válik kötelező értékű modellé. Az ő követésükkel, imitálásukkal a legkönnyebb az előrehaladás a tökéletesedés útján. A krisztusi modell fontossága a mű egyik meghatározó eleme. Ez nemcsak a Bonaventura teológiájának, lelkiiségének Krisztus-központúságából,²¹³ valamint a gyakran *alter Christusként* emlegetett, a krisztusi mintára nagymértékben támaszkodó rendalapító szellemiségéből fakad, hanem általános tendenciának tekinthető a 12–13. században. A krisztológiai elem már a Bonaventurára nagy

²¹² Erről lásd: Étienne GILSON, *La philosophie de Saint Bonaventure*, Paris, Vrin, 1924.

²¹³ Vö. „A kolostorokra jellemző életvitelen belül (amelyhez a világban élő keresztények számos formában csatlakoztak) azonban elsősorban Krisztus meditatív – követésre ösztökélő – emlékezete volt a cél. Ezzel már a Bernátot követő szerzőknél is találkozni lehetett. Bonaventuránál új elemnek a Krisztus- és passióközpontú vallásosság kifejezett teológiai megalapozása tekinthető.” RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 494.

hatást gyakorló Szent Bernát misztikus teológiájában is kulcsszerepet kapott,²¹⁴ s a későbbi misztikusoknál ez még hangsúlyosabbá vált.²¹⁵

A hallgatást (*silentium*) a szerzetesi magatartás és életmód egyik központi elemeként tárgyaló 4. és az egyfajta *ars orandit* tartalmazó, az imádkozás szükségességét és módozatait tárgyaló 5. fejezet után újra Krisztus kerül a figyelem középpontjába: a 6. rész témája a passiómeditáció. Bonaventura a *De triplici viában* a megvilágosodás útjának keretén belül helyezi el a szenvedéstörténetről való elmélkedést, s ezáltal teológiai rendszerének részévé teszi azt. Számos más írásában is tárgyalja ezt a témát.²¹⁶ A *De perfectione vitae*ben a krisztusi szenvedés páratlan, mindent felülmúló jellegét domborítja ki, s szorgalmazza a meditáló egyesülését Krisztussal a passióelmélkedés segítségével. Giles Constable az *imitatio Christi* eszméjének történetét tárgyaló, a középkor lelkiség- és mentalitás-története szempontjából alapvető fontosságú, fentebb már hivatkozott tanulmányában rámutat arra, hogy a krisztusi minta utánzásának történetében a 11–12. század hangsúlyváltást jelentett. Míg a korábbi századokban inkább az Isten-Krisztus tetteinek imitálása volt hangsúlyosabb (pl. a mártírok halála Krisztus megváltómunkájának leképezése), ekkor az ember Jézus földi életútja válik modellértékűvé.²¹⁷ A Krisztus testéhez való konformálódás mint az imitáció egyik formája (pl. a stigmák) és a passió ekkortól válik egyre fontosabbá, s a krisztusi sebek és a passió eszközei devóció tárgyává.²¹⁸

A következő fejezet az Isten mindenekfölött való szeretetét ajánlja, olyan szeretetet, amely minden egyéb dolog szeretete elé helyezendő, s ami a teremtmények szeretetének is forrása. A Bonaventura-mű utolsó fejezete pedig a tökéletesedés során megszerzett spirituális javak melletti állhatatos kitartásban és az így elnyerhető üdvözülésben jelöli ki az egész tökéletesedési folyamat célját és értelmét.

Bonaventura művében sűrűn hivatkozik a nyugati spiritualitás nagy alakjaira (pl. Ágostonra, Nagy Szent Gergelyre, Anzelmre). Legtöbbet idézett szerzője azonban Clairvaux-i Szent Bernát, akinek írásai a 12. századtól kezdve szinte megkerülhetetlenekké váltak a misztikus szerzők számára. A *De perfectione vitae* sok tekintetben követi Bernát misztikus

²¹⁴ Lásd: GILSON, *La théologie mystique...*, i. m., 99–107; továbbá a IV.2.1.1. alfejezetet.

²¹⁵ Lásd pl. a női misztikusok krisztocentrizmusát.

²¹⁶ RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 494–495.

²¹⁷ A mártirokról lásd: CONSTABLE, *The Ideal of the Imitation...*, i. m., 148. Krisztus ember oldalának követéséről lásd: *Uo.*, 169–193.

²¹⁸ *Uo.*, 194–217.

rendszerét (az önismeret és az alázatosság alapvető jellegének hangsúlyozása, a már említett krisztológiai elem stb.), de összességében nézve a bernáti elemek a bonaventurái gondolati-spirituális rendszerbe épülnek be, amely hangsúlyait tekintve eltér a ciszterci szerző lelkiségétől. A passióelmélkedés például Bernát esetében még nem meghatározó fontosságú.²¹⁹

b. *Bonaventura magyar olvasói*

A *De perfectione vitae ad sorores*, akárcsak Bonaventura egyéb művei, a középkor további századainak is sűrűn forgatott olvasmánya, különösen ferences körökben. A késő középkori magyar klarissza kolostorokban is nagy népszerűségnek örvendhetett. Ezt bizonyítja, hogy fordításrészletek három kódexben is fennmaradtak belőle. A három kódex közül egyik sem tartalmazza az eredeti mű összes fejezetét: a *Debreceni Kódex* a mű három, a *Lobkowicz-kódex* négy, a *Weszprémi-kódex* pedig a mű előszavát és két fejezetét tartalmazza.²²⁰ A szövegnek, amint azt több kutató feltételezte,²²¹ valószínűleg létezett teljes(ebb) középkori magyar fordítása. A három fordításnak a latin eredetihez való viszonyát már többen vizsgálták,²²² mindazonáltal szükségesnek tartottam jómagam is ellenőrizni ezen összehasonlító munkák inkább összefoglalóan, mint részletezőn közzétett eredményeit, ugyanis hasonló ellenőrző munka során már más szövegek esetében is sikerült új elemeket tartalmazó következtetéseket levonnom. A szövegösszevetés során a latin szöveg kritikai kiadását használtam.²²³

b.1. *A Weszprémi-kódex fordítása*

A három magyar kódex tartalmazta részletek közül a *Weszprémi-kódex* fordítása áll a legközelebb az eredetihez. Ez az egyetlen magyar változat, amely teljes egészében lefordítja az előszót. A kódex az előszó után felsorolja a *De perfectione vitae* összes fejezetének címét, ami arra enged következtetni, hogy a 148. lap végével megszakadó fordítás sokkal terjedel-

²¹⁹ Erről lásd a IV.2.1.1. fejezetet.

²²⁰ Lásd: PUSCH, *i. m.*, 30–34, 64–65. A szövegrészek lelőhelyei: *Debreceni Kódex*, *i. m.*, 231–236, 251–265, 305–326; *Lobkowicz-kódex*, *i. m.*, 111–174; *Weszprémi-kódex*, *i. m.*, 117–148.

²²¹ Lásd pl.: HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen...*, *i. m.*, 372; TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”..., *i. m.*, 279.

²²² Lásd pl.: HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen...*, *i. m.*; PUSCH, *i. m.*, 30–34, 64–65; TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”..., *i. m.*, 234, 279; illetve az egyes kódexek Régi Magyar Kódexek-sorozatbeli kiadásainak bevezető tanulmányait.

²²³ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, *i. m.*

mesebbnek készült.²²⁴ A tartalomjegyzék után az önismeretről szóló fejezet következik, végül a fordítás az alázatosságról szóló *capitulum* majdnem legvégén marad abba laphiány miatt.

A fordító viszonylag pontosan követi Bonaventura szövegét. A kor fordítási szokásainak megfelelően több helyen szinonimákat ad meg, vagy értelmezi, „magyarázza” a szöveget.²²⁵ Íme egy példa:

<i>De perfectione vitae ad sorores</i> ²²⁶	<i>Weszprémi-kódex</i> ²²⁷
In his enim tribus debes diligentissime te ipsam exercere et excolere, si vis fructum bonum facere et dare in tempore suo, ita quod nequaquam unum sufficit sine alio istorum. – Item debes recogitare, quam negligens sis vel fueris <i>ad poenitendum</i> , quam negligens <i>ad resistendum</i> et quam negligens <i>ad proficiendum</i> .	Mert ez hármakban kell tenmagadat szeretetesen serkegetned és foglalnod, ha akarsz jó gyemecset tenned, és haláloznak idején hasznos és jó gyemecset Istennek adnod úgy, hogy simmiképpen egyik nem elég a tebbi nékil. Továbbá kell gondolnod, mely tunya vagy, avagy voltál penitenciatartásra, mely elhagyott a bűnnek, a testnek, az erdegnek el-leneállásra, és mely rest az használásra.

A jézusi parabolára utaló latin mondat átültetésekor nyilvánvalóan a fordító a szövegben rejlő anagogikus jelentést viszi be expliciten a szövegbe, mintegy megmagyarázva a képes beszédet olvasója számára. A következő mondatban szintén értelmez, konkretizálja, minek is kell ellenállnia az olvasónak: a bűnnek, a testnek és az ördögnek. A latin szöveg következő mondata csak az ördögről beszél („repellere diabolica tentamenta”), a magyar átültető viszont egy olyan hármast sorolt be itt, amely a kor kegyességi irodalmából jól ismert motívumra, az ember három fő ellenségére (világ, test, ördög) emlékeztet erősen.

Érdemes még egy példát idéznünk:

<i>De perfectione vitae ad sorores</i> ²²⁸	<i>Weszprémi-kódex</i> ²²⁹
...et ideo magna virtus est, sine	Azért az alázatosság igen nagy jó-

²²⁴ Tarnai Andor szerint ez a tény azt valószínűsíti, hogy megvolt a teljes magyar fordítás. Lásd: TARNAI, „A magyar nyelvet írni kezdik” ..., i. m., 279.

²²⁵ A szókettőzésekről, bővítő eljárásokról lásd: Uo., 233; M. NAGY, *A magyar kolostori irodalom...*, i. m.; Uő., *Változatosság és kéttagúság...*, i. m.

²²⁶ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 108.

²²⁷ *Weszprémi-kódex...*, i. m., 124–125. (Kiemelések tőlem: K. Á.)

²²⁸ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 111.

²²⁹ *Weszprémi-kódex...*, i. m., 139. (Kiemelések tőlem: K. Á.)

cuius obtentu non solum virtus non est, sed etiam in superbiam erumpit.	szág, kinek nyérése nélkül az igyéb jószág, akármí légyen az, tudniaillik bejtelés, imádság, fohászokodás, ostorozás , nemcsak hogy nem jószág, de még ugyan kevéségre kibojt, és bínnel léssen.
---	--

A latin szöveg *virtusát* fordítónk, bizonyára épületes célzattal, konkretizálja. Pontosán körülírja, melyek azok a *jószágok*, amelyek alázatosság nélküli gyakorlása kevélységre visz, azaz, magyarázza, bűnné lesz: a böjtölés, imádkozás, önsanyargatás, a szerzetesi élet érdemszerző aszketikus gyakorlatai. A pontosítás nemcsak a figyelmeztetést erősíti fel, hanem a sorok közt útmutatást is nyújt a kegyes olvasónak, milyen erényes cselekedetekben kell magát gyakorolnia kellő alázattal.

A 142. lap alján és a 143. elején egy többsoros intést iktat be szövegünk a Dániel könyvebeli három ifjú énekéből származó idézetet („Sumus hodie humiles in universa terra propter peccata nostra.”) kommentálva:

Ám lássad, szereté leányom, méltán nem mondhatjok-e mastan az Dánielnek ő mondását. Vaj bizony igen igazán és méltán mondhatjok, mert íme helenket sem leljek, futosonk, búálonk, mint a nyulak, és csak Isten tudja, miképpen leszen meg végenk, s miért ez. Nem egyébert, hanem a mi bineinkért.

Ez a megjegyzés a szöveg másolójától származhat, s segítséget nyújthat a kódex datálásában. Úgy tűnik, a betoldás a megnyilatkozó és a címzett konkrét élethelyzetére vonatkozik: a bujdosásra. (A csapás isteni büntetésként értelmezése olyan toposz, amellyel a 16. századi magyar irodalomban sűrűn találkozunk.²³⁰) Ismerve a magyarországi apácázárdák 16. századi történetét, feltételezhetjük, hogy a másoló és a címzett valamely, a törökök elől kolostorukból elmenekült apácaközösség tagjai lehettek. Bár mindeddig konkrét kolostori műhelyhez nem lehetett kötni,²³¹ óbudai eredete lehetségesnek látszott. E másolói megjegyzés ezt valószínűsíti,

²³⁰ Vö. ÖZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991.

²³¹ Timár Kálmán ugyan a magyar kódexcsaládokról írva feltételezi, hogy a klarissza kódexek legtöbbje az óbudai klarisszáknál készülhetett, mivel tartalmuk érintkezik a Nyulak szigeti domonkos kódexekkel. Lásd: TIMÁR Kálmán, *Magyar kódex-családok*, i. m., 1927, 64–67. A *Weszprémi-kódexszel* kapcsolatosan ilyen jellegű bizonyítékot nem hoz fel, s egyértelműen nem is kóti semmilyen kolostorhoz, bár Pusztai István a kódexkiadás bevezetőjében ezt állítja. *Weszprémi-kódex...*, i. m., 12. Legújában Lázs Sándor is az óbudai kódexek között tárgyalja: LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 46.

ugyanis a korabeli klarissza kolostorok közül egyedül az óbudai történetében fordul elő ebben a periódusban többszöri menekülés.²³² Az apácák előbb 1526-ban, a mohácsi csata után voltak kénytelenek elmenekülni, aztán 1529-ben, amikor a törökök felégették Óbudát, s kolostoruk komoly sérüléseket szenvedett, végül 1541-ben távoztak végleg.²³³ A kódex készítőiként még szóba jöhetnének a pesti és a budai beginák, hiszen másodrendi nővéreikhez hasonlóan sorsuk meglehetősen hányatott lehetett ebben az időszakban, de az ő vándorlásaikról, irodalmi tevékenységükről pontos adataink nincsenek. A kutatók mindeddig úgy vélték, a kódex a 16. század első negyedében keletkezett.²³⁴ A kódex keletkezési idejét azonban ezek szerint 1526 utánra kellene tennünk.

A *De perfectione vitae*-fordításnak a szakirodalom számára legérdekesebb betoldása az önismeretről szóló fejezet végén, a kódex 132. lapjának 11. sorától a 134. lap 14. soráig olvasható. A redaktor a tematikus kapcsolódást kihasználva beillesztette ide Kempis Tamás *De imitatione Christi*-jének *De humile scire se ipsum* című fejezetét kisebb kihagyásokkal, Johannes Gersonnak tulajdonítva a részletet. Ez az attribúció az *Imitatio* szerzősége körüli vitákat tükrözi. Pusch Ödön és Miklós Rafael szerint a szerzőnév valószínűleg az egész betoldással együtt a latin forrásból kerülhetett át.²³⁵ Tarnai Andor szerint viszont „kész magyar szöveget kölcsönöztek és tettek más összefüggésbe az írók.”²³⁶ Bárhogy történt is az interpoláció, ez a téma alapján a Bonaventura szövegéhez kapcsolt *devotio modernás* részlet a magyar kódexek Bonaventura-recepciója szempontjából is jelképes értékű, hiszen – mint látni fogjuk – a *Debreceni Kódexben* is a *De perfectione vitae* részletei az *Imitatio* fejezeteinek fordításával váltakoznak, s a *Lobkowicz-kódexben* is a Szent Bernátnak tulajdonított *Krisztus követése*-rész előzi meg őket. Úgy látszik, a kódexirodalom másolói, olvasói a két mű lelkiségét hasonlóan érezték. Annál is inkább, mert a Bonaventura-műből is nagyrészt azokat a fejezeteket válogatták ki, amelyek témái e magyar szöveggörpuszban a leggyakrabban fordulnak elő (bűnbánat, alázatosság, passiómeditáció).

²³² Klarissza kolostorok működnek még ekkoriban Kolozsvárott, Nagyszébenben, Nagyszombatban, Nagyváradon, Pozsonyban, Sárospatakon és Segesvárott. Lásd: ROMHÁNYI, *i. m.*, 114–115.

²³³ BERTALAN Vilmosné, *Az óbudai klarissza kolostor = Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*, szerk. HARIS Andrea, Bp., Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994 (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 7), 168.

²³⁴ Lásd: *Wesprémi-kódex...*, *i. m.*, 11.

²³⁵ PUSCH, *i. m.*, 64–65; MIKLÓS, *i. m.*, 20.

²³⁶ TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”..., *i. m.*, 279.

b.2. *A Lobkowicz-kódex és a Debreceni Kódex szövegváltozatai*

A *De perfectione vitae* három magyar fordítása közül a leghosszabb a *Lobkowicz-kódex*beli. A szöveg címfelirata így szól: „Kezdetik Szent Bonaventura atyánknak könyve az tekéletes életről, kit szerzett vala az ő húgának, ki lakozik vala Szent Klára asszonnyal egy klastromban”.²³⁷ Az eredeti cím illetően interpretálása nem tudni, hogy a magyar fordító tollából származott-e, vagy már a latin forrásszövegben is így szerepelt. Mindenesetre az ilyen feltételezett vagy valós személyes kapcsolat író/másoló és olvasó között nem ritka a magyar kódexirodalomban, s egyáltalán a devocionális szövegek világában. Gondoljunk csak Nyújtódi Andrásra, aki húga számára fordítja le a *Judit könyvét*, a Karthauzi Névtelenre, aki kódexe előszavában szintén megemlíti apáca testvérét, vagy az imént tárgyalt *Liber de modo bene vivendire*, amelyről szintén azt vélték tudni, hogy Bernát húga számára készült. A közvetlen kapcsolat feltételezése szerző és címzett között Bonaventura műve esetében – eredjen az a latin vagy a magyar szöveg másolójától, kiadójától vagy fordítójától – egyfelől a kor kegyességi irodalmi gyakorlatában érvényesülő mintakövetést, analógiás gondolkodást tükrözi. Másfelől az így kirajzolódó modell a lelki vezető és a kezdő lelkigyakorlatozó közötti ideális kapcsolatot családi viszonyként írja le, utalva annak közvetlenségére, szeretetteljességére, de ugyanakkor a családi viszonyok szigorú hierarchiájára is (a fivérnek alárendelt hűg).

A *Lobkowicz-kódex*ben Bonaventura előszavának csak egy erősen tömörített változata szerepel, amely azt közli, hogy a szerző húga korábbi kérésére írja a könyvet „az tekéletes életről, kiben te az te lelkedet foglalnád idő szerént az ájtatos malasztnak megnyerésére”.²³⁸ Az imént tárgyalt személyes kapcsolatteremtés előszókban topikussá vált irodalmi fikciója olvasható ki a szövegrészből, összefonódva a *minutio auctoris* szintén jól ismert retorikai alakzatával. A továbbiakban a kódex a latin mű négy részét, az önismeretről, az alázatosságról, a szegénységről és a Krisztus szenvedésére való emlékezésről szólókat tartalmazza. A válogatás nemigen tekinthető véletlenszerűnek. Az alázatosság, az önismeret, a szegénységi fogadalom szigorú megtartása az első lépések a tökéletes élet felé vezető úton. A misztikus felemelkedés további szakaszai közül csak a viszonylag könnyen megragadható, a kor lelkiségében központi szerepet játszó passiómisztikai rész kerül bele a válogatásba. A bonyolult meditatív

²³⁷ *Lobkowicz-kódex...*, i. m., 111.

²³⁸ *Uo.*

és kontemplatív folyamatokat magyarázó részek, amelyek az imádságról, az Isten tökéletes szeretetéről és a túlvilági boldogságról, beteljesülésről szólnak, a *Lobkowicz-kódex* összeállítója számára kevésbé fontos fejezeteknek minősülhettek. Hogy ennek a szelekciónak, rangsorolásnak milyen esetleges irodalmi és világnézeti magyarázatai lehetnek, arra gondolatmenetünk előrehaladtával még visszatérünk.

Annak ellenére, hogy a kódex fordítása nagyrészt követi a bonaventurái szöveget és gondolatmenetet, tömörítések, kisebb kihagyások, betoldások előfordulnak benne. Például a Szent Ferenc alázatosságát taglaló részből elmaradnak az életrajzi hivatkozások. A Krisztus szenvedéséről szóló fejezetet lezáró, egy ferences szerzetesről szóló példa elmarad. Érdekes kihagyásnak tekinthető az alázatosságot tárgyaló részben Szent Klára nevének elmaradása, amikor Krisztus, Mária, Szent Ferenc példája állítatik az olvasó elé. Ez a kihagyás annál is furcsább, mert a kódex klarissza apáca számára készült. Természetesen lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a hiány már a forrásszövegben is megvolt, vagy véletlenszerű kimaradásról van szó. A fordító/másoló leggyakrabban a függő beszédre figyelmeztető félmondatokat told a szövegbe. Például a 112. lap 11–12. soraiban: „Szent Bonaventura atyánk mondja”. Az ilyen jellegű kiegészítések a legtöbb szerzőhöz kötött magyar kódexszövegben megtalálhatóak. A fordító/másoló ezzel mintegy jelzi saját mediátori szerepét, ő az, aki közvetíti, magyarázza az illető szerző szavait magyar olvasója számára.²³⁹

A *Debreceni Kódex* az önmegismerésről, az alázatosságról és a Krisztus szenvedéséről szóló fejezeteket tartalmazza.²⁴⁰ (Ennek a fordításnak a latinhoz való viszonyát az 1. mellékletben párhuzamba állított szövegen szemléltetem.) Az egyes Bonaventura-fejezetek nem követik egymást folyamatosan a kódexen belül; váltakoznak Kempis Tamás *De imitatione Christi*jének részleteivel. Érdemes felidézni, hogy, amint azt már fentebb is említettük, a *Lobkowicz-kódex*ben a Bonaventura-fordítás közvetlen szöveggörnyezetét szintén az *Imitatio* egyes fejezetei képezik. A *Debreceni Kódex*ben az önismeretet tárgyaló rész eleje (s így a szerző neve, a mű és a fejezet címe) laphiány miatt ma már nem része a kéziratnak. Szintén hiányzik – azonos okból – a passiók rész címe, bevezető része. Amint

²³⁹ Vö. mindezt azzal, amit Horváth János a kódexirodalom típusjellegéről mond: HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 126–158.

²⁴⁰ Pusch Ödön az első két fejezetet és a hatodikat, a passióról szólót, külön tárgyalja (PUSCH, i. m., 30–34, 65.) Talán ezzel magyarázható Pusztai István tévedése, aki a *Weszprémi-kódex*hez írott bevezető tanulmányában a szöveg fordításának párhuzamos helyeiről szólva a *Debreceni Kódex* esetén csak a Bonaventura-mű első két fejezetének fordítását említi: *Weszprémi-kódex...*, i. m., 17.

azt a két kódex legújabb kiadásainak előszavai közlik, a *Debreceni Kódex*ben szereplő fordítás nagyrészt párhuzamos a *Lobkowicz-kódex* szövegével, a fordítást mindkét kódexbe ugyanaz a kéz másolta be.²⁴¹

A két kódex párhuzamos Kempis- és Bonaventura-fordításainak különbségeiről Horváth Cyrill, Pusch Ödön, Tarnai Andor és Lázs Sándor is írtak.²⁴² Horváth Cyrill, számba véve a két kódex egy-egy jelentős részének közös és különböző részeit, kitérve a párhuzamos részek apró különbségeire, egy mindkettőnél bővebb őskódex másolatainak tartotta őket.²⁴³ Pusch Ödön is feltette a kérdést a *De perfectione vitae* passióról szóló fejezetének fordításai kapcsán, hogy vajon hogyan magyarázható a két kódex közötti kapcsolat. Szövegösszevetésekkel kimutatta, hogy egyik kódex sem lehet a másik másolata, s rámutatott a párhuzamos helyek kifejezésbeli különbségeire. A közös forrást bizonyító rövidítések, betoldások, fordítási hibák hiányára hivatkozva „[a] Lobkowitz és Debreczeni kódexek ezen passió elmékedéseit egymástól függetlenül latin szövegre támaszkodó fordításnak, illetőleg ezek másolatának”²⁴⁴ tartotta. A *De perfectione vitae* többi magyarra fordított fejezetének tárgyalásakor a *Debreceni Kódex* fordítását mondta a legpontatlanabbnak.²⁴⁵ Tarnai Andor ezzel szemben a középkori fordítási és másolási gyakorlatra reflektálva hangsúlyozta, hogy „a leírt magyar szöveg a középkorban meglehetősen szabadon változtatható, vagy (kissé általánosítva) bizonyos részei: mármint a duplikátmegoldások mellett azok, amelyek sztereotip fordulattá váltak, meglehetősen önkényességgel variálhatók.”²⁴⁶ Szintén itt hívta fel a figyelmet az 1. mellékletben is jól megfigyelhető állandó jelzőszerű betoldásokra (pl. „*ájtatos Szent Bernardnak ő mézzel folyó mondását*”, „*áldott Szíz Mária*”, „*édes Jézus, áldott Isten*” stb.) és a megszólító formulák sokaságára („No, azért, ó Krisztosnak szolgálója”, „Ó, Krisztos Jézusnak megszentölt szízei és jegyesi”), amelyek a magyar fordítási gyakorlatban a szóbeliség hatására általánosan használtak lehettek.²⁴⁷ A szóbeliségben rögzült formulák szerepével magyarázva a párhuzamos szövegek különbségeit, arra a következtetésre jutott, hogy:

²⁴¹ *Debreceni Kódex...*, i. m., 7, 14; *Lobkowicz-kódex...*, i. m., 42.

²⁴² HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen...*, i. m., PUSCH, i. m., 30–34, 64–65; TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”..., i. m., 232–234, 278–279; LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 116–118, 180–184.

²⁴³ HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen...*, i. m.

²⁴⁴ PUSCH, i. m., 33–34.

²⁴⁵ *Uo.*, 65.

²⁴⁶ TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”..., i. m., 233.

²⁴⁷ *Uo.*, 234.

Az elmélkedések fordítói szorosán igyekeztek visszaadni ugyan eredeti-jüket, észre sem vették latinizmusaikat, de hasonlóképpen gondolkodás nélkül beengedtek szövegükbe olyan kifejezéseket, amelyek a szóbeli tanítás nyelvében a latin fordulatok magyar megfelelőiként alakultak ki, s az anyanyelvben mintegy reprezentálták azokat. A másolás során aztán a nyelv eme rétegéből mind több elem szüremkedett be az írások nyelvébe, lassan „csiszolva” és némileg az élőbeszédhez szelídítve azt. Úgy látszik, a latin eredeti egyik, alkalmilag lerögzített alakjának tekintették ekkoriban még a magyar elmélkedő és imaszöveget, melynek érvényessége általában egyetlen kódex tényleges használati idejével esett egybe.²⁴⁸

Szerinte a *Debreceni Kódex* fordításai esetében erősebbek a szóbeli előadást segítő betoldások, fordulatok.²⁴⁹ Lázs Sándor a két szövegváltozatot összevetve arra a következtetésre jutott, hogy a két kódex ugyanannak a fordításnak egy korábbi (*Lobkowicz-kódex*) és egy későbbi, a fordító által az eredeti latin alapján javított változatát hozza. A javító, átdolgozó „nem lehetett azonos a másoló apácával, aki pontos leiratra törekedett, nem pedig az esetleges hibák, értelmetlen fordulatok, kettőzések önkényes javítására, hiszen a módosítások a latin szöveg figyelembevételével történtek.”²⁵⁰

A két kódex szövegének összevetésekor tett saját megfigyeléseim is igazolják azt, hogy ezek a szövegek a megcélzott használók igényei vagy a fordító/átszerkesztő/emendátor elképzelései szerint tudatos, latin szövegeket is használó átdolgozáson estek át. Íme néhány példa, amelyek a tudatos módosításra engednek következtetni. A *Debreceni Kódex* 234. lapjának 16–19. sorai egyetlen mondatban („Gondoljad meg, mi légy, mert vagy egy ganézsák, mi vótál, mert semmi, mié kell lenned, mert porrá és hamvvá”) foglalják össze azt, amit a latin változat jóval hosszabban fejteget. A *Lobkowicz-kódex* fordítása itt jóval bővebb (118/6–119/9). A *Debreceni Kódex* 255. lapjának 4–7. soraiba az átdolgozó toldott be egy részletet a *Magnificat* szövegéből, Mária alázatosságát illusztrálendő. Ez az interpoláció a *Lobkowicz-kódex*ből hiányzik. A *Debreceni Kódex* 258. lapjának 2. sora csak itt szereplő kiszólást tartalmaz („De jaj azért, hogy nem követjük”). A kódex 265. lapján, az 1–10. sorban szereplő Szent Bernát-idézet mind a latin, mind a *Lobkowicz-kódex*beli változathoz képest betoldás.

²⁴⁸ *Uo.*

²⁴⁹ *Uo.*, 233–234, 287.

²⁵⁰ LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 183.

A *Debreceni Kódex* egyik legjelentősebb változtatása, amely a bonaventurái szöveg koncepcióját is eléggé módosítja, a Krisztus szenvedésével foglalkozó részben bukkan fel: a szöveg közepe tájára egy, a szinte az egész passiót elbeszélő, megjelenítő narratív részt iktattak (308/2–315/13). Ez az interpoláció a latin szövegből is, a *Lobkowicz-kódex*ből is hiányzik. Forrását a középkorban általában Bonaventurának tulajdonított *Meditationes vitae Christi* XXVII. fejezetében, a *primához* kötött elmélkedésben sikerült megtalálnom.²⁵¹ Ez a késő középkorban óriási népszerűségnek örvendő, számos nyelvre lefordított munka, mint korábban is volt már szó róla, vitatott szerzőségű. Bonaventurán kívül Johannes de Caulibus szerzőségét is megcáfolták.²⁵² Legutóbb Tóth Péter és Falvay Dávid tettek kísérletet a szerző azonosítására.²⁵³ Az elmélkedések szövegei tulajdonképpen Krisztus életének részesévé teszik az olvasót. Kurt Ruh szerint „[a] *Meditationes vitae Christi* építő célzatú, nem misztikus mű. Ennek ellenére a szerző misztikus tapasztalatra kívánja vezetni az olvasót, és műve alkalmas is erre.”²⁵⁴

A *Debreceni Kódex*ben a passió egy szakaszát tematizáló interpoláció bizonyára a szerző azonossága (ekkor még Bonaventurának tulajdonítják a *Meditationest*), illetve kicsit a tematikus rokonság alapján kerülhetett be a *De perfectione vitae* szövegébe. A kódex ezen része a Kempis-részletek mellett tartalmaz még egy fejezetet Máriáról is (*Asszonyunk, Máriának ő életéről*),²⁵⁵ amely szintén a *Meditationes*ből származik (*De Vita Mariae Virginis, et septem petitionibus eius. Capitulum IV*).²⁵⁶ Ebben az esetben a forrás azonosítását már Pusch elvégezte.²⁵⁷ E részletek közül egyik sem szerepel a *Lobkowicz-kódex*ben. Ezt a konkrét és szemléletes, az olvasó érzelmeit is bekapcsoló *Meditationes*-szövegrészt a narratív részeket nem tartalmazó, sokszor értekező jellegű Bonaventura-műbe a fordító vagy átdolgozó illeszthette be, annak devocionális használhatóságát fokozandó. Egy ilyen jellegű narratív-meditatív betét konkrétan megvalósítani látszott a Bonaventura által javallott passiómeditációt, színesebbé, könnyebben

²⁵¹ [Pseudo-]BONAVENTURA, *Meditationes vitae Christi* = B., *Opuscula*, Strassburg, Jordanus de Quedlinburg (=Georg Hasner), 1495, CCLXIIIv–CCLXVr. Lásd 1. melléklet.

²⁵² RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 498–499.

²⁵³ TÓTH, FALVAY, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig...*, i. m.; UÖK, *New Light on the Date...*, i. m.; UÖK, *L'autore e la trasmissione...*, i. m.

²⁵⁴ RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 500.

²⁵⁵ *Debreceni Kódex...*, i. m., 265–274.

²⁵⁶ [Pseudo-]BONAVENTURA, *Meditationes vitae Christi*, i. m., CCXXVIIr–CCXXVIIIr.

²⁵⁷ PUSCH, i. m., 43–44.

követhetővé tette a szöveget, közelítve azt a kódexeinkre jellemző passió-elbeszélésekhez.

IV.2.2.2. A Regula novitiorum és fordításai

a. A Regula novitiorum

Szent Bonaventurát nem véletlenül tartják a ferencesek második rendalapítójuknak. Tizenhat évnyi generálissága következtében a még meglehetősen fiatal rend (Bonaventura közvetlenül a Ferenc után következő generációhoz tartozott) sikeresen felelt meg a hirtelen növekedés, az egyetemeken és az egyházszerzetben vállalt meghatározó szerep támasztotta kihívásoknak. Sokoldalú rendfőnöki tevékenységével sikerült megszilárdítania a rend pozícióját, s viszonylag egységes és új arculatot kölcsönzött neki. Mindezt elsősorban nem misztikus vagy teológiai traktátusaival érte el – bár ezek óriási hatása a ferences spiritualításra kétségtelen –, hanem normatív, szabályozó tevékenységek és írások sorával. A rend konstitúciónak összeállítása és elfogadása a narbonne-i káptalanon (1260) kulcsfontosságú momentum a rend történetében. A renden belüli nézetkülönbségek – amelyek az alapító szándékának, elveinek különböző értelmezéséből fakadtak – megszüntetése érdekében elkészítette Ferenc eztán egyedül kanonikusnak számító életrajzát is.

Ezen szabályozó tevékenységének részét képezik regulamagyarázatai, illetve azok a munkák, amelyekben rendtársai vagy azok egyes csoportjai számára írt a szerzetesi élet mikéntjéről. Fentebb már volt szó a másodrend, a klarisszák számára készített *De perfectione vitae ad sorores*ről. Hasonló szellemben készült a *Regula novitiorum* címet viselő, a ferencesek életmódjába és spiritualitásába tömör bevezetőt nyújtó munkácska, amelynek hitelességét ma már egyes szakmunkák kétségesbe vonják.²⁵⁸

A mű tizenöt fejezete a novíciusok kötelességeit, az általuk követendő magatartást, szokásokat ismerteti. Az első négy fejezet a legfontosabb vallási kötelezettségek, cselekvések (*De officio*, *De oratione*, *De confessione*, *De communione*) terén ad tanácsokat, a következő három az alapvető élet-szükségletek kielégítésekor tanúsítandó helyes magatartást ismerteti (*De comestione*, *De abstinentia*, *De dormitione*). A továbbiak a tétlenség elkerüléséről (*De otiositate fugenda*), a becsületes viselkedésről (*De honestate*), a kísértések elkerüléséről (*De tentatione*), a világiakkal való helyes érintkezésről (*Quomodo cum saecularibus debet conversare*), a mások fő-

²⁵⁸ Marianne SCHLOSSER, *Bonaventure: Life and Works = A Companion to Bonaventure*, eds. Jay M. HAMMOND, J. A. Wayne HELLMANN, Jared GOFF, Leiden, Brill, 2014, 56.

lött való ítélkezésről (*De iudicando alios*) és az alapvető szerzetesi erényekről (*De humili obedientia, De paupertate, De silentio*) szólnak.

b. A Regula novitiorum magyar fordításai

b.1. A Vitkovics-kódexbeli Új szerzeteseknek regulája

Az 1525-ben Ferenc-rendi apácák (klarisszák vagy harmadikrendiek) számára másolt *Vitkovics-kódex* kétharmadát teszi ki a leghosszabb magyar nyelvű *Regula novitiorum*-fordítás.²⁵⁹ A kódex az eredeti mű tizenöt fejezetéből kilencet tartalmaz egészében vagy hiányosan. A fordítás a rövid bevezető, majd az eredetileg második, de itt első *capitulum*ként számozott, az imádkozásról szóló fejezettel indul. Utána az eredeti sorrendnek megfelelően halad egészen az alvásról szólóig. Ennek a vége hiányzik, ugyanis a 60. lap után négy levél elveszett a kódexből. A szöveg a tétlenség elkerülésére intő rész végével, majd az eredetinek megfelelő számozással ellátott tisztességről írott 9. *capitulum*mal folytatódik. (Pusztai István azt feltételezi, hogy a *De dormitione* c. fejezet után ide lehetett beillesztve a kimaradt első, ennek köszönhető a fejezetszámok helyreállása.²⁶⁰) A fordítás a kódex 72. lapján a kísértések elkerülésére intő fejezet végén szakad félbe. Mivel itt a ternió hiányos, illetve lehetséges, hogy a hiányos ternió után még egy teljes ternió állt, elképzelhető, hogy a kézirat egykor a teljes mű fordítását tartalmazta.

A fordítás hűségének kérdését Pusztai István a kódex *Régi Magyar Kódexek* sorozatbeli kiadásának bevezető tanulmányában röviden tárgyalta. Ő egy 18. századi latin Bonaventura-kiadással vetette össze a magyar szöveget. Vizsgálatának eredményét így foglalja össze: „kódexünk jól egyezik a latin szöveggel az 1–21., 24., és a 32–72. lapokon. A 22. és 23. lapon lévő magyar szövegnek nincs latin megfelelője, a 25–31. lapok magyar szövege pedig csak tartalmilag egyezik a latinnal.”²⁶¹ Saját összehasonlító vizsgálatom, amelyhez a mű quaracchii kiadását²⁶² használtam, megerősítette ezt.

Ha megvizsgáljuk a latin és a magyar variáns közötti különbségeket, következtethetünk valamennyire a szöveget használó apácaközösség igényeire, illetve a fordító/kompilátor munkamódszerére, szempontjaira. A Pusztai által is jelzett első nagyobb betoldás az imádságról szóló fejezet legvégére kerül, a 21. lap 11. sorától kezdődik, és a 23. lap 14. soráig tart. Így szól:

²⁵⁹ *Vitkovics-kódex*, 1–72.

²⁶⁰ *Uo.*, bevezető tanulmány, 18.

²⁶¹ *Uo.*

²⁶² BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, i. m., 475–490.

Ennekutána imádkozzál Római Szentegyházért, tudnyailik szentséges pápa uronkért és kardinálekért és anyaszentegyháznak közönséges fejedelmeiért és vitézködő anyaszentegyházért, hogy emberi nemzetnek el-lenségét, ördögöt meggyőzvé mend ő gyölekezetével, nagy győzedel-mel felmehessen az mennyei vigasságra. Ennekutána imádkozzál menden szerzetesekért, mert menden emböröknek fölöttő hítta őket Ūris-ten tökéletességnek magasságára, és szegénységnek jegyével őket meg-ékesítette, hogy mennyországba felvigye őket megkoronáznia. Ennekutá-na imádkozzál egész közönséges keresztyénekért, jelesen jótövőkért, hogy kik ő gazdagságokat szolgáltattják szűkölködőknek, ez küsdedekért érdemljenek nagyokat venni, ez földiekért mennyeieket, ez üdő szerént va-lókért örökkévalókat. Ennekutána imádkozzál az szegény purgatórom-beli holottakért, és végezetre az hütötlenekért, hogy kik ördögi csa-lárdsággal vannak megfoglaltattak, isteni irgalmasságból hivatassan-nak hütnek ő világosságára, se vakiról kétségbe ne essél, mert az Istennek ajándoki és hivatala penitencia nélkül vagyon Szent Pál apastal mondása szerént.

Ha összehasonlítjuk a szövegrész jellegét a latin fejezet egészével, lát-hatjuk, hogy annak jóval általánosabb, de mindamellert a személyes, ben-ső lelki folyamatokra, történésekre összpontosító, helyenként meditatív elemeket tartalmazó²⁶³ előírásait itt nagyon konkrét, az imádság tartalmára vonatkozó rendelkezések váltják fel. Az itt előírt imádkozás nem az imád-kozó apáca, hanem a nagy közösség (az egyház, szerzetesség, keresztyeny-ség), illetve a jótévők és az ellenségek (hitetlenek) üdvéért történik, a szerzetesség ezeréves hagyományai szerint.

A szövegben még találhatunk egy, a mondandó imádságokat pontosan előíró részt, ahol a magyar és a latin szöveg kissé eltér egymástól:

<i>Regula novitiorum</i> ²⁶⁴	<i>Vitkovics-kódex</i> ²⁶⁵
...primo ad laudem Dei et beatae Virginis quotidie inter diem et noc-tem dicas centum <i>Pater noster</i> cum <i>Gloria Patri</i> et totidem Ave Maria cum genuflexionibus; item dicas quotidie Psalmos poenitentiales cum litania pro benefactoribus vivis,	Először Istennek tisztességére nap-onként éjjel, nappal olvass száz <i>Pater noster</i> <i>Gloria Patrival</i> , Szűz Máriá-nak kegyég egy zsolnárt térdepelvén , az jótövőkért, élőkért és holtakért, és Krisztus Uronk koronáját és az Szűz Mariának koronáját is el ne

²⁶³ Vö. „[A fordított munka] Nem tisztán szabályoknak gyűjteménye, hanem sok helyen az elmélkedés felé hajló mű, különösen ott, hol a kínszenvedésre figyelmeztet.” PUSCH, *i. m.*, 65.

²⁶⁴ BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, *i. m.*, 478.

²⁶⁵ *Vitkovics-kódex*..., *i. m.*, 13.

et Vigilias trium lectionum defunctorum pro defunctis, et alia facias, sicut tibi Dominus ministrabit.	hagyjad, és többet ugyan tegyed, ment Úristen szolgáltattja teneked.
---	---

A latin szövegben előírt imádságok részben megegyeznek a magyar kódexbeliekkel: Isten dicsőségére száz *Miatyánk* mondandó és kis doxológia (*Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto, sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen*). Viszont a latin verzió Mária tiszteletére száz *Üdvözlégyet* ajánl, a magyar szöveg egy zsolnárt. Az élő jótevőkért a latin a hét bünbánati zsolnárt és az általában ezzel együtt imádkozott *Mindenszentek litániáját*, a holtakért a halottak vigíliáját kéri. (Az egyes latin szövegváltozatokban itt említett *Placebó*val kezdődő szöveg a halottak officiuma vecsernyekor éneklendő első antifónájának kezdőszava.²⁶⁶) A magyar szöveg itt mintha hiányosnak tűnne. Nyelvtanilag „Az jótövkért, élőkért és holtakért,” mondatnak úgy látszik, hiányzik a tárgya (az állítmányt esetleg odaérthetjük az első mondatból). Lehetséges, hogy a másoló, esetleg a fordító itt sort tévesztett, kihagyott valamit. A *Vitkovics-kódex* végül két olyan imát is ajánl, amely a latinból teljesen hiányzik: a Krisztus és Szűz Mária koronáját. Az utóbbi rózsafüzér-imádság Mária tiszteletére – Bonaventura művei között is találtam egy, a *Corona de beata Maria Virgine ordinata a Sancto Bonaventura* címet viselő zsolozsmaszerű imádságfüzért; valószínűleg a Krisztus koronája is hasonló devocionális gyakorlat lehetett.²⁶⁷ A magyar szövegben a

²⁶⁶ BONAVENTURA, *Regula novitiorum, i. m.*, 478, 3. jegyzet.

²⁶⁷ A rózsafüzér-ájtatosság végzésének módjáról a *Nagyszombati Kódex* Petrus de Palude *Sermones Thesauri novi de Sanctis* című kötetének 115. beszédén alapuló, Mária mennybemeneteléről szóló szövege részletes eligazítást ad: „Ó, Szízanya Mariának ájtatos szolgálóleányi, ezek a dicsőségnek örömei, és a nőmös, fejjérségös, gyenge lilium convallium, kiből kössetök igön szépségös koronát az istenszülő Szíz Mariának. A vékonyságos selyemmel, a nagy ájtatossággal közöslég köss nőmös piros pinkösti rózsákat mondván minden tíz *Ave Mariának* utánna egy-egy *Pater nostert* Krisztosnak, ő edös szilöttének hétszer szent vére hullásáért, tudni mint a környülmételésben, a kertben imádkozásában, ő ostorozásában, az ő koronázásában, ő ruhájától a kopasz helnek megfosztásában, a három kemény vas szegekkel a keresztfához szegezésében, a hegyes csucsával szent oldalát megöklelésében, ezöket gondolván mindön *Pater nostert* megfeszülve és az *Ave Mariát* térdpölvö. Ez a koronája az Szíz Mariának, valaki ájtatossággal megolvassandja mindön kétség vele leszön ő halálának idején, és menti ótalmazván ellenségtől, és vígan viszi be az örök bódogságba. Azért, Szíz Mariának ájtatos szolgálóleányi, ez az ő szent örömei, kiket valla földön, és melyeket mastan vall az örök dicsőségnek vígasságában. Ezöket kell gondolnotok, mikoron olvassátok az istenszülő Szízanya Mariának ő szent koronáját, mely örömek példáznak nőmös rózsákat, kiket kell kötni az ő szépségös koronájába.” – *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 278–280. – E prédikációt példa is kövöti a Mariának imádságokból

későbbiekben (42. lap 12. sora) még egyszer előfordul „az Krisztus uronk koronájá”-nak ajánlása, és itt is a latin szövegben szereplő bűnbánati zsolnárokat és litániát helyettesíti. Ezek a szövegek részei lehettek a korabeli apácák mindennapi kegyességi gyakorlatának. Egy 1524-es latin nyelvű beginszabályzat, amelyet Korányi András a gyöngyösi ferences könyvtár Cod. Med. 4 jelzetű kéziratában talált, hasonló imádságokat ajánl.²⁶⁸ A magyar variáns létrehozója nyilvánvalóan kora és célközönsége devocionális gyakorlatát írja bele a szövegbe, ezzel aktualizálva azt.

A másik szövegbetoldást, amely a 25. laptól a 32.-ig terjed, Pusztai azzal magyarázza, hogy a fordító/másoló a szöveget a női olvasóközönséghez alkalmazza (ennek jelei végig megfigyelhetők a szövegben), s ebben a betoldásban „a nők szokásos vétkeivel foglalkozik”.²⁶⁹ Ha kissé közelebbről vesszük szemügyre ezt a részt, tapasztalhatjuk, hogy nem pusztán erről van szó. A betoldás szövege, az ezt közvetlenül megelőző és követő részek, illetve ezek latin megfelelője a könyv 2. mellékletében olvashatók. A latin és magyar párhuzamos részben félkövérrel kiemelt eltérésekből láthatjuk, hogy a részt felvezető mondatot valóban női közönséghez alkalmazták: itt egyelőre csak a gyónáshoz járuláskor fölvetett tartás, viselkedés leírásában, ugyanis a *redactor* tekintettel volt a férfi és női szerzetesi viselet különbségeire („deposito mantello” és „cum extracto caputio” helyett a magyar szöveg az ezek által kifejezett „szemérmesség”-et javallja²⁷⁰). A továbbiakban a latin szöveg a gyónási formula bevezető mondatára (*Confiteor Deo omnipotenti, et vos, fratres, quia peccavi nimis cogitatione, verbo opere et omissione: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa.*) és zárlatára (*Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, omnes angelos et Sanctos, et vobis, fratres, orare pro me ad Dominum Deum nostrum. Amen.*) utal. E két kötött mondat között kell a novíciusnak megvallania egyenként a bűneit. A magyar szöveg ide egy hosszú gyónási formulát iktat be,²⁷¹ amely egyetlen helyen tartalmaz női bűnöket; a szö-

koszorút (koronát) kötő barátról. – *Uo.*, 293–298. Szövegpárhuzamát lásd: *Debreceni Kódex*, i. m., 625–630.

²⁶⁸ „In hyeme autem post matutinam aut ante auroram et cottidie centum Pater noster ob memoriam passionis Christi, et todieum Ave Maria ob contemplacionem virginis Marie. Insuper coronam virginis Marie, et alia que tibi placuerit.” – KORÁNYI András, *Egy XVI. századi ferences beginszabályzat = A ferences lelkiség hatása...*, i. m., I, 136.

²⁶⁹ *Vitkovics-kódex...*, i. m., 12, 18.

²⁷⁰ Hasonló változtatás történt a 47. oldal 11. sorában: „fejed lehajtván” a „capite semper cooperto” helyett, ugyanis az apácák állandóan viselik a főkötőt, nem mint a szerzetesek a csuklyát.

²⁷¹ E gyónási formulát Lázs Sándor összehasonlítja a *Virginia-kódex* elején olvasható gyónási tükörrel, s arra a következtetésre jut, hogy „valószínű tehát, hogy egy korábbi magyar

vegrész a kereszteléskor a keresztelendő nevében tett három fogadalom mentén halad, s az ember három fő ellensége (világ, test, ördög) kísértései köré szervezi a megvallott bűnöket. Végül a szeretet, az áhitat és hála érzéseinek csekélységét részletezi. A részlet több olyan kicsiszolt fordulatot tartalmaz (pl. a bevezető mondat: „Bűnömet mondom Uram Istennek atyaságodnak előttő, mendennemő bűneimben, kikben vétkeztem, gyermekségmentől fogván ez óráiglan halálosképpen, bocsánandóképpen, éjjel, nappal, akaratom szerént és akaratomnak küvölő”), amelyek mögött hosszas szóbeli hagyományozódást sejtethetünk; olyan, a szóbeliség során rögzült formulákról lehet szó, mint amelyek a *Miatyánk* vagy az *Apostoli hitvallás* esetében alakultak ki.²⁷² Az interpolált rész ebben az esetben is a szöveg fordítójának/másolójának és megcélzott olvasóinak mindennapi gyakorlatát rögzítheti. A szöveg folytatásában a hosszabb gyónás tartalmáról, gondolatvezetéséről van szó, amelynek a szerzetesi hármass fogadalmra kell épülnie. Ilyenformán a beépített magyar szövegrész szerkezete párhuzamos ezzel: míg ott a keresztényi, itt a szerzetesi hármass fogadalmról van szó. Azonban e második hármass fordításából, bár kolduló rendiek számára készült a kódex, kimarad a szegénység parancsa, helyette „Istennek parancsolatja” szerepel. Érdekes arra is odafigyelni, hogy míg a latin verzió az elnyert testi (alamizsna) és lelki (megváltás, vallás) jók miatti hála hiányát említi, a magyar kódex megáll a zsolozsma áhitat nélküli, tunya végzésének felemlítésénél.²⁷³ A zsolozsma fontosságának illetően hangsúlyozása, illetve az egész világért való imádkozás (a 21. lapon kezdődő betétben) mintha a monasztikus szerzetesi ideálokat erősítenék fel, amelyek a késő középkorban újra nagy népszerűségnek örvendtek.²⁷⁴ Ugyanerre láttunk már példát a *Weszprémi-kódex* esetében, amikor a magyar szöveg a latin *virtust* a szerzetesi aszkézis cselekedeteivel azonosítja.

b.2. Az Érsekújvári Kódex az áldozásról

Pseudo-Bonaventura *Regula novitiorum*át nem csak a ferences kolostorokban olvasták a késő középkori Magyarországon. A mű egyik fejeze-

szöveg részletének felhasználásával, netán egy emlékezetben megőrzött magyar eredetű szövegrész leírásával találkozunk a *Vitkovics-kódex* interpolációjában.” E szövegről feltételezi, hogy óbudai ferences eredetű lehetett. – LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 163.

²⁷² Vö. TARNAI, „A magyar nyelvet írni kezdik”..., i. m., 239–242.

²⁷³ A tunyaság még egy rövid betoldásban előkerül (35. lap, 1–6. sor), amikor emiatt a gyónó nem viszi véghez az Isten ihlette jó gondolatait.

²⁷⁴ Lásd pl. a monasztikus rendek megreformálására tett magyarországi kísérleteket és az azok háttérében álló világi támogatást. MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...*, i. m., 220–233.

tének fordítása a domonkos *Érsekújvári Kódexben*²⁷⁵ maradt fenn. Hogy csupán egyetlen fejezet fordítását hozza a kódex, mégpedig a szerző nevének feltüntetése nélkül, összefügghet azzal, hogy a másoló nem a ferences rend tagja. Számára nem a teljes *Regula* érdekes – a *Liber de modo bene vivendiből* másol le utána harmincnégy fejezetet²⁷⁶ –, sem az a tény, hogy állítólag Bonaventura regulájáról van szó. A szöveg tartalmánál fogva bír aktualitással: az áldozás, az eucharisztia a késő középkori kegyesség egyik központi eleme, rítusa.²⁷⁷ A *Regula novitiorum* ezen fejezete a *Vitkovics-kódexben* is megvan, de más fordításban.²⁷⁸

Az *Érsekújvári Kódex* fordítása csak pár helyen tér el a latin szövegtől. A leglényegesebb betoldás, amely a *Vitkovics-kódexben* sem szerepel, az áldozás pillanatára vonatkozó utasításokat tartalmaz. Viszont mindkét magyar változat kicsit részletesebben tárgyalja a passióra való emlékezést, mint a latin mű, s egyes attól eltérő elemek mindkettőben megtalálhatók (pl. a vas szegek, az ostorozás, az „Et usque ad Completorium exerceas te aut in lectione, aut in sancta meditatione” mondat fordításakor az imádság beiktatása). A *peccatores* egyikük *papi fejedelmekkel*, másikuk *püspökökkel és írástudókkal* helyettesíti. A két magyar variáns itt nyilvánvalóan egymáshoz áll közelebb, mint a latinhoz. Egyikük sem említi a bűnbánati zsolnákat és a *Mindenszentek litániáját*; a *Vitkovics-kódex*, mint már említettük, „az Krisztus uronk koronáját”, míg az *Érsekújvári* „valaminemő dicséreteket” ajánl. Mindezek alapján úgy látszik, a két magyar fordítás között kellett lennie valamilyen kapcsolóelemnek.

b.3. Regulakivonatok Bonaventura alapján

Bonaventura eddig vizsgált két műve alapján állította össze Sepsiszentgyörgyi Ferenc a marosvásárhelyi beginák számára a *Teleki-kódex* legvégén álló *A harmadszerzetbeli hűgoknak regulája Szent Bonaventura atyánknak mondása szerint* és a *Minden szerzetességnek regulája és élete im ez* című rövid gyűjteményeket.²⁷⁹ A két szöveg a szerzetesi élet legfontosabb szabályait összegzi, mintegy kivonatolva Bonaventura itt vizsgált

²⁷⁵ *Érsekújvári Kódex*, 166–168.

²⁷⁶ Erről lásd a IV.2.1.3. fejezet a. pontját.

²⁷⁷ R. N. SWANSON, *Religion and Devotion in Europe c. 1215–c. 1515*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 142; továbbá: RUBIN, *Corpus Christi...*, i. m.

²⁷⁸ Különbségeiket, illetve a latin szöveghez való viszonyukat lásd a 3. melléklet táblázatában.

²⁷⁹ *Teleki codex*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1884 (Nyelvemléktár, 12), 366–382.

műveinek legfontosabb gondolatait, s mint ilyenek jól mutatják azok népszerűségét.

A harmadszerzetbeli húgoknak regulája Pusch Ödön szerint a *De perfectione vitae ad sorores* alapján készült szabálygyűjtemény.²⁸⁰ Ha jobban megnézzük a szöveget, úgy tűnik, a *Regula novitiorum*-ból több gondolatot emel át. Például:

<i>Regula novitiorum</i> ²⁸¹	<i>A harmadszerzetbeli húgoknak regulája</i> ²⁸²
Cibaria vero, quae magis provocant ad gulam quam ad sustentationem naturae, semper devita, sicut sunt cibaria inusitata vel delicata, scilicet speciebus composita et similia.	Valami a kösségnek szereztek, avval megelégedjél, és ne keress tennem magadnak valamit kiváltképpen valót, hogy egyebek meg ne botránkozzanak.
Cum autem intraveris ad mensam, sede semper iuxta honestiores et maturiores, si fieri potest bono modo. Et antequam incipias manducare, dicas <i>Gloria in excelsis Deo</i> , vel tribus vicibus <i>Pater noster</i> ; et invocando nomine Trinitatis, dicendo <i>In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, Amen</i> ;	És hogy leülsz az asztalhoz, és hogy enned kezdenél, annakelőtte mondj három Pater nostert az Szentháromságnak dicsiretíre.

<i>Regula novitiorum</i> ²⁸³	<i>A harmadszerzetbeli húgoknak regulája</i> ²⁸⁴
...sed statim vade ad cellam, ut ibi ores vel legas, et sta in ea quotidie usque ad Tertiam et non exneas, nisi urgenti necessitate vel utilitate coactus, memorans illud Bernardi, quod „sancti Angeli Dei cellas habent pro caelis; et aequae delectantur in cellis ac in caelis a cella enim in caelum saepe ascenditur.”	...siess a te celládba, és ott olvass avagy szent írást, avagy imádkozzál, avagy kedéglen a te elmédet foglaljad az isteni elmélkedésbe, avagy kedéglen mondd a te elmúlt binedet sírással, avagy emlékezzél meg mi Uronk Jézus Krisztusnak ő nagy kénjáról avagy haláldodnak órájáról, és innet ki ne menj az cellából, hanem csak igen nagy szikségvel kényszerítettel. Úgyhogy a cellában legyen teneked a mennyeknek országa, és onnaton vitessél az Úristennek elejébe.

²⁸⁰ PUSCH, *i. m.*, 65.

²⁸¹ BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, *i. m.*, 482, 481.

²⁸² *Teleki codex*, *i. m.*, 368–369.

²⁸³ BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, *i. m.*, 484.

²⁸⁴ *Teleki codex*, *i. m.*, 371–372.

Az is inkább a *Regula novitiorum*hoz kapcsolja ezt a szöveget, hogy a 368. lapon frissen a szerzetbe jött apácát szólít meg, tehát az írás elsősorban a novíciákhoz szól.

Bár a második regula címében nem szerepel a Szeráfi Doktor neve, a rövid szövegben négyszer is előfordul (hasonlóan ahhoz, ahogy a *Debreceni Kódex* és a *Lobkowitz-kódex* másolói időről időre jelezték, hogy Szent Bonaventura a beszélő). Ezen felül a megfogalmazott intések is erősen emlékeztetnek a *De perfectione vitae*ben (és olykor a *Regula novitiorum*ban) olvashatókra. Például:

Vedd jól eszedbe Szent Bonaventura atyánk miképpen immáron tanít, mondván, az húgok ne legyenek vetekedők, ne legyenek patvarosok, ne legyenek haragosok, ne legyenek dagályosok, ne legyenek hamis beszédők, ne legyenek rágalmazók, ne legyenek verekedők, ne legyenek visszavívók, ne legyenek peresek, ne legyenek irigyek, ne legyenek ellenkedők, ne legyenek istenkáromlók, ne legyenek hátranézők, azaz esmé ez világra, ne legyenek szóhordozók, ne legyenek hírbeszélők, ne legyenek sokszólok, és hogy az húgok ne legyenek tunyák és restek, ne legyenek gonoszgondolók, ne legyenek álmasok és szunnyadazók avagy lankadtak, ne legyenek egyebeknek ítélői, de hogy legyenek az húgok koronkét és mindenkoron az ő lelki esmeretiket meghánni és megvetni.²⁸⁵

Annak ellenére, hogy ez a szövegrész nem egy bizonyos Bonaventurapasszusra épül, hanem többlől tevődik össze, felismerhetőek benne a *De perfectione vitae* önismeretről és vesztegségtartásról, valamint a *Regula novitiorum* gyónásról és a tétlenség kerüléséről szóló fejezeteinek gondolatai.

IV.2.2.3. Összegzés

A Szeráfi Doktor a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom egyik kedvelt szerzője. Sokat elárul viszont a magyar olvasók, kegyességgyakorlók igényeiről, misztikus és irodalmi kultúrájáról, hogy melyik műveket, azok mely részleteit és hogyan ültetették át a késő középkori magyar kolostori környezetbe. A bonaventurái rendszert legteljesebben bemutató *Itinerarium*ot vagy *De triplici viát* a kódexek összeállítói nem találták megfelelő olvasmánynak a magyar nyelvű devocionális irodalom használói számára. Kurt Ruh megállapítja, hogy az *Itinerarium*, jelentős hatástörténete s a pár német fordítás/fordításkísérelt ellenére, „népnyelvi átdolgozásokra [...] nem volt igazán alkalmas. A vallásos magatartás ösz-

²⁸⁵ *Telesi codex, i. m.*, 376–378.

tönzéséhez nem nyújtott támpontokat, fogalmi nyelvezete pedig szinte megoldhatatlan nehézségekkel szembesítette a fordítókat, kivált a nem újlatin nyelvek körében.”²⁸⁶ A *De triplici via* kapcsán megemlíti a mű népnyelvű (középfelnémet és középholland) hagyományozódását.²⁸⁷

Végighaladva az eddigi vizsgálaton, a *De perfectione vitae* és az álbonaventurái *Meditationes vitae Christi* fordításai felől a *Regula novitiorum* át a *Teleki-kódex* regulaszerkesztményeiig, megtapasztalhattuk, hogy a kódexek összeállítói és majdani használói (főként klarissza, kisebb részben Domonkos-rendi apácák) számára a bonyolult misztikus elmélkedések és traktátusok helyett inkább Bonaventura regulaszerű szövegei tűntek megfelelőnek. A szerzetesi élet szabályainak, elveinek, szokásainak bemutatása, valamint a szerzetesek és apácák erényeinek serkentése és bűneinek tiltása volt a fő cél. Bonaventura misztikájából e művekben elsősorban a passiómisztikusi oldal kerül előtérbe. A lefordított fejezetek elég jelentős része azonban inkább előíró jellegű, még ha meditációról, imádságról, bűnbánatról van is szó. A magyar fordítások, bár helyenként a szövegek meditatív oldalát erősítik fel (a Kempis-interpoláció, a *Meditationes vitae Christi* beépítése), máshol éppen a konkretizálás, az általános helyett a szűkebb, sajátosabb értelmek megragadására, alaposabb szabályozásra törekednek.

IV.3. Misztika a legenda- és prédikációszövegekben

Amint az eddigiekben láttuk, a misztikus jelenségek, a misztikus út és unió említése fel-felbukkan a magyar kódexirodalom elmélkedési anyagának szánt szövegeiben és reguláiban, még ha ezek a művek túlságosan nem is bátorítják olvasóikat a hasonló tapasztalatok megszerzésére. Egy másik jelentős szövegcsoport szintén foglalkozik a misztikával, tartalmaz leírásokat az ehhez tartozó jelenségekről. Ez a korpusz a gazdag, szentekről készült, magyar nyelvű prédikáció-, példa- és legendairódalom. Ezek a művek több olyan szent életútjáról és tapasztalatairól beszámolnak, akik részesültek misztikus tapasztalatokban. Érdemes tehát megvizsgálni, hogyan ábrázolják e hagiográfiai szövegek az Istennel való egyesülést, illetve az ennek következtében fellépő különleges jelenségeket (az ún. misztikus mellékjelenségeket).

Amint a misztika mibenlétéről szóló, III.2. fejezetben megállapítottuk, a misztikus vallási tapasztalat végigkíséri a kereszténység történetét. Ilyen

²⁸⁶ RUH, *A nyugati misztika története II...*, i. m., 483–484.

²⁸⁷ *Uo.*, 486.

értelemben misztikusok voltak/lehettek bármelyik korszak szentjei között. Kurt Ruh misztikatörténete például külön fejezetet szentel Szent Ágostonnak²⁸⁸ és Nagy Szent Gergelynek.²⁸⁹ Otrókoci Nagy Gábor szerint a késő középkori magyar kódexekben csak két szent legendája mondható misztikusnak, Szent Ferencé és Sienai Szent Kataliné.²⁹⁰ Otrókoci itt nyilvánvalóan nem a misztikus jelenségekről, közvetlen istentapasztalatról csupán szót ejtő legendákra gondol, hanem azokra, amelyek hősüket ún. „misztikus szent”-ként ábrázolják.

E hagiográfiai típust a késő középkori szentkultusz elismert kutatója, André Vauchez jellemezte legalaposabban nagyhatású monográfiájában.²⁹¹ A kategória képviselői elsősorban többséggel nők voltak, akik a kor problémákkal küzdő egyháza által nyújtott közvetítést kikapcsolva személyes kapcsolatba léptek Istennel, s különleges kegyelmének köszönhetően profetikus látomásokban, revelációkban részesültek.²⁹² A 13. századtól kezdődően a női spiritualitás egyre inkább a misztika irányába fejlődött. Vauchez szerint a középkor végén a női szentségi ideál a misztikus szent; a ferencesek ezt propagálták a lelki vezetésük alá tartozó nők körében.²⁹³ E szentségi modell képviselői előbb Németországban (helftai misztikusok) és Németalföldön (Marie d’Oignies, Hadewijch), majd a mediterrán térségben, Provence-ban (Douceline) és Itáliában (Cortonai Margit, Folignói Angéla, Montefalcói Klára stb.) jelentek meg.²⁹⁴ Az első szentté avatási perekre csak a 14. században (pl. Montefalcói Klára, Szent Brigitta) került sor, míg más szentjelöltekére (pl. Sienai Szent Katalin) a 15. században.²⁹⁵ Az egyház eleinte nem mutatkozott túlságosan receptívnek a vizionárius-profetikus misztikusok iránt, azonban a nagy egyházszakadás teremtette intézményi krízis időleges lehetőséget teremtett e szenttípus ér-

²⁸⁸ RUH, *A nyugati misztika története I...*, i. m., 94–131.

²⁸⁹ *Uo.*, 162–186.

²⁹⁰ OTROKOCSI NAGY, i. m., 31.

²⁹¹ André VAUCHEZ, *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age: D’après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*, Rome, École Française de Rome, Palais Farnèse, 1988, 435–448, 472–478. Ugyanerről lásd még: Uő, *La sainteté mystique en Occident au temps des papes d’Avignon et du grand schisme* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 251–257.

²⁹² A 13. századi női szentekről lásd még: Michael GOODICH, *Vita perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1982 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 25), 173–185.

²⁹³ VAUCHEZ, *La sainteté féminine dans le mouvement franciscain* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age*, i. m., 202.

²⁹⁴ Uő, *La sainteté en Occident...*, i. m., 437–438.

²⁹⁵ *Uo.*, 472–473.

vényesülésére.²⁹⁶ A típust képviselő nők kezdetben nagyrészt laikusok voltak, ugyanis az Istennel való egyesülést magányosan kereső vallásos élet nehezen alkalmazkodott a közösségi élethez,²⁹⁷ fokozatosan azonban a mozgalom egyházi, főként kolduló rendi ellenőrzés alá került.²⁹⁸

Spirituális és irodalmi jelentősége ellenére a misztikus szentek kultusza korántsem terjedt széles körben, egy szűk egyházi és politikai elitet céltzott meg.²⁹⁹ A késő középkori Magyarországon például az ilyen jellegű szentek népszerűsége kevésbé mutatható ki. Áttekintve Bálint Sándor *Ünnepi kalendáriumát*³⁰⁰ szembeszökő, hogy milyen kevés érett és késő középkori szent kultusza volt ismert vagy elterjedt a középkori Magyarországon. A középkor magyar származású vagy Magyarországhoz valamilyen formában kapcsolódó szentjei (István, Imre, a Zobor-hegyi remeték, András és Benedek, Gellért, László, Erzsébet, Hedvig, Margit) természetesen rendelkeztek helyi kultusszal is. A kolduló rendek alapítói, Domonkos és Ferenc, vagy a portugál származású ferences prédikátor, Páduai Szent Antal sem voltak ismeretlenek rendjük munkájának köszönhetően, ám kifejezetten misztikus szentek tisztelete nemigen jutott el ideig.

A magyar kódexirodalom prédikációiban, legendáiban is hasonló a helyzet. Legtöbb szöveg a kései antikvitás nagy mártírszentjeiről szól. Ennek magyarázata, hogy a kódexek legenda-válogatását nagymértékben meghatározta a hivatalos egyházi ünnepek liturgikus rendje. A valószínűleg nyilvános felolvasásra készített terjedelmes legenda- és prédikációgyűjtemények (a *Debreceni Kódex* első nagy egysége, a *Cornides-kódex*, az *Érdy-kódex*, részben az *Érsekújvári Kódex*), de még a magánáhitati célzatú vegyes olvasmányokat tartalmazó kódexek (pl. *Lobkowicz-kódex*, *Peer-kódex*) legendái, szentekről készült prédikációi is elsősorban az egyetemes egyház által elfogadott, naptárban szereplő szentek ünnepeire szolgáltattak olvasnivalót.

²⁹⁶ Uő, *L'église face au mysticisme et au prophétisme aux derniers siècles du Moyen Age* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age*, i. m., 265–275.

²⁹⁷ Uő, *La sainteté mystique en Occident...*, i. m., 251–252.

²⁹⁸ Vauchez ezt a folyamatot találóan úgy nevezi: „monachisation du laïc.” – Uő, *La sainteté en Occident...*, i. m., 447.

²⁹⁹ „Loin d'être populaire, la sainteté mystique de la fin du Moyen Age est au contraire profondément élitique. Elle se situe sur les sommets et s'y complait. On la voit fleurir au sein de cercles dévots numériquement restreints, ces groupes d'«amis de Dieu» où des clercs et des laïcs épris de perfection venaient chercher les «consolations spirituelles» que leurs communautés paroissiales et conventuelles n'étaient pas en mesure de leur offrir.” – Uo., 477.

³⁰⁰ BALINT SÁNDOR, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Bp., Szent István Társulat, 1977, I–II.

A mártírszentek közül Alexandriai Szent Katalin alakja méltó itt említésre ún. misztikus eljegyzése okán. A minden valószerűség szerint fiktív szent tisztelete Bizáncból indult (első, görög nyelvű legendái a 10–11. századból származnak), majd a 10–11. században átkerült Dél-Itáliába (Monte Cassino), Rómába, Franciországba (Rouen), Németországba és Angliába.³⁰¹ Michael Goodich rámutatott, hogy kultusza a 11. század után reneszánszát élte az új női szentségideál megtestesítőinek köszönhetően, akik életét és apostoli működését példaértékűnek tekintették.³⁰² Alakját a késő középkorban is nagy tisztelet övezte.³⁰³ Magyarországi kultuszával Uhrin Dorottya foglalkozik magiszteri dolgozatában, több tanulmányában, illetve a vértanúszüzek középkori magyar tiszteletéről készülő doktori disszertációjában.³⁰⁴ Írásából kiderül, hogy Katalin nagy népszerűségnek örvendett a középkori Magyarországon, ahol kultusza a 12. században jelent meg, és a 13–14. sz. fordulójától terjed el igazán. Tiszteletének nyomai nemcsak egyházi, hanem udvari és városi környezetben is feltűntek.

Alakjának fontosságát jelzi, hogy három magyar nyelvű legenda is fennmaradt róla: egy 4074 soros verses legenda az *Érsekújvári Kódexben*,³⁰⁵ illetve két prózai *vita*, egy a *Debreceni*,³⁰⁶ egy pedig az *Érdy-kódexben*.³⁰⁷ E szövegek viszonyát a görög és latin forrásokhoz Katona

³⁰¹ Christine WALSH, *The Cult of St Katherine of Alexandria in Early Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 2007.

³⁰² Lásd: GOODICH, *i. m.*, 178–179.

³⁰³ A késő középkori regionális és lokális Katalin-kultuszról lásd pl.: Katherine J. LEWIS, *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*, Woodbridge, Boydell Press, 2000; *St. Katherine of Alexandria: Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, eds. Jacqueline JENKINS and Katherine J. LEWIS, Brepols, Turnhout, 2003 (*Medieval Women: Texts and Contexts*, 8); Patrycja PIENKOWSKA-WIEDERKEHR, *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych = Kult świętych i ideal świętości w średniowieczu*, red. Roman MICHAŁOWSKI, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2011, 149–374; Anne SIMONS, *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg: Saint and the City*, Burlington – Farnham, Ashgate, 2012.

³⁰⁴ UHRIN Dorottya, *Alexandriai Szent Katalin kultusza a középkori Magyarországon* [diplomamunka], Bp., ELTE, 2014; Uő, *Szent Katalin mint az uralkodók patrónusa = Micae Mediaevales V.: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. FÁBIÁN Laura et al., Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2016, 243–262; Uő, *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Medieval Upper Hungarian Towns*, *Hungarian Historical Review* 5 (2016/3), megjelenés előtt. Köszönöm a szerzőnek, hogy tanulmányait már megjelenés előtt a rendelkezésemre bocsátotta.

³⁰⁵ *Érsekújvári Kódex*, *i. m.*, 447–520.

³⁰⁶ *Debreceni Kódex*, *i. m.*, 491–557.

³⁰⁷ *Érdy codex*, *i. m.*, 656–675.

Lajos vizsgálta behatóan.³⁰⁸ A korabeli német kutatások alapján bemutatta a legenda alakulástörténetét, ismertette a magyar fordítások alapjául szolgáló latin szöveghagyományt. Míg a korai legendák csak Katalin Passióját tartalmazták, a megtérését taglaló *Conversio*-történet, amelynek csúcspontja a Krisztussal kötött misztikus eljegyzés, s amelyre a királylány megkeresztelkedése után került sor egy éjszakai látomás keretében, valamint a szent csodás születését elmesélő *Nativitas* csak a 13–14. században jelentek meg a vallásos nőmozgalom és a misztikus szentek feltűnésével egyidőben, annak hatására.

A három magyar szöveg a történet mindhárom részét tartalmazza. A két prózai változat Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát Katalin-prédikációi alapján készült, míg a verses legenda forrása még nem teljesen tisztázott.³⁰⁹ Az eljegyzési epizódot tartalmazó lapok teljesen hiányoznak az *Érdy-kódexből*, s az *Érsekújvári Kódex* verses legendájában érezhető hiány és törés van a jelenetben,³¹⁰ a szenvedő Krisztus megjelenése Katalin

³⁰⁸ KATONA Lajos, *Alexandriai Szt. Katalin legendája középkori irodalmunkban*, Értekezések a Nyelv és Széptudományok Köréből, 18(1903), 5. sz., 257–352.

³⁰⁹ A forrásokról Katona cikke mellett lásd még: RAJHONA Flóra, *Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = Plaustrum seculi I: Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról, Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2003 áprilisában rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora#_ftnref25. (Letöltve 2015. november 10.)

³¹⁰ „...Az kép előtt letérdeplék,/ És őhozzá igen esedőzék,/ És esedözvén megfáradá,/ És ugyanottan elszunnyada./ Esmeg álmat láta, mint azelőtt,/ Mert láta egy szép mezőt,/ És egy szép szíz lejánt az mezőben,/ És egy szép gyermeket ő ölében./ Mely két személy oly szép vala./ Hogy az napnál fenesb vala./ Katerina csodálkodék,/ És hozzájuk közelb lépék,/ Hogy őket jobban láthatná,/ És vigasságokat vallhatná./ Kit Asszonyunk Szíz Mária, hogy megláta,/ Szent Fiának ily szót monda:/ **Vide, fili, Katherinam mandatis oboedientem etc.** »Én édes szerető fiam, Jézus,/ Ki vagy mennyben dicsőséges,/ Ím ez Katerinát te kéntsed meg,/ Ki szódnak mindenben enged.«/ Urunk Jézus megfelele,/ És nagy víg szóval így beszéle:/ »Ez Katerina immár kedves/ Nékem és igen kellemetes,/ Mert azt látom, hogy megszépült,/ És méltán én előmben készült.«/ És Asszonyunk Szíz Mária szóla/ Szent Fiának, és így monda:/ »Én jó Fiam, azon kérlek,/ Hogy túled ilyet érdemljek,/ Hogy Katerinát hozzád vegyed,/ És jegyösöddé szerejzed.«/ Jézus mondá Szíz Anyjának,/ Ki igen jó lén Katerinának:/ »Azért jó Asszonyom s Édesanyám, örülvén tészem,/ Hogy őt jegyesemmé veszem./ És ennek jelenségére/ És öneki tisztességére,/ Ím, gyűrömet neki adom,/ És ím, ma őt jegyesemmé fogadom.«/ És ezt megmondván gyűrűjét kivéve,/ És az szíz ujjában tevél,/ És neki ily beszédet mondván/ És ily szerrel megnyilatkozván:/ »Én szerető szép jegyesem, Katerina,/ És én választott jó kegyesem,/ Ím, látod dicsőségemet/ Ismerjed meg már jegyesödet!«/ És annakutána ezt tevél,/ Hogy magát imígy megjelenté,/ kinek, hogy félelmét látta volna/ Őt biztatván ím, ezt monda:” – *Érsekújvári Kódex*, i. m., 467–468. (Az átírásban és a sorfelosztásban Madas Edit szövegkiadását követtem: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*, szerk. MADAS Edit, Bp., Tankönyvkiadó, 1991, 528–529.)

előtt kimaradt a másolatból. A meglévő részben leírt látomás sokkal inkább egyike az élettörténet számos csodás elemének, mint misztikus felhangokkal tarkított elbeszélés. Szimbolikus aktus, nem pedig a lelki egyesülés elmélkedésre vagy követésre sarkalló leírása.

A misztikus eljegyzés jelenetét csak a *Debreceni Kódex* szövegváltozata tartalmazza teljes egészében. Ez a fordítás Katona szerint Pelbárt *Pomerium de sanctis*ának 99. beszédébe foglalt legendaváltozaton alapul.³¹¹ Rajhona Flóra megállapította, hogy helyenként Laskai Katalin-fermóihoz áll közelebb.³¹² Valójában e változat jobban kibontja a történetet, mint Pelbárt tömör, lényegretörő narrációja, s helyenként az olvasókhöz/hallgatókhoz intézett tanításokkal, intésekkel, magyarázatokkal egészíti ki. A kommentárok kezdetét és végét többször soraláhúzás jelöli. A szöveg többek között kétszer is hangsúlyozza, hogy Katalin volt az egyetlen szent, akit Krisztus eljegyzett magának. Először még a legenda elején, a Katalin születését megelőző csodás események (a legfőbb istent mintázó aranszobor az ötvösök szándéka ellenére a feszület alakját veszi fel) elbeszélése közben a narrátor így kommentálja a pogány bölcs tanácsát, miszerint el kell készíteni a legfőbb isten szobrát:

Íme, miképpen cselekedik az Úristennek malasztja ez pogán belcsben ez egy szíz leánnak teremtésére, kit Úristennek Fia magának választotta vala győres jegyesel, kinél tebbet soha nem olvassok írásban, hogy kit meggyerezett volna Uronk Jézus, hanem csak ez Szent Katerinát.³¹³

A legenda harmadik részét, a *Conversiót* bevezető rubrika szintén az eljegyzés egyediségét hangsúlyozza.³¹⁴ Ezen megjegyzések egyike sem származik Pelbárt első Katalin-napi beszédéből. A szent ünnepére készített második prédikációjában ugyan szó esik Katalin különleges kiválasztottságáról, de azt is elmondja, hogy minden szűz és minden lélek Krisztus jegyese, így állítása árnyaltabb.³¹⁵ Laskai beszédeiben szintén nem fordul

³¹¹ KATONA Lajos, *Alexandriai Szt. Katalin...*, i. m., 313. A Pelbárt-beszéd: PELBARTUS DE THEMESWAR, *Sermo XCIX. De sancta Catherina: Sermo primus cum legenda* = P. T., *Pomerium de sanctis, Pars aestivalis*, Augsburg, 1502, Yy^v-Yyⁱⁱ^v. Elektronikus kiadás: <http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pa/pa099>. (Letöltve 2015. november 10.)

³¹² RAJHONA, *Alexandriai Szent Katalin...*, i. m.

³¹³ *Debreceni Kódex*, i. m., 494.

³¹⁴ *Uo.*, 506.

³¹⁵ „Primo amavit Christus Catherinam gratia desponsationis mirabilis. Licet quippe omnes virgines sint sponsae Christi, immo generaliter etiam omnes animae Christianae castitatem pro suo modo status tenentes sunt sponsae Christi, secundum quod Apostolus **II. Cor. XI** dicit ad omnes: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*. Sed miraculosius et specialius beata Catherina prae ceteris est desponsata.” – PELBARTUS DE THEMESWAR,

elő ennyire éles megfogalmazás. Úgy látszik, a magyar szöveg létrehozója/másolója különösen hangsúlyozni kívánta ezen mozzanat egyediségét. Talán éppen a domonkosok által propagált Sienai Szent Katalin kultuszának ellenében tette volna ezt, akinek legendájában szintén előfordul Alexandriai Katalin eljegyzését mintázó jelenet? Magát az eljegyzést a verses legendához hasonlóan beszéli el a szöveg, viszont itt az *Érsekújvári Kódex*ből hiányzó részlet is szerepel:

És mielt Uronk Jézus magának jezzette volna ez Katerinának, legottan Uronk Jézus az ő szent Anyjának az szent elébél avagy kebelébél az feldre leszálla, és magát mutatá és jelenté ez Katerinának az tivis koronában, miképpen ötet megkoronázták vala az zsidók, és megmutatá öneki az ő öt mély sebeit, és ennek utána az ő drágalátos, nemes, szent vérét, és egyéb kínát es mondá Uronk Jézus ez Katerinának. „Ó, én szereté leányom, Katerina, íme, jól látod minemű nagy ként én szenvettem emberi nemzetért és teéretted pogán valván. No, immáran annakokáért ha akarsz énutánam jönnied, hát kivess engemet, és vigyed az ereköl való koronát.” Ezt mondván Uronk Jézus ottan búcsót vén az Katerinától, és az nagy angyeli ineklésben felmine mennyországba. Ó, immáran ájtatos lélek, gondolhatod minemű nagy keseréségben maradott legyen ez gyengeséges szűz az ő jegyesétől! No, bátor ne volt volna Uronk Jézus ez jegyes, bátor volt volna csak ez széles velágnak ő kerályának ő fia, mégés nagy mondhatatlan keseréséggel vált volna ötele. Tunc Katerina evigilans... Hát íme, ezen kezben, hogy ez látásban elrejtett volna, felserkene avagy fel ébrede ez látásból, és hogy felserkent volna, őmagát megtekénté, és látá hát íme, egyik kezének ujjában vagyon egy igen szíp gyөрő. Ez gyөрet hogy meglátá, bétellesedék az Szentlélek Úristen malasztjával, és kezdé Úristent dicsérni, és nagy hálaadásokat adni.³¹⁶

A szenvedő Krisztus alakja, aki követésre szólítja fel a jegyesét, összhangban van azzal a képpel, amely a meditációs gyakorlat vizsgálata során kirajzolódott. A jövődő mártír számára a töviskoronás Megváltó a mintakép, s ennek imitálásával válhatott ő maga is mintává az olvasók számára.

A kódexirodalom legendagyűjteményeinek összeállítói nem csak az egyetemes egyház szentjeiről szóló szövegeket tartották fontosnak beemelni; választásukat esetenként a regionális kultuszok is befolyásolták. Az *Érdy-kódex*ben például hangsúlyosan vannak jelen a magyar szentek:

Sermo C. De sancta Catherina: Sermo II. = P. T., *Pomerium de sanctis, i. m.*, Yyij^v. Elektronikus kiadás: <http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pa/pa100>. (Letöltve 2015. november 10.)

³¹⁶ *Debreceni Kódex, i. m.*, 522–524.

Szent László,³¹⁷ Szent István,³¹⁸ Szent Gellért,³¹⁹ Szent Imre³²⁰ és Szent Erzsébet.³²¹ Más közép-európai szentek legendái, akiknek kultusza a földrajzi közelség következtében Magyarországon is meghonosodott, szintén előfordulnak. A Karthauzi Névtelen gyűjteménye Szent Szaniszló mártír legendáját hozza,³²² míg a *Nádor-kódex* Árpád-házi Szent Erzsébet nagynénjének, a sziléziai Szent Hedvignek történetét tartalmazza.³²³ Természetesen az egyes szerzetesrendek preferenciái is befolyásolták a szövegválogatást, ezzel magyarázható a több Ferenc-legenda vagy a Nyulak szigeti dominikánák számára készített Domonkos- és Margit-legenda. Az egyetemes egyház legjelentősebb szentjeinek legendáit összegyűjtő népszerű latin forrásmunkák (*Legenda aurea*, *Catalogus sanctorum*) tartalma sem mellékes.³²⁴ Mint a III.3. fejezetben láttuk, ezek olvastatása, fordítása a nyugati, anyanyelven írott, kegyességi korpuszokban is gyakori.

Így tehát kevés „modern” szentről szóló legenda olvasható a magyar kódexekben. Az *Érdy-kódex* fiatalabb szentjei közé tartozik Pádúai Szent Antal,³²⁵ Canterburyi Szent Tamás,³²⁶ Szent Domonkos,³²⁷ Szent Klára,³²⁸

³¹⁷ *Érdy codex*, i. m., 387–404.

³¹⁸ *Uo.*, 494–500.

³¹⁹ *Uo.*, 543–545.

³²⁰ *Uo.*, 613–617.

³²¹ *Uo.*, 639–646.

³²² *Uo.*, 259–300. A legendáról és Szent Szaniszló magyarországi tiszteletéről lásd: TÓTH Miklós István, *Szent Szaniszló magyarországi tisztelete és az Érdy-kódex Szent Szaniszló-legendája = Plaustrum seculi I...*, i. m., http://sermones.elte.hu/?az=319tan_plaus_tothmiklos (Letöltve: 2012.11.17.).

³²³ *Nádor-kódex*, i. m., 525–544. – Hedvig ugyanazt a szentségmodellét képviseli, mint Szent Margit: a szegénység szeretete, könyörületesség, adakozás, imádságok, könnyek, ol-táriszentség tisztelete, aszkézis, böjtölés, önmegtartóztatás, önostorozás a jellemző elemek.

³²⁴ E forrásműveknek a kódexirodalomra tett hatását lásd: HORVÁTH Cyrill, *Középkori legendáink és a Legenda...*, i. m.; TIMÁR, *Kódexeink legendái és a Catalogus...*, i. m.; VARGHA, *Codexeink legendái és a Catalogus...*, i. m.; MADAS Edit, *A Legenda aurea a középkori Magyarországon: (Kódexek és ősnymtatványok, kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás)*, MKsz, 1992, 98.

³²⁵ *Érdy codex*, i. m., 319–324. – A beszéd forrása Robertus Caracciolus *Sermones de laudibus sanctorum* című prédikációgyűjteményének 69. beszéde. Erről lásd: RADÓ Cecília, *Roberto Caracciolo prédikációs működésének magyarországi vonatkozásai = Plaustrum seculi VI.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2008. április 19-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*,

http://sermones.elte.hu/page/369_tan_plaus_rcili.pdf (Letöltve: 2012.11.17.). A latin és a magyar szöveget, illetve a két beszéd szerkezetét összevető táblázatokat lásd: TÓTHNÉ RADÓ Cecília, *Robertus Caracciolus OFM prédikációs segédkönyveinek magyarországi felhasználása* [PhD dolgozat], Bp., PPKÉ, BTK, 2014, 121–143, 172.

³²⁶ *Érdy codex*, i. m., 180–185.

Szent Bernát,³²⁹ Szent Ferenc,³³⁰ a karthauzi szentek, Bruno³³¹ és Hugó,³³² valamint a már említett magyar szentek. Ün. misztikus szent ugyan nincs közöttük, de misztikus tapasztalatokkal rendelkező több is előfordul. Azonban a róluk szóló legendák, prédikációk ezekre a jelenségekre kevés figyelmet fordítanak.

A nagy misztikus *auctor*, Clairvaux-i Bernát legendája említ egy halál előtti látomást, misztikus elragadtatást („Történék egy időben, hogy Szent Bernald megkórula, és mikoron halálra közelgetne lelke szerént elröteték, és viteték az hatalmas Úristennek ítélőszéki eleibe, holott jelen vala pokolbeli Sátán es”³³³), s a szöveg a szent költői stílusú munkáira, valamint az ehhez vezető elmélkedéseire is utal:

 Az nagy bölcsességes tudománt kedég hol lélte légyen ennenmaga tanóbizonságot tészten róla, hogy őneki egy mestere sem vót, de mind az erdön, haraszton és fák között járván elmélködvén és gondolkodván Úristentől adott minden igazságnak ismereti és értelmetessége, kit kétség nélkül hihetünk, ha meggondoljok ő mélséges írásának csodálatus édességét.³³⁴

Erzsébet legendája sokkal bőbeszédűbben vall a magyar királylány misztikus tapasztalatairól:

 Mikoron azért elvégezte volna szent imádságát, szózat jeve mennyből hozjá, mondván: Meghallgattatott az te imádságod, én szerelmes jegyösöm. Azt hallván nagy lelki eremmel telék bel ő szíve, lelke, és nagy, édes kennyhullatással hálát ada rajta az ő szerelmes Jézus Úrnak. És úgy lén, hogy az naptúl fogva sok mennyei jelenetök, édességök, öröndetességök, szózatok és feleletök jöttenek hozjá, kiket sok volna mind elővé számlálni, miképpen ennenmagával Úr Jézussal és az szent angyalokkal szólt, be-

³²⁷ *Uo.*, 448–452.

³²⁸ *Uo.*, 469–473. – Itt a Névtelen utal is arra, hogy új szentről lévén szó, a róla szóló „szakirodalom” még kevés: „Míérthogy nem régön való, sok helyen nem lélettetik az régi szentöknek életi között belírván.” – *Uo.*, 473.

³²⁹ *Uo.*, 500–504.

³³⁰ *Uo.*, 567–572. Forrása Robertus Caracciolus Ferenc-prédikációja. Lásd: RAPAVI Dóra, *A Karthauzi Névtelen forráshasználatának sajátosságai – a Robertus Caracciolus Szent Ferenc-napi beszédével való összevetés tanulságai = Plaustrum seculi V.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2007. április 21-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora (Letöltve: 2012.11.17.).

³³¹ *Érdy codex, i. m.*, 572–582.

³³² *Uo.*, 635–639.

³³³ *Uo.*, 502.

³³⁴ *Uo.*

széllöt, és minden kenyergésére és kérelmésére megfeleleltek öneki, kinek vigasztaló színök látásából és édös beszédök hallásából olyaná lett vala immáran ez szent asszonyállat, mintha ingen ez feldön nem volna.³³⁵

Az intenzív imaélet, kegyesség és aszkézis jutalmaként a hercegnő látomásokban részesült, isteni üzeneteket kapott, s a mennyieiek társasága szinte mindennapossá vált számára. Az a tény, hogy ezt a kegyelmi állapotot szinte állandó jelleggel megőrizhette, egyrészt kiválasztottságát mutatja, másrészt viszont azt, mennyire előrehaladt a misztikus úton.

A *Debreceni Kódex* legendáriumuma az *Érdy-kódex*hez hasonló képet mutat. Canterburyi Szent Tamás³³⁶ mellett Aquinói Tamás alakja is feltűnik, s bár ő elsősorban mint a nagy skolasztikus teológustekintély fordul elő a kódexekben, a *Catalogus sansctorumból* fordított legendájában³³⁷ kétszer is szerepel imádság közbeni levitáció:

Oly igen nagyon foglalja magát az isteni öresködésökben is, hogy gyakorta a titkon való imádságban a földről nagy magassan az égbe felemelkedik vala.³³⁸

Mikoron az ő bódog életének vége elközelgetne, és Nápolyban volna, s egy éjjel nagy ájtatosan imádkoznéjék, egy fráter látá, tahát két sengnyire a földtől felemelkedék, s Uronk Jézus feszülötinek képe megszólala neki, és monda: „Tamás, énrólam sok jókat írtál, s mit vársz éntőlem éróttök?” Felele Szent Tamás, mondván: „Nem simmit, Uram, hanem csak tennőmagadat.”³³⁹

A levitáció a misztikus *viták* egyik legkedveltebb eleme. A második idézetben a felemelkedés még a megszólaló feszület motívumával egészül ki, ami a misztikus szentek passiócentrikus lelkeségét húzza alá. A legenda elragadtatásokról és látomásokról is beszámol. A misztikus extázist – akárcsak az Alexandriai Szent Katalinról és Clairvaux-i Szent Bernátról fentebb idézett szövegekben, illetve az alább tárgyalandó Ferenc-legendákban – az *elrűtetik/elrötetik/elrejtetik* finnugor eredetű igével írja le, amely már a pogánykori gyakorlatban is a sámán vallási elragadtatását

³³⁵ *Uo.*, 644.

³³⁶ *Debreceni Kódex*, i. m., 79–85.

³³⁷ *Uo.*, 203–208. – A forrásról lásd: KIRÁLY György, *A Margit-legendá és rokonai [Függelék: A Debreceni codex legendáinak forrásai]*, ItK, 1915, 19; VARGHA, *Codexeink legendái és a Catalogus...*, i. m., 17.

³³⁸ *Debreceni Kódex*, i. m., 206.

³³⁹ *Uo.*, 207.

jelölte.³⁴⁰ Tamásnak buzgó imádsága jutalmaként megjelent Szent Péter és Pál, hogy megmagyarázzák neki a Szentírás kétséges helyeit:

Nem emböri elmének tanuságával kereste vala annyéra, mint Istentől nyerte vala az ő tudományát imádságával. Amé ennek bizonságára, mikoron egy éjjel édös imádságban volna foglalatos, neki jelönék Szent Pétör, Szent Pál, s a szent írásoknak értelmében, amelyekről kétölködik vala, teljességgel megtaníták ötet azokra. Oly igen elrűtetik vala níha az imádságban és a nagy tanulásban, hogy úgy tetszik vala, mintha megholt volna. Níha éjjel gyertyát gyút vala kezében, s a könyv eleiben ülven, mind elégven, az Írásnak édösségében elmerülven igen sem érzi vala.³⁴¹

A teológus misztikusként ábrázolása meghökkentőnek tűnhet, azonban André Vauchez egyik megállapítása bizonyos fokig magyarázatul szolgálhat erre. A francia hagiográfus korábban hivatkozott monográfiájában rámutatott, hogy többé-kevésbé a misztikus szentség előretörésének időszakában az intellektuális tevékenységekkel szemben kritikus, a keresztényi tökéletességet hangsúlyozó spiritualitás bontakozott ki. Egyes itáliai misztikus nők (pl. Montefalcói Klára) szembe is helyezték Isten misztikus tapasztalaton keresztüli megismerését az intellektuális megismeréssel.³⁴² Ennek fényében a túlzott intellektualitással megvádolható Tamás tanításai, amelyek egyébként az emberi elme tévedéseiből is fakadhattak volna, azáltal váltak megbízhatóakká, hogy a teológus a megismerés közvetlen, felsőbbrendű formájában is részesült.

IV.3.1. Szent Ferenc, a misztikus?

A kódexirodalomban misztikáról a legtöbb szó talán Szent Ferenc életével kapcsolatban esik. Alakját több legenda, prédikáció és példa örökíti meg. Róla szól a legkorábbi (1440 körül készült) máig fennmaradt magyar nyelvű könyv, a *Jókai-kódex*,³⁴³ amely több latin forrás felhasználásával készült (*Actus beati Francisci et sociorum eius, Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis Legenda antiquissima, auctore fratre Leone,*

³⁴⁰ Erről lásd pl.: OTROKOCSI NAGY, *i. m.*, 9–10; PAIS Dezső, *Reg: A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1949 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 75); BALÁZS János, *A magyar sámán révülete (Rejt, rejték, rejtézik)*, Ethnographia, 1954, 416–490. További szakirodalom: *révül = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, szerk. KISS Lajos, PAPP László, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1976, III, 403–405.

³⁴¹ *Debreceni Kódex, i. m.*, 207.

³⁴² VAUCHEZ, *La sainteté en Occident...*, *i. m.*, 472–473.

³⁴³ *Jókai-kódex: XIV–XV. század*, kiad., bev., jegyz. P. BALÁZS János, Bp., Akadémiai, 1981 (Codices Hungarici, 8).

Speculum vitae beati Francisci et sociorum eius, Vita beati Francisci auctore s. Bonaventura, Bartholomeus de Pisis, Liber conformitatum).³⁴⁴ Lévén hogy e kódex évtizedekkel korábbi a magyar nyelvű kolostori irodalom sok tekintetben egységes korpusznak tekinthető anyagánál, itt inkább a későbbi – ezzel a kézirattal részben párhuzamos – legendákat és példákat vizsgálom.

A domonkos apácák számára valószínűleg a Nyulak szigetén közösségi olvasmányul másolt *Virginia-kódex* javát kitevő szöveg szintén Ferenc életével foglalkozik.³⁴⁵ Forrásai között megtaláljuk a szent életéről szóló legfontosabb, a *Jókai-kódex* forrásául is szolgáló legendákat, példagyűjteményeket, így a kompiláció műfajilag többretű. Az összeállítás többször megemlíti Ferenc kontemplatív hajlamát,³⁴⁶ meditációit, imádságait, amint arra már az elmélkedés fogalmáról szóló fejezetben is utaltunk. Például Ferenc kimegy „az kietlen pusztába, hogy ott az isteni gondolatokban és imádságokban édesben mulathatna.”³⁴⁷ E gyakorlatok nyomán „gyakorta vala elrejtésben annyéra, hogy mind éjszaka és mind estig egy szót sem szólhat vala.”³⁴⁸

Az elragadtatás pillanatait többször ún. misztikus mellékjelenségek kísérik. Ferenc néha karnyújtásnyi, néha alig látható magasságba emelkedik.³⁴⁹ Máskor Leo fráter az égből leereszkedő lángot lát a feje fölött ima

³⁴⁴ Ezekről lásd az imént idézett kiadás bevezető tanulmányát: 11–13. A kódex kutatástörténetéről, forrásairól, tartalmi-szerkezeti egységeiről jó összefoglalót ad, illetve a források tekintetében újdonságot is hoz Falvay Dávid és Konrád Eszter a magyarországi anyanyelvű obszerváns irodalommal kapcsolatos kutatásokat, problémákat bemutató tanulmánya. A szerzők szerint a *Jókai-kódex* magjának forrásául egy az ún. Avignoni kompiláció (egy Avignonban tanuló ferences állította össze a Ferenc és társai életéről szóló szövegekből; legrégebbi ismert kézírata a 1320-as évek végéről származik) hagyományához tartozó „ön-álló” kompiláció szolgálhatott, amely többek között a *Speculum* és az *Actus* részleteiből épült fel, s amelyet egy a kereszthez intézett imával és a Ferenc halála utáni csodákkal egészítettek ki. – FALVAY Dávid, KONRÁD Eszter, *Osservanza francescana e letteratura in volgare dall'Italia all'Ungheria: Ricerche e prospettive = Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto*, a cura di Francesca BARTOLACCI e Roberto LAMBERTINI, Roma, Viella, 2014, 174–185. – Konrád Eszter a Közép-Európai Egyetem Középkortudományok Tanszékén készülő doktori értekezése előreláthatóan további új eredményeket fog hozni a kódex forráshasználatával kapcsolatosan.

³⁴⁵ *Virginia-kódex, i. m.*, 13–112.

³⁴⁶ Bert Roest rámutatott, hogy Ferenc számára fontos volt a kontemplatív élet, az imádság és a meditáció, s kezdetben inkább kontemplatív rendként képzelte el a köréje formálódó közösséget. – ROEST, *The Discipline of the Heart...*, i. m., 413–417.

³⁴⁷ *Virginia-kódex, i. m.*, 45.

³⁴⁸ *Uo.*, 40.

³⁴⁹ *Uo.*, 40–41.

közben, s hallja az abból jövő szózatot és Ferenc választát, de nem érti. Kérésére Ferenc megmagyarázza, hogy Isten szólt hozzá:³⁵⁰

Azokban, kiket láttál és hallottál, valának énnekem két világosságok megnyitván. Egyik vala az én teremtének megeméretiről, másik az enmagamnak megeméretemről. Mikor azt mondom vala, micsoda vagy te, én Istenem, és mi vagyok én, akkor valék néminemű isteni gondolatnak világosságában, kiben látom vala az isteni jószágnak véghetetlen mélségét. És annak okáért mondom vala ezeket: „Mi vagy, Uram? Felsőleges bölcsesség és felséges jó, felséges kegyelmesség, hogy engemet meglátogatsz, ki vagyok utálatos féreg.” Az láng, kit látál, az Úristen vala, ki nekem azon ábrázban jelenék, miképpen Mójzesnek, és ő szól vala énvelem. És egyebek között, kiket Isten énvelem szóla, jelesb ez vala, mert kérére engemet, hogy én öneki három áldozatokat tennék.³⁵¹

A három áldozati aranypénz, amelyet ezek után a kebelében talál, az engedelmesség, a szegénység és a tisztaság. A misztikus látomás ilyenformán a fő szerzetesi erények fontosságára tanít. A legjelentősebb misztikus mellékjelenség, amely Ferenc Krisztussal való azonosulásának magas fokát mutatja, a stigmák³⁵² elnyerése. Azonban a *Virginia-kódex* kompilációja ennek nem tulajdonít a többi történetecske között központi jelentőséget. A stigmatizációt Ferenc és Krisztus hasonlóságának tárgyalásakor meséli el.³⁵³

Akárcsak a *Jókai-kódex*ben, itt is számos epizód Ferenc társairól szól, akik szintén részesültek esetenként látomásokban, misztikus elragadtatásban. Frater Rufinust például kísértései idején Krisztus vigasztalja meg: „és mikoron nagy édesességgel és nagy könnyhullatással imádkoznék, íme az áldott Krisztus, ki az szomorú szívet szokott és a keserves lelket megéde-

³⁵⁰ *Uo.*, 41–45.

³⁵¹ *Uo.*, 43–44.

³⁵² Ferenc stigmáiról lásd: André VAUCHEZ, *Les stigmates de Saint François et leurs détracteurs dans les derniers siècles du moyen âge*, Mélanges de l'École Française de Rome, 80 (1968), 595–625; Octavian SCHMUCKI, *The Stigmata of St. Francis of Assisi: A Critical Investigation in the Light of Thirteenth-century Sources*, transl. Canisius F. CONNORS, St. Bonaventure, N.Y., Franciscan Institute, St. Bonaventure University, 1991. A stigmákról általában lásd: Carolyn MUESSIG, *Signs of Salvation: The Evolution of Stigmatic Spirituality Before Francis of Assisi*, Church History 82:1 (March 2013), 40–68. KLANICZAY Gábor, *A stigmatizáltak: Az emberi test mint kép a szenvedő Krisztusról*, BUKSZ, 2014, 34–44; Uő, *Illness, Self-inflicted Body Pain and Supernatural Stigmata: Three Ways of Identification with the Suffering Body of Christ = Infirmary in Antiquity and the Middle Ages: Social and Cultural Approaches to Health, Weakness and Care*, eds. Christian KRÖTZL, Katiina MUSTAKALLIO, Jenni KUULIALA, Farnham, Ashgate, 2015, 119–136.

³⁵³ *Virginia-kódex*, i. m., 33–35.

síteni, megjelenék, és mindenestől fogva az ő lelkét isteni édességbe elmeríté.”³⁵⁴ Bernald úr megtérése után „érdemle oly nagy malasztot, hogy gyakorta Istenhez röjtetik vala.”³⁵⁵ Frater Pacificus a feszület előtt imádkozva „felragadtaték mennybe testben, lélekben.”³⁵⁶ A látomás során Lucifer mennyei székét látja, amelyet az kevélysége miatt veszített el, s amelyet Ferenc foglal majd el nagy alázatossága miatt. Frater Masseosnak szintén az alázatosságát hangsúlyozza a szöveg megállapítva, hogy „bírja vala az Istenben való édeskedő gondolatokat es, és mindezeknél ki nagyobb, öbenne vala nagy mélységes alázatosság.”³⁵⁷ Az alázatosság eszerint előbbre való, mint a misztikus meditáció. Egyed fráter tanításában az engedelmességet helyezi a látomások fölé: „Mert láttatik énnekem, hogyha valakinek olyan nagy malaszta volna, hogy angyalokkal szólna, és ha fejedelmétül hivattatnék, kinek Istenért engedelmességet fogadott, el kellene az angyalokkal való szólást hadni, és inkább fejedelemnek engedni.”³⁵⁸

E példából jól látható, az összeállítás fölébe helyezi a hagyományos szerzetesi erényeket a misztikus tapasztalatoknak. A Ferenc és társai életéből kiemelt történetek a szerzetesi életre nevelnek, akárcsak a kódex következő szövege, a Jeromosnak tulajdonított életszabály. Ilyenformán kitűnő olvasmányul szolgálhattak az obszervancia jegyében élő domonkos apácaközösség számára.

A *Simor-kódex*³⁵⁹ szövege a *Speculum perfectionis*, a *Speculum vitae beati Francisci et sociorum eius* és az *Actus beati Francisci et sociorum eius* egyes részleteit tartalmazza (három Ferencnek tulajdonított példázatot az alázatosságról, egy történetet a szentről és két történettöredéket), s megegyezik a *Virginia-kódex* 64/7–72/1-ig terjedő részével. A 8. oldal 11. sorától a *Jókai-kódex* kompilációjával is párhuzamos. A történetek mind az alázatosság szerzetesi erényét példázzák. Misztikus jelenségekről alig esik bennük szó. Csak a két történetben is szereplő Rufinus testvér misztikus elragadtatásait említi röviden a két utolsó epizód bevezetője. Az alsóruhában prédikáló tanítvány és mester történetében az Istenben való elmerülés a *vita activa*, a prédikálás kárára való tényezőként szerepel: „Rufinus [...] az isteni gondolatban szüntelen való édeskedéséiért oly igön elmerült

³⁵⁴ *Uo.*, 23.

³⁵⁵ *Uo.*, 86.

³⁵⁶ *Uo.*, 63.

³⁵⁷ *Uo.*, 76.

³⁵⁸ *Uo.*, 93.

³⁵⁹ *Simor-kódex: XVI. század eleje*, bev., jegyz. VEKERDY Lilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 6).

vala Istenben, hogy oly mely kívül való érzékenkösség és ez velághoz való igyeközet igön kevés vala öbenne, és prédikálásra és szólásra malasztja és bátorsága nem vala.”³⁶⁰ A kódex utolsó lapján megszakadó történet szintén azzal indul, hogy Rufinus „mindönkoron Istenhöz igyeközt, és öbenne édösködött,” s ha valaki megszólította, „láttatik vala, hogy a másvelágról térne meg.”³⁶¹

Az *Érdy-kódex* Ferenc-prédikációja a szentnek a legendákban is megjelenő erényeit és az *alter Christus* gondolatát hangsúlyozza. Közvetlen forrása nagy valószínűséggel Robertus Caracciolus *Sermones de laudibus sanctorum* című prédikációgyűjteményének 5., Szent Ferenc ünnepére írott beszéde.³⁶² A magyar szöveget a forrással összevető Rapavi Dóra szerint a Karthauzi Névtelen beszédében Szent Ferenc stigmatizációja nem kap jelentős szerepet, a prédikáció csupán említi azt. Ezt részben a prédikátor rendi hovatartozása magyarázhatja.³⁶³ A *sermo* szerkezete három tanúságra épül. Az első azt tárgyalja, hogy Szent Ferenc az utolsó időben jelent meg a keresztény hit és egyház megtartására, a világ megújítására; Krisztus munkája képeződik le benne. Ez a rész hangsúlyozza Krisztus követésének fontosságát, s rámutat arra, hogy Ferenc küldetésének bizonyosságai a stigmák. A második tanúság a szentben levő „lelki jószágok”-ról (irgalmasság, szegénység, élet keménysége, alázatosság, türelem) szól. Ferenc ezekkel érdemelte ki az üdvösséget, s ezekben követni kell őt. A beszéd harmadik pontja ismerteti, hogy milyen méltóságokkal magasztalta fel az Isten Ferencet. Ezek: megvilágosodott elme az írások értésére, a jövődő dolgok ismerete, az állatok is engedelmeskednek neki, az elemeknek is parancsol, elszakadása a világtól, lelkének Istennel való egyesülése,³⁶⁴ halálíg tartó malaszt, szentül befejezett élet. E prédikáció

³⁶⁰ *Uo.*, 8–9.

³⁶¹ *Uo.*, 14.

³⁶² RAPAVAL, *i. m.* A latin és a magyar szöveget, illetve a két beszéd szerkezetét összevető táblázatokat lásd: TÓTHNÉ RADÓ, *i. m.*, 144–166, 171.

³⁶³ RAPAVAL, *i. m.*

³⁶⁴ Itt ismét említi a stigmákat: „Továbbá vala öbenne ez világtúl való tekéletes elválásnak és elszakadásnak malasztja, érzekensínek okossága, alá való hajtása, lelkének Istenhez való egyenölése, az mennyei dicsőséges életnek ezen halandóságban való megköstölése, Krisztus Jézus szeplötelen életén való hasonlatus közelgetése, kiről Szent János evangélista úgy mond: *Atyámfiat, ti es úgy járjatok, mint ő jára*. Szent Pál meg úgy mond: *Atyámfiat, ötözjetök fel Krisztus Jézusnak fegyverében*. De micsoda legyen Urunk Jézusnak útá járása és fegyvere? Ó, ájajtos keresztyén ember, ha azt kérdöd, ha azt akarod meg tudni, tekéntsd meg az áldott Krisztus Jézusnak feszöletit, ottan megtudod, azonnal megismeröd! Ha továbbá azt kérdöd, miképpen kell követni, tekéntsd meg bódog Szent Ferenc atyánknak képét, felvett sebeit, ottan megtudod, azonnal megisméröd. Ha ki azt mondja, hogy

sztintén a rendalapítónak a szerzetesi életben követhető erényeit hangsúlyozza.

A legendákon és prédikációkon kívül a kódexirodalom példái is említenek misztikus jelenségeket, tapasztalatokat Ferenc életéből. A *Lobkowicz-kódex* több rövid szöveget is tartalmaz a szentről. A Santa Maria de Angelis búcsújáról szóló, a *Speculum Vitae B. Francisciból* fordított³⁶⁵ „írás”-ban³⁶⁶ a búcsút eredményező látomás mellett, amely során Ferenc „ugyan fekszik vala a földön, mint elrejtetett,”³⁶⁷ a stigmákról is szó esik.³⁶⁸ Az *Actus S. Francisci et Sociorum ejusból* és a *Speculum Vitaeből* származó két, Ferencről és Kláráról szóló példa is érdemes a figyelmünkre.³⁶⁹ Az egyik³⁷⁰ a két szent elragadtatását meséli el egy közös ebéd során:

A bódog Szent Ferenc az első tál étékért oly igen nagy édesen kezd szólnia Istenről, hogy mind elfeledék ételeket. Ennekutána egy nagy finyesség leszálla mennyországból, és mind befogá a kalastromot meg a mellette való erdőt is. De mikoron ezt látták volna az emberek, azt hiszik vala, hogy mind elégne a kalastrom mind az erdővel egyetemben, és mikoron odafuttak volna, beminének, láták tahát, semmi dolga nincsen, de igen nagy finyesség vötte környöl, és mikoron meglelték volna, tahát mind együtt ebilnek, és mindnyájan felemelték szemeket és kezeket a mennyországra, és elrejtettek. Olyan vala nekik orcájok, mint angyelnak színe. És mikoron sokáig csodálták volna, várják vala hogy a testbe térne az ő lelkek, de mondanák némelyek azok közül: „Bizonyában, hogy ez volt az isteni tűz, de nem emészti meg, akikre száll, de csak megvilágosítja. Annak okáért senki ne bántsa ezeket, mert Istennek szerető baráti ezek.” Elminének onnaton nagy jó példavétellel és isteni ájtatossággal. Ennek utána megbocsátatték az ő lelkek. Tahát semmire nem kell a testi étel, ital, mert megelígtettek vala a lelki étellel.³⁷¹

nem mindennek adják az nagy malasztot, én azt mondom, hogy valamely emberen az áldott jegy nem lejend, az sem keresztýén, sem idvességnek helyén nincsen, értsed avagy test szerént, avagy lélek szerént.” – *Érdy codex, i. m.*, 571.

³⁶⁵ KATONA, *Újabb adalékok kódexeink...*, i. m., 200–201.

³⁶⁶ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 4–30.

³⁶⁷ *Uo.*, 12.

³⁶⁸ „Az elválhatalan dicséséges Szentháromságnak, Atyának és Fiúnak és Szentléleknek és az édes Szíz Máriának és minden szenteknek tisztességekre és az öt mély sebeknek, melyeket a mi nemes Uronk Krisztus Jézus emberi nemzetnek idvességért felvén a keresztfán, melyekről mikoron a bódog Szent Ferenc elmélkednék nagy édességesen, megjegyztették az ő szent testében azokhoz hasonlatos sebekkel.” – *Uo.*, 4.

³⁶⁹ A forrásazonosításról lásd: KATONA, *Újabb adalékok kódexeink...*, i. m., 201.

³⁷⁰ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 175–181.

³⁷¹ *Uo.*, 178–180.

A történet a kódexek reguláinak, életszabályainak azt a gyakori intését látszik illusztrálni, hogy étkezés közben a jó szerzetes és apáca ne a testi, hanem a lelki táplálékra, a felolvasott szövegre vagy, annak híján, az „is-teni gondolatok”-ra koncentráljon. A másik példa tulajdonképpen egy eucharisztikus csodat mond el. Szent Klára betegség miatt nem tud részt venni a karácsonyi szertartásokon, Krisztus elviszi őt a vecsernyére és mind a három misére, ahol áldozik is.³⁷² Később erről így vall apácatársainak:

Ó, én szeretetes leányim, ó, én drágalátos húgaim, hálákat adok én is az édes Jézusnak és én Megváltómnak, mert én minden zsolozsmán, **mind a veternyén es, mind a misén es a bódog Szent Ferencnek érdeme miatt még a Krisztusnak szent testét is hozzám vettem, és naggyal szebb énekléseket hallottam, hogynem mint ti hallottatok, de mégsem tudom, hogyha ez én gyarló testemben voltam avagy csak lelkemben, és oly igen nagy édességet érzek, hogy még ez nagy kórságról is olymint mindenestől fogva elfeledkeztem volna.**³⁷³

Érdekes műfajváltás következett be a *Lázár Zelma-kódex* egyik ilyen kis szövegében.³⁷⁴ A stigmatizáció Temesvári Pelbárt *Pomerium de sanctis*ának LXXIV. sermójából fordított³⁷⁵ története itt imádságként szerepel a következő bevezető rubrika alatt: „Itt olvastatik igen szép ájtatos imádság, mikoron volna az Alverna higyén”.³⁷⁶ A prédikáció zárlatát is képező könyörgés, amely a műfajváltoztatást indokolhatta, malasztot és örök üdvösséget kér a szent közbenjárásával: „az te sebeidnek miatta tégödet kérönk, annakokáért tégödet dicsőségös Szent Ferenc atyánk, hogy esedőzjél miérottönk Úr Jézos Krisztusnak előtte, hogy az te érdemednek miatta adjon minekönk malasztot és revid időben az örök bódogságot mindörökül örökké, ámen.”³⁷⁷

A Ferencről és társairól szóló történetekben, tanításokban tehát gyakran jelenik meg a misztikus elragadtatás, révület eleme, de inkább toposz szerepét tölti be, vagy csodatörténethez kapcsolódik (ún. misztikus mellékjelenségek, pl. levitáció). A stigmák elnyerése fontos, de nem központi elem, ehelyett inkább az egyes szerzetesi erények (alázatosság, szegénység, engedelmisség béketűrés stb.), illetve a megfeszített Krisztus iránti különleges tisztelet és az *imitatio Christi* gondolata a hangsúlyosak.

³⁷² *Uo.*, 181–184.

³⁷³ *Uo.*, 183–184.

³⁷⁴ *Lázár Zelma-kódex, i. m.*, 141–150.

³⁷⁵ Lásd a kódex bevezető tanulmányát: *Uo.*, 14.

³⁷⁶ *Uo.*, 141.

³⁷⁷ *Uo.*, 150.

IV.3.2. Sienai Szent Katalin, a domonkos női misztikus

A női misztikus szentek közül egyedül Sienai Szent Katalin szerepel hangsúlyosan a magyar kódexirodalomban. E stigmatizációjáról nevezetes Domonkos-harmadrendi szentről³⁷⁸ az *Érdy-kódex*ben olvashatunk prédikációt.³⁷⁹ A beszéd forrása Robertus Caracciolus 15. századi ferences prédikátor *Sermones de laudibus sanctorum* című prédikációgyűjteményének 70. *sermója*.³⁸⁰ Ennél a szövegnél jóval fontosabb az *Érsekújvári Kódex* Katalin-legendája,³⁸¹ amely hősnőjét valódi misztikus szentként ábrázolja. A forrás Szent Antoninus (1389–1459) firenzei érsek *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX* című világkrónikája, amely Capuai Rajmundus legendáját rövidítve és viszonylag szabadon kezelve mondja el a szent történetét.³⁸² Katalin élete a krónika harmadik könyvének végén (titulus XXIII, cap. XIV.) olvasható a két nagy kolduló rend kiemelkedő alakjainak sorában.³⁸³

A magyar szöveg (amint Rajmundus legendája is) Katalin lelki fejlődését állítja a középpontba. A leendő szent első elragadtatását hatéves korában élte át. Megjelent neki Krisztus Szent Péter, Szent Pál és Szent János társaságában, s próbálta a kislány szívét maga felé fordítani:

Mi Üdvöziténk, Jézus Krisztus fordítja vala ő kegyelmes szemeit Katerinára, hogy ötet vonnája az ő istenségének szerelméhez. Tahát Idvezíténk mosolyulván kiterjeszté ő jogját, áldomást vete Katerinára szent kereszt-

³⁷⁸ Katalinról és kultuszának alakulásáról/alakításáról lásd: *A Companion to Catherine of Siena*, eds. Carolyn MUESSIG, George FERZOLO, Beverly Mayne KIENZLE, Leiden, Boston, Brill, 2012 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 32); *Catherine of Siena: The Creation of a Cult*, eds. Jeffrey F. HAMBURGER, Gabriela SIGNORI, Turnhout, Brepols, 2013 (Medieval Women: Texts and Contexts, 13). A stigmatizáció kérdéseiről lásd: Elena LEMENEVA, *The Borders and Borderlines of Sainthood: On the Stigmata of St. Catherine of Siena*, Annual of Medieval Studies at CEU, vol. 6, 2000, 193–202.

³⁷⁹ *Érdy codex*, i. m., 271–284.

³⁸⁰ Erről lásd: SZÉP Eszter Katalin, *Újabb ferences sermo-gyűjtemény a Karthauzi Névtelen könyvespolcán = Plaustrum seculi IV.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanárszékén 2006. április 22-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=344tan_plaus_szepeszter (Letöltve: 2012.11.17.). A latin és a magyar szöveget, illetve a két beszéd szerkezetét összevető táblázatokat lásd: TÓTHNÉ RADÓ, i. m., 90–120, 169–170.

³⁸¹ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 382a–424, 429–430. – A legenda szövegének sorrendjét felborító, a kódex újrakötésekor bekövetkezett lapcseréről lásd a bevezető tanulmányt: *Uo.*, 8.

³⁸² KATONA Lajos, *Újabb adalékok...*, i. m., 191–199.

³⁸³ ANTONINUS FLORENTINUS, *Historiae*, Tertia pars, Lugdunum, Aegidius et Jacobus Huguetan, 1543, fol. CLXXXv a–CLXXXVIIIr a.

nek jegyével. Tahát Katerina megerősítették malasztban, és elragadtaték ő elméjében úgy, hogy elfeledkezvén ömagátul marad vala az útban.³⁸⁴

E kezdeti impulzus után a Szentlélek sugallata megismertette a szentek (egyiptomi szentek, Domonkos) példájával, s ez felkeltette benne Krisztus szeretetét,³⁸⁵ ami intenzív aszkézisre, imádkozásra és elmélkedésre („...titkon ő testét nagy keménységvel ostrozza vala. Imádságban és isteni gondolatokban szüntelen igyekezik vala”³⁸⁶) sarkallta. Krisztus és Mária mesterül Mária Magdolnát, a bűnbánó nők patrónáját jelölték ki számára.³⁸⁷ Ekkor támadt fel benne a vágy, hogy szerzetbe lépjen, s kitartásának köszönhetően végül családja beleegyezésével felvételt nyert a domonkosok harmadrendjébe.

Krisztus szeretete fokozódott a lelki úton előrehaladó Katalin iránt. A szöveg a szerelem és udvarlás metaforáival írja le kettejük kapcsolatát: „megkéváná az erök király, az felséges Úristen Katerinának ő szépségét, és gerjedeze ő szerelmében.”³⁸⁸ A sűrűsödő jelenések során a szent tanításkokban is részesült

titkon való jelenetinek miatta. Némikoron kedég nyilván jelenetinek miatta szólván Üdvezítőnk Szent Katerina asszonynek, miképpen szokott ember szólni, avagy kedég miképpen ember igen jó barátjával szokott nyájaskodni. Némikoron kedég képzés szerént való látásban látja vala, és némikoron kedég vala az látás kölső testi érzékenységeknek.³⁸⁹

Az üdvözüléshez szükséges tudást Katalin így egyenesen Krisztustól kapta meg, az egyház közvetítése nélkül. A legenda itt még a jelenések fajtái között is különbséget tesz (titkos/nyilvánvaló, képzeletbeli/testi). Arról is szó esik, hogy Krisztus megtanította választottját: „miképpen tethetne választást az fényességnek jelöneti közett és az Sátánnak angyala közett.”³⁹⁰ Mindez jelzi, hogy az egyháznak voltak fenntartásai a női misztikusok látomásaival kapcsolatban, s azok sokszor keveredtek eretnokség vagy ördöngösség, boszorkányság gyanújába (pl. Jeanne d’Arc vagy Marguerite Porete).³⁹¹ A legenda jól érzékelhetően próbálja kivédeni az ilyen

³⁸⁴ *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 389b–390a.

³⁸⁵ *Uo.*, 390a.

³⁸⁶ *Uo.*, 390b.

³⁸⁷ *Uo.*, 393b, 412b.

³⁸⁸ *Uo.*, 401a.

³⁸⁹ *Uo.*

³⁹⁰ *Uo.*, 401b.

³⁹¹ A víziókkal kapcsolatos korabeli problémákról lásd: Barbara NEWMAN, *Possessed by the Spirit: Devout Women, Demoniacs, and the Apostolic Life in the Thirteenth Century*, *Speculum*, vol. 73, no. 3(1998), 733–770; Uő, *What Did It Mean to Say “I Saw”? The*

típusú esetleges vádakat. A szent gyóntatójának gyakori szerepeltetése a szövegben, aki védence halála után annak a gyónás pecsétje alatt elmondott titkos misztikus tapasztalatairól is beszámolt, illetve szerepe a szenttéavatásban, mutatja, milyen fontos volt egy Katalinhoz hasonló női misztikus mellett az egyházi felügyeletet gyakorló pap alakja, aki esetenként viszont a szent tanítványának szerepét is betöltötte.³⁹²

A Krisztustól származó tanítások leírása után³⁹³ a magyar szövegbe egy részletet illesztettek be Katalin *Dialogus* című művéből. A kódexirodalom misztikus szerzőkhöz, írásokhoz való viszonyát jól példázza, hogy a fordítás a mű engedelmességről szóló fejezetéből származik.³⁹⁴ Egy másik alkalommal a tanítás Krisztus követésére buzdította Katalint: „En szerelmes leányom, Katerina, ha akarod erősségnek ereit, jaszágát keresned, kell tenedek engemet kevetned. Hogyha akarsz erős lenni minden te ellenségednek győzedelmére, tahát vegyed én keresztfámat magadnak hiedelmül.”³⁹⁵

A misztikus út következő szakaszán, a kísértések és a mennyei vigasztalások elmaradásának idején, éppen a Krisztus szenvedéseire gondolva sikerült túljutnia a lánynak.³⁹⁶ A kísértések feletti diadalmaskodás jutalmaként utána Krisztus egyre többször jelent meg neki. Néha magával vitte Szűz Máriát, máskor Mária Magdolnát, Szent János evangélistát, vagy más szenteket, s Katalinnal együtt mondták a zsolozsmát.³⁹⁷ Azonban, amint a szent egyre előbbre jutott a lelki tökéletesség útján,

lassan-lassan kezdenek megszönni az ő szokott imádsági annakokáért, mert az ő lelke nagy gyakorta elragadtatik vala, és csak annyéra jü vala meg, hogy egy *Pater noster*t csak alég végezhet vala el, hogy az ő lelke kölső érzékenységének kívüle nem ragadtatnéjek. Nevedekék azért naponkéd az ő malasztjában.³⁹⁸

Clash between Theory and Practice in Medieval Visionary Culture, Speculum, vol. 80, no. 1(2005), 1–43.

³⁹² Az egyház női misztikusokkal és látnokokkal kapcsolatos álláspontját Vauchez éppen Sienai Szent Katalin és Svéd Szent Brigitta esetén példázza. Lásd: VAUCHEZ, *L'église face au mysticisme...*, i. m.

³⁹³ A kódex újrakötésekor ezek a lapok a legenda elejére kerültek, de a másoló jel elárulja eredeti helyüket.

³⁹⁴ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 382–388.

³⁹⁵ *Uo.*, 402b.

³⁹⁶ *Uo.*, 405.

³⁹⁷ *Uo.*, 406.

³⁹⁸ *Uo.*, 406b.

A verbális imádkozást a szavak nélküli extázis váltotta fel. Ezen a ponton következett be az Alexandriai Szent Katalinét mintázó misztikus eljegyzése Krisztussal,³⁹⁹ majd, mikor már úgy tűnt, lélekben teljesen sikerült felemelkednie a mennyei szférába, Krisztus figyelmeztette embertársai iránti kötelességeire: a misztikus egyesülés miatt nem szabad elszakadnia teljesen a földi élettől, ugyanis Isten szeretetének a felebaráti szeretettel kell kiegészülnie. A Domonkos-rend tagjaként Katalinnak is kötelessége a lelkek üdvösségéért munkálkodnia.

Ez a tanítás egy ebéd kapcsán hangzott el. A lány szobájában volt az előtte megjelent Krisztussal, aki délben elküldte, vegyen részt a közös étkezésen. A tanításra a szent vonakodása miatt került sor. Végül engedve mennyei jegyese parancsának, Katalin elment ebédelni, de aggodalma alaptalannak bizonyult, mert közben „isteni édességektől és imádságtól ő elméje meg nem szőnik vala,”⁴⁰⁰ s visszatérve a cellájába ismét ott találta Jézust. Az elbeszélő így kommentálja az epizódot a hallgatóság/olvasók számára:

Látjátok, szerelmes atyámfiai, mely igen szereti az Úristen, mikoron ember jó készséggel minden jóban községet tart, mert bizonyával mind fejenkéd tartozunk reája, hanemha engedelmességért lezend kölemben, mert úgy mond Úristen az engedelmességről, hogy jobb az engedelmesség, hogynem az áldozat.⁴⁰¹

Ez az intés nemcsak az engedelmesség fontosságát hangsúlyozza, hanem ugyanakkor kiemeli a közösségi élet jelentőségét is az individuális lelki út kiegészítőjeként.

Katalin korának női spiritualitását ismerve nem véletlen, hogy mindez egy látszólag triviális epizód, egy ebéd kapcsán hangzik el. Amint azt Caroline Walker Bynum meggyőzően bizonyította, a kor női misztikusai számára a táplálkozásnak óriási jelentősége volt sajátos, női spiritualitásuk kialakításában.⁴⁰² Az ezzel kapcsolatos vallásos-aszketikus cselekvések egyik oldala a kemény böjt, a másik az eucharisztia iránti fokozott vágyakozás volt.⁴⁰³ A 13–14. század női misztikusai számára az oltáriszentség

³⁹⁹ *Uo.*, 406b–407a.

⁴⁰⁰ *Uo.*, 408a.

⁴⁰¹ *Uo.*, 408a–b.

⁴⁰² Caroline Walker BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*, Berkeley, The University of California Press, 1987.

⁴⁰³ A misztikus szentek eucharisztiaszületéről lásd: *Uo.*, 58–67, 113–186; Uő, *Women Mystics and Eucharistic Devotion in the Thirteenth Century* = C. W. B., *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*, New York, Zone Books, 1991, 119–150; továbbá: VAUCHEZ, *Dévotion eucharistique et union*

vétele Isten szenvedő testének saját testükbe fogadását jelentette, fizikai találkozást, egyesülést a szenvedő Istenemberrel, szenvedést és extázist, fájdalmat és mérték nélküli szeretetet.⁴⁰⁴ Katalin legendájában is egyaránt megjelenik a szélsőséges böjt (egy idő után az eucharisztia volt egyetlen tápláléka) és az eucharisztikus csodák,⁴⁰⁵ amelyek a Krisztus testével való egyesülés vágyából fakadtak.⁴⁰⁶

Ez az egyesülési vágy a misztikus szívcsereben⁴⁰⁷ és a stigmatizációban⁴⁰⁸ érte el tetőfokát. Ugyanakkor az unió Krisztussal a felebaráti szeretet megújulását eredményezte a szentben, aki haláláig buzgón tevékenykedett embertársai üdvösségéért, hiszen emiatt kellett visszatérnie az elragadtatásokból.⁴⁰⁹ A legenda végén álló példák a Katalin ilyen irányú cselekedeteiről szólnak: imádkozott megtérni nem akaró bűnösökért, mindenki által utált betegeket ápolt türelemmel és szeretettel stb.

Az *Érsekújvári Kódex* a többi belemásolt legendához képest szokatlanul nagy teret biztosít ennek a rengeteg misztikus tapasztalatról, jelenségről beszámoló hagiográfiai szövegnek,⁴¹⁰ ami látszólag nincs összhangban a kódexirodalom misztikához való viszonyáról eddig elmondottakkal. Azonban, mint láttuk, a szöveg számtalan olyan apró mozzanatot is tartalmaz, amelyek a szerzetesi erényeket, a közösségi élet fontosságát, a fe-

mystique chez les saintes de la fin du Moyen Age = A. V., *Les laïcs au Moyen Age*, i. m., 259–264.

⁴⁰⁴ BYNUM, *Holy Feast...*, 67.

⁴⁰⁵ Pl. az oltáriszentség egy darabja hozzá repült Rajmundus kezéből, Krisztus megmutatkozott neki az ostyában, áldozás után elragadtatásba esett, és órákig mozdulatlan maradt. – *Érsekújvári Kódex*, i. m., 409b–411b.

⁴⁰⁶ Vö. „hogymicsak az ő lelke egyesülne az ő jegyesével, Krisztussal, de még az ő szent teste es Szent Katerina asszonynak ő testi szívéhez társalkodnéjék oltári szentségnek méltóságában.” – *Uo.*, 408b.

⁴⁰⁷ *Uo.*, 411b.

⁴⁰⁸ *Uo.*, 414a–415b.

⁴⁰⁹ Vö. „Azért mikoronn immár én lelkem megtért volna én testemhez, három nap estig volt szönetlen való siralomokban meggondolván az felséges dücsösöset, kitől megvontattam vala. És semmi egyéb engemet meg nem vigasztal vala, hanem csak én közelimnek üdvössége, kinek okáért meghoztattam vala ez siralomnak velgyébe.” – *Uo.*, 415b. – Katalin misztikájában a cselekvő szeretet fontosságát hangsúlyozza Suzanne Noffke is: „Hers is a mysticism not at all dominated by physical and psychological phenomena but centred explicitly in the conviction that the quest for God is inseparable from active love for the world. Even the extreme asceticism that had so marked her early life and ravaged her health eventually came into perspective, until she saw it as a mere instrument of discipline, subject to the demands of love and service.” – Suzanne NOFFKE, *Catherine of Siena = Medieval Holy Women in the Christian Tradition: c. 1100–c. 1500*, eds. Alastair MINNIS and Rosalynn VOADEN, Turnhout, Brepols, 2010, 613–614.

⁴¹⁰ MADAS, *Az Érsekújvári Kódex...*, i. m., 94.

lebaráti szeretetet hangsúlyozzák. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy Sienai Szent Katalin nem egy véletlenszerűen kiválasztott női misztikus. Amint azt az Árpád-házi Szent Margit legendáival kapcsolatos kutatásokból is tudjuk, szentté avatása a domonkos obszervancia egyik fontos csatája volt, amely szorosan összefonódott a domonkos női szentség, illetve a Domonkos-rendiek stigmáinak ügyével.⁴¹¹ Így kultuszának, legendájának hangsúlyos terjesztése az obszerváns domonkos apácázárdákban természetes volt. Katalin több látomása hangsúlyozza kapcsolatát a Domonkos-renddel. Például még fiatal korában megjelentek neki a különböző rendalapítók. Katalin Szent Domonkoshoz járult, aki ráadta a harmadrend ruháját.⁴¹² Egy későbbi vízió a rendalapító és Krisztus hasonlóságát emeli ki. Domonkos, akárcsak Jézus, egész életében engedelmes volt, megőrizte ártatlanságát, s a lelkek megmentésén fáradozott rendjével együtt. A pogányok és eretnekek közötti prédikálásával bizonyosságot tett az igazságról, s – szintén Krisztushoz hasonlóan – tanítványokat (rendtagokat) küldött ki a világba munkáját folytatni.⁴¹³ Katalin nemcsak nagy tisztelettel viseltetett a rend képviselői iránt, hanem életmódjával meg is testesítette a domonkos életideált. Bár csak a harmadrend tagja volt, s így a szegénység és engedelmesség nem kötelezte olyan mértékben, mint a kolostorban lakó másodrendieket, mégis szegénységben és engedelmeségben élt, három évig hallgatott, szobájából csak akkor jött ki, ha templomba ment stb. Mindezek a tulajdonságok, valamint a rendi elemek hangsúlyozása legendáját kitűnő közösségi olvasmánnyá, s őt a domonkos apácák példaképévé tehetnék anélkül, hogy a különböző misztikus tapasztalatok elérését szükségszerű elvárásként állították volna a magyar olvasóközönség elé.

IV.3.3. Árpád-házi Szent Margit, a kolostori példakép

Árpád-házi Szent Margit legendája szintén kiemelt jelentőségű volt a Nyulak szigeti apácák számára. Ő nemcsak rendi, hanem helyi szent is, sőt a kolostor szentje. Legendája részben hasonló szerepet tölthetett be, mint a németországi és németalföldi nővérekönyvek. Margit lelkiségéről, íráshasználatáról már a III.3. fejezetben volt szó. Itt arra térnek ki röviden, hogy a magyar nyelvű Margit-legenda hogyan ábrázolja hősnője esetleges

⁴¹¹ A Margit-legendák kutatástörténetét lásd: KLANICZAY Tibor, *A Margit-legendák történetének...*, i. m., 21–91. A domonkos női szentség kérdéséről lásd: DEÁK Viktória Hedvig O. P., *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia Garinus legendája nyomán*, Bp., Kairosz, 2005; főként 188–253.

⁴¹² *Érsekújvári Kódex*, i. m., 394b–395a.

⁴¹³ *Uo.*, 413a–414a.

misztikus tapasztalatait, illetve milyen tulajdonságai alapján állítja őt követendő példaként a 16. század eleji apácák elé.

André Vauchez Árpád-házi Szent Margitot a 13. századi aszketikus, bűnbánó lelkiség képviselői közé sorolja, s ezeket megkülönbözteti a 14. századi profetikusan női látnokoktól.⁴¹⁴ Klaniczay Gábor a közép-európai szent hercegnők típusába helyezi el, s e csoport tagjait összehasonlítja a 13–14. századi itáliai női szentségmodellel. Megállapítja, hogy míg mindkét csoportra jellemző a gyakran túlzó aszkézis, a világi pozícióról való lemondás, addig a társadalmi háttér eltérő. Az itáliai női szentek inkább polgári származásúak és gyakran harmadrendiek. Közép-Európában uralkodócsaládokból származó, kolostorban élt nők körül alakultak ki kultuszok. A misztikus látomás, testi mellékjelenség Itáliában többször fordult elő, mint a szent hercegnők életében, akiknek Krisztushoz való viszonya is kevésbé volt kifejezetten testi, mint nyugatibb társaiké.⁴¹⁵

Margitról készült ugyan őt misztikus szentként ábrázoló legendaszöveg is (a Garinus-féle *Legenda maior*),⁴¹⁶ azonban ezt nem Magyarországon használták. A Ráskay Lea másolta szöveg a Marcellus-féle *Legenda vetus*ra és a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekre megy vissza, s egy hagyományosabb szentségmodellre képvisel. A magyar királylány aszkéziséről (böjtök, vezeklőv, önostorozás, utóbbi olykor fényjelenség kíséretében) többször szó esik.⁴¹⁷ Lelkiéletének központi eleme az imádság. Sokat és elmélyülten imádkozott, legtöbbször a Szent Kereszt oltára előtt vagy az oltáriszentségre néző ablakban,⁴¹⁸ s többször esett elragadtatásba:

Az éjeknek sokát, sok éjeket nagyobb részre imádságban mulat vala el álom nélkül [...] gyakorta az ő imádságában. Az ő szüvének keserő nyögése, fászkodása és soklása között, miképpen nyilván megismertek, hogy olyha némiképpen ömagának kövele ragadtatott, és csudálatos siralmas szózatokat mond vala.⁴¹⁹

⁴¹⁴ VAUCHEZ, *La sainteté mystique en occident*, i. m., 255.

⁴¹⁵ KLANICZAY Gábor, *A női szentség mintái Közép-Európában és Itáliában* = K. T., K. G., *Szent Margit legendái és stigmái*, i. m., 195–228.

⁴¹⁶ „Margit tökéletessége a szerző szerint egyáltalán nem a szegénység, alázat programjának megvalósításában van, hanem Krisztus és az ő közötté létrejövő egységben, ami Garinus szerint a misztikus elragadtatásban valósul meg. A *Legenda maior* tehát Margit apostoli tökéletességét a misztikus élet megnyilvánulásával hozza összefüggésbe, a 14. századi hagiográfiához illő módon, amely a szegénységet már nem helyezte az első helyre.” – DEÁK Viktória Hedvig, i. m., 297–298.

⁴¹⁷ *Szent Margit élete*, i. m., 67.

⁴¹⁸ *Uo.*, 10, 17–18.

⁴¹⁹ *Uo.*, 8.

A *raptusok* során kapott esetleges látomásokról, revelációkról azonban nem esik szó. A legenda nem ad hírt arról sem, hogy Margit természetfölötti úton tanításokban részesült volna, amelyeket esetleg közvetíthetett mások felé. Tanította ugyan apácátársait, amint azt a III.3. fejezetben láttuk, de e tanítások a szerzetesektől hallottakra, illetve saját imagyakorlatára vonatkoztak, nem pedig extázisban megtapasztalt, megtudott dolgokra.

Margit lelkisége passiócentrikus,⁴²⁰ nemcsak hogy a feszület vagy az oltáriszentség előtt imádkozott, hanem fokozott áhítattal és aszkézissel készült a húsvéti ünnepkörre:

Ez szentséges szűz Iudica vasárnaptól fogva nagyszombatig minden napon megolvastatja vala az passiót, Krisztusnak kénynyát, és hallgatja vala nagy ájtatossággal és siralmmal lábón állva. Az annyéra gyötri vala ömagát húsvét előtt az két hétben, és oly igen alázja vala ömagát, és foglalja vala ömagát imádságokban, siralmakban, mintha mindenkoron látnája az Úristent az feszületnek ő képében.⁴²¹

Nagypénteken kedég mindenestől fogva semmit nem eszik vala, sem iszik vala, sem alszik vala, sem szól vala valamely embernek, viselvén mind az teljes napot nagy ájtatos siralmas imádságban, siratván Jézusnak ártatlan szent halálát. Mikoron kedég nagypénteken az pap felemeli az keresztfát, és azt mondja: *Ecce lignum*, azaz ímehol vagyon az szent keresztfa, azkoron ez szentséges szűz Szent Margit asszony leterjeszti vala ömagát az földre nagy siralmakkal úgy, hogy az ő nagy sirámát még el-, ki- és meghallhatták az szent egyházban, ezenképpen marad vala mind napestig nagy siralmakban.⁴²²

Akárcsak a nyugati női misztikusok, Margit is nagy tisztelettel viseltett az eucharisztia iránt, külön imádságokkal, böjttel készült az áldozásra, s törekedett az oltáriszentség látására.⁴²³ Azonban eucharisztikus csodáiról nem olvasunk. A legenda inkább vezeklését, töredelmességét, sírását és áhítatos áldozását emeli ki.

A szenvedő Krisztus iránti szeretete mellett Mária és a szentek tisztelete is fontos volt a királylány számára. Mindig térdet hajtott a szentek képei előtt,⁴²⁴ ünnepeikre és a Mária-ünnepekre böjttel és imádsággal készült,

⁴²⁰ „Uronk Jézus Krisztusnak feszületinek öt sebeinek helyeit gyakorta nagy béven ő könnyhullatásával megöntöztvén, ő szájával megcsókolgatja vala. Azonképpen teszen vala az ő szent szülének képének es, hogy kit ez szent szűz nagy kívánattal tisztel vala. Az eleven szent keresztfát mindenkoron önála vagy óméllette tartja vala, úgyhogy nem csak vi-gyázván, de még alván es tisztelnéje az szent keresztfát.” – *Uo.*, 6–7.

⁴²¹ *Uo.*, 11.

⁴²² *Uo.*, 13–14.

⁴²³ *Uo.*, 68–71.

⁴²⁴ *Uo.*, 7.

legendáikat szívesen hallgatta.⁴²⁵ Azonban e tisztelet nem állt meg az ilyen kegyességi aktusoknál, Margit követni is igyekezett őket. A mártírok történetei heves vágyat ébresztettek benne a vértanúság iránt,⁴²⁶ Canterburyi Szent Tamás példája megerősítette a vezeklőöv viselésében.⁴²⁷ Az Árpád-házi szentek története fokozta hivatástudatát (áldozat az ország tátaroktól megmeneküléséért), szüzességszeretetét, s bátorította kegyességi gyakorlatában (virrasztások, imák, jócselekedetek).⁴²⁸ A legendáknak és a szentek példájának fontosságára a közép-európai szent hercegnők életében Klaniczay Gábor is rámutatott. Margit példáján illusztrálta, hogy főként Szent Erzsébet mennyire lényeges minta volt a régió életszentségre aspiráló királylányainak.⁴²⁹ André Vauchez pedig kifejtette, hogy a 12–13. századtól a hagiográfiai irodalom ahelyett, hogy olyan csodás, emberfölötti erejű szentek szenvedését és halálát mutatta volna be, akik elsősorban égi közbenjárók voltak, inkább nagy életszentséget mutató, de utánozható emberek élettörténetét helyezte a középpontba.⁴³⁰ A korábbi szenttípus

⁴²⁵ *Uo.*, 15–16.

⁴²⁶ „Igen kívánja vala az ő vérét kiötni Jézusnak az ő jegyesének vére kiöttéséért.” – *Uo.*, 20.

⁴²⁷ *Uo.*, 42.

⁴²⁸ „Eszében forgatja vala gyakorta, és néha egyebekkel es beszél vala az ő nemzetének, eleinek életüket és életöknek szentségét, azaz Szent István királynak életit, ki vala magyaroknak első királya és apostola, kinek hitit és keresztyén hitnek prédikációját, kivel az ő nemzetét, az pogány magyarokat megfordétá az bálványoknak imádsátúl, miképpen anyaszentegyház hirdeti, jelenti. És meggondolja vala Szent Imre hercegnek es ő életit és ő szentséges szüzességét, kinek mikoron volna nemességes jegyese göreg császárnak leánya, Istentől neki megjelenteték, és az ő jegyesével szeplőtelen megtarták az tisztaságnak szüzességét ő életeknek minden napiban, miképpen az ő jegyese Szent Imrének halála után megbizonýját. Esmég ez szent szűz meggondolja vala Szent László királynak életit, hogy ki Magyarországnak dicsőséges birodalmat és oltalmazást szolgáltatván az pusztétóknak ellene, jelesöl pogányoknak ellene, de maga azért ez szent király gyakorta alamizsnaadásokban, királyi igazságokban és imádságokban és egyéb jószágos mielködetőkben magát foglalván, még ennek felette az testnek nyugodalmát elvévén, az éjet viseli vala álom nélkül, kinek ő szentségéről bizonyóságot tesznek mindez mai napig az gyógyulásoknak gyakorta való jótételi. Esmég meggondolja vala Szent Margit asszony Szent Erzsébet asszonynak, ő barátjának és szerelmes néjnének szentséges életit, kinek szentséges érdemével mind teljes anyaszentegyház, nagy öremmel tiszteli. Ilyenféle gondolatokban és szólásokban foglalja vala magát ez szent szűz, és nagy magas fászkodásokat vonszon vala az ő szüvének belső részéből. Kéri vala ez szenteknek esedözésöket, hogy ő érdemeknek miatta érdemlene lenni ő nyomoknak és érdemeknek követője.” – *Uo.*, 46–48.

⁴²⁹ Gábor KLANICZAY, *Legends as Life Strategies for Aspirant Saints in the Later Middle Ages*, Journal of Folklore Research, Vol. 26, No. 2, 1989, 151–171.

⁴³⁰ André VAUCHEZ, *Saints admirables et saints imitables: les fonctions de l'hagiographie ont-elles changé aux derniers siècles du Moyen Âge? = Les fonctions des saints dans le*

azonban továbbra is népszerű maradt az olvasók körében. Erről árulkodik a közízléshez alkalmazkodó, a *Legenda aurea*hoz hasonló, kevés 12–13. századi szent legendáját tartalmazó gyűjtemények késő középkori sikere.⁴³¹

Nemcsak Margit követte az előtte járó szenteket; legendáján keresztül maga is követendő példává vált. Imént ismertetett kegyességi praxisa sok tekintetben hasonló a kódexirodalom egyéb szövegeiből körvonalazódó gyakorlathoz. Főleg a fentebb tárgyalt regulák, életszabályok előírásai vethetők jól össze Margit élettörténetével. Azok is központi szerepet szánnak a passióelmélkedésnek, sokat foglalkoznak a megfelelő előkészületeket követő áldozással, s ajánlják a gyakori és elmélyült imádkozást. Margitnak a legendában legerősebben kiemelt, a hagyományos szerzetesi és kolduló rendi eszményeket követő erényei, a kegyesség, alázatosság, szegénység és a közösségi életben, munkában a többiekkel egyenlően való részvétel a regulaszövegek leggyakrabban tárgyalt témái. A *Birk-kódex*ben olvasható ágostonos regula például nagy hangsúlyt fektet a közös tulajdonra, amiből mindenkinek szükségei szerint kell részesülnie, megengedve, hogy a gyengébbek, illetve a kényelmesebb életmódhoz szokott, gazdagabb származású rendtagok, amennyiben a nagyobb fokú nélkülözést nem bírnák elviselni, jobb ruhaneműt, élelmiszert kapjanak.⁴³² Margit éppen a királyi származása miatt neki kijáró kényelmesebb, jobb ruhákról, finomabb étkekről mondott le, amint például a legenda lelegején olvashatjuk.⁴³³ Ő mindenben egyenlő szeretett volna lenni társaival. Tisztálkodási szokásai is a regula kissé túlzottan szigorú betartásaként értelmezhetőek. A *Birk-kódex* fordításában így jelenik meg az erre vonatkozó rendelkezés „Testeknek mosása és feredésnek gyakor volta ne legyen, de az idő közben, kiben szokás, ferdő adassék. Kit kediglen kórságnak szüksége kételenejt reá, hogy megferedjék, hosszá ne halasszák”⁴³⁴ A Margit-legenda, a mai olvasók gyakori megrökönyödésére, azt dicséri a szentben, hogy még súlyos betegségek után sem fürdött meg soha.⁴³⁵ A *Virginia-kódex* Jeromosnak tulajdonított *Regulája* a javak szükség szerinti elosztását ajánlva azt írja: „Azon kérlek, az királynak leánya ne akarjon az vitéz

monde Occidental (IIIe-XIIIe siècle), Roma, École Française de Rome, Palais Farnèse, 1991, 161–172.

⁴³¹ *Uo.*, 170.

⁴³² *Birk-kódex*, i. m., 1a–1b.

⁴³³ *Szent Margit élete*, i. m., 2–3.

⁴³⁴ *Birk-kódex*, i. m., 2a, 5–8.

⁴³⁵ *Szent Margit élete*, i. m., 20.

leányának előtte lenni földi pompással Krisztusnak és az apastaloknak társaságában.”⁴³⁶ Majd később:

Soha semmi beszéd tületek ne legyen nemzetségnek nemességiről az testnek neméből. Az Istennek szolgálatában az kerály leánya legyen egyenlő az parasztnak leányával. Mindnyájan nemességetek és méltóságok egy, és egyetemben vagyon a ti vőlegénytekből. Ne legyen vetekedés az tisztnek nagyobb voltáról, de inkább az beteljesítésnek ájtatosságáról és kívánatjáról.⁴³⁷

Margit éppen így mondott le minden születésével járó kiváltságról, s áhítatosságban és alázatosságban próbálta felülmúlni társnőit. Az itt elmondottak alapján láthatjuk, a Nyulak szigeti apácaközösség számára példamutató helyi szent ábrázolása mennyire összhangban van azokkal a szerzetesi eszményekkel, amelyek komolyan vételét az obszervancia célul tűzte ki. Valóban, amint Haader Lea is írja,⁴³⁸ a Margit-legenda (akárcsak a többi Ráskay-kódex) a regula illusztrációja.

IV.3.4. Összegzés

A fejezetből kiderült, hogy a magyar nyelvű kódexirodalom hagiográfiai szövegeiben egyáltalán nem példa nélküli a misztikus tapasztalatok, jelenségek rögzítése. Azonban ezek az elemek korántsem központi jelentőségűek. A legendák többsége késő antik mártírokról szól, akik elsősorban közbenjárói, segítői szerepükben lehettek fontosak. A követendő példát szolgáló újabb szentek rendi, közösségi szempontok miatt kaptak kiemelt szerepet a kolostori irodalomban. Az ő élettörténeteik számolnak be leginkább Isten közvetlen megtapasztalásáról s az ezzel járó mellékjelenségekről (levitáció, stigmák, önkívület, fényjelenségek). E szövegekben azonban nem a misztikus elemek a legfontosabbak/egyedül fontosak, nem ezek utánzását ajánlják olvasóiknak. A rendalapító Ferenc, az obszervancia jelképes értékű alakja, Sienai Katalin, valamint a Nyulak szigeti zárda közösségi szentje, Margit legendáiban a fordítási, válogatási folyamat során azok az elemek hangsúlyozódtak, amelyek a célközönség számára kívánatosnak tartott, a szerzetesi reform ügyét szolgáló erénykatalógust és lelkeségi modellt szemléltetik.

⁴³⁶ *Virginia-kódex, i. m.*, 126.

⁴³⁷ *Uo.*, 147.

⁴³⁸ HAADER, *Nyulak szigeti scriptorium...*, *i. m.*, 202.

V. PASSIÓMISZTIKA¹

Amint arra az eddigi fejezetekben sokszor utaltam, a késő középkor magyar nyelvű kódexirodalmában gyakoriságuknál és terjedelmüknél fogva is központi helyet foglalnak el a passióhoz kapcsolódó szövegek. E fejezetben a téma szakirodalmának áttekintése után előbb a terjedelmesebb passióelbeszéléseket és latin forrásaikat, majd a Krisztus szenvedését tematizáló imádságok szerkesztési technikáit és funkcióit elemzem. Röviden kitérek a vizuális ábrázolásokra és szerepükre a szövegek által körvonalazott kegyességi praxisban, s végül a szövegekből kirajzolódó kegyességi modellt próbálom felvázolni.

V.1. A passió a késő középkori kegyességben: szakirodalmi megközelítések

A szakirodalom drámaiságuk, nyelvi szépségeik, gyakran affektív jellegük stb. miatt viszonylag nagy figyelmet fordított a Krisztus szenvedéstörténetéről szóló szövegekre. A hosszabb magyar nyelvű passióelméledések vagy prédikációk² – a műfaji határok megvonása, amint azt a IV.1.1. fejezetben láthattuk, sokszor problémás – forrásai jelentős filológiai kutatások tárgyát képezték. Vargha Damján a Mária-siralmakat,³ Pusch Ödön többek között a Mária- és a passióelméledéseket vizsgálta.⁴ Otrókcsi Nagy Gábor a kódexirodalom misztikájával foglalkozó, a III.1. fejezetben bemutatott könyvében szintén jelentős teret szentelt a passiómisztikához kapcsolható írásoknak.⁵

A szenvedéstörténet már a középkorban gyakran drámai művek, misztériumjátékok forrásául szolgált. Nem csoda, hogy a középkori magyar dráma nyomait kereső kutatók előszeretettel fordultak a kódexirodalom párbeszédese passiószövegei felé, esetenként túl is értékelve drámaiságukat (pl. a dráma határainak túlzott kiterjesztéséért sokszor kritizált *Régi ma-*

¹ E fejezet a Közép-Európai Egyetem középkortudományok szakán Dr. Szőnyi György Endre tanár úr vezetésével elkészített, *Prayers on the Passion in Late Medieval Hungarian-Language Codices: Functions and Contexts* című, 2012-ben megvédett magiszteri dolgozatom átdolgozott változata. – KORONDI ÁGNES, *Prayers on the Passion in Late Medieval Hungarian-Language Codices: Functions and Contexts* [MA thesis], Budapest, CEU, 2012.

² Lázs Sándor monográfiájában devóciós passiókról és passióelméledésekről beszél. – LÁZS, *Apácaműveltség Magyarországon...*, i. m., 351–367.

³ VARGA Damján, *Kódexeink Mária-siralmai*, Bp., 1899.

⁴ PUSCH, i. m., 7–54.

⁵ OTROKOCSI NAGY, i. m., 39–58.

gyar drámai emlékek).⁶ Tóth Péter *A magyar irodalom története*ibe a középkori magyar drámai szövegekről írott tanulmányában egyrészt rámutatott az RMDE drámafogalmának problémáira, másrészt kiemelte a passiószövegek jelentőségét a műnem szempontjából, s több olyan dramatikus szöveget is említett, amelyek, ha nem is közvetlenül, de hatottak a magyar kódexek passiószövegeire.⁷ A kora újkori iskoladráma-kutatás a passiójátékok kapcsán szintén foglalkozik a késő középkori szöveghagyománnyal.⁸

A legkorábbi magyar nyelvű, Krisztus szenvedéstörténetéhez kapcsolódó szövegnek, az *Ómagyar Mária-siralom*nak szakirodalmában⁹ is olvashatunk a latin passióirodalom magyar vonatkozásairól. A Mária-siralom forrásairól és felhasználásáról más szövegekben szintén jelentek meg izgalmas tanulmányok.¹⁰

Krisztus szenvedésének és kereszthalálának szöveges és képzőművészeti ábrázolásai az elmúlt évtizedekben a nemzetközi szakirodalomban is igen élénk tudományos érdeklődés tárgyát képezték. A szenvedő Megváltó alakja felhívta a figyelmet a testi és lelki fájdalom és szenvedés történeti konceptualizációjának kérdéseire. Az 1970-es évek historiográfiai fordulata (*cultural turn*) a testet és szexualitást a tudományos érdeklődés kereszttüzébe vonta. A Michel Foucault-hoz¹¹ és Norbert Eliashoz¹² hasonló nagyformátumú tudósok munkái kiindulópontot jelentettek ahhoz, hogy a testet történeti változásoknak kitett társadalmi és kulturális konstruktum-

⁶ *Régi magyar drámai emlékek*, I, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai, 1960.

⁷ TÓTH Péter, „Némely alázatos doktor...”, i. m.

⁸ PL. MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttere*, Piliscsaba, PPKÉ – Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.

⁹ Lásd pl.: MARTINKÓ András, *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben: (Bevezetés és vázlat)*, Bp., Akadémiai, 1988 (Irodalomtörténeti Füzetek, 117); VIZKELETY András, *Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben*, Bp., Akadémiai, 2004 (Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae, 4).

¹⁰ KILIÁN István, *Magyar Mária-siralom*, Új Irás, 1981/4, 3–17; MADAS Edit, *Fili, dulcor unice: Sermo apocryfus de passione Domini* = „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 165–168; SZELESTEI N. László, „A Szűz Máriának siralmarul” (*Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén*) = Sz. N. L., *Rekatolizáció és barokk...*, i. m., 27–62.

¹¹ Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, Bp., Gondolat, 1990; Michel FOUCAULT, *A szexualitás története*, Bp., Atlantisz, 1999–2000 (Veszedelmes Vizonyok), I–III; és mások.

¹² Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata: Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, Bp., Gondolat, 1987 (Társadalomtudományi Könyvtár).

ként értelmezzék újra. A kor feminista elmélet- és történetírói rávilágítottak a hasonló kulturális képződmények mögött meghúzódó társadalmi nemi problémákra is. A kulturális antropológia és a feminista történetírás szempontjainak bevezetése a középkori történelem és kultúra tanulmányozásába a középkoraszok érdeklődését is fölkelte a test társadalmi vonatkozásai és szimbolikus értéke iránt. A kereszténység újraformálta a férfi és a nő antropológiai felépítésével kapcsolatos elképzeléseket; Peter Brown nagyhatású műve, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*,¹³ a korai kereszténység kutatásában új irányt indított el e tekintetben.

Ilyen témájú kutatások a későbbi korokra vonatkozóan sem hiányoznak. A késő középkor és a kora újkor vizsgálatára Leo Steinberg sokat vitatott könyve, *The Sexuality of Christ in Renaissance Art and Modern Oblivion*¹⁴ hatott ösztönzőleg. Caroline Bynum sokat hivatkozott és nagyhatású művei¹⁵ újraértelmezték a női testnek a középkori vallásos kultúrában betöltött szerepét. Roy Porter tanulmánya¹⁶ jó áttekintést nyújt a testtel kapcsolatos kérdések történeti kutatásáról az 1990-es évek elejéig. A 1990-es évek közepén napvilágot látott, Sarah Kay és Miri Rubin által szerkesztett tanulmánygyűjtemény¹⁷ darabjai jól példázzák a probléma lehetséges megközelítéseit a középkor vonatkozásában. Más kötetek a téma egy-egy sajátos oldalára összpontosítottak (pl. teológiai értelmezés,¹⁸ eucharisztia,¹⁹ Krisztus teste²⁰).

A testtel kapcsolatos egyik nagy kutatási téma a fájdalom. Esther Cohen például kitűnő tanulmányokat és monográfiát publikált a középkor szenvedéselfogásáról, elemezve bennük a késő középkori orvosi, jogi és teo-

¹³ Peter BROWN, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, New York, Columbia University Press, 1988.

¹⁴ Leo STEINBERG, *The Sexuality of Christ in Renaissance Art and Modern Oblivion*, Chicago, University of Chicago Press, 1996.

¹⁵ BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast...*, i. m.; *Uő, Fragmentation and Redemption...*, i. m.; stb.

¹⁶ Roy PORTER, *History of the Body = New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter BURKE, Cambridge, Polity Press, 1991, 206–232.

¹⁷ *Framing Medieval Bodies*, eds. Sarah KAY, Miri RUBIN, Manchester, Manchester University Press, 1994.

¹⁸ *Medieval Theology and the Natural Body*, eds. Peter BILLER, A. J. MINNIS, Rochester, NY, York Medieval Press, 1997.

¹⁹ RUBIN, *Corpus Christi...*, i. m.

²⁰ Sarah BECKWITH, *Christ's Body: Identity, Culture, and Society in Late Medieval Writings*, London, Routledge, 1996.

lógiai diskurzus fájdalomfogalmát, -elméleteit.²¹ Donald Mawbray könyve a 13. századi Párizsban a szenvedés különböző fajtáiról folytatott egyetemi vitákat elemzi (Krisztus szenvedése, a társadalmi nem által meghatározott, vezeklő és önkéntes szenvedés, valamint a pokol kínjai).²²

Krisztus szenvedésének szöveges és vizuális ábrázolásai kiemelt figyelemben részesültek, mivel ezek a (késő) középkori vallásos kultúra középpontját képezték. Rachel Fulton a 800-tól 1200-ig terjedő időszakban vizsgálta a passió szerepének változását.²³ Thomas Bestul a középkori latin nyelvű passióelbeszélések egyes devocionális és társadalmi aspektusait elemezte (pl. a kínzás, a nők és a zsidók ábrázolása).²⁴ A *The Broken Body* című tanulmánykötet a passió köré szerveződő kegyességi gyakorlatokat mutat be és vizsgál.²⁵ James H. Marrow ikonográfiai szempontú könyve²⁶ mérföldkő a téma késő középkori vizuális reprezentációjának kutatásában.

Míg az 1980-as években és az 1990-es évek elején a vizsgálódások a fizikai fájdalomra és szenvedésre összpontosítottak, s a társadalmi szempontú megközelítéseket részesítették előnyben (pl. a kínzás intézményrendszere és Krisztus testi szenvedése), később az érdeklődés az érzelmek irányába tolódott el. Megindult az érzelmek történetének feltárása,²⁷ s ennek következtében a test és szenvedés vizsgálata jelentősen kiszélesedett. Számos munka ebből a szemszögből tárgyalja a kor kultúráját, így például a Damien Boquet és Nagy Piroska által szerkesztett *Le Sujet des émotions au Moyen Âge* című kötet tanulmányai²⁸ vagy Miri Rubin *Emotion and*

²¹ Esther COHEN, *Towards a History of European Physical Sensibility: Pain in the Later Middle Ages*, *Science in Context*, 1995/1, 47–74; Uő, *The Animated Pain of the Body*, *American Historical Review*, 2000, 36–68; Uő, *The Modulated Scream: Pain in Late Medieval Culture*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 2010.

²² Donald MAWBRA, *Pain and Suffering in Medieval Theology: Academic Debates at the University of Paris in the Thirteenth Century*, Woodbridge, Boydell Press, 2009.

²³ Rachel FULTON, *From Judgment to Passion: Devotion to Christ and the Virgin Mary, 800-1200*, New York, Columbia University Press, 2002.

²⁴ BESTUL, *i. m.*

²⁵ *The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, eds. A. A. MACDONALD, H. N. B. RIDDERBOS, R. M. SCHLUSEMANN, Groningen, Egbert Forsten, 1998.

²⁶ James H. MARROW, *Passion Iconography in Northern European Art of the Late Middle Ages and Early Renaissance: A Study of the Transformation of Sacred Metaphor into Descriptive Narrative*, Kortrijk, Van Ghemmert, 1979.

²⁷ E folyamat tömör összefoglalását lásd: Barbara H. ROSENWEIN, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press, 2006, 1–29. A középkori érzelmek kutatása terén elért újabb eredményekről lásd a francia *Critique* folyóirat tematikus számát: Piroska NAGY (éd.), *Émotions médiévales*, *Critique*, 63(2007), no. 716–717.

²⁸ *Le Sujet des émotions au Moyen Âge*, eds. Damien BOQUET, Piroska NAGY, Paris, Beauchesne, 2008.

Devotion: The Meaning of Mary in Medieval Religious Cultures című könyvecskéje.²⁹ A Carla Casagrande és Silvana Vecchio által szerkesztett kötetben³⁰ főként olasz kutatók írásai olvashatóak a fájdalom és szenvedés helyéről az érzelmelek középkori történetében.

V.2. Passióelbeszélések a késő középkorban

A késő középkorban jelentős változások következtek be a nyugati kereszténység kegyességi gyakorlatában.³¹ Egyik legfontosabb elmozdulás ezek között Krisztus alakjának újszerű felfogása és ábrázolása. A halált legyőző, diadalmasan feltámadó Istenfiú helyét a szenvedő, de szeretettel teli és irgalmas ember foglalta el,³² akinek halála a 14–15. századi kegyesség egyik fókuszpontja.³³

Krisztus passiója a késő középkori devocionális irodalom egyik legkedveltebb témája volt. Prédikációk, traktátusok, elmélkedések és imádások tárgyalták a szenvedéstörténet részleteit, együttérzésre és életük megjobbítására szólítva fel a krisztusi szeretet és áldozat nagyságát szemlélő kegyes olvasóközönséget. E szövegek a latin kegyességi irodalomból

²⁹ Miri RUBIN, *Emotion and Devotion: The Meaning of Mary in Medieval Religious Cultures*, Budapest, Central European University Press, 2009.

³⁰ *Piacere e dolore: Materiali per una storia delle passioni nel Medioevo*, eds. Carla CASAGRANDE, Silvana VECCHIO, Florence, Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino – Edizioni del Galluzzo, 2009.

³¹ Vö. „The images provide striking evidence of how much the representation of God and Christ, as well as the understanding of the judgment of the human soul, had changed since the 12th century. Both in the ‘theology of piety’ and in sacred art, the image and role of Christ was transformed from the withdrawn dignity of heavenly emperor to the utter misery evoked by the very human figure of the Passion. The severity of *Christus iudex* was displaced by compassion on the Day of Judgement, the fear- and terror-inspiring handing down of the verdict by a consolatory image that awoke hope and trust.

The language of ‘transformation’ and ‘displacement’, however, should not mislead. We come closer when we speak of a certain tendency in comparison with the Early and High Middle Ages. There was a shift in emphasis, a thematic re-prioritizing, a change of accent. An examination of conceptions of mercy, protection, intercession, consolation, and hope makes it clear: innovative aspects emerged that either had not existed or had been discernible only in traces.” – HAMM, *The Reformation of Faith...*, i. m., 32.

³² A hangsúlyeltolódásról lásd: CONSTABLE, *The Ideal of the Imitation...*, i. m.

³³ „The Passion of Christ gained an increasingly significant place in theology, piety, liturgy, poetry, and the visual arts from the 11th and 12th centuries, through the end of the 15th.” – HAMM, *The Reformation of Faith...*, i. m., 40.

az anyanyelvű korpuszokba is behatoltak, néha pedig nemzeti nyelveken született művek latin fordítása is elkészült.³⁴

V.2.1. A latin anyag

Thomas Bestul fentebb már idézett könyvének függelékében közli az 1100 és 1500 közötti latin nyelvű prózai passiószövegek katalógusát, s műve második fejezetében bemutatja közülük a legfontosabbakat, nagyrészt kronologikus rendben haladva.³⁵ Először kifejti, hogy a szenvedéstörténet összes elbeszélése az evangéliumok meglehetősen szikár narratíváin alapul. További elemek származhattak az apokrifekből (pl. *Nikodémus evangéliuma*), majd ezeket az elemeket ótestamentumi részletekkel bővítették és díszítették a tipologikus szövegmagyarázat során.³⁶ James H. Marrow a németalföldi latin és anyanyelvi passiószövegek elemzése során megmutatja, hogy az ószövetségi próféciaák képei hogyan alakultak át „történeti” leírássá.³⁷ Bestul aláhúzza a *Glossa ordinaria*, a *Legenda aurea* és Petrus Comestor *Historia scholasticá*jának forrásértékét.³⁸ Az első magánáhítati célra szánt passiószövegek a Karoling-korban jelentek meg imakönyvekben.³⁹

A passiócentrikus kegyesség kialakulása szempontjából alapvető fordulat a 11. században következett be, Szent Anzelm tevékenységével, akinek az elmélkedésműfaj alakulására gyakorolt hatását már említettük a IV.1. fejezetben. Neki nem minden meditációja és imádsága passiótémájú, de Krisztust megszólító szövegeit affektív nyelvhasználat, a mentális képek fontossága, Mária szerepének hangsúlyozása és az eseményekbe való bekapcsolódás vágya jellemzi. Mindezek az elemek később a passióelbeszélések fő tulajdonságaiként bukkannak fel.⁴⁰ Anzelm szövegeihez sok tekintetben hasonlóak kortársának, Jean Fécampnak elmélkedései; nem csoda, hogy ezeket sokáig az angol teológusnak tulajdonították. A Pszeudo-Anzelm meditációkat André Wilmart különítette el az autentikus művektől,⁴¹ s Jean François Cottier kommentálta őket részletesen a 11. szá-

³⁴ Pl. A *Horologium Sapientiae* a német nyelvű *Das Büchlein der ewigen Weisheit* latin átdolgozása Suso saját tollából.

³⁵ BESTUL, *i. m.*, 26–68.

³⁶ *Uo.*, 26–30.

³⁷ Pl. Krisztus szenvedésének leírásánál: MARROW, *i. m.*, 44–67.

³⁸ BESTUL, *i. m.*, 30–33.

³⁹ *Uo.*, 34–36.

⁴⁰ *Uo.*, 36–37.

⁴¹ André WILMART, *Auteurs spirituels et texts dévots du Moyen Age latin*, Paris, Études Augustiniennes, 1971.

zadi vallási reformmal összefüggésben.⁴² A canterburyi szerzőnek az elmélkedés és a magánimádság alakulástörténetében játszott szerepével még Benedicta Ward foglalkozott; ő többek között hasonlóságokat mutatott ki az angol teológus és Szent Bernát spiritualitása között.⁴³ Általában szintén Anzelm munkájaként terjesztették a máig ismeretlen szerzőjű, Anzelm és Mária párbeszédét tartalmazó, népszerű *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione domini* (másként: *Planctus Mariae et Anselmi de passione Domini*).⁴⁴ Az attribúció valószínűleg a passióirodalomra nagy hatást gyakorló *Orationes sive meditationes*nek köszönhető.

Anzelm után Clairvaux-i Szent Bernát és ciszterci követői gyakoroltak nagy hatást a passiók kegyességre. Bár, amint azt a IV.2.1.1. alfejezetben említettük, a középkorban a Bernát neve alatt terjesztett passiók szövegek nagyrésze (pl. az erősen affektív Mária-siralom, a *Quis dabit capiti meo aqua*⁴⁵) valójában nem tőle származik. Egyes autentikus prédikációi viszont Krisztus szenvedésével foglalkoznak, s a megfeszített Isten szeretetére buzdítanak.⁴⁶ Tanítványa, Rievaulx-i Aelred *De institutis inclusarum* című művének egyik érzelmileg telített és szubjektív jellegű része a passióról szól, és a Krisztus szenvedésében való aktív részvételre biztat.⁴⁷ A 12. század egy másik nagyhatású, későbbi szerzők által gyakran felhasznált műve a Benedek-rendi Ekbert von Schönau *Stimulus amoris*a, amelyet gyakran tulajdonítottak Anzelmnek vagy Bernátnak, mivel írásaikhoz hasonló spiritualitást tükröz. A *Stimulus* allegorikus keresztrefeszítési je-

⁴² Jean François COTTIER, "Anima mea": *Prière privées et texts de devotion du Moyen Age latin: Autour des prières ou méditations attribuées à saint Anselme de Cantorbéry (XIe-XIIIe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2001.

⁴³ Benedicta WARD, *The Place of St Anselm in the Development of Christian Prayer* = B. W., *Signs and Wonders: Saints, Miracles and Prayers from the 4th Century to the 14th*, Aldershot, Ashgate, 1992, XVI (72–81).

⁴⁴ A mű szerzőségéről, koráról, kéziratáról, illetve a további szakirodalmat lásd: Carmen Cardelle de HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200–1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*, Leiden – Boston, Brill, 2007, 369–377 (a repertórium R21-es tétele).

⁴⁵ Madas Edit szerint ez a „beszéd ismert volt Magyarországon is a 15. században, ugyanis egy közeli változata szerepel a *Sermones dominicales*ban számtalan magyar glossza kíséretében, de több 1500 előtti és utáni kiadása is forgalomban lehetett. Mivel az önálló terjesztéshez az egyetlen sermo rövid volt, szívesen nyomtatták ki olyan más közkedvelt művekkel együtt, mint Guillelmus Parisiensis Postillás-könyve vagy Guillelmus Textoris, illetve Szent Anzelm azonos tárgyú írásai. A 16. század eleji magyar nyelvű kódexek passiói ugyancsak gyakran idézik.” – MADAS, *Fili, dulcor unice...*, i. m., 167.

⁴⁶ BESTUL, i. m., 38.

⁴⁷ *Uo.*, 39.

lenete Bonaventura passió témájú írásai felé mutat, s egyes vonásai előre-
vetített az *arma Christi* késő középkori devóciós tiszteletét.⁴⁸

A 13. századi passióelbeszélésekben a ferences lelkiség dominál. Bonaventura két traktátusa, a *Lignum vitae* és a *Vitis mystica*, bár erősen támaszkodik a korábbi passiók szövegekre, s azokhoz hasonlóan affektív nyelvezetet használ, anyagát allegóriák köré építi (fa, szőlőtő). Bonaventura nagy figyelmet fordított Krisztus szenvedésének fizikai részleteire. A Megváltó leprához hasonló, sebekkel borított, vérző és kifacsart alakja ettől kezdve mind a szöveges, mind a vizuális reprezentációkban megszokott kép. A ferences szerző Mária egyúttsszenvedését is hangsúlyozta, s a kegyességi gyakorlatok végzőinek személyes bekapcsolódását az Istenhez való *conformatio* egyik változataként szorgalmazta.⁴⁹

A középkorban szintén neki tulajdonították a kor egyik legnépszerűbb passióelbeszélését is, a 14. század elején keletkezett⁵⁰ *Meditationes vitae Christi*, amelynek a *Debreceni Kódex*ben magyarra fordított részletéről már a IV.2.2.1. fejezet b.2. alpontjában beszéltünk. Ez az itáliai ferences környezetből származó terjedelmes munka Jézus teljes földi útját végigköveti. A passióról szóló fejezeteket a hét kánoni óra köré szervezték. Ez ekkorra már bevett szerkesztési eljárás. Krisztus megkínzott teste és Mária szenvedése központi helyet foglalnak el az elbeszélésben. Mária szerepének hangsúlyozása olyan népszerű traktátusokhoz kapcsolja a *Meditationes*-t, mint a már említett *Quis dabit* és a *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione domini*.⁵¹ Szintén a kánoni órák szerint szerkeszt a IV.1. fejezetben többször idézett, Pszeudo-Béda-i *De meditatione passionis Christi per septem diei horas libellus*. James Marrow szerint ez az együttérzést kiváltani hivatott, kegyes felkiáltásokkal megtűzdelt egyes szám harmadik személyű elbeszélés a későbbi passiómeditációk többségének előfutára.⁵²

⁴⁸ *Uo.*, 40–41.

⁴⁹ *Uo.*, 43–48.

⁵⁰ Tóth Péter és Falvai Dávid megkérdőjelezték a *Meditationes* Sarah McNamer általi datálását (1336 után), amelyet a latin mű sok kívánnivalót hagyó kritikai kiadásának kiadója is elfogadott: JOHANNES DE CAULIBUS, *Meditaciones vite Christi: Olim S. Bonaventuro attributae*, ed. M. STALLINGS-TANEY, Turnhout, Brepols, 1997 (Corpus Cristianorum Continuatio Mediaevalis, 153). Tóth és Falvai a korábban megállapított 14. század eleji keletkezés mellett foglaltak állást. – TÓTH, FALVAY, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig...*, i. m., 2009, 326–339; UŐK, *New Light on the Date...*, i. m.; UŐK, *L'autore e la trasmissione...*, i. m.

⁵¹ Ezekről lásd: BESTUL, i. m., 51–54.

⁵² MARROW, i. m., 12.

Hasonló narratívákkal gyakran találkozunk a 14. századi terjedelmes, Krisztus életéről szóló elmélkedő szövegekben. A *Meditationes vitae Christin* kívül Ubertino da Casale és Ludolphus de Saxonia is összeállított ilyen életrajzokat. Az utóbbi *Vitae Christi*e talán a legmonumentálisabb és legtudósabb munka e téren. A forrásaiul szolgáló, erősen érzelmes traktátusokkal szemben hangneme visszafogottabb, részben a számos hivatkozás miatt is. Skolasztikus apparátusa tanultabb olvasóközönséget feltételez, mint a *Meditationes*.⁵³

A 15. században a passió újfajta megközelítései láttak napvilágot olyan szerzők tollából, mint Jean Gerson és Thomas à Kempis, s ekkor már számos anyanyelvű szöveg is készült. Bestul francia, német, olasz és angol elbeszéléseket említ.⁵⁴ Marrow elemzése több német és németalföldi szövegre támaszkodik,⁵⁵ s hangsúlyozza a német misztika és a *devotio moderna* anyanyelvű passiótraktátusokra gyakorolt hatását. Az anyanyelvűség nyitást jelentett a női szerzők és olvasók irányába, s megemelte a szövegek érzelmi hőfokát. A német misztikusok spekulatív misztikája helyett a *devotio moderna* lelkiisége krisztocentrikus; a passió traktátus szerinte Németalföldön nyerte el legkidolgozottabb formáját.⁵⁶

V.2.2. A magyar szövegek

A késő középkori magyar nyelvű kódexek szintén tartalmazzak néhány meglehetősen részletes passióelbeszélést. Egyesek a fentebb bemutatott népszerű latin munkák fordításai. Az *Apor-kódex* például a *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini*⁵⁷ egy részét hozza.⁵⁸ A dialógus Oglerius de Lucedio, 12. századi ciszterci apát egyik prédikációja alapján a 13. században készült, feltehetőleg német területen.⁵⁹ A részleges magyar fordítás a latin mű hét fejezetéből készült. Ez képezi a három tartalmi egységből álló, különböző korú szövegfordításokat és -másolatokat tartalmazó kéziratokból egybekötött *Apor-kódex* utolsó, mondat közepén

⁵³ BESTUL, *i. m.*, 56–59.

⁵⁴ *Uo.*, 64–68.

⁵⁵ MARROW, *i. m.*

⁵⁶ *Uo.*, 25–26.

⁵⁷ ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Opera omnia*, ed. Gabriel GERBERON, *Patrologiae cursus completus, series latina*, 159, ed. J.-P. MIGNÉ, Paris: Migne, 1841–1857; reprint, Turnhout, Brepols, 1982–1993, coll. 271–290.

⁵⁸ *Apor-codex, i. m.*, 199–228.

⁵⁹ HARTMANN, *Lateinische Dialoge...*, *i. m.*, 370–372.

megszakadó szövegegységét.⁶⁰ Ha meg is volt egykor a mű további részeinek fordítása, mára már elveszett. A párbeszéd során Mária hűséges tanítványa kérésére elmeséli Krisztus szenvedéstörténetét. Anzelm kérdései sokszor rövidek, jelzésszerűek, inkább csak ürügyet teremtenek arra, hogy Mária továbbléljen a történet felidézésével; többször a Szűzanya érzelmeire vonatkoznak, arról kérnek további részleteket. Az Istenanya mindentudó elbeszélőként a passió olyan mozzanatairól is felvilágosítást ad, amelyeknek nem az események résztvevőjeként, szemlélőjeként jutott birtokába, s amelyek az evangéliumokból is hiányoznak. Elbeszélése nem követi szorosan az események időrendjét, előre- és visszautalások bőven előfordulnak benne. Mária egyrészt tartózkodik fájdalom újraélésétől, másrészt empátiával beszél más szereplők fájdalomáról. Ilyen típusú narrátor és narratív technikák más passióelbeszélésekben is felbukkannak, s elősegítik a történet szereplőivel való együttérzést, érzelmi azonosulást.

Egy másik népszerű latin passióelmélkedés, a zsolozsma hét kánoni órája szerint felosztott, Pszeudo-Béda-i mű, a *De meditatione passionis Christi per septem diei horas* kiegészített részletei két kódexben is szerepelnek. A *Vitkovics-kódex*⁶¹ és az annak elejéről kiszakadt *Miskolci töredék*⁶² az ál-Béda-szöveg egy prózai passióval fejezetről fejezetre kiegészített változatát hozza, míg az *Érsekújvári Kódex*⁶³ ezt a kompilációt még a *Speculum humanae salvationis* 43. fejezetéből kiemelt hórAIMÁDSÁGOKKAL és Krisztus hét, a kereszten elhangzott szavával bővíti, szintén fejezetenként.⁶⁴ Az érzelmileg telített szöveg mindkét redakcióban számos, az olvasót megindítani kívánó felkiáltást, kiszólást tartalmaz. Amint azt a IV.1. fejezetben néhány idézet alapján megmutattuk, e hórás áhítatosság személyes bekapcsolódásra indítja az olvasót, felszólítja, hogy képzelje magát a szenvedéstörténet helyszínére, vegyen maga is részt az eseményekben, szólítsa meg Jánost, menjen el Máriához, hívja őt az elfogott Krisztushoz, segítsen vinni a keresztet stb. Míg ez a részvétel gondolatban, a képzelet síkján megy végbe, az elmélkedő a testi létezés síkján üdvös kegyességi cselekedeteket hajt végre:

⁶⁰ A kódexre vonatkozó legfrissebb kutatási eredményeket a Régi Magyar Kódexek sorozatbeli kiadás részletes bevezetése tartalmazza. A tartalmi leírásnak a dialógust tárgyaló részét Madas Edit írta: *Apor-kódex, i. m.*, 58–59.

⁶¹ *Vitkovics-kódex, i. m.*, 73–103.

⁶² *Miskolci töredék, i. m.*, 1–12.

⁶³ *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 25–64.

⁶⁴ A latin források kérdését Vargha Damján és Timár Kálmán eredményeit pontosítva Madas Edit tisztázta a kódex bevezetőjében: *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 21–22.

Istennek szerető szolgálóleánya, vecsernyének idején jöjj el ájtatos lépésekkel és lelki járásokkal te szerető Uradat, Jézust, az keresztfáról leventyinyi, és az ő áldott keserves anyjával őtet siratnod, és az ő szentséges vérével megverősölt testét könnyhullatásiddal megmosnod, és megkenned őtet szentséges imádságnak kenetével, és viselnéd őtet isteni szeretetnek és alázatos művelkedetnek korján, és eltemetned őtet jó kenetekkel, azaz jó nyájassággal, jó tanóságokkal és jó példákkal és sírásokkal és óhajtásokkal, és eltemetned őtet te jó lelkiösmeretnednek és szeretetnednek és ájtatosságodnak págyimontomának alája, és ülnyi ottogyel (ott) mi Uronk Jézus Krisztusnak koporsójánál, ki él és országot örökköl örökké, amen.⁶⁵

Tulajdonképpen a szöveg a sírást, imádságot, jó példát, szeretetet, áhítatosságot fordítja itt le egy erősen metaforikus cselekvéssorra, üdvös hatásukat kiemelendő.

A Nyulak szigeti domonkos apácák számára másolt nagyalakú és terjedelmes *Érsekújvári Kódex* több passióról szóló szöveget is tartalmaz a Pszeudo-Béda-ájtatosság mellett. A jól szerkesztett kézirat első nagy tartalmi egysége a húsvéti ünnepkörre s főleg a szenvedéstörténetre koncentráll.⁶⁶ A kódexet indító nagyböjti evangéliumrészeket⁶⁷ több traktátus és elmélkedési alapnak alkalmas írás követi. Előbb egy, a passióelmélkedés hasznát taglaló szövegecske olvasható.⁶⁸ Ennek közös eredetiről másolt, párhuzamos szövege a *Nádor-kódex*ben szerepel,⁶⁹ ahol három, az áldozás hasznáról szóló traktátussal tartozik egybe.⁷⁰ A szövegek forrása Johannes Herolt *Sermones Discipuli de tempore* című prédikációgyűjteményének 48. *sermója* (*De memoria passionis Christi*).⁷¹ Az *Érsekújvári Kódex* az imént tárgyalt órás áhítatossággal folytatódik, amelyet a Krisztus kíntőeszközeiről, az *arma Christiről* szóló, apokrif szövegekre visszamenő traktátus követ.⁷² Ennek forrásait Tóth Péter tanulmányozta.⁷³ Ez után egy

⁶⁵ *Vitkovics-kódex, i. m.*, 102–103. – „Hora vespertina venies devotis gressibus et spiritua libus incessibus ad deponendum Dominum de cruce, ad plangendum illum cum matre sua benedicta, et ad lavandum lacrymi corpus ejus sanctissimum, sanguine aspersum, et ad un gendum eum unguentis orationis, et ad portandum brachiis charitativae et humilis operati onis, et ad sepeliendum cum bonis aromatibus, et bona conversatione et bonis doctrinis et exemplis et lamentis et planctibus, et cooperies sub pavimento conscientiae tuae amoris et devotionis, et sedebis ibi juxta eum ad monumentum ejusdem Domini nostri Jesu Christi, qui vivit et regnat in saecula saeculorum. Amen.” – PL 94, 568B–C.

⁶⁶ MADAS, *Az Érsekújvári Kódex...*, *i. m.*, 93–96.

⁶⁷ *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 1–18.

⁶⁸ *Uo.*, 19–24.

⁶⁹ *Nádor-kódex, i. m.*, 41–63.

⁷⁰ *Uo.*, 1–41.

⁷¹ PUSCH, *i. m.*, 37–38.

⁷² *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 65a–73a.

Sövényházi Márta által 12 képpel illusztrált devóciós passió áll, „*secundum mattheum*”.⁷⁴ Az evangéliumi szöveget az olvasó megindítására alkalmas, drámai feszültségű, apróbb epizódokkal⁷⁵ és elképzelt párbeszédekkel⁷⁶ színesítő kompiláció közvetlen forrása ismeretlen. Madas Edit szerint valószínűleg magánolvasmánynak szánták.⁷⁷ A meditációs célra utalnak a képek is, valamint az ilyen jellegű kiszólások: „Ó, azért, ájtatos lélek, gondoljad, mely nagy keserűséges sírást térszen vala az édes Szíz Mária és az Mária Magdaléna, és gondolhatod, hogy az édes Jézus sem tirheti vala magát sírás nélkül, mikort az ő szent anyját látja vala sírnia ily nagy keserűséggel.”⁷⁸

Szintén több, a szenvedéstörténethez kapcsolódó írás olvasható az imént említett *Nádor-kódex*ben. Ez, a fentebb tárgyalt Herolt-fordításon kívül, egy-egy ismeretlen forrású passiót⁷⁹ és Mária-síralmat⁸⁰ is tartalmaz. A passió a *Winkler-kódex*ével⁸¹ közös fordításra megy vissza. Forrásuk valószínűleg prédikáció lehetett, ugyanis csak néhány elmélkedésre való felszólítás fordul elő bennük.⁸² A narratív részeket lírai passzusok egészítik ki, általában valamelyik „doktor” szájába adott panasszal, felkiáltással. Sok köztük a Bernát-hivatkozás, valószínűleg a neki tulajdonított szövegekből (pl. a Mária és Bernát beszélgetése), de a Szűz és Anzelm beszélgetéséből is van itt idézet. A latin prédikáció szerzője nyilván fel-

⁷³ TÓTH Péter, „*Biblia Hebraeorum*” (egy zsidó apokrif töredékei az *Érsekújvári kódexben*), ItK, 2011, 659–677.

⁷⁴ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 77a–102.

⁷⁵ Pl. Mária betér egy ácshoz, aki keresztfákat ácsol, s megtudja tőle, hogy az egyiket Jézus számára készíti. – *Uo.*, 93b.

⁷⁶ Különösen drámai Mária és Jézus nagyszerdai beszélgetése, amelynek során Jézus előrevetíti halálát. Mária szeretne előtte meghalni, de Jézus elmondja, hogy vele kell szenvednie, azonban vigasztalódjon, mert három nap múlva fel fog támadni. – *Uo.*, 83b–85a.

⁷⁷ Lásd a kódex bevezető tanulmányát, *Érsekújvári Kódex*, i. m., 22.

⁷⁸ *Uo.*, 81b.

⁷⁹ *Nádor-kódex*, i. m., 143–307.

⁸⁰ *Uo.*, 342–388.

⁸¹ *Winkler-kódex*, i. m., 137–234.

⁸² Pl. „Ó, szent Atya, te szent Fiad kötözve vitetik! Ó, angyalok, a tü keráltak huzatik! Ó, menny és egek! Ó, csillagok! Ó, embörök! Ó, lelkösök! Ó, szent atyák! Osztán fordóhad a beszédöt Jézusra, e báránra, ki a farkasok között vala, és gondoljad meg, mely nagy sebösséggel viszik volt ütet kardfokkal vállközben, és ezönképpen ő sok kénjáról gondolj.” – *Nádor-kódex*, i. m., 194–195. – „És mind vérrel megvérössült vala és feketül vala, azért Jézus háromszínű vala. Azért, oh alázatos lélek, nézjed te szeretödöt, Jézust, verességnek kénjával, és lássad ötet zarándoksággal, három színí zászlóval, mert ő szíz testének fejjérsége és ostoroknak feketi helye és vörös vérnek kiötlése ötet mutatják három színönök.” – *Winkler-kódex*, i. m., 211.

használta a kor népszerű passióelbeszéléseit. A Mária-siralomnak is van közele, egy fordításról származó párhuzama a *Winkler-kódex*ben.⁸³

Nemcsak forrása, hanem címe alapján is prédikáció a *Weszprémi-kódex* Temesvári Pelbárt nagypénteki és Johannes Herolt *De passione Domini* című beszédén alapuló narrációja.⁸⁴ Pusch szerint a fordítás ennek ellenére inkább magánáhítati célra készült.⁸⁵ A szerkezet következetlenségei ezt támaszthatják alá. A szöveg a Jób könyvéből (19,21: *Miseremini mei, miseremini mei saltem vos, amici mei*) származó *themával* indít, s ezt Máriára alkalmazza. Itt egy hármas felosztás következik. Három ok miatt kell könyörölnünk a szenvedő Krisztuson: mivel a Megváltónk szenved, mivel az irántunk való szeretete miatt szenved, valamint kínjának nagysága miatt. Miután erősen affektív stílusban együttérzésre buzdítja a közönséget, s beiktat egy rövid imádságot,⁸⁶ a szöveg újabb *divisiót* vezet be: meg kell gondolni, miért ölték meg a zsidók Jézust, hogyan döntötték el a pogányok az Úr halálát, és milyen üdvös hatásai vannak e halálnak az emberekre. Az első egység szintén három részre tagolódik, Krisztus halálának három okát tárgyalja. Pár oldal után azonban a beszéd itt hosszas passióelbeszélésbe torkollik, s a kompiláció egy rövid, a feltámadásra tett utalással ér véget az eredeti szerkezet lekerekítése nélkül. Úgy tűnik, a kompilátor számára fontosabb volt az, hogy olyan elmélkedési anyagot állítson össze, amely a szenvedéstörténet összes, a 16. század elején megszokott elemét tartalmazza, minthogy a forrásaiul szolgáló prédikációk szerkezetét megőrizze.

A *Debreceni Kódex* ismeretlen forrású passióját⁸⁷ is prédikációból fordíthatták. Első felosztása hasonló a *Weszprémi-kódex* imént bemutatott szövegéhez: Krisztus halálának két oka volt, a zsidók irigysége és Júdás kapzsisága. Utána a szenvedés mikéntjét az imaórák és az események helyszínei szerint rendezi el, hasonlóan a órás ájtatosságokhoz. Itt-ott a

⁸³ *Uo.*, 74–117.

⁸⁴ *Weszprémi-kódex, i. m.*, 1–112. A forrásról lásd: PUSCH, *i. m.*, 12–26.

⁸⁵ *Uo.*, 12.

⁸⁶ „Ó, azért, kegyelmes Uram Jézus, élő Istennek szentséges Fia, a te nagy szeretetödért, kivel minket szerettél, és keservesen haltál szenvedél, mi terajtd könyörölni akarunk, kívánjuk a te szent sebeid szívünkben helheztenünk, a te halálotat szent szüléddel édesen siratnunk. Kérünk azért tégedet, Uram, összed meg a mi szívünket a te meleg szent véreddel, hogy hallván a te szent kénidat, hevülhessünk meg a te meleg vérdőtül, és gerjedjünk meg a te szent szeretettől, és érzehessük mi es a te kénidat lölkönkben, sirathassok szívink szerént minden napon ötet, ki legyön teneked kellemetes, nekönk ödvességös.” – *Weszprémi-kódex, i. m.*, 4–5.

⁸⁷ *Debreceni Kódex, i. m.*, 607–624.

narrátor az olvasóhoz fordul, s felszólítja, elmélkedjen az adott órában történekről.⁸⁸ A szöveg a matutinum után marad abba.

A Halábori Bertalan pap által 1508-ban másolt, főként bibliai szövegeket (teljes zsoltárfordítás, perikopák az egész egyházi évre, az *Énekek énekének* fordítása) tartalmazó, breviárium típusú⁸⁹ *Döbrentei-kódex* elején hiányos passiója⁹⁰ szintén ismeretlen forrású. Érdekessége, hogy a narrátor egy darabig Jézushoz intézi szavait, neki meséli el a történetet.⁹¹ Aztán ellentétező szerkezetű, erősen retorizált tanító rész következik arról, hogy az emberek a legrosszabbat adták Krisztusnak, ő pedig a legjobbat nekik.⁹²

⁸⁸ Pl. „Ó, ájtatos anya, ha teneköd csak egy fiad volna, ki tégödet táplálna, ötet akasztófára ítélték volna hamisan, vajon minémü kesrúségöd volna? Emódon elvégezvén veternyei imádságodat, gondolkodjál az özvegy Szíz Máriának keserúségéről.” – *Uo.*, 623–624.

⁸⁹ Erről lásd: GABRIEL Asztrik, *Breviárium-típusú kódexek*, Bp., 1934 (Klny. az *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára* c. kötetből), 10–11.

⁹⁰ Batthyaneum, Gyulafehérvár, R. III. 76. Kiad.: *Döbrentei-kódex: 1508*, bev. ABAFFY Csilla, T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995 (Régi magyar kódexek, 19), 1–13.

⁹¹ Pl. „Pílatos kedég látván, édös Uram Jézus, hogy semmit nem használhatna az megszabadéjtásban, akaratoknak engede, és az ítélőszékbe íle, és tígödet, Uram Jézus, mint az ártatlan báránt, eleibe hozata, és a halálnak keménséges szentenciáját fejedre kiadá.” – *Uo.*, 1–2.

⁹² „Itt immár vessed jól reája az elmédet, és nyilván megemesröd, minémü bínt tének embörök Krisztoson, és Krisztus mely igön nagy jót tén. Ennek ellene emböröknek azért valakik kívánják az Istennek jelös malasztját és binnek eltávoztatását, jól eszekbe vegyék az Istennek nagy csudáját, kit tött ez ő szent kínjának szenvedésében. Mert mikoron volna ilyen nagy felségös hatalmasság, ennyére magát aláveté, és megalázá, hogy embörök nagyobb bosszúságot és nagyobb szégvönéséges kint rajta nem tehettenek annál, amit tőnek. Ó kedég emböröknek nagyobb jót annál nem teheté, amit tőn. Jaj, jaj, Uram Jézus, ki hallott valamikoron illetén nagy csudálatos dolgot, hogy az foglyoknak szabadojtója megfogattassék, angyaloknak dicsősége megmövettessék, mindönöknek Istene megostoroztassék, szízének fia megverettessék? Ki hallotta volt valamikoron ezt, hogy az szentöknek koronája töviskkel koronáztassék, ez velágnak idvözítője megsebösöjtessék, szízeknek ékössége meggyötrettessék? Ki hallotta volt ezt, hogy az tökéletös szépség szörnyő legyön, az nagy erősség érteleonné legyön, az édösség megkeserödjék, és az tökéletös vígasság megszomorodjék? Ki hallotta volt ezt valamikoron, hogy keráloknak kerála nyakon verettessék, és uraknak uralkodója arcél és alá-fel verettessék? Ki látta volt vajon ez nagy csodálatos dolgot, hogy az szömök, kik mindönt nyilván látnak, ezök bekötöttenessenek? Vajon ki hallotta volt, hogy az mindönható Atyának bölcsessége balgatagnak aléjtassék, és hogy az örök velágosságnak fényössége megrútoltassék? Ki látta volt vajon ezt, hogy a szeplőtelen tikör arcél pöködöstessék, a bizonyság megutáltassék, és az igazság megvettessek? Vajon ki hallotta volt ezt, hogy az igaz bíró megítéltessek, az bíntelen bintessék, és az ártatlan meggyaláztassék, és ő jó híre megförtöztessék? Vajon ki hallotta volt ezt, hogy az Isten megkáromlattassék, és a Terömtő kárhoztassék, a szent szeretet gyüölítettessék, és a nagy felségös jó ne szerettessek, az Isten és Embör felakasztassék, és igazságának napja meghomályosodjék, a szép hó megfeketöljön, és a csillagok eloszlattassanak, a Krisztus

Mivel a IV.1. és a IV.2.2.1. fejezetekben részletesen foglalkoztam velük, itt nem térek ki újra a *De perfectione vitae ad sorores*-fordítások passiómeditációról szóló fejezetére, illetve a *Debreceni Kódex* változatában ebbe interpolált *Meditationes vitae Christi*-részletre. Említésre méltó az a passiószöveg is, amely dialogikus jellege miatt a drámakutatókat is foglalkoztatta, s amelynek töredékeit az egymással összetartozó *Máriabesnyői töredék*⁹³ és *Píry-hártya*⁹⁴ őrizte meg. A fennmaradt rész azt a menyeyei vitát írja le, amelyre Krisztus Getsemáne-kertbeli gyötrődése közben került sor, s amely a passió szükséges vagy szükségtelen voltáról kívánt dönteni. A nagyheti események egy másik epizódjáról, Mária és Jézus nagycsütörtöki búcsújáról olvashatunk a *Lázár Zelma-kódex*ben.⁹⁵ A Szűz kéri fiát, ne menjen Jeruzsálembe, hanem maradjon vele megenni a húsvéti bárányt, de Jézus kifejti, hogy engedelmeskednie kell az Atya akaratának, s meg kell halnia. A zárlat együttsszenvedésre szólítja fel az olvasót.⁹⁶ A szöveg forrása ismeretlen, azonban valamennyire hasonló (esetleg más napon lejátszódó) jelenet előfordul más passióelbeszélésekben is.⁹⁷

Ugyan nem kimondottan passióelbeszélés, de a szenvedéstörténet fölötti meditációra kiválóan alkalmas az elmélkedés kapcsán már sokat emlegetett, *Nagyszombati Kódex*beli Suso-fordítás,⁹⁸ amellyel Vargha Damján és főként Balogh Tamás foglalkozott alaposabban.⁹⁹ Az Eckhart mester-tanítvány, Henricus Suso *Horologium sapientiae* című műve, a domonkos szerző korábbi német nyelvű munkájának önéletrajzi elemekkel is dúsított átdolgozása, *Discipulus* és *Sapientia* párbeszédét tartalmazza. Míg az eredeti latin mű a lélek misztikus útját vázolja Isten, az Örök Bölcsesség felé, a *Nagyszombati Kódex* fordítása Balogh Tamás szerint valószínűleg tudatos válogatás nyomán a passióra összpontosító részeket

megnyomottassék, és a szenteknek szente átkoztassék, és gonosznak mondassék, a mendőnható megnyomoréttassék, és végezetre az halottaknak elevenejtője megölettségék.” – *Uo.*, 9–11.

⁹³ MTAK Kézirattára, jelzete: K 37. Kiadása: JABLONKAY Gábor, *A máriabesnyői töredék*, Magyar Nyelv, 1910, 20–25.

⁹⁴ MTAK Kézirattára, jelzete: K 36. Kiadása: *Píry-hártya*, kiad. KATONA Lajos, Bp., 1908 (Nyelvelméltár, 15), 357–360.

⁹⁵ *Lázár Zelma-kódex, i. m.*, 300–307.

⁹⁶ „Ó, embör, ez kegyes anyának bánatit és kesseriségit, ez mai napon az úton kit szenvede, kell viselnöd teneköd es az te szívedben! Hogy könyöriljön terajtas es az Szíz Mária, te es könyörilj szívedben őrajta ez mai keseriségén az úton az te szívedben.” – *Uo.*, 306–307.

⁹⁷ Pl. *Érsekújvári Kódex, i. m.*, 77b–78a, 81a–b, 85a–86a.

⁹⁸ *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 1–158.

⁹⁹ VARGHA, *Seuse Henrik Amand...*, i. m.; BALOGH, i. m.

hozza.¹⁰⁰ A párbeszéd során Krisztus egyes szám első személyben meséli el szenvedésének történetét Discipulusnak.

A magyar kódex Szent Anzelmet nevezi meg szerzőként. Balogh rámutat, hogy a mű egyik korai kéziratának *explicitjét* (*Explicit sapientiae horologium fratris A. ordinis praedicatorum domus C.*), amely a szerző egyik nevét (Amandus) rövidíti, néha Anzelme értették.¹⁰¹ Ez annál is könnyebb lehetett, mert a *Horologium* részben a passió bő tárgyalása, részben talán a hangnem és a dialógusforma miatt rokonítható a canterburyi szerző autentikus és attribúált írásaival.

A kódexirodalom itt bemutatott passiószövegeinek jelentős része prédikációkból (főként az erősen dramatikusan, új stílusú, kolduló rendi beszédek) összeállított anyag. Szerkezetük többszörös felosztásokra épül, a skolasztikus *ars praedicandi* szabályai szerint, azonban a passiónarratíva hajlamos elsodorni ezeket a művi építményeket. Mindez arra mutat, hogy a történet minél részletezőbb, teljesebb bemutatására volt leginkább igénye az olvasóknak, amelyet aztán meditációs anyagként használhattak. Elmélkedésre, a szereplőkkel való azonosulásra több-kevesebb buzdítás bekerült ezekbe az elbeszélésekbe; különösen azokba, amelyek nemcsak közvetve támaszkodnak az előző alfejezetben felsorakoztatott, népszerű latin traktátusokra, meditációkra, hanem egyenesen ezekből fordították

¹⁰⁰ *Uo.*, 248. – A szöveg tudatos szerkesztésére utalhat az is, hogy a kódexben közvetlenül utána következő szövegek tematikusan elég szorosan kapcsolódnak a *Horologium*-fordításhoz. A *Szentségös életnek feljebb való grádicsa, tudnyamint háborúságot békével szenvednie* (*Nagyszombati Kódex, i. m.*, 242–251) a béketűrés fontosságát húzza alá. A Suso-szöveg szintén hangsúlyozza, hogy a megpróbáltatásokat, nehézségeket béketűréssel kell elviselni, sőt örülni kell nekik, mert a jövő üdvösségre teremtenek lehetőséget. Az előző traktátusok témáját folytató *A szent alázatosságnak dicséreti, ki mindön jószágoknak fundamentoma és grádicsa e fölil megíratagnál, kit nekönk dicsér a felségös Bölcsesség és mind utána való szent doktorok es ekképpen mondanak* (*uo.*, 251–273) címmel (*kit nekönk dicsér a felségös Bölcsesség*) esetleg a korábbi szöveg *Sapientijára* is utalhatna, ugyanis az sokszor fejti ki a Tanítványnak az alázatosság szükségességét. (Ellenértve, hogy a szövegnek szinte szó- és betűszerinti, valószínűleg közös forrásból származó, egyazon *scriptor* által másolt párhuzama olvasható a *Debreceni Kódex* 595–602. lapjain ugyanezzel a címmel.) A misztikus önéletrajzból kiválogatott részek ugyanazokat a Krisztuskövetéshez szükséges erényeket részletezik, mint ezek az utána következő traktátusok. Nagyrészt ugyanazok a tökéletes életre vezető lépcsőfokok szerepelnek a Suso-fordításban és a szentséges élet grádicsairól szóló szövegekben. Amennyiben a kódex három önálló tartalmi egységét, amint azt a bevezető tanulmány a lapkopások alapján felveti (*Nagyszombati Kódex, i. m.*, 7), tényleg huzamosabb különhasználat után kötötték egybe még a 16. század elején, s nem eleve szánták egy gyűjteménynek, az egybekötés nem lehetett véletlenszerű. Mindenesetre az egységes lelki program jól tükrözi a kódexek szerkesztőinek preferenciáit.

¹⁰¹ BALOGH, *i. m.*, 248–253.

őket (Pseudo-Béda és -Anzelm, *Meditationes vitae Christi*). Mielőtt rátérnék az elbeszélésekből, meditatív szövegekből kibontakozó misztikus út, devóciós program feltérképezésére, érdemes megismerkednünk a passióimádságok rövidített narrációival (és ezek funkcióival) is, hiszen ez utóbbi szövegcsoport szintén alakítja valamelyest a kódexek ún. passiómisztikáját.

V.3. Passióimádságok

V.3.1. *Imaszövegek és -gyűjtemények*

A passióról szóló késő középkori magyar nyelvű szövegek másik nagy csoportja az imádságoké. A kódexirodalom imáinak messze a legtöbbször Krisztus szenvedéseivel és halálához kapcsolódik. A szövegek forrásainak, jellegének és a témához való viszonyuknak könnyebb áttekinthetősége végett a melléklethez még egy táblázatot csatoltam (4. melléklet). Ez kódexenként tartalmazza az imák kiadásokbeli lapszámait, rövid címüket vagy tartalmi megjelölésüket, a feltételezett eredetükre és ajánlott használatukra vonatkozó információkat tartalmazó bevezető rubrikáikat és/vagy incipitjüket, forrásaikat és szövegpárhuzamaikat. Az utolsó előtti, legbővebb oszlop az imákban megfogalmazott kéréseket és ezeknek a szövegek retorikai szerkezetében elfoglalt helyét adja meg.

A táblázatot átfutva láthatjuk, hogy a passióimákat tartalmazó kódexek jelentős része a kimondottan imádságoskönyvnek készült kéziratok közül kerül ki. A III.3. fejezet végén ezek többségét már említettük. A Kinizsiné számára másolt, óraskönyv típusú *Festetics-kódex* és *Czech-kódex* közül az utóbbi tartalmaz több passióimát, az előbbi nagyrészt Mária kisofficiuma teszi ki. A valószínűleg szintén világi hölgy számára készült, kisterjedelmű *Kriza-kódexet* szinte teljesen a Brigitta-imák töltik meg. A valószínűleg világiak számára készült gyűjtemények¹⁰² közül még nem került szóba az imák mellett világi verseket, latin nyelvű grammatikai és jogi feljegyzéseket, álomfejtést és sorvetéstördéket is tartalmazó¹⁰³ *Gyöngyösi*

¹⁰² Ezekről lásd: HORVÁTH Cyrill, *Világiak régi magyar imádságos könyvei*, ItK, 1895, 257–281.

¹⁰³ A kódex szövegeiről és összeállítóiról írott tanulmányában Lázs Sándor meggyőzően érvel amellett, hogy az imakönyv helyett inkább írói érdeklődését tükröző, vegyes feljegyzéseket tartalmazó kézirat. – LÁZS Sándor, *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*, ItK, 2007, 421–457.

Kódex, amelynek legnagyobb részét egy bizonyos Pál bíró írta.¹⁰⁴ Egy Simon nevű, valószínűleg világi férfi¹⁰⁵ számára készülhetett a nagy mennyiségű ima mellett két legendát (Elek és Remete Szent Pál), valamint néhány himnuszt és *cantilenát* (köztük olyan, az irodalomtörténészek által sokat tárgyalt szövegeket, mint Vásárhelyi András Mária-himnusza, Apáti Ferenc *Feddő éneke* és a latin–magyar *Szent László ének*¹⁰⁶), illetve egy misesorozatot tartalmazó *Peer-kódex*.¹⁰⁷

A legtöbb passióimádság azonban az apácák számára másolt kódexekben szerepel. Különösen a domonkos provenienciájú imagyűjtemények (*Gömöry-kódex*, *Thewrewk-kódex*, *Winkler-kódex*) bővelkednek ilyenekben. A premontrei *Pozsonyi Kódex* szintén gazdag válogatást tartalmaz. A klarisszák egyes könyveiben, a már többször emlegetett *Lobkowicz- és Lázár-kódex*ben, a passióimák elmélkedésre szánt anyagokkal, legendákkal és regulákkal együtt olvashatóak.

Maga az imaanyag eléggé változatos, de címzett és célzat szerint elkülöníthetők benne csoportok. A többség Krisztushoz szól, s szenvedésének különböző mozzanataira koncentrál. Kedvelt téma például hét utolsó mondása a kereszten¹⁰⁸ és megkínzott tagjai,¹⁰⁹ de előfordulnak a kereszthez vagy a keresztről szóló fohászok,¹¹⁰ sőt egy ima a Jézust győtrő töviskoronáról és vasszegekről is.¹¹¹ Az egyik népes csoport a Mária-epeségeké.¹¹² Ezek a Szűz fia különböző életeseményei (főleg elfogása, elítélése, megölése és eltemetése) kapcsán érzett fájdmára hivatkozva fogalmaznak meg kéréseket. Számos szöveg bevezetője a purgatóriumi szenvedés egy részének elengedését ígéri bizonyos alkalmakkori elmon-

¹⁰⁴ MTAK Kézirattára, K 39. Kiad.: *Gyöngyösi-kódex: Az 1500-as évek elejéről*, kiad. DÖMÖTÖR Adrienne, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 27).

¹⁰⁵ A kódex pálos eredete mellett érvelő Timár Kálmán felveti, hogy a rend nagyvázsonyi kolostorának egyik patrónusáról, Chepeli Simonról lehet szó. – TIMÁR, *Magyar kódexcsaládok, i. m.*, 1927, 221.

¹⁰⁶ A versekkel kapcsolatos újabb álláspontokról lásd: „*Látjátok feleim...*”, *i. m.*, 143–148, 348–349, 356–359, illetve LÁZS Sándor, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban: Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához*, MKsz, 2011, 425–444.

¹⁰⁷ OSZK, MNy 13. Kiad.: *Peer-kódex*, kiad. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Bp., Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25).

¹⁰⁸ Lásd a következő táblázatsorokat: 27., 55.

¹⁰⁹ 17., 30., 56., 75., 96. táblázatsorok.

¹¹⁰ 11., 39., 91., 92., 93., 99., 100. táblázatsorok.

¹¹¹ 79. táblázatsor.

¹¹² 5., 6., 9., 13., 15., 29., 43., 51., 65., 77., 80., 105. táblázatsorok.

dás esetén; ezek az ún. búcsús imádságok.¹¹³ Az áldozás előtt vagy után, illetve úrfelmutatáskor mondandó eucharisztikus imák¹¹⁴ szintén a passió elemeit idézik fel ugyanúgy, ahogy a kódexekben már felbukkanó rózsafüzér-ájtatosságok egy része is.¹¹⁵

A legnépszerűbb passióimák egy része valamely szent vagy egyházdoktor neve alatt terjedt a korban. Ezeket az Ágostonnak, Bédának, Nagy Szent Gergelynek, Clairvaux-i Szent Bernátnak, Bonaventurának vagy Svéd Szent Brigittának tulajdonított szövegeket a magyar kódexek összeállítói is kedvelték.¹¹⁶ Nem véletlen, hogy a megnevezettek egy része különös tisztelettel viseltetett a passió iránt, esetleg ezzel kapcsolatos szövegek vélt vagy valós szerzője volt. Egy, a képzőművészetben is gyakran ábrázolt, eucharisztikus csodához kapcsolt s Szent Gergelynek tulajdonított népszerű imádság például a *Lobkowicz*-, *Lázár*-, *Thewrewk*-, *Peer*- és *Pozsonyi Kódex*ekben is felbukkan, igaz, Gergelyt csak az első három kézirat nevezi meg.¹¹⁷ A Krisztus sebeinek számáról kinyilatkoztatásban részesült látnok és misztikus Svéd Brigitta nevéhez kapcsolt imafüzér a *Gömöry*-, *Gyöngyösi*, *Kriza*- és *Lázár-kódex*ekben a szent neve alatt, a *Czech*-, *Pozsonyi*, *Thewrewk*- és *Winkler-kódex*ekben anélkül olvasható. (Igaz, a *Czech-kódex*ből hiányzik az ima eleje, a *Winkler-kódex*ben pedig kihagytak ugyan helyet a bevezető rubrika számára, de nem másolták azt be.)¹¹⁸

V.3.2. Források, fordítás, szövegvariánsok

Az ilyen kérdésekkel már eljutottunk a források és a szövegváltozatok problémájához. Az imák többségének latin forrását Szilády Áron,¹¹⁹ Katona Lajos,¹²⁰ Timár Kálmán¹²¹ és Szabó Flóris¹²² azonosította a késő középkor két népszerű, számos kéziratban, ősnymtatvány- és antikvaki-

¹¹³ 22., 48., 50., 57., 64., 67., 82., 83., 85., 96. táblázatsorok.

¹¹⁴ 24., 26., 38., 41., 42., 49., 50., 70., 71., 97., 98. táblázatsorok.

¹¹⁵ 7., 20. táblázatsorok. – A rózsafüzér-imádkozás magyarországi elterjedéséről lásd: BÁLINT, *i. m.*, II, 367.

¹¹⁶ Ágoston: 25., 34., 36.; Béda: 27., 55.; Gergely: 19., 45., 46., 54., 62., 82.; Bernát: 2., 95., 104.; Bonaventura: 103.; Brigitta: 1., 21., 33., 40., 44., 61., 68., 102.

¹¹⁷ 45., 46., 54., 62., 82. táblázatsorok.

¹¹⁸ 21., 33., 40., 44., illetve 1., 61., 68., 102. táblázatsorok. – A Brigitta-imák változatairól lásd: BÁRDOS Gy. József, *Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben*, Bp., 1903; és különösen: LÁZS Sándor, *Szöveggyományszóadás középkori magyar nyelvű kódexekben* [kandidátusi értekezés], Bp., MTA, 1991.

¹¹⁹ [SZILÁDY,] *Codexeink forrásai*, *i. m.*

¹²⁰ KATONA, *Újabb adalékok...*, *i. m.*

¹²¹ TIMÁR, *Adalékok kódexek...*, *i. m.*; UŐ, *A Lázár-kódex forrásai*, *i. m.*

¹²² SZABÓ Flóris, *A hóraskönyvek hatása...*, *i. m.*

adásban terjedő imádsággyűjtemény, a *Hortulus animae* és az *Antidotarius animae* darabjai között. A óraskönyvek megjelenése és népszerűsége a kegyességi gyakorlat késő középkori átalakulását jelezte.¹²³ Ezek az ott-hon vagy a mise különböző szakaszai alatt olvasott, gyakran gazdagon illusztrált kis könyvecskék mélyebb, átéltebb imaéletet tettek lehetővé használóik számára. A nemliturgikus magánimák elszaporodása bennük fokozatosan eltávolította őket a szerzetesi zsolozsma gyakorlatától, amit kezdetben utánoztak. Az egyes példányok, főleg a kéziratok esetében, nagyon egyénre szabottak voltak szövegválogatás, illusztrációk, fizikai kivitelezés tekintetében, s használóik különböző személyes vagy kegyes bejegyzései még inkább azzá tették őket.¹²⁴

Az a mód, ahogy a magyar kódexek összeállítói, fordítói a feltételezett használók szükségleteinek megfelelően kiválogatták, esetenként módosították a passióimádságokat, szintén ennek az egyénítési folyamatnak a jegyében történt. Az eddigi fejezetekben már láttuk, hogy a középkorban a devocionális szövegek áthagyományozása, átültetése más nyelvre nem az eredeti hű visszaadására törekvő mai fordítási módszereknek megfelelően történt.¹²⁵ Az ilyen szövegeket, mint láttuk, rövidíthették, bővíthették, átrendezhették a célközönség szükségleteinek megfelelően.¹²⁶ Amikor egy-egy imádságot (pl. a Brigitta-imák) több kódexbe is bemásoltak, általában különböző, esetenként jelentős eltéréseket mutató változatok jöttek létre.

Az imaszövegek latin és magyar variánsait összevetve rögtön feltűnik, hogy a leggyakrabban változó részek a bevezető rubrikák és a zárlatok, az ún. elajánlások, vagyis a tulajdonképpeni könyörgés paratextusai. Emögött elég egyszerű magyarázat áll: míg egy szent szavai vagy egy csodás

¹²³ A óraskönyvekről lásd: Roger S. WIECK, *Prayer for the People: The Book of Hours = A History of Prayer: The First to the Fifteenth Century*, ed. Roy HAMMERLING, Leiden – Boston, Brill, 2008, 389–416; SAENGER, *Space between Word...*, i. m., 256–276; Uő, *Az olvasás a középkor...*, i. m.; Eamon DUFFY, *Marking the Hours: English People and Their Prayers, 1240–1570*, New Haven, Yale University Press, 2006.

¹²⁴ Az egyénítésről lásd: DUFFY, i. m., 23–52.

¹²⁵ A középkori fordításról általában lásd pl.: *Translation Theory and Practice in the Middle Ages*, ed. Jeanette BEER, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 1997; *Translation and the Transmission of Culture between 1300 and 1600*, eds. Jeanette BEER, Kenneth LLOYD-JONES, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, 1995; Rita COPELAND, *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; *The Medieval Translator: Traduire au Moyen Age*, vol. 6, eds. Roger ELLIS, René TIXIER, Bernd WEITEMEIER, Turnhout, Brepols, 1998.

¹²⁶ A magyar kódexek fordítási, akkomodációs eljárásairól lásd: TARNAI, „A magyar nyelvet írni kezdik”..., i. m., 227–327.

körülmények között megtudott zoltárvers-kombináció, egy pápák által megáldott, szentesített búcsús imádság elveszíthette csodás erejét, ha megváltoztatják, a szöveg eredetét közlő, elmondására vonatkozó utasítások lehettek fontosak vagy lényegtelenek az imádságoskönyv összeállítója, megrendelője vagy fordítója, másolója számára. Egyes kódexek (pl. a *Lobkowicz-kódex*) kifejezetten kedvelik a hosszú, részletes bevezetőket, mások hajlamosabbak elhagyni, rövidíteni azokat (pl. *Peer-kódex*). A rubrikák hiánya az imák funkciójának, használatának megváltozását eredményezhette, hiszen a főszöveg általában nem kapcsolódik nagyon szorosan a hozzá rendelt funkcióhoz. Paratextusa nélkül, esetleg más paratextussal ellátva más célt szolgálhatott ugyanaz az összeállítás.

Például a Krisztus megkínzott testrészeihez szóló, három gyűjteménybe is bemásolt imádság a *Gömöry-* és a *Thewrewk-kódex*ben háromszáz napi búcsút ígér a bevezető rubrikában, míg a *Peer-kódex*ben ez hiányzik. A zárlatban megfogalmazott kérés mindhárom kötetben más. A *Gömöry-kódex*ben Katerina (valószínűleg Legéndy Kató) neve beiktatásával bocsánatot kér bűneiért, s könyörög, hogy Jézus ne engedje őt és mindazokat, akikért meghalt, elveszni. Azt is kéri, hogy ő, az összes rokona, jótévője és azok, akik az imáit kérték, hűségesen szolgálhassák Krisztust teljes testükkel és lelkükkel. A *Peer-kódex* szintén bűnbocsánatot kér, és azt, hogy az imádkozó teljes testével és lelkével szerethesse és hűségesen szolgálhassa a Megváltót, s végül szülei, testvérei, fiai, rokonai és jótévői számára kegyelemért könyörög itt és a túlvilágon. A *Thewrewk-kódex* főként a bűnök bocsánatára koncentrál; az imádkozó kéri, hogy el ne vesszen, s hogy Krisztus segítse őt nyomorúságában, vigasztalja meg bánatában, erősítse meg minden lelki és testi kísértés ellen, bocsássa meg elmúlt vétkeit, s oltalmazza meg most és a jövőben az újabbaktól. A három bevezető és zárlat három különböző igényű imádkozót rajzol elénk. A bűnbocsánat kérése mindhárom számára fontos, de míg a két domonkos kódex fontosnak tartja az egyházilag engedélyezett búcsút, az amúgy is rövid bevezetőket kedvelő *Peer-kódex* magának az imaszövegnek az immanens erejére hagyatkozik. A világi ember számára készült *Peer-kódex*ben hangsúlyos a részletesen felsorolt családtagokért való könyörgés, ami valószínűleg az első tulajdonos pontos családi viszonyait tükrözi. A két, apácáknak készült kézirat e tekintetben eltér egymástól. A *Gömöry-kódex scriptora*, Legéndy Kató, bár csak összefoglalóan, de említi a rokonokat, ugyanakkor hozzát teszi, hogy azok számára is Krisztus hűséges szolgálatát szeretné megnyerni, akik imáit kérték. A *Thewrewk-kódex* a kolostoron kívüli világgal nem foglalkozik, inkább a bűnelkövetési lehetőségek ag-

gasztják, pontosan leszögezi, bocsánatot kér elmúlt, jelenbeli vétkeiért és védelmet a kísértés különböző fajtái, valamint a jövőendő vétkek ellen. Amennyiben Katerina soror valóban még az obszervancia Nyulak szigeti bevezetése előtt a rendbe lépett, a világiakkal szorosabb kapcsolatot ápoló, régi típusú apáca volt, amint azt Horváth János Ráskay Lea *Domonkos-kódex*beli, a „vén szororok” haláláról tudósító megjegyzése kapcsán felvette,¹²⁷ ez magyarázhatná az imából kirajzolódó, kifele mutató érdeklődést, míg a későbbi *Thewrewk-kódex* a reform utáni, a rendszeres olvasmányoknak, intenzívebb lelki életnek köszönhetően a lelkiismeretvizsgálat teológiai alapjai terén jártasabb szöveghasználóról árulkodik.

A passiószövegek egy másik változóját tehát, amint az iménti példa is mutatja, a használóra vonatkozó részek képezik. A latin hímnemű szóalakokat a női közönségnek szánt gyűjteményekben nőiekre cserélték ki (pl. *servus* helyett *szolgálóleányod*). Ha egy kézirat egy bizonyos személy számára készült, gyakori a keresztnév (Benigna, Simon, Krisztina, Katerina) beiktatása a könyörgések megfelelő helyeire. A *nyavalyás*, *bűnös*, *alázatos* stb. mellékneveket nagy számban és szabadon illesztették az imádkozóra utaló főnevek, névmások mellé, míg a megszólított Krisztus vagy Mária olyan díszítő jelzőket kapott, mint *jó*, *édes*, *tisztaságos*, *szerelmes*, *szép* stb. Krisztus szenvedéseinek nagyságát szintén rokon értelmű jelzőbokrokkal tették érzékletesebbé: *keserű*, *szörnyű*, *gyötrelmes* stb.

Több, a magyar kódexekben előforduló imának nem került elő latin forrása, variánsa. Ezek lehetnek akár eredetileg magyarul írott szövegek is. Hasonló szerkezetekből, formulákból építkeznek, mint a biztosan latinból fordítottak, ami arra mutat, hogy a nagyszámú, hasonlóan szerkesztett könyörgés alapján szinte végtelen számú új fohászzkodás volt fogalmazható a jól ismert fordulatok felhasználásával. Néha a variánsok fordítási különbségei is az ilyen formulák szabad felhasználásából fakadhattak.¹²⁸

V.3.3. *A passió emlékezete: narratív technikák*

Míg a fentebb tárgyalt, főként elmélkedésre szánt passiószövegek és prédikációs szövegek részletgazdag narrációkat tartalmaznak, a passióimádságok, lényegesen rövidebbek lévén, korántsem mesélhetik el Krisztus szenvedésének teljes történetét. A hosszabbak, mint például a Brigitta-imák is, próbálják röviden összefoglalni a bonyolult történet legfontosabb mozzanatait. Elbeszéljük, az imádkozó maga, rövid, tömör mondatokban

¹²⁷ HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei...*, i. m., 125.

¹²⁸ E jelenségről írt szóbeliség és írásbeliség viszonyrendszerét tárgyalva Tarnai Andor: TARNAI, „*A magyar nyelvet írni kezdik*” ..., i. m., 234.

sorolja fel az eseményeket. Ezek mindenike emlékezteti Krisztust egy-egy szenvedésére (kertbeli imádkozása, a tanítvány árulása, elítéltetése ártatlanul, ostromzások, verések, lemeztelenítés, tövissel koronázás stb.). A címzettnek, Jézusnak természetesen nincs szüksége bővebb felidézésre, s a szövegek olvasói szintén behatóan ismerték a történet részleteit a nagyobb narratív művekből és az evangéliumokból. Az imádság tulajdonképpen csak rövid, az *ars memoriae* működését segítő kulcsok, *locusok* gyűjteménye, amely alapján az emlékezet rekonstruálja a teljes történetet, jelenlévővé teszi a passiót az imádkozó számára. Az együttérző elmélkedés bekapcsolja a lelkigyakorlatozót az eseményekbe, s így részesülhet a kereszthalál üdvös gyümölcseiből. Ezen tömör narrációk célja az, hogy lehetővé tegyék ezt az együttérző részvételt, amely végül megnyeri az imádság végén kért kegyeket. Nem csoda, hogy számos szöveg, amint a táblázat utolsó előtti oszlopából kiderül, a passióra való együttérző emlékezést is kéri.

A leggyakoribb szövegszerkesztési technikák egyike a passió hétosztatú elmesélése a hét kánoni óra,¹²⁹ Krisztus hét szava a keresztfán,¹³⁰ Mária hét fájdalma,¹³¹ vagy Szent Gergely hét, Krisztus tagjait megszólító Ó-ja¹³² szerint. Bár az elbeszélés nem tartalmazza a részleteket, a hetes szám magasabb fajta tökéletességet, teljességet kölcsönöz ezeknek a szövegeknek, amelyekben a narratív-történeti réteget egy szimbolikus és erősen affektív rend írja felül.

A kérések megfogalmazásának helye a szövegformálás egy másik fontos problémája. Az olyan hosszabb füzérek, mint a Brigitta-imák, az egyes egységeket kéréssel zárják le. Ezek természetesen kapcsolódnak egymáshoz is, de mindenik tematikusan kötődik ahhoz a narratív részhez, amelynek végén áll. Ez a logika megfigyelhető a rövidebb szövegekben is: Krisztus hét szavának elismérlésével az imádkozó bocsánatot nyerhet a hét halálos bűnre, Krisztus anyjához intézett szavait felidézve a kérelmező elnyerheti a kegyet, hogy a Szűzanya segítségére siet halála órájában. Egy, a *Czech-* és a *Thewrewk-kódex*ben is szereplő ima többféle kérést fogalmaz meg, amelyek mindenike a passió egy-egy eleméhez kapcsolódik: Krisztus elfogatásáért szabadítsa meg az imádkozó testét és lelkét mindenféle fogságtól, igazságtalan elítéltetéséért védje meg minden igazságtalan

¹²⁹ Pl. 99., 100. sor.

¹³⁰ 27., 55. sor.

¹³¹ 77., 105. sor.

¹³² 45., 46., 54., 62., 82. sor.

ítélettől stb.¹³³ A legrövidebb darabok csupán egyetlen kérést tartalmaznak a narratív rész végén. A passiót a hét imaóra szerint felidéző *Patris sapientia* például ezzel az elajánlással zárul: „Ez szent imádságokat ájojtatos-sággal, Christe, neköd ajánlom, és hálaadással, mert te nagy szerelmedből nagy ként értem szenvedél. Légy nekem vigasságom halálomnak idején.”¹³⁴ Pár imában egyáltalán nem szerepel kérés. Ezek vagy dicséretes, vagy meditációs anyagok. A *Winkler-kódex Emlékezzél, keresztyén... kezdetű* szövege például a passiót hangsúlyozva röviden összefoglalja az üdv-történetet, majd biztatja a keresztyényeket, hogy elmélkedjenek Krisztus szenvedésén, mert akkor megláthatják őt haláluk órájában.¹³⁵

Annak ellenére, hogy sokkal rövidebbek, mint a passióról szóló traktátusok, prédikációk és elmélkedések, az itt tárgyalt imádságok változatos narratív és szerkesztési technikákat alkalmaznak, amelyeket a szövegek funkciójának, célzatának megfelelően válogattak ki. A hosszabb, meditatív írások több narratív elemet tartalmazhatnak, míg a rövidebbek (pl. az áldozás előtt és után mondandók) csak utalásszerűen foglalják össze a céljukhoz leginkább találó passióelemeket (pl. az eucharisztikus imáknál utalás az utolsó vacsorára).

V.3.4. Imafunkciók: mire jó a passió?

Az utóbbi évtizedek imádságtörténettel foglalkozó szaktanulmányai felhívják a figyelmet az imádságok erősen funkcionális jellegére, társadalmi beágyazottságára és kutatásuk során a kontextualizáció fontosságára.¹³⁶ Az előző két alfejezetből már láthattuk, hogy az imafunkcióknak nagy szerepe volt a szövegek alakításában. A passióimádságok használata változatos, többretű kegyességi gyakorlatot működtetett. Érdemes ezt ki-

¹³³ 3., 78. sor.

¹³⁴ 100. sor.

¹³⁵ 101. sor.

¹³⁶ Pl.: *Prier au Moyen Age: Pratiques et expériences (V^e–XVe siècles)*, eds. Nicole BÉRIOU et al., intro. Nicole BÉRIOU, Turnhout, Brepols, 1991; Patrick HENRIET, *La Parole et la prière au Moyen Âge: Le Verbe efficace dans l'hagiographie monastique des XIe et XIIe siècles*, Brussel, De Boeck Université, 2000; Uő, *Prière, expérience et fonction au Moyen Âge: Remarques Introductives = La Prière en Latin de l'antiquité au XVIe siècle: Formes, évolutions, significations*, ed. Jean François COTTIER, Turnhout, Brepols, 2006, 197–207; Uő, *Invocatio sanctificatorum nominum: Efficacité de la prière et société chrétienne (IXe–XIIe siècle) = La Prière en Latin...*, i. m., 229–244; Piroska NAGY, *Au-delà du Verbe: L'efficacité de la prière individuelle au Moyen Âge entre âme et corps = La Prière en Latin...*, i. m., 441–471; Michel LAUWERS, *La prière comme fonction sociale dans l'Occident médiévale (V^e–XIIIe siècle) = La Prière en Latin...*, i. m., 209–227.

csit közelebbről megvizsgálni, hogy megállapíthassuk, milyen célokat szolgált a szenvedő Krisztus alakjának ilyenforma megidézése.

V.3.4.1. Meditációs segédlet

A legtöbb szöveg feladatai közé tartozott, hogy az olvasóból, használoból érzelmeket váltson ki, együttérzést, bűnbánatot keltsen bennük, vagy elősegítse a Krisztussal való misztikus egyesülést. Ez utóbbi célt főként azok az írások szolgálták, amelyek nem fogalmaztak meg külön kérést, vagy csak a passióra kegyelettel emlékezésért folyamodtak. Ezek a *lectio-oratio-meditatio-contemplatio* IV.1. fejezetben tárgyalt gyakorlatsorába illeszthetők. Ezekben az esetekben a szöveg pusztán kiindulópont a belső, lelki folyamathoz, amelynek során a kegyességi gyakorlat végzője valamilyen *unio mystica* felé haladt.

Így használhatták azt az erősen affektív jellegű Pseudo-Bernát-szöveget, amelyet *Rhythmica oratio ad unum quodlibet membrorum Christi patientis et a cruce pendentis* címen vagy kezdősora alapján *Salve mundi salutare*ként ismerünk.¹³⁷ E verset a késő középkori óraskönyvek a Bernáthoz lehajló feszület csodájával kapcsolták össze.¹³⁸ A szöveg fordítása két késő középkori magyar imagyűjteményben, a *Czech-* és a *Thewrewk-kódex*ben található meg.¹³⁹ Az azonos fordításon alapuló két magyar variáns a vers Krisztus egyes szenvedő testrészeinek üdvözlését tartalmazó részeit nem a latin változatok megszokott sorrendjében hozza. A latin szöveget a magyarokkal, s az utóbbiakat egymással Horváth Cyrill hasonlította össze az RMKT első kötetének jegyzetapparátusában.¹⁴⁰ Itt most csak a két magyar redakció sugallta devocionális olvasási lehetőségekre térek ki.

E szövegek használatuk szempontjából mindenképpen az imádság és a meditáció sokszor nehezen elkülöníthető műfajai közötti határterületen

¹³⁷ E szöveg magyar kódexirodalombeli jelenlétéről részletesebben is írtam: KORONDI Ágnes, *Anyanyelvűség, szöveghasználat, devóciós gyakorlat: A Salve mundi salutare két szövegváltozata kódexirodalmunkban = Plaustrum seculi IV.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2006. április 22-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, (http://sermones.elte.hu/?az=348tan_plaus_kagnes). (Letöltve: 2012.11.17.)

¹³⁸ Pl. az *Antidotarius animae* 1494-es kiadásának bevezető rubrikája így szól: „Oratio devotissima beati Bernardi abbatis Claraevallis quam cum semel diceret ante imaginem crucifixi ipsa imago de cruce se inclinans cum amplexata eum.” – SALICETUS, *i. m.*, LXV/verso.

¹³⁹ 2., 95. táblázatsor.

¹⁴⁰ *Középkori magyar verseink*, kiad., bev., jegyz. HORVÁTH Cyrill, Bp., MTA, 1921² (Régi Magyar Költők Tára, 1), 193–198.

mozognak. Egyrészt dicséretet és kéréseket fogalmaznak meg,¹⁴¹ másrészt jelentős helyet foglal el bennük a szenvedő Megváltó alakjának szemléletes bemutatása, a passiójelenet jelenvalóvá tétele.¹⁴² Az imádkozó/elmélkedő nemcsak utal az eseményekre, hanem látja történetüket, ott áll a kereszt lábánál: „közel vagyon te halálod, im előtted te szegény bines szolgáló leányod.”¹⁴³ Többször megfogalmazódik a Krisztussal való együtt-szenvedés vágya, kérése: „Nem mondanám semmi kénom, sőt volna nagy vigasságom, ha kénodért ként vallhatnék, haláloedért meghalhatnék.”¹⁴⁴

A két magyar szövegváltozat közötti kis különbségek alapján arra következtethetünk, hogy a *Thewrewk-kódex* másolójának az azonosuló-elmélkedő szöveghasználat fontosabb lehetett, mint a *Czech-kódexet* másoló Frater M.-nek vagy a kódex későbbi használóinak. Míg Kinizsiné kódexében a 45. lap második sorából kikaparták a „leányod” szót („Közel vagyon te halálod, im előtted te szolgáló”; a megmaradt melléknevet már nem toldalékolták). E korrektúra célja a sor szótagszámának megfelelőre csökkentése lehetett, hogy a versforma ne sérüljön. A *Thewrewk-kódexben* ezzel ellentétes törekvés figyelhető meg: nemhogy kimaradna a ritmikailag zavaró elem, hanem még két jelzővel meg is szaporodik („szegény bines”).¹⁴⁵ Ez verstani szempontból tekinthető ugyan romlásnak, de az imahasználó szempontjából a passió eseményeibe való személyes részvételt elősegítő technika. Ilyen jellegű betoldások többször előfordulnak e változatban, s általában gyakoriak a *Thewrewk-kódexben*.¹⁴⁶

¹⁴¹ Pl.: „Idvözlégy ez világnak idvössége, drágalátos Jézus Krisztus.” – *Czech-kódex, i. m.*, 43. – „...körösztfádról te meghallgass, könyörülj, és engömet láss. Te kénodban bírva állva, láss szívemnek kívánsága, én szeretöm hozzám hajolj, meg vigasztalj, és neköm szólj. Kérlek, neköm az szót mondjad, hogy bínömet megbocsáttad.” – *Uo.*, 61.

¹⁴² Pl.: „Tü szent kezek idvöz legyetök, új rózsával megtöltetök, kiket elterjesztvén ágra, keményön húzták, vas szegekvel meggyakdosták, kiből gyöngyelő véröd hullott, asszú földet harmatozott. Látom, hogy foly mindönünnen te szép véröd nagy bévségvel. Piros olymint mast nyílt rózsá, mi lelkönknek váltságára.” – *Uo.*, 47.

¹⁴³ *Thewrewk-kódex, i. m.*, 284.

¹⁴⁴ *Czech-kódex, i. m.*, 64–65.

¹⁴⁵ *Thewrewk-kódex, i. m.*, 284.

¹⁴⁶ A fentebb már említett, Krisztus kínjáról és haláláról való imának (3., 78. táblázatsor) e két kódexbeli fordításai szintén azonos magyar forrásból származhatnak; különbségeik hasonlóak a *Salve mundi*-fordítások kapcsán megállapítottakhoz. Az imádság első részében, amely a passió mozzanatait idézi fel, kevés az eltérés a két változat között. A szöveg második részében viszont, ahol az imádkozó Krisztus egyes szenvedéseinek érdeméért az azoknak megfelelően elhelyeztetett helyzetekre kér segítséget a Megváltótól, a *Thewrewk-kódex* variálásában elszaporodnak az affektív jellegű betoldások.

A két imádság elmondásának nincs konkrétan megfogalmazott célja. Ha említik is a jó halált vagy a bűnbocsánatot, a szöveg elmondásának/olvasásának nem ez a legfontosabb funkciója. A devóciós gyakorlat fő célkitűzése a szenvedő Krisztussal való azonosulás, az *imitatio Christi*. Ilyen szempontból az V.2.2. fejezetben tárgyalt hosszabb passiószövegekre hasonlíthatnak.

V.3.4.2. Liturgikus funkció

A kódexirodalombeli passiók magánimádságok jelentős része felhasználja a liturgikus nyelv fordulatait, formuláit, azokból építkezik, azonban egy kis részük funkcióját tekintve is liturgikus jellegű, használatuk összekapcsolódott az egyházi szertartással. Ilyen például a teljes zsoltárfordítást is tartalmazó *Keszthelyi-kódex* három rövid imája. (Az első ezek közül a *Kulcsár-kódex*ben is szerepel.)¹⁴⁷ Az első Krisztus haláláról, a második az eucharisziáról, a harmadik a Szent Keresztről szól. Gábel Asztrik a breviárium típusú magyar kódexeket vizsgáló munkájában kifejti, ezeket az antifónából, *versiculus*ból, és *collectából* (*oratióból*) álló *commemoratiók*at akkor használták, ha két ünnep ugyanarra a napra esett. Ilyenkor a nagyobb ünnep officiumát mondták, s a kisebbről csak megemlékeztek egy ilyen rövid szöveggel.¹⁴⁸

Az ilyen liturgikus használatú szövegekkel részben rokonságot mutatnak az eucharisztikus imák, hiszen azok is a mise egy adott mozzanatához kapcsolódtak, feladatuk az volt, hogy felkészítsék a hívőket a méltó áldozásra, illetve segítsenek megőrizni az áldozás által elnyert kegyelmet. Az eucharisztia fontosságát, mint az eddigiekben már láttuk, nemcsak a regulák, hanem a korabeli olvasók, s főként olvasónők elé példaként állított szentek legendái is hangsúlyozták. Sienai Szent Katalin élettörténetében például az áldozás lehetőséget teremtett a Krisztussal való testi egyesülésre.

A magyar eucharisztikus imaszövegek az *unio mysticának* ezt a formáját nem emelik ki, helyette inkább a krisztusi megváltás és a bűnbocsánat gondolata áll a középpontban. A *Thewrewk-kódex* egyik rövid, úrfelmutatáskor mondandó szövegecskéje például így kapcsolja össze a passió és a megváltás gondolatát: „Uram Jézus, az te szent kénodért dicsőségös szent haláloedért kérlek, oltalmaz meg engemet az erök haláltúl, és ne válassz el te szent országodtúl, ámen.”¹⁴⁹ Az áldozás által Krisztus kereszthalálának érdeme aktualizálódik az áhítati gyakorlat végzőjében. A kódex következő

¹⁴⁷ 37., 38., 39. sor.

¹⁴⁸ GÁBEL, *i. m.*, 25.

¹⁴⁹ *Thewrewk-kódex, i. m.*, 46–47. A táblázatban 70. sor.

kis könyörgése bűnbocsánatot kér a Megváltó bűnöket elmosó vérére hivatkozva: „Kérlek, Uram Jézus, az veres véred hullásáért bocsássad meg minden bűneimet, ámen.”¹⁵⁰ Az ima latin nyelvű bevezető rubrikája szerint a szöveg a bűnök bocsánataért mondandó, különösen úrfelmutatáskor vagy haldokláskor: „Fertur quod tante virtutis est ista oratio, quod si quis eam frequentaverit, absque dubio salvabitur virtute passionis et mortis Christi. Valet autem dicere semper et ubique et precipue tempore elevationis ac in agone mortis etc. pro remissione peccati. Oratio.” Elmondása biztos üdvözülést hoz Krisztus szenvedésének és halálának érdeméért. A *Peer-kódex* párhuzamos szövege az eucharisziát már nem említi, hanem az imádság haldokláskori hasznosságát hangsúlyozza: „Valamely ember halálának idein megolvassandja avagy megolvastatja, tehát kétség nélkül mennyországba megyen.”¹⁵¹ A *Lázár-kódex* elevációkor¹⁵² és áldozás után¹⁵³ mondandó imái szintén bűnbocsánatot és a halál meg az utolsó ítélet pillanatában irgalmat kérnek. A *Lobkowicz-kódex* egy ilyen áldozás utáni imádsága búcsút is ígér, ha „valaki térden állva megmondanája ajtatossággal Uronk Krisztus Jézusnak szent teste áldásának utána halálos bűn nélkül.”¹⁵⁴ A nem kimondottan eucharisziához kapcsolódó szövegek kérései is gyakran emlegetik ezt a szentséget: méltó áldozást kérnek, különösen a halál órájában. A kellő lelkiállapot, előkészület nagyon fontos ugyanis az oltáriszentség vételével járó kegyelem elnyeréséhez. Amint a gazdag traktátusanyag figyelmeztette az olvasókat, az eucharisziának számtalan üdvös hatása van, de azok számára, akik méltatlanul járulnak hozzá, fölöttebb veszélyes.

V.3.4.3. Védőimák, szómágia, túlvilági sors

Ha megvizsgáljuk alaposan a passióimák változatos kéréseit (töredelmes bűnbánat, bűnbocsánat, a halál órájának megtudása, jó halál, védelem az ördög, a kísértések és a bűnök ellen, üdvözülés stb.), megállapíthatjuk, hogy ezek egyetlen pontban futnak össze, s ez az aggodalom a túlvilági sors miatt. A francia *Annales* iskola tagjai, olyan mentalitástörténészek, mint Philippe Ariès,¹⁵⁵ Jacques Le Goff,¹⁵⁶ és Jean Delumeau,¹⁵⁷ valamint

¹⁵⁰ *Uo.*, 47. A táblázatban 71. sor.

¹⁵¹ *Peer-kódex*, i. m., 229. A táblázatban 58. sor.

¹⁵² 41. sor.

¹⁵³ 42. sor.

¹⁵⁴ *Lobkowicz-kódex*, i. m., 344. A táblázat 50. sora.

¹⁵⁵ Philippe ARIÈS, *The Hour of Our Death*, trans. Helen WEAVER, New York, Oxford Univeristy Press, 1991.

¹⁵⁶ Jacques LE GOFF, *La Naissance du Purgatoire*, Paris, Gallimard, 1981.

német és angolszász kutatók¹⁵⁸ részletesen tárgyalták a késő középkor halállal és túlvilági élettel kapcsolatos elképzeléseit. A korabeli magyarországi vallásossággal foglalkozó írások szintén kiemelik a saját vagy a hozzátartozók túlvilági sorsának befolyásolása érdekében végzett kegyességi cselekedetek (pl. zárandoklatok, misemondások, vallásos alapítványok, kegyes hagyatékok, kolostorok támogatása, vallásos társulatokba való belépés stb.) fontosságát.¹⁵⁹

Amint ezekből az írásokból kiderül, a késő középkori ember számára a legbiztosabb út az üdvösséghez a bűnbánat, gyónás, áldozás és utolsó keket után bekövetkező jó halál volt. A kor népszerű *ars moriendi* traktátusai részletesen ismertették a meghalás ajánlott rítusát.¹⁶⁰ A haldoklást átmeneti rítusnak (*rite de passage*) tekintették.¹⁶¹ Ennek egyes mozzanatait a haldoklónak végig kellett járnia a megfelelő sorrendben, ahhoz hogy átléphessen a következő létállapotba, a túlvilági életbe.

¹⁵⁷ DELUMEAU, *La Peur on Occident...*, i. m.; Uő, *Sin and Fear...*, i. m.

¹⁵⁸ Pl.: Peter DINZELBACHER, *Angst im Mittelalter: Teufels-, Todes- und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1996; Jeffrey Burton RUSSELL, *A History of Heaven: The Singing Silence*, Princeton, Princeton University Press, 1997; *Death and Dying in the Middle Ages*, eds. Edelgard E. DUBRUCK and Barbara I. GUSICK, New York, Peter Lang, 1999; *Imagining Heaven in the Middle Ages: A Book of Essays*, eds. Jan Swango EMERSON, Hugh FEISS, afterword Jeffrey Burton RUSSELL, New York, Garland Publishing, 2000; *Envisaging Heaven in the Middle Ages*, eds. Carolyn MUESSIG, Ad PUTTER, London, New York, Routledge, 2007; Gwenfair Walters ADAMS, *Visions in Late Medieval England: Lay Spirituality and Sacred Glimpses of the Hidden Worlds of Faith*, Leiden, Boston, Brill, 2007; John CASEY, *After Lives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory*, Oxford, Oxford University Press, 2009.

¹⁵⁹ Pl.: PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp., 1940; SZOVÁK Kornél, *Meritorium apud Dominum fructus cumulatum: (Megjegyzések a 14. századi főúri vallásossághoz)* = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv..., i. m., 79–87; Mária LUPESCU MAKÓ, "Item Lego...": *Gifts for the Soul in Late Medieval Transylvania*, Annual of Medieval Studies at CEU, vol. 7, 2001, 161–186; FEDELES Tamás, „*Bosniae... Rex... Apostolorum limina visit*”: *Újlaki Miklós 1475-ös római zárandoklata*, Történelmi Szemle, 2008, 461–478.

¹⁶⁰ A késő középkori meghalás művészetéről készíti PhD dolgozatát Deák Zsuzsánna, a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézetének doktorandusza. A témában megjelent publikációi: DEÁK Zsuzsánna, *A meghalás művészetéről: A jó halál narratíváinak néhány késő középkori keresztény médiuma*, Keresztény Szó, 2010, november, <http://www.keresztenyszó.katolikhos.ro/archivum/2010/november/1.html> (Letöltve: 2014. 05. 23.); Uő, *Desperatio: emlékezés és felejtés...*, i. m.

¹⁶¹ A terminus antropológiai használatáról lásd: Arnold van GENNEP, *The Rites of Passage*, Chicago, University of Chicago Press, 1992; Victor TURNER, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Ithaca, Cornell University Press, 1991. Történettudományi alkalmazását lásd: *Rites of Passage: Cultures of Transition in the Fourteenth Century*, eds. Nicola F. McDONALD, W. M. ORMOND, Woodbridge, Boydell Press, 2004.

Krisztus szenvedése és halála a tökéletes átlépést mutatta meg a középkori keresztények számára. Béketűrése, folyamatos imádkozása, büntelensége követendő modellt jelentettek. A passióelbeszélések tehát egyféle *ars moriendine*k is tekinthetőek. A szenvedéstörténet eseményeinek memorizálása által a hívők szívükbe véshették¹⁶² a mintaszerű halál forgatókönyvét. Nem csoda tehát, ha a jó halálért imádkozva a passió jeleneteit idézték fel, a szenvedő Krisztushoz próbáltak idomulni.

Míg a szövegek középső része a szenvedéstörténettel foglalkozik, a bevezetők, zárlatok, (esetenként maguk a főszövegek is) a mennyei hatalmak segítségéért folyamodnak a halál, illetve az ítélet órájára. A lélek túlvilági sorsára vonatkozó kérések általában kettősek: az imádkozó egyrészt védelmet kér a pokol és lakói ellen, másrészt bebocsáttatást az örök üdvösségbe. Például a *Czech- és Thewrewk-kódex* fentebb már idézett imáiban¹⁶³ több kívánság vonatkozik a túlvilági életre. Ezekben jól látható ez a kétpólusúság: „A te tivas koronádnak kénjáért koronázz meg, Uram Jézus engömet mennyei koronával”¹⁶⁴, illetve: „Te szent anyád elajánlásáért adjad oltalmul énneköm az te szent anyádat, hogy megoltalmazzon engömet mindön gonosztúl és az pokolbeli keserű kéntől.”¹⁶⁵ Majd később:

Te szent fejed tivas koronádban jobb válladra bocsátásodért hajts énhözám te kegyösj fejedet, hogy én ellenségöm pokolbeli ördög távozzék el tülem. Te szent halottaidból feltámadásodért támassz fel engömet az örök életre és nagy világosságra. Te szent mennybe menetödért helhöztest engömet te szent országodba, holott szönetlen és végezetlen dicsőség és öröm vagyon.¹⁶⁶

Ha tüzetesebben szemügyre vesszük a két oldalt, nyilvánvalóvá válik, hogy az erőviszonyok, illetve az imákon belül a felek szerepeltetése nem egyenlő. Bár a pokoltól való félelem erőteljesen jelen van az imádkozó bűnösségéből fakadóan („Az én álnokságim fejüljárák én fejemet, és igön meghatalmazának énrajtam, és az pokol megtátá az ő mélségét, hogy elnyeljön engömet”),¹⁶⁷ a mennyeiek fölénye nem kétséges. Krisztus éppen megváltó halála által diadalmaskodott a poklon. Az örök üdvösség kérésakor többször feltűnik a mennyei lakodalom biblikus eredetű képe. Pél-

¹⁶² Az emlékezet működéséről lásd Mary Carruthersnek a IV.1.1. fejezetben tárgyalt kutatásait.

¹⁶³ 3., 78. sor.

¹⁶⁴ *Czech-kódex, i. m.*, 75.

¹⁶⁵ *Uo.*, 78–79.

¹⁶⁶ *Uo.*, 80–81.

¹⁶⁷ *Czech-kódex, i. m.*, 84. A táblázat 4. sora.

dául a fentebb említett, a Tiszteletreméltó Béda neve alatt terjesztett imádság, a Krisztus hét szava a keresztfán¹⁶⁸ *Gömöry-kódex*beli válozatának zárórésze így idézi elénk a lélek végső egyesülését völegényével: „engedjed, hogy én lelkem, kimúlásának idején hallhassam az kegyelmes és édességes szózatot tetüled. Jewel én lelkem, jewel én szeretóm, mert immár megszerzettem, te nyavalyádat megvégezem. Jewel, hogy énelem lakozjál, és szent angyalimval gyenyerkedjél, vigadj, és lakozzál örökül örökké.”¹⁶⁹ Ugyanezen kódex Brigitta-imáinak¹⁷⁰ elajánlásában, miután Katerina soror bűnbocsánatot, hitet, reményt, szeretetet, jó véget és örök üdvösséget kér, valamint halála órájának közléséért esedezik, felbukkan az Istent dicsérő mennyei karok képe is: „végy engemet tehozjad, hogy én mind te szent angyeliddal és szentidvel öszve dicsérhesselek tegedet és az te édes szilédet Szíz Máriát itt, míg élendek, azután az örek életben. És én lelkemet vigyed te isteni fénességednek színe eleibe, az örök világosságának öremére.”¹⁷¹ A földi élet zsolozsmázása, imádságai ilyenformán az örök üdvösségbeli boldog istendicséretét prefigurálják.

A pokol elkerülése és a paradicsom megnyerése mellett ugyanilyen gyakran szerepelnek a passiósimákban a köztes helyen, a tisztítóüzben töltendő időszakra, annak megrövidítésére vonatkozó részek is. A búcsús imádságok már említett csoportjának bevezető rubrikái akár több tízezer esztendei purgatóriumi szenvedés elengedését ígérnek, vagy a már elhunytak lelkeinek kiszabadítását. A *Gömöry-kódex* Krisztus megkínzott testrészeihez intézett imádságának¹⁷² bevezetője például így szól:

Negyed Szixtusz pápa ez alá megírt imádságokat küldette Fernaldos nevő királynak, hogy ha ki őket megolvassandja, jelesben mi Idvezejténknek feszületi képnének előtte, tahát az napon két negyvenzer esztendeig való bulcsókat vall. Péntek napon ha megolvassandja, kétannyé bulcsókat vall. Nagypénteken ki megmondja, tahát az napon kéntül és bintül ódoztatik, és ha mely lélekért megolvastatik azon nagypénteken, minden olvasásával egy lelket purgatóriumból kiszabadéjt. És mindejik imádság után kell mondani egy *Pater nostert* és egy *Ave Mariát*. Az nyolcadik után tíz *Pater nostert* és tíz *Ave Mariát*.¹⁷³

¹⁶⁸ 27., 55. sorok.

¹⁶⁹ *Gömöry-kódex*, i. m., 165–166.

¹⁷⁰ 21. sor.

¹⁷¹ *Gömöry-kódex*, i. m., 127.

¹⁷² 17. sor.

¹⁷³ *Gömöry-kódex*, i. m., 33–34.

A búcsú ígérete szépen mutatja az ima és a passió szoros kapcsolatát: a feszület előtt kell mondani, pénteken kétszer annyi búcsú jár érte, nagy-pénteken elsőprő erejű.

A Brigitta-ímák *Lázár-kódex*beli rubrikája¹⁷⁴ az imádság elmondójának nemcsak azt ígéri, hogy halála előtt szentáldozásban részesül, majd üdvözülni fog, hanem, hogy lelkeket is kiszabadíthat a purgatóriumból:

Itt következik az Szent Brigida asszonnak tizenöt imádsága, kiket Uronk Krisztusnak feszületi előtt szokott vala mondani ájtatossággal, mely tartatik az Szent Pál egyházában. Mondá az Szent Brigida asszonnak: Valaki esztendeig ez imádságokat ájtatossággal megmondandja, az ő nemzetiből tizenöt lelkök szabadulnak ki, és tizenöt bínös tér purgatóriumból meg penitenciára, és tizenöt igazak állnak meg az igaz állapotban. Ennek felette ő maga jut az tekéletösségnek garádicsára és bínéinek bizony meg-esméretire és töredelmességre. Ezt es mondja: Ki ez imádságot megmondandja, halálának előtte tizenötöd napon adom neki az én szentségös testemet, hogy ne éhezzék örökké, és itatom az én szentségös vérömmel, hogy ne szomíhozzék örökké, és az én győződelmes keresztömnek teszem ő eleibe minden ellenséginek ellene, és halálának idején az én szent Atyámmal jövök őhozzá, és veszem az ő lelkét kegyesön, és viszöm az örök örömbe, és ott kiváltképpen való italt adok öneki az én istenségömnek borából, kit egyebekkel nem teszek, hanem csak azokkal, kik ez imádságot megmondják. Továbbá megotalmaztatik gonosz kísértetitől az öt érzékönségben, és hertelen halállal meg nem hal, és minden bínéi megbocsáttatnak, és valamit Istentől kérend és az Szíz Máriától, megnyeri, és az felső karban helyhöztetik, és valakiket reá megtanítand, érdömöt örökké nyer és nevekődik.¹⁷⁵

Az ilyen csodás hatás ígérete nem ritka a passióimádságokban, néhány szöveg azonban ezen is túlmegy, s már a vallás és mágia közötti elég kép-
lékeny határon mozog.¹⁷⁶ Ezeket ráolvasásoknak, bájoló imádságoknak is

¹⁷⁴ 44. sor.

¹⁷⁵ *Lázár Zelma-kódex, i. m.*, 150–154.

¹⁷⁶ E határterületen elhelyezkedő szövegtípusokra s az ezek közötti rengeteg átmeneti formára hívja fel a figyelmet egy a ráolvasások/bájolások európai múltjával foglalkozó kötet előszava: „Even if we take charms in the narrowest sense, questions regarding all their literary and orally transmitted sub-categories, their types, linguistic devices, functions and historical changes cannot be answered without a complex examination of all utterances of verbal magic, whether it be *church benedictions, ritual curses, apocryphal prayers, spells from folktales* or *divination texts*. Charms are fundamentally a *functional genre*, which cannot be demarcated by criteria of content or form from other categories of verbal magic or even from ‘religious’ prayers—the latter of course, despite the complex relationship between magic and prayer touched on below, cannot strictly be considered a form of magic. The role of charm may be played by any text that has traditionally been used for this

szokták tekinteni.¹⁷⁷ A *Peer-kódex* nevezetes ilyen jellegű szövegei, a kötet tulajdonosát, Simont nyíltól és törtől védő imák(?)¹⁷⁸ ugyan nem ki-mondottan a passióról szólnak, de annak számos elemét említik, különösen a keresztet és azokat a kínzóeszközöket, amelyek törre és nyílra emlékeztetnek. Az *arma Christire* hivatkozva Simon mintegy parancsolja ezeknek az ártó fegyvereknek, hogy álljanak meg, ne sebezzék meg. A szöveg még védelmet kér Simon számára élete minden napján látható (rablók, gyilkosok) és láthatatlan ellenségektől, a hirtelen haláltól, valamint azt, hogy üdvözüljön. A kódex a mennybejutás szempontjából veszélyes, felkészülésre elég időt nem engedő, hirtelen halál más módozatai (láz,¹⁷⁹ pestis,¹⁸⁰ méreg, víz, tűz¹⁸¹) ellen védő szövegeket, sőt még egy epilepszia elleni diagrammot¹⁸² is tartalmaz. Lázs Sándor és Bolonyai Gábor kimutatták, hogy ezek számos olyan latin kifejezést, görög és héber eredetű szót tartalmaznak, amelyek az antik varázslás gyakorlatából származnak.¹⁸³

Az ilyen jellegű védő-mágikus, esetenként amulettként használt íráások egyáltalán nem voltak ismeretlenek a középkorban. Bozóky Edina a *Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental* védő imákról és ráolvasások-

purpose as a means of magical influence, regardless of criteria of form or content. Besides, it seems that genres of verbal magic are so intertwined in the whole of Christian Europe, in terms of both content and form, with religious genres such as blessings, curses and prayers that it is impossible to determine where Christian practice ends and lay magic begins. This becomes clear even from the way in which European terms of charm-blessing-curse-prayer complement, merge with or substitute for each other.” – *The Power of Words: Studies on Charms and Charming in Europe*, eds. James KAPALÓ, Éva PÓCS, William RYAN, Budapest – New York, Central European University Press, 2013, 2.

¹⁷⁷ Lásd pl. *Magyar bájoló imádságok a XV–XVI. századból*, szerk. BOLGÁR Ágnes, Bp., 1934.

¹⁷⁸ A táblázat 59. sora.

¹⁷⁹ *Peer-kódex*, i. m., 247–249.

¹⁸⁰ *Uo.*, 235–236.

¹⁸¹ Egy Szent Ágostonnak tulajdonított, a *Hortulus animaeből* származó, nem passióra koncentráltó imaszöveg (*Peer-kódex*, i. m., 185–190, 262–266), amelynek párhuzamai a *Czech-, Gömör-, Teleki-, Thewrewk-kódex*ekben olvashatók, a bevezető rubrikában még az imát magánál hordónak is védelmet ígér tűz, víz és méreg ellen: „Beatus Augustinus fecit hanc orationem, quam si quis legerit aut super se portaverit, nullus inimicus ei nocere potuerit, et illa die nec in igne, nec in aqua, nec venu mortifero morietur, neque nocebit, et cum anima de corpore egressa fuerit, infernus eam non possidet.” *Uo.*, 185.

¹⁸² *Uo.*, 346.

¹⁸³ LÁZS Sándor, BOLONYAI Gábor, *Antik varázslás elemei a Peer-kódex amulettiszövegeiben*, Vallástudományi Szemle, 2008, 129–148.

ról szóló kötetében járja körül ezt a szövegtípust.¹⁸⁴ Don C. Skemer könyve, amely a szövegamulettek középkori nyugat-európai használatát vizsgálja, a *Peer-kódex* ezen imáihoz hasonlóan működő írásokat is említi. Sok ilyen szöveget kis papír- vagy pergamendarabra írva a testen viseltek, másokat viszont felolvasásra szántak. A hangos olvasás, úgy vélték, megnöveli a szent szavak hatékonyságát, s a szöveg egyidejű látása és hallása megkönnyíti a memorizálást.¹⁸⁵ Az ilyen amulettek népszerűsége a szavak mágikus erejében és az írás isteni hatalmában vetett hiten nyugodott.¹⁸⁶

V.3.5. Összegzés

A passióimádságok annak ellenére, hogy témájukban, akár narratív technikáikban is szorosan kapcsolódnak a hosszabb passióelbeszélésekhez, -traktátusokhoz, amint fentebb láttuk, elsősorban jól meghatározott gyakorlati funkcióval bírtak. A szövegek csupán egy kisebb részét szánták az olvasásra, elmélkedésre és imádkozásra épülő szerzetesi gyakorlat segítségével, többségük Krisztus megváltó halálának felidézésével az imádkozó üdvözülését kívánta kézzelfogható módon, sokszor búcsú, esetenként csoda ígéretével előmozdítani. Az elkárhozástól való erős félelem húzódik meg ezeknek a valamiféle biztonságot, biztosítékot, gyors és hatékony megoldást kínáló írásoknak a hátterében. A kor kegyességi praxisában központi helyet elfoglaló passió éppen azért lehetett a talán leggyakoribb imatéma, mivel az egykorú teológiai tanítások is egyre inkább hangsúlyozták annak minden más fölött üdvözítő szerepét.¹⁸⁷

V.4. Vizuális reprezentációk

Az elmélkedésre szánt hosszabb passiószövegek és a gyakorlati funkciót betöltő imádságok vizsgálata után érdemes legalább röviden kitérni az ezekkel sokszor együtt használt vizuális passióreprezentációkra is. Az olyan részletes és erős érzelmi töltetű passionarratívák, mint például a magyarra is fordított *Meditationes vitae Christi*, amint a IV.1. fejezetben láttuk, gyakran biztatták olvasóikat, hogy alkossanak mentális képeket a szenvedéstörténet egyes jeleneteiről, lássák azokat lelki szemekkel, s ily módon váljanak az események részesévé. Azáltal, hogy a passió képét

¹⁸⁴ Edina BOZÓKY, *Charmes et prière apotropaiques*, Turnhout, Brepols, 2003 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 86).

¹⁸⁵ Don C. SKEMER, *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages*, University Park, Pennsylvania State University Press, 2006, 144–156.

¹⁸⁶ *Uo.*, 1–5.

¹⁸⁷ HAMM, *The Reformation of Faith...*, i. m., 8–13.

beírták emlékezetükbe, a „szív könyvébe,”¹⁸⁸ a kegyességi gyakorlat végzői, a kornak az emlékezet működésével kapcsolatos elképzelései szerint, annak valós fizikai lenyomatát hozták létre szívükben/agyukban. E mentális kép feletti hosszas elidőzés, annak időnkénti felidézése ezt a lenyomatot elmélyítette, az emlékező testi mívoltának részévé tette, ami aztán akár az illető cselekedeteit is befolyásolhatta.¹⁸⁹

Krisztus szenvedésének belső képein kívül a passiószövegek a vizuális reprezentációk széles körét (freskók, szobrok, oltárképek, miniatúrák és metszetek) is létrehozták, pontosabban azokkal kölcsönösen befolyásolták egymást. Thomas Bestul a késő középkori latin passiónarratívák elemzésének elején kiemelte, hogy a passiószövegek kölcsönhatásban álltak a vizuális művészetek alkotásaival.¹⁹⁰ James H. Marrow a szenvedéstörténet ikonográfiájával foglalkozó munkájában egyaránt vizsgál írott és képi ábrázolásokat, s hangsúlyozta egymásra hatásukat.¹⁹¹ A szöveganyagok megértéséhez tehát a vizuális kontextust is figyelembe kell vennünk.

Hans Belting, *Bild und Kult: Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst* című könyvében¹⁹² megállapítja, hogy a középkor vége a magánáhitat képeinek idősza.¹⁹³ Ebben az időszakban a társadalom szélesebb rétegei jutottak hozzá vallásos témájú képekhez, amelyek ekkor már nem kizárólag az intézmények kiváltságai voltak. Ez a magánáhitati képek elterjedéséhez és népszerűségéhez vezetett.¹⁹⁴ Összevetve ezt a képtípust a régi kultuszképpel megállapítja, hogy bár az „formai és tartalmi szempontból gyakran a hivatalos témákat privatizálta”, a fontos az volt,

¹⁸⁸ A metafora történetéről lásd: Eric JAGER, *The Book of the Heart: Reading and Writing the Medieval Subject*, Speculum, 1996, vol. 71, no. 1, 1–26.

¹⁸⁹ CARRUTHERS, *The Book of Memory...*, i. m., 56–98.

¹⁹⁰ BESTUL, i. m., 2.

¹⁹¹ „Like the authors of passion tracts, artists played an important part in popularizing and disseminating narrative treatments of the passion; images, no less than texts, were essential instruments for stimulating devotion during the late Middle Ages. [...] Depictions frequently played a vital role in the formulation, shaping and transmission of allegorical interpretations of Scripture. Indeed, in some instances, particularly in the case of such well-circulated illustrated manuals of typology as the *Biblia pauperum* and the *Speculum humanae salvationis*, there can be no doubt that pictorial traditions, even more than textual ones, facilitated and even determined subsequent narrative inventions.” MARROW, i. m., 28–31.

¹⁹² Hans BELTING, *Bild und Kult: Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München, Beck, 1990. Magyarul: Uő, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, Bp., Balassi, 2000. (A továbbiakban a magyar kiadásra hivatkozom.)

¹⁹³ Lásd főként a 19. fejezetet: *Uo.*, 433–484.

¹⁹⁴ *Uo.*, 434.

hogya a néző közvetlen, személyes kapcsolatot, dialógust teremthessen velük.¹⁹⁵

Az ilyen magánáhitati képek kitűnő kiindulási pontként szolgálhattak az elmélkedéshez. Nem véletlen, hogy a képek meditációs használata a 13. században terjedt el,¹⁹⁶ ugyanakkor, amikor a ferences lelkiség számos passióelbeszélést hozott létre és népszerűsített. A néző és a kép közötti személyes és affektív kapcsolat, amely feltétele lett ennek az új képhasználati módnak, valamint a textuális és vizuális anyagok párhuzamos alakulása néhány olyan népszerű, a passióval kapcsolatos képtípus kialakulásához, elterjedéséhez vezetett a 13–14. században, mint például a Fájdalmak Férfia,¹⁹⁷ a Veronika-kendő¹⁹⁸ vagy Szent Gergely pápa miséje.¹⁹⁹ A nyomtatás, a fametszetek megjelenése további lökést adott a képhasználatnak. Amint Frédéric Barbier megjegyzi: „A képek térhódítása a vallásos érzületben bekövetkező módosulásokkal (a *devotio modernára* jellemző egyéni áhítattal és misztikus hajlandósággal) áll összefüggésben.”²⁰⁰ A vallásos áhítat elmélyítésére szolgáló, gyakran könyvekbe is beragasztott fametszetek egy része a passióval volt kapcsolatos.²⁰¹

Az ilyen magánáhitati képek létrehozása és használata a késő középkori apácakolostorok lelki életét is alakította. Jeffrey F. Hamburger egyik könyvében részletesen elemzi a németországi Eichstätt (Frankföld, Bajorország) városa melletti St. Walburg Benedek-rendi kolostor apácáinak vizuális kultúráját.²⁰² Az itt 1500 körül készített egy tucat devocionális célzatú, különböző méretű és technikájú kép sok tekintetben nem szokványos, bár támaszkodnak hagyományosabb ábrázolásokra, illetve a kor

¹⁹⁵ *Uo.*

¹⁹⁶ Lásd: David FREEDBERG, *The Power of Images: Studies in the History and the Theory of Response*, Chicago, University of Chicago Press, 1989, 166.

¹⁹⁷ A típus kialakulásáról és jellemzőiről lásd: Gertrud SCHILLER, *Ikonographie der christlichen Kunst, II: Die Passion Jesu Christi*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1968, 210–238; Colum HOURIHANE, *Defining Terms: Ecce Homo, Christ of Pity, Christ Mocked, and the Man of Sorrows = New Perspectives on the Man of Sorrows*, eds. Catherine R. PUGLISI and William L. BARCHAM, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 2013, 19–47. Közép-európai megjelenéséről lásd: Grażyna JURKOWLANIEC, *The Rise and Early Development of the Man of Sorrows in Central and Northern Europe = Uo.*, 48–76.

¹⁹⁸ BELTING, *i. m.*, 228–234.

¹⁹⁹ SCHILLER, *Ikonographie der christlichen Kunst, II...*, *i. m.*, 240–242.

²⁰⁰ Frédéric BARBIER, *A modern Európa születése: Gutenberg Európája*, ford. BALÁZS Péter, Bp., Kossuth – OSZK, 2010, 104.

²⁰¹ *Uo.*, 103–108.

²⁰² Jeffrey F. HAMBURGER, *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, University of California Press, 1997.

teológiai és devóciós gyakorlatára. Köztük több a passióval kapcsolatos (Getsemáné kert rózsával, megfeszített Krisztus kinagyított szíve, benne egy apáca a gyermek Jézussal, szimbolikus keresztrefeszítés, eucharisztikus lakoma a szívben).²⁰³ Hamburger rávilágít, milyen fontos szerepet játszottak ezek a képek, valamint a háttérüket alkotó, a kolostorban használt egyéb devóciós célzatú vizuális anyagok (miniatúrák, nyomtatványok, rajzok, szobrok, hímezések) a közösség lelkiéletében, s hogy mindez a képek vallásos életben betöltött szerepének késő középkori növekedését illusztrálja.²⁰⁴

A vizuális anyagok kegyességi használata a késő középkori Magyarországon sem volt ismeretlen. Például a kolduló rendi prédikátorok képi eszközöket is használtak beszédeik szemléletessé tételében.²⁰⁵ Gyöngyösi Gergely, pálos generális, *Directorium*ában tematikus meditáció és imádságok végzését ajánlotta olyan oltárok előtt, amelyek Krisztus életszakaszait ábrázolják.²⁰⁶ Ez azt sugallhatja, hogy voltak ilyen alkotások a magyarországi kolostorokban. Igaz, figyelembe kell vennünk, hogy Gyöngyösire erősen hatottak a *devotio moderna* szövegei, s amint Mályusz Elemér rávilágított, írásaiban hajlamos volt a példaképnek tekintett németalföldi közösségekre vonatkozó leírásokat szó szerint átvenni, s azokat a magyar viszonyok jellemzéseként szerepeltetni. Az oltársorozatok szerinte inkább szentélykörüljáróként vagy még inkább a templom falán elhelyezett, Krisztus életének jeleneteit ábrázoló metszetsorozatként lehetnek elképzelhetőek a magyar viszonyok között.²⁰⁷

Lehet, hogy a pálos kolostorokban nem voltak Krisztus életét bemutató oltársorozatok, azonban sok templomból maradtak fenn passiót ábrázoló oltárképek,²⁰⁸ amelyekhez kapcsolódva lehetett kegyességi gyakorlatokat

²⁰³ *Uo.*, 10–20.

²⁰⁴ „Both the drawings and the larger mass of material to which they are related illuminate the contribution of female spirituality to a larger process of cultural transformation: by the end of the Western Middle Ages, images had joined texts as recognized sources of religious authority and devotional authenticity and served as an integral, even indispensable, part of the experience of prayer.” – *Uo.*, xxi.

²⁰⁵ Erről lásd: ÁDÁM Edina, *Pelbárt of Temesvár and the Use of Images in Preaching* [M.A. thesis], Budapest, Central European University, 2008.

²⁰⁶ MÁLYUSZ, *Egyházi társadalom...*, i. m., 265.

²⁰⁷ *Uo.*, 266.

²⁰⁸ A késő középkori magyarországi oltárképekről lásd: RADOCSAY Dénes, *A középkori Magyarország táblaképei*, Bp., Akadémiai, 1955; GALAVICS Géza et al., *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Corvina, 2001, 195–211; Emese SARKADI, *Local Workshops – Foreign Connections: Late Medieval Altarpieces from Transylvania*, Osterfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2012 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 9).

végezni. A garamszentbenedeki Kálvária-oltár, amelyet Kolozsvári Tamás 1427-ben festett, például ilyen alkotás. Keresztrefeszítési jelenete (3. kép), amely erőteljes drámai szerkezetbe tömöríti a bőségesen vérző Krisztus-alakot, a fájdalomtól összerogyó Máriát, a megtérő pogányokat jelképező, lándzsás Longinust, valamint a római századost, igencsak alkalmas lehetett a szereplőkkel együttérzés felkeltésére és a velük való azonosulás elősegítésére. Hasonlóképpen a keresztvitel ábrázolásán (4. kép) látható, anyjára hátranéző Krisztus figurája emberi érzelmekről és fájdalomról beszél. A Megváltó kínzóit erőteljesen jelenítette meg a festő. Arcuk kegyetlenséget, haragot és gyűlöletet fejez ki.²⁰⁹ M. S. mester 16. század eleji selmecbányai oltárképeinek passiójelenetei (5. és 6. kép) lírai szuggesztivitással mutatják meg a törekeny, szánalomra méltó, emberi Krisztus szenvedését.

Erős szimbolikus jellegük ellenére ezek az ábrázolások az üdvtörténet számos anekdotikus narratív elemére is utalnak (pl. Ádám és Éva csontjai a kereszt tövében mindkét keresztrefeszítési jeleneten). Más képtípusok kiszakítják a szenvedő Krisztus alakját a „történeti” háttérből, áldozatának időtlenségét sugallva. A Kegyelem Trónja (7. kép) és a Fájdalmak Férfia (8. kép) ábrázolástípusok, valamint a népszerű gótikus *pietà* (9. kép) vagy a vértől borított, Krisztust szinte pestisesnek mutató feszületek mintaszerű magánáhitati eszközök lehetnek. Természetesen, azoknak a képeknek, amelyek nyilvános térben (pl. oltárokon) álltak, közösségi funkciójuk is lehetett, de a magánáhitat gyakorlataihoz is segédeszközül szolgálhattak.

Hasonló képek bizonyára a gazdagon felszerelt Nyulak szigeti domonkos vagy az óbudai klarissza zárda kápolnájában is állhattak, ahol olyan magándevóciók középpontját képezhették, mint amilyenekről a Margit-legenda számol be. Amint a IV.3.3. fejezetben láttuk, Margit szívesen imádkozott a feszület előtt, csókolgatta Krisztus sebeit.²¹⁰ Egyik éjszakai imáját kísérő fényjelenség leírásánál olvashatjuk, hogy a karban, ahol imádkozott, „előtte valának ez szent szűznek minden ő szép aranyas képei, táblái és ereklyéi.”²¹¹ Az óbudai kolostor ilyen magánáhitati célokra használható tárgyai közül 17–18. századi leltárjegyzékek egy kis aranyozott magánoltárkáról írnak, amely minden valószínűség szerint azonos az a ma New Yorkban (The Cloisters) őrzött párizsi eredetűnek tartott, ér-

²⁰⁹ Az oltárról lásd: MUCSI András, *Kolozsvári Tamás Kálvária-oltára az esztergomi Keresztény Múzeumban*, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1978.

²¹⁰ *Szent Margit élete*, i. m., 6–7, 10, 17–18.

²¹¹ *Uo.*, 75.

tékes magánoltárral, amely Erzsébet királynée, Nagy Lajos édesanyjáé lehetett, s amely halála után az általa alapított klarissza kolostor tulajdonába került.²¹²

A magánhíttára legalkalmasabb kegyességi képek (*Andachtsbilder*) számára a hóraskönyv volt az egyik ideális közeg. Bár a késő középkori Magyarországon jóval kevesebb olyan gazdagon illusztrált imakönyv készült,²¹³ mint Franciaországban vagy Németalföldön, ezek mellett itt külföldön előállított illuminált kéziratokat is használhattak. A Magyarországon használt könyvanyagban leggyakrabban előforduló passióábrázolások a kéziratos, majd később a nyomtatott misszálék kánonképei, amelyek azonban, nem magánhíttatot szolgáló könyvtípus részeként, elsősorban nem devóciós használatra készültek.

A devóciós célú, vallásos témájú metszetek ide is eljutottak, s például ihletforrásul szolgálhattak egyes táblaképek készítőinek. Sarkadi Emese a késő középkori erdélyi oltárképeket vizsgáló könyvében rámutatott, hogy Dürer és Lucas Cranach (és műhelyeik) munkái jelentős hatást gyakoroltak az erdélyi oltárképekre.²¹⁴ Szintén a metszetek magyarországi használatáról tanúskodik az *Érsekújvári Kódex* 18 passió s témájú rajza. Ezeket Sövényházi Márta, amint azt Wehli Tünde kiderítette, egy osztrák fametszet-sorozatról másolta, majd kiszínezte.²¹⁵ Többségük egy, a Krisztus szenvedését ábrázoló narratív képsorozat része,²¹⁶ négy pedig devóciós kép (Veronika kendője, Fájdalmak Férfia).²¹⁷

A *Peer-kódex* egyetlen, a 88. lap rectóját szinte teljesen elfoglaló tollrajza (2. kép.) talán szintén metszet alapján készült. Az elég kezdetleges

²¹² A magánoltárról lásd: Margaret B. FREEMAN, *A Shrine for a Queen*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 21 (1963), 327–339.

²¹³ Ilyen volt például Nagylucsei Orbán psalteriuma, lásd róla: MIKÓ Árpád, *Nagylucsei Orbán psalteriuma = Három kódex: Az Országos Széchényi Könyvtár milleniumi kiállítása: 2000. augusztus 17 – november 17. / Three Manuscripts: The Millenary Exhibition of the National Széchényi Library: 17th August – 17th November 2000*, szerk. KARSAY Orsolya, FÖLDESI Ferenc, Bp., OSZK – Osiris, 2000, 121–165.

²¹⁴ SARKADI, *i. m.*, 96–100, 102, 105–109, 111–113, 115–119.

²¹⁵ Hasonlóan metszetek alapján készített Jézus életét ábrázoló illusztrációt egy a kolostora tulajdonában lévő anyanyelvű imasorozathoz Cornelia van Wulfschkercke, a 16. század első felében a brugge-i Miasszonyunk karmelita konventben működő könyvfestő apáca. – BORECZKY Anna, *Széchényi Ferenc hóraskönyve és a 16. század eleji flamand könyvfestészet = Források és hagyományképek*, szerk. STEMLER Ágnes, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2014 (Bibliotheca Scientiae & Artis, 5), 116.

²¹⁶ A sírbatételt és a feltámadást ábrázoló darabokat lásd a mellékletben: 10–11. kép.

²¹⁷ Lásd: WEHLI Tünde, *Az Érsekújvári Kódex illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikánák kolostorában 1530 körül* = „Látjátok feleim...”, 159–172.

művön a sírból kiemelkedő félalakos Krisztus jelenik meg. A Fájdalmak Férfia típusú ábrázolást az *arma Christi* egyes darabjai (töviskorona, kereszt, korbács, három vasszeg) egészítik ki. A *Vir dolorum* ikonográfiai típusa, mint említettük, a késő középkor egyik elterjedt devóciós képe volt. Több altípusa is létezett (pl. Krisztus saját oldalsebére mutat; vére kehelybe folyik; alakját az Atya támogatja; angyalok, Mária és Szent János társaságában van stb.).²¹⁸ Népszerűségét a kor két, egymással szorosan összefüggő, a kegyességi életben is központi szerepű témával, a passióval és az eucharisziával való kapcsolatának köszönhette.²¹⁹ Egyik gyakran felbukkanó változata a szenvedő Krisztust Szent Gergely pápa csodás miséjével kapcsolja össze: a szenvedő Krisztus megjelenik az oltáron az átváltoztatást végző pápa előtt, hogy bizonyítsa a Megváltó valódi jelenlétét az eucharisziában. Hóráskönyvekben ez a kép gyakran kíséri a Szent Gergelynek tulajdonított, fentebb már emlegetett imádságot.²²⁰ Nem véletlen tehát, hogy a *Peer-kódex* rajza is éppen ez előtt az imaszöveg előtt áll.²²¹

A kódexbeli képet és a szöveget egyetlen devocionális egységként vizsgálva azonban felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben valóban az eucharisziához kapcsolódnak-e. Bernhard Ridderbos, a Fájdalmak Férfia ábrázolástípust bizánci eredetétől a különböző európai változatokig elemezve hangsúlyozza, hogy annak értelmezése mennyire függ a kontextustól és a variációktól.²²² Elemzési modelljét követve megállapíthatjuk, hogy a *Peer-kódex* rajzát azok a vizuális elemek uralják, amelyek a feltámadt Krisztusra utalnak: keresztbe tett karok (ez Ridderbos szerint az eltemetett, majd feltámadt Megváltóra utal),²²³ nyitott szem és a jogarszerűen tar-

²¹⁸ SCHILLER, *Ikonographie der christlichen Kunst, II...*, i. m., 210–238. Az eucharisztikus *Vir dolorum*ról lásd: RUBIN, *Corpus Christi...*, i. m., 308–310. Erről az ikonográfiai altípusról és közép-európai megjelenéséről lásd: SALLAY Dóra, *The Eucharistic Man of Sorrows in Late Medieval Art*, *Annual of Medieval Studies at CEU*, vol. 6, 2000, 45–80.

²¹⁹ Központi szerepükről lásd pl.: Richard KIECKHEFER, *Major Currents in Late Medieval Devotion = Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, ed. Jill RAITT, New York, Crossroad, 1987, 83–89, 96–102.

²²⁰ Az ábrázolástípus késő középkori szövegekörnyezeteiről, valamint kép és szöveg együttes használatáról lásd: Susan BOYNTON, *From Book to Song: Texts Accompanying the Man of Sorrows in the Fourteenth and Fifteenth Centuries = New Perspectives on the Man of Sorrows*, i. m., 117–146.

²²¹ 54. táblázatsor.

²²² Bernhard RIDDERBOS, *The Man of Sorrows: Pictorial Images and Metaphorical Statements = The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, eds. A. A. MACDONALD et al., Groningen, Egbert Forsten, 1998, 143–182.

²²³ *Uo.*, 160.

tott korbács és nádszálak. Ez utóbbiak azt jelzik, hogy Krisztus hatalma és királysága szenvedéséből és halálából ered. Ennek a hatalomnak köszönhetően lehet egyszerre hatékony védelmező és könyörületes bíró az ember halálakor és az utolsó ítéletkor. A rajz alatti latin felirat szintén az Úr irgalmát emeli ki. A képet követő imaszöveg ugyanezt az üzenetet erősíti meg: az imádkozó halálának óráját, valamint túlvilági lehetőségeit említi, s kéri Krisztust, adjon neki jó véget.²²⁴ Továbbá a kódex következő imádságai szintén az isteni irgalomra apellálnak, miután felidéznek a passió különböző epizódjait és a szenvedő Krisztus alakját. Bár a kézirat tartalmaz két eucharisztikus imát,²²⁵ ezek nagyon rövidek, s cím, bevezető rubrika híján csupán tartalmukból derül ki, hogy az oltáriszentséggel kapcsolatosak. Fentebb már volt szó a *Peer-kódex* egy másik imájáról, amelyből az eucharisztikus vonatkozás elmaradt, míg a *Thewrewk-kódex*beli párhuzamos szövegben az is szerepel.²²⁶ Talán a kódex összeállítója vagy az a bizonyos Simon, aki számára a kódex készült, nem helyezte nagy hangsúlyt az eucharisztikus kegyességre, s ezért emelték ki a kép és imaszöveg egyéb devocionális lehetőségeit.

A kódexirodalom többi imagyűjteménye nem tartalmaz ilyen devóciós képeket, de több imádság bevezető rubrikája írja elő, hogy a szöveget valamilyen képi ábrázolás előtt kell mondani. A Szent Gergely pápa imáját a *Pozsonyi*²²⁷ és *Thewrewk-kódex* a feszület előtt,²²⁸ míg a *Lázár*-²²⁹ és a *Lobkowicz-kódex*²³⁰ „az kegyes Krisztusnak képének előtte”,²³¹ illetve „a Pietas előtt”²³² tanácsolja mondani. A *Gömöry-kódex* egyik, Krisztus öt sebéről szóló könyörgése (a latin verziót Szent Gergelynek tulajdonítják)²³³ azt ígéri, „[v]alaki ez öt imádságokat az feszület előtt térden állva ájélatossággal megmondja, háromezer esztendei és harminchét napi bulcsóját vallja.”²³⁴ A kódex egy másik imájának²³⁵ bevezetője hasonlóan a feszület előtt mondandó: „Mikoron valami nyavalyád vagyon avagy bánthatmad, az szentegyházba bemenj, állj az feszület előtt, és kiterjesszed két

²²⁴ 54. táblázatsor.

²²⁵ *Peer-kódex*, i. m., 231–234, 242–245.

²²⁶ Erről lásd fentebb az V.3.4.2. alfejezetet.

²²⁷ 62. táblázatsor.

²²⁸ 82. táblázatsor.

²²⁹ 45. táblázatsor.

²³⁰ 46. táblázatsor.

²³¹ *Lázár Zelma-kódex*, i. m., 216.

²³² *Lobkowicz-kódex*, i. m., 244.

²³³ 19. táblázatsor.

²³⁴ *Gömöry-kódex*, i. m., 56.

²³⁵ 28 táblázatsor.

kezeidet, és nagy ájtatossággal gondoljad az te édes jegyessednek szent halálát. És mondjad ez psalmot *Ad te levavi oculos meos*. Ez az oráció reája.²³⁶ A Gömör- és a *Thewrewk-kódex*ben is szereplő Domonkos-rendi nagyheti ájtatosság részletes útmutatójában szintén gyakran szerepel a feszület előtti imádkozás,²³⁷ s az utóbbi kézirat tartalmaz még egy, a feszület és egy, a Szűz Mária képe előtt mondandó könyörgést is.²³⁸

Ezek a példák jól mutatják, hogy a magyar kódexek készítői s nyilván használói is tisztában voltak a képekben rejlő devocionális lehetőségekkel, s különösen a passióról elmélkedve, imádkozva használták őket előszere-ttel. Sajnos az a gazdag vizuális anyag (freskók, oltárképek, szobrok, metszetek, liturgikus tárgyak), amely azoknak az apácaközösségeknek a mindennapi tárgyi világát képezte, ahol a magyar nyelvű kódexeket is használták, szinte teljesen elpusztult, a szövegek vizsgálatakor azonban figyelembe kell vennünk egykori létét és valószínűleg aktív devóciós használatát.

V.5. *Imitatio, compassio, conformatio* – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben²³⁹

Végül a passióreprezentáció szöveges és vizuális forrásainak áttekintése után nézzük meg, milyen, a szenvedő Krisztussal kapcsolatos viszonyulásformák, kegyességi magatartás körvonalazódik az elmélkedő és imaanyagban, mennyire van meg benne az Isten jelenlétének közvetlen meg tapasztalásához vezető misztikus út, illetve az egyesülés gondolata. Azt fogjuk a teljes passiók korpusz alapján nyomon követni, milyen érzelmi reakciót és viselkedési mintát írnak elő olvasóik, használóik számára a szövegek, s ez hogyan épül be a magyar kódexirodalom lelkiségébe.

Amint azt az előző fejezetekben láttuk, e könyvekben sok szövegrészlet inti a híveket, emlékezzenek meg Krisztus, esetenként Mária szenvedéseiről, fájdalmáról. A *Debreceni Kódex De perfectione vitae ad sorores* fordítása például erősen képi formában buzdítja apácaolvasóit:

Menj be az ő oldalának kapuján az áldott Jézusnak mind ő szívéiglen, és ott az Megfeszültnek buzgósságos szeretetivel az Krisztoshoz egyesülvén, az isteni szeretetnek szegeivel átal verettetvén és őrajta való könyörüle-

²³⁶ *Uo.*, 166.

²³⁷ 31. és 73. sor.

²³⁸ 90. és 80. sorok.

²³⁹ A fejezet korábbi, publikált változata: KORONDI Ágnes, *Imitatio, compassio, conformatio – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben = Nyelv, lelkiség és regionalitás ...*, i. m., 117–127.

tességgel megsebesültetvén, semmit egyebet ne keress, semmit egyebet ne kívánj, és semmiben egyébben ne akarj megvigasztaltatnia, hanem hogy te es az Krisztos Jézussal az keresztfán meghalhass.²⁴⁰

A szenvedésekben való részvétel az *unio mysticá*hoz vezető biztos útnak tekinthető. Az egyesülés helye a szív, a szenvedő Megváltó szíve, ahová az elmélkedő bebocsátást nyer, illetve az ájtatoskodó szíve („kell ... az Krisztos Jézusnak ő keserűséges kénszenvedését az te szívedben hordoznod”²⁴¹). A passióra való emlékezés szükségességét is indokolja Bonaventura: ha nem siratjuk kellő töredelmességgel a Megváltó halálát, értünk kiontott ártatlan vére rajtunk kéretik számon.

Vaj bizonyával míg élök, én édes Uram Jézus, megemlékezöm a te munkáidról, kit te szenvedél az prédikálásban, fáradságidrúl edestova való járásodban, imádságban való vigyázásodról, könnyhullatásodról emberi nemön könnyörülvén, fájdalmidrúl, káromlásidrúl, a te szent orcádnak pögdözésiről, nyakon verésökről, az ó vas szegekről, a te szent sebeidről és mind a te egyéb keserűségödről, mert ha ezt nem teendem, tehát egyébképpen megkerestetik énrájam az ártatlan vér, kit te kiöntél énért-tem ez földön. No, azért ki ad az én fejmemnek vizet és az én szömeimnek könnyhullatásoknak kútfejét, hogy sirathassam éjjel és nappal az én Uramnak, áldott Jézusnak ő szent halálát, kit nem ő magáért, hanem az én bineimért szenvedé?²⁴²

A passió „meggondolásának” hasznáról több rövidebb tanítás is szól. Az imént idézett szöveg szerint az ilyen meditáció Krisztus iránti szeretetre indítja az elmélkedőt. A *Nádor-kódex* és az *Érsekújvári Kódex* Johannes Herolt *De tempore* ciklusának 48. prédikációjára épülő,²⁴³ egymással párhuzamos traktátusai a kínszenvedés „gondolásának” tizenkét gyümölcsét sorolják fel: a bűnösöket megtéríti, béketűrővé tesz, eltölti a lelket ájtatossággal, s végső soron az üdvözülés felé vezet.²⁴⁴ A *Döbrentei-kódex* passiója hasonlóképpen ír:

Azért mindez fölül mondottakból minémű használatosság legyön, kérlek írjad meg szívedbe, és tartsad meg az elmédben. Mert ha kívánod az Istent szeretnöd, és ő malasztját bévön vallanod, ennél általb utat hozzá nem lelsz. Mert mindezőkben édösködnie és olvasni az lelködnök hoz ájtatasságot, az elmének bizon velágosságot, malasztoknak és isteni bölcsességnek öregbüleit, irdömöknek bévségét, íletnek szentségét, háború-

²⁴⁰ *Debreceni Kódex, i. m., 305.*

²⁴¹ *Uo., 306.*

²⁴² *Uo., 322–323.*

²⁴³ *PUSCH, i. m., 37–38.*

²⁴⁴ *Nádor-kódex, i. m., 41–63; Érsekújvári Kódex, i. m., 19–24.*

ságot szenvedőknek vigasztalását és békességét, és, ki mindezeknél nagyobb, az örök hazában adja a Szentháromságnak mindörökké való látását. Mert az Krisztusnak kínja és ű szent halála az léloknek tulajdon saját jószága és ű kéncse, mert semmiért egyébért nem szenvedte, hanem csak az lélokért. Azért valamely lélok inkább gyönyörködik ez szentséges kínjának kívöle egyéb állapotban, ez illetén lélok elidegenült és megfosztott az ünnön tulajdon jószágától és ű kéncsetől.²⁴⁵

A passióelmélkedés univerzális lelki gyógyszer, a lélelben áhítatot kelt, az elmét megvilágosítja, a kegyelmet fokozza, az érdemeket sokasítja, az életet megszenteli, békét és vigasztalást nyújt a megpróbáltatásokban, és az örök üdvösség Istenlátására vezet. A *Vitkovics-kódex* életszabályai szerint a kísértésektől véd,²⁴⁶ a *Lobkowicz-kódex* Bonaventura-fordítása azt állítja, megvigasztal a szomorúságban és a háborúságban.²⁴⁷ A *Nagyszombati Kódex* egyik, az üdvözülés lehetőségei felől útbaigazítást nyújtó szövege a közé a hét, az üdvösségre vezető lelki jó közé sorolja, amelyek segítségével a bűnnel elvesztett érdemet vissza lehet nyerni:

Hatod szent jószág ez, kinek miatta könnyen és igön bévön megleli minden embör az elmült időben elhagyott lelki jószágot, a Krisztus kénjának gyakorta való megemlékőzeti és gondolatja. Mert igön nagy felségös szent jószág ez, hogy mikoron embör evvel elégíti imádságát, böjtölését és egyéb nemű jószágos dolgát, oly igön drágalátossá és kedvessé tesz Istennek és mind a mennyei udvarnak előtte, mint a karbonkulus drága, nömös kő az aranygyűrűt. És miképpen az aranygyűrű ugyan szintén es drága, es kedves, de ha a nömös követ beleszerzik, tahát igön naggyal nagyobbban drágább, kellemetösb és kedvesb, ezönképpen a jó mivelkődetök ugyan önnönmagokban es jök, de mikoron hozzáragasztandja valaki a

²⁴⁵ *Döbrentei-kódex, i. m., 8–9.*

²⁴⁶ „Ha kegyig mégis az gondolat meggyőzend, buzgóságoson gondolkodjál Uronk Krisztus Jézusnak keménységes kinszenvedéséről, mert, Szentírás tanóbizonsága szerint, Krisztus Uronk kinszenvedéséről való gondolat tökéletes értelem, és aki az Krisztus Uronk kinszenvedéséhez vigyázand, hamar bátorságos leszen, azaz, ha Megváltónknak kinszenvedése, szívönkbe jól benyomottatik, az csalárd ördögnek nem leszen helye megcsolásra.” – *Vitkovics-kódex, i. m., 69.*

²⁴⁷ „Hogyha kedig valamikoron valami szomorúság, avagy keserűség, avagy félelem, avagy akárminemű háborúságod történendik, avagy az jónak, kit tész, izét nem érzendöd, tehát legottan folyamjál az magas keresztfán megfeszült Krisztos Jézushoz, és ott nézjed az ő szent fejében az töviskoronát, az vasszegeket és az lándzsát, és elmélkődjél az édes Jézusnak ő kezein és lábain való sebeiről, az ő szent fején való sebeiről és oldalán való és mind az ő szent testén való sebeiről meggondolván az áldott Jézust, ki teérötted ennyét szenvedött, hogy mely igen szeretött. Higgy énnekem, atyámfia, hogy legottan elnézésből mindön szomorúság vígságos leszen, mindön háborúság kinnyi leszen, es mindennemű nehéz dolog kívánatos leszen.” – *Lobkowicz-kódex, i. m., 173–174.*

Krisztusnak szent kénját az ájéatos elmélködésnek miatta, mondhatatlan drágalátosb leszén.²⁴⁸

A passiómeditáció tehát, amint a karbunkulusos hasonlat érzékletesen kifejezi, minden egyéb kegyes cselekedettel, aszketikus vagy devóciós gyakorlattal összekapcsolható, azok értékét növeli. A *Virginia-kódex* bűnvallásában külön meggyónandó vétekként szerepel a passió s áhítatosságok és az ezzel összefüggő eucharisztia-tisztelet elmulasztása: „Az áldott Jézusnak kénjáról, haláláról nem emlékeztem, hálát nem adtam, szívemben nem viseltem. Szent testét és vérét ájatossággal nem imádtam, és mikor az ő szent testét betegekhez vitték, tisztességet neki nem töttem.”²⁴⁹ Mind-ez a magyar kódexirodalomra nézve is igazolja, amit Berndt Hamm a passió késő középkeri szerepéről állít: ez a kor vallásosságában egyike azon központi elemeknek, alapelveknek, azon biztos utaknak, amelyek segítségével az üdvösség elérhető.²⁵⁰

Számtalan hasznára tekintettel nem csoda, hogy kívánatos dolog a hívőknek kellő áhítattal és töredelmességgel megemlékezniük róla. Imádságok és elmélködési anyagokhoz illesztett könyörgések gyakran kéri el lelki jó elnyerését. A népszerű Brigitta-imák több darabja is tartalmaz ilyen passzusokat. A *Kriza-kódex*beli változat például így tolmácsolja az imádkozó kívánságát:

Ez te drágalátos szent vérödnek kiontásáért és te keserőségs kénodért és halálodért és minden te szentségs sebeidért kérék tégödet, édösségs Uram Jézus Krisztus, sebhessd meg édösen az én szívemet az te szentségs sebeidvel, és gerjess meg engömet az te szerelmedben, hogy penitenciának és szeretetnek könnyhullatási legyenek énneköm kenyerem éj-jel és nappal, és fordéhad engömet tehozzád mindönöstől fogva, hogy az én szívem legyen teneked örök lakodalom és kedves, és az én nyájasságom ez siralmnak völgyében legyen neked kellemetös, és az én életömenk végzeti oly dicséretös, hogy ez életnek utána, én Uram Jézus Krisztus, szeretö Uram, engedelmes Uram, irgalmas Uram, szép Uram, Jézus Krisztus, élő Istennek szent Fia, mindenható Atyának szent Fia és szeplötelen Szíz Máriának fia, érdömljelek tégödet látni és dicsérni mind az te szentiddel egyetömben örökköl örökké. Ámen.²⁵¹

Az imarészlet több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt rávilágít arra, hogy a passióhoz való helyes viszonyulás isteni ajándék. Ahhoz,

²⁴⁸ *Nagyszombati Kódex, i. m.*, 315–316.

²⁴⁹ *Virginia-kódex, i. m.*, 6.

²⁵⁰ HAMM, *The Reformation of Faith...*, i. m., 8–13.

²⁵¹ *Kriza-kódex*, 61–64.

hogy igazán hasznos legyen, hogy a hívő elérhesse a kellő áhítatosságot, hogy kellő fokú szeretet ébredhessen benne, magának a szenvedő Megváltónak kell segítséget nyújtania a bűnös, önmagától ilyen nagy jóra képtelen embernek. Másrészt érdemes odafigyelni a szöveg metaforikájára: a töredelmesség és a Krisztus iránti szeretet kiváltó oka „édes sebesülés”, az imádkozó szíve „örök lakodalom”-má és kedvessé válik Megváltója számára. Nyilvánvalóan a szent szerelem, a misztikus nász jól ismert képei villannak fel, amelyek hosszú hagyományra tekintenek vissza az Énekek éneke-interpretációkban és főként a Szent Bernát utáni misztikus írások hosszú sorában.²⁵²

Amint fentebb láttuk, a magyar nyelvű kódexek közül többen szerepel hosszabb passióelbeszélés. E szövegek itt-ott lírai elemekkel (pl. Mária-siralmak) kiegészítve, apró mozzanatról mozzanatra haladva ismertetik a passió történetét. Az olvasótól/hallgatótól elvárt érzelmi-akarati válaszra vonatkozóan azonban csak helyenként tartalmaznak felvilágosításokat. A *Weszprémi-kódex* passiója a Jób könyvéből származó *thema* szellemében a Krisztus szenvedéseinek való szánakozásra, könnyhullatásra szólítja fel az olvasót vagy hallgatót. Több helyen a szenvedés vagy áldozat nagyságának meggondolására és hálaadásra biztatja az „ájtatos lelkeket” vagy a könnyek adományáért könyörög.²⁵³ Máshol a Mária szenvedésének meg-

²⁵² Az *Énekek éneke* középkori interpretációs hagyományáról lásd: MATTER, *i. m.*; ASTELL, *i. m.*

²⁵³ Pl. „Ó, ájtatos lélok, ki szeretöd a Krisztust, gondold meg, mely igen nagy és keserű vala a Krisztusnak ő kénja, kinek csak gondolása is oly változást tön az ő testében, hogy a keserűségnek miatta vérös veretéekkel veritőznék. Gondold meg itt embör, mely nagy vala az Atya Istennek hozzánk való szeretete, ki ilyen nagy ként akara az ő Fiától érottönk szenvedni. Ha megkérdenőjük az Atya Istent mondván: »Ó, örök mindenható Atya Úristen, mi okáért mutatál nagyobb kegyötleniséget a te Fiadhoz, mint a bínös szülék az övékhöz? Kicsoda oly kegyötlen atya e földön, ki azt akarnája, hogy az ő egyetlen egy fia enynyé kénokat szenvedne? Bizony sinki ez világon, akármely gonosz fia legyön is. Miért nem könyörülél te, Uram Isten, a te egyetlen egy Fiadon? Nemde ez-e, aki te istenségedből születtetvén, egy örök Isten lévén, veled egyetemben földet, mennyeit terömté és mindönöket?« Bizom, ha méltók volnánk Ófelségének e földen szováát hallanónk, ezt felelnéje mi nekönk: »Akárom, hogy ezeket szenvedje az én Fiam tüeröttetek, hogy a mi hozzátok való szeretetönket nektök ajánlanám, hogy tü es műnket szeretnétök mindönöknek föllötte.« Járujlonk azért a kerbe, drágalátos atyámfiai, és mi is térdre esvén Uronk előtt, ki borulva imádkozik a földön vérebe keverödve, olymint siralmas szóval mondjok: »Jaj, mi nekönk kegyelmes Atyánk és Uronk, mely hálálatlanok vagyonk Tefelségednek, mert im te minket a te életödnél nagyobbban szeretél, mi kedig a bínöket nagyobbban tenáladnál, jonkább a testnek gyönyörűségét a te parancsolatidnál. Te, ime, Uram Jézus, rettegvén vérös verítékkal veritözel, mi kedig csak könyveket sem akaronk hullatni a mi szezünk-ből. De, édes Uram Jézus, adjad minekönk a könnyö hullatásának kűtféjét, hogy felszedvén a te vérös verítéködnek csöppit és szívönkben ötvén hullatassonk ájtatos könyveket,

fontolását tanácsolja.²⁵⁴ Az elmélkedések kapcsán emlegetett féldrámái prédikáció ezen tipikus, a közönséghez intézett kiszólásain, felszólításain kívül azonban nemigen találunk részleteket arra nézve, hogy milyen is legyen ez a „meggondolás”, illetve hová vezet.

A *Nádor-kódex* Mária-siralma²⁵⁵ egyetlen, az olvasókhöz intézett kiszólást sem tartalmaz, nincsenek benne felszólítások a Máriával való együttszenvedésre. Bár a fájdalomkifejezés irodalmi szépségeit többször méltatja a szakirodalom, a befogadó olvasás közbeni, esetleg az olvasás folyamatához kapcsolódó, meditatív-devocionális magatartására vonatkozó előírások nincsenek benne. Utasításokban talán leggazdagabbak az *Érsekújvári* és a *Vitkovics-kódex* Pszeudo-Béda-átdolgozásai, amelyek gyakran szólítják fel az elmélkedőt, hogy képzelje magát a szenvedéstörténet helyszínére, vegyen maga is részt az eseményekben, valamint a *De perfectione vitae ad sorores* passiómeditációról szóló fejezetének *Debreceni* és *Lobkowicz-kódex*beli fordításai.

Még az ilyen jellegű utalások, előírások esetleges hiánya sem jelentette azt, hogy az illető szövegek olvasóinál készítőik nem számítottak bizonyos hatásra, válaszra. E traktátusok, elmélkedések, prédikációk célja bizonyára közismert volt a kor olvasója számára. Ha belelapozunk a kor latin nyelvű devóciós irodalmába, könnyen találunk olyan szövegeket, amelyek erre nézve eligazítást nyújtanak. A késő középkor egyik népszerű passióprédikációja, Guillelmus Textoris *Sermo de passione Christij*e négy meditációs módot különböztet meg, s ezeknek négyféle hatást feleltet meg:

Potest autem sacratissimam passionem hanc quadrupliciter anima devotioni dedita contemplari, in ordine ad quattuor effectus in mente diligenter meditantis consequentes. Potest siquidem considerari quantum ad seipsam, quantum ad modum, quantum ad causam, quantum ad fructum. In passione Domini quantum ad seipsam considerata occurrit maxima amaritudo, et ideo est compunctiva ad compassionem. In causa monstra-

és adhassonk teneköd méltó hálákat és alkalmas dicsiretöket.«” – *Weszprémi Kódex*, i. m., 60–62. További hasonló helyek: *Uo.*, 33, 70, 90.

²⁵⁴ „Tahát a tisztöletös anya elkiserödvén mondá: «Ó, énnekem, keserúséges anyának! Jaj, szerelmes fiam, hová legyek? Valál énnekem minden dicsőségöm és vigasságom, mindön reménségöm és örömem. Immáran elesik az én csillagom és fejemnek koronája. Jaj neköm, én édes fiam, nincsin immár kire szömeimet vetnöm! Ó, ki drágalátos fiútól fosztatom meg, én édes Istenöm! Immár minden életömet sírásokba és keserúségökben kell elkeltenem. E mai napon mindön öremem keserúségre fordula. Ó, én Istenöm, ki adja énnekem a könnyühullatásnak kútfejét, hogy éjjel és nappal sirassam az én lölkemnek keserúségét?»” – *Uo.*, 40.

²⁵⁵ *Nádor-kódex*, i. m., 342–388.

tur inaudita dilectio, et ideo est inflamativa ad amorem. In modo relucet perfecta virtutum exemplatio, et ideo illuminativa est ad imitationem. In fructu numeratur plena perditorum restauratio, et ideo est consolativa ad desolatorum erectionem.²⁵⁶

A szövegrész a passió szemlélésének, kontemplálásának eredményeiről írva a misztika hármasságát járja be a megszokottól kissé eltérő felosztás szerint, utalva ugyanakkor egyetemes üdvtörténeti aspektusokra is. Önmagában szemlélve a passió bűnbánatra vezet, és a *compassióra*, Krisztussal való együttszenvedésre indít. A Megváltó szenvedésének oka az emberek iránti mérhetetlen szeretete, ezért az ezen való gondolkodás szeretetre gyűjtja a szemlélődőt. A szenvedés módjának szemlélése megvilágosít (*illuminatio*), példát ad, s ezáltal *imitatióra* készítet, míg a passió gyümölcse az istenképeség helyreállítása, az ezen való gondolkodás a most elveszett, bukott emberiséget és az egyes vétkezőket az Istennel való végleges egyesülés, a hozzáemelkedés reményével vigasztalja.

E latin *sermo* skolasztikus felosztásához hasonló magyarázat helyett a magyar kódexekben a passiómeditáció ideális működését egy olyan szövegfordítás írja le legszemléletesebben, amely jóval egyénibb a prédikációs anyagokra és nagyrészt narratív meditációs célú írásokra épülő, egyéb hasonló témájú szövegeknél: a *Nagyszombati Kódex* Suso-fordítása. Ez a párbeszédes jellege ellenére fokozottan lírai szöveg talán amiatt is, hogy látszólag egy kezdő lelkigyakorlatozót vezet be a passiómeditációba, számos olyan magyarázó részt tartalmaz, amely a szenvedéstörténetről való elmélkedés mikéntjét és célját magyarázza.

Discipulus az isteni Bölcsességnek a krisztusi megváltás mérhetetlen szenvedésben megnyilvánuló szeretetét, nagyszerű áldozatát viszonzandó a részvét és a könnyek malasztja után áhitozik, hogy ezzel fejezhesse ki háláját:

Ó, ha tehetném, mindeneknek szömeivel én terajtd bőséges könyveket hullatnék, és mindeneknek ő nyelvével óhajtásokat és siralmakat és zokogásokat tennék terajtd úgy, hogy attól inkább tekéletösbem a te haláladról, kénodról éntölem adhatnék teneköd hálaadásokat.²⁵⁷

Ez a kérés hasonló a *Weszprémi-kódex*ben olvasható fohászokodásokhoz, ám Sapientia válasza továbblép: a passióért való hálaadás értékesebb, igazibb módjára mutat rá:

²⁵⁶ Guillelmus TEXTORIS, *Sermo de passione Christi* – ANSELMUS Cantuariensis, *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* – [PSEUDO-] BERNARDUS, *De planctu B. Mariae virginis*, Strassburg: [Jordanus de Quedlinburg (=Georg Husner)], 1496, a2v.

²⁵⁷ *Nagyszombati Kódex*, 39.

Senki jobban hálát nem adhat neköm az én kénvallásomról, hanem az, **aki nemcsak beszédében, de mind beszédében és mind téteményében őtet követi, azaz engőmet követ, azaz aki az én keresztfámnak ő keserűségét szentelen ő testében viseli, és önnön magát alázatossággal hozzája hasonlatja** úgy, hogy mind ez velágiakat mindenek lába alá nyomodván és az ellenségek nem félvén, aki szentelenváló buzgóságos kívánatossággal mindenkoron a mennyei dicsőségre, a lelki jószágokra igyeközik. Mondom azt teneköd, hogy mindannyé bőségös könnyhullatások, mennyé a vizeknek sokasági, sem volnának élélttem kellemetösek avagy foganatosok, hogymint **aki szöntelen a keresztfának ő keserűségét ő testében viseli.** Jóllehet, hogy az kegyes könnyhullatások es, kik az ájtatos keserűségökből származnak, Isten előtt szerelmesek és kellemetösek legyenek.²⁵⁸

Az itt megfogalmazott gondolat a Guillermus Textoris prédikációjában olvasható harmadik hatásnak felel meg, a szenvedés módjából fakadó mintakövetésnek („In modo relucet perfecta virtutum exemplatio, et ideo illuminativa est ad imitationem.”). A Suso-szövegben az *imitatio Christi* a passió fölötti elmélkedés legtökéletesebb gyümölcse. A több mint metaforikus, „a keresztfának ő keserűségét ő testében viseli” kifejezés jelzi, hogy ez az *imitatio* nem csupán az eszményi krisztusi viselkedésforma külsődleges utánzása. Az *imitatio Christi* mint meghatározó keresztény magatartásforma hosszú eszmetörténeti múltra tekint vissza. Giles Constable kitűnő tanulmánya a gondolatkör alakulását a bibliai kezdetektől a késő antikvitás és a kora középkor időszakain át a kései középkorig követi.²⁵⁹ A szerző hangsúlyozva, hogy a kettő teljesen nem választható szét egymástól, az isteni és emberi természettel egyaránt bíró Krisztus követésében mégis elmozdulást tapasztal az évszázadok során, s bár a megváltó, diadalmos halál és feltámadás végig jelen van a vizsgált korszakokban, a késő középkorban Jézus földi pályája és az esetenként nagyon konkrét testi *imitatio* jóval hangsúlyosabbá válik.²⁶⁰ A késő középkor uralkodó lelkeségi irányzatai, így Suso vagy a *devotio moderna* számára a krisztusi életmód, valamint Krisztus emberi teste és testben való szenvedése központi fontosságú. A testi *imitatio* talán még a Susóéhoz hasonló devocionális irodalmi szövegeknél is kézzelfoghatóbban a késő középkor képzőművészetében ragadható meg.²⁶¹

²⁵⁸ *Uo.*, 39–41. Kiemelések tőlem (K. Á.).

²⁵⁹ CONSTABLE, *i. m.*, 143–248.

²⁶⁰ *Uo.*, 194–217.

²⁶¹ Michael CAMILLE, *Mimetic Identification and Passion Devotion in the Later Middle Ages: A Double-sided Panel by Meister Francke = The Broken Body...*, *i. m.*, 183–210;

A *Nagyszombati Kódex*ből fentebb idézett szövegrész az *imitatio Christi* gondolata kapcsán nem véletlenül hangsúlyozza a keserőségek testben viselését. Viszont, amint az *Sapientia* további magyarázataiból kiderül, a megfeszített test leképezése részben szimbolikusan értendő (a test lemondások általi gyötréséről van szó).

A „bölcességnek fia” ezek után az *imitatio* mibenléte felől érdeklődik. A válasz így hangzik:

Fordahadd a te szemeidet, ne halljanak hévságokat, és az édességeért végy keserőségért, és a te testőnek fölötte- és szertelenvaló gyenerőségét tőled elszaggassad, és az szívednek békességes nyugodalmat csak énbennem keressed. Minden háborúságot ervendetöst végy, és gonosz történetöket békességgel szenvedj, és tennenmagadat utálatosnak kévanjad lenned mindenektől. Tanoljad meg a te akarodat mindönökben szegnöd, és a te testi kívánságaidnak szentlen mindenekben ellene állanod a te Idvözítődnek szeretetiért, ki teérötted megholt. Azért, szerető fiam, ezök azok, íme ezök, akikben teneköd és egyebekben, avagy egyebeknek, és mindenek ő szeretőinek az Örök Bölcsesség az **érdömöknek eleit és kezdetit adta, kik ímez nyilvánvaló könyvben, azaz az én megfeszült testőmben, miképpen nyilván látod, meg vannak jegyeztetvén.**²⁶²

Önmegtartóztatás, Isten felé fordulás, béketűrés, alázat – ezek azok az erények, érdemek, amelyeket az Örök Bölcsesség a Krisztus megfeszült testén keresztül ír elő. A Suso-szöveg erősen metaforizált nyelvén maga a test válik könyvvé, s az *imitatio* így a könyv olvasását (a passión való elmélkedést), értelmezését (a fizikai szenvedés morális erényekké való fordítását) követően annak „másolását” (egyéni életben történő megvalósítást) jelenti.²⁶³ A passió saját testbe vésése, a jelen szöveghelytől eltérően,

Walter S. GIBSON, *“Imitatio Christi”: The Passion Scenes of Hieronymus Bosch*, *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 1972–1973, vol. 6, no. 2, 83–93; Angela HASS, *Two Devotional Manuals by Albrecht Dürer: The “Small Passion” and the “Engraved Passion”*: *Iconography, Context and Spirituality*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 2000, Bd. 63, H. 2, 169–230.

²⁶² *Nagyszombati Kódex*, 41–43. Kiemelések tőlem (K. Á.).

²⁶³ A test mint könyv metafora egyik alaesetéhez lásd: JAGER, *The Book of the Heart...*, i. m.; különösképpen 12–17, a metafora késő középkori alakulását tárgyaló részt. A passió szívébe írását kéri például a Brigitta-imák: „Kérlek, kegyes Jézus, írd meg az te drágalátos véreddel az én szívembe minden sebeidet, hogy azokban olvassam és intessem emléközni az te kénodról és szerelmedről, hogy az ő emléközetök mindenkoron legyenek az én szívemnek rejtkehelyében, és hogy az te kénodnak bánatja naponként énbennem újéjtassék, és szerelmed öregböltessék, hogy hálaadásban és dicséretben mind életömnek végéig szönten megmaradhassak, míg nem jutok tehozzád, minden jóknak és vigasságoknak teljes és kívánatos kéncséhez, kit énneköm méltóltassál engedni édsőséges Jézus Krisztus én életemben. Ámen.” – *Kriza-kódex*, 46–48. – S szintén erre biztatnak a *Lobkowicz*- meg a

nem pusztá metafora Suso számára: életrajza megörökíti, hogy a misztikus szó szerint bemetszette szíve fölé a Jézus nevét jelölő betűket (IHS).²⁶⁴ A magyar kódexek világától azonban távol állnak az ilyenfajta aszketikus gyakorlatok, s a *Nagyszombati Kódex* fordítása sem tartalmaz ilyen irányú buzdítást.

Az előírt erények gyakorlásával „az hív szolga az ő Urával egyben lélekben, lélek szerént megfeszül, és mindönöstől fogván vele keserögvén vérben fagyott. Te es, ha ezön szerrel tész, tahát hozzám hasonlatod magadat, és lész énnéköm szerelmes szolgám”.²⁶⁵ A testi metaforika ellenére a megváltó áldozathoz való csatlakozás, a krisztusi szenvedés újraélése a lélekben megy végbe, de ugyanakkor Krisztus halála az imitáló életében is leképeződik a passió során megnyilvánuló krisztusi erények megvalósítása által:

Ha ezt tejedöd, tahát az én halálomnak képe, színe bizonsággal a te életödben megvelágosittatik, és megújol. Sőt az én édes szülémnek, Máriának példája és az én szerető tanyítványimnak példája és az én kénomnak emléközeti mindenkoron a te szívedben legyen emléközetöd szerént, a te imádságodban legyen ájéttatos izenet szerént, és mívelködetödben legyen ájéttatos kívánságod szerént. Valaki, ahzogy ki tejeni ezt, leszen a Krisztusnak bizony követője.²⁶⁶

A kódex híres Mária-dicsérete vezeti fel azt részt, ahol a tanítvány kérésére a fájdalmas anya leírja saját szenvedéseit a kereszt alatt. A kérést megelőzően Discipulus a Szűz szenvedéseinek nagyságát, illetve a megváltás nagyszerűségét hangsúlyozza, így folytatva a gondolatsort: „Azért úgy illik és méltó ily nagy kegyes, megkeserödött anyával a keresztfa alatt minekünk es szívönknek buzgóságos keserűségével síronk és keseregönk vele egyetömben”.²⁶⁷ Míg a krisztusi szenvedés követendő, imitálható, Mária fájdalma esetében a résztvevő bekapcsolódás, a *compassio* ajánlott. Anyai alakjának közvetlensége és alapjában véve passzív szerepe közvetlen hozzákapcsolódást tesz lehetővé. Sírását, kétségbeesését nem szükséges „lefordítani”, „értelmezni”, közvetlenül másolható, talán azért

Debreceni Kódex Bonaventura-fordításai is: „Vessed ez Megfeszültet jegyül a te szívedbe, és nyomjad az áldott Jézusnak ő kénszenvedését a te szívedbe, miképpen az pecsétöt az lágy vioszba, és mondjad az prófétával: *Lén az én szívem miképpen az elolvadott viasz.* Vessed továbbá a te karodra is jegyül, hogy soha a te kezeid meg ne szönjenek az jó mívelködetöktől.” – *Debreceni Kódex*, i. m., 326.

²⁶⁴ JAGER, i. m., 16–17.

²⁶⁵ *Nagyszombati Kódex*, 86.

²⁶⁶ *Uo.*, 100–101.

²⁶⁷ *Uo.*, 138.

is, mert eleve lelki természetű szenvedésről van szó. De Krisztus és Mária viszonya hasonlóképpen vertikális tengelyre épül, mint a Megváltó és a passióelmélkedést használó hívő kapcsolata, ami a gyászoló anya alakját a gyászba bekapcsolódó elmélkedő személyéhez közelíti.

Az *imitatio Christi* ideáljának ikonikusnak tekinthető késő középkori megfogalmazása, amelyre Suso misztikája is hatást gyakorolt, Thomas à Kempis *De imitatione Christi*-je. E műből, mint már a IV.1. fejezetben láttuk, több részlet fordítása is szerepel a magyar kódexekben,²⁶⁸ viszont magát az *imitatio* gondolatát fejtegető részt csak a *Lobkowicz-kódex* válogatása szerepelteti. A számunkra érdekes passzusok a *Krisztus követéséről és a világ megutálásáról* szóló első fejezetben olvashatóak:

<p>Cap. I. De imitatione Christi et contemptu mundi omniumque eius vanitatum.</p> <p>1. <i>Qui sequitur me non ambulat in tenebris</i> dicit Dominus. Hæc sunt verba Christi quibus admonemur, quatenus vitam eius et mores imitemur: si volumus veraciter illuminari, et ab omni cæcitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum sit: in vita Iesu Christi meditari.²⁶⁹</p>	<p>Úrnak nevében kezdetik az ájtatos Szent Bernardnak könyve ez világnak megutálásáról és Krisztosnak követéséről ekképpen:</p> <p>Az édös Jézusnak ő szava mondván: <i>Aki akar énutánam jönni, tagadja meg ömagát, azaz ő tulajdon akaratját, és vegye fel ő keresztét, azaz a penitenciának tartását, és köössön engömet.</i> És továbbá: <i>Aki engömet követ, nem jár setétségben, de vallja életnek világosságát.</i> Ezök az áldott Jézusnak ő beszédi, kikkel intetönk, hogy az ő életit és erköcsét, példáját kövessök, ha akaronk bizonynyal megvilágosodnia, és szívnek mindön vaksáhátúl megszabadulnia.²⁷⁰</p>
<p>Qui autem vult plene et sapide Christi verba intelligere: oportet ut totam vitam suam illi studeat conformare.²⁷¹</p>	<p>Aki kedég akarja a Krisztosnak ő beszédét teljesön és izösön értenie, szikség, hogy mind az ő teljes életit az ő életihöz szabja avagy igyengesse.²⁷²</p>

A *Lobkowicz-kódex* szövege nem minden tekintetben pontos fordítás. Például az első sorokban megjelenő evangéliumi idézet a kereszt felvéte-

²⁶⁸ Lásd: MIKLÓS, *i. m.*, 18–28.

²⁶⁹ Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 5.

²⁷⁰ *Lobkowicz-kódex, i. m.*, 31.

²⁷¹ Thomas HEMERKEN A KEMPIS, *De Imitatione Christi, i. m.*, 5-6.

²⁷² *Uo.*, 32.

léről nem szerepel a latinban. A betoldás – a Krisztus-követés egyik legismertebb bibliai, jézusi megfogalmazása – a keresztútra, a megváltó szenvedésre irányítja a figyelmet, s mint ilyen az *imitatio Christi* és a passió szoros kapcsolatát húzza alá. A 32. lap 17. sorának végétől a 35. lap 12. sorának közepéig terjedő rész szintén interpoláció. Ezek az alázatosságról szóló részek a magyar kódexirodalom egyik kedvelt elmélkedési témájához kapcsolják a szöveget és a Krisztus-követés eszméjét. A beillesztett rész elején álló, valamint a Mária alázatosságára vonatkozó Bernát-üzenetek előfordulnak a *Lobkowicz-kódex*-ben szintén szereplő Bonaventura-mű, a *De perfectione vitae ad sorores* alázatosságról szóló fejezetében is.

Az *imitatio Christi* eszméje a passióról szóló kegyességi szövegeket szorosán hozzárendeli a kor devocionális ideálját körvonalazó egyéb írásokhoz. A passió tehát, úgy tűnik, egyfajta sűrített, narrativizált foglalata mindazon erkölcsi erényeknek, tanításoknak, amelyeket a magyar nyelvű kódexirodalmat kitevő különféle szövegek ajánlanak olvasóiknak. A szenvedő Krisztus alakja a legfőbb imitálandó mintakép, amit az ájtatos olvasó elé lehet állítani. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a passióelméledésekből, passiók prédikációkból, imádságokból kirajzolódó kegyességi modellek e korpusz IV.2. fejezetében tárgyalt, normatív, előírásokat tartalmazó szövegeiben is felbukkannak, gyakran a szenvedéstörténetre vonatkozó allúzió kíséretében. A *Vitkovics-kódex Regula novitiorum*-fordításának bøjtról szóló fejezete például a szenvedő Krisztus alakjának felidézését tanácsolja azoknak, akik az ilyen önmehtagadást nehéznek találják:

És valamikor az szenvedetesség teneked elviselhetetlennek láttatnék, legottan Uronk Jézusról gondolkodjál, ki mikoron mendeneknek ura volna, a keresztfának akasztófáján megfáradván, tüvisekkel megkoronáztatván, vasszegekkel általverettetvén, szomjóhozván, epével, ecettel itattaték. Akkoron ilyeneket gondolván nemcsak az éteknak szenvedetességét, de még akárminemő keménységeket is és kínokat elszenedhetsz. Mert úgy mond Szent Gergely doktor: „Ha Krisztus Uronknak kinszenvedése elmébe hozattatik, semmi nincsen oly kemény dolog, ki egyenlő lélekkel el nem viseltetik.”²⁷³

A *Horvát-kódex Formula novitiorum*-fordításának huszonhatodik capitulum a Krisztus példájának követését (*imitatio Christi*) köti a szerzetesek lelkére: „Írjad meg azért te szívedbe ő erkölcsit”, majd később:

Ez ilyen dolgai az Krisztusnak készen legyenek te elmédben vagy emléközetödben, hogy minden beszédidben és mielködetidben mindenkoron

²⁷³ *Vitkovics-kódex*, 55–56.

reá nézz úgy, mint példára igyeközzén, ölvén [ülvén], fekövén, te ételedben, italodban, beszédödben, egyedöl avagy egyebekkel. Mert ezekben inkább szereted ötet, és ő nyájasságának malasztját nyerhetöd és bátorságot, és minden jószágban lész tökéletösb. Ez legyen az te emléközetöd vagy gondolatod és te bölcsességöd és te tanolásod. Óröla mindenkoron gondolkodjál, és ez ő példája szerént magadat belöl és kivö szerezjed, ki mendenekben mendenkoron alkolmason és tökéletösen magát viselé.²⁷⁴

A Krisztushoz, az emberi, szenvedö Krisztushoz lélekben és testben való *conformatio* tehát a legfontosabb kegyességi habitus, amelyet a magyar kódexirodalom célközönségének előírt, s ennek elsajátítására erős képi és affektív elemeinél fogva a passiószövegek kiváló közvetítőnek bizonyultak.

²⁷⁴ Horvát-kódex, i. m., 274.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK

Monográfiámban a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom szövegeinek misztikához való viszonyát vizsgáltam. A reguláktól az elmélkedési segédletnek szánt szövegeken át a legendáig és imádságokig terjedő, elég terjedelmes és változatos anyaggal dolgoztam. Célom az volt, hogy kiderítsem, kirajzolódik-e ezekből a többféle szövegtípusba tartozó, különböző századokban keletkezett forrásokból származó írásokból valamiféle egységesnek tekinthető szempontrendszer, devocionális gyakorlat és a misztikával szembeni álláspont, s ha igen, akkor ennek melyek a fő irányvonalai.

Az elemzéshez a korpuszra az irodalomtörténetírásban valamennyire rákövesedett „hanyatló,” „korszerűtlen,” „zárványjellegű” jelzők megkérdőjelezésével, az ezek mögött meghúzódó ideológiai konstrukciók fölfejtésével kezdtem hozzá. A kódexirodalomnak a magyar irodalomtörténeti kézikönyvekbeli megjelenítését vizsgálva rámutattam, hogy a szépirodalmi szempontú, nyelvi-esztétikai értékelés mennyire megnehezítette e szövegek eredeti létmódjuknak megfelelő, funkcionális felőli értelmezését. Mivel a misztika-kérdésben is uralkodó álláspont volt korábban, hogy a kódexek túlértek, lankadt, az érett középkor misztikájának magasságait megközelíteni nem tudó és nem akaró lelkiséget közvetítenek, megpróbáltam az ilyen előfeltevéseket félretéve rekontextualizálni a korpuszt.

Ennek során ezeket a főként női használatra készült kéziratokat a középkori (főként magyarországi) női íráshasználat háttére előtt helyeztem el. Így kiderült, hogy míg a középkori női misztika 12–14. századi hulláma idején Kelet-Közép-Európa női íráshasználati szokásai nem tették lehetővé egy komplex vallási tapasztalatokat rögzítő, latin vagy anyanyelvű irodalom létrejöttét, a 15–16. századra, amikor Magyarországon az alfabetizáció szintje és az íráshasználati szokások megváltozása egy anyanyelvű, nőknek szánt és részben nők által írt, másolt szövegegyüttes megszületéséhez vezetett, a misztikához való viszony Európa-szerte megváltozott. Azok a nyugat-európai női közösségek, amelyek anyanyelvű olvasmányai párhuzamul szolgálhatnak a magyar nyelvű kódexekhez (kolostori életformához alakított *devotio modernás*, valamint obszerváns apácaközösségek), szintén nem elvont misztikus látomásokat, traktátusokat írtak, olvastak, hanem egy főként hibrid műformákat felmutató, a használatosság által meghatározott, mértéktartó épületes szövegegyüttest. Bár a 16. század eleji magyar nyelvű női írásbeliség nem volt sem olyan bőséges, sem olyan változatos, mint a nyugat-európai, az itteni íráshasználati

szokások kontextusában nézve igencsak jelentős. A kolostori reform és a mélyebb vallásos élet segédletéül szánt anyanyelvű szövegek használata a középkor végére a magyarországi nők egy szűk rétege számára alapvető szükségletté vált: a közösségi és személyes lelkiélet formálásának alapeszközévé.

A magyar kódexirodalom egyes szövegcsoportjainak misztikáról, devóciós gyakorlatról szóló darabjai ezt a megállapítást igazolják vissza. A korpusz egyik központi szövegtípusa, mind előfordulási gyakorisága, mind a megreformált apácaközösségek életrendjéről rendelkezésünkre álló ismeretek alapján, a regula és az ezt mintának tekintő életszabálygyűjtemény. Ezek a normatív szövegek árulnak el legtöbbit arról, hogy a kéziratok összeállítói és használói milyen devocionális magatartásformákat tartottak követendőnek. A misztikához való késő középkori viszonyt jól példázza, hogy a 12–13. század nagy misztikus szerzőinek (Clairvaux-i Szent Bernát, Szent Bonaventura) autentikus vagy a korban nekik tulajdonított művei közül ilyen életvezetési tanácsadókat fordítottak anyanyelvre. Ezek az írások egy – a hagyományos szerzetesi életformát és erényeket középpontba helyező, józan, praktikus – a mindennapi élet gyakorlatára épülő lelkiséget közvetítenek. A misztikus tapasztalat, a meditációs gyakorlat ezeknek rendelődik alá.

A misztikus szentek és jelenségek legendák- és prédikációkbeli ábrázolásának elemzése hasonló eredményre vezetett. A magyar nyelvű kódexirodalom hagiográfiai szövegeiben ugyan nem példátlan a misztikus tapasztalatok, jelenségek rögzítése, s egy-két kimondottan misztikus szent (pl. Sienai Szent Katalin) fontos helyet kapott az apácák elé állított példaképek sorában, azonban ezeket az elemeket itt is felülírja a normatív szövegekben is hangsúlyozott, a szerzetesi reform ügyét szolgáló erénykatalógus és lelkiségi modell. Ilyenformán ezek az élettörténetek a szerzetesi obszervancia legfőbb segédeszközei.

Az Istennel való egyesülés és az ahhoz vezető szerzetesi gyakorlat (*lectio, oratio, meditatio, contemplatio*) fő terepe a kódexirodalomban passióelmélkedés. Az emberi, szenvedő Krisztushoz lélekben és testben való *conformatio* a legfontosabb kegyességi habitus, amit e szövegek célközönségüknek előírtak. A Krisztussal való egyesülés az erről szóló szövegek alkalmankénti erős affektivitása, illetve az imák, elmélkedések eredményeként beígért édesség-érzet ellenére sem kimondottan misztikus elragadtatás, *raptus*. Egyrészt az örök üdvösség remélt és biztosítani vágyott mennyei lakodalma, másrészt kegyes életprogram, *imitatio Christi*. Jézus utánzása, követése sok tekintetben nagyon gyakorlati dolgokra vo-

natkozik (béketűrés, sérelmek elviselése, mértéktartó étkezés, alázatos viselkedés stb.). Ezáltal a passióról szóló kegyességi szövegek szorosan hozzárendelődnek a kor devocionális ideálját körvonalazó egyéb írásokhoz. A szenvedéstörténet egyfajta sűrített, narrativizált foglalata azoknak az erkölcsi erényeknek, tanításoknak, amelyeket a regulák, legendák ajánlanak olvasóiknak. A szenvedő Krisztus alakja a legfőbb imitálandó mintakép, amelyet az ájtatos olvasó emlékezetébe vésve konkrétan testében visel, mindennapi szerzetesi életében megvalósít, s ezáltal méltóvá válik az örökké tartó egyesülésre a túlvilágon.

A kódexekben megfogalmazott lelkiségi program sikerességét, jól alkalmazhatóságát bizonyítja, hogy a szövegek használata korántsem ért véget a török hódítás és a reformáció által jelentős részben felszámolt intézményi háttér megszűnésével, az óbudai és a margitszigeti kolostor pusztulásával. Az Észak-Magyarországra menekített kéziratokat, a későbbi bejegyzések tanúsága szerint, tovább használták még a 17–18. században is. A magyarországi késő középkori és a kora újkori kegyességi irodalom közötti folytonosság éppen felívelő kutatásának segítségével talán a kolostori irodalom helye is hamarosan újrafogalmazható lesz a magyar irodalomtörténet folyamatában.

BIBLIOGRÁFIA

Forrásszövegek

- ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* = ANSELMUS CANTUARIENSIS, *Opera omnia*, ed. Gabriel GERBERON, *Patrologiae cursus completus, series latina*, 159, ed. J.-P. MIGNE, Paris, Migne, 1841–1857; reprint, Turnhout, Brepols, 1982–1993, coll. 271–290.
- ANTONINUS FLORENTINUS, *Historiae*, Tertia pars, Lugdunum, Aegidius et Jacobus Huguetan, 1543.
- Apor-kódex: 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt*, kiad. HAADER Lea, KOCSIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf, Bp., Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 2014 (Régi Magyar Kódexek, 33).
- Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*, ford. BELLUS Ibolya, SZABÓ Zsuzsanna, előszó KLANICZAY Gábor, jegyz. BELLUS Ibolya, Bp., Balassi, 1999.
- Árpád-kori és Anjou-kori levelek: XI–XIV. század*, s. a. r. MAKKAI László, MEZEY László, Bp., Gondolat, 1960 (Nemzeti Könyvtár).
- Árpád-kori oklevelek: 1001–1196*, főszerk. GYÖRFFY György, Bp., Balassi, 1997.
- BERNARDUS, Sanctus, *Sermones super Cantica canticorum = Sancti Bernardi opera*, rec. Jean LECLERQ, Charles Hugh TALBOT, Henri M. ROCHAIS, Roma, Editiones Cistercienses, I–II, 1957.
- _____, *Liber de diligendo Deo = Sancti Bernardi opera*, rec. Jean LECLERQ, Charles Hugh TALBOT, Henri M. ROCHAIS, Roma, Editiones Cistercienses, III, 1963, 109–154.
- BERNÁT, Clairvaux-i Szent, *A kegyelemről és a szabad elhatározásról. Hogyan szeressük Istent?*, Bp., Paulus Hungarus – Kairosz, 2002, 139–216.
- Birk-kódex: 1474*, kiad. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai, 1960 (Codices Hungarici, 5).
- Bod-kódex: XVI. század első negyede*, bev. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 (Régi Magyar Kódexek, 2).
- Boldog Ilona legendája*, ford. ÉRSZEGI Géza = *Árpád-kori legendák és intelmek*, vál., bev., jegyz. ÉRSZEGI Géza, Bp., Szépirodalmi, 1987, 103–109.
- BONAVENTURA, Sanctus, *De perfectione vitae ad sorores* = S. B., *Opera omnia, VIII: Opuscula varia ad theologiam mysticam et res ordinis*

- fratrum minorum spectantia*, Ad Claras Aquas (Quaracchi), Collegium S. Bonaventurae, 1898, 107–127.
- _____, *Opuscula*, Strassburg, Jordanus de Quedlinburg (=Georg Hasner), 1495.
- BONFINI, Antonio, *Beszélgetés a szüzességről és a házaselet tisztaságáról*, ford., bev., jegyz., MURAKÖZY Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1985, I–II.
- BONFINIS, Antonius, *Symposion de virginitate et pudicitia conjugali*, ed. Stephanus APRÓ, Bp., Egyetemi Nyomda, 1943 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Saeculum XV).
- CARAFÁ, Diomede, *De institutione vivendi: Tanítás az életvezetés szabályairól: Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának*, ford. LÁZÁR István Dávid, VÍGH Éva, Bp., OSZK, 2006.
- Cornides-kódex: 1514–1519*, kiad., jegyz. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1967 (Codices Hungarici, 6).
- Czech-kódex: 1513*, kiad. N. ABAFFY Csilla, bev. N. A. Cs., CSAPODI Csaba, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 4).
- DAVID DE AUGUSTA, *Pia & deuota opuscula*, Augusta Vindellicorum, Iohannes Praetorius, 1596.
- Debreceni Kódex: 1519*, bev. MADAS Edit, REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997 (Régi Magyar Kódexek, 21).
- Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440)*, hrsg. Karl MOLLAY, Wien, 1971.
- Domonkos-kódex: 1517*, bev., jegyz. KOMLÓSSY Gyöngyi, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 9).
- Döbrentei-kódex: 1508*, bev. ABAFFY Csilla, T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 19).
- ERASMUS, Desiderius, *Opera omnia, V/6: Christiani matrimonii institutio; Vidua Christiana*, eds. Anton G. WEILER, Maria CYTOWSKA, Amsterdam, Elsevier Science, 2008.
- ERASMUS, Rotterdami, *A keresztény özvegy: Máriához, Magyarország és Csehország egykori messze földön ismert királynéjához, Károly császár és Ferdinánd király nővéréhez*, Bp., Jel, 2004.
- Érdy codex*, kiad. VOLF György, Bp., MTA, 1876, (Nyelvelméltár, 4–5), I–II.
- Érsekújvári codex*, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1888 (Nyelvelméltár, 9–10), I–II.

- Érsekújvári Kódex: 1529–1531*, kiad. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, H. L., Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete – MTAK – Tinta, 2012 (Régi Magyar Kódexek, 32).
- Festetics-kódex: 1494 előtt*, kiad. N. ABAFFY Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996 (Régi Magyar Kódexek, 20).
- Gömöry-kódex: 1516*, kiad. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 26).
- Guary codex*, kiad. KATONA Lajos, Bp., MTA, 1908 (Nyelvemléktár, 15).
- Guary-kódex*, bev., kiad. SZABÓ Dénes, Bp., MTA, 1944 (Codices Hungarici, 3).
- GUIGUES II LE CHARTREUX, *Lettre sur la vie contemplative (L'échelle des moines), Douze méditations*, intr., éd. Edmunde COLLEDGE, James WALSH, Paris, Cerf, 1970 (Sources Chrésiennes, 163).
- Gyöngyösi-kódex: Az 1500-as évek elejéről*, kiad. DÖMÖTÖR Adrienne, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 27).
- HADEWIJCH, *A lélek nyelvén: Hadewijch művei*, a látomásokat ford. és jegyz. BALOGH Tamás, a leveleket ford. és bev. DARÓCZI Anikó, a verseket ford. és utószó BENEY Zsuzsa, Bp., Szent István Társulat, 2005.
- HEMERKEN A KEMPIS, Thomas, *De Imitatione Christi* = T. H. K., *Opera omnia*, ed. Michael Iosephus POHL, Freiburg, Herder, II, 1904, 3–263.
- Horvát-kódex: 1522*, kiad., bev., jegyz. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztálya, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 17).
- HUGO DE SANCTO VICTORE, *De meditando seu meditandi artificio opusculum aureum* = H. S. V., *Opera omnia*, ed. J[acques] P[aul] MIGNE, Paris, 1854 (Patrologia Cursus Completus: Series Latina, 76), coll. 993–998.
- _____, *De meditatione*, ford. NÉMETH Csaba = Magistrae discipuli: *Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*, szerk. NEMERKÉNYI Előd, Bp., Argumentum, 2009, 235–244.
- Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis, Belae IV. Hungarorum regis filiae, sanctimonialis monasterii virginis gloriosae de insula Danubii, Ordinis Praedicatorum, Vespsemiensis diocesis* = *Monumenta Romana episcopatus Vespsemiensis/A veszprémi püspökség római oklevéltára*, I: 1103–1276, kiad. Római Magyar Történeti Intézet, Bp., Franklin Társulat, 1896, 164–383.
- JABLONKAY Gábor, *A máriabesnyői töredék*, Magyar Nyelv, 1910, 20–25.

- JOHANNES DE CAULIBUS, *Meditaciones vite Christi: Olim S. Bonaventuro attributae*, ed. M. STALLINGS-TANEY, Turnhout, Brepols, 1997 (Corpus Cristianorum Continuatio Mediaevalis, 153).
- Jókai-kódex: XIV–XV. század, kiad., bev., jegyz. P. BALÁZS János, Bp., Akadémiai, 1981 (Codices Hungarici, 8).
- Kazinczy-kódex: 1526–1541, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003 (Régi Magyar Kódexek, 28).
- Keszthelyi Kódex: 1522, kiad. HAADER Lea, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 2006 (Régi Magyar Kódexek, 30).
- Kinizsy Pálné Magyar Benigna imádságoskönyve 1513, kiad. DÖBRENTEI Gábor, Buda, Magyar Tudós Társaság, 1840, (Régi Magyar Nyelvmemlékek, 2/1).
- A korona elrablása: Kottanner Jánosné emlékirata: 1439–1440, ford., kiad. MOLLAY Károly, Bp., Magyar Helikon, 1978.
- Középkori leveleink (1541-ig), szerk. HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos, Bp., Tankönyvkiadó, 1991 (Régi Magyar Levéltár, 1).
- Középkori magyar verseink, kiad., bev., jegyz. HORVÁTH Cyrill, Bp., MTA, 1921² (Régi Magyar Költők Tára, 1).
- Kriza-kódex: 1532, kiad. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 5).
- Kulcsár-kódex: 1539, kiad. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 23).
- Lányi Codex, kiad. VOLF György, Bp., MTA, 1878 (Nyelvmemléktár, 7).
- Lobkowitz-kódex: 1514, kiad., bev., jegyz. REMÉNYI Andrea, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 22).
- LUTHER, Martin, *Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn: 1526* = M. L., *Werke: Kritische Gesamtausgabe*, hrsg. J. K. F. KNAAKE et al., Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, XIX, 1897, 552–615.
- LUTHER Márton, *Négy vigasztaló zsoltár Mária magyar királynéhez (A 37., 62., 94., 109. zsoltár magyarázata): 1526*, Bp., Magyarországi Luther Szövetség, 1996 (Magyar Luther Könyvek, 5).
- MARTIUS NARNIENSIS, Galeottus, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1937 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Saeculum XV).
- MARZIO, Galeotto, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, ford., jegyz. KARDOS Tibor, Bp., Magyar Helikon, 1977.

- Miskolci töredék: 1525*, kiad., bev., jegyz. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., 1991 (Régi Magyar Kódexek, 13).
- Nagyszombati Kódex: 1512–1513*, kiad., bev., jegyz. T. SZABÓ Csilla, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000. (Régi Magyar Kódexek, 24).
- Nádor-kódex: 1508*, kiad. PUSZTAI István, bev. PUSZTAI István, MADAS Edit, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 16).
- A Néma Barát megszólal: Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből*, kiad., utószó, jegyz. MADAS Edit, Bp., Magvető, 1985 (Magyar Hírmondó).
- Nyelvemléktár: Régi magyar codexek*, kiad. KATONA Lajos, KOMÁROMY Lajos, KIRÁLY Pál, VOLF György, Bp., MTA, 1874–1908, I–XV.
- Peer-kódex*, kiad. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Bp., Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25).
- [PELBARTUS DE THEMESWAR], *Stellarium coronae beatae virginis Mariae*, Basel, c. 1497–1500, elektronikus kiadás:
http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=st_index.
- _____, *Pomerium de sanctis, Pars aestivalis*, Augsburg, 1502. Elektronikus kiadás:
<http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pa/pa099>.
- Példák könyve: 1510*, kiad., jegyz., bev. BOGNÁR András, LEVÁRDY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1960 (Codices Hungarici, 4).
- Piry-hártya*, kiad. KATONA Lajos, Bp., 1908 (Nyelvemléktár, 15), 357–360.
- Pozsonyi Kódex: 1520*, kiad. ABAFFY Csilla, ABAFFY Erzsébet, MADAS Edit, Bp., Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004 (Régi Magyar Kódexek, 29).
- Quaedam legenda beatae Margaritae de Ungaria = Catalogus fontium historiae Hungaricae*, ed. Albinus Franciscus GOMBOS, Bp., III, 1938, 2009–2029; reprint: Bp., Nap Kiadó, 2011.
- RANSANUS, Petrus, *Epithoma rerum Hungararum id est annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., Akadémiai, 1977 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum: Series Nova, 2).
- _____, *A magyarok történetének rövid foglalata*, bev., ford., jegyz. BLAZOVICH László, SZ. GALÁNTAI Erzsébet, Bp., Európa, 1985.

Régi magyar drámai emlékek, I, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai, 1960.

Régi magyar nyelvemlékek, kiad. DÖBRENTEI Gábor, TOLDY Ferenc, Buda – Bp., 1838–1888, I–V.

SALICETUS, Nicolaus, *Liber meditationum ac orationum deuotarum Qui Anthidotari[us] anime dicitur Cu[m] tabula insertus*, Argen[tinae], Grunynger, 1494. <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=inkunabeln/697-24-theol>

Sándor-kódex: A XVI. század első negyede, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 (Régi Magyar Kódexek, 3).

Simor-kódex: XVI. század eleje, bev., jegyz. VEKERDY Lilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 6).

Székelyudvarhelyi Kódex: 1526–1528, kiad., bev., jegyz. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993 (Régi Magyar Kódexek, 15).

Szent Bernát világosvölgyi apátúrnak Az jó életnek módjáról való könyve: Ebeczky Sándor fordítása (1612), kiad., bev. T. FEJES Ildikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti források).

Szent Margit élete: 1510, bev. P. BALÁZS János, Bp., 1990 (Régi Magyar Kódexek, 10).

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530), szerk. MADAS Edit, Bp., Tankönyvkiadó, 1991.

Teleki codex, kiad., bev., jegyz. VOLF György, Bp., MTA, 1884 (Nyelvemléktár, 12).

TEXTORIS, Guillelmus, *Sermo de passione Christi* – ANSELMUS Cantuariensis, *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* – [PSEUDO-] BERNARDUS, *De planctu B. Mariae virginis*, Strassburg: [Jordanus de Quedlinburg (=Georg Husner)], 1496 (CIH 3205).

Thewrewk-kódex: 1531, kiad. BALÁZS Judit, UHL Gabriella, Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 18).

Tihanyi Kódex: 1530–1532, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2007 (Régi Magyar Kódexek, 31).

La vie de la bienheureuse Hélène de Hongrie, éd. Robert FAWTIER, *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, 33(1913), 3–23.

- Virginia-kódex: XVI. század eleje*, kiad., bev., jegyz. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 11).
- Vita Beatae Helenae virginis, monialis de Vesprimio = Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, szerk., Emericus SZENTPÉTERY, Bp., MTA, Magyar Történelmi Társaság, II, 1938; bőv. reprint: kiad. VESZPRÉMY László, SZOVÁK Kornél, Bp., Nap Kiadó, 1999, 710–715.
- Vita beatae Margarite de Ungaria Ordinis Predicatorum = Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda*, bev., kiad. BÖLE Kornél, Bp., 1937, 17–43.
- Vitkovics-kódex: 1525*, kiad., jegyz. PAPP Zsuzsanna, bev. PUSZTAI István, Bp., 1991 (Régi Magyar Kódexek, 12).
- Weszprémi-kódex: A XVI. század első negyede*, bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988 (Régi Magyar Kódexek, 8).
- Winkler-kódex: 1506*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Bp., Akadémiai, 1988 (Codices Hungarici, 9).

Szakirodalom

- ABAFFY Csilla, *Magyar nyelvemlékek és másolataik az MTAK kéziratgyűjteményében*, MKsz, 2000, 340–351.
- ÁDÁM Edina, *Pelbárt of Temesvár and the Use of Images in Preaching* [M.A. thesis], Budapest, Central European University, 2008.
- ADAMS, Gwenfair Walters, *Visions in Late Medieval England: Lay Spirituality and Sacred Glimpses of the Hidden Worlds of Faith*, Leiden – Boston, Brill, 2007.
- ADAMSKA, Anna, Marco MOSTERT (eds.), *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, Turnhout, Brepols, 2004.
- ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, ItK, 1970, 285–304.
- ARIÉS, Philippe, *The Hour of Our Death*, trans. Helen WEAVER, New York, Oxford University Press, 1991.
- ASTELL, Ann W., *The Song of the Songs in the Middle Ages*, Ithaca – London, Cornell University Press, 1990.
- BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya (szerk.), *A nők és a régi magyarországi vallásosság*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténelmi tanulmányok, 10).

- BALÁZS Imre József (szerk.), *Mit tud másként? Kerekasztal-beszélgetés A magyar irodalom története című munkáról*, Korunk, 2008/5, 15–28.
- BALÁZS János, *A magyar sámán révülete (Rejt, rejtők, rejtőzik)*, Ethnographia, 1954, 416–490.
- BALLA Lóránt, *Csete István kéziratok prédikációi és Gyalogi János-féle kiadásai: eredetiség, fordítás, közvetítés a kora újkor jezsuita prédikációiban* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2013.
- BALOGH Tamás, *A Nagyszombati-kódex „Teljes Bölcsesség”-ének lehetőségei mintái*, ItK, 1994, 247–253.
- BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Bp., Szent István Társulat, 1977, I–II.
- BARBIER, Frédéric, *A könyv története*, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Kézíkönyvek).
- _____, *A modern Európa születése: Gutenberg Európája*, ford. BALÁZS Péter, Bp., Kossuth – OSZK, 2010.
- BÁRDOS Gy. József, *Szent Brigitta tizenöt imádsága codexeinkben*, Bp., 1903.
- BÄUML, Franz H., *Varieties and Consequences of Medieval Literacy and Illiteracy*, Speculum, vol. 55, no. 2 (1980), 237–265.
- BÁRCZI Ildikó (szerk.), *Plaustrum seculi: Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*, Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2004.
- _____, *Ars compilandi: A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználata: A hiteles információk összegyűjtésének kevésbé bevalótt módszerei: Az intertextualitás információs rendszerei*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria, 23).
- BÁTHORY Orsolya (szerk.), *Menny és pokol a barokk kori ember életében*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 7).
- BECKWITH, Sarah, *Christ’s Body: Identity, Culture, and Society in Late Medieval Writings*, London, Routledge, 1996.
- BEER, Jeanette (ed.), *Translation Theory and Practice in the Middle Ages*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 1997.
- BEER, Jeanette, Kenneth LLOYD-JONES (eds.), *Translation and the Transmission of Culture between 1300 and 1600*, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, 1995.
- BELL, Susan Groag, *Medieval Women Book Owners: Arbiters of Lay Piety and Ambassadors of Culture*, Signs, 1982, vol. 7, no. 4, 742–768.

- BELTING, Hans, *Bild und Kult: Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, München, Beck, 1990.
- _____, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, Bp., Balassi, 2000.
- BEÖTHY Zsolt (szerk.), *A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben*, Bp., Athenaeum, 1896, I–II.
- _____, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., 1896.
- _____, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*, Bp., Athenaeum, 1919, I–II.
- _____, *A magyar irodalom a Mohácsi csatában* = B. Zs. Munkái: *Irodalmi tanulmányok*, bev. KÉKY Lajos, Bp., Franklin Társulat, [1928] (Élő Könyvek: Magyar Klasszikusok, 38), 27–43.
- BÉRIOU, Nicole et al. (eds.), *Prier au Moyen Age: Pratiques et expériences (V^e–XVe siècles)*, intro. Nicole BÉRIOU, Turnhout, Brepols, 1991.
- BERTALAN Vilmosné, *Az óbudai klarissza kolostor = Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*, szerk. HARIS Andrea, Bp., Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994 (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 7), 153–175.
- BESTUL, Thomas H., *Texts of the Passion: Latin Devotional Literature and Medieval Society*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1996.
- BILLER, Peter, A. J. MINNIS (eds.), *Medieval Theology and the Natural Body*, Rochester, NY, York Medieval Press, 1997.
- BLOCH, R. Howard, *New Philology and Old French*, Speculum, 1990, 38–58.
- BOGÁR Judit (szerk.), *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 3).
- _____, *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 4).
- _____, *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5).
- BOHL, Cornelius OFM, „A középszerű szerző dicsérete”: *a hagyomány összegyűjtése, megelevenítése és továbbadása: Augsburgi Dávid és fő műve, a De Compositione = A ferences lelkiség hatása az újkori Kö-*

- zép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÓZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba, PPKE BTK – Bp., METEM, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 1/2), II, 629–644.
- BOLGÁR Ágnes (szerk.), *Magyar bájoló imádságok a XV–XVI. századból*, Bp., 1934.
- BOQUET, Damien, Piroska NAGY (eds.), *Le Sujet des émotions au Moyen Âge*, Paris, Beauchesne, 2008.
- BORECZKY Anna, *Széchenyi Ferenc hóraskönyve és a 16. század eleji flamand könyvfestészet = Források és hagyományképek*, szerk. STEMLER Ágnes, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2014 (Bibliotheca Scientiae & Artis, 5), 110–124.
- BOROS Katalin, *A Horvát-kódex mondatnyi terjedelmű latin szövegdarabjai = Nyelv, nemzet, identitás: A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*, II, szerk. MATICSÁK Sándor, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp. – Debrecen, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2007, 328–329.
- _____, *A szövegagyományozódás kérdései a Horvát-kódexben*, Magyar Nyelvjárások: A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, 2008, 125–134.
- _____, *Fordítás és forrás viszonya a Horvát-kódexben = LingDok 8: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, szerk. SINKOVICS Balázs, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2009, 7–26.
- _____, *A Horvát-kódex regulájának forrásaihoz = Speculum: Tanulmányok a hetvenéves Havas László tiszteletére*, szerk. Takács Levente, Debrecen, Debreceni Egyetem Klasszika-Filológia Tanszéke, 2009, 5–18.
- BOYNTON, Susan, *From Book to Song: Texts Accompanying the Man of Sorrows in the Fourteenth and Fifteenth Centuries = New Perspectives on the Man of Sorrows*, eds. Catherine R. PUGLISI and William L. BARCHAM, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 2013, 117–146.
- BOZÓKY, Edina, *Charmes et prière apotropaiques*, Turnhout, Brepols, 2003 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 86).
- BREISACH, Ernst, *Historiográfia*, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Tankönyvek).
- BROWN, Marshall (ed.), *The Uses of Literary History*, Durham, N.C., Duke University Press, 1995.

- BROWN, Peter *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, New York, Columbia University Press, 1988.
- BYNUM, Caroline Walker, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*, Berkeley, The University of California Press, 1987.
- _____, *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*, New York, Zone Books, 1991.
- _____, *Wonderful Blood: Theology and Practice in Late Medieval Northern Germany and Beyond*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007.
- CAMILLE, Michael, *Mimetic Identification and Passion Devotion in the Later Middle Ages: A Double-sided Panel by Meister Francke = The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, eds. A. A. MACDONALD et al., Groningen, Egbert Forsten, 1998, 183–210.
- CARRUTHERS, Mary, *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- _____, *The Craft of Thought: Meditation, Rhetoric, and the Making of Images, 400–1200*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- CASAGRANDE, Carla, Silvana VECCHIO (eds.), *Piacere e dolore: Materiali per una storia delle passioni nel Medioevo*, Florence, Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino – Edizioni del Galluzzo, 2009.
- CASEY, John, *After Lives: A Guide to Heaven, Hell and Purgatory*, Oxford, Oxford University Press, 2009.
- CAVALLO, Guglielmo, CHARTIER, Roger (szerk.), *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, Bp., Balassi, 2000.
- CERQUIGLINI, Bernard, *Éloge de la variante*, Paris, Cerf, 1989.
- CHARTIER, Roger, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, Cambridge, UK, Polity Press, 1994.
- _____, *Forms and Meanings: Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995.
- _____ (ed.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, Oxford, Polity Press, 1989.
- CLANCHY, M[ichael] T., *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, Oxford – Cambridge, USA, Blackwell, 1993² [első kiadás 1979].

- COHEN, Esther, *Towards a History of European Physical Sensibility: Pain in the Later Middle Ages*, *Science in Context*, 1995/1, 47–74.
- _____, *The Animated Pain of the Body*, *American Historical Review*, 2000, 36–68.
- _____, *The Modulated Scream: Pain in Late Medieval Culture*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 2010.
- COLEMAN, Joyce, *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- CONSTABLE, Giles, *The Popularity of Twelfth-Century Spiritual Writers in the Late Middle Ages = Renaissance Studies in Honor of Hans Baron*, eds. Anthony MOLHO, John A. TEDESCHI, Florence, G. C. Sansoni Editore, 1970, 3–28.
- _____, *The Ideal of the Imitation of Christ = G. C., Three Studies in Medieval Religious and Social Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, 143–248.
- _____, *Forgery and Plagiarism in the Middle Ages = G. C., Culture and Spirituality in Medieval Europe*, Aldershot, U.K., Variorum, 1996, 1–41.
- COPELAND, Rita, *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- COTTIER, Jean François, “*Anima mea*”: *Prière privées et texts de devotion du Moyen Age latin: Autour des prières ou méditations attribuées à saint Anselme de Cantorbéry (XIe-XIIe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2001.
- F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása*, MKsz, 1976, 333–349.
- CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné könyvtára*, MKsz, 1964, 201–224.
- _____, *XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben*, MKsz, 1975, 231–242.
- CSAPODI Csaba, TÓTH András, VÉRTESY Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Bp., Gondolat, 1987.
- CSEPREGI Zoltán, *Udvari papok Mária királyné környezetében = Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2005, 45–55.
- CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor (szerk.), *Historia litteraria a XVIII. században*, Bp., Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).

- DÁVID Gyula (szerk.), *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 218).
- DÁVID Péter, „*Itt van a' legvégső óltára Pallásnak*”: *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 278).
- DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai – Universitas, 2004 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok).
- DEÁK Viktória Hedvig O. P., *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia Garinus legendája nyomán*, Bp., Kairosz, 2005.
- DEÁK Zsuzsanna, *A meghalás művészetéről: A jó halál narratíváinak néhány késő középkori keresztény médiuma*, Keresztény Szó, 2010, november, <http://www.keresztenyszo.katolikhos.ro/archivum/2010/november/1.html>
- _____, *Desperatio: emlékezés és felejtés a középkori jó halálban*, Erdélyi Múzeum, 2013/1, 1–15.
- DELUMEAU, Jean, *La Peur on Occident (XIVe–XVIIIe siècles): Une cité assiégée*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1978.
- _____, *Sin and Fear: The Emergence of a Western Guilt Culture: 13th–18th Centuries*, trans. Eric NICHOLSON, New York, St. Martin's Press, 1990.
- DINZELBACHER, Peter, *Mittelalterliche Frauenmystik*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1993.
- _____, *Christliche Mystik im Abendland: Ihre Geschichte von den Anfängen bis zum Ende des Mittelalters*, Paderborn, Schöningh, 1994.
- _____, *Angst im Mittelalter: Teufels-, Todes- und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1996.
- DINZELBACHER, Peter, Dieter R. BAUER (hrsg.), *Frauenmystik im Mittelalter*, Ostfildern, Schwabenverlag, 1985.
- DRONKE, Peter, *Women Writers of the Middle Ages: A Critical Study of Texts from Perpetua (†203) to Marguerite Porete (†1310)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
- DUBRUCK, Edelgard E., GUSICK, Barbara I. (eds.), *Death and Dying in the Middle Ages*, New York, Peter Lang, 1999.
- DUFFY, Eamon, *Marking the Hours: English People and Their Prayers, 1240–1570*, New Haven, Yale University Press, 2006.

- EGYED Emese (szerk.), *Aranka György gyűjteménye I: Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 249).
- EHRENSCHWENDTNER, Marie-Luise, *Puellae Litteratae: The Use of the Vernacular in the Dominican Convents of Southern Germany = Medieval Women in their Communities*, ed. Diane WATT, Cardiff, University of Wales Press, 1997, 49–71.
- ELIAS, Norbert, *A civilizáció folyamata: Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, Bp., Gondolat, 1987 (Társadalomtudományi Könyvtár).
- ELLIS, Roger et al. (eds.), *The Medieval Translator: Traduire au Moyen Age*, vol. 6, Turnhout, Brepols, 1998.
- EMERSON, Jan Swango, Hugh FEISS (eds.), *Imagining Heaven in the Middle Ages: A Book of Essays*, afterword Jeffrey Burton RUSSELL, New York, Garland Publishing, 2000.
- ENGEN, John van, *Multiple Options: The World of the Fifteenth-Century Church*, *Church History*, 77:2(June 2008), 257–284.
- _____, *Sisters and Brothers of the Common Life: The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008.
- ENYEDI Sándor, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság történetéhez: Benkő József és Aranka György levelezéséből*, MKsz, 1985, 297–303.
- _____, *Aranka György erdélyi társaságai*, MKsz, 1987, 249–264.
- _____, *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I*, MKsz, 1988, 67–74.
- ÉRSZEGI Géza, *Szent Margit és Boldog Ilona = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., 1998, 36–42.
- FALVAY Dávid, *Marguerite Porete, az Egyszerű lelkek tükre és annak magyar vonatkozásai*, *Aetas*, 2002/4, 155–162.
- _____, *Árpád-házi Szt. Margit és Marguerite Porete = „Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*, szerk., BAGI Dániel, FEDELES Tamás, KISS Gergely, Pécs, Kronosz, 2012, 151–162.
- FALVAY Dávid, KONRÁD Eszter, *Osservanza francescana e letteratura in volgare dall’Italia all’Ungheria: Ricerche e prospettive = Osservanza francescana e cultura tra Quattrocento e primo Cinquecento: Italia e Ungheria a confronto*, a cura di Francesca BARTOLACCI e Roberto LAMBERTINI, Roma, Viella, 2014, 161–186.

- FALVAY Dávid, TÓTH Péter, *L'autore e la trasmissione delle Meditationes vitae Christi in base a manoscritti volgari italiani*, Archivum Franciscanum Historicum, 2015, 403–430.
- FARMATI Anna, *A XVII. századi katolikus népköltészet szövegtípusai és motívumrendszere* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2007.
- _____, *Más régi ének: A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumkincse*, Kolozsvár, Verbum, 2009.
- FAZAKAS Gergely Tamás, *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet: A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012 (Csokonai Könyvtár, 50).
- FAZAKAS István, *Oláh Miklós, Mária királyné titkára (1526–1539) = Habsburg Mária, Mohács özvegye: A királyné és udvara 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2005, 37–43.
- FÁBIÁN István, *Kódexirodalmunk és a misztika*, Vigilia, 1936/2, 53–67.
- FEDELES Tamás, „*Bosniae...Rex...Apostolorum limina visit*”: *Újlaki Miklós 1475-ös római zarándoklata*, Történelmi Szemle, 2008, 461–478.
- FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin Társulat, 1884.
- FOUCAULT, Michel, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, Bp., Gondolat, 1990.
- _____, *A szexualitás története*, Bp., Atlantisz, 1999–2000 (Veszedelemes Viszonyok), I–III.
- FREEDBERG, David, *The Power of Images: Studies in the History and the Theory of Response*, Chicago, University of Chicago Press, 1989.
- FREEMAN, Margaret B., *A Shrine for a Queen*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 21 (1963), 327–339.
- FULTON, Rachel, *From Judgment to Passion: Devotion to Christ and the Virgin Mary, 800-1200*, New York, Columbia University Press, 2002.
- FÜGEDI Erik, *Verba volant... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás* = F. E., *Kolduló barátok, polgárok, nemesek: Tanulmányok a magyar középkorról*, Bp., Magvető, 1981, 437–462.
- GÁBOR Csilla, *A katolikus áhitati irodalom Erdélyben a 17. században* = G. Cs., *Religió és retorika: Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról*, Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2002, 235–256.
- _____, *A meditáció a hitgyakorlásban és az irodalomban*, = G. Cs., *Religió és retorika: Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk iroda-*

lomról, Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2002, 257–277.

_____, *Devóció és nyelvalkotás* = G. Cs., *Religió és retorika: Tanulmányok a középkori, reneszánsz, barokk irodalomról*, Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2002, 278–317.

_____, „*Religiosa actio mentis*”: *Meditációelmélet és meditációtípusok a kora újkorban Európában és Magyarországon* = *Devóciók, történelmek, identitások*, szerk. Uő., Kolozsvár, Scientia, 2004, 9–60.

_____, (szerk.), *A történetmondás rétegei a kora újkorban*, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2005.

_____, (szerk.), *Mindennemű dolgok változása: Hagyományok, források, távlatok*, Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, 2004.

_____, (szerk.), *Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban: Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékén folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor)*, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2007.

_____, *Doctrine – Virtue – Memory: Seventeenth-century Hungarian Devotional Literature in European Context*, Cluj, Presa Universitară Clujeană/Cluj University Press, 2007.

_____, *Elmélkedés, meditáció: A kutatás állása, feladatok, tervek* = *Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. SZELESTEI N. László, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 1), 55–62.

_____, *Emlékezet, értelem, akarat – a kora újkori egyházi és áhítati irodalom motívumszerkezete és használati rendje: Bolyai János kutatói ösztöndíj, 2008, Zárótanulmány, kézirat.*

GÁBRIEL Asztrik, *Breviárium-típusú kódexek*, Bp., 1934 (Klny. az *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára* c. kötetből).

GALAVICS Géza et al., *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Corvina, 2001.

GENNEP, Arnold van, *The Rites of Passage*, Chicago, University of Chicago Press, 1992.

GIBSON, Walter S., “*Imitatio Christi*”: *The Passion Scenes of Hieronymus Bosch*, Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art, 1972–1973, vol. 6, no. 2, 83–93.

GILSON, Étienne, *La théologie mystique de Saint Bernard*, Paris, Vrin, 1986⁵.

_____, *La philosophie de Saint Bonaventure*, Paris, Vrin, 1924.

- GINTLI Tibor (szerk.), *Magyar irodalom*, Bp., Akadémiai, 2010 (Akadémiai Kézikönyvek).
- GOODICH, Michael, *Vita perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century*, Stuttgart, Anton Hiersemann, 1982 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 25).
- GOODY, Jack, *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- _____, *The Interface Between the Written and the Oral*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- _____, *The Power of the Written Tradition*, Washington – London, Smithsonian Institution Press, 2000.
- _____, *Myth, Ritual and the Oral*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- GOODY, Jack, Ian WATT, *The Consequences of Literacy*, Comparative Studies in Society and History, vol. 5, no. 3 (1963), 304–345.
- GREEN, D. H., *Medieval Listening and Reading: The Primary Reception of German Literature 800–1300*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- GRUNDMANN, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter: Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundlagen der deutschen Mystik*, Berlin, Ebering, 1935 (Historische Studien, Heft 267).
- _____, *Religious Movements in the Middle Ages: The historical links between heresy, the mendicant orders, and the women's religious movement in the twelfth and thirteenth century, with the historical foundations of German mysticism*, transl. Steven ROWAN, Notre Dame, Ind., University of Notre Dame Press, 1995.
- GUITMAN Barnabás (szerk.), *A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 5).
- HAADER Lea, *Elena priorissza levele*, MNy, 1995, 420–431.
- _____, *A Nyulak szigeti scriptorium mint műhely*, Magyar Nyelvőr, 2004, 196–205.
- _____, *Arcképtörédek ómagyar scriptorokról = „Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 53–78.

- HAAS, Alois M., *Felemelkedés, alászállás, áttörés: A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, Bp., Vigilia, 2011.
- HAMBURGER, Jeffrey F., *Nuns as Artists: The Visual Culture of a Medieval Convent*, Berkeley, University of California Press, 1997.
- HAMBURGER, Jeffrey F., Gabriella SIGNORI (eds.), *Catherine of Siena: The Creation of a Cult*, Turnhout, Brepols, 2013 (Medieval Women: Texts and Contexts, 13).
- HAMM, Berndt, *Normative Centering in the Fifteenth and Sixteenth Centuries: Observations on Religiosity, Theology, and Iconology*, transl. John M. FRYMIRE, *Journal of Early Modern History*, 3(1990), no. 4, 307–354.
- _____, *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety: Essays by Berndt Hamm*, ed. Robert J. BAST, Leiden – Boston, Brill, 2004 (Studies in the History of Christian Thought, 110).
- HARSÁNYI András, *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, 1938.
- HARTMANN, Carmen Cardelle de, *Lateinische Dialoge 1200–1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*, Leiden – Boston, Brill, 2007.
- HASS, Angela, *Two Devotional Manuals by Albrecht Dürer: The “Small Passion” and the “Engraved Passion.” Iconography, Context and Spirituality*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 2000, Bd. 63, H. 2, 169–230.
- HAVELOCK, Eric A., *Preface to Plato*, Cambridge, MA – London, Harvard University Press, 1963.
- HENRIET, Patrick, *La Parole et la prière au Moyen Âge: Le Verbe efficace dans l’hagiographie monastique des XIe et XIIe siècles*, Brussel, De Boeck Université, 2000.
- _____, *Prière, expérience et fonction au Moyen Âge: Remarques Introductives = La Prière en Latin de l’antiquité au XVIe siècle: Formes, évolutions, significations*, ed. Jean François COTTIER, Turnhout, Brepols, 2006, 197–207.
- _____, *Invocatio sanctificatorum nominum: Efficacité de la prière et société chrétienne (IXe-XIIe siècle) = La Prière en Latin de l’antiquité au XVIe siècle: Formes, évolutions, significations*, ed. Jean François COTTIER, Turnhout, Brepols, 2006, 229–244.
- HOFFMANN Edith, *Régi magyar bibliofilek*, előszó, jegyz., szerk. WEHLI Tünde, Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.
- HORVÁTH Cyrill, *Egy ismeretlen magyar kódex nyomai*, ItK, 1891, 363–372.
- _____, *Világiak régi magyar imádságos könyvei*, ItK, 1895, 257–281.

- _____, *A régi magyar irodalom története*, Bp., Athenaeum, 1899 (A magyar irodalom története, 1).
- _____, *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*, Bp., 1911.
- HORVÁTH János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei: Szent Istvántól Mohácsig*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1944².
- _____, *Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus*, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1944².
- _____, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976.
- HOURIHANE, Colum, *Defining Terms: Ecce Homo, Christ of Pity, Christ Mocked, and the Man of Sorrows = New Perspectives on the Man of Sorrows*, eds. Catherine R. PUGLISI and William L. BARCHAM, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 2013, 19–47.
- HUBERT Ildikó, *Adalék az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez*, MKSz, 1986/1, 88–91.
- HUIZINGA, Johan, *A középkor alkonya: Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*, Bp., Magyar Helikon, 1976.
- HUTCHEON, Linda, VALDÉS, Mario J. (eds.), *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- IMRE Mihály, *A konverzió nyelve? A misztika nyelvhasználata Otrókocsi Fóris Ferenc Isten előtt járóknak tökéletessége című művében = Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*, szerk. GÁBOR Csilla et al., Kolozsvár, Egyetemi Műhely, Bolyai Társaság, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai), 169–190.
- ILLÉS Pál Attila, ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (szerk.), *A domonkos rend Magyarországon*, Bp. – Piliscsaba – Vasvár, METEM – PPKE BTK – DRGY, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 3).
- JAGER, Eric, *The Book of the Heart: Reading and Writing the Medieval Subject*, *Speculum*, 1996, vol. 71, no. 1, 1–26.
- JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza (szerk.), *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, Bp., Gondolat, 2008.
- JAUSS, Hans-Robert, *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*, Helikon, 1980/1–2, 8–39.
- JAYE, Barbara H., *Artes Orandi = Marianne G. BRISCOE, B. H. J., Artes Praedicandi and Artes Orandi*, Turnhout, Brepols, 1992 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, 61), 79–117.

- JENKINS, Jacqueline, Katherine J. LEWIS (eds.), *St. Katherine of Alexandria: Texts and Contexts in Western Medieval Europe*, Turnhout, Brepols, 2003 (Medieval Women: Texts and Contexts, 8).
- JURKOWLANIEC, Grażyna, *The Rise and Early Development of the Man of Sorrows in Central and Northern Europe = New Perspectives on the Man of Sorrows*, eds. Catherine R. PUGLISI and William L. BARCHAM, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 2013, 48–76.
- KAMINSKY, Howard, *From Lateness to Waning to Crisis: The Burden of the Later Middle Ages*, *Journal of Early Modern History*, 2000, 4, no. 1, 85–125.
- KAPALÓ, James et al. (eds.), *The Power of Words: Studies on Charms and Charming in Europe*, Budapest – New York, Central European University Press, 2013.
- KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Bp., MTA, 1922–1924, I–II.
- KARNES, Michelle, *Imagination, Meditation, and Cognition in the Middle Ages*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 2011.
- KATONA Lajos, *Alexandriai Szt. Katalin legendája középkori irodalmunkban*, *Értekezések a Nyelv és Széptudományok Köréből*, 18 (1903), 5. sz., 257–352.
- _____, *Újabb adalékok codexeink forrásaihoz*, *ItK*, 1906, 105–120, 190–201, 332–347.
- KAY, Sarah, Miri RUBIN (eds.), *Framing Medieval Bodies*, Manchester, Manchester University Press, 1994.
- KECSKEMÉTI Gábor, *A historia litteraria korai történetéhez*, *ItK*, 2005, 3–17.
- KENYERES Zoltán, *Korszakok és korszakfordulók: „A magyar irodalom történeté”-nek periodizációs elveiről* = K. Z., *Gondolkodó irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1974, 390–414.
- _____, *Irodalomtörténet-írásunk néhány kérdéséről: Korszakok, problémák 1945 után* = K. Z., *Irodalom, történet, írás*, Bp., Anonymus, 1995, 93–143.
- _____, *Vázlat Horváth Jánosról* = K. Z., *Korok, pályák, művek: Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2004, 121–147, <http://www.mek.oszk.hu/08300/08357/08357.pdf>.
- KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség: Egyetemi jegyzet*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE, 2008.

- KIECKHEFER, Richard, *Major Currents in Late Medieval Devotion = Christian Spirituality: High Middle Ages and Reformation*, ed. Jill RAITT, New York, Crossroad, 1987, 83–89, 96–102.
- KILIÁN István, *Magyar Mária-síralmak*, Új Írás, 1981/4, 3–17.
- KIRÁLY György, *A Margit-legenda és rokonai [Függelék: A Debreczeni codex legendáinak forrásai]*, ItK, 1915, 1–25.
- KIRÁLY Ilona, *Árpádházi Szent Margit és a sziget*, Bp., Szent István Társulat, 1979.
- KISS Lajos, PAPP László (szerk.), BENKŐ Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Bp., Akadémiai, 1976, III, 403–405.
- KLANICZAY Gábor, *Legends as Life Strategies for Aspirant Saints in the Later Middle Ages*, Journal of Folklore Research, Vol. 26, No. 2, 1989, 151–171.
- _____, *Családi kolostor: A szent hercegnők uralkodói rezidenciája = A tudomány szolgálatában: Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1993, 13–26.
- _____, *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Bp., Balassi, 2000.
- _____, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- _____, *A stigmatizáltak: Az emberi test mint kép a szenvedő Krisztusról*, BUKSZ, 2014, 34–44.
- _____, *Illness, Self-inflicted Body Pain and Supernatural Stigmata: Three Ways of Identification with the Suffering Body of Christ = Infirmary in Antiquity and the Middle Ages: Social and Cultural Approaches to Health, Weakness and Care*, eds. Christian KRÖTZL, Katariina MUSTAKALLIO, Jenni KUULIALA, Farnham, Ashgate, 2015, 119–136.
- KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története*, I, Bp., Akadémiai, 1964.
- KLANICZAY Tibor, KLANICZAY Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Bp., Argumentum, 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek).
- KNAPP Éva, *Gilgengart: Egy német nyelvű imádságoskönyv a 16. század elejéről*, MKsz, 1994, 130–154.
- _____, *Pietás és irodalom: Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).

_____, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 14).

_____, *Populáris grafika a XVII–XVIII. században*, Bp., Balassi, 2004.

KNIBBS, Eric, *How to Use Modern Critical Editions of Latin Medieval Texts*, History Compass, 5(2007)/5, 1521–1549.

KÓNYA Franciska, *A 17. századi magyar nyelvű lelkiségi irodalom: Tarnóczy István „esete”* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2012.

KORÁNYI András, *Egy XVI. századi ferences beginszabályzat = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, szerk. ÖZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba – Bp., PPKE BTK – METEM, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 1/2) I, 130–142.

KORONDI Ágnes, *A Liber de modo bene vivendi szerzősége és szövegkörnyezetei a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom tükrében*, Erdélyi Múzeum, 2005/3–4, 156–164.

_____, *Anyanyelvűség, szöveghasználat, devóciós gyakorlat: A Salve mundi salutare két szövegváltozata kódexirodalmunkban = Plaustum seculi IV.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2006. április 22-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, (http://sermones.elte.hu/?az=348tan_plaus_kagnes).

_____, *A Szent Bernát-i lelkiség a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalom elmékedéseinek tükrében = A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában*, szerk. GUITMAN Barnabás, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti Konferenciák, 5), 49–67.

_____, *A női tökéletesség útja – Misztika és életeszmény Szent Bonaventura De perfectione vitae ad sorores című művében és annak magyar fordításaiban = Árpád-házi Szent Erzsébet: Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*, szerk. GÁBOR Csilla, KNECHT Tamás, TAR Gabriella Nóra, Kolozsvár, Verbum, 2009, 128–135.

_____, *Bonaventura-fordítások a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban (kegyességi és szövegmodellek) = A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok II*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Láthatatlan Kollégium – Verbum, 2011, 111–182.

_____, *Prayers on the Passion in Late Medieval Hungarian-Language Codices: Functions and Contexts* [MA thesis], Budapest, CEU, 2012.

_____, *Imitatio, compassio, conformatio – kegyességi modellek a késő középkori magyar nyelvű passiószövegekben = Nyelv, lelkiség és regi-*

- onalitás a közép- és kora újkorban, szerk. GÁBOR Csilla et al., Kolozsvár, Egyetemi Műhely, 2013 (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai), 117–127.
- _____, *Író és olvasó nők a középkori Magyarországon = A zsolnártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. PAPP Júlia, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 43–62.
- KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 9).
- KOZMA Erzsébet, *A misztika és Boldog Margit*, Vác, 1930.
- KRAUSS, Susanne, *Die Devotio Moderna in Deventer: Anatomie eines Zentrums der Reformbewegung*, Berlin, Lit, 2007 (Vita Regularis, 31).
- LARRINGTON, Carolyne (ed.), *Women and Writing in Medieval Europe: A sourcebook*, London – New York, Routledge, 1995.
- LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem, BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 377–384.
- _____, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör*, MKsz, 2012, 234–255.
- _____, *Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör. A középkori passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban*, MKsz, 2014, 218–236.
- LAUWERS, Michel, *La prière comme fonction sociale dans l'Occident médiévale (Ve-XIIIe siècle) = La Prière en Latin de l'antiquité au XVIe siècle: Formes, évolutions, significations*, ed. Jean François COTTIER, Turnhout, Brepols, 2006, 209–227.
- LÁZS Sándor, *A Cornides-kódex körül*, ItK, 1981, 671–683.
- _____, *A Cornides-kódex eredeti rendje*, ItK, 1983, 587–601.
- _____, *Szöveghagyományozódás középkori magyar nyelvű kódexeinkben [kandidátusi értekezés]*, Bp., MTA, 1991.
- _____, *Szent Ágoston regulájának 15. századi magyar fordítója: Váci Pál munkássága a 15. századi domonkos rendi reformban*, ItK, 2005, 188–204.
- _____, *A megkerült Pozsonyi Kódex és Szegedi Antifonale, valamint két elkallódott kézirat*, MKsz, 2006, 146–160.

- _____, *A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban*, ItK, 2006, 337–356.
- _____, *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*, ItK, 2007, 421–457.
- _____, *A Pozsonyi kódex írói és műveltségük*, Századok, 2009, 467–486.
- _____, *A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége = „Látjátok feleim...”*: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 123–139.
- _____, *Guary-kódex = „Látjátok feleim...”*: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 274.
- _____, *Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban: Függelékül a Szent László-ének kétnyelvűségéhez és használatához*, MKsz, 2011, 425–444.
- _____, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Bp., Balassi, 2016.
- LÁZS Sándor, BOLONYAI Gábor, *Antik varázslás elemei a Peer-kódex amulettszövegeiben*, Vallástudományi Szemle, 2008, 129–148.
- LECLERCQ, Jean, *L'Amour des lettres et le désir de Dieu: Initiation aux auteurs monastiques du Moyen Âge*, Paris, Cerf, 1957.
- _____, *The Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture*, transl. Catharine MISRAHI, New York, Fordham University Press, 1996.
- LE GOFF, Jacques, *La Naissance du Purgatoire*, Paris, Gallimard, 1981.
- LEMENEVA, Elena, *The Borders and Borderlines of Sainthood: On the Stigmata of St. Catherine of Siena*, Annual of Medieval Studies at CEU, vol. 6, 2000, 193–202.
- LEWIS, Gertrud Jaron, *By Women, for Women, about Women: The Sister-Books of Fourteenth-Century Germany*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1996.
- LEWIS, Katherine J., *The Cult of St Katherine of Alexandria in Late Medieval England*, Woodbridge, Boydell Press, 2000.
- LÖKÖS Péter, *A bécsi fordítóiskola és a késő középkori népnyelvű vallásos irodalom*, Filológiai Közlöny, 1998, 140–153.
- LUPESCU MAKÓ, Mária, *“Item Lego...”*: Gifts for the Soul in Late Medieval Transylvania, Annual of Medieval Studies at CEU, vol. 7, 2001, 161–186.
- MACDONALD, A. A., H. N. B. RIDDERBOS, R. M. SCHLUSEMANN (eds.), *The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, Groningen, Egbert Forsten, 1998.

- MACZÁK Ibolya (szerk.), *Makulátlan tükör: Tanulmányok a Makula nélküli való tükör című kegyességi műről*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 13).
- MADAS Edit, *A Legenda aurea a középkori Magyarországon: (Kódexek és ősnymtatványok, kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás)*, MKsz, 1992, 93–99.
- _____, *Fili, dulcor unice: Sermo apocrifus de passione Domini = „Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 165–168.
- _____, *Az Érsekújvári Kódex mint a menekülő apácák hordozható könyvtára és két új forrásazonosítás (Műhelytanulmány) = Szöveg – emlék – kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2011, 91–104.
- _____, (szerk.), *„Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29 – 2010. február 28.*, Bp., OSZK, 2009.
- MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon: A kezdetektől 1730-ig*, Bp., Balassi, 1997.
- MÁLYUSZ Elemér, *Árpádházi Boldog Margit: A magyar egyházi műveltség problémája = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Bp., 1933, 341–384.
- _____, *A pálosrend a középkor végén*, Egyháztörténet, 1945/3, 1–53.
- _____, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1971.
- _____, *Árpádházi Boldog Margit: A magyar egyházi műveltség problémája* = M. E., *Klió szolgálatában: Válogatott történelmi tanulmányok*, szerk. SOÓS István, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2003 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 30), 73–107.
- MARROW, James H., *Passion Iconography in Northern European Art of the Late Middle Ages and Early Renaissance: A Study of the Transformation of Sacred Metaphor into Descriptive Narrative*, Kortrijk, Van Ghemmert, 1979.
- MARTINKÓ András, *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben: (Bevezetés és vázlat)*, Bp., Akadémiai, 1988 (Irodalomtörténeti Füzetek, 117).

- MATTER, E. Ann, *The Voice of My Beloved: The Song of Songs in Western Christian Tradition*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1990.
- MAWBRA, Donald, *Pain and Suffering in Medieval Theology: Academic Debates at the University of Paris in the Thirteenth Century*, Woodbridge, Boydell Press, 2009.
- MCDONALD, Nicola F., W. M. ORMOND (eds.), *Rites of Passage: Cultures of Transition in the Fourteenth Century*, Woodbridge, Boydell Press, 2004.
- MCGINN, Bernard, *The Foundations of Mysticism*, New York, Crossroad, 1991 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 1).
- _____, *The Growth of Mysticism: Gregory the Great through the 12th Century*, New York, Crossroad, 1994 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 2);
- _____, *The Changing Shape of Late Medieval Mysticism*, Church History, vol. 65, no. 2 (1996), 197–219.
- _____, *The Flowering of Mysticism: Men and Women in the New Mysticism (1200–1350)*, New York, Crossroad, 1998 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 3).
- _____, *The Harvest of Mysticism in Medieval Germany (1300–1500)*, New York, Crossroad, 2005 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 4).
- _____, *The Varieties of Vernacular Mysticism (1350–1550)*, New York, Crossroad, 2013 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 5).
- MCKITTERICK, Rosamond (ed.), *The Uses of Literacy in Early Medieval Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- MCLUHAN, Marshall, *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*, Bp., Trezor, 2001. (Eredeti kiadása: Uő, *The Gutenberg Galaxy: The Making of the Typographic Man*, Toronto University of Toronto Press, 1962.)
- MECHAM, June L., *Cooperative Piety among Monastic and Secular Women in Late Medieval Germany*, Church History and Religious Culture, 88, no. 4 (2008), 581–611.
- MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba, PPKÉ – Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.

- MERTENS, Thomas, *The Modern Devotion and Innovation in Middle Dutch Literature = Medieval Dutch Literature in Its European Context*, ed. Erik KOOPER, Cambridge, Cambridge University Press, 1994 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 21), 226–241.
- MEZEY László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*, Bp., Akadémiai, 1955.
- _____, *A Devotio Moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország)*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 5(1970), 223–237.
- _____, „Virágok virága:” *Misztika – költészet – anyanyelv = M. L., Deák-ság és Európa: Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*, Bp., Akadémiai, 1979, 194–217.
- MIKLÓS Rafael, *A Krisztus követése magyar fordításai*, Szombathely, 1935.
- MIKÓ Árpád, *Nagylyucei Orbán psalteriuma = Három kódex: Az Országos Széchényi Könyvtár millenniumi kiállítása: 2000. augusztus 17 – november 17. / Three Manuscripts: The Millenary Exhibition of the National Széchényi Library: 17th August – 17th November 2000*, szerk. KARSAY Orsolya, FÖLDESI Ferenc, Bp., OSZK – Osiris, 2000, 121–165.
- _____, *Beatrix királyné = Hunyadi Mátyás, a király: Hagyomány és megújulás a királyi udvarban: 1458–1490*, szerk. FARBAKY Péter et al., Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008, 251–253.
- MINNIS, A. J., *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Aldershot, Wildwood House, 1988.
- MOLLAY Károly, *Többynelvűség a középkori Sopronban*, Soproni Szemle, 1967, 155–171, 205–223, 317–333; 1968, 37–58.
- _____, *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*, Bp., Akadémiai, 1982.
- MORAVCSIK Gyula, *Görögnyelvű monostorok Szent István korában = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Bp., MTA, 1938, I, 387–422.
- MOSTERT, Marco (ed.), *New Approaches to Medieval Communication*, intr. Michael CLANCHY, Turnhout, Brepols, 1999 (Utrecht Studies of Medieval Literacy, 1).
- _____, *A Bibliography of Works on Medieval Communication*, Turnhout, Brepols, 2012 (Utrecht Studies of Medieval Literacy, 2).
- MUCSI András, *Kolozsvári Tamás Kálvária-oltára az esztergomi Keresztény Múzeumban*, Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1978.

- MUESSIG, Carolyn, *Signs of Salvation: The Evolution of Stigmatic Spirituality Before Francis of Assisi*, Church History, 82:1 (March 2013), 40–68.
- MUESSIG, Carolyn, Ad PUTTER (eds.), *Envisaging Heaven in the Middle Ages*, London, New York, Routledge, 2007.
- MUESSIG, Carolyn, George FERZOCO, Beverly Mayne KIENZLE (eds.), *A Companion to Catherine of Siena*, Leiden, Boston, Brill, 2012 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 32).
- MULDER-BAKKER, Anneke B. (ed.), *Seeing and Knowing: Women and Learning in Medieval Europe: 1200–1550*, Turnhout, Brepols, 2004 (Medieval Women: Texts and Contexts, 11).
- M. NAGY Ilona, *A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez = Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*, szerk. A. MOLNÁR Ferenc, M. NAGY Ilona, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2003 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok, 4), 169–183.
- _____, *Változatosság és kéttagúság kapcsolata a kódexirodalomban = Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*, szerk. A. MOLNÁR Ferenc, M. NAGY Ilona, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2003 (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár Kiadványok, 4), 185–193.
- NAGY Piroska, *Au-delà du Verbe: L'efficacité de la prière individuelle au Moyen Âge entre âme et corps = La Prière en Latin de l'antiquité au XVIe siècle: Formes, évolutions, significations*, ed. Jean François COTTIER, Turnhout, Brepols, 2006, 441–471.
- _____, *Émotions médiévales*, Critique, 63(2007), no. 716–717.
- NEMES J. Balázs, *Von der Schrift zum Buch – vom Ich zum Autor: Zur Text- und Autorkonstitution in Überlieferung und Rezeption des „Fließenden Lichts der Gottheit“ Mechthilds von Magdeburg*, Tübingen, Francke, 2010.
- _____, *Text Production and Authorship: Gerturde of Helfta's Legatus Divinae Pietatis = A Companion to Mysticism and Devotion in Northern Germany in the Late Middle Ages*, eds. Elizabeth ANDERSEN, Henrike LAHNEMANN and Anne SIMON, Leiden, Boston, Brill, 2014 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 44), 103–130.
- NEWMAN, Barbara, *The Mirror and the Rose: Marguerite Porete's Encounter with the Dieu d'amours = The Vernacular Spirit: Essays on Medieval Religious Literature*, eds. Renate BLUMENFELD-KOSINSKI,

- Duncan ROBERTSON, Nancy Bradley WARREN, New York, Palgrave, 2002 (*The New Middle Ages*), 105–123.
- _____, *Possessed by the Spirit: Devout Women, Demoniacs, and the Apostolic Life in the Thirteenth Century*, *Speculum*, vol. 73, no. 3(1998), 733–770.
- _____, *What Did It Mean to Say “I Saw”? The Clash between Theory and Practice in Medieval Visionary Culture*, *Speculum*, vol. 80, no. 1(2005), 1–43.
- NICHOLS, Stephen G., *Introduction: Philology in a Manuscript Culture*, *Speculum*, 65(1990)/1, 1–10.
- NOFFKE, Suzanne, *Catherine of Siena = Medieval Holy Women in the Christian Tradition: c. 1100–c. 1500*, eds. Alastair MINNIS and Rosalynn VOADEN, Turnhout, Brepols, 2010, 601–622.
- ONG, Walter J., *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London – New York, Methuen, 1982.
- OTROKOSI NAGY Gábor, *A misztika kódexirodalmunkban*, Debrecen, Debreceni Református Kollégiumi Tanárképző, 1937.
- ŐZE Sándor, „*Bűneiért bünteti Isten a magyar népet*”: Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1991.
- ŐZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.), *A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, Bp. – Piliscsaba, METEM – PPKE BTK, 2005 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 1/1–2), I–II.
- PAIS Dezső, *Reg: A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1949 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 75).
- PÁPAY Sámuel, *A magyar irodalom eszmérete*, Veszprém, 1808.
- PARRY, Milman, *The Making of the Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*, ed. Adam PARRY, Oxford, Calderon Press, 1971.
- PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp., 1940.
- PEDERSEN, Else Marie Wiberg, *Can God Speak in the Vernacular? On Beatrice of Nazareth’s Flemish Exposition of the Love for God = The Vernacular Spirit: Essays on Medieval Religious Literature*, eds. Renate BLUMENFELD-KOSINSKI, Duncan ROBERTSON, Nancy Bradley WARREN, New York, Palgrave, 2002 (*The New Middle Ages*), 185–208.

PERKINS, David, *Is Literary History Possible?*, Baltimore – London, The Johns Hopkins University Press, 1992.

_____ (ed.), *Theoretical Issues in Literary History*, Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press, 1991 (Harvard English Studies, 16).

PETROFF, Elizabeth Alvilda, *Body and Soul: Essays on Medieval Women and Mysticism*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1994.

PEZZINI, Domenico, *David of Augsburg's Formula Novitiorum in Three English Translations = The Medieval Translator: Traduire au Moyen Age*, VI: Proceedings of the International Conference of Göttingen (22–25 July 1996), eds. Roger ELLIS, René TIXIER, Bernd WEITEMEIER, [Tournhout], Brepols, 1998, 232–253.

PIENKOWSKA-WIEDERKEHR, Patrycja, *Kult św. Katarzyny Aleksandryskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych = Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, red. Roman MICHAŁOWSKI, Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2011, 149–374.

PORTER, Roy, *History of the Body = New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter BURKE, Cambridge, Polity Press, 1991, 206–232.

POST, R. R., *The Modern Devotion: Confrontation with Reformation and Humanism*, Leiden, Brill, 1968 [Elektronikus kiadás: http://www.dbnl.org/tekst/post029mode01_01/].

POSZLER György, *Szerb Antal*, Bp., Akadémiai, 1973 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 29).

POZZI, Giovanni, Claudio LEONARDI (szerk.), *Olasz misztikus írók*, Bp., Európa, 2001.

PUSCH Ödön, *Vallásos elméletek kódexeinkben*, Kolozsvár, 1910.

RADÓ Cecília, *Roberto Caracciolo prédikációs működésének magyarországi vonatkozásai = Plaustrum seculi VI.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2008. április 19-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, http://sermones.elte.hu/page/369_tan_plaus_rcili.pdf.

[TÓTHNÉ] RADÓ Cecília, *Robertus Caracciolus OFM prédikációs segédkönyveinek magyarországi felhasználása* [PhD dolgozat], Bp., PPK, BTK, 2014.

RADOCSAY Dénes, *A középkori Magyarország táblaképei*, Bp., Akadémiai, 1955.

RAJHONA Flóra, *Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában = Plaustrum seculi I: Tanulmányok régi prédikációi-*

- rodalmunkról, *Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2003 áprilisában rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=312tan_plaus_flora#_ftnref25.
- RAPAVI Dóra, *A Karthauzi Névtelen forráshasználatának sajátosságai – a Robertus Caracciolus Szent Ferenc-napi beszédével való összevetés tanulságai = Plaustrum seculi V.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2007. április 21-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=355tan_plaus_rdora.
- REYNAERT, J., *Hadewijch: Mystic Poetry and Courtly Love = Medieval Dutch Literature in Its European Context*, ed. Erik KOOPER, Cambridge, Cambridge University Press, 1994 (Cambridge Studies in Medieval Literature, 21), 208–225.
- RIDDERBOS, Bernhard, *The Man of Sorrows: Pictorial Images and Metaphorical Statements = The Broken Body: Passion Devotion in Late Medieval Culture*, eds. A. A. MACDONALD et al., Groningen, Egbert Forsten, 1998, 143–182.
- RIEDL Frigyes, *A régi magyar irodalom története*, kiad. CSOMA Kálmán, Bp., 1906.
- _____, *A magyar irodalom fő irányai*, Bp., Franklin, 1910.
- ROEST, Bert, *Franciscan Literature of Religious Instruction before the Council of Trent*, Leiden – Boston, Brill, 2004 (Studies in the History of Christian Traditions, 117).
- _____, *The Discipline of the Heart: Pedagogies of Prayer in Medieval Franciscan Works of Religious Instruction = Franciscans at Prayer*, ed. Timothy J. JOHNSON, Leiden, Brill Academic, 2007 (The Medieval Franciscans, 4), 413–448.
- F. ROMHÁNYI Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*, [Bp.], Pytheas, 2000.
- ROSENWEIN, Barbara H., *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca, Cornell University Press, 2006.
- RUBIN, Miri, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- _____, *Emotion and Devotion: The Meaning of Mary in Medieval Religious Cultures*, Budapest, Central European University Press, 2009.
- RUH, Kurt, *A nyugati misztika története I: A patrisztikus alapok és a 12. század szerzetesi teológiája*, Bp., Akadémiai, 2006.

- Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban _____
- _____, *A nyugati misztika története II: A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Bp., Akadémiai, 2006.
- _____, *Geschichte der abendländischen Mystik III: Die Mystik des deutschen Predigerordens und ihre Grundlegung durch die Hochscholastik*, München, C. H. Beck, 1996.
- _____, *Geschichte der abendländischen Mystik IV: Die niederländische Mystik des 14. bis 16. Jahrhunderts*, München, C. H. Beck, 1999.
- RUSSELL, Jeffrey Burton, *A History of Heaven: The Singing Silence*, Princeton, Princeton University Press, 1997.
- SAENGER, Paul, *Space between Words: The Origin of Silent Reading*, Stanford, California, Stanford University Press, 1997.
- _____, *Az olvasás a középkor utolsó századaiban = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Bp., Balassi, 2000, 136–167.
- SALLAY Dóra, *The Eucharistic Man of Sorrows in Late Medieval Art*, Annual of Medieval Studies at CEU, vol. 6, 2000, 45–80.
- SARBAK Gábor (szerk.), *Decus solitudinis: Pálos évszázadok*, Bp., Szent István Társulat, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely: Rendtörténeti konferenciák, 4/1).
- SARKADI Emese, *Local Workshops – Foreign Connections: Late Medieval Altarpieces from Transylvania*, Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2012 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 9).
- SCHEEPSMA, Wybren, “For Hereby I Hope to Rouse Some to Piety”: *Books of Sisters from Convents and Sister-Houses Associated with the Devotio Moderna in the Low Countries = Women, the Book, and the Godly: Selected Proceedings of the St. Hilda’s Conference, 1993*, eds. Lesley SMITH, Jane H. M. TAYLOR, Cambridge, Boydell and Brewer, 1995, I, 27–40.
- _____, *Medieval Religious Women in The Low Countries: The ‘Modern Devotion’, the Canonesses of Windesheim and Their Writings*, transl. David F. JOHNSON, Woodbridge, Boydell Press, 2004.
- _____, *Beatrice of Nazareth: The First Woman Author of Mystical Texts = Seeing and Knowing: Women and Learning in Medieval Europe: 1200–1550*, ed. Anneke B. MULDER-BAKER, Turnhout, Brepols, 2004 (Medieval Women: Texts and Contexts, 11), 49–66.
- SCHILLER, Gertrud, *Ikonographie der christlichen Kunst, II: Die Passion Jesu Christi*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1968.

- SCHLOSSER, Marianne, *Bonaventure: Life and Works = A Companion to Bonaventure*, eds. Jay M. HAMMOND, J. A. Wayne HELLMANN, Jared GOFF, Leiden, Brill, 2014, 9–59.
- SCHMUCKI, Octavian, *The Stigmata of St. Francis of Assisi: A Critical Investigation in the Light of Thirteenth-century Sources*, transl. Canisius F. CONNORS, St. Bonaventure, N.Y., Franciscan Institute, St. Bonaventure University, 1991.
- SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum, 1994 (Olvasmánytörténeti Dolgozatok, 6).
- SHAHAR, Shulamith, *A negyedik rend: Nők a középkorban*, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Könyvtár).
- SIMONS, Anne, *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Late-Medieval Nuremberg: Saint and the City*, Burlington – Farnham, Ashgate, 2012.
- SIMONS, Walter, *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries, 1200–1565*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001.
- SKEMER, Don C., *Binding Words: Textual Amulets in the Middle Ages*, University Park, Pennsylvania State University Press, 2006.
- SMITH, Lesley, Jane H. M. TAYLOR (eds.), *Women, the Book, and the Godly: Selected Proceedings of the St. Hilda's Conference, 1993*, Cambridge, Boydell and Brewer, 1995, I–II.
- SOLYMOSI László, *Apácakonvent mint hiteleshely? A somlóvásárhelyi apácák jogi írásbelisége a középkorban = Corde aperto: Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. HERMANN István, KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegeye – Veszprém Megyei Levéltár, 2012, 295–316.
- SPEKNER Enikő, *A magyarországi beginák és beginakolostorok 13. századi története = Studia professoris – professor studiorum: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCÓS Éva, Bp., 2005, 297–313.
- STAUBACH, Nicolaus, *Eine unendliche Geschichte? Der Streit um die Autorschaft der 'Imitatio Christi' = Aus dem Winkel in die Welt: Die Bücher des Thomas von Kempen und ihre Schicksale*, hrsg. Ulrike BODEMANN, Nicolaus STAUBACH, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2006, 9–35.
- STEINBERG, Leo, *The Sexuality of Christ in Renaissance Art and Modern Oblivion*, Chicago, University of Chicago Press, 1996.

- STOCK, Brian, *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Princeton, N. J., Princeton University Press, 1983.
- SWANSON, R. N., *Religion and Devotion in Europe c. 1215–c. 1515*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- SZABÓ Flóris, *Források kódexeink halálszövegeihez*, ItK, 1964, 681–690; _____, *A hóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra*, ItK, 1967, 163–167.
- T. SZABÓ Levente, *The Making of the Nineteenth-Century Hungarian National Past: Historians as Nation-Makers* = New Europe College Yearbooks, Bucharest, 2003, <http://szabol.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=8&p=1146>.
- SZELESTEI N. László, *Liebhart Eghenvelder egy kódexe az esztergomi Ferences Könyvtárban*, MKsz, 1977, 271–274.
- _____, *A De modo bene vivendi című mű magyar fordítása középkor végi kódexeinkben – és 1612-ben* = *Studia professoris – Professor studiorum: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. ALMÁSI Tibor, DRASKÓCZY István, JANCSÓ Éva, Bp., Magyar Országos Levéltár, 2005, 323–331.
- _____, *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2008 (METEM Könyvek, 64).
- _____, *Szent Bernát – és régebbi irodalmunk* = Sz. N. L., *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2008 (METEM Könyvek, 64), 7–16.
- _____, *„A Szűz Máriának siralmárul” (Barangolás a magyar passiók apokrif forrásvidékén)* = Sz. N. L., *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2008 (METEM Könyvek, 64), 27–62.
- _____, (szerk.), *Lelkiségtörténeti számvetés*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 1).
- _____, (szerk.), *Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*, Bp., Szent István Társulat – Piliscsaba, PPTÉ BTK, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2).
- G. SZENDE Katalin (szerk.), *A magyar iskola első évszázadai/Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens in Ungarn (996–1526)*, Győr, Xántus János Múzeum, 1996.
- SZENDE Katalin, *Otthon a városban: Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2003.

- dományi Intézete, 2004 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 32).
- SZÉP Eszter Katalin, *Újabb ferences sermo-gyűjtemény a Karthauzi Névtelen könyvespolcán = Plaustrum seculi IV.: Az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2006. április 22-én rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=344tan_plaus_szepeszter.
- SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1935².
- [SZILÁDY Áron,] *Codexaik forrásai*, ItK, 1896, 199–203, 377–379, 498–500.
- SZILÁGYI Anna-Rózsika, *Kora újkori hagiográfia: Műfajok, hagyományok, új modellek (Officia oratoris Illyés András legendáriumának mártírtörténeteiben és a kora újkori szentek legendáiban)* [PhD dolgozat], Kolozsvár, BBTE BTK, 2012.
- SZILI József (szerk.), *Az irodalomtörténet elmélete*, Bp., Akadémiai, 1989 (Opus Irodalomelméleti Tanulmányok, 10–11), I–II.
- SZOVÁK Kornél, *Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum: (Megjegyzések a 14. századi főúri vallásosságához) = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*, szerk. TUSOR Péter, RIHMER Zoltán, THOROCZKAY Gábor, Bp., 1998, 79–87.
- TANSELLE, G. Thomas, *The Varieties of Scholarly Editing = Scholarly Editing: A Guide to Research*, ed. D. C. GREETHAM, New York, The Modern Language Association of America, 1995, 9–32.
- TARNAI Andor, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika).
- _____, *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Universitas, 2004 (Historia Litteraria, 16).
- TIMÁR Kálmán, *Kódexaik legendái és a Catalogus Sanctorum*, ItK, 1925, 241–248.
- _____, *Adalékok kódexaik forrásaihoz*, ItK, 1926, 42–53, 169–184, 264–270;
- _____, *Magyar kódex-családok*, ItK, 1927, 60–67, 201–224, 1928, 57–72, 1929, 16–28, 146–154.
- _____, *Domonkos-rendi magyar kódexek*, ItK, 1930, 265–176, 397–412.
- _____, *A Lázár-kódex forrásai*, ItK, 1931, 277–284, 1932, 32–40.
- TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története (Ő- és középkor): Példatárral*, Pest, 1851.

_____, *A magyar költészet története*, Pest, 1854.

_____, *A magyar irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig: Rövid előadásban: 1864-1865*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...: Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1996 (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 17).

TÓTH Miklós István, *Szent Szaniszló magyarországi tisztelete és az Érdy-kódex Szent Szaniszló-legendája = Plaustrum seculi I: Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról, Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén 2003 áprilisában rendezett konferencia szerkesztett anyaga*, szerk. BÁRCZI Ildikó, http://sermones.elte.hu/?az=319tan_plaus_tothmiklos.

TÓTH Péter, „*Biblia Hebraeorum*” (egy zsidó apokrif töredékei az Érsekújvári kódexben), ItK, 2011, 659–677.

_____, „*Némely alázatos doktor Szíz Mária képében*”: 1506: *Drámai szövegeink a középkorban = A magyar irodalom történetei: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008², 180–194.

TÓTH Péter, FALVAY Dávid, *Jakab Apostoltól Bonaventuráig: Egy ál-apokrif a Sermones dominicales passiók beszédében = Magistrae discipuli: Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*, szerk. NEMERKÉNYI Előd, Bp., Argumentum, 2009, 326–339.

_____, *New Light on the Date and Authorship of the Meditationes Vitae Christi = ‘Diuerse Imaginaciouns of Cristes Life’: Devotional Culture in England and Beyond, 1300–1560*, eds. Stephen KELLY, Ryan PERRY, Turnhout, Brepols, 17–105.

TÓTH Zsombor, *A történelmem terhe: Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006.

_____, *A Heltai-galaxis: Írás/tudás, mentalitás és tradíció Heltai Gáspár történetírói munkásságában: Esettanulmány = T. Zs., A történelmem terhe: antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 82–118.

_____, *Műfaj vs. íráshasználat? Történeti antropológiai megjegyzések a XVII. századi emlékirat-irodalomhoz: Cserei Mihály kalendáriumai: Esettanulmány = T. Zs., A történelmem terhe: antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 333–405.

- _____, *Homo scribens: Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendariumokba feljegyzett élettörténetekhez* = T. Zs., *A történelmem terhe: antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 406–430.
- _____, *The Portrait of a Young Man as a Survivor: Mihály Cserei (1690–1697)* [MA thesis], Budapest, CEU, Budapest College, 2007.
- _____, *A koronatanú: Bethlen Miklós: Az Élete leírása magától és a XVII. századi puritanizmus*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai könyvtár, 40).
- _____, *Pecchius Crasalpinus csodálatos szabadulásának története: Írásantropológiai megjegyzések Cserei Mihály íráshasználatához* = *A fordítás kultúrája – szövegek és gyakorlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, KORONDI Ágnes, Kolozsvár, Verbum – Láthatatlan Kollégium, 2010, II, 29–50.
- TURNER, Victor, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Ithaca, Cornell University Press, 1991.
- TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi egyházi elbeszélő irodalom európai kapcsolatai (Nádasdi János)*, Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3).
- _____, *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Bp., Argumentum, 2002 (Irodalomtörténeti Füzetek, 151).
- UHRIN Dorottya, *Alexandriai Szent Katalin kultusza a középkori Magyarországon* [diplomamunka], Bp., ELTE, 2014.
- _____, *Szent Katalin mint az uralkodók patrónusa = Micae Mediaevales V.: Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, szerk. FÁBIÁN Laura et al., Bp., ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2016, 243–262.
- _____, *The Cult of Saint Katherine of Alexandria in Medieval Upper Hungarian Towns*, *Hungarian Historical Review* 5 (2016/3), megjelenés előtt.
- UJFALUSI Judit, *Makula nélkül való tükör, melly az üdvözítő Jesus Krisztusnak és szent szüleinek életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé*, utószó FRAUHAMMER Krisztina, Bp., Pytheas, 2015.
- VARG[H]A Damján, *Kódexeink Mária-siralmi*, Bp., 1899.
- VARGHA Damján, *Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban*, Bp., Szent István Társulat, 1910.
- _____, *Codexeink legendái és a Catalogus Sanctorum*, Bp., 1923.
- _____, *Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban = Szent Ferenc nyomdokain*, Bp., Pesti Nyomda, 1926, 79–126.

_____, *A Clairvauxi Szent Bernátnak tulajdonított „A jó élet módjáról” című mű a magyar kódexirodalomban*, Bp., 1943 (A Szent István Akadémia III. Nyelvtudományi és Szépirodalmi Osztályának értekezései, I. kötet, 3. szám).

VAS Olga, *A misztika hatása kódexirodalmunkra*, Bp., 1937.

VAUCHEZ, André, *Les stigmates de Saint François et leurs détracteurs dans les derniers siècles du moyen âge*, Mélanges de l'École Française de Rome, 80 (1968), 595–625.

_____, *La sainteté féminine dans le mouvement franciscain* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 189–202.

_____, *La sainteté mystique en occident au temps des papes d'Avignon et du grand schisme* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 251–257.

_____, *Dévotion eucharistique et union mystique chez les saintes de la fin du Moyen Age* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 259–264.

_____, *L'église face au mysticisme et au prophétisme aux derniers siècles du Moyen Age* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 265–275.

_____, *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age: D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*, Rome, École Française de Rome, Palais Farnèse, 1988, 435–448, 472–478.

_____, *Saints admirables et saints imitables: les fonctions de l'hagiographie ont-elles changé aux derniers siècles du Moyen Âge? = Les fonctions des saints dans le monde Occidental (IIIe-XIIIe siècle)*, Roma, École Française de Rome, Palais Farnèse, 1991, 161–172.

VESZPRÉMY László, *The Birth of a Structured Literacy in Hungary = The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, eds. Anna ADAMSKA, Marco MOSTERT, Turnhout, Brepols, 2004, 161–181.

VILLER, M. et alii (éd.), *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique*, Paris, Beauchesne, 1937–1995.

VIZKELETY András, *Az európai prédikációirodalom recepciója a Leuveni Kódexben*, Bp., Akadémiai, 2004 (Fragmenta et Codices in Bibliothecis Hungariae, 4).

_____, *Német írásbeliség és irodalmi műveltség a középkori Magyarországon = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2008², 90–97.

- WÁGNER Tibor (vál., szerk.), *Tört pálcák, I: Kritikák Szerb Antalról, 1926–1948*, Bp., Nemzeti Tankönyviadó, 1999.
- _____ (vál., szerk.), *Tört pálcák, II: Írások Szerb Antalról, 1949-től napjainkig*, Bp., Nemzeti Tankönyviadó, 2000.
- WALSH, Christine, *The Cult of St Katherine of Alexandria in Early Medieval Europe*, Aldershot, Ashgate, 2007.
- WARD, Benedicta, *The Place of St Anselm in the Development of Christian Prayer* = B. W., *Signs and Wonders: Saints, Miracles and Prayers from the 4th Century to the 14th*, Aldershot, Ashgate, 1992, XVI (72–81).
- WEHLI Tünde, *A wolfenbütteli zsolotároskönyv könyvfestészeti szempontból = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., OSZK, 1989, 251–258.
- _____, *Szent Erzsébet kódexei Cividaleban = Maradandóság és változás: Művészettörténeti konferencia, Ráckeve, 2000*, szerk. BODNÁR Szilvia et al., Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004, 73–84.
- _____, *Az Érsekújvári Kódex illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikánák kolostorában 1530 körül = „Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 159–172.
- _____, *Beatrix királyné – bibliofil vagy olvasó? = „...de még szebb a színház”: Írások Belitska-Scholtz Hedvig emlékére*, szerk. SOMORJAI Olga, Bp., Argumentum, 2010, 200–206.
- WELLEK, René *The Fall of Literary History* = R. W., *The Attack on Literature and Other Essays*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1982, 64–77.
- WIECK, Roger S., *Prayer for the People: The Book of Hours = A History of Prayer: The First to the Fifteenth Century*, ed. Roy HAMMERLING, Leiden – Boston, Brill, 2008, 389–416.
- WILLIAMS-KRAPP, Werner, *The Erosion of a Monopoly: German Religious Literature in the Fifteenth Century = The Vernacular Spirit: Essays on Medieval Religious Literature*, eds. Renate BLUMENFELD-KOSINSKI, Duncan ROBERTSON, and Nancy Bradley WARREN, New York, Palgrave, 2002, 239–259.
- WILMART, André, *Auteurs spirituels et texts dévots du Moyen Age latin*, Paris, Études Augustiniennes, 1971.

WINSTON-ALLEN, Anne, *Convent Chronicles: Women Writing about Women and Reform in the Late Middle Ages*, University Park, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 2004.

ZUMTHOR, Paul, *Essai de poétique médiévale*, Paris, Seuil, 1972.

_____, *La lettre et la voix: De la 'littérature' médiévale*, Paris, Seuil, 1987.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

<p><i>De perfectione vitae ad sorores Capitulum I. De vera sui ipsius cognitione¹</i></p>	<p><i>Debreceni Kódex²</i></p>
<p>Ad perfectionis vitae fastigium sponsae Christi cupienti conscendere primum necesse est, ut a se ipsa incipiat, ita ut, omnium exteriorum oblita, ingrediatur in secretum conscientiae suae, ibique omnes defectus suos, omnes consuetudines, omnes affectiones, omnes operationes, omnia peccata tam praeterita quam presentia diligenti consideratione discutiatur, examinet et inspiciatur; et si quid minus rectum apud se invenerit, statim defleat in amaritudine cordis sui. Et ut ad hanc cognitionem, dilecta mater,³ melius possis venire, scire debes, quod omnia peccata nostra et mala aut committimus per <i>negligentiam</i>,⁴ aut per <i>concupiscentiam</i>, aut per <i>nequitiam</i>. Et circa ista tria debet omnium malorum tuorum versari recordari; alioquin ad tui ipsius cognitionem perfectam nunquam poteris pervenire. Si igitur te ipsam cupis cognoscere, cognoscendo mala commissa deplangere; primo recogitare, si aliqua in te sit vel fuerit <i>negligentia</i>: debes, inquam, recogitare, quam negligenter <i>cor tuum</i></p>	

¹ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 108–109.

² *Debreceni Kódex*, i. m., 231–236.

³ Egyes szövegváltozatokban a megszólításokban *mater*, másokban *soror* szerepel végig a szövegben.

⁴ A dőltbetűs kiemelések a kritikai kiadásból, a félkövérek tőlem származnak (K. Á.).

<i>custodis, quam negligenter tempus tuum expendis,</i>	
quam <i>malum finem</i> operi tuo <i>imponis</i> . Haec enim tria cum summa diligentia sunt observanda, ut scilicet cor bene custodiatur, tempus utiliter expendatur, et finis bonus et debitus in omni opere praefigatur. –	...igen gonosz véget vetsz. Mert ez hármak igen nagy szorgalmatossággal megtartandó minden szerzetes emebertől , tugynia mint, hogy az ő szívét jól megőrizze, idejét használatoson költse el, és minden dolgát jó végre tegye.
Item debes recogitare, quam negligens fueris in <i>oratione</i> , quam negligens in <i>lectione</i> et quam negligens in <i>operis executione</i> .	Továbbá gondold meg, mely igen tunya vótál az szent imágságban és az szent írásnak olvasásában és az kézi dolognak foglalásában.
In his enim tribus debes diligentissime te ipsam exercere et excolere, si vis fructum bonum facere et dare in tempore suo, ita quod nequaquam unum sufficit sine alio istorum . –	Ez harmakban kell temagadat szeretetesen foglalnod, ha kívánsz adnia az áldott Istennek használatos és kívánatos gyömcöt az te hálálodnak idején .
Item debes recogitare, quam negligens sis vel fueris ad poenitendum , quam negligens <i>ad resistendum</i> et quam negligens <i>ad proficiendum</i> .	Mégis gondold meg továbbá, hogy mely igen tunya és rest vótál az penitenciának tartására és az bíneknek ellene állásban és az isteni jószágoknak használásában.
Debes enim cum summa diligentia deflere mala commissa, <i>repellere</i> diabolica tentamenta et <i>proficere</i> de una virtute in aliam, ut possis pervenire ad terram promissam.	Mert bizonyával, én szerető atyámfia , meg kell teneked szeretesen siratnod az te bíneidet, és ördögnek ő csalárdságos késértet el kell távoztatnod, és igyeközzél használnod egy jószágról más jószágra, hogy bemehess az ígéretnek földébe, azaz mennyeknek országába .
Sic debet circa negligentiam tua versari cognitio.	
Si autem melius te ipsam cupis cognoscere, debes secundo recogitare, si in te vigeat vel vigerit concupiscentia voluptatis, curiositatis aut vanitatis . –	Hogyha kedig méges jobban kívánod temagadat megesmérned, szikség tehát, hogy meggondold, hogyha te benned nevedik ez velági hitságoknak kívánsága és gyönyörúsége .
Certe tunc viget concupiscentia voluptatis in religioso homine ,	Mert bizonyával akkoron nevedik az szerzetes asszonyokban az

quando appetit <i>dulcia</i> , videlicet cibaria saporosa, quando appetit <i>mollia</i> , scilicet vestimenta deliciosa, quando appetit <i>carnalia</i> , videlicet oblectamenta luxuriosa . –	testnek kívánsága, édes és jóillatú étkeket mikoron kíván, és mikor kíván lágy és drágalátos ötözeteket, és mikoron kíván testi bujaságra intő beszédeket halgatnia .
Certe tunc viget concupiscentia <i>curiositatis</i> in Dei famula, quando appetit <i>scire occulta</i> , quando appetit <i>videre pulchra</i> , quando appetit <i>habere rara</i> . –	
Certe tunc viget concupiscentia <i>vanitatis</i> in sponsa Christi, quando appetit hominum <i>favorem</i> , quando quaerit humanam <i>laudem</i> , quando desiderat humanum <i>honorem</i> .	Vaj bizonyával akkoron nevedik az áldott Krisztosnak jegyesében és szolgálóleányában ez velági hitságoknak gyönyörúséges kívánsága, mikoron kívánja, hogy legyön embereknek szeretetiben és kedvében, és kíván emböröktül való tisztösségtételt és dicséretet.
Ista omnia debet ancilla Jesu Christi tanquam venenum fugere, quia istae sunt radices omnis mali.	No, azért mindez felül megmondottakat el kell távoztatni az Krisztos Jézusnak szolgáló leányának, miképpen halálos mérget, mert ezek minden gonoszságoknak gyökeri és fundamentomi – ezeket mondja Szent Bonaventura atyánk .
Item, si certam tui ipsius vis habere notitiam, debes tertio recogitare diligenter , si in te vigeat vel vigerint nequitia iracundiae , nequitia <i>invidiae</i> , nequitia <i>accidiae</i> . –	Továbbá, hogyha mégés temagdnak bizomb és tekéletesb esméretit kívánod, tehát harmadszor szeretetesen gondoljad meg, ha nevednek tebenned haragusságok, álnokságok, iregységek, rágalmosságok és jóra való restségek.
Audi quod dico sollicite.	Halgassad szeretetesen, atyámfia, melyeket mondok.
Certe tunc in religioso homine viget <i>iracundia</i> , quando vel animo, vel corde, vel affectu, vel signo, vel facie, vel verbo, vel clamore quantumcumque modicam indigna-	Mert bizony akkoron nevednek az szerzetesben az haragusságok, mikoron avagy lelkével, avagy szívével, avagy kívánságával, avagy jeggyel, avagy orcájával, avagy be-

tionem ex corde, vel rancorem proximo suo ostendit. –	szédével az ő atyafiához dagályt avagy gyűlölséget szíve szerént mutat.
Tunc autem in homine regnat <i>invidia</i> , quando gaudet de proximi adversitate et tristatur de proximi prosperitate, quando letatur de malis proximi et tabescit de bonis ipsius. –	És akkoron nevededik az irégy-ség az szerzetes asszonyban , mikoron vigad az ő atyafiának háborúságárúl, és az ő előmenetelérül bánkódik és az őbenne való jámborságot irégyli.
Tunc autem <i>accidia</i> viget in religioso, quando fuerit tepidus, somnolentus, otiosus, tardus, negligens, remissus, dissolutus, indevotus, tristis et tediosus in cella. ⁵	És továbbá akkoron nevededik az jóra való restség az szerzetesben, mikoron leend lankadt, szunnyodozó, hivolkodó, az szentmisén ájtatlan és az ő cellájában félelmes.
Haec omnia sponsa Christi debet detestari et fugere tanquam venenum mortiferum, quia in his consistit corporis perditio et animae.	Mindezeket az Krisztos Jézusnak jegyesinek el kell távoztatniok, miképpen az mérges kígyót, mert ezökben áll mind az testnek és az léleknek es veszedelme.
Si igitur, Deo amabilis famula, ad tui ipsius perfectam vis venire cognitionem, »redeas ad temiptsam, intres in cor tuum, discas aestimare spiritum tuum.	No, azért, az áldott Jézusnak szereté szolgálóleánya, hogyha kívánsz temagadnak tekéletes esméretére jutni, térj az te szívedhez, és tanulj megtisztítanók az te lelkedet.
Discute, quid <i>sis</i> , quid <i>fueris</i> , et <i>esse debueris</i> , quid esse poteris :	Gondoljad meg, mi légy, mert vagy egy ganézsák , mi vótál, mert semmi , mié kell lenned, mert porrá és hamujá.

⁵ Egyes szövegváltozatokban: „**tardus ad chorum, negligens in cantando, remissus in excutiendo torporem, dissolutus in colloquio**, indevotus in Missa, **tristis in facie** et tediosus in cella.”

quid *fueris* per naturam, quid modo *sis* per per culpam, quid *esse debueris* per industriam, quid adhuc *esse poteris* per gratiam.« »Audi adhuc, mater, audi prophetam David, quomodo se tibi in exemplum proponat: *Meditatus sum*, inquit, *nocte cum corde meo, exercitabar, et scopebam spiritum meum. Meditabatur ille cum corde suo*; meditare et tu cum corde tuo. *Scopebat ille spiritum suum*; scope et tu spiritum tuum; exerce agrum istum, attende ad temetipsam. Absque dubio, insistentis huic exercitio, invenies thesaurum pretiosum absconditum. Ex hoc enim exercitio crescit auri copia, multiplicatur scientia, augmentatur sapientia; ex hoc exercitio cordis oculus mundatur, ingenium acuitur, intelligentia dilatatur. Nihil recte aestimat qui se ipsum ignorat, qui conditionem suae dignitatis non pensat. Nescit omnino, nescit, quid de spiritu angelico, quid de divino sentire debeat qui spiritum suum prius non cogitat. Si nondum idonea es redire ad te ipsam, quomodo ad illa rimanda idonea eris, quae sunt supra temetipsam; si nondum digna es intrare tabernaculum primum, qua fronte praesumes ingredi tabernaculum secundum«? Si cupis elevari ad secundum et tertium caelum, sit tibi transitus per primum, id est cor tuum; et qualiter hoc possis vel debeas facere, ecce, iam satis docui te superius;

tamen et beatus Bernardus optime te informat dicens: »Integritatis tuae curiosus explorator, vitam tu-

Halljad azért az **ájtatos** Szent Bernardnak **ő mézzel folyó mondását**, ki ezképpen tanít mondván: „Az

<p>am assidua discussione examina et cogita diligenter, quantum proficias, et quantum deficias, qualis sis in moribus, qualis in affectibus, quam similis Deo vel quam dissimilis, quam prope vel quam longe.« –</p>	<p>te lelkednek egész voltához légy szorgalmatos mivelködője úgy, hogy az te életedet szentelen hányjad vessed meg, és gondold meg szeretetesen, mennyére naponként használsz az isteni jószágokban, és mennyére fogyatkozol, minémű légy erkölcsödben és kívánságidban, mely hasonlatos az Úristenhöz és hasonlatlan.”</p>
<p>O quam magni periculi res est in homine religioso multa velle scire, et se ipsum nescire!</p>	<p>Ó, én édes Istenem, mely igen veszedelmes az szerzetesben sokat akarni tudnia és őmagát nem tudnia!</p>
<p>O quam prope ille religiosus est perditioni et interitui, qui in cognoscendis rebus est curiosus, in iudicando aliorum conscientias sollicitus, se ipsum autem ignorat et nescit!</p>	<p>Ó, mely igen kezel vagy az oly szerzetes az ő lelkének veszedelméhez, ki másnak életéről szertelen tudakozó, és az ő atyafiának lelki-esméretinek megrágalmazója, mert őmagát nem tudja, és mást ítél és rág!</p>
<p>O, Deus meus, unde in religioso tanta caecitas?</p>	<p>Ó, én édes Uram Jézus, honnan vagy on ely nagy vakság az szerzetesben?</p>
<p>Ecce, in promptu ratio est, audi: quia mens sollicitudinibus distracta, non intrat ad se per memoriam; quia phantasmatis obnubilata, non redit ad se per intelligentiam; quia <i>concupiscentiis illicitis</i> illecta ad se nequaquam revertitur per desiderium suavitatis internae et laetitiae spiritualis;</p>	<p>Mert íme okossága vagy, de miérthogy az ő lelke elvontatott ez velági szertelen kívánságnak miatta, és annak okáért nem térhet az ő lelki-esmeretéhez.</p>
<p>ideo totaliter in his sensibilibus iacens, non potest ad se tanquam ad Dei imaginem intrare, et sic totus miser se ipsum ignorat et nescit.</p>	
<p>Omnibus ergo postpositis, tui ipsius habe memoriam et notitiam.</p>	<p>No, azért minden egyéb írásokat hátrahagyván, én azt mondom, ki-ki mind az ő életének esméretéhez lásson.</p>
<p>Hoc etiam beatus Bernardus orabat, dicens: »Deus det mihi non</p>	<p>Mert az Szent Bernad is ezön kéri vala az Úristen mindenkoron az ő</p>

aliud scire, ⁶ quam ut meipsum cognoscam.«	imádságba mondván: „Én édes Istenem, adj énnem oly malasztot , hogy semmit egyebet ne tudjak, se tehessek, hanemhogy csak enmagamat esmérhessem meg.”
---	---

<i>De perfectione vitae ad sorores Capitulum II. De vera humilitate⁷</i>	<i>Debreceni Kódex Olvastatik ett az írás Szent Bonaventura atyánknak könyvéből az alázatosságúrl⁸</i>
Verum quia defectus proprios cordis oculo contemplanti necesse est vere <i>humiliari sub potenti manu Dei</i> ; ideo te, famulam Christi, admoneo, ut tuorum defectuum certa cognitione adepti, <i>valde humiliter spiritum tuum</i> et tibi ipsi vilescas.	Valamely ember kívánja az ő tulajdon fogyatkozásait megismereni, avagy ő szívének szömeivel meglátania, szikség ez elyetén embernek ömagát bizonytalannal megaláznia az hatalmas Istennek keze alá. Azért tégedet, Krisztosnak szolgálóleánya, intlek, hogy a te gyarlóságodat és fogyatkozásodat megismerve igen fölötté megalázzad a te lelkedet, és temagadnak utálatos légy.
»Humilitas enim est virtus, ut dicit beatus Bernardus, qua homo verissima sui cognitione, sibi ipsi vilescit«.	Mert miképpen az Szent Bernard mondja: „Az alázatosság jószág, mivel ember ömagának bizony megismeretinek miatta ömagának utálatos.”
Hac humilitate ⁹ apud se viluit pater noster beatus Franciscus; <i>hanc amavit et exquisivit</i> ab initio religionis suae usque in finem; pro hac mundum reliquit, nudum se trahi per civitatem praecepit, leprosis servivit, peccata sua in praedicatione manifestavit, exprobari sibi mandavit. ¹⁰	Ezféle utálatossággal fénylök az bódogságos Szent Ferenc atyánk, ezt szereté és keresé ő szerzetességétől fogva mind haláláiglan, ennek miatta hagyá el ez velágot.

⁶ Egyes szövegváltozatokban: „facere et scire”.

⁷ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 110–112.

⁸ *Debreceni Kódex*, i. m., 251–265.

⁹ Egyes szövegváltozatokban: „vilitate”.

¹⁰ Egyes szövegváltozatokban a félkövérrel szedett rész nem szerepel.

Hanc virtutem maxime a Filio Dei, mater Deo devota , discere debes, quia ipse dicit: <i>Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.</i>	És ez jószágot fölötte igen tanuljad meg az áldott Jézustúl , mert ő úgymond: <i>Tanuljatok éntőlem, mert én kegyes vagyok és alázatos szíű.</i>
»Qui enim virtutes sine humilitate congregat in ventum pulverem portat«, ut dicit beatus Gregorius.	„Mert valaki egyéb jószágokat gyűjt az szent alázatosság nélkül, igaz olyatént, miképpen ha az tenyerént hordozná az polyvát az szélönt” – mint Szent Gergőly mondja.
Sicut enim <i>principium omnium peccati est superbia</i> , sic fundamentum omnium virtutum est humilitas.	Mert miképpen minden bínnek kezdeti az kevélység, ugyan ezzenképpen minden jószágoknak fundamentoma az szent alázatosság.
Disce autem <i>veraciter</i> esse humilis, non fallaciter, sicut illi qui nequiter se humiliant, ut hypocritae, de quibus dicit Ecclesiasticus: <i>Est qui nequiter se humiliat, et interiora eius plena sunt dolo.</i>	Tanulj kedig bizannyal lennie alázatos, nem csalárd és hazugképpen, kiről úgy mond az Bőcs: <i>Vagyon, ki álnokképpen őmagát megalázja, de maga az ő lelke avagy szíve teljes álnoksággal és csalárdsággal.</i>
»Verus enim humilis, ut dicit beatus Bernardus, semper vult vilis reputari, non humilis praedicari.«	„Mert az bizony alázatos – miképpen az Szent Bernard mondja – kíván és akar megutáltatnia és nem alázatosnak mondatnia.”
Si igitur, mater dilectissima, ad perfecta humilitatem vis pervenire, oportet te per triplicem semitam incedere. –	No, azért, hogyha te, Krisztosnak szerető szolgálóleánya, kívánsz jutnia az bizony alázatosságra, szikség teneked három ösvényon avagy úton járnod avagy mennöd.
Prima semita est consideratio Dei.	Első ösvény avagy út mondattik az Úristennek meggondolása.
Debes enim considerare Deum ut auctorem omnium bonorum; quia omnium bonorum est auctor , ¹¹ ideo sibi debemus dicere: <i>Omnia opera nostra operatus es in nobis, Domine.</i>	Mert gondoljad, az áldott Isten miképpen minden jóknak teremtőjét, és mondjad azért öneki: „ Ó, édes Jézus, áldott Isten, minden mi mívelkötetinket te tetted mibennünk. ”
Et quia talis est, ideo sibi omne	Miért kedig elyen jó az Úristen,

¹¹ Egyes szövegváltozatokban a félkövérel szedett rész nem szerepel.

<p>bonum debes tribuere et nihil tibi, considerans, quod non <i>fortitudo tua aut robur manuum tuarum</i> fecit bona, quae habes, quia <i>Dominus fecit nos, et non ipsi nos.</i></p>	<p>hogy semmi jót az ő segítségével nélkül és malasztja nélkül nem tehetünk, az, hogy mindeneket öneki kell tulajdonítanunk, és semmit nem mimagunknak, meggondolván, hogy nem a te hatalmasságod avagy a te kezeidnek erőssége teszi az jókat, kiket te tész, de az Úristen temiattad, mert ő teremtött minket, és nem mi mimagunkat.</p>
<p>Et talis consideratio destruit totam superbiam eorum qui dicunt: <i>Manus nostra excelsa, et non Dominus, fecit haec omnia.</i></p>	<p>És ezféle meggondolás eltöri mindazoknak ő kevélségöket, kik úgy mondnak: „<i>Az mi kezeink hatalmasok, és nem az Isten tette mind ezöket.</i>”</p>
<p>Haec superbia exclusit luciferum a caeli gloria.</p>	<p>Ezféle kevélség rekeszté ki Lucipert az mennyei dicsőségűl.</p>
<p>Non considerabat lucifer se de nihilo factum, sed potius aspiciebat suum decorem, suam pulchritudinem, qualiter <i>omnis lapis pretiosus operimentum eius</i>, et extulit eum superbia cordis sui; et quia <i>superbum sequitur humilitas</i>, ideo statim deiectus est de sede nobilitatis suae in locum extremae vilitatis, et qui prius fuerat inter Angelos excellentissimus, factus est inter daemones miserrimus.</p>	<p>Mert nem gondolja vala Luciper, hogy semmiből teremtött volna, de inkább nézi vala az ő ékességét, az ő szépségét és miképpen ékösültetött az ő ötözeti avagy ruhája minden drágalatos kövekkel, és az ő szívének kevélsége ötet felfualkodtatta, és miérthogy az kevélségöt követi aláztatosság, azért legottan levetteték az ő nemességinek székiből örökkévaló utálatos szégyenséges helyre, és ki vala az angyalok között hatalmasb és szebb, lén az ördögök között nyavalyásb és utálatosb.</p>
<p>O quot sunt hodie luciferiani, imitatores et imitatrices luciferi, filii et filiae superbiae, quos patienter tolerat Dominus, cum tamen »tolerabilior sit superbia in divite quam in paupere«, ut dicit Bernardus super Cantica! Oportet ergo, ancillam Christi semper valde inveniri humilem, quae debet intrare in locum angeli repudiati.</p>	<p>Ó, én édes Istenem, valjon mennyen vadnak mastan Luciperök és Lucipernek követői, kevélségnek fiai és leányi, kiket ideiglen az Úristen békességgel elszenved és elvár. Miért kediglen „inkább elszenvendőbb legyön az kevélség az kazdaganban, hogynem mint az szegényben”, miképpen az Szent Bernard mondja, sziktség azért teneked, Krisztosnak</p>

	szolgáló leányának, igen alázatosnak lenned.
Humilitas enim sola placet Deo sive in Angelo sive in homine.	Mert csak az szent alázatosság kellemetes az Úristennek akár emberekben, akár az angyalokban.
Non credas, quod virginitas Deo placeat sine humilitate; certe nec Maria Dei mater fuisset effecta , si superbiam habuisset in se.	Ne higgyed kedig, hogy az szízség kellemetes vóna az Úr az szent alázatosság nélkül, mert bizonyával még az Szűz Mária is nem vót vóna Istennek anyja, hogyha kevélség lelettetött vóna őbenne.
	No, bizony nem dicseködik vala az ő szizességéről, hanem alázatosságárúl mondván: „ <i>Tekinté az Úristen az ő szolgálóleányának alázatosságát.</i> ”
Propterea dicit Bernardus: »Sine humilitate, audeo dicere, nec virginitas Mariae ¹² Deo placuisset«;	Azért mondja az ájtatos Szent Bernard : „Merészködöm mondanom, hogy még az Szíz Mária is nem vót vóna kellemetős az áldott Istennek Fiának az ő alázatossága nélkül.”
et ideo magna virtus est, sine cuius obtentu non solum virtus non est, sed etiam in superbiam erumpit.	
	Ó, azért én édes Uram Istenem, ki igen bódog ember az, akinél vagyon, mert ez szent alázatosság oly igen nagy jószág, hogy sinki enékil menyneknek országában be nem mehet. Ó, azért áldott Jézus,
Secunda semita est <i>rememoratio Christi</i> . Rememorari debes, quod Christus humiliatus fuit usque ad vituperabilissimum genus mortis, et in tantum factus est humilis, ut quasi leprosus reputaretur – unde dixit Isaias propheta: <i>Reputavimus eum quasi leprosum et a Deo humiliatum</i> – immo in tantum fuit humiliatus, ut	másod út, kin kell tenedek járnod, Krisztosnak szerető szolgálóleánya, hogyha akarsz jutnod az tekéletes alázatosságra, mondattatik az Krisztos Jézusnak megemléközetinek. Mert meg kell tenedek jól gondolnod az áldott Krisztos Jézus miképpen megaláztaték mind az szidalmas keresztfának halálának

¹² Egyes változatokban csak „nec Maria”.

<p>tempore ipsius nihil eo vilis reputatur.</p>	<p>neméiglen, és annyéra lén alázatos, hogy olymint poklosnak alíttatnék. Azért mondá az Izaiás próféta: „<i>Alitok, úgy mond, őtet olymint poklosnak lennie és az Úristentől megaláztatotnak.</i>” Sőt inkább annyéra megaláztaték, hogy az ő idejében semmi önánál utálatosbnak nem alíttatik vala.</p>
<p>Unde idem Isaias dicit: <i>In humilitate iudicium eius sublatum est; ac si diceret: tanta fuit eius humilitas, tantum se deiecerat, ut nullus de eo daret rectum iudicium, ut a nullo crederetur esse Deus.</i></p>	<p>Azért mondja azon Izaiás próféta: <i>Nagy alázatosságban véteték el az ő ítélete,</i> olymint azt mondaná: annyé vala az áldott Jézusnak ő alázatosság, és úgyannyéra vetötte vala ömagát embereknek ítéleti alá, hogy sinki óróla igaz ítéletöt nem tenne, sem adna, és hogy sinkitől nem hitethetnék bizony Istennek lennie.</p>
<p><i>Si ergo ipse Dominus noster et magister inquit: Non est servus maior domino suo, et discipulus non est super magistrum;</i>¹³ <i>si ancilla Christi es, si discipula Christi es, vilis et contemptibilis esse debes et humilis.</i> –</p>	<p>No, azért hogyha a mi Urunk és Mestörünk ely igen utálatosnak és szidalmasnak alíttaték ez velágon, minem de tehát nagyobb-e az szolgáló az ő uránál, avagy az tanítvány az ő mestörénél? Ha azért Krisztosnak leánya vagy, ha tanítványa vagy, légy utálatos és alázatos.</p>
<p>O, quam abhominabilis est ille religiosus Deo, qui vestem fert humilem, et cor superbum!</p>	<p>Mert, ó, mely igen utálatos az oly szerzetes az Úristennek, ki alávaló, hitvány ötözetet visel, és kevés szívet!</p>
<p>O, quam inutilis est ille Christianus, qui Dominum suum videt humilem et despectum, et ipse <i>exaltat cor suum et ambulat in magnis et in mirabilibus super se!</i></p>	<p>Ó, mely igen szidalmas, utálatos az oly keresztyén ember az áldott Istennek, kit hallja és látja az ő Urát, az édes Jézust utálatosnak és alázatosnak, és ő felmagasztalja az ő szívet, és jár önnönmagánál nagyobbban és csodálatosokban!</p>

¹³ Egyes szövegváltozatokban: „Si ergo ipse Dominus et magister noster ita vilis et contemptibilis reputatus est, et non est servus...”

<p>Quid amplius detestandum in sponsa Christi, quid gravius puniendum in ancilla Christi, quam quod, postquam summus factus est imus, immensus parvus et homo, putredo et vermis <i>apponat se magnificare?</i></p>	<p>Mi továbbá inkább megutálandó, és micsoda inkább nehezebben meggyötrendő az Krisztosnak szolgálóleányában, miképpen hogy az felséges Istennek Fia, az áldott Jézus lén alávetött, és az megmértéghetetlen Isten lén kisded, te kedég, nyavalyás férög és jövendőben férgeknek étke, merészködöl kevélködnöd.</p>
<p>De talibus dicit beatus Augustinus: »O pellis morticina, quid extenderis? o sanies foetida, quid inflaris? Caput humile, et membrum superbum«? quasi dicat: non decet.</p>	<p>Ezfélékről úgy mond az Szent Ágoston doktor: „Ó, úgy mond, nyavalyás rothadandó bűr, mire fualkodik fel? Ó, utálatos bidösség, mire kevélködöl viselvén alázatos főt és kevéll szívet és tagot?“, olymint azt mondaná, nem illik. De jaj azért, hogy nem követjük!</p>
<p>Tercia semita, per quam debes incedere, si vis ad perfectam humilitatem pervenire, est circumspectio tui.</p>	<p>Harmad út és utósó, kin kell teneked járnod, ó, áldott Jézusnak szerető jegyese, ha kívánsz jutnia az tekéletes alázatosságra, mondattatik tennön magadnak megnézese, gondolása.</p>
<p>Tunc te ipsam, carissima mater, circumspectis, quando recogitas, unde veneris, aut quo vadis. –</p>	<p>Mert akkoron nézed meg temagadat, Szent Bonaventura atyánk írja vala az ő hűgának, mikoron úgymond meggondolod, honnan jöttél, és hová mégy.</p>
<p>Considera ergo, unde veneris, et scias, quia de massa perditionis et de pulvere et limo terrae facta es et in peccatis conversata et exul es de beatitudine paradisi.</p>	<p>No, azért gondoljad meg, honnan jöttél, és tudjad, hogy az veszedelmnek sarából és földnek havából és porából terömtettél, és bínben él-tél, és számkivetött vagy az mennyei paradicsomnak bódogságátúl.</p>
<p>Et haec consideratio spiritum tumoris abiicit et excludit in tantum, ut clamare incipias cum tribus pueris in Daniele: <i>Sumus hodie humiles in universa terra propter peccata nostra</i>. –</p>	<p>És ezféle meggondolás kiveti emberből az felfualkodásnak lelkét, és kirekeszti úgannyéra, hogy te es felkajálts az Dániel prófétával, és mondjad: „Ó, én édes Uram Istenem, vagyunk mastan alázatosok mindközön-séges földön a mi bineinkért!“</p>

<p>Considera etiam illud, <i>quo tendis</i>; tendis enim ad corruptionem et incinerationem, quia <i>pulvis es, et in pulverem reverteris</i>.</p>	<p>Gondoljad meg továbbá, hovámég, mert naponként még elrothadásra és porrálételre, mert bizony, atyámfia, por vagy, és porrá kell lennöd.</p>
<p><i>Quid igitur superbis, terra et cinis?</i></p>	<p>No, tehát mit kevélködöl, por és hamu?</p>
<p>Si hodie es, cras non eris; si hodie sana, cras infirmaberis forte; si hodie sapiens, cras forte stulta eris; si hodie dives in virtutibus, cras forte mendica eris et misera.</p>	<p>Ha ma vagy, hónap megkorulhatsz, ha ma búcs vagy, netalántám hónap kábájá, bolonddá lehetsz, ha te ma béves vagy az Úristennek malasztjával, hónap netalántám elvetethetik téled.</p>
<p>Quis ergo miser ille Christianus, qui audeat superbire, cum tantis miseriis et calamitatibus undique se videat circumdatum?</p>	<p>Kicsoda azért az oly nyavalyás keresztyén embert, ki merészködik kevélködni, mikoron lássa önnönmagát mindenfelől megkernyéközöttnek lennie ennye sok nyavalyáságokkal és veszedelmekkel.</p>
<p>Discite igitur, o virgines sacratae, humilem habere spiritum, humilem incessum, humiles sensus, humilem habitum; sola enim humilitas est, quae divinam mitigat iram, quae divinam invenit gratiam.</p>	<p>No, azért tanuljatok, ó, Krisztos Jézusnak megszentölt szízei és jegyesi, vallani alázatos lelket és szívet, alázatos járást és viselni alávaló ötözetöt, mert csak az szent alázatosságnak ő jószága az, ki az isteni haragot megengeszteli, és ki az Úristennek ő szent malasztját megleli.</p>
<p><i>Quanto enim magnus es, humiliante in omnibus, dicitur in Ecclesiastico, et coram Deo invenies gratiam.</i></p>	<p>Mert mennyével inkább nagyobb vagy, annyával nagyobbban te magadat mindenekben megalázzad, és az Úristennek előtte meglelöd az ő szent malasztját.</p>
<p>Hoc modo Maria invenit gratiam apud Dominum, sicut ipsa testatur dicens: <i>Respexit humilitatem ancillae suae</i>.</p>	<p>Ekképpen lelé meg az áldott Szíz Mária is az Úristennek előtte meg az malasztot, miképpen önnönmaga mondá: „Tekinté – úgymond – az Úristen az ő szolgálóleányának alázatosságát.”</p>
<p>Nec mirum, quia humilitas charitatis locum praeparat, mentem a</p>	<p>Nem csodát, hogy az alázatosság az szent szeretetnek helt ad avagy</p>

vanitate evacuat.	szöröz, és embernek ő elméjét az hitságoktól kirekeszti.
Propter quod dicit Augustinus: »Quanto sumus a tumore superbiae inaniiores, tanto sumus dilectione pleniores.«	Azért mondja az Szent Ágoston doctor : „Mennyével inkább vagyunk, úgymond, az kevélségnek felfuakodásától iredbek avagy idegömb, annyéval vagyunk szent szeretettel teljesebbek.”
Et sicut aqua confluit ad valles, sic gratia Spiritus sancti confluit ad humiles; et sicut aqua tanto fortius fluit, quanto magis descendit, sic qui toto corde humiliatus procedit, magis propinquat ad Dominum, ut impetret ¹⁴ gratiam.	És miképpen az víz az hegyről foly az vögyekre, ezenképpen az Szentléloknek malasztja foly az aláztatosokra, és miképpen az víz mennyével sebősebben foly, annyéval inkább leszáll, ugyanezenképpen valaki őmagát teljes szívével megalázza, annyéval inkább közelget az Úristenhez, és megnyeri az ő szent malasztját.
Propterea dicit Ecclesiasticus: <i>Oratio humiliantis se nubes penetrat, donec appropinquet ad Altissimum, non consolabitur, quia Dominus timentium se faciet voluntatem et deprecationem eorum exaudiet.</i>	Azért mondja az Búcs: „Az őmagát megalázónak imádsága az egeket átalhatja, és mindaddiglan sem vigasztaltathatik meg, míglen az áldott, felséges Istennek eleiben jut, mert az Úristen az őtet félőknek akaratját megteszi, és az ő kéremésöket meghallgatja.”
Sitis ergo, o famulae Dei , o ancillae Christi, humiles, ita ut <i>nunquam superbiam in cordibus vestris dominari permittatis</i> , quia magistrum habuistis humilem, scilicet Dominum nostrum Iesum Christum, et quia magistram ¹⁵ habuistis humilem, scilicet Virginem Mariam, reginam omnium.	No, azért int az Szent Bonaventura atyánk az aláztosságra mondván : Ó, Krisztos Jézusnak szolgálóleányi, legyetök aláztatosok, hogy soha az kevélséget a ti szívetökbe be ne eresszétök, mert aláztatos mestörtök vót, tudnia mint az áldott Jézus, asszonytok es aláztatos vót, az dicsőséges Szíz Mária, mindeneknek kerálné asszonya.
Sitis humiles, quia patrem habuisti humilem, scilicet beatum	Legyetök aláztatosok, ó, Krisztosnak megszentölt jegyösi , mert

¹⁴ Máshol: „ut impetret”.

¹⁵ A *magistra* helyett más szövegváltozatban *domina* áll.

Franciscum; sitis humiles , quia matrem habuistis humilem, scilicet beatam Claram, humilitatis exemplar. –	alázatos atyátok vót, tudnia mint az bódogságos Szent Ferenc , anyátok es alázatos vót, tudnia mint az dicsőséges Szűz Szent Klára , mindenemű alázatosságnak példája és ti-köre .
Sic tamen sitis humiles, ut testis humilitatis vestrae sit <i>patientia</i> .	De maga úgy legyetök alázatosok, hogy a ti alázatosságtoknak ti-köre és tanúja legyen az bizony békesség.
Virtus enim humilitatis per patientiam perficitur, neque est vera humilitas, cui non est adiuncta patientia.	Mert az szent alázatosságnak ő jószága tekélettetik meg az békeségnek miatta, mert mondattatik az bizony alázatosnak lennie, kihöz hozjá nem ragasztatott lezend az szent békesség.
Et hoc bene testatur beatus Augustinus dicens: »Facile est velum ante oculos ponere, vestes viles et despectas habere, demisso capite incedere; sed verum humilem probat patientia«, iuxta illud Ecclesiastici: <i>In humilitate tua patientiam habe.</i> –	Azért mondja az Szent Ágoston doktor : „Kinnyí, úgymond, az Krisztosnak szolgálóleányinak az ő szömöknek eleibe tennie az fedelet, alávaló ruhában járnioké és ő fejöket alábocsátván. Ez mind kinnyí, de az bizony alázatost megbizonyítja az békesség.” Azért mondja az Bűcs es: „ <i>A te alázatosságodban békességöd legyen.</i> ”
Sed heu, cum dolore loquor, multi sumus , qui volumus superbire in claustris, qui certe non nisi humiles fuiamus in mundo.	De hogy keserűséggel szóljak, Szent Bonaventura atyánk mondja , sokak vadnak, kik az szerzetnek házában akarnak kevéskődni, kik bizonyával ez velágon nem egyebek, hanem szegényök és alázatosok vótanak .
Unde beatus Bernardus dicit: »Video, quod multum doleo, post spretam saeculi pompam, nonnullos in schola humilitatis superbiam magis addiscere ac sub alis mitis humilisque magistri gravius inolescere et impatientes amplius fieri in claustris, quam fuissent in saeculo;	Azért mondja az ájtatos Szent Bernard es: „Látok, úgy mond , olyat, kiről én fölötte igen bánkódom, mert ez velágnak ő kévánságát és pompásságát elhagyván az alázatosságnak oskolájában, azaz szerzetnek házában, nem csak egyik inkább tanulnak kevéséget, rá-

<p>quodque magis perversum est, plerique in domo Dei non patiuntur haberi contemptui, qui in sua non nisi contemptibiles esse potuerunt«.</p>	<p>galmasságot, iregységet, békétlenséget, vádosságot, ó fészlőtséget, hodnem mint isteni jószágot. De jaj ezféléknek, mert bizonyával jobb vót vóna, hogyha inkább az szerzetnek ruháját soha csak szömökkel sem látták vóna, hodnem mint ezképpen élnének.”</p>
<p>Consulo ergo tibi, dilecta mater, consule filiabus tuis, consule virginibus¹⁶ Deo sacratis, ut virginitatem in humilitate et humilitatem in virginitate conservent.</p>	<p>No, azért intlek én tégedet, én szerető húgom, Szent Bonaventura atyánk írja vala az ő hűgának, és mind titőket, Krisztosnak megszentölt szízei, hogy a ti alázatosságtokat szizességben és az ti szizességtőket alázatosságban megtartsátok.</p>
<p>Est enim virginitas mixta humiliti sicut gemma auro superaddita.</p>	<p>Mert az alázatosság egyesült avagy egyejült az szizességhez, miképpen az drágalátos kű avagy gyöngy az aranyba befoglaltatott.</p>
<p>Propterea beatus Bernardus dicit: »Pulchra permixtio virginitatis cum humilitatem. Non mediocriter placet Deo ista anima, in qua humilitas commendat virginitatem, et virginitas humilitatem exornat.« –</p>	<p>Azért mondja az Szent Bernard: „Igön szép egybe egyelülés az szézeség az szent álatatossághoz, és fölőtte igen kellemetes az Űristennek az oly lélők, kiben az alázatosság ajánlja az szizességet, és az szizesség ékösíti az alázatosságot.”</p>
<p>Audi denique consilium fratris tui, audi mater, et placebit tibi.</p>	<p>Halljad meg azért, én szereté húgom, a te atyádfiának intését, és használatos leszen teneked.</p>
<p>Fuge superbas famulas velut viperas, sperne superbas virgines tanquam daemones, contemne societatem superbiorum velut virus mortiferum.</p>	<p>Fuss el az kevé hűgoktól, miképpen az mérges kígyótól, utáljad meg az kevé szizeket, miképpen erdőgöket, az kevé embereknek ő társaságokat ugyan utáljad, miképpen az halálos mérget.</p>
<p>Et quare hoc? Audi quare.</p>	<p>És ha kérdöd, miért, halljad meg az okát.</p>
<p>Quidam sapiens ita describit superbium dicens: »Omnis superbus in-</p>	<p>Mert néminemű Bűcs így írja meg az kevélységet mondván:</p>

¹⁶ Más szövegváltozatban: „Consulo ergo tibi, o praedilecta soror, consulo et virginibus.”

<p>tolerabilis, habitu superfluus, in incessu pomposus, cervix erecta, facies torva, truces oculi, de loco superiori decertat, praeferri se melioribus affectat, sententias et verba et facta iactat, reverentiam in obsequio non servat.</p>	<p>„Minden kevély elviselhetetlen az szörzetnek házában, ötözetében föltöttevaló, járásában szertelen, nyaka felemelvén, szomorú ő orcájában, ő szömei edestova villagók, az felső helyről zúgódik, egyébnél ő magát az kevély ember jobbnak alítja lennie, tisztösségöt az gyöleközetben nem tart.”</p>
<p>Propterea debes, famula Dei, sponsa Christi, virgo Domini, fugere superborum consortia, ne te tu eis similis efficiaris.</p>	<p>No, azért, Krisztosnak ő szerető szolgálóleánya és jegyöse, kell tened az kevély hűgoknak ő társaságokat eltávoztatnod, hogy te es hasonlatos ne légy öhozzájok.</p>
<p>Dicit enim Ecclesiasticus: <i>Qui communicat superbo induet superbiam.</i></p>	<p>Mert úgy mond az Bűcs: „<i>Valaki az kevélyhöz társolkodik, ő es kevélységbe ötözik.</i>”</p>
	<p>De az szent alázatosság, ó, én édes Istenem, ki nagy jószág, mert ő minden jószágoknak kerálné asszonya, az bínöknek halála, az isteni félelemnek éltetője, bűcsességnek gyökere, szörzetösségnek erőssége, szizességnek ékessége, Szentléleknek lakodalma és mind az teljes Szentháromságnak kévanatos és kedves szállása, ezeket mondja az ájtatos Szent Bernard. Imádj, én szereté atyámfia, azért, aki írta, és mondj <i>Ave Mariát</i> érötte etc.</p>

<p><i>De perfectione vitae ad sorores Capitulum VI. De passionis Christi memoria</i>¹⁷</p>	<p><i>Debreceni Kódex</i>¹⁸</p>
<p>Quoniam devotionis fervor per frequentem Christi passionis memoriam nutritur et conservatur in hominem, ideo necesse est, ut frequenter, ut semper oculis cordis sui Christum in cruce tanquam morientem videat qui devotionem in se vult inextinguibilem conservare. Propter hoc Dominus dicit in Levitico: <i>Ignis in altari meo semper ardebit, quem nutriet sacerdos, subiiciens ligna per singulos dies.</i> Audi, mater devotissima: <i>Altare Dei est cor tuum; in hoc altari debet semper ardere ignis fervidae devotionis, quem singulis diebus debes nutrire per ligna crucis Christi et memoriam passionis ipsius.</i> Et hoc est quod dicit Isaias propheta: <i>Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris;</i> ac si diceret: quicumque desiderat a Deo aquas gratiarum, aquas devotionis, aquas lachrymarum, ille hauriat de fontibus Salvatoris, id est, de quinque vulneribus Iesu Christi.</p>	
<p>Accede ergo tu, o famula, pedibus affectionum tuarum ad Iesum vulneratum, ad Iesum spinis coronatum, ad Iesum patibulo crucis affixum, et cum beato Thoma Apostolo non solum intueri in <i>manibus ejus fixuras clavorum,</i> non solum mitte <i>manum tuam in latus eius,</i> sed totaliter per ostium lateris</p>	<p>...feszített Jézushoz, és az Szent Tamás apostallal ne csak nézjed az ő szent kezeiben az kémén vasszegeknek heleit, és ne csak bocsássad be az te kezedet az ő ódalában, de mindentől fogván menj be az ő oldalának kapuján az áldott Jézusnak mind ő szívéiglen, és ott az megfeszültnek buzgószagos szeretetivel az Krisztos-</p>

¹⁷ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 120–121.

¹⁸ *Debreceni Kódex*, i. m., 305–326.

<p>ejus ingredere usque ad cor ipsius Iesu, ibique ardentissimo Crucifixi amore in Christum transformata, clavis divini timoris affixata, lancea praecordialis dilectionis transfixa, gladio intimae compassionis transverberata, nihil aliud quaeras, nihil aliud desideres, in nullo alio velis consolari, quam ut cum Christo tu possis in cruce mori.</p>	<p>hoz egyesülvén, az isteni szeretetnek szegeivel átalverettétvén és őrajtaváló könyörületességgel megsebesültétvén, semmit egyebet ne keress, semmit egyebet ne kívánj, és semmiben egyébben ne akarj megvigasztaltatnia, hanem hogy te es az Krisztos Jézussal az keresztfán meghalhass.</p>
<p>Et tunc cum Paulo Apostolo exclames et dicas: <i>Christo confixus sum cruci. Vivo iam non ego, vivit vero in me Christus.</i></p>	<p>És az Szent Pál apastalva felkajálts mondván: „<i>Krisztossal feszítetett az keresztfához, élök immár nem én, de él énbennem a Krisztos.</i>”</p>
<p>Debes autem per hunc modum passionem Christi in memoria habere, ut cogites, quoniam passio eius fuit <i>ignominiosissima, acerbissima, generalissima et diuturnissima.</i> –</p>	<p>Kell kedig teneked imez módon avagy e szerrel az Krisztos Jézusnak ő keserúséges kénszenvedését az te szívedben hordoznod, hogy meggondoljad, mely igen szidalmas, keserúséges, közönséges és hosszjáigvaló vót az édes Jézusnak ő kénszenvedése.</p>
<p>Primo considera, Deo digna formula, quam mors Iesu Christi, sponsi tui fuit <i>ignominiosissima.</i></p>	<p>Előzőr gondoljad meg, Krisztosnak ájtatos szolgálóleányak, hogy mely igen szidalmas vót az áldott Krisztos Jézusnak, a te szereté jegyösödnek ő halála.</p>
<p>Fuit enim <i>crucifixus</i> tanquam fur et latro.</p>	<p>Mert megfeszítették ő, miképpen urv és tolvaj.</p>
<p>Nulli enim in lege veteri tali morte puniebantur nisi pessimi et sceleratissimi et fures et latrones. –</p>	<p>Mert sinki az Ótörvényben efféle halállal nem kárhoztatik vala, hanem csak az gonosztevé emberek, urvok és tolvajok.</p>
<p>Adhuc attende Christi maiorem ignominiam.</p>	<p>De még es vedd eszedbe az áldott Krisztosnak nagyobb szidalmas halálát.</p>
<p>Fuit enim in <i>loco turpissimo et vilissimo</i> crucifixus, scilicet in monte Calvariae, ubi multa ossa et cadavera mortuorum iacebant.</p>	<p>Mert ő megfeszítették éktelen és rútságos helyen, tudnia mint az Koppasztó-hegyen, holott az halálra kárhoztattaknak nagy sok hogy tagai feksüznek vala.</p>

Ille siquidem locus erat morti damnatorum deputatus, et ibi decollabantur et suspendebantur non alii nisi pessimi homines. –	Mert ez Kopaszto-hegy adatott vala csak az halálra kárhoztattaknak, és ott vágják vala az gonosztevéknek ő nyakokat, és ott akasztattak vala fel az urvok és tolvajok .
Adhuc vide Christi maiorem ignominiam, quia inter latrones tanquam latro suspenditur et in medio tanquam <i>princeps latronum</i> .	Idvezíték Jézus azért ott az tolvajok között feszítették fel, és középtött, olymint vóna az tolvajoknak fejedelme.
Unde Isaias dicit: <i>Cum sceleratis reputatus est.</i> –	Azért mondá Izajás próféta: <i>Az gonosztevéknek közibe számláltaték.</i>
Adhuc intuere Sponsi tui maiorem ignominiam, quia aeri deputatus est , et inter caelum et terram suspensus, ac si non esset dignus vivere aut mori in terra.	No, mégés, Krisztosnak ájtatos szolgálóleánya , tekintsed meg az te szerető jegyesödnek szidalmas halálát , mert az menny és az ég között feszítették meg olymint nem vóna méltó élnie, és földön sem meghalni.
O digna indignatio et iniuria!	Ó, mélytóságos harag és átkozott iregység!
Domino orbis terrarum totus negatus est orbis, vilis in mundo nihil aestimatum est Domino mundi.	Ez velágnak Terömtőjének és Urának mindenestől fogva ez velág őmagát megtagadá, és semmi utálatosbnak nem alították ez velágnak Uránál.
Sic ergo fuit mors Filii Dei ignominiosissima propter genus mortis, quia in patibulo suspensus; propter socios mortis, quia cum iniquis deputatus et condemnatus; propter locum mortis, quia in monte Calvariae foetidissimo crucifixus.	Ó, azért mely igen szidalmas vala az áldott Jézusnak ő szent halála,
<i>Meditationes vitae Christi Meditatio passionis Christi hora prima Capitulum LXXVII.¹⁹</i>	
Mane autem tempestive redierunt principes et majores populi, et fecerunt eum ligari manus post	mert az átkozott zsidók íme- képpen káromják vala őtet mondván: Jövel mivelünk, csalárd , az íté-

¹⁹ [Pseudo-]BONAVENTURA, *Meditationes vitae Christi, i. m.*, CCLXIIIv–CCLXVr.

<p>tergum, dicentes: Veni nobiscum, latro, veni ad iudicium, hodie complebuntur maleficia tua, modo tua sapientia apparebit.</p>	<p>letre, mert immár kezünkben vagy, és azért ma a te ördögséged elvégeztetnek, és a te tudományod ma meglátszik. És az ő szentséges kezeit hátra kötözvén,</p>
<p>Et ducebant eum ad Pilatum; et ipse tanquam innocens sequebatur eos, cum esset agnus innocentissimus.</p>	<p>viszik vala Pilátoshoz, és az áldott Jézus, miképpen az szeléd, ártatlan bárán, őutánnok megyen vala.</p>
<p>Cum autem mater ejus, Joannes et sociae (nam et ipse summo mane exierunt foras, ut venirent ad eum) occurrerunt ei in bivio, et videntes eum sic vituperabiliter et sic enormiter a tanta multitudine duci, quanto repleti sunt dolore, dici non posset. In isto autem mutuo conspectu, fuit dolor vehementissimus utriusque.</p>	
	<p>Mikoron azért ezöket Asszonyunk, Mária meglátta vóna es Szent Jánus, hogy ely igen elgyötrötték vóna, mondá: „Szent Jánus, ez-e az én édes fiam?” Szent Jánus nem szólhat vala az nagy keserúségtől. Mondá Asszonyuk, Mária: „Nem ez, mert az én édes fiam minden embereknek fiainál szépséges, de látod-e hogy ez poklos?” Mondá Szent Jánus: „Ó, én édes Asszonyom, Mária, lám immár te es nem esméröd meg a te édes fiadat! Nem látod-e, hogy miképpen gyötrötték? Nem csoda azért, hogy meg nem esmérhetöd.” Ezt hallván Asszonyonk, Mária kezeit egybekucsolván kezdé nagy sirással mondania: „Jaj énnekem, keserves anyának, mert ma elesék az én fejemnek koronája, az én szömömnnek velága és az én segítségemnek istájpja.” Ezöket megmondá, orcul az földre leesék. De</p>

	Szent Jánus felemelvén monda neki: „Jüvel, én szerető Asszonyom, és lás-sad meg a te édes fiadat.” Hogy ke-dig meglátta vóna, gondolhatod, ájta-tos lélek minemü nagy keserúségek vót.
Nam ipse Dominus multum affligebatur ex compassione quam habebat ad suos , et maxime erga matrem. Sciebat enim, quod propter ipsum dolebant usque ad animae a corpore avulsionem. Considera ergo et intuere diligenter per singula: sunt enim permultum, imo perma-xime compassiva.	Mert idvezítének hogy ezeket lát-ja vala, neki es az ő kénja és kese-rúsége kettőztetik vala, jelesül kedig Asszonyonk Márián, mert tudja vala, hogy mind az ő lelkének ő testéből kivételéiglen keserögne. Gondoljad és lássad meg mindezöket, mert fö-lötte igen könyörületességre intők.
Ducitur ergo ad Pilatum; et illae mulieres a longe sequuntur, quia appropinquare non possunt.	Viteték azért Pilátoshoz, és Asz-szonyunk Mária távoly követvén az szent asszonyokkal , mert közel öhozzá nem mehetnek vala.
Accusatur tunc ab illis in multis, et Pilatus ipsum misit ad Herodem.	Vádoltatik azért az zsidóktúl nagy sokakból, és Pilátos kildé ötet Eró-deshöz.
Herodes vero cupiens videre de suis miraculis, gavisus est; sed nec miraculum ab illo habere potuit, neque verbum.	Heródes kedig kívánván az ő csodatételiből valamit látnia igen megörüle, de sem csodatételét, sem beszédét nem érdömlék hallania.
Igitur ex hoc reputans eum stultum, fecit in derisione ipsum indui veste alba, et remisit eum Pilato.	Annakokáért alítván ötet bolond-nak lennie, megcsúfolá az ő fejének lagyát keresztülnyíretvén , fejtért ru-hába ötöztetvén megkildé Pilátosnak.
Et sic vide qualiter non solum malefactor, sed et stultus est ab omnibus illis reputatus: ipse autem omnia patientissime tolerabat.	És lássad meg immár ett, hogy nemcsak gonosztevőnek, de még bo-londnak is alíttatik.
Intuere etiam hic eum, dum du-citur, et reducitur, demisso vultu, et verecunde incedentem, et omnium clamores, convicia et subsanna-tiones audientem, et forte lapidum percussiones, et immunditiarum aliarum foetores suscipientem.	Tekintsed azért ötet, miképpen edestova hordoztatik menvén öutá-nok szemérmösön ő szömeit az földre lebocsátván és mindeneknek károm-lásokat hallván és ezenközben nya-kon és orcul vervén és sárval hagyigálván, de az áldott Jézus

	mindeneket nagy békességgel elszenvedvén.
Et etiam matrem et suos intuere discipulos cum indicibili moerore a longe stantes, et inde ipsum sequentes.	Nézzed továbbá Asszonyunk Máriát is és az tanítványokat, miképpen őtet távol, nagy mondhatatlan keserúséggel követik.
Reducto autem eo ad Pilatum, illi canes cum audacia magna atque constantia prosequuntur suas accusationes: sed Pilatus causam mortis non inveniens in eum, ipsum dimittere nitebatur.	Mikoron kedig Pilátos eleibe vitték vóna őtet, az áldott Jézust , tehát ez dihös bestiák nagy bátorsággal az ő hamis vádolásokat elkezdék, de Pilátos, halálnak okát őbenne nem lelvén, igyeközik vala őtet elszabadítania.
Dixit ergo: Ipsum corripiam, et dimittam.	Monda azért az zsidóknak : „Ím megfeddem azért őtet, és elbocsátom.”
O Pilate! tu Dominum tuum castigas? nescis quid agis, quia nec mortem, nec flagella meretur.	Ó, Pilátus, te a te Terömtödet és Uradat feddöd-e meg? Nem tudod, nyavalyás , mit művelsz, mert sem az halált, sem az ostorozást nem érdömlí.
Recte ageres, si te ad suum nutum corrigeres.	De igen jól tennéd, hogyha inkább az őtet vádolókat és temagadat feddenéd meg.
Jussit autem eum durissime flagellari.	Parancsolá azért, hogy igen erősen megostoroztatnék.
Spoliatur ergo Dominus , et ad columnam ligatur, et diversimode flagellatur.	Ezenközben vevék idvöziténk Jézust , és az ő ruháitúl megfoszták, és kötözék egy kóoszlophoz , és külön-különképpen ostorozják vala.
Stat nudus coram omnibus juvenis elegans et verecundus, <i>speciosus forma prae filiis hominum</i> , suscipit spurcissimorum flagella dura et dolorosa, caro illa innocentissima, et tenerissima, mundissima, et pulcherrima.	Áll mezítelen mind az nagy sokaság előtt szemérmös és tisztöletes ifjú, az áldott Jézus , minden embereknek fiainál szép és ékösséges ábrázú, veszi az ártatlan gyengeséges, tisztaságos és szépséges test az kemény ostoroknak és vesszőknek keserúséges fájdalmát.
Flos omnis carnis, et totius humanae naturae, repletur livoribus et fracturis.	Minden emberi természetnek és testnek virága, az áldott Jézusnak ő szent teste beteljesödik sebekkel és szakadásokkal.

<p>Fluit undique regius sanguis de omnibus partibus corporis, superad- ditur, reiteratur, et spissatur livor super livorem, et fractura super fracturam, quousque tam tortoribus, quam inspectoribus fatigatis, solvi jubetur.</p>	<p>Foly az ő szent testének minden részéről az nemes, dicsőséges, keráli vér, keserűség keserűségre, seb sebre és az ő testének elszagztatása szagztatásra adattatik, és mindaddég- lan parancsoltatik ostoroztatni, míg- len az hóhérok mind elfáradnának be- lé.</p>
<p>Columna autem, ad quam ligatus fuerat, vestigia cruoris ostendit, sicut in historiis continetur.</p>	
<p>Hic ergo eum diligenter considera per longam moram, et si hic non compateris, cor lapideum puta te habere.</p>	<p>No, ájtatos lélek, ha Krisztosnak szolgálóleánya vagy, tehát mindez felül megmondottakat szeretetesen, nagy késedelmel az te elméddel meggondoljad, és ha te ezökbén az áldott Jézuson nem könyörülsz, tudjad, hogy at te szíved keményb az kőnél és indulhatatlamb az földnél.</p>
<p>Tunc impletum est quod ait Isaias propheta: <i>Vidimus, inquit, eum, et non erat aspectus, et reputavimus eum quasi leprosum et humiliatum a Deo.</i></p>	<p>Mert akkoron beteljesödék, amit az Izajás próféta monda: „<i>Látok, úgymond, őtet, és nem vala szín őrajta, és alítok őtet poklosnak és Istentől megaláztatottnak.</i>”</p>
<p>O Domine Jesu! quis fuit ille tam audax, et tam temerarius, qui te spoliavit? Et qui ille audaciores, qui te ligaverunt? Sed qui illi audacissimi, qui te tam durissime flagellaverunt?</p>	<p>Ó, én édes Uram Jézus, ki vót az oly igen bátor, ki tégedet megfosztott? És ki vót az oly vakmerész, ki tégedet megkötozött? És ki vót az oly átkozott ember, ki tégedet, én édes Uram Jézus, keserűségesen megos- torozott?</p>
<p>Sed tu sol justitiae tuos radios subtraxisti, et ideo factae sunt tenebrae, ac tenebrarum potestas.</p>	<p>De te, igazságnak napja, a te fényességedet elvontad vala, és azért lének setétségek és az setétségeknek hatalmi.</p>
<p>Omnes sunt te potentiores.</p>	<p>Mert mindenek tenáladnál hatalmasbak valának, ó, én édes Istenem.</p>
<p>Amor tuus et iniquitas nostra sic te imbecillum fecerunt.</p>	<p>Bizony az te nagy szeretetöd és a mi álnokságunk tén tégedet ely igen erőtelenné.</p>

<p>Maledicta sit tanta iniquitas, pro qua sic affligeris.</p>	<p>Átkozott legyen ez ely nagy álnokság és vétek, kiért te, én édes Uram Jézus, ely nagyon kénzattatol.</p>
<p>Soluto Domino a columna, ducunt eum sic nudatum, sic flagellatum, per domum scrutando pro pannis, qui sparsim in domo projecti fuerunt ab expoliatoribus. Intuere eum sic bene afflictum et trementem durissime: erat enim frigus, sicut dicit Evangelium. Cum se vellet revestire, contendunt quidam impiissimi, dicentes Pilato: Domine, hic se facit regem.</p>	<p>Elődözván annakutánna az kőláb-túl, hogy megostoroztat vóna, és viszik vala Pilátosnak eleibe vádolván őtet és mondván: „Ez kerállyá tétet őmagát.</p>
<p>Vestiamus eum, et more regio coronemus.</p>	<p>Őtöztessők fel azért őtet, és keráli szokás szerént koronázzok meg őtet.”</p>
<p>Et accipientes quamdam chlamydem sericam rubeam et turpem, vestierunt eum, et spinis coronaverunt.</p>	<p>És hozának egy ó, szakadozott vörös palástot, és őreája adák, és töviskkel megkoronázzák őtet.</p>
<p>Cerne ergo eum in singulis actibus et afflictionibus suis, quia omnia facit et sustinet quae et ipsi volunt. Purpuream suscipit, super caput spineam coronam portat, arundinem manu tollit, et ipsis genuflectentibus, et ut regem salutantibus, tacet et patientissime obmutescit.</p>	
<p>Cerne nunc in amaritudine cordis, et maxime caput ipsius plenum spinis arundine saepe percutitur. Et vide, depresso collo, cum dolore tam magno acerbos ictus tunc suscipit. Perforabant namque caput ejus sacratissimum acerbissimae illiae spiniae, ac totum madere faciebant sanguine.</p>	<p>Ó, ájtatos lélek, gondolhatod minémű nagy keserűségben vala akkoron az ő szíve, és jelősben minémű nagy fájdalmat szenved vala az ő szentséges fejében, miérthogy az töviskeek átfakattak vala mind az ő agya veleiglen, és gyakorta az náddal verik vala.</p>
<p>O miseri! quomodo tremendum adhuc apparebit vobis illud caput regale, quod vos nunc percutitis?</p>	<p>Ó, ti átkozott zsidók, mely igen rettenetes leszen még tinektök az dicsőséges keráli fő, kit ti mast vertök!</p>

<p>Illudebant enim ei tanquam regnare volenti, et non valenti.</p>	<p>Ezenkezben csúfolják vala őtet, olymint országlani akarót, de nem tehetőt.</p>
<p>Omnia autem sustinet, quia eorum saevitia nimia erat: sed nec illis suffecerat, quod ad majorem illusionem totam cohortem congregaverant; sed et coram ipso Pilato et toto populo adducunt eum foras publice sic illum, et portantem spineam coronam, et purpureum vestimentum. Cerne nunc pro Deo quomodo etiam stat facie ad terram demissa, coram multitudine vociferante, et clamante: <i>Crucifige eum</i>, et insuper eum deridente et insultante, quasi sapientiores eo fuerint; et quomodo appareat, quod ipse se insipienter habuerit contra principes et phariseos, qui sic eum aptari fecerunt, et ad talem finem perducunt. Et sic non solum dolores et poenas, sed etiam opprobria, suscipiebat ab eis.</p>	
<p><i>De perfectione vitae ad sorores</i> <i>Capitulum VI.</i> <i>De passionis Christi memoria</i>²⁰ folyt.</p>	
<p>O bone Iesu, o benigne Salvator, quia non semel, sed multoties confunderis!</p>	<p>Ó, én édes Uram Jézus, ó kegyes idvözítő, mert nem egyszer, de nagy sokszor te meg gyaláztatál!</p>
<p>Quanto quis pluribus locis confunditur, tanto ignominiosior efficitur mundo; et ecce, tu Domine Iesu, in horto ligaris, in domo Annae alapa caederis, in atrio Caiphae conspueris, in hospitio Herodis illuderis, in via crucem baiulas, in Golphotha crucifigeris.</p>	<p>Mennyével kedég ki több helyön gyaláztatik meg, annyéval inkább lesz ez velágon szidalmasb, de íme, te, én édes Istenem, az kerben megköztöttéél, Annásnak házánál arcul verettéél, és Kajfásnak pitvarában arcul pökdöstöttéél, Eródesnek szállásán megcsúfoltattál, és az szentenciát</p>

²⁰ BONAVENTURA, *De perfectione vitae...*, i. m., 121–124.

	kiadván az nagy keresztfáva megterhelhettél, és az Kopaszto-hegyen megfeszítettél.
Heu me, heu me, ecce, libertas captivorum capitur , gloria Angelorum illuditur , ²¹ vita hominum occiditur!	Ó, azért én édes Istenem, jaj énnekem, utálatos bűnesnek, mert íme az megfogattaknak szabadítója, angyaloknak dicsősége, embereknek élete megölettetik énérttem.
O Iudaei miseri, bene implevistis quod promisistis!	Ó, ti nyavalás zsidók, igen jól beteljesítetők, amit fogadtok.
Dixistis enim: <i>Morte turpissima condemnemus eum.</i>	Mert úgy mondtok, hogy <i>éktelen halállal kárhoztassok őtet.</i>
Propterea beatus Bernardus dicit: »Exinanivit semetipsum, formam servi accipiens; Filius erat et factus est servus, nec formam servi solum accepit, ut subesset, sed etiam mali servi, ut vapularet, ut poenam solveret, cum culpam non haberet«;	Az ájtatos Szent Bernard kedig úgy mond: „Megaláza őmagát az áldott Jézus az szolgának ábrázat felvevén, hogy alávetött lenne. Az mendenható Atya Istennek egyetlen egy Fia vala, és szolgája tevő őmagát.”
et erat non solum <i>servus servorum Dei</i> , ut Papa, sed etiam <i>servus servorum diaboli</i> factus, serviens infima peccata peccatorum expurgando.	
Nec hoc sibi suffecit, sed mortem omni morte confusibiliorem elegit, ne et tu pati similia formidares. ²²	Még evvel sem elégödék meg, de minden halálnál szidalmasb halát választá őmagának.
<i>Humiliavit enim semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis,</i> »quae est ignominiosior«, ut dicit Glossa.	Mert miképpen az Szent Pál apastal mondja: „Megaláza önmagamát lévén engedelmes mindhalálig, az keresztfának kedig haláláiglan,» „ki szidalmasb egyéb halálnál,» miképpen az magyarázó írás mondja. Ó azért, édes Jézus!

²¹ Más variánsokból a két ige (*capitur*, *illuditur*) hiányzik.

²² Egyes változatokból a félkövérrel szedett rész hiányzik.

<p>Secundo considera et attende, virgo Deo devota, quoniam passio Christi fuit acerbissima.²³</p>	<p>Másegyször gondoljad meg, és vedd eszedbe, Krisztos Jézusnak ájtatos szolgálóleánya, mely igen keserűséges vót az áldott Jézusnak ő kénszenvedése.</p>
<p>Crux enim illa beata²⁴ membra in se extensa contrahi in dolore mortis non permissit, quod tamen solet esse quoddam levamen et solatium cordibus anxiatibus, nec habuit illud reverendum divinum caput, ubi ad dimissionem animae se inclinaret. –</p>	<p>Mert az keresztfá az áldott tagokat kiterjedni nem hagyá az halálnak keserűségéért, ki maga szokott lennie néminemű kinnyebőségnek az a megkeserődött szívnek, sem vala hova lehaulnia az isteni tisztöletes főnek, mikoron az ő szent lelkét kibocsátá az ő testéből.</p>
<p>Attende adhuc melius, quam acerba mors Christi fuerit.</p>	<p>De mégés vedd jobban eszedbe, mely igen keserű vót az áldott Jézusnak ő szent halála.</p>
<p>Quanto quid tenerius, tanto patitur gravius; nunquam autem fuit corpus ita tenerum ad sustinendum passiones, sicut corpus Salvatoris.</p>	<p>Mert mennyével gyenkébb valaki, annyával inkább nehezebben szenved ként. De soha nem vót oly igen gyengeséges test kénoknak szenvedésére, miképpen Idvezítének szent teste.</p>
<p>Corpus enim mulieris tenerius est quam corpus viri; caro autem Christi tota virginea fuit, quia de Spiritu sancto concepta et de Virgine nata: igitur passio Christi fuit omnium passionum acerbior, quia omnium virginum tenerior.</p>	<p>Jóllehet, hogy az szívnek teste gyengébb legyön, hogynem mint az férfiúé, de az áldott Jézusnak ő teste szeplőtelen szív vala, mert az Szentlélektől fogadtaték, és az Szíz Máriától szilettek. Azért mindeneknek kénszenvedesöknél keserűbb vót, mert minden szizeknél gyengeségebb vót.</p>
<p>Si enim ad solam mortis recordationem sic tristis facta est anima sua prae teneritudine carnis, ut <i>sudor corporis sui fieret sicut sudor sanguinis decurrentis in terram</i>; quantus superaditus est ei dolor,</p>	<p>Mert hacsak az halálnak megemlékezésére az áldott Jézus az ő szent lelkében az ő testének gyengeségéért annyéra gyötretteték meg, hogy az ő testének verítéke lén miképpen az fődre lecsöpögő vér, ő, tehát ájtatos</p>

²³ Más változatokban: „passio Christi quam”.

²⁴ Más változatokban: *benedicta*.

<p>quanta inflicta poena in degustatione acerbissimae passionis.²⁵</p>	<p>lélők, gondolhatod, minémű nagy keserűséges fájdalmat szenvedte az keménységes keresztfán.</p>
<p>Ideo beatus Bernardus dicit: »Angustias cordis²⁶ tui, Domine Iesu Christe, certissime indicabat sudor ille sanguineus, qui orationis tempore de tua sanctissima carne decurrebat in terram.« »Quid fecisti, dulcissime puer, ut ita tractareris? Quid commisisti, o amantissime iuvenis, ut ita iudicareris? Ecce, ego sum causa tui doloris, ego plaga tuae occisionis«. –</p>	<p>Azért mondja az ájtatos Szent Bernard: „Ó, én édes Uram Jézus Krisztos, bizonyával az te szent testednek keserűséges fájdalmát megmutatja vala az véres veríték, ki az imádságnak idején az te testedtől az földre le foly vala.” „No, azért mit tettél te, ó, édességes gyermek, hogy ekképpen kénzattatol? Mit vétköztél, ó, szépséges, kívánatos ifjú, hogy ély keményön ítéltetöl? Íme, én édes Uram Jézus, bizonyával én vagyok a te kénodnak és halálodnak oka.”</p>
<p>Adhuc vide diligentius, quam amara mors Christi fuerit.</p>	<p>Méges, ó, ájtatos lélek, gondold meg szeretetösön, mely igen keserű vót az áldott Krisztosnak ő szent halála.</p>
<p>Quanto quis innocentior, tanto poena ad tolerandum gravior.</p>	<p>Mert mennyével inkább valaki ártatlanb, annyéval nehezebben szenved a ként.</p>
<p>Si enim Christus propter sua peccata illum dolorem sustinuisset, aliquantulum esset tolerabilior; sed ipse <i>peccatum non fecit</i>, sed <i>nec inventus est dolus in ore eius</i>.</p>	<p>Mert idvezíténk Jézus az ő bínéiért szenvedött vóna ként, méges valami kevésbé kinnyebb vót vóna. De <i>ő bínt nem tett, és csalárdság nem lettettött az ő szájában</i>.</p>
<p>Et hoc ipsum testatur Pilatus, dicens: <i>Nulla causam mortis invenio in eo</i>.</p>	
<p>Ipse enim est <i>candor lucis aeternae et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius, sicut dicitur Sapientiae septimo</i>.</p>	<p>Mert ő örökkévaló velágosságnak fényessége és szeplőtelen tükör, és az felséges Atya mendenható Istennek képe, ábrája.</p>

²⁵ Más változatokban: „...mortis recordationem Christus in sancta anima sua prae teneritudine carnis tantum afflictus est, ut sudor corporis fieret sicut sudor sanguinis decurrentis in terram, quanto superadditus est ei dolor, quanta eum afflixit poena in degustatione acerbissimae mortis et passionis.”

²⁶ Máshol helyette: *corporis*.

<p>Considera adhuc plenius, quam poenalis fuerit mors dilecti Sponsi tui, Iesu Christi.</p>	<p>Lássad atyámfia mégis jobban meg, igen keserű vót az áldott Jézusnak ő halála.</p>
<p>Quanto <i>generalior</i>, tanto poena acerbius; Christus autem, Sponsus tuus, passus est in omni parte corporis sui, sic quod nullum ita parvum membrum fuerit in eo, quin specialem poenam haberet; nullus ita modicus locus, quin repletus esset amaritudine.</p>	<p>Mert mennével közönségösb, anynyéval inkább az kén keserűbb. Az édes Jézus kedig kénszenvede az ő testének minden részében, úgyanyéra, hogy nem vóna őbenne oly igen kised tag, hogy kiben kénfájdalmat nem érzözne avagy szenvedne, és nem vót az ő szentséges testén oly igen kised hely, hogy ki keserűséggel teljes nem vót vóna.</p>
<p><i>A planta enim pedis usque ad verticem capitis non fuit in eo sanitas.</i></p>	<p>Mert talpátúl fogva mind ő tetiglen nem vót őbenne egészség.</p>
<p>Unde prae nimia doloris vehementia clamavit, dicens: <i>O, vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte, si est dolor sicut dolor meus.</i></p>	<p>Azért hogy az fájdalmnak nagy keserőségeiért felkajáta nagy szózáttal mondván: <i>Ó, mind ti, kik mentek ez úton, vegyétek esztökbe, és lássátok meg az én keserűségemet, kit én tíröttetek szenvedek, ha vagyon hasonlatos fájdalm avagy keserűség az én keserűségemhez.</i></p>
<p>Re vera, Domine Iesu Christe, nunquam fuit dolor similis dolori tuo.</p>	<p>Azért mondja az ájtatos Szent Bernard: Bizonyával én édes Uram Jézus, soha nem vót hasonlatos keserűség a te keserűségedhöz.</p>
<p>Tanta enim fuit sanguinis tui effusio, ut totum corpus tuum aspergeretur. —²⁷</p>	<p>Mert annyé vala a te keserűségednek kiöntése, hogy münd az te szent testedet vérvel meghintené.</p>
<p>O bone Iesu, o dulcissime Domine! cum non <i>gutta</i>, sed sanguinis <i>unda</i> ita largiter per quinque partes corporis tui emanaverit de manibus et pedibus in crucifixione, de capite in coronatione, de toto corpore in flagellatione, de ipso corde in late-</p>	<p>Ó, jó Jézus, ó, én édes Idvezítőm, nem köp, de bévséggel foly vala az te szent testednek öt részéről az te szent véröd, tudnia mint az te kezeidbel és labaidból az meg feszítésnek idején, az te szen fejedből az koronázásnak idején, és a te szent ódaladnak átalök-</p>

²⁷ Más szövegváltozatokban: „Tanta enim fuit tui doloris effusio, ut totum corpus tuum sanguine aspergeretur.”

<p>ris apertione; mirum videtur, si quid sanguinis remansit in te.</p>	<p>lelésének idején, és mind az te testödből, hogy csodának láttatik, ha ingyen valami kevés vér maradott tenned.</p>
<p>Dic, quaeso, dilecte mi Domine, dic, cum unica tui sacratissimi sanguinis gutta potuisset sufficere ad totius mundi redemptionem, cur tantum sanguinem de corpore tuo effundi permisisti?</p>	<p>De mondjad meg, én szeretetes Uram Jézus, kérlek mondjad meg, hogyha a te szent vérödnök egy csöppenete elég vót vóna mind ez teljes velágnak megváltására, tehát mire hagyál ennyé nagy sok vért kibocsátnia az te szent testödből?</p>
<p>Scio, Domine, et vere scio, quia propter aliud hoc non fecisti, nisi ut ostenderes, quanto affectu me diligeres.</p>	<p>Tudom, Uram, és bizony tudom, hogy nem egyébért tevéd, hanem hogy megmutatnád, minémű nagy kévénsággal engemet szeretnél.</p>
<p>Quid igitur <i>retribuam Domino pro omnibus, quae retribuit mihi?</i></p>	<p>No, azért mit adjak, én édes Uram Istenem, mindezekért én teneked, kit te én érettem adtal nyavalyás bín-ösért?</p>
<p>»Certe, Domine, quamdiu vixero, memor ero laborum tuorum, quos sustinuisti in praedicando, fatigationum in discurrendo, vigiliarum in orando, lacrymarum in compatiendo, dolorum, convitiorum, sputorum, colaphorum, subsannationum, clavorum et vulnerum; alioquin <i>requiretur a me sanguinis iusti, qui effusus est super terram</i>«.</p>	<p>Vaj bizonyával míg élök, én édes Uram Jézus, megemléközöm a te munkáidról, kit te szenvedél az prédikálásban, fáradságidról edestova való járásodban, imádságban való vigyázásodról, könnyhullatásodról emberi nemön könyörülvén, fájdalomidról, káromlásidról, a te szent orcádnak pökdőzésiről, nyakon verésökről, az ó vas szegekről, a te szent sebeidről és mind a te egyéb keserőségödről, mert ha ezt nem teendem, tehát egyébképpen megkerestetik énrajtam az ártatlan vér, kit te kiöntél énérttem ez földön.</p>
<p><i>Quis igitur dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrymarum</i>, ut possim flere die ac nocte mortem Domini mei Iesu, quam non pro suis, sed pro meis peccatis sustinuit?</p>	<p>No, azért <i>ki ad az én fejemnek vizet és az én szömeimnek könnyhullatásoknak kútfejét</i>, hogy sirathassam éjjel és nappal az én Uramnak, áldott Jézusnak ő szent halálát, kit nem ömagáért, hanem az én bineimért szenvede.</p>

<p><i>Vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra, sicut dicit Isaias propheta.</i></p>	<p>„Mert megsebesítették az mi álnokságinkért, megtörtették a mi bűneinkért,” miképpen Izajás próféta mondá.</p>
<p>Ultimo considera et attende diligenter, quia mors et passio Christi fuit <i>diuturnissima</i>. A prima enim die nativitatis suae usque ad ultimum diem mortis semper fuit in passionibus et doloribus, sicut ipse testatur per Prophetam dicens: <i>Pauper sum ego et in laboribus a iuventute mea</i>; et alibi dicit: <i>Fui flagellatus tota die</i>, id est toto tempore vitae meae. – Adhuc aliter considera, quam morosa passio Christi fuerit. Ad hoc enim suspensus fuit, ut poena magis duraret, ut dolor non cito finiretur, ut mors protraheretur et sic diutius cruciaretur et fortius vexaretur.</p>	
<p>Ex his omnibus, quae iam dixi, colligere potes, o virgo Christi, o famula Dei, quam <i>probrosa</i>, quam <i>dolorosa</i>, quam universalis, quam morosa fuerit mors et passio dilectissimi Sponsi tui, Iesu Christi.</p>	<p>Mindezőkből azért, kik felül megmondattanak, eszödbe vehetöd, ó áldott Krisztos Jézusnak szolgálóleánya, mely igen szidalmas, keserűséges és hosszáig való vót a te jegyesödnek, az áldott Jézusnak ő halála.</p>
<p>Et haec omnia sustinuit, ut ad suum amorem te accenderet, ut pro omnibus his toto corde, tota anima, tota mente ipsum diligeres.</p>	<p>Mert ő mindezőket szenvedé, hogy tégedet az ő szeretetire felgerjesztene, hogy mindezőkért te es teljes szíveddel, teljes elméddel és teljes lelköddel őtet szeretnéd.</p>
<p>Quid enim benevolentius, quam quod Dominus propter servi salutem accipiat servi formam? Quid magis informat hominem ad salutem, quam exemplum tolerandi mortem propter iustitiam et obedientiam divinam?</p>	
<p>Quid vero magis incitat hominem ad diligendum Deum, quam</p>	<p>Mert mi indítja avagy gerjeszti embert inkább fel az Istennek szere-</p>

<p>tanta benignitas, qua pro nobis Filius Dei altissimi absque meritis, immo cum multis nostris demeritis, <i>posuit animam suam?</i></p>	<p>tetire, miképpen egy nagy kegyösség kit miérettünk az felséges Istennek fia, érdömünk nélkül, sőt inkább a mi binenkért veté az ő lelkét.</p>
<p>Hoc tantae benignitatis est, ut nihil clementius, nihil benignius, nihil amicabile cogitari possit.</p>	<p>Ez oly nagy felgerjedött szeretetnek mondattatik, hogy semmi kévéánatosbnak nem gondoltathatik embertől.</p>
<p>Haec benignitas tanto ostenditur maior, quanto pro nobis graviora et abieciore sustinuit vel pati voluit.</p>	<p>Az áldott Jézusnak kedig egy nagy szereteti annyéval inkább mutatattik nagyobbak lennie, mennyével inkább szidalmasb, utálatosb, nehezebb és keserűségesb kén és halált akara szenvedni.</p>
<p><i>Deus enim, qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non cum illo omnia nobis donavit?</i></p>	<p>Mert az mendenható Isten, ki az ő egyetlen egy Fiának nem kedveze, de mind miérettünk adá őtet, miképpen tehát nem adott vóna minékünk mindönöket ővele, olymint azt mondaná, mindenedet adott.</p>
<p>Ex quo invitamur ad ipsum amandum et amatum imitandum.</p>	<p>Ezből azért intetünk, hogy őtet szeressök és kövessök.</p>
<p>Vae ergo illis qui tantae benignitatis beneficiis sunt ingrati, in quorum animabus nullum mors Christi habet effectum!</p>	<p>Jaj azért azoknak, kik az áldott Jézusnak egy nagy sok jótéteményeiről és nagy szeretetéről hálálatlanok, ezöknek lelkökben az Krisztosnak halálának semminemű használatja nincs benn!</p>
<p>»Vide, inquit Bernardus, caput Christi inclinatum ad osculandum, brachia extensa ad amplexandum²⁸, manus perfossas ad largiendum, latus apertum ad diligendum, totius corporis extensionem ad se totum impendendum.«</p>	<p>Azért mondja az ájtatos Szent Bernard: „Lássad, úgymond, a Krisztos fejét lehajolván, hogy tehozjad békélködjék, kezeit e átalverettévén, hogy az ő ajándokát teneked adja, az ő szent ódalát megnyitván, hogy tégedet szeressen, és mind az ő testét az keresztfán kiterjedvén, hogy mindenestől fogván ő magát teneked adja.”</p>

²⁸ A „brachia extensa ad amplexandum” kifejezés más változatokból hiányzik.

<p>Vae iterum illis qui suis peccatis <i>rursum Christum in semetipsis crucifigentes, super dolorem vulnerum ipsius dolorem adiiciunt!</i> Sed vae tertio illis quorum corda ad placentum emolliri non possunt, ad benevolentiam provocari nequeunt, ad boni operis virtutem inflammare non valet tanti sanguinis tanta effusio, tanti pretii tam ingens magnitudo! Certe isti tales <i>inimici crucis Christi</i> plus Christum, Dei Filium hodie ad dexteram Dei Patris sedentem in coelis blasphemant, quam olim Iudaei fecerunt in crucis patibulo pendentem.</p>	
<p>Ad tales, et de talibus Dominus conquerendo, per beatum Bernardum loquitur dicens: »Homo, vide, quid pro te patior; si est dolor, sicut quo crucior; ad te clamo qui pro te morior; vide poenas, quibus afficio; vide clavos, quibus confodio. Cum sit tantus dolor exterior, sed interior planctus est gravior, dum te sic ingratum experior«.</p>	<p>Panaszt tévén az áldott Jézus az hálálatlanokról, úgy mond az Szent Bernardnak miatta: „Ó, ember lássad, mit én teérőttem szenvedők, ha nagyon hasonlatos keserűség miképpen kivel én kénzattatom. Tehozjad kajátok, ki te érőttem meghalok. Lássad az kénokat, kivel én gyötrettetöm, lássad az vasszegeket kikkel átalverttetem és -szegeztetem. És mikoron énnekem, kivel ely nagy keserű fájdalom legyön, de maga belől az én szívemben nagyobb keserűségös kénom vagyom, hogyha mindezökért én tégedet hálálatlannak lelendlek.</p>
<p>Cave igitur, mater, cave, ne tanto ingrata sis beneficio, ne tanto pro te dato indevota sis pretio; sed pone Iesum Christum crucifixum <i>sicut signaculum super cor tuum</i>, ut, sicut sigillum in cera molli, sic Iesum Sponsum tuum imprimas cordi tuo et dicas cum Propheta: <i>Factum est cor meum tanquam cera liquescens.</i></p>	<p>No, azért, ó, Krisztosnak szolgálója, ódjad temagadat, hogy ely nagy drágalátos megváltásért hálálatlan és ájtatlan ne légy, de vessed ez megfeszültet jegyül a te szívedbe, és nyomjad az áldott Jézusnak ő kén-szenvedését a te szívedbe, miképpen az pecsétöt az lágy vioszba, és mondjad az prófétával: „<i>Lén az én szívem miképpen az elolvadott viasz.</i>”</p>

<p>Pone eum etiam <i>ut signaculum super brachium tuum</i>, ut videlicet nunquam desinas bonum operari, nunquam fatigeris laborare pro nomine Domini Iesu; sed cum omnia operata fueris, tunc primum incipe, quasi nihil feceris.</p>	<p>Vessed továbbá a te karodra is jegyül, hogy soha a te kezeid meg ne szönjenek az jó mívelködötöktől.</p>
<p>Si autem aliquando aliquid triste, aliquid grave, aliquid taedii, aliquid amaritudinis acciderit, vel certe si aliquando aliquod bonum desipuerit, statim recurras ad crucifixum Iesum pendentem in cruce; ibique intuere coronam spineam, clavos ferreos, lanceam lateris; ibique contemplare vulnera pedum et vulnera manuum, vulnera capitis, vulnus lateris, vulnera totius corporis, recolens, quia qui sic pro te passus fuit, qui pro te tanta sustinuit, quantum te amaverit.</p>	<p>Hogyha kedig valamikoron valami haborúságod avagy keserúségöd avagy félelmed történendik, avagy az jószágos mívelködötnek, kit tész, ízét nem érzendöd, tehát legottan folyamjál az megfeszült Jézushoz, és nézjed az ő fejében az tüis koronát, az vasszegeket és az lándzsát, és elmélködjél az ő kezein és lábain való sebeiről, fejének, oldalának és mind az ő szent testén való sebeiről meg-gondolván, hogy aki teérötted ennyét szenvedött, mely igen nagyon tégedet szerető.</p>
<p>Crede mihi, quia statim tali intuitu omne triste laetum, omne grave leve, omne taediosum amabile, asperum dulce et suave reperies, sic ut et tu exclamare cum beato Iob incipias et dicas: <i>Quae prius noluit tangere anima mea, nunc propter angustia</i>, passionis Christi, <i>cibi mei sunt</i>, ac si dices: bona, quae prius animae meae desipiebant, nunc propter angustiam passionis Christi, quam video, dulcia et delectabilia facta sunt mihi. –</p>	<p>Higgy énnekem, hogy legottan ezféle tekintetből mindennemű te keserúségöd édességre változik, kit engedjön Atya, Fiú és Szentlélek örökké, ámen.</p>

<p>Unde legitur, quod quidam, cum conversus fuisset ad religionem, multum factus est impatiens propter asperitatem ciborum et caeterarum disciplinarum religionis; et cum sic ex nimia impatientia angustiatus fuisset, procidit ante imaginem Crucifixi, et ibi replicare coepit cum multis lacrymis intolerabiles angustias et labores Ordinis, insipiditatem ciborum panis et potus; et statim ex latere imaginis coepit sanguis emanare, et cum ille, fortiter flens, suas angustias replicaret, respondens imago Christi dixit, quandocumque sentiret aliquam asperitatem in cibo vel potu, quod intingeret in salsamento sanguinis Christi.</p>	
---	--

2. melléklet

<i>Regula novitiorum</i> ²⁹	<i>Vitkovics-kódex</i> ³⁰
<p>Et cum singula peccata cum dolore ad animum revocaveris, vrecunde vade ad sacerdotem, et, deposito mantello, humiliter genuflecte, et cum extracto caputio, et iunctis manibus dicas:</p>	<p>És mikoron minden bűneidet nagy keserőséggel elmédbe győtted, menjél a pap elejébe szemérmességgel, alázatossággal, kezeid egybe fogván, térdelpedjél le, mondjad:</p>
<p><i>Confiteor, usque Ideo precor;</i></p>	<p>Tisztelendő atyám, bűnömet mondom Uram Istennek atyaságodnak előttő, mendennemő bűneimben, kibben vétkeztem gyermekségmentől fogván ez óráiglan, halálusképpen, bocsánandóképpen, éjjel, nappal, akaratom szerént és akaratomnak küvölő. Miképpen Uram Istennek előttő nyilván vannak az én bűneim, azon szerént hagyom bűnössé magamat, jele-</p>

²⁹ BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, i. m., 479–480.

³⁰ *Vitkovics-kódex...*, i. m., 24–32.

sen azokban, melyeket fogadtam a keresztvíznek fölöttő, hogy én e világnak, testemnek és pokolbeli ördögnek ellene állok. Az én fogadásomat megtörtem, és ellene nem állottam, és nem viaskodtam. E világnak ellene nem állottam, mert evilági tisztességeket kívántam én érdememnek fölöttő és gazdagságokat, sok kincset, szép ruhákat és drága öltözeteket és firfiaknak társaságát, táncolást és vigasságokat. És minden egyébnemő bűnökben, kikben vétkeztem ez első fogadásomnak ellene, bűnössé hagyom Uram Istennek magamat. Második fogadásomnak ellene is vétkeztem, hogy az én testemnek ellene nem állottam, mert inkább kerestem kedvét az én testemnek ételben, italban, nyugalomban, hívságokban, ez világnak szorgalmatos és hívságos gondolatjában, testemnek gyönyörőségében és hivalkodásban, hogynem ment az isteni szolgálatra adtam volna az én testemet, kiből bűnössé hagyom Uram Istennek magamat. Az harmadik fogadásomnak is ellene nem állottam, mert a pokolbeli ördög gyakorta gonosz gondolatokat, hívságos gondolatokat hozott én elmémbe, szívembe, lelkembe, és késedelmes voltomat a gonosz gondolatokban ki nem vettem elmémből, de még gyakorta megtökéllettem volna a gonosz gondolatokat, ha világi szeméremtől nem féltem volna. Bűnössé hagyom magamat Uram Istennek valami módon, miképpen vétkeztem én három fogásimban, és bűnömet mondom Uram Istennek atyaságodnak előttő ebben is, hogy én Uram Istent nem szerettem minden állatoknak fölöttő, és aj-

tatossággal, szent szeretettel nem szolgáltam Uram Istennek, de nagy búdosó elmével és vigyázó szemekvel mondtam meg imádságimat. És az imádságot mikoron mondtam, különb-különb fertelmes gondolatokat bocsáttam be az én elmémbe, és aszerént nem dicsértem Uramat, Terömtőmet, miképpen tartoztam, és az ő kínjáról, haláláról és szent vérenek hullásáról, Szűz Máriának epeségéről gyakorlatossággal meg nem emlékeztem, keserőséget szűvemben nem viseltem, és könnyhullatásokat az ő szent haláláról és szent vére hullásáról nem töttem. És hálátlan voltam Uram Istennek az ő szent ajándokiról, lelkeikről és testiekről, kivel ő szent Istensége engemet szeretett, és azokkal engemet megajándokozott, jelesöl, hogy engemet nem teremtett oktan állattá, de az ő szent személyére terömtött, egész személy fölel egyebek között szép termettel, ábrázattal engemet megékesített, és jó elkölccsel, ésszel, elmével szeretett, szent vérevel, halálával engömet ördögnek fogságából megszabadított, és nemes keresztyéneknek közibe számlát, és naponkédvaló vétkezetimben elszenvedett. És minden egyéb jó szent ajándokiról és hozzám való szeretetiről hálátlan voltam. Uram Istennek bünössé hagyom magamat mendazokban is, kik énnekem eszembe nem jutnának, avagy kiket pokolbeli ördög énvelem elfelejtetett volna, és kiket bünnek nem alajtanék. Miképpen Uram Istennek előttö nyilván tudván vannak, aszerént hagyom bünössé magamat.

<p>et hic incipias dicere illa peccata, quae superius cogitasti, et pro singulo peccato dicas tuam culpam. Quibus dictis, subiungas ultimo dicens: et de istis, et de omnibus aliis peccatis meis mortalibus et venialibus confessis et omissis, quibus offendi Creatorem meum visu, auditu, gustu, odoratu et tactu, dico meam culpam.</p>	<p>És ennek utána kezdjed el meggyónnod, melyeket fölöl meggondoltál, és mendenikért bűnödet mondjad. Kiket megmondván, végezetre ezt is hozzá tegyed vagy mondjad, ment először is megmondáték: Mendezekben, mend egyéb bűnemben is, halálosokban, bocsánandókban, meggyóntakban, elfeledtekben, kikben megbántottam teremtő Istenemet, látásomban, hallásomban, illatozásomban, kóstolásomban és illetésemben, bűnömet mondom Uram Istennek. Azért kérem Uram Istent etc.</p>
<p>Et ista sufficiunt ad confessionem frequentem. Cum volueris prolixius confiteri, dicas de offensionibus Regulae, maxime de obedientia, paupertate et castitate, et exprimas, si in aliquo istorum specialiter offendisti. – Item, de multa negligentia et irreverentia circa Horas, quia eas somnolenter et indevotè dicis et cum vagatione cordis et imperfecte, dimittendo quandoque versus et syllabas. – Item, de multa ingratitude, quam habes circa spiritualia et temporalia dona et beneficia Dei. Nam spiritualia non cognoscis, maxime beneficium redemptionis et Religionis, quae cum gratiarum actione frequenter ruminare debes, et etiam de beneficiis corporalibus es ingratus, quia pro eleemosynis acceptis non reddis Deo debitas gratias, sicut deberes, et parum pro benefactoribus oras.</p>	<p>És az gyakorta való gyónásra ez elég legyen. Ha kegyég hosszan akarsz gyónyni, tehát gyónjál az regulában való fogadásokról, jelesen az szent engedelmességről, Istennek parancsolatjáról és az szeplőtelen tisztaságról, és kijelentsed, ha valamelyikben vétkeztél. Toábbá az sok lankadságról, tunyaságról és tiszteletlenségről, melyet vallasz az szent zolozsmában, mert netalántán azokat álmason, ájtatlan és elmédnek búdosásával fizetted meg.</p>

3. melléklet

<i>Regula novitiorum</i> <i>Capitulum IV.</i> <i>De communione</i> ¹	<i>Vitkovics-kódex</i> <i>Az kommonikálásról kapitulum</i> ²	<i>Érsekújvári Kódex</i> <i>Urunk Jézusnak Krisztusnak szent</i> <i>testének vételéről</i> ³
<p>Cum Apostolus dicat, quod qui illud incogitabile <u>Sacramentum manducat indigne, iudicium sibi manducat et bibit</u>; idcirco, quando cumque communicare proponis, studeas te per totam hebdomadam praecedentem ad hoc sollicite praeparare, et hoc per peccatorum contritionem continuam, confessionem et devotam orationem.</p>	<p>Miért az Szent Pál apostal azt mondja, hogy valaki Uronk Krisztusnak meggondolhatatlan szentséges testét, vérét <i>méltatlan eszi, issza, itéletet eszik, iszik őmagának</i>, azaz ugyan kárhozik, ha őmaga ölte volna meg. Annakokáért valamikor kommonikálnyi akarsz, encselkedjél mend az egész előttóvaló héten temagadat szorgalmatossoggal hozzászerzed, és ezt büneidnek bánatjával, szöntelen való gyónással és ájtatos imádsággal.</p>	<p>Miért szent apostal mondja, hogy az megmondhatatlan nagy szentséget ki <i>méltatlan veszi, itéletet vészen, azaz kárhozatot eszik és iszik őmagának</i>. Azért mikoron Jézusnak szent testét venni akarod, szerezzed magadat annakelőtte egy héttel hozzákészülni szorgalmassággal, töredelmességgel és bíneknek gyakorlatos meggondolásával és ájtatos imádságnak édességével.</p>
<p>Nam de hac praeparatione loquebatur Apostolus, cum dicebat: <i>Probet autem se ipsum homo, et sic de pane illo edat et de calice bibat.</i></p>	<p>Mert ez ilyen szerzésről mondja vala Szent Pál apostal: „<i>Először bizonyítsa meg embör őmagát, és ekképpen egyék a kenyérben, és igyik a po-</i></p>	<p>Mert ez készöletről úgy szól Szent Pál apostal: „Mikoron, úgy mond, kommonikálni akar ember, megbizonyóha magát ember, és meghánnya-</p>

¹ BONAVENTURA, *Regula novitiorum*, i. m., 480–481.

² *Vitkovics-kódex*, i. m., 37–44.

³ *Érsekújvári Kódex*, i. m., 166–168.

	<i>hárból.”</i>	<i>vesse, és úgy egyék az kinyérből, és úgy igyék az pohárból.”</i>
Quodsi in die dominico proponis communicare, studeas te ante per triduum ad fervorem spiritus ordinare, ut sis in sexta feria praecedenti ab omni cogitatione immunda abstractus.	Annyéra, hogyha a jövendő vasárnapon akarsz kommonikálni, encselkedjél annak előtő harmadnappal, te magadat lelkednek bozgoságára szerzed, tudnyaillik az előtő való pénteken megódjad magadat menden fertelmes gondolattól.	És az jövendő vasárnapon kommonikálni igyekezzél, encselkedjél harmadnappal előtte magadat léleknek buzgoságára szerzened úgy, hogy az vasárnap előtt való pénteken mindenemő rút gondolattól ógyjad elmédet.
Semper autem habeas mentales oculos ad Iesum crucifixum, spinis coronatum, aceto cum felle potatum, sputis et contumeliis saturatum, a peccatoribus blasphematum, acerbissima morte consumtum, <u>lancea perforatum</u> , a mortalibus iam sepultum.	És mendenkoron lelki szemeid előtt valljad Uronk áldott Jézust a keresztfán figgvén, vasszegekkel átalverettvén, tüvisekkel megkoronáztatván, epével, ecettel itattatván, nyálakkal és bosszóságokkal megelégtítettvén, a papi fejedelmektől megkáromlattatván, ostorozásoknak sokaságával megfáradván, keménységes halállal megholván, és holandó emböröktől eltemettvén.	És minden dologban avagy dologban lelki szemeid előtt valljad az megfeszült Jézust, Szíznek fiát , az keresztfán figgvén, vasszegekvel áldott kezeit felszegezvén , töis koronával megkoronáztatván, ecettel és méreggel itatván, hagyapásokkal és bosszúságokkal megelégtítettvén, pispepektől és írástudóktól megkáromlattatván, sok ostorozásokkal megfáradtatván, hegyes csucsával megekleltvén, meghalandó emberek miatt eltemettvén, keserű halál miatt megemésztvén.
Et haec cogita, sive comedas, sive bibas, sive aliquid aliud facias , ut cogitando Creatorem crucifixum,	És az napon akár egyél, akár igyál, akár egyebet művelj, mendenkoron gondoljad a Teremtődet megfeszí-	És azon napon ezeket gondoljad, akár valamit egyebet tégy, jól meggondolván megfeszült Teremtődet

<p>dolorem in corde habeas, tota die et in corpore ostendas tristitiam faciei, dicendo cum Apostolo: <i>Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.</i></p>	<p>tettnek és megkínzattatnak lennyi, és mend napestig szomoróságot avagy bánatot tarts szűvedben és testedben is, orcádnak szomoróságát mutassad mondván a Szent Pál apastalval: „<i>Távol legyen énnekem dicsekednem egyébben, hanem csak Uronk Jézus Krisztusnak keresztében.</i>”</p>	<p>mondván Szent Pál apostollal: „<i>Ne-kem távol legyen dicsekednem egyébben, hanem csak mi Uronk Jézus Krisztusnak keresztfájában.</i>”</p>
<p>Die vero Sabbati propone <u>penitus Fratrum</u> consortia declinare et quietem mentis eligere; dies enim <i>requietionis est</i>, et pone strictum ori tuo silentium, ut saltem illo die non solum otiosa verba succidas, sed etiam ipsa necessaria vix loquaris;</p>	<p>Szombaton kegyég encselkedjél mendenöstől fogva az asszonyoknak társaságát eltávoztatnod, és elmédnek nyogodalomát választanod, mert az szombat nyogodalomnak napa, és szádnak erős vesztegséget vess, hogy a napon nemcsak hivolkodó beszédek tőled elszakassz, de még az szükségeket is csak alig szóljad.</p>	<p>Szombaton kedig szerejded magadat minden tehetségeddel feleid bárátidnak nyájasságát eltávoztatnod, és elmédnek nyugolmát választanod, mert az immár lelki nyugodalomnak napja, és végy te szádnak szoros vesztegséget úgy, hogy az napon nemcsak hívságos beszédek, de melyek szükségesek es, csak alég avagy nehezen szóljad.</p>
<p>nam, teste Ieremia, <i>bonum est praestolari cum silentio salutare Dei nostri.</i></p>	<p>Mert Szent Jeremiás tanóbizonsága szerént <i>igen jó vesztegségben várnyi Úrnak üdvösségét.</i></p>	<p>Mert Szent Jeremiás próféta tanúsága szerént <i>igen jó embernek várnia Úrnak idvességét csendességvel.</i></p>
<p>Et usque ad Completorium exerceas te aut in lectione, aut in sancta meditatione.</p>	<p>És mend komplétaiglan fogaljad magadat avagy imádságba, avagy írás olvasásba, avagy szent gondolatokba.</p>	<p>És kompléta idéig szerejded magadat avagy imádságra, avagy szent írásnak hallgatására, avagy isteni gondolatra.</p>
<p>Post Completorium vade in ecclesiam et ibi revoca mentem tuam, et</p>	<p>A komplétának utána kegyég menj be a kápolnába, és ottgyel (ott) győjts</p>	<p>Kompléta után bemenj szentegyházba, és ott egybegyöhed te elmédet,</p>

<p>quidquid contra Creatorem tuum fecisti, totam recogita cum dolore et amaritudine cordis, dicendo cum Propheta: <i>Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animae meae.</i> –</p>	<p>összví elmédet, és valamiképpen valamiben Teremtődnek valamikoron ellene vétkeztél, nagy keserőséggel mend meggondoljad mondván a prófétaival: „Meggondolom minden eszten-dőimet én lelkemnek keserőben.”</p>	<p>és mindéltig Teremtédnek ellene valamit tettél, mind ott meggondoljad szívednek bánatjával és keserőségével mondván Szent Dávid prófétával: „Meggondolom, Uram Isten, tenedek mind én eszten-dőimet szívemnek keserőségében.”</p>
<p>Et semper, quando communicare proponis, die praecedenti ieiunies, et post Matutinum non dormias, sed vigila in oratione, sciens, quod in vigilia post Matutinum Salvator noster potissime invenitur, ipso attestante, qui ait: <i>Qui mane vigilaverit ad me inveniet me.</i></p>	<p>És mikoron kommonikályni akarsz, az előtt való napon böjtölj, és veternye után ne olodj, de imádságban vigyázz, mert Üdvözítőnk jelesen az éj vigyázásban lelettetik meg, kiről őmaga tanóbizonságot teszen mondván: „<i>Valaki énhozzám holval vigyázzand, meglel engemet.</i>”</p>	<p>És mikoron kommonikálsz, azelőtt való napon bejtelj, és vasárnapon veternye után ne ereszjed álomnak magadat, de vigyázz imádságban, mert úgy vegyed eszedbe, hogy idvezíténk Jézust soha hamarabb meg nem lélet-tethetik, mint veternyei időn Bölcs mondása szerint: „<i>Ha ki regvel vigyázzand énhozzám, megleli engemet.</i>”</p>
<p>Cum autem communicaveris, statim vade ad cellam tuam et cum gaudio magno cogita ipsius communicationis effectum, quem quidem ipsa Veritatis exprimit, dicens: <i>Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem habet vitam aeternam;</i> et immediate dicas Psalms poenitentiales cum litanis, et cave, ne illo die egrediantur</p>	<p>Mikoron kegyég kommonikáltál, legottan menj be celládba, és ottogyl (ott) nagy örömmel meggondoljad e kommonikálásnak használatját, mely használatot azon megcsolhatatlan bizonság, Uronk Jézus, kijelenté mondván: „<i>Valaki eszi én testemet, és issza én véretem, örök életet vall.</i>” És legottan mondd meg az Krisztus Uronk koronáját, és óggyad magadat a na-</p>	<p>Mikoron immár hozjád vénded az nagy méltóságos szentséget, mindenestül magadat méltatlannak ítéled, és mikoron neked adatik, esmérjed magadat inkább lenni mennyei embernek, hogynem földinek, azért siess nyerni szívedben vigasságos siralmat. És hamar folyamjal celládba, és eremedben gondoljad Jézusnak, te jó vendégednek hasz-</p>

<p>verba nociva, vel otiosa de ore tuo, per quod intravit Iesus refectio gloriosa; nam teste Apostolo, <i>nemo potest digne calicem Domini bibere et calicem daemoniorum.</i></p>	<p>pon, hogy te szádból ki ne jároljanak ártalmas avagy ártandó beszédek, kin bement az dicsőséges eleség, Jézus. Mert Szent Pál apastal tanóbizonsága szerint, <i>senki nem ihatja egyszersmint Úrnak és ördögöknek poharát.</i></p>	<p>nálatját, mert őmaga Idvezíténk úgy mond: „<i>Ki eszi én testemet, és iszja én véreimet erek életet vall.</i>” És valaminemő dicséreteket mondj, és óggyad magadat, hogy az napon te szádból ártalmas és hívságos szók ne származjanak, kin bement Jézus, dicsőségnek elégítéje, mert úgy mond Szent Pál apostol: „<i>Sőt meg nem veheti Istennek és ördegnek poharát méltán.</i>”</p>
<p>De frequentatione vero communionis non audeo suadere, nisi quod Augustinus suadet;</p>	<p>Az kommonikálásnak kegyég gyakorlásáról semminemő tanácsot nem merek adnyi egyebet, hanem csak akit Szent Ágoston doktor ad,</p>	<p>Az kommonikálásnak gyakorlato-ságáról nem merészkedem tanácsoznia bátorsággal, hanem csak mennyiben tanít Szent Ágoston doktor</p>
<p>ait enim: „Quotidie eucharistiam recipere nec laudo nec vitupero; omnibus autem dominicis diebus communicandum hortor;</p>	<p>mert ő úgy mond: „Menden napon Úrnak testét, vérét vennyi sem ólcsárlom, sem dicsérem, de maga minden vasárnapon onszollak kommonikálnyi,</p>	<p>úgy mondván: „Minden napon Úrnak testét venni sem dicsérem, sem orcsárlom, de maga minden vasárnapra kommonikálni készeritek,</p>
<p>si tamen mens in affectu peccandi est, magis dico gravari quam purificari.</p>	<p>de mikoron az elme vétkezetnek kívánságában vagyon, mondom, hogy inkább megnehezít, honnem ment megtisztít.</p>	<p>ha lélek bínnek terhével nem láttatik megnehezöltnek lenni, ámen.</p>
<p>Et licet quis peccato mordeatur, si tamen peccandi de cetero non habeat voluntatem et satisfaciat lacrymis et orationibus, accedat secu-</p>	<p>És jóllehet, valaki valaminemő bűnnel ösztökéltessék, de maga ha továbbá nincsen ügyekezeti vétkeznyi, könnyhullatásokkal és imádságokkal,</p>	

rus; sed de illo dico, quem mortalia peccata non gravant.”	bátorsággal hozzá járójjon, de arról mondom, akit halálos bűnök meg nem nehezítenek.”	
--	---	--

4. melléklet

Passióimádságok a kódexirodalomban

	Oldalszám	Imádság megnevezése	Bevezető rubrika és/vagy incipit	Kérések	Szövegpárhuzamok
Czech-kódex					
1.	1–42	Szent Brigitta tizenöt imája	Az eleje hiányzik.	<p>1. imádság: igaz gyónást és halál előtti bűnbocsánatot kér.</p> <p>2. imádság: Jézus szabaddítsa meg az imádkozót látható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg.</p> <p>3. imádság: azt kéri, hogy az imádkozó félje, szeresse és szolgálhassa Krisztust.</p> <p>4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára és tartsa távol tőle a gonoszt.</p> <p>5. imádság: az imádkozó könyörületet kér halála órájában és Krisztus arcának látását a mennyben.</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., WinklK. 244–260, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, PozsK. 1–21, ThewrK. 1–34, KrizaK. 2–67</p>

				<p>6. imádság: hogy hihessen Jézusban minden testi és lelki nyomorúságban.</p> <p>7. imádság: hogy kihúnyjanak benne a testi vágyak és a világ szomjazása.</p> <p>8. imádság: méltó áldozást halála órájában.</p> <p>9. imádság: hogy Krisztus ne hagyja el halála órájában.</p> <p>10. imádság: hogy betarthassa Krisztus parancsolatait és Krisztus szeretetébe fogadja őt.</p> <p>11. imádság: hogy megszabaduljon bűneitől, és elrejtőzhessen Krisztus sebeiben.</p> <p>12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvashassa, és halála órájáig hálás lehessen.</p> <p>13. imádság: irgalmat kér halála óráján és szabadulást az ellenségtől, bebocsátást a mennybe.</p>	
--	--	--	--	--	--

				<p>14. imádság: hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, és a lelke bocsáttassék be a mennyei lakodalomba halálakor.</p> <p>15. imádság: Krisztus szeretete sebesítse meg, a Krisztus szenvedése fölött érzett fájdalom legyen számára élő kenyér, Krisztus a szívében élhessen, hálás lehessen ezen megnyert javakért, megőrizhesse Krisztus szeretetének jegyét a szívében, és Krisztus legyen segítségére halála óráján.</p> <p>Záró imádság: hálaadás.</p> <p>A 42. oldalon a kódex 17. századi tulajdonosának, Ballassa Mária Viktória grófnőnek a bejegyzése olvasható, pénteki imaként használta a szöveget.</p>	
--	--	--	--	--	--

2.	43–67	Szent Bernát imádsága a megfeszített Krisztushoz	<i>Következik immár Szent Bernald doktor imádsága.</i>	A vers sokféle kérést fogalmaz meg, Krisztussal való együttérzést és egyesülést kér, bűnbocsánatot, jó halált és üdvözülést.	Antidot. an., Hort. an., ThewrK. 282–297
3.	67–81	Imádságok Krisztus kínjáról és haláláról	<i>Következnek mégis igön szép imádságok Idvözejténknek kényyáról, haláláról.</i>	Hármas szerkezetű ima: a passióra való jó és üdvös emlékezést kér; elbeszéli a passiót; a passió egyes elemeihez kapcsolódó kérések. A kérések változatosak: kéri Krisztust, hogy elfogatásáért szabadítsa meg testét és lelkét mindenféle fogságtól, igazságtalan elítéltetéséért védje meg minden igazságtalan ítélettől stb.	ThewrK. 111–122
4.	81–87	Passióimádság	<i>Ez imádság is nagyon idvözejténk Krisztus Jézusról, ki igön szép és igön ajétatos. Ó, Uram Jézus Krisztus, örök dicsőségnek királya...</i>	Több dolgot kér: Krisztus és önmaga megismerését, hitet, reményt és Krisztus iránti szeretetet, alázatosságot, bűnbocsánatot, erőt, hogy ellenálljon ellenségei kísértéseinek, a test bűneinek és a világ csábításainak, hogy megláthassa és szerethesse	

				Istent és választottait.	
5.	88–100	Mária öt epesége	<i>Kezdetnek immár asszonyok Szíz Máriának öt epeségiről való imádságok, kiket ha valaki ájélatossággal megolvassa, nagy búcsúját és érdömét veszi ő szent fiátul</i>	<p>Az öt ima közül az utolsó három vonatkozik a passióra.</p> <p>A harmadik, Krisztus elfogatásáról szóló imádság szabadulást kér minden bajtól, fogságból és veszedelemből, hogy szüleivel, rokonaival, barátaival és ellenségeivel együtt mindörökre megmeneküljön minden gonosztól.</p> <p>A negyedik, a keresztre feszítésről szóló ima azt kéri, hogy az imádkozót lobbantsa lángra Krisztus szenvedésének tüze, ne feledkezzen meg róla, és ha betegség miatt vagy valamilyen más okból nem lenne képes megemlékezni róla, nyerjen akkora érdemeket, mintha elmondta volna a passió emlékére a kánoni órák imádságait.</p> <p>Az ötödik ima Máriának a keresztről való levételkor</p>	<p>Tartalmi párhuzamokat tartalmazó imák: Antidot. an., WinklK. 329–337, NagyszK. 382–393, GömK. 11–13, PozsK. 23–31, ThewrK. 103–104</p>

				<p>érezett fájdalmára hivatkozva a Szűz irgalmát és védelmét kéri teste és lelke számára, és hogy mindig hálát adhasson neki irgalmasságáért.</p>	
6.	104–122	Harminc napi imádság Mária epeségeiről	<p><i>Valaki ez aláírt imádságokat harminc napig ájtatosan mondandja szentségös kénynyának Uronk Jézus Krisztusnak tisztóságára és bódog Sziz Máriának, ő anyjának tisztóságára, valamit méltót kérend, kétség nélkül megnyeri, kit gyakorta istenfélők jelős bizonyossággal megkésértettek</i></p>	<p>A legtöbb epeség a passióra vonatkozik, bár nem az összes. Az ima fő része után, amely a megtestesülésről, a passióról, a feltámadásról, a mennybemenetelről, a pünkösti eseményekről és az utolsó ítéletről szól Mária szemszögéből, az imádkozó megfogalmazhatja saját kérését. <i>(Itt kérjed, mit akarsz.)</i> Végül a záró ima általános kéréseket tartalmaz: irgalomért és együttérzésért könyörög a nyomorúságban és bajban, bűnbocsánatért és a bűnök elleni védelemért, az imádkozó Krisztus iránti szeretetének megerősítéséért, hogy Mária közbenjárjon fiánál a hívekért és az imád-</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., FestK. 141–160, GömK. 175–190, NagyszK. 388–397, PozszK. 30–42</p>

				<p>kozóért. Az imádkozó általános lelki javakat kér: hitet és reményt, tökéletes szeretetet, igaz hitet, tiszta töreldelmességet, könnyeket, tiszta gyónást, jóvátételt a bűneiért, védelmet a bűntől, a világ megutálását, Isten és a felebarátok szeretetét, Krisztus halálának emlékezetét, az ígéretei betartását, jó cselekedetek végrehajtását, Szűz Máriával való közösséget, boldog halált, teljes bűnbánatot és örök életet szülei, rokonai, húgai és jótevői lelkének.</p> <p>(A NagyszK. és PozsK. változatainak búcsúi hányoznak.)</p>	
7.	176–178	Rózsafüzér imád-ságok elajánlása	A második ötven <i>Üdvözlégy</i> elajánlása	<p>Az imákat Mária és Krisztus szenvedésének emlékére kell mondani. Az imádkozó könyörületet kér a purgatóriumbeli lelkek, a halottak, az élő bűnösök és önmaga számára.</p>	

8.	192–196	Esti imádság	<p><i>Mikoron le akarsz fekönnie te ágyadba, tahát először olvass egy Pater nostert Uronk Jézusnak szent halálának dicséretire és az szent körösztfának tisztösségére, Asszonyonk Máriának három Idvözlégý Máriát és szent őriző angyalodnak egy Krédót térdön állván ágyadnak előtte. Annak utána mondjad ez imádságokat.</i></p>	<p>A keresztt jelére hivatkozva védelmet kér éjszakára a gonosz lelkek és az ördög, valamint a gonosz gondolatok ellen. Azt kéri, hogy tiszteletben tarthassa Isten akaratát, áldásért könyörög, és hogy Krisztussal élhessen örökké.</p>	
Festetics-kódex					
9.	141–160	Imádság Mária epeségeiről	<p><i>Valaki ez aláírt imádságokat áhíttatoson mondanja szentséges kénjának Uronk Jézus Krisztusnak tisztességére és bódog Szíz Máriának, ő anyjának tisztességére, valamit méltót kérend... Öt sor hiányzik a rubrikából, ezek</i></p>	<p>Ugyanazok a kérések, mint a CzechK.-ben. A legtöbb epeség a passióra vonatkozik, bár nem az összes. Az ima fő része után, amely a megtestesülésről, a passióról, a feltámadásról, a mennybemenetelről, a pünkösti eseményekről és az utolsó ítéletről szól Mária</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., CzechK., 104–122, GömK. 175–190, NagyszK. 388–397, PozsK. 30–42</p>

			<p>alatt kikapart szöveg nyoma látható. <i>Szent Mária örök szízeknek szíze...</i></p>	<p>szemszögéből, az imádkozó megfogalmazhatja saját kérését. <i>(Itt kérjed, mit akarsz.)</i> Végül a záró ima általános kéréseket tartalmaz: irgalomért és együttérzésért könnyörög a nyomorúságban és bajban, bűnbocsánatért és a bűnök elleni védelemért, az imádkozó Krisztus iránti szeretetének megerősítéséért, hogy Mária közbenjárjon fiánál a hívekért és az imádkozóért. Az imádkozó általános lelki javakat kér: hitet és reményt, tökéletes szeretetet, igaz hitet, tiszta töreldelmességet, könnyeket, tiszta gyónást, jóvátételt a bűneiért, védelmet a büntől, a világ megutálását, Isten és a felebarátok szeretetét, Krisztus halálának emlékezetét, az ígéretei betartását, jó cselekedetek végrehajtását, Szűz Máriával való kö-</p>	
--	--	--	---	--	--

				zösséget, boldog halált, teljes bűnbánatot és örök életet szülei, rokonai, húgai és jótévői lelkének. (A NagyszK. és PozsK. változatainak búcsúi hányoznak.)	
Gömöry-kódex					
10.	2, 139–140	Rövid kérések a szenvedő Krisztushoz	<i>Ártatlan szent haláló Istennek ártatlan szent fogsága...</i>	Az ima mindenik szakasza a passió egy-egy mozzanatát idézi fel, védelmet kérve a hasonló csapások ellen. Mindenik egység, az utolsó kivételével, a korábban említett veszedelmeket is megismétli. Az ima védelmet kér fogság, mindenféle nyomorúság, szenvedés, sebek, vérzés, hirtelen halál, szörnyű halál és az örök halál ellen.	
11.	3	Imádság a kereszthez	<i>Szent kereszti idvezőhön engemet...</i> Az eleje hiányzik.	Azt kéri, hogy a kereszttel védelmezze, legyen vele, előtte, mögötte, fölötté és alatta, mivel az ördög fél attól.	
12.	4–10 ³	Jézus tíz útjáról való imádság	<i>Istennek első uta. 1555 Ó, Uram Jézus,</i>	Miután felidézi a passiót tíz útra bontva az eseménye-	ThewrK. 67–76

			<p><i>emlékezem meg az te első utadon való szent kénodról...</i></p> <p>1555-ben másolták be.</p>	<p>ket, az ima bűnbocsánatot kér az imádkozó és azok számára, akikért az imádkozik, Jézus szeretetét kéri, megvilágosodást, erőt, hogy ellenálljon a bűn kísértésének, hogy betartsa a parancsolatokat, és hogy egyesüljön Krisztussal halála után.</p>	
13.	11–13	Mária öt keserősége	<p><i>Ez imádság Szíz Máriának öt keserősége öt Pater nostervel és öt Ave Máriával össze. Uram, jó Jézus Krisztus, élő Istennek szent Fia...</i></p>	<p>Minden keserűséghez egy kérés kapcsolódik:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. hogy megszabaduljon a testi és lelki szomorúságtól. 2. igaz bűnbánatot teljes gyónással, ájtatos áldozást és bőséges bocsánatot örök élettel. 3. szabadulást mindenféle fogság kötelékéből, valamint a testi és lelki bűnöktől. 4. védelmet hirtelen testi és az örök, lelki halál ellen. 5. hogy Krisztus magához fogadja, és világosítsa meg, hogy őt dicsérje. 	<p>távoli párhuzamok: CzechK. 88–100, LázK. 108–119, ÉrsK. 262</p>

14.	14–15 ⁷	Harminc napi imádság	<i>Valaki ez imádságot harminc napig megmondja, ha nyomorúságban vagy, megmenti őtet az kegyes Szíz Mária. Ennek fölötté sok búlcsója es vagy ez imádságnak. Oh, Szíz Máriának egyetlen egy fia...</i>	A szöveg nem fogalmaz meg külön kérést, csak arra biztatja Krisztust, hogy vigasztalja meg bánatos anyját, és az imádkozó együttérzését közvetíti.	WinklK. 32, 44 (csak négy sor)
15.	15–21	Mária három keserősége	<i>Ez imádságot valaki megmondja nemes Asszonyonk Szíz Máriának ez három nagy jeles keserőségéért, valamit kérend, kétség nélkül azt megnyeri az Szíz Mária.</i>	Mindenik keserőséget egy kérés követi: 1. Mária könyörüljön az imádkozó Krisztinán. 2. Mária járjon közben Krisztusnál, hogy az teljesítse az imádkozó kéréseit. 3. Mária szerezzé meg számára a Szentlélek áldását és jó életet. Elajánlás: az imádkozó Máriának ajánlja magát, akit anyjának és védelmezőjének választ.	
16.	23–32	Öt imádság Krisztushoz a passióról	<i>Imez imádságot Idvezetjénk önnemaga je-</i>	Krisztus különböző szenvedéseire kötődve több ké-	

			<p><i>lentette meg, és istenségére fogadta mindazoknak, kik ő szent istenségét tisztelik ez imádsággal, hogy soha el nem veszi őket, de malasztjában es megerősejti és megtartja őket. Ó, jó Jézus!</i></p> <p><i>Ó, szerelmes Jézus, kérlek tégedet az viaskodásért...</i></p>	<p>rést fogalmaz meg: Krisztina töredelmes bűnbánatot kér, védelmet a bűntől, hogy ne vétkezzen utolsó órájában, hogy együttérezzen Krisztussal annak érdekében, hogy Krisztus és Mária irgalmazzanak neki, és szülőként segítsenek neki főként halála órájában, hogy feladja a múlandó, világi dolgokat, hogy Krisztus megvédje a jelen bajokban és veszedelmekben a démonoktól és emberektől, hogy Krisztus jelenjen meg Krisztina utolsó órájában, és fogadja magához a lelkét, hogy a szíve eltávolodjon a világi dolgoktól, hogy halála óráját ne félelemmel várja, hanem mint egy mennyasszony, és hogy a lelke örökre Krisztussal legyen.</p>	
17.	33–37	Imádság Krisztus testrészeihez	<i>Negyed Szixtusz pápa ez alá megírt imád-</i>	Azt kéri, hogy az imádkozók együttérzés által meg-	ThewrK. 297–302

			<p><i>ságokat küldette Fernaldos nevő királynak, hogyha ki őket megolvassandja, jelesben mi Idvezejténknek fészületi képének előtte, tehát aznapon két negyvenezer esztendeig való bulcsókat vall. Péntek napon ha megolvassandja, kétannyé bulcsókat vall. Nagypénteken ki megmondja, tehát aznapon kéntül és bintül ódoztatik, és ha mely lélekért megolvastatik, azon nagypénteken minden olvasásával egy lelket purgatóriumból kiszabadéjt. És mindegyik imádság után kell mondani egy Pater nostert és egy Ave Mariát. Az nyolcadik után tíz Pater nostert és tíz Ave Mariát.</i></p>	tapasztalhassák Krisztus szenvedéseit.	
--	--	--	--	--	--

			<i>Idvezlek Idvezejtén- nek keménységes tevis- kekvel megkoronázott és sok vérrel megveressült szentséges feje...</i>		
18.	43–46	Verses passi- óimádság	<i>Más. Uram Jézus Krisztus, élő Istennek szent Fia, ki ez világnak bínéért és én idvességemért magadat igen alázád...</i>	A passió eseményeinek rövid elmesélése után az ima védelmet kér az örök halál ellen.	ThewrK. 46 ¹⁵ – 47 ³ (csak a szöveg második felére párhuzam)
19.	56–58	Szent Gergely imája Krisztus öt sebéről	<i>Valaki ez öt imádsá- gokat az feszület előtt térdén állva ájtatos- sággal megmondja, há- romezer esztendei és harminchét napi bulcsó- ját vallja. Idvezlégys Krisztus- nak általszegezett jobb keze...</i>	Az öt seb üdvözlése után az ima záró része azt kéri, hogy Isten helyezze Krisztus sebeit az imádkozók szívébe, hogy szerethessék őt, és ő megszabadítsa az imádkozót a bűnből és minden szük- ségből.	Hort. an.
20.	90–98	Rózsafüzér imád- ságok	Egyes részeket a passió emlékére kellett mondani.		
21.	98–128	Szent Brigitta ti- zenöt imája	<i>Ez tizenöt imádságot jelentette idvezténk Jé-</i>	1. imádság: igaz gyónást és halál előtti bűnbocsánatot	Antidot. an., Hort. an., WinklK.

			<p><i>zus Krisztus Szent Brigida asszonnak, mert nagy ájtatossággal akarja vala tudnia, miné sebei voltak volna. Felele Jézus, és monda: Én sebeim én testemen voltak, én szerelmes leányom, ötezer-négyszázhatvanöt. Ha ezeket tisztelni akarod, ez tizenöt imádságot mondjad tizenöt Pater nosterrel és Ave Mariával öszve mondva.</i></p> <p><i>Ó, Jézus Krisztus, téged szeretőknek örek édességek...</i></p>	<p>kér.</p> <p>2. imádság: Jézus szabaddítsa meg az imádkozót látható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg.</p> <p>3. imádság: istenfélelmet kér, és hogy az imádkozó Krisztust szolgálhassa.</p> <p>4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára.</p> <p>5. imádság: az imádkozó könyörületet kér halála órájában és bebocsáttatást a mennybe.</p> <p>6. imádság: hogy Jézus könyörüljön rajta minden testi és lelki nyomorúságban, és vigasztalja meg őt minden szomorúságában.</p> <p>7. imádság: méltó áldozást halála órájában.</p> <p>8. imádság: hogy Krisztus felébressze benne a tökéletes dolgok szeretetét, és</p>	<p>244–260, CzechK. 1–42, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, PozsK. 1–21, ThewrK. 1–34, KrizaK. 2–67</p>
--	--	--	---	--	--

hogy kihúnyjanak benne a testi vágyak, valamint a világ szomjazása.

9. imádság: hogy Krisztus ne hagyja el halála órájában.

10. imádság: hogy betarthassa Krisztus szeretetről szóló parancsolatait.

11. imádság: hogy elrejtőzhessen Krisztus sebeiben, míg annak haragja bűnei miatt elmúlik.

12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvasson, és halála órájáig hálás lehessen.

13. imádság: irgalmat halála óráján.

14. imádság: hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, aki fogadja számkivetett lelkét halálakor.

15. imádság: hogy Krisztus fogadja lelkét halálakor, hogy Krisztus szeretete sebesítse meg, hogy a szeretet és bűnbánat könnyei legyenek a mindennapi kenyere, hogy Krisztus fordítsa őt maga felé, és szíve legyen annak lakhelye, hogy társalkodása kellemes legyen Krisztusnak, és hogy méltó legyen arra, hogy halála után lássa őt, és szentjeivel együtt dicsérje őt örökké.

Záró imádság: bűnbocsánatot, hitet, reményt, szeretetet és jó véget kér az imádkozó Katerina számára. Kéri, hogy megmaradjon Krisztus szolgálatában, jó halált és örök üdvösséget kér. Azért esedezik Krisztushoz, hogy közölje Katerinával halála idejét, aki aztán egyesülhesen vele a mennyben. Még békés életért és üdvösségért

				könyörög a hölgy rokonai, barátai és jótevői számára.	
22.	128–132	Búcsús imádságok	<p><i>Valaki ez imádságot ájtatossággal megmondandja, az elsőtől ezer esztendei búcsú bocsánandó bűnéről, az másikkért esmég ezer esztendei búcsú elfeledett bűnéről, az harmadikkért esmég ezer esztendei búcsú halálos bűnéről, és úgy, hogy mindenik előtt egy Pater noster és egy Ave Mariát mondj, és ezenképpen kezdjed el mondva:</i></p> <p><i>Uram Jézus Krisztus, fogadjad ez imádságot az te szentséges haláloznak emlékezetire...</i></p>	Csak az első foglalkozik a passióval. Azt kéri, hogy az imádkozó lelke szabaduljon meg a bűntől és az örök haláltól utolsó óráján.	
23.	136–138	Ima a megfeszített Krisztusról	<p><i>Valaki ez imádságot mondandja töredelmes szívvel, hatezer esztendei búcsút vall mindenszer, minnyeszer megmondja.</i></p>	A megfeszített Krisztus szemléletes leírása után az ima azt kéri, hogy ez a kép legyen mindig jelen az imádkozó előtt, és oltalmaz	Hort. an., távoli párhuzam LobkK. 344–346, ThewrK. 213–215

			<i>Az nemességes mennyei király, Jézus Krisztus, mi Urunk, elő Istennek szent fia állta az szent keresztfán...</i>	za őt halálakor minden testi és lelki gonosztól.	
24.	138, 141–142	Úrfelmutatásra való imádság	<i>Filep császár kérésére Innocencius pápa ez imádságért engedett kétezer esztendei búcsút, kik igazán tartnak penitenciát, azaz ki halálos bűn nélkül vagyon. Elevációkoron kell mondania ez imádságot. Uram Jézus Krisztus, ki ez világnak idvességéért ez te szentséges testedet...</i>	A passió rövid felidézése után az ima védelmet kér testi és lelki bűnök ellen.	Hort. an., LobkK. 343–344, ThewrK. 238–241
25.	142–147	Szent Ágostonnak tulajdonított rövid imádság	<i>Valamely napon ez imádságot megmondandod, pokolbeli aznap neked nem árthat, és semminemű ember nem bánthat, és valamit Istentől kérendesz, ki alkalmas, neked megadja,</i>	A passió főbb mozzanatainak felidézése után a pokoltól való megmenekülést és a mennybe való bebocsátatást kér.	GyöngyK. 50–51, PozsK. 44 ² –45 ¹⁷

és ha az te lelked testedből aznap kimegyen pokolbe nem megyen. Mely imádságot szerzett Szent Ágoston doktor, és vagon írván Rómában Szent János egyházában, és engedtenek ez imádságért, kik térden állva és ájtatosson megmondanájak, nyolcvanezer esztendei bűncsúkat az halálos bűneknek bocsátására és az elvesztett üdőnek megújulására. És tizenegyed Benedek pápa ugyanezent megkonfirmálta. Eznek felette nyolcad Bonifacius pápa engedett ez imádságért azoknak, kik terelemességgel meggyónván negyven napon egymás után ájtatosson megmondják, minden

			<i>bűneknek megbocsánatját ezenképpen mondván: Hálákat adok tened, én Uram Jézus Krisztus, ki akarál ez világnak váltásáért születned...</i>		
26.	151–152	<i>Anima Christi</i> , imádság úrfelmutatásra	<i>Másod imádság Uram Jézus Krisztusnak szent lelke, idvezíts engemet...</i>	Mindenik sor egy-egy kérést fogalmaz meg, pl., <i>Ó, Uram Krisztusnak szent lelke, szentelj meg engem..., Ó, Krisztusnak szent vére, zajosíts meg engemet, Ó Krisztusnak oldalának vize, moss meg engemet.</i> Még azt kéri, hogy Krisztus rejtse el sebéiben, ne engedje elszakadni tőle, oltalmazza meg az ellenségtől, és hívja magához halála idején, hogy szentjeivel együtt dicsérje őt.	LobkK., 251–252, 264, ThewrK. 303–304
27.	160–166	A Tiszteletreméltó Béda imádsága	<i>Ez hét ige, kiket Urunk Jézus az keresztfán monda, mikoron megfeszíték, és az ő szent lelkét testéből ki</i>	Jézus mindenik szavával kapcsolatosan egy ahhoz tematikusan illeszkedő kérést fogalmaz meg: 1. Krisztus bocsássá meg	Antidot. an., Hort. an., PeerK. 194–199, VitkK. 103–108

			<p><i>akarja vala bocsátani. Ez imádság igen kellemes Istennek. Elő igéje Jézusnak ez vala mondván: Uram Jézus Krisztus, ki hét igét az te haláloznak idején az keresztfán figgvén mondál...</i></p>	<p>az imádkozó bűneit (hét halálos bűn).</p> <p>2. Krisztus bocsássa be az imádkozót a mennybe halála óráján.</p> <p>3. Krisztus szeretete és kegyelme kapcsolja az imádkozót Máriához.</p> <p>4. Krisztus segítse az imádkozót minden bajában és szomorúságában, könnyörüljön rajta, és bocsásson meg neki.</p> <p>5. Krisztus legyen élő forrás az imádkozó szívében, aki szeresse őt teljes szívéből.</p> <p>6. Isten fogadja magához az imádkozó lelkét.</p> <p>7. Krisztus hívja őt menyasszonyként magához halála óráján.</p>	
28.	166–172	A feszület előtt mondandó imádság	<p><i>Mikoron valami nyavalyád vagyon, avagy bántalmad, az szentegyházba bemenj, állj az fe-</i></p>	<p>Az imádság kisebb darabokból áll, amelyek mindegyike egy zsoltárhoz csatlakozik. Az egyes részeket</p>	

			<p><i>szület előtt, és kiterjesz-szed két kezeidet, és nagy ájtatossággal gondoljad az te édes jegyesednek szent halálát, és mondjad ez psalmost: Ad te levavi oculos meos. Ez az oratio reája: Uram Jézus Krisztus, ki szépséges orcáddal mindent meglátsz...</i></p> <p>A végén a következő másolói megjegyzés áll: <i>Itt elvégezvén vannak az imádságok, kiket akartam az Úr Istennek dicséretire én szegény méltatlan és tudatlan írnom.</i></p>	<p>Krisztus öt sebéhez intézve kell mondani, és közben az egyes sebekre kell nézni. Az ima azt kéri, hogy Krisztus szabadítsa meg Katerinát a bűnöktől és szomorúságtól, védje meg minden bajtól és azoktól, akik gyűlölik. Adjon neki állhatatosságot és győzelmet az ördögi és emberi cselvetések fölött.</p>	
29.	175–190	Mária epeségeiről szóló imádság	<p><i>Immár kezdetnek Asszonyunk Szíz Máriáról való dicséretek és igen szép imádságok, és ájtatosok, szerelmesek az Szíz Máriának szolgálóleánynak szájokban</i></p>	<p>Nem mindenik epeség vonatkozik a passióra. Az ima fő része után, amely Krisztus megtestesüléséről, szenvedéséről, feltámadásáról, mennybemeneteléről, a pünkösdi eseményekről és az</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., CzechK. 104–122, FestK. 141–160, NagyszK. 388–397, PozsK. 30–42</p>

			<p><i>és szívekben. Valaki ez imádságot töredelmes-séggel meggyónván tér-den állva negyven napig minden nap megmondja, valamit kér Asszonyunk Szíz Máriától, mi idves-ségére vagy, megyön megnyeri. O, mondi domina... Ó, én Asszo-nyom Mária, szüzeknek szüze...</i></p>	<p>utolsó ítéletről szól Mária szemszögéből, az imádkozó különböző személyekért könyöröghet. <i>(Itt nevezjed az nevet, kiért akarsz imádságot tenned.)</i> Ezután a záró imádság általános kéréseket fogalmaz meg: könyörület és részvét a nyomorúságban és bajban, bűnbocsánat, védelem a bűntől, megerősítés Krisztus szeretetében, hogy Mária legyen közbenjáró fi-ánál a hívekért és az imád-kozóért. Az ima általános lelki javakat kér: hitet, reményt, tökéletes szeretetet, igaz hitet, tiszta bűnbánatot, könnyeket, tiszta gyónást, elégtételt a bűnökért, védelmet a bűnöktől, a világ meg-vetését, Isten és a felebarátok szeretetét, Krisztus halá-lának szívben hordozását, az ígéretek megtartását, jó cse-lekedeteket, Szűz Mária tár-</p>	
--	--	--	---	---	--

				<p>saságát, boldog halált, teljes bűnbánatot, örök életet a szülei, jótevői és minden hívő kersztény lelkének, valamint békés életet az élőknek.</p> <p>(A NagyszK. és PozsK. verziói által ígért búcsúk hiányoznak.)</p>	
30.	216–223	Imádság Krisztus megkínzott testrészeihez	<p><i>Valaki ez imádságot ájtatossággal letérdepelvén megolvassandja, minden idvezlégytől háromszáz napi búcsút vall mondván nagy ájtatossággal: Idvezlégy mind ez világnak hatalmaságának rettenendő Idvezíténknek, Jézus Krisztusnak ő szentséges feje...</i></p>	<p>Miután üdvözli Krisztus szenvedő testrészeit, Katerina bocsánatot kér bűneiért, és hogy Jézus ne engedje őt és azokat, akikért meghalt, elveszni.</p> <p>Még azt kéri, hogy ő, az összes rokonai, jótevői és azok, akik az imáit kérték, hűségesen szolgálhassák Krisztust teljes testükkel és lelkükkel.</p>	Hort. an., PeerK. 205–213, ThewrK. 82–87
31.	238–247	Domonkos-rendi nagyheti ájtatosság	<p><i>Mi édes Uronk Jézus nevében kezdetik az nagyhétben való ájtatos imádság. Verágvasárnapon regvel az Krisztusnak fészületi előtt</i></p>	<p>Az imádkozó egy általa választott kívánság teljesülése érdekében végzi az ájtatosságot. Minden rubrika után egy a passió egyik mozzanatára épülő rövid ima</p>	ThewrK. 49–59

		<p><i>fennállván, kezeit öszvefoggván avagy kócsolván és nézvén az feszületre mondj harminchárom Pater nostert és annyé Ave Mariát ezeknek utánna annak emlékezetire, hogy Uronk Jézus Krisztus az ő embersége szerint ez világban harminchárom esztendeig éle. Ezeket meggondolván mondjad meg nagy ájtatosson ez imádságot:</i></p> <p><i>Ez imádság meggondván kérjed az ajándokot és az malasztot, akit akarsz kérni, és azt kérjed jó szívvel és bizony hittel lelkednek idvességére. És ez kérés megtartassék mind hetedszaka minden napon híven. Nagyhétfőn reg-</i></p>	<p>következik, amelyben az imádkozó kérése teljesülését kéri.</p>	
--	--	---	---	--

vel mezéjtelen térden az fészület előtt mondj huszonnégy Pater nostert és annyé Ave Mariát, miképpen huszonnégy tevisék voltanak Jézusnak fejében, miképpen Szent Ágoston doktor mondja. Mondjad:

És kérjed az malasztot, azki lelkednek idveségére vagyon. Nagykedden éhéra (éhomra) az fészület előtt magadat letegyed orcádval, és megemlékeztvén miképpen mi Uronk Jézus negyven é(j?)-nappal az kietlenben lőn, és eképpen mondj negyven Pater nostert és annyé Ave Mariát, és mondjad:

*És ezt kérjed vigas-
ságos szívvel és bizony
hittel lelkednek idvessé-
gére. Nagyszerdán éhé-
ra (éhomra) az fészület
előtt minden testeddel az
földre leborulván, azaz
véniát tévén, mondj
harminc Pater nostert és
annyé Ave Mariát az
harminc pénznek emlé-
kezetire, kikkel Jézust el-
árulták vala, és mondd:*

*És ezt kérjed, ha lel-
kednek idvességére va-
gyon. Nagycsöterteken
éhéra (éhomra) az fe-
szület előtt mezéjtelen
térden állva mondj hu-
szonkét Pater nostert és
annyé Ave Mariát annak
emlékezetire, hogy
Uronk Jézus az apasta-
lokkal megevé az húsvéti
báránt, és megmondjad:*

*És ezt megnevezvén
kérjed idvességedre.
Nagypénteken éhéra
(éhomra) az fészület
előtt mezéjtelen térden
letérdelvelén kezeidet
elfészejtvén és az Jézus-
ra nézvén nagy ájtatos-
sággal mondj öt Pater
nostert és annyé Ave
Mariát es Jézusnak az ő
öt mély sebéért. És az
első Pater nosteren és
Ave Marián megcsókol-
jad meg az édes Jézus-
nak az jobb kezén való
szent sebét, és ennek
mondjad:*

*És azt nevezvén kér-
jed. Nagyszombaton
éhéra (éhomra) az fe-
szület előtt fennálva és
tartván kezedben egy
megaludt gyertyát ennek
emlékezetire és jegyére,*

hogy Jézus test szerint megholt, és mondj tizenhat Pater nostert és annyé Mariát az négy Máriának tisztességekre, e bánatjokra, melyeket vallanak az koporsónál fekö Jézus képében. És ennek utána mondjad ezt:

És ezt kérjed, ha idvességedre vagyon, és húsvét napján éhéra (éhomra) az fészület előtt mezéjtelen térden letérdepelvén tarts kezdedben egy égő gyertyát ennek emlékezetire és jegyére, hogy Uronk Jézus feltámadott. És mondj tíz Pater nostert és annyé Ave Mariát, miképpen Uronk Jézus az napon tiszter jelent meg az tanéjtványoknak

			<i>ezután mondjad ez imádságot:</i>		
32.	318 ¹⁴⁻¹⁸	Invokáció a szenvedő Krisztushoz	<i>Ó, mezítelen emberiség...</i>	<i>Ó, mezítelen emberség, ó, nagy mártíromság, ó, mély-séges sebek, ó szent vérnek jószága, ó, isteni édesség, segíj minket az örök bódogságra. A Pater noster, Ave Maria.</i>	LobkK. 248, PozsK. 25 ¹⁷ -26 ⁵ , 43 ¹⁷ -44 ¹ (latin változat)
Gyöngyösi Kódex					
33.	7-24	Szent Brigitta tizenöt imája	Bevezető imádság: <i>Ez imádságokra való malasztnak kérése.</i> <i>Kegyelmes Uram Jézus Krisztus, méltoltass engemet tégedet dicsérnem, és az te szentséges kénodnak dicséretit mondanom. Adj énnekem hatalmat az te ellenségid és én ellenségim ellen. Amen.</i> A bevezető rubrika Szent Brigittának tulajdonítja az imádságokat: <i>Kezdetik Jézusról való</i>	Bár Lázs szerint a szöveg közel áll a PozsK. verziójához, az imák sorrendje különböző: a 2. imádság a 4. a PozsK.-ben, a 3. ott a 2., a 4. ima ott a 3. Az 5. ima után a sorrend megegyezik. Az ima elajánlása itt is szerepel. Minden kéréshez rövid záró fohász kapcsolódik: Üdvözlégy, irgalmas, kegyes, szerelmes hatamas stb. (minden esetben más jelző szerepel) Jézus, kegyelmezz nekem, bűnösnek...	Antidot. an., Hort. an., WinklK. 244-260, CzechK. 1-42, GömK. 98-128, LázK. 150-190, 193-194, PozsK. 1-21, ThewrK. 1-34, KrizaK. 2-67

			<i>tizenöt jeles imádság, kit Szent Brigida az feszületnek élte naponként alázatos és ájtatos szívvel mond vala. Első. Ó, Jézus, tégedet szeretőknek édessége...</i>	Ugyanazok a kérések szerepelnek, mint a PozsK.-ben.	
34.	28 ³⁻¹⁵	Szent Ágoston imája	<i>Sequitur de Sancto Augustino Ó, megfeszőt Jézus Krisztus, a te kénod legyen nekem méznél édesb...</i>	Az imádkozó kéri, hogy együttérezhessen Krisztussal, hogy annak szenvedését mindenek fölé helyezhesse, őt követhesse (<i>Írjad én szívemnek táblájára a te szent sebedet a te drágalátos szent véreddel</i>), és a boldog halál után örök életet nyerhessen.	
35.	28 ¹⁶⁻²⁴	Rövid passióimádság	<i>Én Uram, mindenható Isten...</i>	Krisztus halála érdemének érdemtelenül vételéről beszél az ima, de nem fogalmaz meg külön kérést.	CzechK. 67–69
36.	50–51	Általában Szent Ágostonnak tulajdonított rövid imádság	<i>Erek mindenható Isten, ki ez világnak váltóságáért... A másik változatok által ígért bűcsúk itt nem szerepelnek.</i>	Miután röviden utal a passió fő eseményeire, az imádkozó kéri, hogy meneküljön meg a pokoltól és nyerjen bebocsátást a mennybe.	GömK. 142–147, PozsK. 44 ² –45 ¹⁷

Keszthelyi-kódex					
37.	410 ¹² – 411 ³	<i>Commemoratio</i> Krisztus haláláról	<i>Mikoron Isten halálaért zsolttár olvastatik, azkoron ez imádságot kell mondani.</i>	Az embereket általában Isten kegyelmébe ajánlja a passióra hivatkozva.	KulcsK. 365
38.	435 ^{7–23}	<i>Commemoratio</i> az oltáriszentségről	<i>Uronkról való imádság. Rövid, antifónából, versből és könyörgésből álló commemoratio.</i>	A passió emlékét őrző oltáriszentség titkának tisztelését kéri, és hogy részesüljön a megváltás érdeméből.	
39.	435 ²³ – 436 ¹³	<i>Commemoratio</i> a keresztről	<i>Ez immár szent keresztről való imádság. Antifónából, versből és könyörgésből áll.</i>	Védelmet kér, amikor Krisztus szenvedésének emlékére keresztet vet.	
Kriza-kódex					
40.	2–67	Szent Brigitta tizenöt imája	A bevezető rubrika eleje hiányzik. <i>...térdre esvén áhétatossággal megmondja vala, és kívánja vala megtudnia Krisztusnak sokaságos sebeinek számát. És íme, egy napon, mikoron az fesszöletnek képe előtt imádkoznék, halla isteni feleletöt, hogy ötezer-</i>	1. imádság: igaz gyónást és halál előtti bűnbocsánatot kér. 2. imádság: Jézus szabaddítsa meg az imádkozót látható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg. 3. imádság: hogy félje, és szeresse Krisztust, és szeresse barátait. 4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az	Antidot. an., Hort. an., CzechK. 1–42, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, PozsK. 1–21, ThewrK. 1–34, WinklK. 244–260

			<p><i>négyszáz és hatvanöt sebek voltak volna, kiket mi Uronk Jézus Krisztus emberi nemzet-ségért szenvedett, és hogy valaki ez tizenöt imádságokat tizenöt Mi-atyánkkal és ugyanannyi Idvözlégy Máriával egyetemben mindennap egy egész esztendeiglen ájédatossággal megmondaná, ezenképpen az esztendő betelvén, Krisztusnak mindenik sebéét kiváltképpen idvözlén [...] tisztölné, ennek felette valaki ez imádságokat egy esztendeiglen ájédatossággal megolvasandja, az ő nemzetségéből tizenöt lelkek purgatóriomból kiszabadolnak, és tizenöt binesek az ő nemzetségéből megfordulnak,</i></p>	<p>imádkozó bűneinek bocsánatára és teste, lelke védelmére.</p> <p>5. imádság: az imádkozó tiszta töredelmességet, igazgyónást és bünbánatot kér, valamint könyörületet akkor és halála órájában.</p> <p>6. imádság: hogy Jézus segítsen rajta minden testi és lelki nyomorúságban, szűkségben és betegségben, és adjon neki örömet minden bajában.</p> <p>7. imádság: hogy kihunyjanak bennünk a testi vágyak, valamint a világ szomjazása.</p> <p>8. imádság: Krisztus testének és vérének méltó vétele legyen számunkra orvosság, vigasz és üdvösség mindig, különösen halálunk órájában.</p> <p>9. imádság: hogy Krisztus ne hagyja el most és ha-</p>	
--	--	--	---	--	--

			<p><i>és tizenöt igazak az ő nemzetségéből jó állapotban megtökéltettek, és ő először ennek okáért nyeri tökéletőségnek szerit, és veszi minden bűneinek megeméretit és keserő töredelmességét, és méltóltatom őneki adnom az én szent testömet tizenötöd nappal halálának előtte, és az én gyézhettelenséges szent keresztfámnak jegyét helyeztetöm őelőtte minden ellenséginek álnokságának ellene való segítségére, és megyek az én szerető anyámmal az ő lelkének eleibe, és ötet kegyelmesen fogadom énhozzám, és viszem az örök eremekre. Ámen. Ezenképpen kezdjed el: Méltóltassál engömet,</i></p>	<p>lála órájában.</p> <p>10. imádság: hogy bebarthassa Krisztus parancsolatait, és szeresse őt.</p> <p>11. imádság: hogy elrejtőzhessen Krisztus sebeiben, és az irgalmazzon neki.</p> <p>12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvassgathassa, és halála órájáig hálás lehessen.</p> <p>13. imádság: irgalmat kér most és halála óráján.</p> <p>14. imádság: hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, aki fogadja zarándok lelkét halálakor a mennybe.</p> <p>15. imádság: Krisztus szeretete sebesítse meg, a szeretet és bűnbánat könnyei legyenek a kenyere, Krisztus fordítsa őt maga felé, és szí-</p>	
--	--	--	--	---	--

			<p><i>Uram Jézus Krisztus, dicsérnöm tégedet. Engedj énnéköm erőt az te ellenségidnek ellene. Kezdetnek immáran az szent imádságok.</i></p>	<p>ve legyen annak lakhelye, hogy nyájassága kellemes legyen Krisztusnak, és vége olyan dicséretes, hogy méltó legyen arra, hogy halála után lássa őt, és szentjeivel együtt dicsérje őt örökké.</p> <p>Az imádság elajánlása: hálaadás Krisztus szenvedéséért és haláláért, valamint ajándékaiért.</p>	
Lázár-kódex					
41.	18–20, 229–231	<p>Úrfelmutatásra való imádság</p> <p>Az ima kétszer szerepel a kódexben, egyszer az elején, aztán a végén. Az első egy része a lapok csonkasága miatt hiányzik.</p>	<p><i>Ez imádság akkoron mondandó, mikoron az Istennek szent testét felmutatja az pap.</i></p> <p><i>Ó, én Uram Jézus Krisztus, ki az mennyországból alászállál...</i></p>	<p>Krisztus megtestesülését és halálát röviden felidézve azt kéri, hogy az ítélet napján a Megváltó jobbára kerüljünk, és a mennyországba jussunk.</p>	
42.	41–44	<p>Áldozás utáni imádság</p>	<p><i>Ez es az kommunikálás után való:</i></p>	<p>Miután hálát ad Krisztus ajándékaiért, annak szenvedéséért és haláláért, valamint ajándékaiért.</p>	

			<p><i>Hálákat adok neked, Uram Jézus Krisztus, menden te javaidról...</i></p>	<p>déseire, halálára és irgalmas- ságára hivatkozva az imád- kozó kéri őt, hogy irgalmaz- zon lelkének halálakor, adja neki malasztját, hogy ismer- hesse és szerethesse Krisztust és felebarátait, hitet, reményt, szeretetet, alázatosságot, bé- kességet, tisztaságot, enge- delmességet és egyéb javakat kér, Krisztus kezébe ajánlja lelkét, s azt kívánja, hogy a vett szentség miatt megjavít- sa életét, megoltalmazhassa magát a bűntől, és végül a mennybe jusson.</p>	
43.	108–119	Mária epeségeiről szóló történet	<p><i>Következik ez írás az dicsőségös szeplőtelen Szíz Máriának kivált- képpen való keserőségi- ről, jelösből az őt keser- rűségiről, melyek keser- vesbék lőnek az többi között.</i></p>	<p>A szöveg elmeséli, hogy egy szent ember „lélekben hallá” Jézus és Mária párbe- szédét, amely során Mária elmondja őt legnagyobb keser- rűségét a világban. Jézus megígéri, hogy mindenik keser- rűség (az imákban szoká- sos felsorolás) üdvözléséért különböző jutalmakban ré-</p>	ÉrsK. 262

				szesíti az imádkozókat. Ezek megfelelnek a Mária epeségeiről szóló imák kéréseinek.	
44.	150–190, 193–194	Szent Brigitta tizenöt imája	<i>Itt követözik az Szent Brigida asszonnak tizenöt imádsága, kiket Uronk Krisztusnak feszületi előtt szokott vala mondani ájtatossággal, mely tartatik az Szent Pál egyházában. Mondá az Szent Brigida asszonnak, valaki eszendeig ez imádságokat ájtatossággal megmondandja, az ő nemzetből tizenöt lelkök szabadulnak ki, és tizenöt bínös tér purgatóriomból megpenitenciára, és tizenöt igazak állnak meg az igaz állapotban. Ennek felette ő maga int az tekéletösségnek garádicására és bíneinek bizony megesméretire és</i>	<p>1. imádság: teljes bűnbánatot, bűnbocsánatot, tiszta gyónást és teljes elégtételt kér halála előtt.</p> <p>2. imádság: azt kéri, hogy Krisztus oltalmazza meg minden látható és láthatatlan ellenségétől, és adja neki az örök üdvösség oltalmát.</p> <p>3. imádság: azt kéri, hogy félhesse, szerethesse, és szolgálhassa Krisztust.</p> <p>4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára.</p> <p>5. imádság: Krisztus irgalmazzon neki halálának idején, és kéri, hogy láthassa őt a mennyekben.</p> <p>6. imádság: Krisztus legyen testi és lelki bajaiban segítségére.</p>	Antidot. an., Hort. an., CzechK. 1–42, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, KrizaK. 2–67, PozsK. 1–21, ThewrK. 1–34, WinklK. 244–260

		<p><i>töredelmességre. Ezt es mondja, ki ez imádságot megmondandja, halálának előtte tizenötöd napon adom neki az én szentségös testemet, hogy ne éhezék örökké, és itatom az én szentségös vérömmel, hogy ne szomihozjék örökké, és az én győzödelmes keresztömnek teszem ő eleibe minden ellenségek ellene, és halálának idején az én szent Atyámmal jövök őhöz, és veszem az ő lelkét kegyesön, és viszöm az örök örömbé, és ott kiváltképpenváló italt adok őneki az én istenségömnek borából, kit egyebekkel nem teszek, hanem csak azokkal, kik ez imádságot megmondják. Továbbá megoltal-</i></p>	<p>7. imádság: Krisztus szerentsen minket jó cselekedetekre, s oltsa ki bennünk a testi vágyakat és a világ utáni szomjúságot.</p> <p>8. imádság: Krisztus szabadítsa meg az imádkozót bűneitől, és rejtse el őt sebeibe, míg haragja elmúlik.</p> <p>9. imádság: méltó áldozást kér halála előtt.</p> <p>10. imádság: Krisztus ne hagyja el őt halála idején.</p> <p>11. imádság: hogy betartsa Krisztus parancsolatait.</p> <p>12. imádság: Jézus írja be vérével szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott mint könyvben olvashassa, és haláláig hálát adhasson.</p> <p>13. imádság: hogy Jézus legyen irgalmas az imádkozóhoz halálakor, ne lássa az ellenség szörnyűségeit, hanem Krisztussal és szentjeivel lakhasson örökké.</p>	
--	--	--	--	--

			<p><i>maztatik gonosz késértettől az őt érzéköségben, és hertelen halállal meg nem hal, és minden binei megbocsáttatnak, és valamit Istentől kérend és az Szíz Máriától, megnyeri, és az felső karban helyhöztetik. És valakiket reá megtanítand, érdömöt örökké nyer, és nevekődik. Oratio:</i></p> <p><i>Ó, Jézus, tégöd szeretőknek örök édesség...</i></p> <p><i>Záró rubrika: Ha e következő kiüsded imádságot, a felül megírt tizenöt Pater nostert ez imádság után igen dicsíretös, mert igen érdömes, és igen illik hozzája. Oszton az ajánlását azután mondanak meg, de nem lehet, mert nincs megírva.</i></p>	<p>14. imádság: hogy ellenállhasson az ördögnek, világnak, testnek, a bűnnek meghaljon, Krisztusnak éljen, aki halálakor fogadja be lelkét az örök lakodalomba.</p> <p>15. imádság: Krisztus szeretete sebesítse meg az imádkozó szívét, halálának siratása legyen nekünk élő kenyér, térítsen minket magához, az imádkozó szíve legyen kellemes lakás Krisztus számára, érjen jó véget, hogy üdvözülhessen, és örökké dicsérhesse Krisztust.</p> <p>Elajánlás: Krisztus szabadítsa meg Katerinát a bűneitől, tartsa meg aznap őt szolgálatában, őrizze meg tökéletességben haláláig, ne zárja ki őt országából, és irgalmazzon neki.</p>	
--	--	--	---	---	--

45.	215–221	Szent Gergely pápa imádsága a megfeszített Krisztushoz	<p><i>Ájtatos imádság, kit szerzett Szent Gergely, és engedte minden penitenciatartónak és igazán meggyóntnak. És ez megmondandó térden állva öt Pater nosterrel és öt Ave Máriával az kegyes Krisztusnak képének előtte. És ennek vagyon tizennégyezör esztendei búcsúja, melyet ha valaki ájtatossággal megmondandja. Következik.</i></p> <p><i>Ó, én édes Uram Jézus Krisztus, imádlak tégedet az keresztfán...</i></p>	<p>1. kérés: megszabadulni a gonosz angyaltól, az ördögtől.</p> <p>2. kérés: Krisztus sebei szabadítsák meg az imádkozó lelkét.</p> <p>3. kérés: Krisztus kegyelmezzon az imádkozó lelkének halála óráján.</p> <p>4. kérés: Krisztus halála legyen az imádkozó örök élete.</p> <p>5. kérés: az imádkozó ne jusson pokolra.</p> <p>6. kérés: Krisztus irgalmazzon az imádkozónak.</p> <p>7. kérés: Krisztus vigyázzon az igazakra, térítse jó útra a bűnösöket, irgalmazzon a hű halottaknak és az imádkozónak.</p>	Antidot. an., Hort. an., (az <i>imago pietatis</i> előtt mondandó) PeerK. 176–180, PozsK. 17–19, LobkK. 244–247, ThewrK. 205–209
Lobkowitz-kódex					
46.	244–247	Szent Gergely imája a megfeszített Krisztushoz	<p><i>Misét mond vala egyszer a dicséséges Szent Gergely pápa, és neki jelenék Urunk ál-</i></p>	<p>1. kérés: megszabadulni a „verő” angyaltól.</p> <p>2. kérés: Krisztus sebei legyenek az imádkozó lelke</p>	Antidot. an., Hort. an., (az <i>imago pietatis</i> előtt mondandó) PeerK.

		<p><i>dott Jézus, és akkoron megjelente neki az ő szentséges kénszenvedésének titkában. Akkoron való ájtatosságában szerzé imez ide alá megírt hét szent imádságot, de hogy emberek nagyobb ájtatossággal olvasnáják, engedé, hogy valaki halálos bñn nélkül, teredelmességgel térden állva megmondjon egy Pater nostert és egy Ave Mariát, tahát vall mindenszer telle huszonhárom esztendeig való búcsút. Mentel utol kegyég mely imádság vagyon, azaz nyolcadik, szerzé egy szent pápa, és engedé hozzá tizenkétezer esztendét. De ha mind összesámláljuk, kit a tebb pápák engedtek, teszen hetvenezer</i></p>	<p>számára orvosság. 3. kérés: Krisztus halála legyen az imádkozó élete. 4. kérés: Krisztus vigyázzon az igazakra, térítse jó útra a bűnösöket, kegyelmezen a híveknek, és legyen kegyes az imádkozóhoz. 5. kérés: Krisztus kegyelmezzon az imádkozó lelkének halála óráján. 6. kérés: az imádkozó ne jusson pokolra. 7. kérés: nyerjen kegyelmet. 8. kérés: hogy bocsánatot nyerjen az ítélet előtt, és minden bűnét megbocsássák (nem szerepel a többi változatban).</p>	<p>176–180, PozsK. 17–19, LázK. 215–221, ThewrK. 205–209</p>
--	--	--	--	--

			<p><i>esztendei búcsút. De a Pietas előtt kell megmondani. 1514.</i></p> <p><i>Uram, mendenható Úristen, szegényeknek segedelme, segélj meg engemet e mai fogyatkozó nyavalyámban.</i></p> <p><i>Ó, Uram Jézus Krisztus, imádlak tégedet keresztfán...</i></p> <p>A 245. oldal alján a scriptor kurzív írású megjegyzése olvasható: <i>Ez imádságnak búcsúja minden pínteken megkettőztetik, azért ájtossággal megoldvassad minden napon.</i></p>		
47.	248 ¹⁰⁻¹⁵	Fohászkodás a megfeszített Krisztushoz	<i>Ó, mezételen emberség...</i>	<i>Ó mezételen emberség, ó, nagy mártíromság, ó, mély sebek, ó, vérnek jószága, ó, halálnak keserősége, ó, isteni édesség, segélj minket az erek bódogságra erekké, ámen. Olvass Pater nostert, Avét.</i>	LobkK. 248, PozsK. 25 ¹⁷⁻²⁶ , 43 ¹⁷⁻⁴⁴ ¹ (Latin változat)

48.	253 ⁵⁻²⁶	Búcsús imádság (egy három imából álló ciklus első darbjá, a második kettő Krisztus és Mária örömeiről szól)	<p><i>Valaki ez három alá megírt imádságot meggyónván és teredelmességgel megolvassa, vall Római Szentegyházról az első imádságtól bűnnek bocsánatját ezer esztendeig valót. A másiktól vall esmét ezért az elfeledett bűniről. A harmadtól valla ő halálos bűnnek ezer esztendeig való bocsánatját.</i></p> <p><i>Uram Jézus Krisztus, élő Istennek Fia, fogadjad ez imádságot a te szent haláloednek emlékezetire...</i></p>	Kéri Krisztust, hogy mentse meg lelkét halála idején minden bűntől és az örök haláltól, amint sok lelket megmentett halálával.	
49.	264 ⁶⁻²²	<i>Anima Christi</i> , imádság úrfelmutatásra	<p><i>Ó, Uram Krisztusnak szent lelke, szentelj meg engemet...</i></p> <p><i>Ez imádságot akkor kell mondani, mikor a pap jámbor felmutatja Uronk Jézusnak szent</i></p>	Mindenik sor egy-egy kérest fogalmaz meg, pl., <i>Ó, Uram Krisztusnak szent lelke, szentelj meg engem..., Ó, Krisztusnak szent vére, zajosts meg engemet, Ó, Krisztusnak oldalának vize, moss</i>	GömK., 151–152, ThewrK. 303–304

			<i>testét, és kéntül bintűl való búcsúja vagyon.</i>	<i>meg engemet.</i> Még azt kéri, hogy Krisztus rejtse el sebeibe, ne engedje elszakadni tőle, oltalmazza meg az ellenségtől, és hívja magához halála idején, hogy szentjeivel együtt dicsérje őt.	
50.	344 ⁹ – 346 ¹⁵	Aldozás után mondandó búcsús imádság	<i>A harmad János pápa minden embernek, valaki ez ide alá megírott imádságot ájtatossággal megmondja, engedett annak hatezerhatszáz és hatvanhat napi búcsút mindörökké. De ennekutána az negyed Szent Szixtusz pápa, mikor írának ezer-négyszázötvenhárom esztendőben, ő es engede, hogy valaki térden állva megmondanája ájtatossággal Uronk Krisztus Jézusnak szent teste áldásának utána halálos bin nélkül, min-</i>	A szeretetért, amit a keresztben szenvedve érzett, kéri Krisztust, hogy bocsássa meg bűneit, adjon neki jó véget és boldog, dicsőséges feltámadást.	Antidot. an. (a feszület előtt mondandó), GömK. 136–138 (távoli hasonlóság), ThewrK. 213–215

			<p>denkor kéntül és bintül való búcsút. És mindörökköl örökké megmaradandó és a nagy búcsújú imádság ez, aki következik.</p> <p>Én kegyes Uram Jézus Krisztus, kérlek téged a nagy szeretetre...</p>		
Nagyszombati Kódex					
51.	388–398	Imádság Mária epeségeiről	<p><i>Bódog Asszonnak epeségéről való ájéatos imádság. Ím eképpen kezdetik: Szentségös Asszonyom Mária, örökkévaló Sziz...</i></p> <p>A PozsK.-hez hasonlóan van záró rubrika is: <i>Valaki ez felül megirt imádságot halálos bín nékil Bódogasszon ké pének előtte harminc napig minden napon megmondandja ájéatossággal, úr Innocenti-us pápa negyed engedött</i></p>	<p>Nem minden epeség vonatkozik a passióra. Csak általános kéréseket fogalmaz meg: könyörületet és vigasztalást kér a nyomorúságban és a bajban, bűnbocsánatot, védelmet a halálos büntől, Krisztus szeretetében és mallaszjában való megtartatást, hogy Mária járjon közben fiánál az imádkozó érdekében, nyerjen neki hitet, reményt, tökéletes szeretetet, igaz hitet, töredelmességet, tiszta gyónást, jóvátételt a bűneirért, védelmet a büntől, a vi-</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., CzechK., 104–122, FestK. 141–160, GömK. 175–190, PozsK. 30–42</p>

			<p><i>négyszáz napi bulcsút, és ha valami lehetőtlérend, megnyeri, és halálának előtte, harmadnapon előtte az Szíz Mária neki megjelenik.</i></p>	<p>lág megvetését, Isten és a felebarátok szeretetét, hogy Krisztus szenvedését az imádkozó testében hordozza, fogadalmait megtarthassa, jó cselekedeteket hajtson végre, elnyerje a boldog halált, gondolatainak és szavainak egyezését, méltó áldozást és utolsó kenetet, örök üdvösséget, bűnbocsánatot, malasztot és üdvösséget rokonai, barátai, jótevői számára, nyugodalmat szülei és minden hívő halott számára.</p> <p>A záró rubrika után Krisztus halálát és szeretetét ajánlja a bűnökért és a kínért, amit kiérdemelt, élő és holt barátaikért és azokért, akikért imádkozni tartozik.</p>	
Peer-kódex					
52.	117–131		<p><i>...az én szerető fiam, kiben kedvem bételjese-dék. Pater noster, Ave</i></p>	<p>Nem fogalmaz meg kért.</p>	

			<p><i>Maria. Jézus az pusztába vitették...</i></p> <p>A rövid, Krisztus életéről szóló devocionális szöveg eleje hiányzik, következésképpen a bevezető rubrika is. Minden epizód után egy <i>Pater noster</i> és egy <i>Ave Maria</i> elmondását ajánlja. A passió központi fontosságú benne.</p>		
53.	131–166	Mária-imádság	<p><i>Asszonyom Szíz Máriáról való imádság</i> <i>Méltóságus és szentséges Szíz Mária</i></p> <p>Nyolc kérés Máriához, említi az örömeit.</p>	Bevezető imádság és nyolc kérés. Valószínűleg nyolcnapos áhítati gyakorlat, mivel többször kéri Máriát, hogy fordítsa az imádkozó bánatát örmre a nyolc nap során. Az első kérés, miután utal Mária Jézus fogantatásakor és születésekor érzett örömére, tömören elmeséli a teljes passiót a Szűzhez intézett kéréseken keresztül. A bevezető imádság azt az álta-	

				lános kérést fogalmazza meg, hogy Mária hallgassa meg az imádkozót, őrizze meg, óvja a bűntől, és a halála óráján tartsa tőle távol a kísértéseket és a pokol kapuját. A passiójelenetek előtt az imádkozó vigasztalást és nyolcnapos kérései meghallgatását kéri.	
54.	176–180	Szent Gergely imája a megfeszített Krisztushoz	Nincs cím és szerző. Egy <i>Misericordia Domini</i> típusú kép áll a szöveg előtt. Incipit: <i>Ó, Uram Jézus Krisztus, imádlak tégedet az keresztfán függötted...</i>	<p>1. kérés: megszabadulni a „verő” angyaltól.</p> <p>2. kérés: Krisztus sebei legyenek az imádkozó lelke számára orvosság (vö. az élete, PozsK.-ben).</p> <p>3. kérés: Krisztus halála legyen az imádkozó lelkének élete.</p> <p>4. kérés: Krisztus vigyázzon az igazakra, térítse jó útra a bűnösöket, kegyelmezzon a híveknek, és legyen kegyes az imádkozóhoz.</p> <p>5. kérés: Krisztus kegyelmezzon az imádkozó</p>	Antidot. an., Hort. an., LobkK. 244–247, PozsK. 23–25 ¹¹ , LázK. 215–221, ThewrK. 205–209

				<p>lelkének halála óráján.</p> <p>6. kérés: az imádkozó ne jusson pokolra.</p> <p>7. kérés: Krisztus kegyelmezzen az imádkozónak (sokkal rövidebb, mint a PozsK.-ben).</p>	
55.	194–199	A Tiszteletreméltó Béda imádsága	<p>Az ima szövege Bédát nevezi meg szerzőnek.</p> <p><i>Áldott Krisztus keresztfán hét igét megmonda...</i></p> <p>Verses imádság Krisztus hét utolsó szaváról a keresztfán.</p>	<p>Kérések: a hét halálos bűn megbocsátása, Krisztus bocsássa be az imádkozót a mennybe halála óráján, és lehessen Szűz Mária társaságában.</p> <p>Aki térden állva minden nap elmondja az imádságot, annak Szűz Mária megjelenik és figyelmezteti harminc nappal halála előtt.</p>	Hort. an., Antidot. an., GömK. 160–166, VitkK. 103–108
56.	205–213	Imádság Krisztus megkínzott testrészeihez	<p><i>Idvöz légy, Úr Jézus Krisztusnak szent feje...</i></p>	<p>Krisztus megkínzott testrészeinek üdvözlése után az imádkozó bűnei bocsánataért könyörög.</p> <p>Kéri, hogy teljes testével és lelkével szerethesse, és hűségesen szolgálhassa Krisztust.</p>	Hort. an., GömK. 216–223, ThewrK. 82–87

				Kegyelemért könyörög szülei, testvérei, fiai, rokonai és jótevői számára itt és a másvilágon.	
57.	225–229	Búcsús imádság	<i>Oratio valde utilis ad Christum propter peccata venialia et mortalia et petici eorundem habet indulgentias xxxiii annorum</i> Örök mendenható Istenségnek áldot szent Fia... Négy egységből áll.	Krisztus kereszthalálát megidézve az imádkozó irgalomért könyörög halála óráján, kéri, hogy mentse meg az örök haláltól, bocsássa be a mennybe, és védje meg az ellenségtől.	
58.	229–231	A halál óráján mondandó imádság	<i>Valamely ember halálának idein megoldvasandja avagy megoldvastatja tehát kétség nélkül mennyországba megyen</i> Kérlek, Uram Jézus Krisztus, az vires vérednek hullásáért...	Az imádkozó bűnei bocsánatát, a kínok elengedését és a mennyei boldogságra jutást kéri.	ThewrK. 47–48
59.	250–278	Nyíltól és törtől védő imádságok	<i>Ó, nyil állj meg...</i> Egy sor rövid imádság. Nem kimondottan a	Simon védelmet kér élete minden napjára látható (rablók, gyilkosok) és láthatatlan	

			passióról szólnak, de annak számos elemét említik, különösen a keresztet és azokat a kínozóeszközöket, amelyek a törre és a nyílra emlékeztetnek.	ellenségektől, a hirtelen haláltól, különösképpen nyílvéstől és tördőféstől (tulajdonképpen parancsolja ezeknek a fegyvereknek, hogy álljanak meg, ne sebezzenek meg), valamint üdvözülést.	
60.	283–284	<i>Miatyánk</i> után mondandó imádság	<i>Post Pater noster oratio</i> <i>Kérek tégedet, Uram Jézus, keserőségre, kit szenvedél...</i>	Krisztus kereszthalálára hivatkozva az imádkozó irgalmat kér lelkének a halál órájában.	
Pozsonyi Kódex					
61.	1–21	Szent Brigitta tizenöt imája	<i>Kezdetik Jézusról való tizenöt jeles imádság</i> <i>Első imádság</i> <i>Ó, Jézus, tégedet szeretőnek édessége ...</i>	1. imádság: igaz gyónást és halál előtti bűnbocsánatot kér. 2. imádság: istenfélelmet kér, és hogy az imádkozó Krisztust szolgálhassa. 3. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára. 4. imádság: Jézus szabadítsa meg az imádkozót lát-	Antidot. an., Hort. an., WinklK. 244–260, CzechK. 1–42, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, ThewrK. 1–34, KrizaK. 2–67

ható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg.

5. imádság: az imádkozó könyörületet kér halála órájában, és Krisztus arcának látását a mennyben.

6. imádság: hogy hihesen Jézusban minden testi és lelki nyomorúságban.

7. imádság: hogy kihunyanak benne a testi vágyak és a világ szomjazása.

8. imádság: méltó áldozást halála órájában.

9. imádság: hogy Krisztus ne hagyja el halála órájában.

10. imádság: hogy betarthassa Krisztus parancsolatait.

11. imádság: hogy megszabaduljon bűneitől, és elrejtőzhessen Krisztus sebei-
ben.

12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvas-

				<p>gathassa, és halála órájáig hálás lehessen.</p> <p>13. imádság: irgalmat halála óráján, és szabadulást az ellenségtől, bebocsáttatást a mennybe.</p> <p>14. imádság: hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, és a lelke bocsáttassék be a mennyei lakodalomba halálakor.</p> <p>15. imádság: Krisztus szeretete sebesítse meg, a Krisztus szenvedés fölött érzett fájdalom legyen számára élő kenyér, Krisztus a szívében élhessen, hálás lehessen ezen megnyert javakért, megőrizhesse Krisztus szeretetének jegyét a szívében, és Krisztus legyen segítségére halála óráján.</p> <p>Záró imádság: kéri, hogy megszabaduljon a bűneitől,</p>	
--	--	--	--	--	--

				megmaradjon Krisztus szolgálatában, jó halált és örök üdvösséget kér.	
62.	23–25 ¹¹	Szent Gergely imája a megfeszített Krisztushoz	<p><i>Valaki ez kevetkezendő imádságokat az Jézusnak fezőletinek elötte megmondja hét Pater nosterral és annyé Ave Mariával térden állván, ez ember vall harminckétezer eszendeig való búcsút, mely imádságot negyed Innocentius pápa megkonfirmált azvagy megerősített, mely imádságok ezképpen kezdetnek:</i></p> <p><i>Ó, Uram Jézus Krisztus, imádlak tégedet az keresztfán figgésedért és az teviskoronát fejedben viselésedért...</i></p>	<p>1. kérés: megszabadulni a „verő” angyaltól.</p> <p>2. kérés: Krisztus sebei legyenek az imádkozó lelke számára orvosság.</p> <p>3. kérés: Krisztus halála legyen az imádkozó élete.</p> <p>4. kérés: Krisztus vigyázzon az igazakra, térítse jó útra a bűnösöket, kegyelmezen a híveknek, és legyen kegyes az imádkozóhoz.</p> <p>5. kérés: Krisztus kegyelmezzon az imádkozó lelkének halála óráján.</p> <p>6. kérés: az imádkozó ne jusson pokolra.</p> <p>7. kérés: nyerjen bocsánatot az ítélet előtt és kegyelmet.</p> <p>(A latin szövegben más a sorrend.)</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., LobkK. 244–247, PeerK. 176–180, LázK. 215–221, ThewrK. 205–209</p>

63.	25 ¹² –16	Rövid imádság	<i>Egy ájtatos imádság kezdetik</i>	<i>Uram, mindenható Isten, kérlek tégedet ma és minden időben, hogy az te sebeid legyenek énnekem halálomnak idein oltalmazói pokolbeli ördegtől. Amen.</i>	
64.	25 ¹⁷ –26 ⁵	Búcsús imádság	<i>Nagy búcsús imádság ez, mert vagyon háromezer esztendeig való búcsúja</i>	Örök életet kér Krisztus szenvedésére hivatkozva.	PozsK. 43 ¹⁷ –44 ¹ , LobkK. 248, GömK. 318
65.	30 ¹⁰ –42 ⁵	Imádság Mária epeségeiről	<i>Elkezdetik az Szíz Máriának epeségéről való ájtatos imádság. Ó, én nemes Asszonyom, örök szentséges Szíz Mária...</i> Az imádságot egy rövid, nem éppen kegyes másolói megjegyzés követi: <i>Jaj, hogy fáradék bor itlan!</i> Ezután búcsút ígér: <i>Valaki ez imádságokat ájtatossággal Asszonyunk Mária képe előtt megmondja térden áll-</i>	Nem mindenik epeség vonatkozik a passióra. Csak általános kéréseket fogalmaz meg: könyörület és részvét a nyomorúságban és bajban, bűnbocsánat, védelem a bűntől, megerősítés Krisztus szeretetében, hogy Mária legyen közbenjáró fiánál a hívekért és az imádkozóért. Az ima általános lelki javakat kér: hitet, reményt, tökéletes szeretetet, igaz hitet, tiszta bűnbánatot, könnyeket, tiszta gyónást, elégtételt a bűnökért, védelmet a bűnöktől, a	Hort. an., FestK. 141–160, CzechK. 104–122, NagyszK. 388–397, GömK. 175–190

			<p><i>va, Innocentius nyolcad pápa engedett kéntül és bintől való teljes bocsút annyészor, mennyszer megmondja, de úgy, hogy meggyovont és töredelmes legyen. A kódex kiadói szerint ez a rubrika a következő imádsághoz tartozik, de a NagyszK.-beli párhuzama bizonyítja, hogy ide való.</i></p>	<p>világ megvetését, Isten és a felebarátok szeretetét, Krisztus halálának szívben hordozását, az ígéretek megtartását, jó cselekedeteket, Szűz Mária társaságát, boldog halált, teljes bűnbánatot, nyugalmat a szülők, rokonok, barátok, jótevők és minden hívő lelkének, jó szerencsét az élőknek, és a holtaknak örök üdvösséget.</p>	
66.	43 ¹⁷ –44 ¹	Rövid latin imádság	<p>Egy korábban magyarul bemásolt ima latin változata</p>	<p><i>O, nuda humanitas, o, magnum matirium, o, profunda vulnera, o, virtus sanguinis, o, mortis acerbitas, o, divina dulcedo, adiuva nos ad aeternam felicitatem. Amen</i></p>	<p>PozsK. 25¹⁷–26⁵</p>
67.	44 ² –45 ¹⁷	Búcsús imádság <i>O, Domine Jesu Christe...</i>	<p><i>Nyolcad Bonifatius pápa ez imádságot megmondónak ájtatossággal engedett teljeséggel való búcsút. Sequitur oratio: Ó,</i></p>	<p>Az ima összefoglalja Krisztus életét a passióra összpontosítva. A kereszten való szenvedésére hivatkozva menekülést kér a pokoltól és bebocsátást a mennybe.</p>	<p>Antidot. an., GömK. 144–147, GyöngyK. 50</p>

			<i>Uram Jézus Krisztus há- lát adok teneked, ki ez világnak idvességéért csudaképpen akarál megtestösülni...</i>		
Thewrewk-kódex					
68.	1–34	Szent Brigitta ti- zenöt imája	<i>Jézus, Mária, ámen. Kezdetik Jézusról való tizenöt jeles imádság. Ámen. Uram, kegyelmes Jé- zus Krisztus, méltóltass engemet téged dicsér- nem...</i>	<p>1. imádság: bűnbánatot, igaz gyónást, teljes elégtételt és teljes bűnbocsánatot kér halál előtt.</p> <p>2. imádság: Jézus szabadítsa meg az imádkozót látható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg.</p> <p>3. imádság: félje és szolgálhassa Krisztust.</p> <p>4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára.</p> <p>5. imádság: az imádkozó irgalmat kér halála órájában és Krisztus országának látását a mennyben.</p> <p>6. imádság: kéri, hogy</p>	Antidot. an., Hort. an., WinklK. 244–260, CzechK. 1–42, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, PozsK 1–21, Kri-zaK. 2–67

hihessen Jézusban minden testi és lelki nyomorúságban.

7. imádság: Krisztus fordítsa szívünk kívánságait jó cselekedetekre, oltsa ki bennünk a testi vágyak szomjúságát és a világ szeretetét.

8. imádság: méltó áldozást kér halála órájában.

9. imádság: kéri, hogy Krisztus ne hagyja el halála órájában.

10. imádság: kéri, hogy betarthassa Krisztus parancsolatait.

11. imádság: kéri, hogy megszabaduljon bűneitől, és elrejtőzhessen Krisztus sebéiben.

12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvashassa, és halála órájáig hálás lehessen.

13. imádság: irgalmat kér halála óráján és szabadulást az ellenségtől, bebocsáttatást a mennybe.

14. imádság: kéri, hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, és a lelke bocsáttassék be a mennyei lakodalomba halálakor.

15. imádság: Krisztus szeretete sebesítse meg szívét, a Krisztus szenvedése fölött érzett fájdalom legyen számára élő kenyér, Krisztus a szívében élhessen, hogy hálás lehessen ezen megnyert javakért, megőrizhesse Krisztus szeretetének jegyét a szívében, és Krisztus legyen segítségére halála óráján.

Záró imádság: kéri, hogy N. megszabaduljon a bűneitől, megmaradjon Krisztus

				szolgálatában, jó halált és örök üdvösséget kér.	
69.	44 ¹⁻¹²	Bűnbánati imádság	<i>Ajtatos imádság. Én édes idvezejtém, Jézus, élő Istennek erek- tül fogván való egyet- lenegy Fia...</i>	Krisztus kínjának érde- méért bűnbocsánatot kér.	ThewrK. 281 ⁷ - 282 ⁵
70.	46 ¹⁴ -47 ³	Imádság úrfelmu- tatásra	<i>Tempore elevationis oratio. Uram Jézus, az te szent kénodért...</i>	<i>Uram Jézus, az te szent kénodért dicsőségös szent haláloedért kérlek, oltalmaz meg engemet az erök halál- tül, és ne válassz el te szent országodtül, ámen.</i>	GömK. 46
71.	47 ⁴⁻¹⁵	Bűnbánati imád- ság, különösen úrfel- mutatáskor és haldokláskor mondandó	<i>Fertur quod tante virtutis est ista oratio, quod si quis eam fre- quentaverit, absque dubio salvabitur virtute passionis et mortis Christi. Valet autem di- cere semper et ubique et precipue tempore ele- vationis ac in agone mortis etc. pro remissi- one peccati oratio.</i>	<i>Kérlek, Uram Jézus, az veres véred hullásaért, bo- csássad meg minden binei- met. Ámen, Pater noster, Ave Maria, gratia...</i>	PeerK. 229-230

72.	48 ¹⁻⁵	Bűnbánati ima	<i>Pro remissione poenae</i>	<i>Kérlek, Uram Jézus, az három vasszeg kezett figgésedért, bocsássad meg az ként, kire menendő volnék. Ámen, Pater, Ave.</i>	PeerK. 230
73.	49–59	Domonkos-rendi nagyheti ájtatosság	<p><i>Ett elkezdetik az nagyheti imádság, kit szerzett Szent Damokos szerzetében egy Ferenc nevű atya, és ez első imádságot kell mondania virágvasárnapon az feszület előtt állván, harmichárom Pater nostert, Ave Mariát, hogy Urunk Jézus harmichárom esztendék élt ez világon.</i></p> <p><i>Oh, erek, mendenható Atya Úristen, miképpen bizonytal kiüldéd te szent angyalodat...</i></p> <p>A nagyhét egyes napjain végzendő ájtatossági gyakorlatokat rubrikák vezetik be.</p>	<p>Bevezető ima után egy általános kérésor következik ezzel a felvezetővel: <i>Ez az kérés, ha akarod mondván ezenképpen</i> (a GömK. változata az imádkozóra bízva a kérés megfogalmazását). A következőket kéri: irgalmat az imádkozó és az emberiség irányában, Isten ismeretét, Isten szolgálatának dicséretét, a lelki javak gyarapodását, tiszta szeretetet, igaz alázatosságot, békés türést az engedelmesség regulája alatt, Istennek tetsző cselekedeteket és kéréseket magáért és másokért, Krisztus jóságán, életén, szenvedésén való elmélkedést, hálaadást, töredelmességet, ol-</p>	GömK.238–247

			<p><i>Nagyhétfén térden állván az fészület előtt mondj huszonnégy Pater nostert és annyé Ave Mariát az szent töviskoronának tisztességére, azután ez imádságot kérelmésével.</i></p> <p><i>Nagykedden éhen-szoméhon, térden állván az fészület előtt mondj negyven Pater nostert és Ave Mariát azért, hogy Urunk Jézus negyven napig bejtelt az pusztában, azután ez imádságot kéremésével.</i></p> <p><i>Nagyszerdán az fészület előtt az földén elfeszülvén mondj harminc Pater nostert és Ave Mariát azért, hogy harminc pénzen árulták el Jézust, és az imádsá-</i></p>	<p>talmat életében és holtában.</p> <p>Ez a kérés mindennap megismétlendő: <i>Ez kéremést megmondjad minden napon mindenik imádságnak végén ájtatossággal.</i></p> <p>Minden rubrika után egy, a passió egyik mozzanatára épülő rövid ima következik, amelyben az imádkozó kérése teljesülését kéri.</p>	
--	--	--	---	--	--

got kéremésével etc.

Nagycseterteken térden állván az fészület előtt mondj huszonnégy Pater nostert és Ave Mariát azért, hogy Jézus az ő apostolival megette az húsvéti báránt, azután ez imádságot kéremésével.

Nagypénteken térden állván az fészület előtt mondj öt Pater nostert és Ave Mariát megapoltván ő szent sebeit. Először az jobb kezét, annakutána mind az többit szere szerént. Azután az imádságot kéremésével.

Nagyszombaton állván az fészület előtt, tartván egy megaludt gyertyát kezében azért,

hogy Urunk Jézus emberi nemzetségért megholt, mondván tizenhat Pater nostert és Ave Mariát az keserűségnek emlékeztire, kiket az négy Máriák vallának Jézusnak eltemetésekoron, azután ez imádságot kéremésével.

Húsvétnek innepe napján állván az feszület előtt térden, tartván egy égő gyertyát kezében annak példájára, hogy Urunk örek dicsőségvel feltámadott halottaiból, mondj tíz Pater nostert és annyé Ave Mariát azért, hogy azon napon, tízszer jelent meg ő híveinek, azután ez imádságot kéremésével.

			<p>Az imafüzér zárlata: <i>Légy bizodalmas valamikor ez imádságokat olvasod, mert meghallgattatol, valamit tudsz kérni te idvességedre, de nem egyébbe.</i></p>		
74.	67–76	Jézus tíz útjáról való imádság	<p><i>Kezdetnek Úristennek tíz útaról való ájtatos imádságok. Istennek első uta.</i></p> <p><i>Uram Jézus, emlékezem meg az te első utadon való szent kénodról...</i></p>	<p>A passió tíz mozzanatát tartalmazó tíz útra való emlékezés után fogalmazza meg a kérést: bűnbocsánatot kér maga és azok számára, akikért imádkozik, azt kéri még, hogy Jézus szeressen, világosítson meg, erősítsen meg, hogy a bűnnek ellenállhassunk, a parancsolatokat betarthassuk, és halálunk után üdvözülhessünk.</p>	GömK. 4–10
75.	82–87	Imádság Krisztus megkínzott testrészeihez	<p><i>Ez imádságban vagon annyé háromszáz napi bulcsú, mennyé idvezlet.</i></p> <p><i>Oratio.</i></p> <p><i>Idvezlégy mindeneknek félelmes mi Idve-</i></p>	<p>Krisztus megkínzott testrészeinek üdvözlése után az imádkozó bűnei bocsánataért könyörög.</p> <p>Kéri, hogy el ne vesszen, hogy Krisztus segítse őt nyomorúságában, vigasztalja</p>	Hort. an., GömK. 216–223, PeerK 205–213

			<i>zejténk, Úr Jézus Krisztusnak szent feje...</i>	meg bánatában, erősítse meg minden lelki és testi kísértés ellen, bocsássa meg elmúlt, oltalmazza meg a jelenvaló, és őrizze meg az eljövendő bűneitől.	
76.	87–88	Imádság Krisztus kínjáról	<i>Krisztusnak kényyáról. Úristen, ki az te sok-ságú kénszenvedésednek miatta minékünk...</i>	Krisztus engedje szenvedését méltón tisztelnünk, hogy annak érdeméért megmeneküljünk az örök kintól.	
77.	103–104 ⁹	Imádság Mária hét epeségéről	<i>Ett leszen emlékezet Asszonyonk Szűz Máriának hét keserűségéről. Idvezlégy Krisztusnak édes sziléje, Mária, ki te szívedbe szomorúságot szenvedél... Az ima szövege a következő oldalon megszakad.</i>	Azt kéri, hogy megemlékezhesen Krisztus kínjáról és haláláról. A többi kérés hiányzik.	WinklK. 329–337
78.	111–122	Imádságok Krisztus kínjáról és haláláról	<i>Kevetkeznek szép és ájtatos imádságok Idvezténknek szent kényjáról és haláláról etc. Ó, Uram, mindenha-</i>	Hármas szerkezetű ima: a passióra való jó és üdvös emlékezést kér; elbeszéli a passiót; a passió egyes elemeihez kapcsolódó kéréseket	CzechK. 67–81

			<i>tó Isten, adjad nekem Szentléleknek malasztját...</i>	tartalmaz. A kérések változatosak: kéri Krisztust, hogy elfogadásáért szabadítsa meg testét és lelkét mindenféle fogságtól, igazságtalan elítéltetéséért védje meg minden igazságtalan ítélettől stb.	
79.	134 ¹⁴ –136	Imádság Krisztus töviskoronájához és vasszegeihez	<i>Imádság Oh, áldott megváltó, kegyes Úr Jézusnak Krisztusnak keménséges töviskoronája és kemén- ségei...</i>	Isten távolítsa el minden háborúságot és csalárdágot az imádkozó szívéből, lelkéből, Krisztus feledkezzék el az ő és szülei bűneiről, hogy ne vesse el őt színe elől. Utána <i>Credo</i> mondandó. A záró fohász bocsánatot kér Krisztus népe számára.	
80.	138–156	Imádság Mária tizenennyolc keserűségéről	<i>Úrnak nevében kezdetik Asszonyonk Szíz Máriának tizenennyolc keserűségéről való ájtatos imádság. És ha valaki ez imádságot három nap megolvassandja Asszonyonk Szíz Máriának</i>	Mindenik keserűség tiszteletére egy <i>Miatyánkot</i> és egy <i>Üdvözlégyet</i> mond az imádkozó, s egy kérést fogalmaz meg. A keserűségek az ötödiktől kezdődően vonatkoznak a passióra. A kérések nagyrészt hasonlóak,	

			<p><i>képe előtt, akármilyen nagy igye és bánatja avagy keserősége leend, mindenből megszabadul az Szíz Máriának segédelméből: 15.31.</i></p> <p><i>In nomine Jesus. Első oratio.</i></p> <p><i>Oh, tisztaságnak drágalátos szép gyengye, édes, kegyes Szíz Mária, vegyed és fogadjad...</i></p>	<p>Mária és fia védelmét, irgalmát kéri akkorra és az imádkozó halálának órájára. A passióhoz kapcsolódó keserőségek kérései:</p> <p>5. fia elfogatásáért oltalmazzon meg minket az ördög és a bűn fogságából.</p> <p>6. fia megostoroztatásáért szabadítsa meg őt fia haragjától.</p> <p>7. fia Pilátus általi elítéléséért emlékezzen meg róla, esedezzen érte, és szabadítsa meg őt fia haragjától.</p> <p>8. fia kereszthordozásáért szabadítsa meg őt bűnei terhétől.</p> <p>9. a kereszttúton való találkozásukért járjon közben fiánál az imádkozó bűneinek bocsánataért, s hogy az halála idején Krisztust láthassa.</p> <p>10. fia keresztfára szegeztetéséért nyerjen az imádkozó számára halála</p>	
--	--	--	--	--	--

				<p>óráján egy cseppet Krisztus véreből bünei bocsánatára és üdvösségére.</p> <p>11. fiának a keresztfán érzett keserűségéért kérjen fiától az imádkozó számára bűnbocsánatot s a Szentlélek malasztját, hogy Krisztus kínját és halálát mindig sirathassa üdvössége érdekében.</p> <p>12. Jánosra bizatásáért vegye az imádkozót oltalma alá, és legyen anyja életében és halálában.</p> <p>13. fiának a kereszten való fohászkodásáért járjon közben fiánál, hogy az vegye oltalma alá, hogy ne győzőn fölötte a pokoli kísértés akkor és halála óráján.</p> <p>14. fia haláláért legyen jelen az imádkozó halálánál, védje meg a kétségbeeséstől, és erősítse meg a Szentháromság hitében akkor és halála óráján.</p>	
--	--	--	--	---	--

				<p>15. fia testének átszúrásáért vegye őt oltalmába halálakor, és ajánlja őt fiának akkor és halála óráján.</p> <p>16. a keresztről levételért esedezzen fiánál az imádkozóért, hogy az legyen méltó annak testét mindig sírva csókolgatni.</p> <p>17. Jézus sírba tételéért erősítse meg az imádkozót a hitben, reményben, szeretetben, hogy mindig vele és fiával maradhasson.</p> <p>18. Mária Jeruzsálembé való visszatéréséért és Krisztus feltámadásáig érzett fájdalomáért hallgassa meg az imádkozó minden kérését, és vigasztalja meg őt testében és lelkében, életében és halálában.</p>	
81.	185–199	Imádság Jézus életéről és szenvedéséről	<i>Ajtatos imádság Uronk Jézusnak életéről és szenvedéséről ez világon, kinek érdeme</i>	Jézus életének, szenvedésének, halálának és feltámadásának felidézése után rövid záró imádságban azt kéri,	Hort. an.

			<p><i>vélhetetlen, és búcsúja mérhetetlen.</i> <i>Oh, áldott Úr Jézus, erők Istennek szent Fia...</i></p>	<p>hogy életünk Krisztus akaratának megfelelően teljen, jó véget érjünk, és halálunk után, megszabadulva a kínoktól, az ő országába jussunk.</p>	
82.	205–209	Szent Gergely imádsága a megfeszített Krisztushoz	<p><i>Valaki ez hét imádságot megolvassa térden állván az feszület előtt, annak Szent Gergely pápa, Kallixtusz és Szixtusz pápa engedtenek huszonnyolcezer eszten-deiglen és harmichat napiglan való búcsút bine bocsánatjára. Első imádság etc.</i> <i>Oh, én édes Uram Jézus Krisztus, imádlak tégedet figgvén az magas szent keresztfán...</i></p>	<p>1. kérés: megszabadulni a „verő” angyaltól. 2. kérés: Krisztus sebei legyenek az imádkozó lelke számára örök orvosság. 3. kérés: Krisztus halála legyen az imádkozó élete. 4. kérés: Krisztus vigyázzon az igazakra, üdvözítse a bűnösöket, irgalmazzon a halottaknak, és kegyelmezzon az imádkozónak. 5. kérés: Krisztus irgalmazzon az imádkozónak halála óráján. 6. kérés: az imádkozó ne jusson pokolra. 7. kérés: Krisztus irgalmazzon az imádkozónak.</p>	<p>Antidot. an., Hort. an., LázK. 215–221, LobkK. 244–247, PeerK. 176–180, PozsK. 23–25¹¹</p>
83.	213–215	Búcsús imádság	<p><i>Ez imádságot Benedek pápa szerzette, ki-</i></p>	<p>A szeretetért, amelyet a kereszten szenvedve érzett,</p>	<p>Antidot. (a feszület előtt mon-</p>

			<p><i>nek mondására annyé búcsút engedett, mint Urunk Jézusnak szent sebei. Jó hittel, imádság etc.</i></p> <p>A párhuzamos szövegekben teljesen különböző bevezető rubrika.</p> <p><i>Oh, kegyességes Úr Jézus Krisztus, kérlek tégedet az te nagy méltóságos szent szerelmedért...</i></p>	<p>kéri Krisztust, hogy bocsássa meg bűneit, adjon neki jó véget és boldog, dicsőséges feltámadást.</p>	<p>dandó), GömK. 136–138 (távoli hasonlóság), LobkK. 344–346</p>
84.	216–217	Kapisztrán Szent János imádsága testi és lelki döghalál ellen	<p><i>Ez imádságot szerzette az újlaki szent atya lelki és testi deghalál ellen, Jézus Mária etc.</i></p> <p><i>Megsebesültetek az mi vétkeinkért...</i></p> <p>Záró utasítás: <i>Ezután olvass öt Pater nostert és hét Ave Mariát az feszület előtt.</i></p>	<p>Azt kéri, hogy Krisztus érdeméért, vérenek orvosságával óvjon meg a döghaláltól, fekélyes haláltól, fejfájástól, a hirtelen haláltól és az örök kárhozattól.</p>	
85.	218–219	Búcsús imádság	<p><i>Ez imádságot szerzette János pápa.</i></p>	<p>Krisztus szabadítsa meg az imádkozó lelkét halálának</p>	

			<p><i>Mindennek, ki áhéjtatossággal mondja, ezer esztendei búcsút engedett. Imádság etc.</i></p> <p><i>Oh, én édes Uram Jézus Krisztus, kérlek téged te emberséged szerént való halálodért...</i></p>	idején minden büntől és az örök haláltól.	
86.	225–227	Imádság Jézus engedelmességéről	<p><i>Urunk Jézusnak engedelmességéről való imádság etc.</i></p> <p><i>Oh, én édes Uram Jézus Krisztus, ki te nagy csodálatos jószagos vótodból...</i></p>	Miután felsorolja a passió egyes mozzanatait és az azok által számára megszerzett lelki javakat, az imádkozó a Szentlélek malasztját kéri, hogy az megerősítse szívét Jézus szeretetében és félelmében, hogy megutálja a világ csábításait, Krisztus életét kövesse, s ne szakadjon el vezetésétől.	
87.	227–228	Imádság az Atya kegyelmességéről	<p><i>Atya Uristennek kegyelmességéről való ájtatos imádság etc.</i></p> <p><i>Tekénts meg, kegyes-séges Atya, te édes kegyességes Fiadat...</i></p>	Emlékezteti az Atyát a Fiú szenvedésére, s bűnbocsánatot és könyörületet kér az imádkozó számára, akiért az szenved.	

88.	229–231	Imádság Jézus kegyességéről	<p><i>Urunk Jézusnak kegyességéről való imádság.</i></p> <p><i>Oh, én édes kegyesleges Uram, jó Jézus Krisztus...</i></p>	<p>Krisztus szenvedésének egyes mozzanatait metaforaként használva (pl. <i>feszéjts erősen engemet szent penitenciának keresztfájához</i>) megtisztulást, istenfélelmet, vigasztalást, penitenciát, Isten akaratának teljesítését, a világi hívságoztól való eltávolodást, s a jelen kemény penitenciáról az örök boldogságba jutást kér.</p>	
89.	231–232	Imádság Jézus irántunk való szeretetéről	<p><i>Urunk Jézusnak hozzánk való nagy szerelméről.</i></p> <p><i>Oh, én szívemnek kedve és én szerelmem és vigasztalásom, édesleges Jézus Krisztus...</i></p>	<p>Az előbbi imához hasonlóan Krisztus szenvedésének egyes mozzanatait metaforaként használva Jézus iránti szeretetet, a bűnből való megtisztulást és a másvilágon Jézus társaságában örök boldogságot kér.</p>	
90.	244 ⁴⁻¹⁷	A feszület előtt mondandó imádság	<p><i>Ez imádságot kell mondani az feszület előtt etc.</i></p> <p><i>Kegyes Jézus, szent Jézus, jó Jézus, ne akarj</i></p>	<p>Jézus ne hagyja el bűneiért, hanem minden jó kívánását teljesítse.</p>	<p>ThewrK. 130¹¹–131⁴ (bármilyen bevezető rubrika nélkül szerepel, egy csoport más rövid</p>

			<i>engem elhannod...</i>		imádság társaságában)
91.	249–251	Imádság a keresztről	<i>Urunk Jézusnak szent keresztfájáról való ájtatos oratio. Oh, én édes Uram Jézus Krisztus, te áldott szent keresztfádnak zászlóját imádom...</i>	Krisztus szabadítsa meg testét és lelkét minden gonosztól, veszedelemtől, eltántorodástól, szomorúságtól, háborúságtól, kísértéstől. A kereszttel üdvözítse őt, Krisztus irgalmazzon neki, a szent kereszttel legyen mindig vele, oltalmazza itt és a másvilágon.	Hort an.
92.	251–254	A keresztfá üdvözlése	<i>Urunk Jézus keresztfájának idvezleti etc. Idvezlő dicsőséges és fényességes szent kereszttel...</i>	Kéri a szent kereszttel, hogy mindenkor legyen segítségére, vigasztalására és teste-lelke oltalmára. Utána <i>Miatyánk</i> és <i>Üdvözlő</i> mondandó.	
93.	254 ⁷ –255	Imádság a keresztről	<i>Azonról Oh, én édes Uram Jézus Krisztus, ki minket te szent keresztfádnak halála miatt...</i>	A kereszttel jegyével megjelölve védelmet kér az ellenségektől, gyógyulást a bűnből és örök életet. Utána <i>Miatyánk</i> és <i>Üdvözlő</i> mondandó.	
94.	281 ⁷ –282 ⁵	Bűnbánati imádság	<i>Idvességes, szerelmes, gyenyerűséges,</i>	Krisztus kínjának érdekéért bűnbocsánatot kér.	ThewrK. 44 ^{1–12}

			<i>áhéjtatos és igen használatos, szép imádság. Én édes Idvezetém, Jézus, élő Istennek erőtől fogván való egyetlenegy Fia...</i>		
95.	282–297	Szent Bernát imádsága a megfeszített Krisztushoz	<i>Szent Bernald doktornak imádsága</i>	A vers sokféle kérést fogalmaz meg, Krisztussal való együttérzést és egyesülést kér, bűnbocsánatot, jó halált és üdvözülést.	Antidot. an., Hort. an., CzechK. 43–67
96.	297–302	Imádság Krisztus testrészeihez	<i>Negyedik Szixtusz pápa ez aláírt ájtatos imádságokat köldé Ferrandus nevő királynak, hogyha ki őket ájtossággal napjában egyszer megolvassandja, hát két negyvenezer eszendei bulcsút vall a napon. Péntek napon ha megmondja, kétannyé bulcsúját vallja. Nagypéntekön ha ki megmondja, hát kéntül, bintül oldozik, és ha valaki lelkéért</i>	Krisztus tagjainak különkülön üdvözlése után vele való együttlészenvedést kér. A kérést az ajánlás tartalmazza.	GömK. 33–37

megmondja, azon nagy-pénteken minden olvasásával egy-egy halottat purgatóriomból kiszabadítja, és ez imádságot e szerrel kell olvasni, hogy mindenik után egy-egy Pater nostert és egy Ave Mariát kell mondani, és az utolsó után tíz Pater nostert és tíz Ave Mariát kell utána nagy ájtatosson. Első: Idveztejténknek fejről való ájtatos imádság.

Idvezlég mi nemes Urunk Jézus Krisztusnak sok vérrel megveresült szentséges feje...

A hét imádság (fej, száj, jobb és bal kéz és láb, szív) után ajánlás következik.

Végül a zárlat: Olvass tíz Pater nostert és tíz Ave Mariát nagy áj-

			<i>tatossággal és nagy édes szeretettel.</i>		
Winkler-kódex					
97.	34–35	Latin liturgikus szöveg az oltáriszentségről	<i>O sacrum convivium...</i> Antifóna Szent Tamás <i>Corpus Christi</i> liturgiájából, <i>versiculus</i> és ima.		WinklK. 39–40
98.	39–40	Liturgikus szöveg az oltáriszentségről (az előbbi fordítása)	<i>Az ótári szentségről</i>	Azt kéri, hogy tisztelhesse az oltáriszentséget, és így méltóvá váljon a megváltásra.	WinklK. 34–35, KesztK. 435 ^{7–23} (vers és ima azonos, de a fordítás különbözik)
99.	60–65	<i>Officium sanctae crucis/Officium parvum de passione Domini</i> (latinul)	<i>Patris sapientia...</i> , verses passióimádság a hét imaóra szerint felosztva.		WinklK. 118–120
100.	118–120	A Szent Kereszt officiuma (az előbbi fordítása)	<i>Atyának bölcsessége, isteni bizonság...</i>	A passió eseményeinek imaórák szerinti elmesélése után a kolofon fogalmazza meg a kérést: <i>Ez szent imádásokat ájojtatossággal, Christe, neköd ajánlom és hálaadással, mert te nagy szerelmedből nagy ként ér-</i>	WinklK. 60–65

				<i>tem szenvedél. Légy nekem vigasságom halálomnak idején.</i>	
101.	120–122	Vers Krisztus haláláról	<i>Emlékezzél keresztyn az áldott Jézusról, ártatlan haláláról...</i>	Az ima röviden összefoglalja az üdvtörténetet, főként a passióra összpontosítva. Nem fogalmaz meg külön kérést, csak biztatja a keresztényeket, hogy elmélkedjenek Krisztus szenvedésein, hogy haláluk órájában megláthassák őt.	
102.	244–260	Szent Brigitta tizenöt imája	Nincs bevezető rubrika, de helyet hagytak ki neki.	<p>1. imádság: igaz gyónást és halál előtti bűnbocsánatot kér.</p> <p>2. imádság: Jézus szabaddítsa meg az imádkozót látható és láthatatlan ellenségeitől, és védelmezze meg.</p> <p>3. imádság: azt kéri, hogy az imádkozó félje, szeresse, és szolgálhassa Krisztust.</p> <p>4. imádság: Krisztus kínjának emlékezete legyen az imádkozó bűneinek bocsánatára.</p>	Antidot. an., Hort. an., CzechK. 1–42, GömK. 98–128, GyöngyK. 7–24, LázK. 150–190, 193–194, PozsK. 1–21, ThewrK. 1–34, KrizaK. 2–67

5. imádság: az imádkozó könyörületet kér halála órájában és Krisztus arcának látását a mennyben.

6. imádság: kéri, hogy Jézus megkönyörüljön rajta minden testi és lelki nyomorúságban, és megvigasztalja szomorúságában.

7. imádság: méltó áldozást kér.

8. imádság: kéri, hogy kihúnyjanak benne a testi vágyak és a világ szomjazása.

9. imádság: kéri, hogy Krisztus ne hagyja el halála órájában.

10. imádság: kéri, hogy betarthassa Krisztus parancsolatait, és Krisztus szeretetébe fogadja őt.

11. imádság: kéri, hogy elrejtőzhessen Krisztus sebében, míg annak haragja bűnei miatt elmúlik.

12. imádság: Jézus írja be szenvedését az imádkozó szívébe, hogy az ott olvashassa, és halála órájáig hálás lehessen.

13. imádság: irgalmat kér halála óráján.

14. imádság: kéri, hogy képes legyen ellenállni a testnek, világnak és ördögnek, meghaljon a bűn számára, Krisztusnak éljen, aki bocsássa be számkivetett lelkét a mennybe halálakor.

15. imádság: Krisztus fogadja lelkét halála órájában, Krisztus sebesítse meg, hogy a szeretet és bűnbánat könnyei legyenek mindennapi kenyeré, Krisztus fordítsa őt maga felé, és szíve legyen Krisztus lakása, nyájaskodása legyen kellemes számára, legyen méltó látására halála után, s dicsérhesse őt örökké szentjeivel együtt.

103.	261	Szent Bonaventura imádsága	Nincs bevezető rubrika. <i>Uram Jézus Krisztus, az én szívemet a te sebeddel sebösöhedd meg...</i>	Krisztus szenvedéseinek állandó emlékezetét kéri, és az azokon való elmélkedést.	
104.	263–270	Szent Bernát gyógyási imája	Nincs bevezető rubrika. <i>A te fájdalmadnak foglalatjában, melyet az én fájdalمامért és az én bűneimnek megfeddéséért szenvedél...</i>	Krisztus megváltó halálára hivatkozva, bűneit megvallva bűnbánatot, javulást és bűnbocsánatot kér, hogy halála és az ítélet idején méltó legyen az üdvösségre.	Antidot. an.
105.	329–337	Mária hét epesége	<i>Idvözlégy Mária, Krisztusnak kegyös anyja ...</i>	Csak három epeség kapcsolódik a passióhoz. Minden epeség után egy tematikusan kapcsolódó kérdés következik Mária közvetítésével Krisztushoz: 4.: Krisztus bocsássa meg bűneinket, és dicsérhessük őt szentjeivel. 5.: Krisztus vére mossa el bűneinket. 6.: Krisztus védelmezzen, és fogadjon magához halálunk után.	Hort. an. (csak tartalmi rokonság)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

(A dőlttel szedett számok a jegyzetapparátusbeli előfordulást jelzik.)

A

- Abaffy Csilla 21, 25, 74–75, 86–87, 210, 256–261
Abaffy Csilla, N. *lásd* Abaffy Csilla
Abaffy Erzsébet 87, 259
Ádám (pátriárka) 234
Ádám Edina 233, 261
Adams, Gwenfair Walters 225, 261
Adamska, Anna 57, 58, 59, 261, 292
Aelred, Rievaulx-i 203
Ágnes, Habsburg (magyar királyné) 51, 63
Ágoston, Szent 83, 83, 97, 119–120, 119, 131, 144, 146, 150, 170, 215, 215, 229, 277, 306, 308–309, 338, 360–361, 368, 373
Albert, Habsburg (magyar király), 70
Albert, Nagy Szent (teológus) 102, 102
Albert (püspök) 143
Alexa Károly 52, 261
Algent (esztergomi begina) 61
Almási Tibor 60, 136, 287
Amandus *lásd* Suso, Henricus
Ambrus, Szent 69
A. Molnár Ferenc *lásd* Molnár Ferenc, A.
Andersen, Elizabeth 66, 282
András, II. (magyar király) 62–63
András, III. (magyar király) 51, 63
András, Szent (Zobor-hegyi remete) 171
Angéla, Folignói Szent 170
Annás (zsidó főpap) 320
Anna, Candale-i (magyar királyné) 73, 85
Anna (halicsi királyné) 62
Antal, Pádúai Szent 101, 171, 176
Antoninus Florentinus, Szent 186, 186, 255
Anzelm, Canterbury-i Szent 97–98, 97, 150, 202–206, 203, 205, 208, 212, 244, 255, 260, 266, 293; *lásd még* Pszeudo-Anzelm
Apáti Ferenc 26, 32–33, 214
Apró, Stephanus 72, 256
Aranka György 21, 268
Ariés, Philippe 224, 224, 261
Astell, Ann W. 126, 242, 261
Augustinus *lásd* Ágoston, Szent

B

- Babus Antal 425
Bagi Dániel 67, 268
Bajáki Rita 15, 261
Balassa Mária Viktória 343
Balázs Imre József 43, 262
Balázs János 179, 262
Balázs János, P. 63, 179, 258, 260
Balázs Judit 85, 260
Balázs Péter 232, 262
Bálint Sándor 171, 171, 215, 262
Balla Lóránt 14, 262
Balogh Tamás 49, 67, 211, 211, 212, 212, 257, 262
Barbier, Frédéric 78, 232, 232, 262
Barcham, William L. 232, 264, 273–274
Bárczi Ildikó 17, 17, 173, 177, 186, 221, 262, 276, 285, 289–290
Bárdos Gy. József 215, 262

- Barlám 32
 Bartholomeus de Pisis 180
 Bartolacci, Francesca 180, 268
 Bast, Robert J. 47, 272
 Báthory Orsolya 14–15, 261–262
 Bauer, Dieter R. 60, 267
 Bäuml, Franz H. 56, 262
 Beatrijs van Nazareth 66
 Beatrix, Aragóniai (magyar királyné) 71–73, 71–73, 266, 281, 293
 Beckwith, Sarah 199, 262
 Béda, Tiszteletreméltó 215, 215, 227, 362, 391; *lásd még* Pszeudo-Béda
 Bédier, Joseph 12
 Beer, Jeanette 216, 262
 Béla, III. (magyar király) 62
 Béla, IV. (magyar király) 61–62, 62–63, 83, 257
 Bell, Susan Groag 57, 262
 Bellus Ibolya 61, 255
 Belting, Hans 231, 231–232, 263
 Benedek (pápa) 413
 Benedek, XI. (pápa) 361
 Benedek, Nursiai Szent 120
 Benedek, Szent (Zobor-hegyi remete) 171
 Beney Zsuzsa 67, 257
 Benkő Loránd 179, 275
 Beöthy Zsolt 30–33, 30–33, 36, 38, 263
 Berek Elza Hajnalka 14
 Bériou, Nicole 220, 263
 Bernald, Szent *lásd* Bernát, Clairvaux-i Szent
 Bernald úr (Ferenc-legenda szereplője) 182
 Bernard, Szent *lásd* Bernát, Clairvaux-i Szent
 Bernát, Clairvaux-i Szent 5, 9–11, 9, 22, 49, 60, 69, 81, 97, 99, 102, 105, 106, 116, 125–134, 126, 131, 136–137, 136–138, 143–144, 145, 149, 150–151, 154–155, 157–158, 167, 177–178, 203, 208, 215, 215, 221, 221, 242, 248–249, 252, 255, 260, 270, 276, 288, 292, 299–304, 309–311, 321, 323–324, 327–328, 344, 418, 424 *lásd még* Pszeudo-Bernát
 Berszán István 18
 Bertalan Vilmosné 154, 263
 Bestul, Thomas H. 130, 130, 200, 200, 202, 202–205, 205, 231, 231, 263
 Bestul, Thomas *lásd* Bestul, Thomas H.
 Biller, Peter 199, 263
 Bíró Csilla 18
 Bitskey István 15
 Blazovich László 72, 259
 Bloch, R. Howard 12, 263
 Blumenfeld-Kosinski, Renate 66, 282–283, 293
 Bocskay Ilona 75 *lásd még* Elena priorissza
 Bocskay István 75
 Bodoméri Erzsébet *lásd* Erzsébet soror
 Bodoméri Tamás 64
 Bodemann, Ulrike 78, 287
 Bodnár Szilvia 63, 293
 Bogár Judit 14, 263
 Bognár András 84, 256, 259
 Bohl, Cornelius 132–133, 133, 263
 Boka László 85, 279
 Bolgár Ágnes 229, 264
 Bolonyai Gábor 229, 229, 278
 Bonaventura, Szent 5, 10–11, 81, 87, 94–95, 98, 99, 100, 101, 103, 104–109, 108, 117, 117, 131–132, 145–152, 145–147, 149, 151–152, 154–157, 156, 159–161, 159, 161–163, 163, 166–

169, 167, 180, 204, 204, 215, 215, 239–240, 247, 249, 252, 255, 276, 290, 295, 297, 301, 306, 308–310, 312, 320, 330, 334, 424; *lásd még* Pszeudo-Bonaventura
 Bóné Éva 14
 Bonfini, Antonio 72, 72, 256
 Bonifác, VIII. (pápa) 361, 398
 Boquet, Damien 200, 200, 264
 Boreczky Anna 18, 235, 264
 Boros Katalin 17, 102, 133–134, 134, 264
 Boynton, Susan 236, 264
 Bozóky Edina 229, 229, 264
 Böle Kornél 63, 261
 Breisach, Ernst 29, 264
 Brigida, Szent *lásd* Brigitta, Svéd Szent
 Brigitta, Svéd Szent 69, 170, 188, 213, 215–216, 215, 218–219, 227–228, 241, 246, 262, 341, 355–356, 372–374, 379, 393, 399, 421
 Briscoe, Marianne G. 133, 273
 Brown, Marshall 43, 264
 Brown, Peter 199, 199, 265
 Brunó, Karthauzi v. Kölni Szent 177
 Bynum, Caroline Walker 129, 189, 189–190, 199, 199, 265

C

Camille, Michael 245, 265
 Carafa, Diomede 71, 72, 256
 Carruthers, Mary 96–97, 96, 109, 226, 231, 265
 Casagrande, Carla 201, 201, 265
 Casey, John 225, 265
 Cavallo, Guglielmo 68, 265, 286
 Cerquiglini, Bernard 12, 12, 265
 Chartier, Roger 56, 56, 68, 265, 286

Chepeli Simon 214 *lásd még* Simon (*Peer-kódexben*)
 Christine de Pizan 58
 Cicero 71
 Cina (esztergomi begina) 61
 Clanchy, Michael T. 56, 265, 281
 Clanchy, Michael *lásd* Clanchy, Michael T.
 Cochem, Martin von 46
 Cohen, Esther 199, 200, 266
 Coleman, Joyce 68, 266
 Colledge, Edmund 98, 257
 Connors, Canisius F. 181, 287
 Constable, Giles 129, 129–131, 131, 150, 150, 201, 245, 245, 266
 Copeland, Rita 216, 266
 Cottier, Jean François 202, 203, 220, 266, 272, 277, 282
 Cranach, Lucas 235
 Curtius Rufus 71
 Cytowska, Maria 74, 256

Cs

Csanak Dóra, F. 21, 266
 Csapodi Csaba 63–64, 69, 71, 71, 74–75, 256, 266
 Csepregi Zoltán 73, 266
 Csoma Kálmán 35, 285
 Csörsz Rumen István 25, 198, 266, 279

D

Dániel (próféta) 108, 108, 153, 306
 Daróczy Anikó 67, 257
 Dávid, Augsburgi 5, 131–134, 131–133, 136, 136, 256, 263, 284
 Dávid (próféta) 103–104, 299, 337
 Dávid Gyula 21, 267
 Dávid Péter 21, 267

Dávidházi Péter 25, 26, 27–28, 28,
30–31, 30, 33, 36, 39, 45, 45,
267
Deák Viktória Hedvig 191–192,
267
Deák Zsuzsanna 14, 142, 225, 267
Delumeau, Jean 46, 46, 224, 224,
267
Demeter Júlia 14
Dinzelbacher, Peter 52, 60, 225,
267
Dionüsziosz Areopagitész 146
Domokos deák 69
Domonkos, Szent 171, 176, 187,
191
Douceline 170
Dózsafi Jakabné 69
Döbrentei Gábor 22, 22, 25, 75,
258, 260
Dömötör Adrienne 214, 257
Draskóczy István 60, 136, 287–
288
Dronke, Peter 57, 267
Dubruck, Edelgard E. 225, 267
Duffy, Eamon 216, 267
Dürer, Albrecht 235, 246, 272

E, É

Echete (esztergomi begina) 61
Eckhart mester 51, 211
Eghenvelder, Liebhard 69, 69, 288
Egyed Emese 18, 21, 268
Egyed fráter 182
Ehrenschtendner, Marie-Luise
67, 268
Ekbert von Schönau 203
Elek, Szent 32, 214
Elena priorissa 75, 75, 84, 271
lásd még Bocskay Ilona
Elias, Norbert 198, 198, 268
Ellis, Roger 132, 216, 268, 284
Emerson, Jan Swango 225, 268

Engen, John van 77–78, 118, 119,
268
Enyedi Sándor 21, 268
Erasmus Rotterdamus, Desiderius
39, 74, 74, 256
Erdei Klára 91–92, 91
Érszegi Géza 60–61, 136, 255,
268, 287–288
Erzsébet, Árpád-házi Szent 62–63,
62, 146, 171, 176–177, 194, 194,
276, 293
Erzsébet, Árpád-házi Tössi 51
Erzsébet soror, Bodoméri 64, 65
Erzsébet (esztergomi begina) 61
Erzsébet (Keresztelő Szent János
anyja) 102, 110, 110
Erzsébet, Łokietek (magyar ki-
rállyné) 68, 83, 235
Erzsébet, Luxemburgi (magyar
királlyné) 70
Eustochium 123
Éva (bibliai) 234

F

Fábián István 49, 49–50, 269
Fábián Laura 172, 291
Falvai Dávid 17, 67, 98, 159, 159,
180, 204, 268–269, 290
Farbaky Péter 71, 281
Farmati Anna 14, 269
Fawtier, Robert 61, 260
Fazakas Gergely Tamás 15, 15,
269
Fazakas István 74, 269
F. Csanak Dóra *lásd* Csanak Dóra,
F.
Fécamp, Jean 202
Fedeles Tamás 67, 225, 268–269
Feiss, Hugh 225, 268
Fejes Ildikó, T. 136, 260
Ferdinánd, I. (magyar király) 73,
74, 256

Ferenc, Assisi Szent 5, 23, 33, 83, 85–86, 101, 146, 149, 156, 160, 170–171, 176–185, 177, 180–181, 183–184, 196, 274, 282, 285, 287, 291–292, 301, 309
 Ferenc (domonkos szerzetes) 403
 Fernaldos/Ferandus (király) 227, 354, 418
 Ferzoco, George 186, 282
 F. fráter, 86 *lásd még* Lippai Ferenc
 Finály Henrik 96, 269
 Foucault, Michel 198, 198, 269
 Földesi Ferenc 235, 281, 425
 Frater F. *lásd* F. fráter
 Frater M. *lásd* M. fráter
 Frater Masseos *lásd* Masseos fráter
 Frater Pacificus *lásd* Pacificus fráter
 Frater Rufinus *lásd* Rufinus fráter
 Frauhammer Krisztina 46, 291
 Freedberg, David 232, 269
 Freeman, Margaret B. 235, 269
 Frymire, John M. 47, 272
 F. Romhányi Beatrix *lásd* Romhányi Beatrix, F.
 Fulton, Rachel 200, 200, 269
 Fusco László 69
 Fügedi Erik 70, 70, 269
 Fülöp (császár) 360

G

Gábor Csilla 13, 13–15, 18, 57, 91–92, 91–92, 145–146, 269, 273, 276–277, 291
 Gábrriel (arkangyal) 111, 111
 Gábrriel Asztrik 210, 223, 223, 270
 Galántai Erzsébet, Sz. 72, 259
 Galavics Géza 233, 270
 Gansfort, Wessel 98
 Garay Pál 75
 Garinus 191, 192, 267

Gellért, Szent 171, 176
 Gennepe, Arnold van 225, 270
 Gerberon, Gabriel 205, 255
 Gergely (domonkos provinciális) 61
 Gergely, Nagy Szent 53, 150, 170, 215, 215, 219, 232, 236–237, 249, 280, 302, 355, 382, 390, 396, 413
 Gerson, Johannes *lásd* Gerson, Jean
 Gerson, Jean 145, 154, 205
 Gertrúd (magyar királyné) 62–63
 Gertrud von Helfta 66
 Géza, II. (magyar király) 62
 G. H. mester 432
 Gibson, Walter S. 246, 270
 Gilson, Étienne 126, 126, 128, 130, 149–150, 270
 Gintli Tibor 44, 44, 271
 Giustinian, Lorenzo 95
 Glatz Ferenc 64, 275
 Goff, Jared 160, 287
 Gombos, Albinus Franciscus 63, 259
 Goodich, Michael 170, 172, 172, 271
 Goody, Jack 55, 55, 271
 Green, D. H. 56, 271
 Greetham, D. C. 12, 289
 Grote, Geert 78, 80
 Grundmann, Herbert 59, 79, 271
 G. Szende Katalin *lásd* Szende Katalin
 Guigo, I. 60
 Guigo, II. 60, 97, 98, 103, 257
 Guillelmus Parisiensis 203
 Guitman Barnabás 9, 15, 271, 276
 Gusick, Barbara I. 225, 267

Gy

Gyöngyösi Gergely 77, 233
 Györfly György 59, 255
 Gyulai Pál 36

H

Haader Lea 17, 30, 75, 84–85, 87, 196, 196, 255, 257–258, 271
Haas, Alois M. 53–54, 53–54, 60, 272
Hadewijch 66, 66–67, 170, 257, 285
Hajnal Mátyás 9
Halábori Bertalan 210
Hamburger, Jeffrey F. 186, 232–233, 232, 272
Hamm, Berndt 46, 47, 118, 118, 201, 230, 241, 241, 272
Hammerling, Roy 216, 293
Hammond, Jay M. 160, 287
Haris Andrea 154, 263
Harsányi András 83, 272
Hartmann, Carmen Cardelle de 203, 205, 272
Hass, Angela 246, 272
Havelock, Eric A. 56, 56, 272
Hedvig, Anjou Szent 69
Hedvig, Sziléziai Szent 171, 176, 176
Hegedűs Attila 75, 258
Hegedűs Béla 25, 266
Hellmann, J. A. Wayne 160, 287
Hemerken a Kempis, Thomas 77, 78, 78, 95, 99, 99–100, 113, 113–117, 115–116, 154, 156–157, 159, 169, 205, 248, 248, 257, 287
Henriet, Patrick 220, 272
Herder, Johann Gottfried 29
Heródes Antipász 316, 320
Herolt [Discipulus] János *lásd* Herolt, Johannes
Herolt, Johannes 95, 112, 207–209, 239
Hermann István 88, 287
Hildegard von Bingen 58
Hoffmann Edith 62, 272
Homérosz 56, 56, 283

Horvát István 22
Horváth Cyrill 22, 22, 33, 33, 100, 151, 157, 157, 176, 213, 221, 221, 258, 277
Horváth Izabella 14
Horváth János 36–41, 36–38, 47, 76, 94–95, 94, 156, 218, 218, 273–274
Hourihane, Colum 232, 273
Hrostwitha 58, 85
Hubert Ildikó 21, 273
Huguetan, Aegidius et Jacobus 186, 255
Hugó, Avaloni v. Lincolni Szent 177
Hugó, Szentviktori 60, 97, 97, 146, 257
Huizinga, Johan 38, 38, 273
Humbelina 137
Husner, Georg 244, 260
Hutcheon, Linda 43, 43, 273

I

Illés Pál Attila 15, 273
Ilona, Magyarországi Boldog 61, 61, 255, 260–261, 268
Imre Mihály 15, 15, 273
Imre, Árpád-házi Szent 171, 176, 194
Ince (pápa) 360
Ince, IV. (pápa) 387, 396
Ince, VIII. (pápa) 398
István, I. Szent (magyar király) 36, 38, 59, 171, 176, 194, 273, 281
István, V. (magyar király) 63

J

Jablonkay Gábor 211, 257
Jacobus de Voragine 95, 141
Jager, Eric 231, 246–247, 273
Jancsó Éva 60, 136, 287–288
Jankovich Miklós 21
Jankovics József 102, 264

Jankovits László 43, 273, 290, 292
 János (pápa) 414
 János, III. (pápa) 386
 János, Damaszkuszi Szent 93
 János, Kapisztrán Szent 414
 János, Keresztelő Szent 110, 110
 János, Szent (evangélista) 74, 183,
 186, 188, 206, 236, 315, 316, 411
 Jauss, Hans-Robert 43, 273
 Jaye, Barbara H. 133, 273
 Jeanne d'Arc 187
 Jenkins, Jacqueline 172, 274
 Jeremiás (próféta) 336
 Jeromos, Szent 85, 104, 122–123,
 125, 182, 195
 Jób (próféta) 209, 242, 329
 Johannes de Caulibus 159, 204,
 258
 Johnson, David F. 79, 286
 Johnson, Timothy J. 133, 285
 Jolent (domonkos apáca) 65
 Jordanus de Quedlinburg 244, 256,
 260
 Jozafát 32
 József, II. (magyar király) 25
 Júdás, Iskarióti 209
 Juhász, Ladislaus 71, 258
 Jurkowlaniec, Grażyna 232, 274
 Jutasi Ilona 69

K

Kacskovics-Reményi Andrea *lásd*
 Reményi Andrea
 Kajafás (zsidó főpap) 320
 Kallixtus (pápa) 413
 Kálmán, Árpád-házi (magyar kirá-
 lyi herceg, halicsi király) 63
 Kaminsky, Howard 45, 274
 Kanizsai Orsolya 75
 Kapaló, James 229, 274
 Karácsonyi János 83, 274
 Kardos Tibor 71, 198, 258, 260
 Karlinszky Balázs 88, 287

Karnes, Michelle 98, 274
 Károly Róbert, I. (magyar király)
 68, 83
 Károly, V. (német-római császár)
 73–74, 74, 256
 Karsay Orsolya 235, 281
 Karthauzi Névtelen 88, 88, 155,
 176, 177, 183, 186, 259, 285,
 289
 Katalin, Alexandriai Szent 26, 31–
 33, 35, 44, 172–175, 172–175,
 178, 189, 274, 278, 284, 287,
 291, 293
 Katalin (domonkos perjelnö) 64,
 65
 Katalin, Sienai Szent 5, 61, 170,
 175, 186–191, 186, 188, 190,
 196, 223, 252, 272, 278, 282–
 283
 Katerina (domonkos cantrix) *lásd*
 Váradi Katalin
 Katerina (Lázár-kódexben) 381
 Katerina soror (Gömöry-kódexben)
 217–218, 227, 263, 358, 364
lásd még Legény Kató
 Katerina, Szent *lásd* Katalin, Ale-
 xandriai Szent
 Katerina, Szent *lásd* Katalin, Si-
 enai Szent
 Katona Lajos 22, 22, 85, 172,
 173–174, 173–174, 184, 186,
 211, 215, 215, 257, 259, 274
 Kay, Sarah 199, 199, 274
 Kecskeméti Gábor 25, 46, 274,
 277, 289
 Kéky Lajos 32, 263
 Kelly, Stephen 98, 280
 Kempis Tamás *lásd* Hemerken a
 Kempis, Thomas
 Kenyeres Zoltán 34, 36–38, 37–
 38, 41–43, 274
 Kereky Gergely 75
 Keszeg Vilmos 55, 274

- Kieckhefer, Richard 236, 275
 Kienzle, Beverly Mayne 186, 282
 Kilián István 198, 275
 Kinizsi Pál 74, 75
 Kinizsi Pálné *lásd* Magyar Benigna
 Király György 178, 275
 Király Ilona 83, 275
 Király Pál 22, 22, 259
 Kiss Farkas Gábor 44
 Kiss Gergely 67, 268
 Kiss Lajos 179, 275
 Klaniczay Gábor 17, 61, 63–65, 181, 192, 192, 194, 194, 255, 275
 Klaniczay Tibor 41, 41, 63, 65, 191, 275
 Klára, Assisi Szent 149, 155–156, 176, 184–185, 309
 Klára, Montefalcói Szent 170, 179
 Knaake, J. K. F. 73, 258
 Knapp Éva 15, 15, 74, 74, 92, 92, 275
 Knecht Tamás 146, 276
 Knibbs, Eric 12, 276
 Kocsis Réka 87, 255
 Kolozsvári Tamás 234, 234, 281, 428–429
 Komáromy Lajos 22, 22, 259
 Komlóssy Gyöngyi 84, 226
 Konrád Eszter 17–18, 180, 268
 Kónya Franciska 14, 92, 276
 Kooper, Erik 66, 79, 281, 285
 Korányi András 164, 164, 276
 Korompay Klára 87, 255
 Korondi Ágnes 9, 55, 57, 138, 145–146, 197, 221, 238, 276, 291
 Kottanner János 70
 Kottanner Jánosné *lásd* Wolfram Ilona
 Kovács Emőke 14
 Kovács Eszter 46, 277
 Kovács Sándor, V. 41, 95
 Kovács Zsuzsa 85–86, 110, 258–261
 Kozma Erzsébet 51, 51, 277
 Krauss, Susanne 77, 277
 Krisztina (Török Imre jegyese) 75
 Krisztina soror (*Gömöry-kódexben*) 84, 218, 352–353
 Krötzl, Christian 181, 275
 Kulcsár, Petrus 73, 259
 Kunigunda, Árpád-házi (cseh királyné) 62
 Kuuliala, Jenni 181, 275
- L**
- Lahnemann, Henrike 66, 282
 Lajos, I. Nagy (magyar király) 26, 68, 235
 Lajos, II. (magyar király) 75
 Lambertini, Roberto 180, 268
 Larrington, Carolyne 58, 277
 Laskai Osvát 111, 173–174
 László, I. Szent (magyar király) 171, 176, 194, 214, 214, 278
 László, V. (magyar király) 70
 Lauf Judit 46, 46, 277
 Lauwers, Michel 220, 277
 Lázár István Dávid 72, 256
 Lázs Sándor 17, 23, 23, 25, 30, 30, 40, 44, 44, 47, 47, 76, 82–83, 82–83, 86–87, 101, 119, 119, 121, 145, 153, 157–158, 157–158, 164–165, 197, 213–215, 229, 229, 277–278, 372
 Leclercq, Jean 96, 126–127, 255, 278
 Legény Kató 84, 217–218 *lásd még* Katerina soror (*Gömöry-kódexben*)
 Le Goff, Jacques 224, 224, 278
 Lemeneva, Elena 186, 278
 Leó fráter 179–180
 Leonardi, Claudio 60, 284

Levárdy Ferenc 84, 256, 259
 Lewis, Gertrud Jaron 68, 278
 Lewis, Katherine J. 172, 274, 278
 Lippai Ferenc 86 *lásd még* F. fráter
 Lloyd-Jones, Kenneth 216, 262
 Longinus 234
 Lókös Péter 81, 278
 Lucifer 303 *lásd még* Sátán
 Ludolphus de Saxonia 95, 205
 Lukács, Szent (evangélista) 102
 Lupescu Makó Mária 225, 278
 Luther Márton 39, 73, 73, 88, 258

M

Mabillon, Jean 137
 Macdonald, A. A. 200, 236, 265, 278, 285
 Maczák Ibolya 46, 279
 Madas Edit 16, 16, 85–88, 98, 100, 141–142, 141, 173, 176, 190, 198, 203, 206–207, 208, 256–257, 259–260, 271, 278–279, 290, 293
 Magyar Benigna 74–75, 75, 213, 218, 222, 258
 Makkai László 62, 255
 Makkai Sándor 50
 Mályusz Elemér 50, 51, 65, 65–66, 76, 77, 165, 233, 233, 279
 Marcellus (domonkos provinciális) 63, 192
 Marguerite Porete 57, 66–67, 67, 187, 267–268, 282
 Margit, Árpád-házi Szent 5, 26, 33, 41, 50, 51, 61, 61, 63–68, 63–67, 83–84, 83, 171, 176, 176, 178, 191–196, 191–192, 194–195, 234, 234, 255, 257, 259–261, 267–268, 275, 277, 279
 Margit, Cortonai 170
 Margit (esztergomi begina) 61

Mária, Árpád-házi (nápolyi királyné) 63
 Mária, Habsburg (magyar királyné) 73–74, 73–74, 256, 258, 266, 269
 Mária, Laszkarisz (magyar királyné) 62
 Mária Magdolna, Szent 187–188, 208, 371, 406
 Mária, Szűz 26, 31–33, 32, 61, 61, 64, 65, 74–75, 84, 86, 93, 99, 99, 102–103, 102–103, 109–111, 110–111, 113, 123–124, 130, 149, 156–159, 162–164, 163–164, 171, 173, 175, 184, 187–188, 193, 193, 197–198, 197–198, 200–201, 201–209, 205, 207–211, 211, 213–214, 218–219, 226–228, 234, 236, 238, 241–243, 243–244, 247–249, 255, 259–260, 262, 269, 275, 279, 285, 288, 290–291, 304, 304, 307–308, 315–317, 322, 332, 335, 345–349, 351–353, 363–365, 371, 378–379, 381, 385, 387–391, 397–399, 406, 408–410, 412–414, 424
 Marie d'Oignies 170
 Marrow, James H. 200, 200, 202, 202, 204–205, 204–205, 231, 231, 279
 Martinkó András 198, 279
 Marzio, Galeotto 71, 71, 258
 Maseos fráter 182
 Máté Imola 14
 Maticsák Sándor 102, 264
 Matter, E. Ann 126, 242, 280
 Mátyás, I. (magyar király) 26, 32, 35, 37, 51, 71–72, 71, 258, 281
 Mawbray, Donald 200, 200, 280
 McDonald, Nicola F. 225, 280
 McGinn, Bernard 53–54, 53, 60, 66, 66–67, 280

McKitterick, Rosamond 56, 280
McLuhan, Marshall 56, 280
McNamer, Sarah 204
Mecham, June L. 76, 280
Mechthild von Hackeborn 66
Mechthild von Magdeburg 66, 282
Medgyesy-Schmikli Norbert 15,
198, 264, 276, 280, 283
Mertens, Thomas 78, 79, 281
Mester Tibor 432–434
Mezey László 49, 60, 62, 77, 77,
255, 281
M. fráter 75, 222
Michałowski, Roman 172, 284
Miklós Rafael 99, 154, 154, 248,
281
Mikó Árpád 71, 235, 281
Minnis, A. J. *lásd* Minnis, Alastair J.
Minnis, Alastair J. 130, 130, 190,
199, 263, 281, 283
Minnis, Alastair *lásd* Minnis,
Alastair J.
Misa (esztergomi begina) 61
Misrahi, Catharine 96, 278
M. Nagy Ilona *lásd* Nagy Ilona,
M.
Molho, Anthony 130, 266
Mollay Károly 69–70, 256, 258,
281
Molnár Ferenc, A. 101, 282
Mombaer, Jan 98
Moravesik Gyula 59, 281
Mostert, Marco 56–57, 261, 281,
292
M. S. mester 234, 430–431
Mucsi András 234, 281
Mudrák Attila 428–431
Muessig, Carolyn 181, 186, 225,
282
Mulder-Bakker, Anneke B. 58,
282, 286
Muraközy Gyula 72, 256
Mustakallio, Katariina 181, 275

N

Nádasdy Tamás 75
N. Abaffy Csilla *lásd* Abaffy Csilla
Nagy Emőke 18
Nagy Ilona, M. 101, 152, 282
Nagy Piroska 200, 200, 220, 264,
282
NagyLucsei Orbán 235, 281
Nemerkenyi Előd 98, 257, 290
Nemes J. Balázs 66, 282
Németh Csaba 97, 257
Newman, Barbara 67, 187, 282
Nichols, Stephen G. 12, 283
Nicholson, Eric 46, 267
Nóda Mózes 18
Noffke, Suzanne 190, 283

Ny

Nyerges Judit 102, 264
Nyújtódi András 86, 155
Nyújtódi Judit 87, 155

O, Ó

Oglerius de Lucedio 205
Oláh Eszter 14
Oláh Miklós 74, 74, 269
Olimpiádész soror 64
Ong, Walter J. 56, 56, 283
Órigenész 127, 127
Orlovsky Géza 43, 273, 290, 292
Ormond, W. M. 225, 280
Osana (esztergomi begina) 61
Osvaldus de Lasko *lásd* Laskai
Osvát
Oszkó Beatrix 214, 259
Otrokocsi Nagy Gábor 49–52, 50–
52, 77, 77, 146, 170, 170, 179,
197, 197, 283

Ő

Őze Sándor 15, 153, 264, 276, 283

P

Pacificus fráter 182
 Pais Dezső 179, 283
 Pál bíró 214
 Pál, Remete Szent 214
 Pál, Szent (apostol) 105, 162, 174, 179, 183, 186, 313, 321, 334, 336, 338
 Pálfi Emőke 14
 Pápai Pál 87
 Pápay Sámuel 25, 25, 30, 283
 Papp Júlia 55, 277
 Papp Lajos 75, 258
 Papp László 179, 275
 Papp Zsuzsanna 30, 84–85, 87, 257–258, 261
 Parry, Adam 56, 283
 Parry, Milman 56, 56, 283
 Pásztor Lajos 225, 283
 P. Balázs János *lásd* Balázs János, P.
 Pedersen, Else Marie Wiberg 66, 283
 Pelbartus de Temeswar *lásd* Temesvári Pelbárt
 Péntek Veronika 14
 Perényi Ferenc 32
 Perkins, David 43, 284
 Perry, Ryan 98, 290
 Péter, Szent (apostol) 179, 186
 Petrarca 74
 Petroff, Elizabeth Alvilda 60, 284
 Petrus Comestor 202
 Petrus de Palude 163
 Petrus Ransanus *lásd* Ransano, Pietro
 Pezzini, Domenico 132, 284
 Pieńkowska-Wiederkehr, Patrycja 172, 284
 Pilátus 210, 315–317, 319, 323, 410
 Pócs Éva 229
 Pohl, Michael Iosephus 99, 257

Porter, Roy 199, 199, 284
 Post, R. R. 77–78, 98, 284
 Poszler György 38, 284
 Pozzi, Giovanni 60, 284
 Pszeudo-Anzelm 202, 213
 Pszeudo-Béda 100, 109–110, 204, 206–207, 213, 243
 Pszeudo-Bernát 10, 106, 115–116, 130, 131, 136, 142, 145, 221, 244, 260
 Pszeudo-Bonaventura 104, 146, 159, 165, 169, 314
 Puglisi, Catherine R. 232, 264, 273–274
 Pusch Ödön 22, 92–95, 92–93, 99, 99, 101, 103, 112–113, 119, 137–138, 137, 142–144, 146–147, 147, 151, 154, 154, 156–157, 157, 159, 159, 162, 167, 167, 197, 199, 207, 209, 209, 239, 284
 Pusztai István 83, 85–86, 96, 96, 143, 153, 156, 161, 164, 255, 259–261
 Putter, Ad, 225, 282
 P. Vásárhelyi Judit *lásd* Vásárhelyi Judit

R

Radó Cecília 176, 183, 186, 284
 Radocsay Dénes 233, 284
 Raitt, Jill 236, 275
 Rajhona Flóra 173–174, 174, 284
 Rajmundus, Capuai 186, 190
 Ransano, Pietro 72, 72–73, 259
 Rapavi Dóra 177, 183, 183, 285
 Ráskay Lea 63, 75, 84, 192, 196, 218
 Reményi Andrea 86, 100, 214, 256, 258–259
 Réthelyi Orsolya 73, 266, 269
 Rettégi-Ady Emese 14
 Reynaert, J. 66, 285

Richárd, Szentviktori 60
Ridderbos, Bernhard 200, 236,
236, 278, 285
Ridderbos, H. N. B. *lásd* Ridder-
bos, Bernhard
Riedl Frigyes 34–36, 34–35, 50,
285
Rihmer Zoltán 61, 268, 289
Robertson, Duncan 66, 283, 293
Robertus Caracciolus 176–177,
183, 186, 284–285
Rochais, Henri M. 126, 255
Roest, Bert 132–133, 147, 147,
180, 285
Roland (nádor) 61
Romhányi Beatrix, F. 59, 60, 154,
285
Rosenwein, Barbara H. 200, 285
Rowan, Steven 60, 271
Rubin, Miri 129, 166, 199–200,
199, 201, 236, 274, 285
Rufinus fráter 181–183
Rufinus testvér, I. Rufinus fráter
Ruh, Kurt 53, 60, 66–67, 97–98,
127, 129–130, 129–130, 132–
133, 132–133, 136, 147, 147,
149–150, 159, 159, 168, 169–
170, 170, 285
Russell, Jeffrey Burton 225, 268,
286
Ryan, William 229

S

Saenger, Paul 68, 216, 286
Salicetus, Nicolaus 98, 99, 221,
260
Sallay Dóra 236, 286
Salomé, Boldog 63
Sándor, Nagy (ókori hadvezér) 71
Sarbak Gábor 15, 286
Sarkadi Emese 233, 235, 235, 286
Sátán 177, 187 *lásd még* Lucifer

Scheepsma, Wybren 66, 79, 79,
81, 286
Schiller, Gertrud 232, 236, 286
Schlosser, Marianne 160, 287
Schlusemann, R. M. 200, 278
Schmucki, Octavian 181, 287
Schwarz Katalin 46, 287
Semjéni Klára 69
Sepsiszentgyörgyi Ferenc 166
Serédi Jusztián 59, 281
Seuse Henrik Amand *lásd* Suso,
Henricus
Shahar, Shulamith 57, 287
Signori, Gabriela 186, 272
Simon (*Peer-kódexben*) 214, 218,
229, 237, 392 *lásd még* Chepeli
Simon
Simon, Anne 66, 282
Simons, Anne 172, 287
Simons, Walter, 60, 287
Sinkovics Balázs 102, 264
Sipos-Hodjai Edit 14
Skemer, Don C. 230, 230, 287
Smith, Lesley, 58, 286–287
Solymosi László 87, 88, 287
Somorjai Olga 73, 293
Soós István 51, 279
Sövényházi Márta 84, 138, 141,
208, 235
Spekner Enikő 60, 287
Stallings-Taney, M. 204, 258
Staubach, Nicolaus 78, 287
Steinberg, Leo 199, 199, 287
Stemler Ágnes 235, 264
Stock, Brian 56, 288
Stoltzer, Thomas 73
Suso, Henricus 23, 49, 81, 86, 95,
99, 109, 114, 202, 211–212,
211–212, 244–248, 291
Swanson, R. N. 166, 288

Sz

Szabó Csilla, T. 86, 210, 256, 259

Szabó Dénes 85, 257
 Szabó Flóris 40, 215, 215, 288
 Szabó G. Zoltán 198, 279
 Szabó Levente, T. 29, 288
 Szabó Zsuzsanna 61, 255
 Szaniszló, Szent 176, 176, 290
 Székeles Péter 70
 Székely Magdolna 75
 Szelestei Nagy László 13–15, 14–15, 64, 69, 136, 198, 270, 288, 293
 Szelestei N. László *lásd* Szelestei Nagy László
 Szende Katalin 58, 69, 288
 Szende Katalin, G. *lásd* Szende Katalin
 Szentgyörgyi Rudolf 87, 255
 Szentpétery, Emericus 61, 261
 Szép Eszter Katalin 186, 289
 Szerb Antal 38–40, 38–39, 284, 289, 293
 Sz. Galántai Erzsébet *lásd* Galántai Erzsébet, Sz.
 Szilády Áron 22, 215, 215, 289
 Szilágyi Anna-Rózsika 14, 289
 Szili József 43, 289
 Szixtus, IV. (pápa) 227, 353, 386, 413, 418
 Szovák Kornél 61, 225, 261, 289
 Szőnyi György Endre 17, 197

T

Takács Levente 134, 264
 Talbot, Charles Hugh 126, 255
 Tamás, Aquinói Szent 178–179
 Tamás, Canterbury-i Szent 176, 178, 194
 Tamás, Szent (apostol) 312
 Tanselle, G. Thomas 12, 289
 Tar Gabriella Nóra 146, 276
 Tarnai Andor 25, 77, 77, 151–152, 154, 154, 157, 157, 165, 216, 218, 289

Tasi Réka 46, 277
 Taylor, Jane H. M. 58, 286–287
 Tedeschi, John A. 130, 266
 Temesvári Pelbárt 23, 35, 95, 102, 102–103, 111, 111–112, 173–174, 173–174, 185, 209, 233, 259, 261, 284
 Terentius 58
 Textoris, Guillelmus 203, 243, 244, 245, 260
 T. Fejes Ildikó *lásd* Fejes Ildikó, T.
 Thienemann Tivadar 40, 49
 Thomas à Kempis *lásd* Hemerken a Kempis, Thomas
 Thoroczkay Gábor 61, 268, 289
 Thurzó Elek 75
 Timár Kálmán 22, 22–23, 100, 122, 133–134, 133, 153, 176, 206, 214–215, 215, 289
 Tinctoris, Johannes 71
 Tixier, René 132, 216, 284
 Toldy Ferenc 22, 22, 24–31, 26, 33, 39, 45, 45, 260, 267, 289
 Tóth András 63, 69, 74, 266
 Tóth István György 57, 57, 290
 Tóth Miklós István 176, 290
 Tóth Péter 17, 98, 111, 159, 159, 198, 198, 204, 207, 208, 269, 290
 Tóth Zsombor 16, 16, 57, 290
 Tóthné Radó Cecília *lásd* Radó Cecília
 Török Imre 75
 T. Szabó Csilla *lásd* Szabó Csilla, T.
 T. Szabó Levente *lásd* Szabó Levente, T.
 Turner, Victor 225, 291
 Tusor Péter 61, 268, 289
 Tüskés Gábor 15, 15, 25, 92, 92, 266, 291

U, Ú

Ubertino da Casale 205
Uhl Gabriella 85, 260
Uhrin Dorottya 18, 172, 172, 291
Újfalusi Judit 46, 46, 291

V

Váci Pál 83, 83, 119, 119, 277
Valdés, Mario J. 43, 273
Váradi Katalin 65
Varga Tibor László 88, 287
Vargha Damján 22, 22–23, 49, 100, 137–138 138, 143–144, 176, 178, 197, 197, 206, 211, 211, 291
Vas Olga 49, 49, 146, 292
Vásárhelyi András 31–32, 32, 214
Vásárhelyi Judit, P. 85, 279
Vauchez, André 170, 170–171, 179, 179, 181, 188–189, 192, 192, 194, 194, 292
Vecchio, Silvana 201, 201, 265
Vekerdy Lilla 86, 182, 260
Velikei Gergely 87
Vergilius 71
Vértesy Miklós 63, 69, 74, 266
Veszprémy László 61–62, 261, 292
Vigh Éva 72, 256
Viller, M. 96, 292
Vilmos, Saint Thierry-i 133
Vincze Anita 14
Vizkelety András 69, 198, 292
V. Kovács Sándor *lásd* Kovács Sándor, V.
Voaden, Rosalynn 190, 283
Vogel Zsuzsánna 14
Volf György 22, 22, 87–88, 138, 138, 166, 256, 258–260
Voloncs Melinda 14
Vulkán Vera Tünde 14

W

Wágner Tibor 38, 293
Walsh, Christine 172, 293
Walsh, James 98, 257
Ward, Benedicta 203, 203, 293
Warren, Nancy Bradley 66, 283, 293
Watt, Diane 67, 268
Watt, Ian 55, 271
Weaver, Helen 224, 261
Wehli Tünde 62, 64, 73, 73, 235, 235, 272, 293
Weiler, Anton G. 74, 256
Weitemeier, Bernd 132, 216, 284
Wellek, René 43, 43, 293
Wieck, Roger S. 216, 293
Williams-Krapp, Werner 81, 81, 293
Wilmart, André 202, 202, 293
Winston-Allen, Anne 82, 82, 294
Wolfram Ilona 70, 70, 256, 258
Wulfschkercke, Cornelia van 235

Z

Zágorhidi Czigány Balázs 15, 273
Zumthor, Paul 12, 12, 294

Zs

Zsigmond (magyar király) 26
Zsófia (Árpád-házi hercegnő) 62

REZUMAT

Mistica în codicele monastice maghiare din evul mediu târziu Recepția misticii sau practică literară și devoțională în textele devoționale ale codicelor monastice în limba maghiară din evul mediu târziu

Monografia analizează recepția textelor misticii creștine apusene în codicele literaturii monastice în limba maghiară din evul mediu târziu. Aceste manuscrise au fost copiate în ultimele decenii ale secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea în majoritate pentru călugărițele unor mănăstiri observante franciscane și dominicane (în special mănăstirea dominicană din Insula Iepurilor/Insula Sfânta Margareta și mănăstirea clariselor din Óbuda). O mare parte a acestor codice, conținând literatură edificatoare (predici, legende, tratate, meditații, rugăciuni, reguli) tradusă din latină, a fost copiată de călugărițe în mănăstirile ale căror locuitori urmau să le deservească. În secolul al XIX-lea manuscrisele care au supraviețuit anihilarea sau risipirea colecțiilor de cărți din mănăstirile medievale au ajuns în biblioteci de interes național (Biblioteca Națională Széchényi, Biblioteca Academiei Maghiare de Științe, Biblioteca Universității Eötvös Loránd etc.). Edițiile lor moderne folosite și în această carte au fost publicate în seriile *Régi Magyar Nyelvelmékek*, *Nyelvelméktár*, *Codices Hungarici* și *Régi magyar kódexek*. În timp ce aceste codice sunt supuse din momentul redescoperirii lor până în prezent unor analize aprofundate de istoria limbii cu rezultate științifice semnificative, cercetările filologice și de istorie literară focusate pe descoperirea surselor latine aproape sistaseră după sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Căutarea surselor a luat un nou avânt legat de publicarea seriei *Régi Magyar Kódexek* lansată în anii 1980, dar în pofida studiilor importante care au văzut lumina tiparului în ultimele decenii, posibilitățile de cercetare istorico-literare al acestui grup de texte sunt departe de a fi epuizate, mai ales în ceea ce privește aplicarea unor rezultate și abordări preluate din alte domenii apropiate. Această monografie, analizând recepția misticii apusene, abordează numai una dintre posibilitățile numeroase.

Din punct de vedere metodologic cartea se bazează pe filologia nouă, care acordă rol central variantei, deoarece variantele de texte sunt cruciale și în literatura monastică în limba maghiară. De obicei codicele nu conțin traducerea maghiară integrală a operelor mai lungi, numai părțile, capitolele considerate importante din diferite motive. Transpunerea de multe ori a presupus și diferite modificări, în unele cazuri chiar schimbarea genului literar. În alte cazuri textele au fost compilate din mai multe surse, sau au fost completate de către traducători, copişti. Toate acestea arată, că acest grup de texte aparține unei

literaturi funcționale, și, din această cauză, se organizează pe baza unei concepții de literatură și a unei practici literare diferită de cea a beletristicii. În consecință, faptul că o anumită operă aparținând unui anumit gen cu un anumit obiectiv a fost transpusă în literatura vernaculară de anumite persoane pentru un anumit public într-un anumit mod, arată multe lucruri despre cultura lecturii a epocii și despre practica literară și devoțională a celor care au produs și au folosit aceste texte. Monografia se bazează pe o astfel de abordare funcțională analizând selecția textelor, tehnicile de traducere și de compilare, ca și exigențele spirituale ale publicului cititor din perspectiva folosirii textelor. Aceste lucruri au fost deduse din compararea variantelor textuale latine și maghiare și a diferitelor versiuni vernaculare în cazul în care s-au făcut mai multe traduceri. (Anexa extensivă a lucrării conține mai multe tabele comparative de acest fel.) Diferențele dintre variante de multe ori arată cum a adaptat traducătorul sau copistul textul la necesitățile proprii sau la cele ale publicului țintă. Cartea plasează textele codicelor în contextul devoțional variat în care au fost folosite în evul mediu târziu. Pe parcursul contextualizării se recurge la rezultatul cercetărilor recente din literatura de specialitate anglo-saxonă și franceză de antropologie istorică și de istoria spiritualității.

Se discută relația dintre literatura monastică și mistică focusând la sistemul țintă, care este descris ca un întreg autonom. Diferențele acestuia față de surse nu se descrie ca deficiențe, ci ca puncte de interes. Pe de o parte se arată ce fel de practică/practici devoționale se conturează din textele monastice copiate în limba maghiară la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima treime a secolului al XVI-lea, ce fel de posibilități spirituale ofereau, sfătuiau ori impuneau aceste scrieri pentru cititori, și cum a putut comunitatea sau individul, care folosea codicele, să-și formeze cu ajutorul unor instrumente literare-retorice propria persoană, identitate, cale spirituală, pe de altă parte cum au influențat aceste nevoi spirituale funcționarea sistemul literar, care le servea.

După primul capitolul introductiv, capitolul doi ridică problema situației literaturii monastice medievale târzii în paradigma istoriei literare maghiare. Analizează abordarea acestui corpus în operele de referință, care prezintă cursul literaturii maghiare. Studiind capitolele relevante ale compendiilor elaborate de Ferenc Toldy, Zsolt Beöthy, Cyrill Horváth, Frigyes Riedl, János Horváth, Antal Szerb, ca și cum ale istoriei literare academice, se arată cum s-au alipit treptat de literatura monastică atributele „decadent”, „perimat”, datorită schemei istoriografice a evului mediu decadent și a unor considerații ideologice. Evaluarea stilistico-lingvistică și estetică, aplicarea conceptului literaturii beletristice, creaseră obstacole în fața unei interpretări contextuale, care ține cont de funcția originală a textelor. Narativa decadenței a determinat și studierea prezenței misticii în literatura monastică. În cele câteva studii (prezentate în subcapitolul III.1.), care abordează această temă, apare observația,

că literatura monastică reflectă o spiritualitate moleșită, lipsită de energie, care nu e în stare, și nici nu dorește să se ridice la înălțimea misticii evului mediu dezvoltat. La sfârșitul capitolului se prezintă câteva paradigme interpretative, care elimină premisele de acest fel, și pot fi aplicate excelent corpusului studiat. Analiza compendiilor de istorie literară a mai arătat, că, indiferent de concepția lor, toate aceste lucrări, cu posibila excepție a operei elaborate de János Horváth, consideră, că principalul merit al acestei literaturi este faptul, că a fost scrisă în limba maghiară. Autorii subliniază importanța corpusului în ciuda faptului, că nu conține opere maghiare originale, ci traduceri. Caracterul religios pare să fie mai degrabă o circumstanță secundară deranjantă, care derivă din cultura epocii. Relația dintre temele religioase și caracterul vernacular este numai rareori discutată. Mai mulți istorici literari consideră vernacularitatea un fenomen pregătitor al Reformei Protestante, și o leagă de schimbările religioase și sociale subsecvente. Monografia de față consideră caracterul religios, devoțional ca trăsătura dominantă, și caută cauza înmulțirii textelor vernaculare în schimbările care au avut loc în spiritualitate și în practica devoțională în era respectivă. În acest fel este posibil evitarea evaluării textelor scrise pentru o comunitate de acum cinci sute de ani, având a concepție de literatură diferită de cea prezentă, din perspectiva beletristicii, și se poate încerca înțelegerea practicii lor literare.

Capitolul trei, pornind de la literatura de specialitate, care abordează relația dintre literatura monastică și mistică, evaluează posibilitățile de studiere a temei din punct de vedere metodologic, și clarifică principalii termenii folosiți în lucrare. În ultimul subcapitol se discută producerea și folosirea textelor mistice din punctul de vedere al alfabetizării femeilor în Ungaria medievală. Concluzia este, că în timpul înfloririi misticii feminine în secolele XII–XIV, în estul Europei Centrale nivelul de alfabetizare printre femei și modurile de folosire a scrisului nu au permis dezvoltarea unei literaturi latine sau vernaculare care ar fi putut descrie experiențe spirituale complexe. Până în secolele XV–XVI, când în Ungaria condițiile erau deja favorabile nașterii unui corpus vernacular scrisă pentru femei și parțial de femei, atitudinea față de mistică s-a schimbat în Europa. În această perioadă nici în comunitățile feminine vest-europene, ale căror lecturi ar putea servi ca paralel codicelor maghiare (comunități ale modernei devoțiuni transformate în mănăstiri, călugărițe observante), nu se scrieau și se citeau revelații și tractate mistice, ci texte edificatoare moderate determinate de uz, aparținând unor genuri hibride. Deși literatura feminină maghiară de la începutul secolului al XVI-lea nu era atât de vastă și variată ca cea vest-europeană, considerând practica literară generală de aici, este semnificativă. Spre la sfârșitul evului mediu folosirea unor texte vernaculare, scrise pentru a ajuta în implementarea reformei monastice și a unei vieți spirituale aprofundate, a devenit o necesitate zilnică, un instrument

de bază a formării vieții spirituale comunale și individuale pentru un grup restrâns de femei din Ungaria.

Capitolul patru, dedicând fiecărui gen, tip de text câte un subcapitol, discută textele care vorbesc/ar putea vorbi despre experiența directă de Dumnezeu. La început este analizat conceptul de meditație folosit în codice. Meditația în aceste manuscrise este una dintre elementele unui șir de exerciții spirituale-mentale (*lectio, oratio, meditatio, contemplatio*), la care textul servea numai ca un punct de pornire, activitatea propriu zisă a avut loc de fapt în sufletul/inima/mintea cititorului. Atitudinea textelor, care puteau fi folosite ca bază de meditație, față de mistică se caracteriza prin prudență, frică de excese. Printre temele de meditație recomandate cea mai populară este pătimirea lui Cristos.

Una dintre tipurile de texte care apar cel mai des în literatura monastică este regula, care a jucat un rol central în viața călugărițelor observante. Din aceste scrieri normative se poate deduce cel mai bine ce fel de comportament și practică devoțională li se recomanda cititorilor. Atitudinea față de mistică în evul mediu târziu este reprezentat cel mai bine de faptul că dintre operele autentice sau apocrife ale marilor autori mistici din secolele XII–XIII (Sfântul Bernard de Clairvaux, Sfântul Bonaventura) s-au tradus în maghiară aproape exclusiv numai astfel de scrieri instructive. Dintre textele pseudo-bernardiene se analizează traducerea operei lui David de Augsburg, *Formula novitiorum*, din *Codexul Horvát* și fragmentele din *Liber de modo bene vivendi* de un autor necunoscut în *Codexul Érsekújvári*, *Codexul Winkler* și *Codexul Guary*. Dintre operele lui Bonaventura sunt discutate capitolele din *De perfectione vitae ad sorores* copiate în *Codexul Weszprémi*, *Codexul Lobkowicz* și *Codexul Debreceni*. Dintre scrierile atribuite acestui autor este vorba despre fragmentul din *Meditationes vitae Christi* în *Codexul Debreceni* interpolat în capitolul despre pătimirea lui Cristos a operei menționate mai înainte și despre traducerele *Regulei novicilor* în *Codexul Vitkovics* și *Codexul Érsekújvári*. Aceste scrieri propagă o spiritualitate rezonabilă, practică, bazată pe rutina vieții cotidiene și focalizată pe modul de viață și virtuțile monahale tradiționale (sărăcie, umilință). Experiența mistică și exercițiile meditative sunt subordonate acestora.

În continuare se analizează reprezentarea sfinților mistici și experienței mistice în legendele și predicile corpusului. Tipul hagiografic al sfântului mistic caracterizat de André Vauchez apare desul de rar în colecțiile de legende ale literaturii monastice în limba maghiară, acestea fiind dominate de viețile martirilor antichității târzii. Excepția o constituie Sfânta Ecaterina din Siena, figura simbolică a cauzei observanței dominicane, a cărei legendă ocupă un loc de onoare în *Codexul Érsekújvári* de origine dominicană. Pe lângă evoluția Ecaterinei ca mistică, textul accentuează dragostea ei pentru virtuțile

călugărești și practicarea acestora. Și în fragmentele selectate din textele hagiografice despre Sfântul Francisc din Assisi sunt mai accentuate umilința și sărăcia, decât experiențele mistice. Legenda maghiară a Sfântei Margarete a Ungariei copiată pentru mănăstirea dominicană din Insula Iepurilor descrie ca exemplu tot o practică devoțională asemănătoare celei conturate de celălalte texte ale literaturii monastice. În special regulile discutate în capitolul anterior se pot compara bine cu istoria vieții prințesei sfinte (rolul central al meditației asupra pătimirii lui Cristos, modul corect de a se prepara pentru euharistie, rugăciuni dese și fervente, virtuți monahale). Aceste texte hagiografice așadar ilustreau modelul devoțional prezentat în reguli și serveau ca mijloace importante pentru impunerea reformei observante.

Capitolul cinci se ocupă cu problemele misticii bazate pe pătimirea lui Cristos, o temă dominantă în literatura monastică maghiară. După prezentarea scurtă a literaturii de specialitate recente care discută Patimile, partea aceasta a cărții descrie narativele latine și maghiare mai lungi despre suferințele Mântuitorului, situate între predică, meditație și tratat. Apoi analizează sursele, tehnicile narrative și posibilele funcții ale rugăciunilor în această temă. Numai o mică parte a acestor texte servea ca instrument meditativ, majoritatea erau menite să contribuie în mod palpabil, deseori prin indulgențe, în unele cazuri promișând miracole, la salvarea sufletului cititorului prin evocarea morții salvafice a lui Cristos. Un subcapitol menționează principalele tipuri de reprezentări vizuale ale Patimilor, fiindcă acestea se foloseau împreună cu textele în practica devoțională a epocii. Ultimul subcapitol în loc de texte se concentrează asupra practicii devoționale. Ca o recapitulare conturează funcționarea modelului elaborat în acest corpus variat. Focusând asupra conceptelor *imitatio*, *compassio* și *conformatio*, demonstrează cum a ajuns lectura devoțională să exprime idealul vieții comunale călugărești și să funcționeze ca un instrument al unui *self-fashioning* devoțional.

Analizând un material destul de vast și variat, începând de la reguli, prin instrumente de meditație, până la legende și rugăciuni, monografia ajunge la concluzia, că din aceste texte de diferite tipuri, traduse din surse compuse în diferite secole se conturează o practică devoțională și o atitudine față de mistică uniformă. Principalul teren al unirii cu Dumnezeu și a practicii călugărești, care duce la acesta, este meditația asupra Patimilor. Conformarea în suflet și trup la Mântuitorul uman, suferind este principalul comportament devoțional recomandat de aceste texte publicului țintă. Uniunea cu Cristos, în ciuda afectivității puternice a unora dintre textele cu această temă și a senzației de „dulceață” promisă ca rezultat al rugăciunilor și al meditațiilor, nu este în mod explicit extaz, *raptus* mistic. Pe de o parte este nunta cerească a fericirii eterne dorite, pe de altă parte un program de viață pioasă, *imitatio Christi*. Imitarea, urmarea lui Isus de multe ori se referă la lucruri extrem de practice

(împăcare, suferirea injuriilor cu serenitate, moderație în mâncare, comportament umil etc.). În acest fel textele devoționale despre Patimi sunt în strinsă legătură cu celălalte scrieri conturând idealul devoțional al epocii. Istoria pătimirii lui Cristos este așadar o sinteză narativă a acelor virtuți morale pe care regulile le recomandă cititorilor. Figura Mântuitorului suferind este exemplul principal de imitat, pe care cititorul pios își înscrie concret în corp prin memorizare, îl realizează în viața monahală cotidiană, și astfel devenind demn de uniunea eternă în lumea de dincolo.

ABSTRACT

Mysticism in the Late Medieval Hungarian-language Monastic Codices Reception of Mysticism or Literary and Devotional Practice in the Devotional Texts of the Late Medieval Hungarian-language Monastic Codices

The book analyzes the reception of western mystical texts in the late medieval Hungarian-language monastic codices. These manuscripts were copied in the last decades of the 15th and the first decades of the 16th century mainly for the use of observant mendicant cloisters (especially for the Dominican nuns in the Island of Rabbits/Saint Margaret's Island and the Poor Clares in Óbuda). Many of the codices containing mainly edifying literature (sermons, legends, treatises, meditations, prayers, rules) translated from popular Latin works were prepared in the cloisters by nuns. The manuscripts that survived the destruction and scattering of medieval monastic libraries were transferred to different national and academic libraries (National Széchényi Library, Library of the Hungarian Academy of Sciences, University Library of the Eötvös Loránd University, etc.). The modern editions of the codices have been published in the series *Régi Magyar Nyelvmélekek* [Old Hungarian Language Relics], *Nyelvméltár* [The Store of Language Relics], *Codices Hungarici* and *Régi Magyar Kódexek* [Old Hungarian Codices]. These texts have been the object of constant interest from the part of language historians since the moment they were discovered. This resulted in significant scholarly publications. But the philological and literary historical research intent on discovering the sources of the translations came to a halt after the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The *Régi Magyar Kódexek* series launched in the late 1980s triggered a new wave of research in this field. Nevertheless, despite the important papers published in recent decades, literary historians have plenty to do with regard to these texts, especially if they apply the approaches and research results of neighbouring disciplines. This monograph analyzing the reception of mysticism discusses a single, rather limited area from a varied and promising field.

From a methodological point of view the book is based on New Philology, which emphasises the importance of the variant. This seemed a suitable method since the textual versions are crucial in the Hungarian-language monastic literature. Those who prepared the codices (translators, scribes, compilers) usually did not choose to translate/copy long works in their

entirety, only certain chapters, parts considered suitable for some reason. The transposition often implied smaller or larger modifications, accommodation. In some cases the genre of the text was also changed. On other occasions the scribes or translators compiled their writing from several works, or added some observations of their own. All these indicate that this body of texts belongs to the category of functional literature, and thus it is organized around a different concept of literature and literary practice than belletristic works. Therefore, the selection of certain writings and genres, the considerations behind the selection, the intent of the text, the intended public, and the mode of translation reveal much about the culture of reading in the age and the literary and devotional practice of the compilers and intended readers. The book is built on such a functional approach. It points out the reasons behind the selection of texts describing the translation and compilation techniques, and the spiritual needs of the presumed public. To discover these, it compares Latin and Hungarian, as well as different Hungarian textual variants in case there is more than one Hungarian translation to a work. (The extensive appendices of the book contain several such comparative tables.) The differences between the versions often mirror the translator's or scribe's method of adapting the text to his/her or the intended public's needs. The monograph resituates the codex texts into the rich devotional context of the late Middle Ages in which they were used. This contextualization is based on the Anglo-Saxon and French research in historical anthropology and the history of spirituality.

When discussing the relationship between the Hungarian monastic literature and mysticism, the focus is on the target system. Its differences from the sources are interpreted not as a lack, but as some unknown element to be understood, in the process of reconstructing the system as a self-sufficient whole. The devotional practice(s) behind these late 15th and early 16th century Hungarian-language pious texts are outlined, as well as the spiritual possibilities they offered, recommended or imposed on their readers, users. While describing the way in which the communities or individuals constructed, shaped their self, their identity, and their spiritual path by means of literary and rhetoric tools, it is also revealed that the users' spiritual needs shaped the operation of the literary system that served them as well.

Following the introduction, chapter two analyzes the place occupied by late medieval Hungarian-language codices in the Hungarian literary historical paradigm. The most important histories of Hungarian literature (handbooks authored by Ferenc Toldy, Zsolt Beöthy, Cyrill Horváth, Frigyes Riedl, János Horváth, Antal Szerb, and the compendium published by the Hungarian Academy of Sciences in the 1960s) are reviewed the focus being on the placement of the monastic literature in the line of literary development. By

examining the relevant chapters, it is pointed out that due to the historiographic construct of the decadent late Middle Ages, as well as to ideological motives the late medieval monastic literature came to be described as declining, belated, overly sentimental, and with hardly any connection to the later developments in Hungarian literature. The linguistic and aesthetic evaluation and the application of the modern belletristic literature concept rendered the interpretation of the codex texts according to their original mode of being, as functional texts, difficult. The narrative of decline also determined the study of the relationship between mysticism and the codices. The few secondary literature works (presented in subchapter III.1.) dealing with the topic observe from time to time that the monastic literature transmits an overripe, exhausted, feeble spirituality that cannot and will not rise to the heights of high medieval mysticism. In the conclusion of the chapter some interpretative paradigms are presented that avoid the mentioned preconceptions and can be easily applied to the analyzed material. The perusal of the literary historical compendia also showed that, regardless of their approach, all the analyzed handbooks, with the possible exception of János Horváth, consider the codices worthy of scholarly interest firstly on account of their Hungarian language. They emphasize the texts' importance despite the fact that the majority of the copied works are not original Hungarian creations, but translations. The religious topic seems to be a rather uncomfortable secondary feature originating from the culture of the age. The relationship between the religious subject and vernacularism is rarely discussed. Some handbooks regard the vernacular texts a proto-Reformation phenomenon and connect it to such religious and social changes. The present book considers this religious, devotional character determinant, and explains the increase in the number of vernacular texts by connecting it to the changes that took place in the spirituality and the devotional practice of the age. This makes possible to avoid the evaluation of five hundred years old texts according to the present-day concepts of literature, and to understand the literary practice of the original users.

Chapter three, starting from the review of earlier literature on the topic of mysticism in the Hungarian codices, considers the possibilities of analysis from a methodological point of view, and clarifies the terminology to be used further on. It was considered useful to discuss the creation and use of mystical texts against the cultural background of women's literacy in medieval Hungary. Thus it became clear that during the 12–14th century when female mystics flourished in Western Europe the level of women's literacy in East Central Europe was not high enough to allow for the elaboration of mystical works describing complex religious experiences either in Latin or in vernacular. By the 15–16th century, when the spread of literacy in Hungary

made the birth of a vernacular literature written for and in part by women possible, the attitude towards mysticism had changed all over Europe. The western communities of women whose readings may serve as a parallel to the Hungarian codices (women communities of the *devotio moderna* who assumed a monastic way of life, observant cloisters) did not read and write complicated mystical revelations at this time, but highly functional, pious texts in hybrid forms revealing a degree of caution related to mystical experience. The early 16th century Hungarian-language text production was neither as abundant, nor as varied as the Western European, however, considered in the context of medieval Hungarian literacy, it was significant. The use of vernacular texts intended to serve as an aid to monastic reform and personal piety had become a daily necessity for a small group of women, shaping their communal and individual spiritual life.

Chapter four discusses the main text types that might elaborate on the character of mystical experience and the ways to achieve it. Its first subchapter investigates the presence and meanings of the concept meditation in the codices, demonstrating that *meditatio* in this corpus designates one of the elements of the traditional monastic spiritual exercise, *lectio, oratio, meditatio, contemplatio*. Texts only served as a starting point to the spiritual-mental process that took place in the soul/heart/mind of the reader. Such textual aids for meditation in the codices are characterized by caution regarding mysticism and a fear from excesses. The passion of Christ was the most popular among the meditational subjects.

One of the central text types of the monastic literature according both to its frequency and to its role in communal life was the religious rule. These normative texts show what kind of devotional behaviour was recommended to the codex users by the compilers of these books and the spiritual guides of the targeted readership. The late medieval attitude towards mysticism is well exemplified by the fact that from among the authentic and attributed works of the great 12th and 13th century mystical authors (Bernard of Clairvaux, Bonaventure) only such rules and collections of religious instructions were translated into Hungarian. Subchapters analyze the Pseudo-Bernard translation in *Codex Horvát* (in fact David of Augsburg's *Formula novitiorum*), the *Liber de modo bene vivendi* chapters in three codices (*Érsekújvári*, *Winkler*, and *Guary*), as well as the parts of Bonaventure's *De perfectione vitae ad sorores* in the codices *Weszprémi*, *Lobkowitz* and *Debreceni*, the *Meditationes vitae Christi* fragment of *Codex Debreceni*, as well as the *Regula novitiorum* translations in *Codex Vitkovics* and *Codex Érsekújvári*. All these writings transmit a sober, practical spirituality based on everyday life and focused on the traditional monastic virtues (poverty,

humility, etc.). Mystical experiences and the meditational practice are subordinated to this.

A similar attitude is revealed by the analysis of the sermons and legends presenting the life of mystical saints and their experiences. The hagiographical type of the mystical saint as defined by André Vauchez is fairly rare in the legend collections of the codices dominated by the *vitae* of late antique martyrs. Saint Catherine of Siena, the figurehead of Dominican observance is a significant exception. Her long legend in the Dominican *Codex Érsekújvári* however, besides mystical experiences, also emphasizes the love and practice of monastic virtues. Humility and poverty are more important than the unmediated experience of God in the hagiographic texts about Saint Francis of Assisi and Saint Margaret of Hungary as well. The latter's devotional habits (central role of the passion, importance of the Eucharist, frequent and fervent prayers, monastic virtues) much resemble the practice recommended by the other codex texts, especially the rules. All these hagiographic texts illustrate the devotional model outlined in the rules. Thus, they must have served as excellent aids to the observant reform.

Chapter five discusses the issue of passion mysticism, a central element of this monastic literature. After reviewing the secondary works on late medieval passion representations, it presents the most important Latin and Hungarian passion narratives. Then it analyzes the sources, narrative techniques, and possible functions of the numerous Hungarian-language passion prayers. A smaller part of these served as meditational aids, while most were meant to secure a place in heaven for the praying person. A subchapter presents the main types of passion-related visual representations of the age, while another attempts to outline the devotional model offered by these texts. Based on the concepts of *imitatio*, *compassio*, and *conformatio* the passion texts are an organic part of the more or less uniform devotional model detectable in the Hungarian-language codices, which focus on the human figure of Christ as an example to be imitated in order to achieve a union with God in the form of a virtuous Christ-like life on Earth and the bliss of the heavenly nuptials after death.